TÜRKİYE CUMHURİYETİ · 1923 50 YIL 1973 ·

MALİYE BAKANLIĞI
ELLİNCİ YIL YAYINLARI

Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları

ALPTEKİN MÜDERRİSOĞLU

Maliye Bakanlığı
Bütçe ve Malî Kontrol Genel Müdür Yardımcısı

19.7.1991
Ankara

Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları

ALPTEKİN MÜDERRİSOĞLU

Maliye Bakanlığı
Bütçe ve Malî Kontrol Genel Müdür
Yardımcısı

Yayın No.: 1974 - 162

Kurtuluş Savaşının yedeksubay gazilerinden babam M. İhsan Müderrisoğlu'nun aziz hatırasına.....

Ö N S Ö Z

Türk Kurtuluş Savaşı, yirminci yüzyılın başarıya ulaşan ilk bağımsızlık savaşıdır. Bu yönüyle tarihçiler için geniş bir inceleme konusu olmuş, birçok ülkenin bağımsızlık mücadelesi Türk Kurtuluş Savaşı örneğinden güç kazanılarak başlatılmıştır. Örneğin zamanla evrensel bir görünüm kazanması nedeniyle, Kurtuluş Savaşımız üzerinde incelemeler yapan yabancı yazar sayısı, Türk yazarlarından çok fazladır.

Türk Kurtuluş Savaşını konu edinen incelemelerde, üç yılı aşan bir süre sürdürülen savaşın hangi maddî ve malî kaynaklarla kazanıldığına gerektiği kadar eğilinmediği dikkatimi çekiyordu. Türkçe kaynaklarda bu konuda bir boşluk olduğu açıktı. Yabancı yazarlar da daha çok Türkçe kaynaklara dayandıklarından, boşluk genelleşiyordu. Yakın tarihimizdeki en önemli olayın malî yönünün bir Türk maliyecisi tarafından incelenmesi gerektiğine inanarak araştırmalara başladım.

Kurtuluş Savaşı boyunca ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin büyük çoğunluğu bütçeden yapılan harcamalarla ve para ödenerek karşılanmamıştı. Halkın mal ve para şeklindeki bağışları, hizmet yükümlülükleri ve el koymalarla sağlanan finansman kaynaklarının miktarını rakamlarla tesbit etmek olanaksızdı. Bu başarılsa bile, katlanılan fedakârlıklar para ile ölçülemiyecek; bunu ölçüye vurmağa çalışmak ise kutsal savaşı anlamsızlaştırmaktan öteye gidemiyecekti. Bu nedenlerle, savaşın maliyetini kuru rakamlarla bulmağa çalışmak yerine, savaş süresince hangi malî kaynaklara başvurulduğunu ve dar boğazların nasıl aşıldığını ortaya çıkarmağa çalışmayı amaç edindim.

Türk Kurtuluş Savaşı ile ilgili incelemelerde dikkati çeken malî kaynaklara ilişkin boşluğu doldurmuş olduğum iddiasında değilim. Yalnızca ilk adımı atabilmiş olmanın sevincini duyuyorum. Bundan sonra bu konuyu inceleyeceklere bir parça ışık tutabilmiş olursam, kendimi mutlu saymağa hak kazanabileceğim

Huzurlarınızda, tarihî kaynak ve belgeleri incelemem konusunda yardımlarını esirgemeyen Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Millî Kütüphane, Library of Congress, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı ve Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu ilgililerine; kitabımın yayınlanması konusundaki yardımlarından dolayı Maliye Bakanlığı Cumhuriyetin Ellinci Yıldönümünü Kutlama Komitesi'nin Sayın Başkan ve Üyelerine, beş yılı aşan çalışmalarım sırasında bana en yakın desteği sağlayan eşim Onur Müderrisoğlu'na teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Ankara, 8.3.1974

Alptekin MÜDERRİSOĞLU

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

KURTULUŞ SAVAŞININ BAŞLANGICINDA MADDÎ VE MALÎ KAYNAKLAR

(19 Mayıs 1919)

	SAYFA
I — KURTULUŞ SAVAŞININ BAŞLANGICINDA TÜRKİYE'NİN GENEL GÖRÜNÜŞÜ	13 - 34
a) Vaziyet ve Manzarai Umumiye	13
b) İşgallerden Artakalan Topraklar	16
c) İnsan Gücü	20
d) Kurtuluşu Yabancılara Sığınmada Bulma Eğilimi	25
II — SİLÂHLI KUVVETLERİN DURUMU	34 - 49
a) Ordu	34
b) Donanma	40
c) Hava Gücü	46
III — EKONOMİK DURUM	49 - 81
a) Kapitülâsyonlar	49
b) Sanayi	60
c) Tarım	68
d) Dış Ticaret	74
IV — ULAŞIM OLANAKLARI	81 - 92
a) Karayolu	81
b) Demiryolu	84

SAYFA

c) Deniz Ulaşımı 90

V — MALÎ KAYNAKLAR . . . . . 92 - 153

a) Malî Durum 92
b) Kamu Harcamaları . . 95
c) Devlet Gelirleri 98
d) Düyunu Umumiye İdaresi 122
e) Tütün Rejisi 128
f) Dış Borçlar 134

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİNİN VE KUVAYİ MİLLİYENİN FİNANSMANI

(19 Mayıs 1919 - 23 Nisan 1920)

I — OLAYLARIN AKIŞI 154

II — ANADOLU BÜTÜNLEŞME HAREKETİNİN FİNANSMANI . . . . . 161 - 171

a) Erzurum Kongresinin Finansmanı 161
b) Sivas Kongresinin Finansmanı 166

III — KUVAYİ MİLLİYENİN MALÎ KAYNAKLARI . . 171 - 192

a) Kuvayi Milliye Dönemi 171
b) Kuvayi Milliyenin Doğuşu 174
c) Kuvayi Milliyenin Yapısı 178
d) Kuvayi Milliyenin Malî Kaynakları . . . 183
e) Harcamalardaki Düzensizlik 188

VI — KUVAYİ MİLLİYEDE MALÎ DÜZEN KURMA ÇABALARI . . . . . 192 - 243

a) Balıkesir Kongresinin Malî Kararları . . 192
b) Nazilli Kongresinin Malî Kararları . . . 200

SAYFA

c) Alaşehir Kongresinin Malî Kararları . . 210
d) Kongre Kararlarına Yardımcı Maliyeciler 224
e) Kongre Kararlarının Uygulanması . . . 231
f) Kuvayi Milliyenin Gelişmesi 234
g) Güneyde Kuvayi Milliyenin Doğuşu . . . 236
h) İzmir Kuzey Bölgesi Kuvayi Milliye Genel Kurulu Kararları 239

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞINDAN İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİNE

(23 Nisan 1920 - 12 Nisan 1921)

I — OLAYLARIN AKIŞI 244

II — BÜYÜK MİLLET MECLİSİ . . . . . 247 - 255

a) Savaş Meclisinin Yapısı 247
b) Maliyeci Milletvekilleri 251
c) Ankara'nın Maddi Olanakları 253

III — MECLİSİN ÇIKARDIĞI İLK MALÎ KANUNLAR 255 - 262

a) Çıkarılan İlk Kanunun Vergi Kanunu Olmasının Nedenleri 256
b) Meclisin Malî Kaynak Bulma Çabaları . . 258

IV — İLK BÜTÇE ÇALIŞMALARI . . . . . 263 - 724

a) Karşılanması Zorunlu Giderler 263
b) Tasarruf Tedbirleri 265
c) Yeni Personel Giderleri 267
d) Geçici Bütçe Kanunları 269
e) Bütçe Avansları 272
f) Ek Ödenekler 272

SAYFA

V — GELİR ARTIRICI VERGİ KANUNLARI 274

VI — DÜZENLİ ORDUNUN KURULUŞ HAZIRLIKLARI 280 - 295

a) Gelir Kaynaklarının Sınırlılığı ve Ordu 280
b) Savaş Ekonomisine Geçiş 286

VII — KUVAYİ MİLLİYE VE MALÎ DÜZEN SAĞLAMA ÇABALARI . . . . . 295 - 308

a) Süregelen Düzensizlik 295
b) Kuvayi Milliyenin Bütçeden Finanse Edilmesi Çabaları 297
c) Kuvayi Miliiyenin Kaldırılması ve Düzenli Ordu Dönemine Geçiş 303

VIII — İNÖNÜ SAVAŞLARININ LOJİSTİK YÖNÜ . . . 303 - 318

a) Birinci İnönü Muharebesi 309
b) İkinci İnönü Muharebesi 313

IX — İLK BÜTÇE . . . . . 318 - 339

a) Bütçenin Genel Karakteri 320
b) Bütçe Kanunu 322
c) Gider Bütçesi 328
d) Gelir Bütçesi 334

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİNDEN SAKARYA'YA

(12 Nisan 1921 - 13 Eylül 1921)

I — OLAYLARIN AKIŞI 340

II — SAVUNMA HAZIRLIKLARININ MALÎ YÖNÜ 342 - 357

a) Gelir Artırıcı Kanun ve Kararnameler . . 342
b) Bütçe Avansları ve Giderler 351

SAYFA

III — OLAĞANÜSTÜ DURUM VE OLAĞANÜSTÜ TEDBİRLER . . . . . 357 - 367

a) Türk Savunmasının Kırılması ve Sakarya'nın Doğusuna Çekiliş 358

b) Büyük Millet Meclisinin Yetkilerini Mustafa Kemal Paşa'ya Devretmesi 362

IV — TEKÂLİFİ MİLLİYE . . . . . 367 - 388

a) Başkomutan Malî Darlıkla Karşı Karşıya 367

b) Tekâlifi Milliye ve Yapısı 374

c) Tekâlifi Milliyenin On Emri 377

d) Tekâlifi Milliye Emirleri Uygulamaları . . 379

V — HALKIN ORDU İHTİYACI MAL VE MALZEMEYİ TAŞIMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ . . . . . 388 - 402

a) Deniz Ulaşım Yolları 389

b) Kara Ulaşım Yolları 391

c) Deniz Ulaşımında Tekâlifi Milliye Uygulaması 392

d) Kara Ulaşımında Tekâlifi Milliye Uygulaması 394

e) Kara Ulaşım Kollarının Temel Nitelikleri 397

f) Halkın Hizmet Yükümlülüğü 401

VI — SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ . . . . 402 - 430

a) Savunma Hazırlıkları 402

b) Büyük Direniş 405

c) Tükenmeme Yarışı 410

d) Tekâlifi Milliye ve Sakarya Zaferinin Bilânçosu 424

SAYFA

BEŞİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK HAZIRLIK — BÜYÜK ZAFER

(14 Eylül 1921 - 11 Ekim 1922)

I — OLAYLARIN AKIŞI 431

II — GENEL SEFERBERLİĞİN İLÂNI . . . . . 433 - 436

a) Sakarya'dan Sonra Genel Durum . . . 433

b) Genel Seferberliğin İlânı 435

III — MALÎ KAYNAK YETERSİZLİĞİ VE DOĞURDUĞU PROBLEMLER 436

IV — BÜTÇE GELİRLERİNİ ARTIRMA ÇABALARI 441 - 465

a) Mevcut Vergilerde Yapılan Gelir Artırıcı Değişiklikler 442

b) Yeni Vergi Kanunları 448

c) Vergi Tahsilâtını Hızlandırıcı Tedbirler 460

V — BÜTÇE İŞLEMLERİ . . . . . 465 - 484

a) 1921 Malî Yılı Ek Ödenek Kanunları . . 466

b) 1921 Yılı Bütçe Kanunu 470

c) 1922 Yılı Bütçe Avansları 475

d) 1922 Yılı Ek Ödenek Kanunları 483

VI — TEKÂLİFİ MİLLİYE UYGULAMALARI . . . . 484 - 490

a) Geçici Yükümlülüklerin İzlenmesi . . . 486

b) Sürekli Yükümlülüklerin Uygulanması . . 487

VII — EKONOMİK VE SOSYAL TEDBİRLER . . . . 490 - 500

a) Ekonomik Tedbirler 491

b) Sosyal Tedbirler 498

VIII — ORDUNUN BÜYÜK TAARRUZA HAZIRLANIŞI 500 - 515

a) Sonbahar Taarruzunun Ertelenme Nedenleri 500
b) Ordunun Silâh Gücünün Artırılması . . 503
c) Ordunun Savaşcı Sayısının Artırılması 511

IX — BÜYÜK TAARRUZ VE BÜYÜK ZAFER . . . . 515 - 519

a) Büyük Taarruz 515
b) Büyük Taarruzun Lojistik Yönü 518

ALTINCI BÖLÜM

DIŞ YARDIMLAR

I — SOVYET RUSYA YARDIMLARI . . . . . 520 - 549

a) Sovyet Rusya'nın Türk Kurtuluş Savaşına ilgi Duymasının Nedenleri 520
b) Mustafa Kemal Paşa'nın Rus Yardımı Hakkındaki Görüşleri 527
c) Sovyet Rusya İle İlişki Kurulması ve Siyasal Çatışmalar 534
d) Siyasal Anlaşmazlığa Rağmen Yardımların Başlaması 538
e) Sovyet Rusya Yardımları 541

II — FRANSIZ YARDIMLARI . . . . . 549 - 554

a) Fransa ile Savaş 549
b) Ankara Andlaşması ve Fransız Yardımı 551

III — HİNT MÜSLÜMANLARININ YARDIMI . . . . 554 - 563

BİRİNCİ BÖLÜM

KURTULUŞ SAVAŞININ BAŞLANGICINDA MADDÎ VE MALÎ KAYNAKLAR

(19 Mayıs 1919)

I — KURTULUŞ SAVAŞININ BAŞLANGICINDA TÜRKİYE'NİN GENEL GÖRÜNÜŞÜ

a) «Vaziyet ve Manzarai Umumiye»

Olayların tarihî akışı gözönüne getirildiğinde Türk Kurtuluş Savaşı, Birinci Dünya Savaşının bir devamı ve bu savaşı sonuçlandıran muharebeler dizisi olarak görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, 29 Ekim 1914 günü Almanya, Avusturya - Macaristan ve Bulgaristan'ın yanında Birinci Dünya Savaşına girmiş, dört yılı aşan ve üç kıt'anın çeşitli cephelerinde sürdürülen kanlı çarpışmalar Osmanlı İmparatorluğunun kesin yenilgisi ve 30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Mütarekesi (silâh bırakışması) ile sonuçlanmıştır. Ağır ve tam bir tutsaklık koşulları taşıyan Mondros Mütarekesini izleyen günlerde, sürekli barış düzeninin kurulması hazırlıklarına girişilmiş; hazırlıklar Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması yoluyla barış düzeninin kuruluşunu öngören Sevr Antlaşması ile sona ermiştir.

Ancak, Osmanlı Hükûmetince imzalanmış olmasına rağmen, ne Mondros Mütarekesi ve ne de Sevr Antlaşması, Türk halkı tarafından benimsenmiş değildir. Önceleri protesto ve mitingler şeklinde başlayan benimsemeyiş giderek silâhlı karşı koyma ve çatışmaya dönüşmüştür. Birbirini izleyen meydan muharebeleri ile bir kıyıya itilen Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması uygulama alanı bulamamış ve kesin zaferin sağlanması sonucu imzalanan Lozan Antlaşması ile sürekli barış düzeni kurulmuştur. Böylece, Lozan Antlaşması bir yandan Birinci Dünya Savaşını Türkiye yönünden bitiren bir antlaşma olurken, bir yandan da

600 yıllık Osmanlı İmparatorluğunun hukukî ve malî açıdan uluslararası alanda tasfiyesini sağlayan ve yeni Türkiye Cumhuriyetini uluslararası temele oturtan bir antlaşma olmuştur.

Türk Kurtuluş Savaşı, Birinci Dünya Savaşının devamı olan çarpışmalar şeklinde görülmekle beraber, önemli ayrıcalıklar göstermekte ve tarihî akışı değiştiren sonuçlara yönelmektedir. Birinci Dünya Savaşına Osmanlı Hükûmeti katıldığı ve sonuçlarına katlandığı halde; Kurtuluş Savaşı, Anadolu'nun olanakları ile Osmanlı Hükûmetine rağmen ve çoğu zaman düşmanlarla birlikte Osmanlı Hükûmetine de karşı yürütülen bir mücadeledir. Kurtuluş Savaşı süresince Anadolu'da atılan her başarılı adım, kazanılan her meydan muharebesi yeni bir devletin temel lerini atar ve sağlamlaştırırken; 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğunun temellerini sarsmış, çatlaklar açmıştır. Anadolu kesin zafere ulaştığında, yenik düşmanlar kendilerini Akdeniz'e döken güçlü orduların yaratıcısı ve yöneticisi Büyük Millet Meclisinin Ankara Hükûmetiyle uzlaşma yolları ararlarken; İstanbul'daki Osmanlı Hükûmeti uluslararası diplomasi alanından çoktan silinmiş bulunuyordu.

Kurtuluş Savaşını, Birinci Dünya Savaşı sonu barış düzenini kuran ve Türkiye Cumhuriyetinin temellerini hazırlayan mücadele dönemi olarak aldığımızda, bu mücadelenin başlangıç tarihini de, Mustafa Kemal Paşa'nın bilinçli bir mücadele amacıyla Samsun'da Anadolu toprağına ayak bastığı 19 Mayıs 1919 olarak kabul etmek gerekmektedir. O güne kadar, paylaşılan ve yer yer işgal edilen Türkiye'yi kurtarmak için çeşitli kişilerce hazı çareler düşünülmüş, çoğu bölgesel kurtuluşu öngören bazı tedbirler alınmak istenmiştir. Fakat, Türkiye'yi tüm olarak kurtarmak amacıyla, önceden düşünülerek, mücadelenin itici ve sürükleyici kişileri arasında ana hedeflerde görüş birliği sağlanarak başlatılan geniş çaptaki mücadelenin başlangıç tarihi, kuşkusuz Millî Mücadelenin önderi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı, 19 Mayıs 1919 günü olmaktadır. Geleceğin komutan ve yöneticilerinin işgal altındaki İstanbul'da tasarladıkları mücadele, Samsun'dan sonra koşulların elverişliliği ölçüsünde yavaş yavaş su yüzüne çıkarılacak, kısa bir süre sonra açığa vu-

rulacak ve mücadelenin dinamosu durumundaki kişiler, daha işin başında isyancı sayılarak idama mahkûm edileceklerdir. Artık, ok yaydan çıkmış, Anadolu aktif direnişe geçmiştir.

Osmanlı Padişahı Vahdettin tarafından 9 uncu Ordu Müfettişi ünvanı ve çok geniş askerî ve mülkî yetkilerle Samsun'daki bazı olayları incelemek amacıyla gönderilen; gerçekte Türkiye'nin kurtuluşu için Anadolu'da bir çıkış kapısı arayan Mustafa Kemal Paşa Samsun'da karaya çıktığında Türkiye'nin durumu nedir? Geniş çapta ve çeşitli cephelerde yürütülmesi gereken yeni bir savaşı bağrında besleyecek olan Anadolu'nun maddî ve malî kaynakları nelerdir? Türk'ün burçlarında çeşitli renk ve desendeki düşman bayrakları dalgalanan son kalesindeki maddî ve malî olanaklar, böylesine bir mücadeleyi yürütebilmeğe yeterli midir? Bu mücadele, ortaya atılan kişilerin aşırı yurtseverlik duyguları, iyi niyetleri ve milletçe egemen yaşama dileklerinin dışında maddî ve malî yönden gerçekten mümkün müdür? Kısacası, Kurtuluş Savaşının başlangıcında savaşı can vergisi, kan vergisi, ter vergisi ve mal vergisi ödeyerek yürütecek Anadolu'nun 1919 Mayıs'ındaki envanteri ne durumdadır? Araştırmalarımızın birinci bölümünde bunu ortaya çıkarmağa çalışacağız. Anadolu'nun 1919 Mayıs'ındaki ekonomik, malî ve insangücü yönünden envanterini ortaya çıkardıktan sonra, ilerideki bölümlerde bu envanterde yer alan kaynakların yarattığı malî gücü ve bu malî güçle fakir Anadolu'da her yönden yeterli ölçüde donatılmış kesin zaferi sağlayacak 590 bin kişilik ordunun nasıl yaratıldığını incelemeğe çalışacağız.

Anadolu'nun mücadelenin başlangıcındaki olanaklarını ayrıntılı bir biçimde incelemeğe başlamadan önce; mücadeleyi başlatan, yöneten ve kesin zaferle sonuçlandıran önderin bu konudaki görüşlerini belirtmek yerinde olacaktır. Mücadelenin başarıya ulaşamaması ve Türkiye'nin daha kötü durumlarla karşılaşması gibi ağır tarihî sorumlulukları yüklenerek mücadeleye atılan Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da karaya adımını atarken gözlerini Anadolu'nun karanlık ufuklarına çevirdiğinde gördüklerini şöyle anlatmaktadır : (1)

(1) Kemal ATATÜRK — Nutuk — Cilt : 1, S. 1

«1919 senesi Mayısının 19 uncu günü Samsun'a çıktım. Vaziyet ve manzaraî umumiye :

Osmanlı Devletinin dahil bulunduğu grup, Harbi Umumîde mağlûbolmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır bir mütareke imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde, millet ve memleketi Harbi Umumiye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişlerdir. Saltanat ve hilâfet mevkiini işgâl eden Vahdettin, müstereddî, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği denî tedbirler araştırmakta, Damat Ferit Paşanın riyasetindeki kabine; âciz, haysiyetsiz, cebin, yalnız padişahın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikâye edebilecek herhangi bir vaziyete razı.

Ordunun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilâf Devletleri, mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile, itilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana vilâyeti, Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap, İngilizler tarafından işgâl edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan kıtaatı askeriyesi; Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta ecnebi zabit ve memurları ve hususî adamları faaliyette. Nihayet, mebdei kelâm kabul ettiğimiz tarihten dört gün evvel, 15 Mayıs 1919 da İtilâf Devletlerinin muvafakatiyle Yunan ordusu İzmir'e ihraç ediliyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında anasırı Hıristiyaniye hafi, celî, hususî emel ve maksatlarının temini istihsaline, devletin bir an evvel çökmesine sarfı mesaî ediyorlar.»

Kurtuluş Savaşının başlangıcındaki maddî ve malî olanaklar iyice bilinmeden, temeldeki sorunlar ortaya konulmadan, savaşı finanse etmek için alınan tedbirleri değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenle, bu bölümde Mustafa Kemal Paşa'nın özetle değindiği 19 Mayıs 1919 Türkiye'sinin ekonomik ve malî olanaklarını ayrıntılı olarak incelemeğe çalışacağız.

b) İşgallerden Artakalan Topraklar

28 Temmuz — 12 Ağustos 1914 tarihleri arasındaki iki hafta içinde Avusturya - Macaristan ve Almanya ile Sırbistan, Rus-

ya, Fransa, Belçika ve İngiltere'nin karşılıklı savaş ilânlarıyla Birinci Dünya Savaşı başlamış bulunuyordu. Osmanlı Hükûmeti, İngiliz donanmasının izlediği Goeben ve Breslau adlı iki Alman zırhlısına Marmara'ya sığınmaları için Çanakkale Boğazından geçme izni verdiğinde, Almanya'nın yanında savaşa katılma eğiliminde olduğunu belirtmiş oluyordu. Söz konusu Alman gemilerinin Karadeniz'e açılarak bazı Rus limanlarını topa tutması sonucu, 29 Ekim 1914 te Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmişti.

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşının başında 1.710.000 kilometre kare yüz ölçümüne; çeşitli ırk, din ve dillerdeki 22 milyonluk bir nüfusa sahipti. Dört yıl süren kanlı savaş boyunca 2.850.000 kişi silâh altına alınmış ve Osmanlı Orduları Çanakkale, Galiçya, Doğu Anadolu, Kafkasya, Suriye, Irak, Gazze ve Yemen cephelerinde çarpışmıştı.

1918 Sonbaharında Irak ve Suriye cephelerinde başlayan büyük bozgun kesin yenilgi ile sonuçlanmış ve 31 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Mütarekesi (Silâh bırakışması) ile de görünüşte barış dönemi başlamıştı. Zira bundan böyle barışı sağlamak amacıyla yabancılar işgallere girişeceklerdi.

Yabancı işgallerine geçmeden önce, yabancıların nereleri işgal etmeleri işgal sayılacaktır, başka bir deyişle, hangi sınırlar aşıldığında işgalin söz konusu olacağını tespit etmek gerekmektedir. Konu bir yönüyle de, Millî Mücadelenin ve Kurtuluş Savaşının ulaşmayı amaç edindiği sınırların belirlenmesi anlamına gelmektedir.

Millî Mücadelenin başlangıcında halk temsilcilerinin katıldığı Erzurum ve Sivas Kongreleri sırasında, mücadelenin ulaşmayı amaç edindiği hedeflerin esasları tespit edilmiş, bu esaslar daha sonra toplanan son Osmanlı Meclisinde (Meclisi Meb'usan) bir ulusal and olarak 28 Ocak 1920 günü karara bağlanmıştır. Son Osmanlı Meclisinin yaptığı tek olumlu iş, bu ulusal and, yaygın deyimiyle «Misakı Millî» olmuştur.

«Misakı Millî» kararında, haklı ve devamlı barışa ulaşabilmek için milletin gösterebileceği fedakârlığın en son ölçüsü kabul edilen hususlar altı madde olarak gösterilmiş bulunmaktadır.

Misakı Millî'nin altı madde arasına serpilmiş olan ülke sınırlarının tespitine ilişkin esaslarını, Türkiye Cumhuriyetinin bugünkü sınırları olarak özetlemek yerinde olacaktır. Kısaca belirtmek gerekirse, Kurtuluş Savaşı bugünkü sınırlarımıza erişebilmek için yürütülecektir. O halde, Mondros Mütarekesinin ardından başlıyan yabancı işgallerini, bugünkü sınırlarımıza göre bir saldırı ve işgâl saymak gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu 1.710.000 kilometrekare olan topraklarının bir milyon kilometrekaresine yakın kısmını kaybetmiştir. Fakat, İmparatorluğun egemen sınıfı olan Türk unsuru için kayıp, Misakı Millî'nin belirttiği bugünkü sınırlarımıza göre düşünülecektir.

Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla Türkiye için yeni bir dönem başlamıştı : Yabancı işgalleri. Yüzyıllarca Türk egemenliği altında bulunan ve günümüz haritalarında Avusturya, Macaristan, Yugoslavya, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Rusya, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, İran, Irak, Kuveyt, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Suudî Arabistan, Yemen, Mısır, Libya, Tunus, Fas, Cezayir olarak adlandırılan topraklar birer birer elden çıkmış; sıra Türk'ün öz yurduna, Anadolu'ya gelmişti.

Yabancı işgalleri, tarih boyunca sınırlardan başkente doğru gelişme gösterdiği halde; bu kez yabancı bayraklar ilk önce başkent İstanbul'da kendini göstererek egemenliğin bütün yurtta sona erdiğini ilân etmiştir. Sonra, Mondros Mütarekesinin şu veya bu maddesini kendi çıkarına göre yorumlayan galip devletler, sınırlardan içerilere doğru çıkarlarına uygun yerlere ilerlemeğe koyulmuşlardır.

13 Kasım 1918 günü İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan Savaş gemilerinden oluşan 55 parçalık bir donanma İstanbul sularına demir atmış, karaya asker çıkararak Osmanlı Başkentinin önemli görülen yerlerini işgâl etmişlerdir. Başkent bundan böyle, Kurtuluş Savaşı sonuna kadar 47 ay düşman işgalinde kalacak; Kurtuluş Savaşı başkentin dışında, Anadolu'da doğan yeni bir başkentten, Ankara'da yönetilecektir.

İstanbul'un işgalinden sonra, Kurtuluş Savaşının başlangıcı 19 Mayıs 1919 gününe kadar geçen süre zarfında, bugünkü sınır-

vetleri şu şekildedir :

İngilizler : İskenderun, Gaziantep, Maraş, Urfa ve Bireci işgâl etmişler (bu yerler daha sonra Fransızların işgaline sah olacaktır), Konya tren istasyonu ile Samsun ve Merzifon'a ask ri birlik göndermişlerdir.

İngilizlerin, çoğunluğu İstanbul boğazının iki yakasında mak üzere 31.000 piyade, 112 top, 160 makineli tüfek gücü v dır.

Fransızlar : Dörtyol, Adana ve Mersin'i işgâl etmişler; a rıca Trakya'ya bir alay, Afyon İstasyonuna bir birlik yerleştirm lerdir. Fransa'nın yalnızca İstanbul boğazının Rumeli tarafın 33.000 piyade, 55 top, 91 makineli tüfek, 39 uçak, 12 zırhlı otom bili vardı. Güneyde de 5000 kişilik tam teçhizatlı bir kuvveti b lunuyordu.

İtalyanlar : Antalya, Fethiye, Marmaris, Bodrum ve Kuş dasını işgâl etmişler; Konya ve Akşehir'e askerî birlik gönd mişlerdi. İstanbul da dahil olmak üzere bütün işgâl yerlerin toplam olarak 5000 kişilik bir kuvvet bulunduruyorlardı.

Yunanlılar : İzmir ile Menemen ve Torbalı yakınlarına k dar bir bölgeyi işgâl etmişlerdi. (Yunan işgali 19 Mayıs 1919 ç nünden sonra çeşitli yönlere genişleme gösterecektir. 20 M yıs'ta Menemen ve Torbalı, 25 Mayıs'ta Manisa, 27 Mayıs'ta E yındır, 28 Mayıs'ta Ayvalık, 29 Mayıs'ta Aydın ve Turgutlu, Mayıs'ta Ödemiş işgâl edilecektir. Yunanlılar bir yıl yeni işgal re kalkışmaksızın ellerindeki yerlerin korunması ile yetinec ler, Haziran 1920 de genel taarruza geçeceklerdir. Ayrıca, işg ettikleri yerlere Yunanistan'dan 120.000 dolayında göçmen get terek yerleştirecekler ve Yunan nüfusunun Ege bölgesinde ar rıimasına çalışacaklardır.)

Yunan işgâl kuvvetlerinin gücü zamanla devamlı artış gö terecektir. Kurtuluş Savaşı boyunca Yunan gücü ve değişmel rine olayların akışına göre sık sık değineceğiz.

İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan işgallerinden artakalan to raklarda da tam bir Türk egemenliğinden söz etmek mümkün c

ğildir. Zira, işgallerden artakalan topraklarda Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkları bulunmaktadır. Çukurova ve dolaylarında Ermeni çeteleri Fransız işgal sınırlarını taşarak eylemlerde bulunmakta, Trakya ve Marmara'da Rum çeteleri kol gezmekte, Doğu Karadeniz'de Rum Pontus çeteleri etkinliklerini sürdürmektedir. Doğu Anadolu'da ise Erzurum'dan itibaren Ermeni çeteleri egemen bulunmakta; Kars'ta Türklerin kurduğu Halk Hükûmeti, Ermeni baskısını göğüslemeğe çalışmaktadır.

19 Mayıs 1919 Türkiye'sinin toprak bütünlüğü konusundaki yukarıdaki açıklamalarımızı, malî kaynakların fizikî sınırları yönünden değerlendirmeğe çalıştığımızda, şu sonuçlara varmaktayız : Misaki Millî sınırları içindeki en verimli topraklarımız olan Akdeniz ve Ege Bölgeleri işgâl altındadır. Zamanla Trakya ve Marmara bölgesi de işgale uğrayarak, Kurtuluş Savaşı bu bölgelerin verimli topraklarının desteğinden de yoksun kalacaktır. Artakalan İç ve Doğu Anadolu ile Karadeniz Bölgelerinin daha az verimli topraklarından sağlanan ürünlerle mücadelenin maddî ihtiyaçları giderilmeğe çalışılacak, savaş giderlerini karşılamak için gerekli malî kaynaklar bu topraklarda aranacaktır.

c) İnsan Gücü

Kurtuluş Savaşının başlangıcında tek dayanak olarak düşünülen Anadolu insan gücü yönünden ne durumdadır? Bu sorunun cevabını verebilmek için biraz gerilere dönmek gerekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında Anadolu Türklerinin sonu gelmeyen bir tükenişin içinde olduğunu görmekteyiz. Ünlü devlet adamı Mithat Pasa'nın deyişiyle, müslüman olmayan Osmanlı yurttaşları kan vergisinden muaf tutulmuşlar, askerlik yapmıyorlardı. Birinci Meşrutiyetin Osmanlı Meclisinde, 2.6.1877 günü Bütçe Kanunu görüşmeleri sırasında söz alan İstanbul Milletvekili Vasilaki Efendi (Rum) günümüz diliyle şöyle diyordu : (2)

«Madem ki, Anayasa'ya göre bütün yurttaşlar eşittir, nasıl olur da bu yurttaşların bir kısmı vatan uğrunda değerli kanını dö-

(2) Taha TOROS — Türk Hatipleri — S. 77

kerken, diğer kısmı bu kutsal görevi para ile karşılar. Kan dökmek her vatan evlâdının boynunun borcudur. Kan ne satılır, ne alınır, ancak vatan uğruna kaçınılmaksızın dökülür.»

Adı geçen Rum Milletvekili tam bir içtenlikle ve uzun uzun azınlıkların para ödemek suretiyle (bedel usulü) askerlik yapmamalarına karşı çıkarak, devamlı askere alınan müslümanların (Türklerin) nüfusunun azaldığına değinmiş ve sözlerini şöyle tamamlamıştır : (3)

«Askerlik görevi şerefinin üstünde şeref düşünülmez ve bu şerefi tatma hakkı bütün yurttaşlarındır. Eski çağlarda yalnızca köleler askerlik görevi şerefinden yoksun bırakılmışlardır. Hangi soysuz o ki vatanı savunma şerefinden yoksun kalmayı istesin. Bu gibiler varsa, bırakın parasıyla soğuk kanını satınalmağa devam etsin.»

Anadolu Türklerinin nüfusunun askerlik nedeniyle azalması, Rum Milletvekilinin yakındığı tarihten sonra, hızlı bir tempo izlemiştir. 1877 - 1878 Osmanlı - Rus ve 1897 Osmanlı - Yunan Savaşından sonra ise, Anadolu Türklüğü hızlı bir tükenişin içine itilecektir.

Askerlik görevi yerine para ödeme Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların işine gelmektedir. Rumlar ihracata yönelen tarımda, Ermeniler serbest meslekte, Yahudiler ticarette söz sahibidirler ve Anadolu ekonomisini ellerinde tutmaktadırlar. Askere gitmemek suretiyle kazandıkları süre zenginliklerini, kan vergisi ödememeleri nüfuslarını artırmaktadır. Karşılığında küçük bir miktar para ödemektedirler.

Anadolu Türk nüfusunun erimesi, yalnızca savaşlar yüzünden değildir. Barış zamanlarında da kan vergisinin ödenmesine devam ediliyordu. Dökülen kanlar Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarının genişletilmesi veya korunması için değil, İmparatorluğun öz varlığının korunması, düzenin sağlanması içindir. Tarihçiler Osmanlı toplumu için «Ordu Millet» deyimi kullanmaktadır. Ordu, Anadolu Türklerinden kuruludur, millet ise Rum, Ermeni,

(3) Taha TOROS — A.g.e. — S. 77

Yahudi, Bulgar, Sırp, Romen, Kürt ve Araplardan oluşmaktadır. Milletin yaşaması için, milletin dağılmaması için ordu kırılmak ta, Anadolu Türkleri kendine yabancı diyarlarda vuruşup, ölmektedir. Bakınız, İstanbul'da Harbiye Nezaretinde (Millî Savunma Bakanlığında) görevli Alman Generali Von Seeckt, barış zamanındaki tükenişi nasıl anlatmaktadır : (4)

«Osmanlı İmparatorluğu, Rumları Sırplara, Sırpları Bulgarlara, Arapları Kürtlere, yani bir azınlığı diğerine karşı korumak için ordular yıpratıyordu. Diğer bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu barış zamanlarında tamamen polis hizmetlerinde her yıl en iyi Türk kanından 75.000 er feda ediyordu.»

Barış zamanında perakende feda edilen Türk kanı, savaşlarda toptan işlem görüyordu. Balkanlarda Rumları Sırplara, Sırpları Bulgarlara karşı korumak için dökülen bunca Türk kanı düzeni sürdürememiş; Trablus'da İtalyanlara karşı savaşılırken, Ekim 1912 de Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ, Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilân etmişti.

1912 ve 1913 yıllarında devam eden Balkan Savaşının birinci bölümünde düşman orduları İstanbul kapılarına kadar gelmişler; Osmanlı Trakyasını paylaşırken kendi aralarında çıkan anlaşmazlığın savaşa dönüştüğü ikinci bölümünde ise, Edirne'ye kadar olan topraklar kurtulabilmişti. Balkan Savaşında, Türk kanının hesapsız harcanışına en iyi örnek, Anadolu'dan gelen yedek erlerin Selânik'ten geçirilerek cepheye gönderilmeleri sırasında, Selânik'te içinde 89.000 tüfek bulunan depo olduğu halde, erlerin silâh verin diye ağlayıp feryat etmelerine bakılmaksızın cepheye sürülmeleridir. (5)

Balkan Savaşının kaç Anadolu Türkünün canına mal olduğuna dair elimizde kesin bir bilgi yoktur. Ancak yalnız Bulgarlarla aramızdaki Lüleburgaz muharebesinde 30.000 ve Edirne'nin Bulgarlar tarafından kuşatılması sırasında 15.000 kişinin kaybedildiğini, cepheye yakın yerlerde koleradan 40.000 erin öldüğünü

---

(4) Dr. Ernest JACKH — Yükselen Hilâl — S. 93

(5) Şevket Süreyya AYDEMİR — Enver Paşa — Cilt II, S. 345

belirtmek, Balkan Savaşı kayıplarının büyüklüğü hakkında fikir edinmek için yeterli sayılabilir.

Balkan Savaşında Anadolu Rumları da belki ilk defa kan vergisi ödemiş bulunuyorlardı. Bu vergi, bunca zenginlik ve güven içindeki yaşantılarını borçlu oldukları Osmanlı İmparatorluğu için değil, Osmanlılarla savaşan Yunan Ordusu hesabına ödenmişti. Birçok Egeli Rum genci, Yunanistan'a kaçarak Yunan Ordusunda görev almıştı. (6)

Osmanlı İmparatorluğu, Balkan Savaşından sonra, 14 Mart 1914 te nüfus istatistikleri düzenlettirmiştir. Bu istatistiklere göre, Anadolu'nun toplam nüfusu 11 milyon, Trakya'nın nüfusu ise 630 bindir (7). Eldeki verilere göre, Anadolu'daki 11 milyonluk nüfusun 9 milyonunu Türklerin teşkil ettiği tahmin olunmaktadır. Bir yabancı tarihçi, Birinci Dünya Savaşı başında Anadolu'da 8 milyon dolayında Türk bulunduğunu belirtmektedir (8). Bir yazarımız ise, Anadolu Türklerinin sayısının 8,5 milyon olduğunu söylemektedir (9).

Kanımızca, Birinci Dünya Savaşı başında Anadolu'da 8,5 milyon Türk'ün yaşadığını kabul etmek fazla hatalı sayılmıyacaktır. Acaba, Birinci Dünya Savaşının Çanakkale, Galiçya, Doğu Anadolu, Irak, Suriye, Süveyş ve Yemen cephelerinde yürütülen dört yıllık kanlı çarpışmalarda Anadolu Türkleri ne kadar kayıp vermiştir? Birinci Dünya Savaşı kayıpları, gerçekte Anadolu Türklerinin kayıplarıydı. Bu gerçeği bir yabancı araştırmacı şöyle dile getiriyordu : (10)

«1914 yılındaki Osmanlı Devleti çeşitli ırkların bir karışımıydı. Fakat ordunun belkemiğini yiğit Anadolu Türkleri teşkil etmekteydi. Cesaretleri, ırklarına has savaş yetenekleri, en kötü koşullar altında bile olağanüstü direnme gücüne sahip olmaları, onları birinci sınıf asker yapmıştı. Noksan eğitimleri ve kompleks silâhları kavramaktaki yetersizlikleri başlıca kusurlarıydı.»

---

(6) Dido SOTİRİYU — Benden Selâm Söyle Anadolu'ya — S. 49
(7) Sabahattin SELEK — Anadolu İhtilâli — Cilt : I, S. 60 - 61
(8) M. LARCHER — La Guerre Turque Dans La Guerre Mondiale —
(9) Şevket Süreyya AYDEMİR — Enver Paşa — Cilt III, S. 91
(10) A.J. BARKER — The Bastard War — P. 142

Savaşın cephelerde doğurduğu insan gücü boşlukları, daha yaşlı Anadolu Türkleri ile doldurulurken; Anadolu'nun demiryolu yapımında ve üretiminde cepheye gidenlerin bıraktıkları boşluklar, askere alınan azınlıklardan oluşan işçi taburları ile doldurulmuştu (11). Anadolu Ermenileri ise, isyan ederek cepheler ile Doğu Anadolu arasındaki bağlantıyı kopardıklarından, bir problem olarak ortaya çıkmışlar, üstelik bir kısım kuvveti üzerlerine çekerek, cephelerdeki gücü zayıflatmışlardı (12).

Birinci Dünya Savaşının ilk on yedi ayında, silâh altına alınanların 2.523.000 kişiyi bulduğu Ordu Dairesinin düzenlediği bir belgeden anlaşılmaktadır (13). Savaş sonuna kadar silâh altına alınanlarla, genel seferberlik toplamının 2.850.000 kişiye ulaştığı sanılmaktadır (14).

Üretim ve iş alanından çekilerek silâh altına alınan 2.850.000 kişiden, savaş sonunda tarlasına ve işinin başına dönebilenlerin sayısı nedir? Kısaca, Birinci Dünya Savaşının kayıpları ne kadardır?

Çanakkale'de 86 bin şehit ve kayıp verilmiş, Sarıkamış'ta 90 bin kişilik ordu iki hafta içinde 10 bin kişiye inmiş, yalnızca Suriye cephesinde açlıktan 60 bin kişi ölmüştü. Osmanlı Hükûmeti, gerek savaş süresince, gerek savaşın bitiminde kayıplarını açıklamaktan kaçınmıştı. Bununla beraber, yıllar sonra Türk şehit ve yaralıları toplamının 470 bin olduğu belirtilmiş, esir ve kayıplar söz konusu edilmemişti.

Tarafsız yabancı kaynaklardan bu konuda daha ayrıntılı bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Bir araştırmaya göre, Birinci Dünya Savaşı kayıplarımız 325.000 şehit ve 400.000 yaralı olmak üzere 725.000 kişidir (15). Çeşitli kaynaklardan ve resmî belgelerden yararlanılarak yapılan derlemeye göre ise 325.000

---

(11) Dido SOTİRİYU — Benden Selâm Söyle Anadolu'ya — S. 63, 131

(12) Sadi KOÇAŞ — Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri — S. 182 ve sonrası

(13) Türk Tarih Kurumu, Kâzım Orbay Arşivi

(14) World Almanac. 1969 Edition, p. 752 (Source: U.S. War Department)

(15) Hanson W. BALDWIN — World War I — p. 157

şehit, 400.000 yaralı, 250.000 esir ve kaybolanlar olmak üzere toplam kayıplarımız 975.000 kişidir (16).

Bu duruma göre şehit, yaralı, esir ve kaybolanlar olarak savaş kayıplarımızı 800.000 dolayında kabul etmek fazla hatalı olmıyacaktır. Savaş yıllarının düşük orandaki doğumları ve terkedilen topraklardan Anayurda göç eden Türk aileleri gözönünde tutulduğunda; savaşın başında 8,5 milyon dolayında olan Anadolu Türk nüfusunun, savaş sonunda 8 milyona indiğini kabul etmek yerinde olacaktır.

19 Mayıs 1919 Anadolu'sundaki 8 milyon dolayındaki Türk nüfusu, Kurtuluş Savaşının başlıca insan gücü kaynağını teşkil edecektir. Birinci Dünya Savaşı öncesine göre yarım milyonluk nüfus azalması, önemli sayılmıyabilir. Unutmamak gerekir ki, savaştaki kayıplarımızla Türk toplumunun yapısı tamamen değişmiş, toplumun 18 - 35 yaşları arasındaki erkek gücünde büyük bir gedik açılmıştır. Toplumun üretici ve tüketici elemanları arasındaki denge bozulmuş; tüketici durumundaki çocuk ve ileri yaşlılar ile güçlerinden her alanda yararlanılamıyan kadınların toplam nüfusa oranı artmıştır. Üstelik, ülkenin en aydın kitlesi sayılan muvazzaf ve yedek subay kadrosu geniş ölçüde erimiş, yok olmuştur.

Bütün bunların yanısıra, Millî Mücadelenin başlangıcındaki insan gücünü, Anadolu'nun 8 milyonluk Türk nüfusu olarak kabul etmek te mümkün değildir. Zira, Anadolu yer yer işgal altındadır ve işgâl altındaki topraklarda bulunan Türk nüfusu Millî Mücadelenin dışında kalmaktadır.

d) Kurtuluşu Yabancılara Sığınmada Bulma Eğilimi

Mondros Mütarekesinin ardından İngiltere, Fransa ve İtalya yer yer Anadolu'yu işgale başlamışlardı. Yunanistan'ın Ege bölgesini işgâl etme hazırlığı içinde olduğu seziliyordu. İşgalci devletlerin tutum ve davranışları, işgalin geçici olmadığını gösteriyor, bu niyetlerin zaman zaman açığa vurulduğu da oluyordu. Bu ortam, bazı devlet adamlarını ve aydınları işgalci devlet-

(16) Encyclopedia Americana, (The World War I, bölümü)

lerin birini ötekine tercih etmek ve toprakların bütünlüğünü bir tek devletin himayesinde koruyabilmek gibi bir düşünceye sürüklüyordu.

Üstelik, ülke ekonomik bir dar boğazda bulunuyor, savaş yaralarının açtığı sosyal problemler de toplumda çalkantılar yaratıyordu. Günün koşullarına bakıldığında umutsuzluğa kapılmamak elde değildi. Aydınlar ve devlet adamları büyük karamsarlık içinde bulunuyordu. Anadolu ekonomisinin güçsüzlüğü, kapitülâsyonlar, ödenmesi gerekli dış borçlar, azınlıkların ayaklanışları, halkın moral durumu ve ordunun dağıtılmış olması gibi etkenler karamsarlığı daha da artırıyordu. En yurtsever aydınlar bile, Türkiye'nin bir kurtuluş savaşı başlatma ve yürütme olanaklarından tamamen yoksun olduğuna inanmışlardı.

Bütün bu olumsuz koşullar, birçok devlet adamı ve aydında, kurtuluşu yabancı devletlere sığınmada bulma eğilimi yaratmıştı. Başta Padişah olmak üzere birçok devlet adamı yabancı devletlerin himayesine kavuşabilmek için gizli veya açık nabızlar yoklar, görüşmeler yürütürken; bazı aydınlar da gazetelerde yazarak, toplantılarda konuşarak kurtuluşu himayesine sığınmada gördüğü devletin övgüsünü yapıyordu.

Gelecekteki Kurtuluş Savaşının komuta ve yönetim kadrosunda önemli görevler yüklenecek olan bazı asker ve aydınların da, yabancı devletlerin himayesine sığınma eğiliminde olduğu görülmektedir. Millî Mücadelenin ana kararlarının alındığı Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, yabancılara sığınma eğilimi açığa vurularak bir karar alınması istenecektir. Erzurum ve Sivas Kongrelerinin dış yardım konusunda sığınma eğiliminde olanlara ters düşen kararlar almasıyla, Kurtuluş Savaşı yürütülebilmiştir. Bu nedenle, yabancı devletlerin himayesine sığınma eğiliminde olanların görüşlerine değinmek; Erzurum ve Sivas Kongrelerinin dış yardım konusundaki kararlarını ve Kurtuluş Savaşının finansmanına katkıda bulunacak olan dış yardımlara yöneliş nedenlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

İngiliz Himayesine Taraftar Olanlar :

Mondros Mütarekesinin ağır koşullarına rağmen, uysal bir yol izleyerek ve işgâl devletlerinin içinde en güçlü görünen İngil-

tere'ye hoş görünerek kurtuluşa ulaşılacağına inananlar çoğunluktaydı. Başta Padişah olmak üzere birçok devlet adamının ve Hükûmette görevli olanların bu görüşü paylaşmaları, İngiliz himayesini adetâ devletin resmî isteği haline getirmişti.

Padişah Vahdettin, İngilizlerin mütareke koşullarını öğrendiği zaman yanındakilere şöyle demişti :

«Bu şartları, çok ağır olmalarına rağmen, kabul edelim. İngilizlerin doğuda asırlarca devam eden dostluğu ve lütufkâr siyaseti değişmeyecektir. Biz onların müsamahasını daha sonra elde ederiz» (17).

Padişah, İngiliz dostluğunu kazanmak için Sait Molla'yı kullanıyordu. Adliye Nezaretine müsteşar atanan Sait Molla bir yandan çıkardığı «Yeni İstanbul» gazetesinde İngiltere'ye övgüler yazarken, bir yandan da bir dernek kurarak eyleme geçmeyi tasarlıyordu (18). Ayrıca, İngilizlerle iyi geçinme politikası uygulanıyor, Birinci Dünya Savaşı sonu Avrupa'sının en güçlü devleti İngiltere'nin işgâl kuvvetlerine gerekli saygının gösterilmesi için emirler yayınlanıyordu.

İngiltere'nin diğer işgalci devletlere göre üstünlüğünü, İngiliz devlet adamı Sir W. S. Churchill anılarında şöyle anlatıyor : **«Subaylarımız bütün Anadolu'da ikişer üçer gruplar halinde mütareke hükümlerince silâh ve cephane toplanmasına nezaret ediyorlardı. Silâhsız ve tamamen serbest olarak Anadolu'da seyahat ediyorlar ve parmaklarının ucu ile yapılması gereken işleri gösteriyorlardı. Subaylarımıza bir makine gibi itaat ediyorlardı.»** (19)

Sait Molla, İngiliz dostluğunu yayma amacıyla İngiliz Muhipleri Cemiyetini (İngiliz Dostları Derneği) kurdu. Aslında derneğin kurucuları İngilizleri sevenler değil, kendi yararlarını düşünenler ve kişisel çıkarlarının devamını İngilizlerin himayesinde görenlerdi.

---

(17) Gotthard JAESCHKE — Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri — S. 2

(18) Ali Fuat TÜRKGELDİ — Görüp İşittiklerim — S. 273

(19) Sir Winston S. CHURCHILL — The World Crisis — Vol : V, P. 288

İngiliz Muhipleri Cemiyetinin üyelerinin kimler olduğunu, Kurtuluş Savaşının önderi Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından dinleyelim : **«Bu cemiyete intisabedenlerin başında Osmanlı Padişahı ve halifei ruyi zemin unvanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa (Başbakan), Dahiliye Nezaretini (İçişleri Bakanlığını) işgâl eden Ali Kemal, Adil ve Mehmet Ali Beyler ve Sait Molla bulunuyordu. Cemiyetde İngiliz milletine mensup bazı maceracılar da vardı. Meselâ : Rahip Frew gibi. Ve muamelât ve icraattan anlaşıldığına göre, cemiyetin reisi Rahip Frew idi.» (20)**

Cemiyetin üyeleri, içtenlikle İngiliz dostluğundan yarar uman, İngiltere'nin tutum ve davranışları belirlenince ona karşı mücadeleye giren çaresiz yurtseverlerle, İngilizlere yaranarak özel yararlar sağlama çabasında olan ve sonuna kadar Millî Mücadeleye karşı koyan kişilerden oluşmaktaydı. (21) İkinci guruptakiler, özel çıkarları için Hilâfetin ruhanî ve mânevî bütün kudretini İngiltere'nin emrine verme hazırlığı içindeydiler. (22)

Padişah Vahdettin, İngiliz İşgâl Komutanı Sir Arthur Calthorpe'a, Türkiye'nin idaresi için İngiltere'nin daha aktif davranması. İngiliz memurlarının kontrol için Türkiye'ye gönderilmeleri ve İngiliz subaylarının idareye yardımda bulunmaları konularında İngiliz Hükûmetine ricada bulunduğunu söylüyor, ardından da İngiliz Hükûmetinin halifelik makamında kendisini destekleyip desteklemiyeceğinin öğrenilmesini diliyordu. (23)

Damat Ferit Sadrazam olduktan sonra, Padişah'la birlikte hazırladığı bir projeyi 30 Mart 1919'da İngilizlere sunmuştur. Bu gizli proje ilk defa bir Amerikan gazetesinde yayınlanmıştır. (24) 7 maddelik gizli proje ile İngiltere'ye sunulanlar hakkında fikir edinebilmek için yalnızca birinci maddeye bakmak yeterlidir :

---

(20) M. Kemal ATATÜRK — Nutuk Cilt : I, S. 7

(21) Hikmet BAYUR — Atatürk Hayatı ve Eseri — S. 203

(22) Falih Rıfkı ATAY — Çankaya — Cilt : I, S. 100

(23) Gotthard JAESCHKE — Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri — S. 4

(24) The New York Herald Tribune — 22 Ocak 1920

«1 — İngiltere Hükûmeti kendi kumandası altında Türkiye'nin tamamiyet ve istiklâlini deruhte eder.»

İngiltere'nin kendisine sunulan projeyi fazla benimsemediği, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın İngiltere'nin proje gereklerini yerine getirmesini 8 Eylül 1919 da yeniden rica etmesinden anlaşılmaktadır. (25) Türkiye'nin kurtuluşu için Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Erzurum Kongresinden sonra Sivas'ta yeni bir kongre toplayarak çıkış kapıları aradığı günlerde; İstanbul'daki Hükûmetin İngilizlere ricalarını tekrarlaması, Anadolu ile İstanbul arasındaki ayrılığı ortaya koymaktadır. İstanbul Hükûmeti önüne geçemediği Anadolu başkaldırmasını, henüz başlangıç safhasındayken, İngiltere aracılığı ile bastırmayı ümit etmekte ve İngiltere'ye sığınma konusundaki resmî isteğinin bir an önce gerçekleşmesi için çaba göstermekteydi.

İngiliz himayesi fikrinin devlet adamları ve memurları arasında ne kadar yaygın olduğunu belirten bir acı örnekle, bu konudaki açıklamalarımıza son verelim.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin kurtuluşunu sağlamağa yönelen bir mücadeleyi başlatmak için 19 Mayıs 1919 da Samsun'a geçtikten sonra, mücadeleyi bağrında besliyecek olan Anadolu'daki ordu birlikleri, yöneticiler ve halkla ilişkiler kurarak, bu güçleri millî mücadeleye kazandırmağa çalışıyordu. Samsun'dan sonra Havza'ya geçmiş ve 28 Mayıs 1919 da, bütün valilere, kaymakamlara, ordu ve kolordu komutanlarına telgrafla bir genelge göndermiş; her yerde büyük ve heyecanlı mitingler düzenlenerek millî gösterilerde bulunulmasını ve yabancı işgallerinin, özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin protesto edilmesini istemişti.

Söz konusu genelgenin altında Mustafa Kemal Paşa'nın «Dokuzuncu Ordu Müfettişi ve Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari» ünvanını gören bazı yöneticiler, genelgedeki açıklığa rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın Hükûmetin resmî görüşünü yansıttığını düşünerek, düzenlenen mitinglerde millî heyecan yerine İngiliz himayesinin övgüsünü dile getirmişlerdi. Örneğin, Sinop mutasarrıfı

(25) Tevfik BIYIKOĞLU — Atatürk Anadolu'da — S. 7

mitingi bizzat yönettiğini bildiriyor ve miting sonunda halka imzalattığı bir bildiriyi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderiyordu. Uzun bildiri şöyle son buluyordu : (26)

«Türkler terakkî ve tekâmül edemedi ve Avrupa'nın esasatı medeniyesini kabul ve temessül edemediyse bu da şimdiye kadar iyi bir idareye mazhar olamamasından ileri gelmiştir. Türk Milleti, ancak kendi padişahının saltanat ve hâkimiyeti altında olmak şartıyle Avrupa'nın nezaret ve murakabesiyle teşekkül edecek bir idare ile yaşayabilir.

Sinop mutasarrıfı, belki de halkın tepkisinden çekindiği için doğrudan doğruya İngiliz himayesinden söz etmiyor, «Avrupanın gözetim ve denetimi ile kurulacak bir idare» demekle halkı İngiliz himayesi görüşüne alıştırmağa çalışıyordu. Bildirinin altındaki imzalar arasında, müftü vekili ile o zamanlar devleti yöneten tek siyasal parti olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası Başkanın da imzası bulunuyordu.

Amerikan Mandası Taraftarları :

Amerikan mandası taraftarları, Osmanlı Devletinin Türk kesiminin de bağımsız kalamıyacağına, paylaşılarak birkaç devletin veya tümüyle İngiltere gibi sömürgeci bir devletin eline düşeceğine inanıyorlardı. Bu durumdan, ancak Amerika Birleşik Devletleri gibi sömürgeci olmayan ve yönetimine aldığı Filipin'i kısa zamanda kalkındırdıktan sonra onu bağımsızlığa kavuşturan bir devletin mandası ile kurtulunabilecekti.

Öte yandan, Birinci Dünya Savaşı sonu barış ilkelerini Birleşik Amerika Başkanı W. Wilson, tarihe «Wilson prensipleri» adıyle geçen bir belgede yayınlamış ve barış prensiplerinin 12 nci maddesi ile Osmanlı İmparatorluğunun Türklerle meskûn kesiminin eğemenliğini tanıyacağını ilân etmişti. Başkan Wilson'un bu tutumu ümit vericiydi. Wilson prensiplerine uygun bir barışın kurulmasına Amerika'nın desteğini sağlamak amacıyla 6 Aralık 1918 de İstanbul'da «Wilson Prensipleri Cemiyeti» kurulmuştu. (27)

---

(26) Kemal ATATÜRK — Nutuk — Cilt : I, S. 24
(27) Tarık Z. TUNAYA — Türkiye'de Siyasî Partiler

Amerikan mandasını isteyenler arasında aydınlar çoğunluktaydı. Halide Edip (Adıvar) ve Ahmet Emin (Yalman) gibi Amerika'da eğitim görmüş olanlar öncülük yapıyorlardı. Şunu da belirtmek gerekir ki, İngiliz himayesi taraftarları millî mücadeleyi sonuna kadar baltaladıkları halde, Amerikan mandasını savunanların büyük çoğunluğu başlangıçta millî mücadeleye katılmış ve önemli görevlerde bulunmuşlardır. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Amerikan mandası için karar alınmasına çaba gösteren Halide Edip (Adıvar), Kurtuluş Savaşının kadın onbaşılarından biri olarak cephelerde görev alacaktı.

Ancak, Amerika'da bulunan Ermenilerin etkisi altında kalarak Başkan Wilson'un görüş değiştirebileceğini düşünen manda taraftarlarının zaman zaman karamsarlığa düştüğü görülmektedir. Başkan Wilson, 30 Ocak 1919 da, Amerikan halkının Türkiye'de askerî bir sorumluluğa yanaşmıyacağını (28), bir süre sonra da Yunanistan'ın İzmir bölgesine asker çıkarmalarına karşı olduğunu bildirdiği halde (29); ardından Ermeni koruyuculuğu rolünü benimsediğini gösteren davranışlarda bulunmaktan çekinmediğine tanık olmaktayız.

Başkan Wilson, 14 Mayıs 1919 da, bazı Doğu Anadolu illerini de içine alan bağımsız bir Ermenistan'ı Amerikan mandası altına alacağını açıklamış; 21 Ağustos 1919 da da, Damat Ferit Paşa'ya gönderdiği nota ile Kafkasya'da bulunan Ermenilerin müslüman lar tarafından öldürülmelerine engel olunmadığı takdirde, Osmanlı İmparatorluğunun Türklerle meskûn kesimi için barış prensiplerinin 12 nci maddesi ile öngörülen egemenliğin geri alınabileceğini bildirmişti. (30) Oysa, o tarihlerde Kafkasya Osmanlı yönetimi ve egemenliği altında değildi. Osmanlı yönetimi altında bulunan Doğu Anadolu'da ise artık Ermeni asıllı kimse kalmamıştı. Başkan Wilson'un böylesine büyük bir çelişkiye düşmesinin nedenini, Amerika'da bulunan Ermeni azınlığının ağır baskısında aramak gerekmektedir.

---

(28) Papers Relating to the Foreign Relations of the United States of America, III - 797, 805

(29) Gotthard JAESCHKE — Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri — S. 70

(30) Tevfik BIYIKOĞLU — Atatürk Anadolu'da — S. 4, 5

Amerikan yardım kurulları (U. S. Relief Commision) Anadolu'nun dört bir tarafına dağılarak halka gıda maddeleri dağıtıyorlardı. 1919 yılı yazında General James G. Harbord başkanlığında bir heyet Doğu Anadolu'ya gelmiş ve bu bölgedeki Ermeni tarihi ve varlığı hakkında Amerikan Senatosuna verilecek bir bir rapor hazırlama çalışmalarına başlamıştı.

General James S. Harbord'un, Erzurum'da bulunan 15 inci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya, Amerika'nın sermayesiyle Türkiye'ye yardım edeceğinden, fakat sermayenin korunması için bir miktar da asker getirmenin gerekli olduğundan söz etmesi, oldukça anlamlıdır. (31)

Amerikan mandasını savunanların görüşlerini, bu görüşe inananlar arasında bulunan ve millî mücadelenin kadrosunda önemli görevler alan kişilerin Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Amerikan mandasını kabul etme kararı aldırmak için yaptıkları konuşmaları incelerken belirteceğimizden, tekrardan kaçınmak için burada söz etmemeyi uygun buluyoruz. Ne var ki, söz konusu kongrelerde manda fikrinin kesinlikle karşısına çıkılmakla beraber, Amerika'nın iyi niyetleri hakkında da kuşkuya düşülmesinin nedeni, Başkan Wilson'un Ermeniler yararına davranışlarda bulunmasıdır. Dış yardıma son derece gerek duyulduğu o günlerde, alınacak yardımın egemenliğe gölge düşürmemesi konusunda çok dikaktli davranılacak, geçmişteki dış borçlanmaların acı sonuçları da gözönünde tutularak, herhangi bir karşılık ve egemenlik haklarından kısıntı söz konusu olmayacak biçimde dış yardımlardan yararlanılması yoluna gidilecektir.

İtalyan Mandası Taraftarları :

Türkiye'nin o karanlık günlerinde, bazı yönetici ve aydınların kurtuluşu İtalyan mandasında aradıklarına tanık oluyoruz. İtalyan mandası görüşünü savunanlar, İngiliz himayesi taraftarları ile Amerikan mandası taraftarlarına oranla çok küçük bir azınlıktadırlar.

İtalya'nın işgâl altında bulundurdukları bölgelerdeki Türk halkına daha dostça davrandıklarını görenler, Yunanistan'ı İngi-

(31) Kâzım KARABEKİR — İstiklâl Harbinin Esasları — S. 165

lizlerin kışkırttığını unutamıyorlar, Ermenileri koruyucu tutumlarından dolayı da Amerika'ya güvenemiyorlardı. Oysa, İtalyanların tutum ve davranışlarına bakarak iyimser olmamak elde değildi. İngiliz, Fransız ve Yunan işgalleri ile karşılaştırıldığında; İtalyan işgalinin, bir işgalden daha çok geçici bir ziyaret ve geçici bir konaklama havası taşıdığı sezilmektedir.

İtalyanlar, o günkü politikaları sonucu, işgâl altında bulundurdukları bölgelerdeki Türk halkına saygılı davranıyorlar, olaylara neden olmaktan dikkatle kaçınıyorlardı. Türk halkına yardımcı olmak amacıyla dispanserler açarak hastalara parasız bakmaları, çocuklara hediyeler dağıtmaları; yardıma muhtaç olanlara ve Yunan işgalinden kaçanlara çadır, battaniye ve yiyecek yardımı yapmaları, çiftçilere tarım kredileri vermeleri, bozuk yolları ve camileri onarmaları, İtalyan mandası taraftarlarının iyimser görüşlerini haklı çıkaracak nitelikteydi.

Öte yandan, Yunanlılarla silâhlı mücadeleye girişen Kuvayi Milliye çetelerinin mücadelelerini kolaylaştırıyorlar, İtalyan işgâl bölgesindeki halkın Kuvayi Milliye çeteleri kurmalarını destekliyorlar ve bazı maddî yardımda bulunuyorlardı. İtalyanların, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'da iken korumaları, diğer işgâl kuvvetlerinin evinde arama yapamıyacaklarına ilişkin belgeler vermeleri ile başlayan Millî Mücadeleyi destekleyici tutumları, bütün mücadele boyunca süregelmiştir.

İtalyan mandası taraftarları, ne İngiliz himayecileri kadar etkili, ne de Amerikan mandası taraftarları kadar çoğunluktaydılar.

Diğer Manda Taraftarları :

İngiliz himayesi, Amerikan ve İtalyan mandası taraftarları dışında, çok küçük bir azınlığın Fransız himayesini savundukları görülmektedir. Millî Mücadeleye herhangi bir etkisi olmayan Fransız himayesi görüşünün tanınmış bir savunucusu da yoktur. Ancak, Damat Ferit Paşa kabinesinde Maarif Vekili (Millî Eğitim Bakanı) olan ve çıkardığı gazetelerde devamlı olarak millî mücadeleye karşı yazılar yazan Ali Kemal'in bu konuda önemli bir davranışına rastlamaktayız. Ali Kemal, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserine, Türk Hükûmetine teklif edildiği takdirde, Hü-

kûmetin Fransız himayesini kabule hazır olduğunu bildirmiştir. (32) Bu görüşün, Ali Kemal'in kişisel düşünceleri dışında, Osmanlı Hükûmetince benimsendiğine ilişkin herhangi bir belirti ile karşılaşmamış bulunuyoruz.

Mondros Mütarekesinden sonra, Türkiye yararına uluslararası çabalarda bulunan bazı girişimlere tanık oluyoruz. Hindistan'daki müslümanların kurmuş oldukları dernek (The Islamic Society), 6 Kasım 1918 de Türkiye'ye yardıma karar vermiş, ardından özellikle İngiltere'ye baskı yapıcı eylemlere girişmiştir. Kurtuluş Savaşı boyunca Hint müslümanlarının destekleyici tutumları devam edecek ve ileride görüleceği gibi, toplanan paralarla Kurtuluş Savaşının finansmanına katkıda bulunmak istenilecektir.

II — SİLÂHLI KUVVETLERİN DURUMU

a) Ordu

Kuzeybatı Anadolu'daki bir beylikten koca bir imparatorluk ortaya çıkaran, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının önemli bir kısmını yöneten Osmanlı Türklerinin bu başarısı başlıca iki faktöre dayanıyordu. Bunlardan biri, yaşadıkları çağda diğer devletlere oranla daha ileri teknik ve kültüre sahip olmaları; diğeri de kurdukları düzenli orduydu.

Osmanlı İmparatorluğunun bu üstünlüğü 1699 yılına kadar 400 yıl sürebilmişti. Avrupalılar yavaş yavaş uyanmağa başlamış ve milliyetçilik akımları doğmuştu. Buhar gücünün sanayide kullanılmağa başlaması, gelişen Avrupa'nın sanayi mamullerinin Osmanlı pazarlarını sarması ve yerli tezgâhları yok etmesi, hızla büyüyen hürriyet ve milliyetçilik akımları, Osmanlı İmparatorluğunun egemenlik alanlarını etkilemişti. Osmanlıların yeni doğan çağdaş görüş ve tekniği benimseyememeleri, tutuculuğun yönetime etkili olması, gelişen milliyetcilik akımlarına gerçekçi gözle bakılamaması, imparatorluğun sağlam temellerinde gedikler açmağa başlamıştı. 1699 yılından sonra (Karlofça Antlaşması) çöküntü belirgin bir biçim almıştı.

(32) Tevfik BIYIKOĞLU — Atatürk Anadolu'da — S. 7

Osmanlı İmparatorluğunun kurtuluşu için çareler arayan III. Selim (1789 - 1808), devlet yapısında köklü yenilikler yapılmasının zorunlu olduğunu görmüştü. Padişah ilk yenileştirmeyi orduda yapmayı ve orduya dayanarak öteki yenileştirmeleri gerçekleştirmeyi düşünüyordu. Ne yazık ki, yenileşmenin çıkarlarını zedeliyeceğini gören yeniçeri zorbaları, daha işin başında III. Selimi şehit etmişlerdi. Ardından Padişah olan II. Mahmut (1808 - 1839) aynı yolu izlemiş ve uzun bir didişmeden sonra yeniçeri ocağını kaldırmıştı (1826). Fakat yeni düzendeki ordu henüz kuruluş dönemindeyken Yunan isyanı patlak vermiş; İngiliz, Fransız ve Rus filoları birlikte Navarin'deki Osmanlı Donanmasını yok etmişler (1827) ve Rusya ile savaş başlamıştı (1828). Gülhane Hattı Hümayunu (1839) ve Islahat Fermanı (1856), ordunun çağdaş bir düzene kavuşturulmasını öngörmekteydi. Bu konuda bazı girişimlerde bulunulmuş ve bazı ilerlemeler yapılmış olmakla beraber, 1876 da II. Abdülhamid'in padişah olması ile ordu yeniden bir duraklama ve gerileme dönemine girmişti. Abdülhamid, kendinden önceki padişahlardan Abdülaziz ve V. Murat'ın tahttan indirilmesinde ordunun oynadığı önemli rolü unutamamış, 33 yıl devamlı bir korku içinde ülkeyi yönetmişti. Padisah, bir yandan özel çıkarları için orduyu felce uğratırken, bir yandan da saltanatını devam ettirmek için İmparatorluğu «hasta adam» durumuna düşürmüştü. Bu yıllarda en çok zarar görenler ordu ve donanma olmuştu (33).

Balkanlarda yeni devletlerin kurulmasına, Tunus'un Fransızlar, Mısır'ın İngilizler tarafından işgaline ses çıkarılamamıştı. 1897 yılında Yunanistan'la yapılan savaşta ordu Yunanlıları yenilgiye uğratmış; yıllarca bacaları tütmeyen, makineleri paslanan donanmamız, düşmanla çarpışmağa giderken, Marmara gibi bir iç denizde dökülüp kalmıştı. Büyük devletlerin karışmasıyla, ordumuzun kazandığı zaferden bile yararlanılamamıştı.

Ordunun güçsüz bir duruma sokulması, 1899 yılında Kuveyt'in İngilizlerin himayesine girmesine, 1902 de Fizan'da İtal-

(33) 1897 Osmanlı — Yunan Harbi — T. C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Gn. Kur. Basımevi, Ankara 1965 (Çeşitli bölümlerin özeti)

yanlara bazı haklar tanınmasına, Doğu Anadolu'daki ve Makedonya'daki isyanların gelişmesine, 1906 da Sina ve Akabe bölgelerinin İngiltere egemenliğine terk edilmesine göz yumulması sonucunu doğurmuştu. En sonunda, 1908 yılında, Reval'de, Rusya ile İngiltere, Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılmasını kararlaştırmışlardı.

Bütün bu çöküntü belirtilerini izleyen ordu, ülkenin parçalanmasını önlemek ve meşrutiyet rejimini getirmek için çareler aramağa başlamıştı. Bu arada, subaylar tarafından bazı gizli siyasal dernekler kurulmuştu. Bu derneklerin en güçlü olanı, «İttihat ve Terakki Cemiyeti» idi.

Askerlik hizmeti, imparatorluğa dahil Türkten gayri unsurlara (azınlıklara), ilmiye sınıfına (din adamlarına) ve İstanbul halkına (İstanbul'da doğmuş olanlara) tanınan ayrıcalıklar nedeniyle daha çok Türk milletinin omuzlarına yüklenmişti. Ardı arası kesilmeyen Arnavutluk ve Arabistan'daki ayaklanmalar yüzünden, yıllarca askerlik yapan ve redif olarak sık sık silâh altına çağrılan yalnız Anadolu Türk'ü olmuştu. Bu durum ise, Anadolu'nun fakir ve geri kalmasına sebep olurken, askerlik hizmetinden uzak bırakılan unsurlar da zengin ve müreffeh olmuşlardı. İmparatorluğun iç ve dış problemlerinden ötürü üç yıllık muvazzaflık hizmet süresi, zorunlukla yedi - sekiz yıldan aşağı düşmüyordu. Azınlıkların bedel ödeyerek askerlik hizmeti dışında tutulmaları, gelir artırıcı bir yol kabul edilmiş, sık sık redif toplanarak (yedeklerin silâh altına çağırılması) bedel alınması suretiyle gelir sağlanmasından memnuniyet duyulmuştu (34).

Ordunun beslenme ve sağlık işleri son derece bozuktu. Zaten yetersiz olan subay aylıkları beş - altı ayda bir ödenebiliyordu. Buna karşılık dilediğine padişahın bağışları sonsuzdu. Sarayın aşırı giderlerinin ülkenin bünyesinde yarattığı malî sıkıntılar orduyu büyük bir perişanlığa ve sefalete sürüklemişti. Erlikten başlıyarak zamanla subay olanların (alaylı subaylar) cehaleti, ordunun çağdaş eğitimden uzak kalmasına neden olmuştu.

---

(34) Ordunun iç yapısı konusunda Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı yayınlarından geniş ölçüde yararlanılmıştır.

Terfi etmek için 10 - 15 yıl bekleyen subaylara, 58 yaşında teğmenlere, 65 yaşında yüzbaşılara, okuma yazma bilmeyen alaylı subaylara sık sık rastlanıyordu.

Çok büyük ve kudretli gibi görünen ordunun iç durumu göründüğü gibi değildi. Komuta zinciri kopuktu ve her birlik ayrı bir âlemin içinde başına buyruktu. Ordu birlikleri dağınıktı. Örneğin, merkezi Şam'da (Suriye) bulunan 9 uncu Tümenin 34 ve 35 nci Alayları Serez'de (Yunanistan) ve Nişancı Taburu Medine'de (Suudî Arabistan) bulunuyordu.

31 Mart 1909 gericilik olayını bastıran ordu, İttihat ve Terakki Cemiyetinin devlet yönetiminde yavaş yavaş söz sahibi olmasıyla siyasete karışmağa başlamıştı. Bu arada, İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı olanlar, bir siyasî parti olan Hürriyet ve İtilâf Fırkasını destekleme yolunu seçmişler ve orduda «Halaskâr Zabitan (Kurtarıcı Subaylar) Grubu» nu kurmuşlardı. Böylece, ordunun iç yapısındaki bozukluk, subayların çeşitli siyasî grublara bölünmesiyle, daha da belirgin bir durum almıştı. Birliklerin eğitimleri ihmal edilmiş, disiplin bozulmuş ve savaş gücü azalmıştı. Subayların çeşitli siyasî partilere bölünmeleri öylesine gözle görülür olmuştu ki; İttihatçı ve İtilâfçı subayların giydikleri kalpakların giyiliş şekilleri bile ayrılmıştı. Daha sonra subaylar arasında kanlı vuruşmalar başlamıştı.

İtalya 1911 yılında Trablusgarp ve Bingazi'yi (bugünkü Libya) işgal ettiğinde, ordu tam bir siyasî kavganın içinde bulunuyordu. İtalyanlara karşı bir avuç yurtsever subay kan dökerken, anavatandaki ordu iktidar kavgasının içindeydi. Bu ortam içinde Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ, Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilân etmiş ve Balkan Savaşı başlamıştı.

Balkan Savaşının ilk yarısında, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Babıâli'ye baskın yaparak hükûmeti devirmiş ve iktidarı ele almıştı. İttihat ve Terakki'nin kuvvetli üyesi Kurmay Yarbay Enver Bey generalliğe yükseltilmiş ve Harbiye Nazırı yapılmıştı. Ordu artık İttihat ve Terakki Cemiyetinin eline geçmiş bulunuyordu.

Harbiye Nazırı olan Enver Paşa, ordunun kalkındırılması için işe ilk defa subayların tasfiye edilmesinden başlamıştı.

Özellikle Balkan Savaşında başarı gösteremeyen subay ve generalleri; yaşlı, bilgisiz ve yeteneksiz olanları emekliye ayırdı. Bunlardan boşalan komuta yerlerine genç, dinamik ve bilgili subayları getirdi. Bu konuda, Alman Askerî Heyetinden de yararlanıyordu. Ordunun yeniden düzenlenmesine önem verildi. Ordunun her biri üçer tümenli kolordulardan ve tümenlerin de üç piyade, bir topçu alayı ile diğer sınıflara ait bağlı birliklerden kurulması kararlaştırıldı. Tasarlanan bu kuruluşa göre kadroların tamamlanabilmesi için 450.000 savaşçıya ihtiyaç duyulmaktaydı. Oysa, eldeki barış iaşe mevcudu 200.000 savaşçı dolayındaydı. Kadro noksanlarının sefer halinde tamamlanması düşünülüyordu. Avrupa'da beliren dünya savaşı tehlikesinin büyümesi üzerine, ordunun yeniden düzenlenmesine ve güçlendirilmesine hız verildi.

Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı başladığında, ordu 38 tümenden ibaretti. 2 Ağustos 1914 günü Almanlarla askerî ittifak antlaşması imzalanmış, ertesi gün genel seferberlik ilân olunmuştu. 25 Eylül 1914 günü, birçok noksanları olmasına rağmen, seferberliğin tamamlanmış olduğu kabul edilmişti. Osmanlı İmparatorluğuna Rusya'ya bir cephe açması için baskılar yapan Almanya, Enver Paşa aracılığı ile bu isteğini gerçekleştirmişti. Amiral Souchon, Enver Paşa'nın emri ile Osmanlı donanmasını alarak Karadeniz'e çıktı ve Rus limanlarını topa tuttu (35). Böylece 1914 yılı Kasım ayı başında Osmanlı İmparatorluğu, Almanya ve Avusturya - Macaristan'ın yanında Birinci Dünya Savaşına girmiş oluyordu.

Ordunun 25 Eylül 1914 günü seferberlik durumu şöyle idi : Menzil teşkilât mevcutları, 7 nci Bağımsız Yemen Kolordusu, 21 nci Asir ve 22 nci Hicaz Tümenleri hariç olmak üzere 780.282 insan, 195.093 hayvan, 464.708 tüfek, 222 ağır makineli tüfek ve 1.661 top (36).

Birinci Dünya Savaşına girmeden önce 38 tümenden ibaret olan ordu Kasım 1914'te 40, 1915 yılında 51, 1916 yılında 56 Tü-

(35) Prof. Dr. Fahir H. ARMAOĞLU — Siyasî Tarih, 1789 - 1960 — S. 422
(36) Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, III. Cilt, 6 ncı Kısım, I. Kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Seri No : 2, S : 290

mene yükselmişti. Ağır savaş kayıpları orduyu eritmiş, bu nedenle yeni düzenlemelere gidilmişti. 1917 yılında 48 tümene inen ordu, savaş bittiğinde elde zayıf kadrolu 20 tümenden ibaretti. Yalnızca savaşın ilk on yedi ayında 2.523.000 kişi silâh altına alınmıştı. Savaş boyunca 2.850.000 kişi silâh altına alınmış, Almanya'dan alınan silâhlarla ordu devamlı olarak desteklenmişti.

Birçok cephelerde dört yıl sürdürülen savaş, büyük bir bozgunla sonuçlanmış, yenilgi kabul edilerek 30 Ekim 1918 günü Mondros Mütarekesi imzalanmıştı. Mondros Mütarekesine dayanan İngiltere, Fransa ve İtalya, yer yer Anadolu'yu işgale başlamışlar ve ordunun silâhsızlandırılmasına girişmişlerdi. Anavatanda toplanabilen kuvvetler, dokuz kolordudan ve bu kolordulara bağlı 20 tümenden ibaret bir kuruluş halında görülüyordu. Ordunun elindeki silâh ve cephanelerin büyük çoğunluğu alınmış bulunuyordu. Ordu elinde kalan silâhlar şöyle idi : (37)

	Mütareke basında	Ordunun elinden alınan	Ordu elinde kalan
Top	1936	1704	233
Ağır Mk. Tüfek	4490	4159	331
Tüfek	904.394	398.394	515.000
Top Mermisi	2066.300	1998.556	67.744
Piyade Mermisi	299 milyon	285 milyon	14 milyon

Türk ordusuna bırakılan silâh ve cephanenin, özellikle tüfeklerin çok büyük kısmı İstanbul'da depolanmıştı. Anadolu'daki dağınık birliklerdeki silâhlarla ancak 3 - 4 tümen donatılabilirdi.

Anadolu'daki dağınık birlikler içinde en düzgün olanı, merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu idi. 660 Subay, 10.047 er, 14.380 tüfek, 120 makineli tüfek, 64 top ve 3.769 hayvandan oluşan bu kolordu, Anadolu'yu doğudaki Ermeni saldırılarına karşı korumaktaydı. Anadolu'daki diğer birliklerle birlikte, 19 Mayıs 1919 günü genel ordu mevcudu 30 - 35 bin savaşçı dolayındaydı.

(37) Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cilt : 2, Sayı : 7, S. 28

Böylesine güçsüzleştirilmiş bir ordu ile uzun sürecek bir Kurtuluş Savaşına girişmeyi düşünmek bile mümkün değildir. Tüm olanaksızlıklara rağmen mücadeleye girişilmiş, ordu, İnönü, Sakarya ve Başkomutanlık Meydan Muharebelerini ard arda kazanarak düşmanı denize dökecek güce kavuşturulmuştur. Bu mucizenin hangi malî kaynaklarla gerçekleştirilebildiğine, ileride ayrıntılarıyla değinmek fırsatı bulacağız.

b) Donanma

Osmanlı İmparatorluğunda, batıya teknik yönlerden ilk açılış donanmanın güçlendirilmesi amacıyla olmuştur. Padişah Abdülaziz (1861 - 1876) askerî güçlere, özellikle donanmaya büyük önem vermiştir. Abdülaziz, geniş bir alt yapı gerektiren donanmayı daha çok dışarıdan satın alınan gemilerle kurma yoluna gitmişti. Çoğu yüksek fiyatlarla satın alınan gemiler için dış borçlanma yoluna da gidilmiş, Abdülaziz döneminde yapılan 97.708.820 Osmanlı lirası tutarındaki dış borçların % 2 si savaş gemisi satınalınmasında kullanılmıştı. Osmaniye, Mahmudiye, Mesudiye, Avnillâh ve Muini Zafer zırhlıları için İngiltere'ye 1.451.373 sterlin ödenmiş; ayrıca Mısır Hükûmeti tarafından ısmarlanan Asarı Tevfik, Necmi Şevket, Asarı Şevket ve İclâliye korvetleri 553.133 sterlin ödenerek satın alınmıştı (38).

Satın alınan savaş gemileri ile Dünya'nın en güçlü donanmaları arasında ön sıralarda yer alan Osmanlı Donanması, önemli tesis ve tersanelere arkasını dayamıştı. Tesis ve tersaneler devamlı bakım ve yenilemelerle donanmayı ayakta tutuyordu. Ayrıca, yerli yapı ulaşım ve destek gemileriyle de donanmanın savaş gücü artırılmıştı. Bütün bunlarla birlikte, üstün yetenekli bir denizgücü personeli yetiştirilmişti. Abdülaziz'in kısa sürede yarattığı donanma için birçok tarihçi, «Sultan Aziz devrinde Türkiye Dünya'da İngiltere'den sonra ikinci deniz kuvvetine sahipti» demektedir. (39)

Günden güne gelişme eğilimi gösteren Osmanlı Donanması, zamanla oluşan yerli teknik olanakların yardımıyla hızlı bir

(38) Ziya KARAMURSAL — Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler — S. 100, 101

(39) Ş. S. AYDEMİR — Enver Paşa — Cilt : I, S. 175

kalkınma dönemine girmişken, donanmanın bir numaralı koruyucusu ve destekleyicisi Abdülaziz 1876 da tahtından indirilmiş, yerine Sultan Murat getirilmişti. Sağlık durumu bozuk olan Sultan Murat'ın akıl hastalığı iyice artınca, üç aylık saltanattan sonra tahttan indirilmiş ve II. Abdülhamit tahta çıkarılmıştı.

II. Abdülhamit, 33 yıl süren saltanatı boyunca kendinden önceki iki padişahın tahttan indirilişinin etkisi altında kalarak, çeşitli düzenlerle saltanatını güçlendirmek çabasını sürdürmüş, her an tahtından indirileceği kuşkusu ile yaşamış, Hazineye milyonlarca liraya mal olan geniş bir jurnal ağı kurmuştu. Çevresinin kuşkusunu asılsız ihbarlarla ticaret konusu yapanlarla sarılmış olması, onu her yenilikten korkan ve ilerici güçleri körleştirmeyi hedef alan bir tutum içine sokmuştu. Bu tutumun en acı meyvası ise, çürüyen koskoca bir donanma olmuştu.

Zamanın en kudretli donanmalarından biri olan Osmanlı Donanmasının bir gün başkaldırarak kendisini tahttan indireceği düşüncesine saplanan II. Abdülhamit, sistemli bir biçimde donanmayı çökertmeğe koyulmuştu. Milyonlarca sterline mal olan ve borçlarının taksitlerinin bile ödenmesinde zorluk çekilen zırhlılar ve korvetlerin, bir gün sarayı topa tutabilecekleri düşüncesiyle, top atışı eğitimi yapmaları yasaklanmış; daha sonra hepsi Haliç'e çekilerek kıyılara bağlanmıştı. Artık gemilerin kazanları yanmıyacak, bacaları tütmeyecek, uskurları dönmeyecektir. (40)

Onbeş yıl gibi kısa bir zamanda ortaya çıkarılan dev donanma, zamanla Haliç kıyılarında güvertelerinde tavuk beslenen, yonca yetiştirilen, teknesi midye yuvası haline dönüşen pas içindeki döküntüler olup çıkmıştı. Dünün üstün disiplinli ve eğitimli denizcileri ve işçileri de, işsizlikten içten yıkılmıştı.

1897 yılında Osmanlı - Yunan Savaşı başlayınca, Ege kıyılarımızı vuran Yunan Donanmasına karşı denize açılma emrini alan bir zamanların güçlü Osmanlı Donanmasının gemileri, daha Sarayburnu önlerine varmadan kazanlarını patlatmış, Marmara'ya

(40) II. Abdülhamit'in Bahriye Nazırlarından Hasan Râmi Paşa'nın Hatıraları, Hayat Tarih Mecmuası, Ağustos 1972, S. 3 - 24

ulaşan gemilerin ise top atışı eğitimi yapılırken ilk atışlarda top kızakları parçalanmış, top namlularının içine kadar paslanan bu gemilerin de savaş yetenekleri olmadığı anlaşılmıştı.

1908 yılında Kolağası Niyazi Bey ile Binbaşı Enver Beylerin Makedonya'da dağa çıkmalarıyla başlayan başkaldırma sonucu meşrutiyet ilân edilince, ilk heyecanla, donanmanın güçlendirilmesine girişilmiş, Enver ve Niyazi adlarını taşıyacak iki yeni zırhlının satın alınması için halktan bağış toplanmasına başlanmıştı.

31 Mart gericilik olayından sonra 27 Nisan 1909 da tahtından indirilen II. Abdülhamit'in yerine Veliaht Reşat Efendi, V. Sultan Mehmet adıyla tahta geçirildi. V. Mehmet zamanında donanmada bazı yenileşmeler göze çarpmaktadır. 1913 yılında, Balkan savaşı sırasında, gücü sınırlı olan donanmanın bir varlık olarak yeniden kendini kabul ettirdiği görülüyor. Rauf (Orbay) Bey'in komutasındaki Hamidiye zırhlısının Yunan limanlarını topa tutması ve Ege Denizinde yararlıklar göstermesi, denizcilerimizin kendilerine güvenlerini artırmış, halkın donanma tutkusu yeniden ortaya çıkmıştı. Bu kez, yeni zırhlılar satın alınması için büyük çapta bağış kampanyası başlatılmıştı. İngiltere'ye iki zırhlı ısmarlanmış ve taksitleri ödenmişti.

İngiltere'ye ısmarlanan ve bedelleri ödenen iki zırhlının donanmamıza teslim günleri geldiğinde; 28 Temmuz - 12 Ağustos 1914 tarihleri arasındaki iki hafta içinde Avusturya - Macaristan, Almanya ile Sırbistan, Rusya, Fransa, Belçika, İngiltere'nin karşılıklı savaş ilânlarıyla Birinci Dünya Savaşı olanca hızıyla başlmış bulunuyordu. İngiltere, savaş halinde olduğundan söz ederek paraları ödenmiş iki zırhlımıza el koymuş ve kendi donanmasına katmıştı.

Birinci Dünya Savaşı patladığında, Almanya'nın iki zırhlı gemisi Goeben ve Breslau, Akdeniz'dedir. İngiliz Donanmasının izlediği bu iki Alman zırhlısı, sığınmak için Çanakkale önlerine gelir ve kendilerine Marmaraya girme izni verilir. İngilizlere kendilerinin teslim etmediği iki zırhlı yerine Goeben ve Breslau'ın 80 milyon marka satın alındığı bildirilerek iş geçiştirilmek

istenir. Alman gemilerine Osmanlı bayrağı çekilir, Alman denizcilerine birer fes giydirilir ve gemiler İstanbul'a bu görünüşle gelir, demir atarlar. Adları da «Yavuz» ve «Midilli» olarak değiştirilir.

Alman gemilerindeki değişiklik yalnızca görünüştedir. Gemiler, Alman amiralinin komutası altındadır ve amiral Alman Genelkurmayından telsizle emir almağa devam eder 29 Ekim 1914 günü Alman Genelkurmayınca düzenlenen bir plânla Karadenize açılan yalnız adı Türk olan bu gemiler Rus kıyılarındaki Odesa, Sivastopol ve Novorosisk şehirlerini topa tutar. Gemilerin Osmanlı Bayrağı taşımasından dolayı, 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu, çöküntü ve paylaşılmakla sonuçlanacak dört yıllık kanlı bir savaşın içine itilmiştir.

Birinci Dünya Savaşına oldukça zayıf bir donanma ile girmiştik. Dört yıl süren kanlı savaşta ordumuz Galiçya, Çanakkale, Kafkasya, Irak, Suriye, Ürdün, Filistin, Gazze ve Yemen cephelerinde çarpıştığı ve hava gücümüz bu cephelerdeki çarpışmalara bütün olanakları ile katıldığı halde; donanmamızın pek varlık göstermediği dikkati çekmektedir. Binlerce kilometrelik kıyılarımız korunamamış, birlikler deniz yolu ile kolayca ulaştırılabilecekleri yerlere, deniz üstünlüğü olmaması nedeniyle bazan altı ay süren yürüyüşlerle varabilmişlerdir. Öyle ki, bir iç deniz olan Marmara'da bile, İstanbul'dan Tekirdağ'a, yani Çanakkale cephesine, asker götürüp, yaralı getiren ulaştırma gemileri düşman denizaltılarından korunamamış, batırılan teknelerin sayılarının artması üzerine, Çanakkale'de eriyen birlikler İstanbul'dan yaya getirilen erlerle yenilenmiş ve yaralılar İstanbul'a at arabalarıyla taşınmıştı.

Çanakkale boğazında, düşman donanmasının yeni güvenlik sağladığı bölgeyi, gece karanlığından yararlanarak gizlice mayınlayan ve böylece birkaç düşman zırhlısının batışını sağlayan Nusret mayın gemisinin unutulmaz başarısının dışında, Osmanlı Donanması savaşa seyirci kalmıştır denebilir. (41)

---

(41) Methi BAYAR — İstiklâl Savaşında Türk Denizcileri — Çeşitli bölümlerden özet.

Osmanlı İmparatorluğunun savaşa girmesini sağlayan plânı başarı ile uygulayan Alman zırhlıları Goeben ve Breslau'a gelince, bu gemilerin tutumunu savaşa seyirci kalmak şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır. Karadeniz'de Rus Donanmasını yok edeceğini ilân eden Alman amirali, Karadeniz'e doğru dürüst açılamamış, bu nedenle birlikler Kafkas cephesine, Ulukışla'ya kadar demiryolu ve oradan sonra aylar süren karayolu yolculuğu ile ulaştırılabilmiştir. Çanakkale boğazı kıyılarındaki topçularımız, Çanakkale önlerine yığılmış olan İngiliz ve Fransız donanmaları ile aylarca ölüm düellosu sürdürürken, ünlü Alman zırhlıları Gelibolu yarımadasına yerleşen düşman birliklerine bile bir tek mermi savuramamıştı. Öte yandan, Marmara'ya Çanakkale boğazından sızan düşman denizaltıları İstanbul önlerine gelip limandaki gemileri torpilleyerek batırırlarken, Goeben ve Breslau, düşman denizaltılarını avlayacağı yerde, denizaltıların ulaşamıyacağı sularda gizlenme yolunu tutmuştu. (42)

Savaşın kesin yenilgimizle bitmesi sonucu 30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Donanması ve deniz gücü yeryüzünden siliniyordu. Mütarekenin deniz gücümüze ilişkin maddeleri şu şekildedir :

Madde 1 — Karadeniz'e geçiş için Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçişin güvenlik altına alınması için Çanakkale ve Karadeniz istihkâmları müttefikler tarafından işgal edilecektir.

Madde 2 — Osmanlı sularındaki bütün mayın tarlaları ile torpido ve kovan yerleri ve diğer engellerin yerleri gösterilecek ve bunları taramak ve kaldırmak için istenildiğinde yardım edilecektir.

Madde 6 — Osmanlı kara sularında güvenlik ve buna benzer hususlar için kullanılacak küçük gemiler müstesna olmak üzere Osmanlı sularında veya Osmanlı Devletince işgal edilen sularda bulunan bütün harp gemileri teslim olunup, Osmanlı limanlarında mevkuf bulundurulacaktır.

(42) Peter SHANKLAND and Anthony HUNTER — Dardanelles Patrol, Gallipoli 1915 — P. 60-93

Mütarekeden sonra, üç yıl önce büyük başarıyla döktüğü mayınlarla birkaç düşman zırhlısının batmasını sağlayan Nusret mayın gemisine Çanakkale boğazını temizleme görevi verilmişti. Nusret'in topladığı mayınlarla temizlenen sulardan geçen İngiliz, Fransız ve İtalyan Filoları İstanbul'a gelip demir atmışlar ve mütarekenin donanmamıza ilişkin hükümlerini uygulamağa koyulmuşlardı.

Subay ve erleri terhis edilen Osmanlı Donanmasının işe yarayabilecek zırhlılarından Turgut Reis ve Hamidiye, Haliç'e çektirilerek, kıçtan kara ettirilmişti. (43)

Haliç'e büyüklüğü nedeniyle giremeyen Yavuz (Gooben), birkaç römorkör yedeğinde çekilerek İzmit'e götürülmüş, toplarının nişan ve ateşleme gereçleri sökülmüş, yanına da bir İngiliz destroyeri nöbetçi bırakılmıştı. (İzmir bölgesinde Kuvayı Milliye aktif direnme ve çatışmalara girişince, Yavuz römorkör yedeğinde Tuzla'ya çekilmiştir.)

İşgal kuvvetlerince savaş yeteneklerinden yoksun olduğu görülerek Anadolu limanlarında demirlemelerine izin verilen gemiler ise şunlardı : Aydın Reis adlı 502 tonluk üzeri tahta kaplı ganbot Trabzon'da, Preveze adlı 502 tonluk üzeri tahta kaplı gambot Sinop limanında demirliyor; bunların da topları çıkarılmış bulunuyordu. Ayrıca, çeşitli limanlarda ancak ulaşım işlerinde kullanılabilen birkaç küçük tekne vardı. Öte yandan, halkın bağışlarla gemi almak için kurduğu Donanma Cemiyeti servetlerine el konarak kapatılmıştı. (44)

19 Mayıs 1919 da, Kurtuluş Savaşında görev alması düşünülecek bir donanma mevcut değildir. Böyle olunca, üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu'nun deniz gücünden yoksun olarak mücadeleyi yürütmesi gerekecektir. Başka bir deyişle, mücadele karada ve olanaklar ölçüsünde havada yürütülecek, düşmanlarla denizde herhangi bir çarpışma söz konusu olmayacaktır. Kısaca, deniz üstünlüğü kesin bir şekilde düşmanındır.

---

(43) Gotthard JAESCHKE — Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi — S. 5

(44) 8 Şubat 1919 tarihli TAKVİMİ VAKAYİ.

Deniz gücünün yokluğu bir bakıma önemli bir problem sayılmayabilir. Amacımız düşmanı denize dökmek olduğuna göre, karada kuvvetli olmamız yeterli görülebilir. Nasıl olsa, kesin zafer piyadenin süngüsü ucundadır. Ancak, piyadeye kesin zaferi kazandıracak süngü, tüfek, cephane ve diğer malzemeyi Anadolu'nun karşılama olanağı son derece sınırlıdır. Bunlar ya İstanbul'daki depolardan kaçırılacak veya yabancı ülkelerden satın alınacak ve yalnızca deniz yoluyla Anadolu'ya taşınabilecektir. Deniz gücü korumasından yoksun böyle bir ulaşım nasıl yapılabilecektir?

Sorunun cevabını ilerideki bölümlerde vermeye çalışacağız.

c) Hava Gücü

Ülkemizde çağdaş anlamda havacılık, yeryüzünde ilk uçağın havalandığı tarihten beş yıl sonra, 1911 yılında havacılık eğitimi için 2 subayın Fransa'ya gönderilmesi ile başlamıştır. (45) O yıllarda bütün Dünyada havacılık henüz ilk adımlarını atarken, bu yeni akıma başlangıçta katılmış olmamızı, Osmanlı İmparatorluğunun batı tekniğine ilk ve zamanında açılışı olarak kabul etmek gerekmektedir.

Ardından, Türk havacılığının hızla geliştiğini görmekteyiz. 1912 yılında Yeşilköy'de (İstanbul) bir askerî havacılık okulu açılmış ve 10 uçaklık bir güç kurulmuştur. Aynı yıl başlayan Balkan Savaşında, uçaklarımız gözetleme uçuşlarıyla Yunan, Bulgar ve Sırp ordularının durumlarını izlemeğe başlamışlardır.

1913 yılı, Balkan Savaşının devam ettiği ve hava gözetleme uçuşlarının sürdürüldüğü yıl olmuştur. İniş ve kalkış sırasında sık sık yere çakılan uçaklar Fransa ve Almanya'dan satın alınan uçaklarla yenilenmiş; Yeşilköy Havacılık Okulu ve Yeşilköy'deki hava alanı geliştirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşına katıldığımızda, hava gücümüz 5 adet kara ve 2 adet deniz uçağı ile 10 pilottan ibaret bulunuyordu. Halkın hava gücümüzü artırmak amacıyla açtığı kampanya sonucu toplanan paralarla Fransa'ya ısmarlanan uçaklara Fransa el-koymuştu.

Birinci Dünya Savaşının ilk yılında 50 ye ulaşan uçak sayısı, sonraki yıllarda artış göstermiş, dört yıllık savaş boyunca 300'ü aşan uçak hava gücümüzde görev almış ve en az 100 pilot ve gözetleyiciden kurulu uçucu kadrosu savaşın her yılında görevlendirilmiştir. Hava gücümüz Birinci Dünya Savaşında Çanakkale, Kafkas, Irak, Suriye, Filistin cephelerinde savaşlara katılmıştır. 1915 yılında 40, 1916 yılında 73, 1917 yılında 111, 1918 yılında 82 yeni uçak hava gücümüze katılmıştır. Uçaklar Alman yapısı olup, Albatros, Rumpler, Fokker, Gotha, Pfalz Parasol, Halberstad, LVB, Hansa Brandeburg ve Sablantnig tiplerinden, yani oldukça değişik türlerden oluşmaktadır. Uçak bölükleri kurulurken, aynı tipten uçakların bir arada bulundurulmalarına çalışılmıştır. (46)

Savaş yıllarında 4 er uçaklık 17 bölük ve 3 deniz bölüğü örgütlendirilerek görevlendirilmişti. Bunlardan başka, 6 Alman bölüğü ile 1 Alman deniz bölüğü Osmanlı Ordusunda görev almıştı. Görevli Alman pilot ve teknisyenlerinin sayısı oldukça kabarıktı. Bunların dışında, 3 Türk sabit balon birliği Karadeniz Boğazında görevlendirilmişti.

Birinci Dünya Savaşının büyük bozgunundan önce, 1918 yazında, 46 Türk pilotu, 59 Türk gözetleyicisi ve 92 Türk uçağı (14 ü deniz uçağı) çeşitli cephelerin göklerini korumaktadır. Yeşilköy Havacılık Okulunda ise 13 pilot adayı, 22 gözetleyici adayı ve 21 uçak bulunmaktadır.

Büyük bozgunla savaş sona erdiğinde, hava gücümüz erimiş, tükenmiştir. Düşman eline geçen cephelerdeki hava alanlarından pek az uçak kurtarılabilmiş, çoğu düşman eline geçmemesi için yakılmıştır. Savaş sonu imzalanan Mondros Mütarekesinden sonra ise, Anadolu, Trakya ve İstanbul'daki hava üslerin-

---

(45) Muharrem GİRAY — Türk Tayyareciliğinin Tarihi — Yeni Tarih Dünyası, S. 425.

(46) Y. KANSU, S. ŞENSÖZ, Y. ÖZTUNA — Havacılık Tarihinde Türkler — S. 167, 185, 225, 289.

deki uçaklara el konulmuştur. 1919 yılı Mayıs'ındaki hava gücümüzün durumu ve konuş yerleri şu şekildedir : (47)

a) Birinci Dünya Savaşının son günlerinde Irak cephesindeki çarpışmalar ve geri çekilmeler sırasında; uçamadıkları ve taşınamadıkları için bazı uçaklar yakılmış, taşınabilen uçak ve malzemeler Elâzığ'da toplanmıştır. Uçak parçalarının at sırtında ve at arabalarıyla taşınması sonucu, bütün uçaklar hurda halindedir.

b) Filistin ve Suriye cephelerinden geri çekilen hava birlikleri Konya'da toplanmıştır. Uçamamaları nedeniyle at sırtında ve at arabalarıyla taşınarak Konya'ya getirilebilen 4 keşif ve 13 av uçağının çoğu kullanılamıyacak durumdadır.

c) Şark Orduları Gurubuna bağlı uçak bölüklerindeki uçaklar Erzincan Uçak İstasyonunda toplanmıştır. Mevcut 8 uçaktan hiç biri uçacak durumda değildir.

d) Seydiköy (İzmir) Uçak İstasyonunda bulunan 8 uçağın hepsi uçabilecek durumdadır. 15 Mayıs 1919 da, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini izleyen günlerde, Seydiköy Uçak İstasyonu da Yunanlıların eline geçmiş ve Yunanlılar uçabilecek durumda olan 8 uçağımıza elkoymuşlardır. İzmir'in işgali bir gün öncesinden bilindiğine göre işgalden önce veya hiç olmazsa Yunan birliklerinin karaya çıktıkları görülüp Yunan emelleri gün ışığına çıktıktan sonra, bu uçakların gerilere uçurulmaması büyük kayıp olmuştur.

e) Trakya ve İstanbul'da bulunan bütün uçaklar, Yeşilköy Hava Alanında toplanmış, İngiliz ve Fransızların gözetimi altına girmiştir. İşgal kuvvetleri önceleri bazı uçakların uçuşa hazır bulundurularak, pilotlarımızın ara sıra antrenman uçusu yapmalarına izin vermişti. (48) Daha sonra, İşgal Kuvvetleri Komutanlığı bütün havacılık örgütünün kaldırılmasını istemiş, Yeşilköy Hava Alanında bulunan uçaklardan 45 tanesi İstanbul'un Anadolu yakasında, Maltepe'de, deniz kıyısındaki bir düzlüğe taşına-

(47) İ. KAYABALI, C. ARSLANOĞLU — Türkiye'de Birinci Dünya Savaşındaki Hava olayları — Türk Kültürü, Hava Kuvvetleri Özel Sayısı. S. 500, 501.

rak depolanmıştır. Uçabilecek durumda olan bu uçakların hepsi İngiliz ve Fransızların gözetimi altındadır.

Yeşilköy'de bulunan deniz uçakları, sökülüp paketlenerek Haliç'deki Bahriye Nezareti depolarına taşınmış ve İngilizlerin gözetimine terkedilmiştir.

Görülüyor ki, Kurtuluş Savaşının başlangıcında Anadolu'da uçabilen bir tek uçağımız yoktur. Uçabilenlerin büyük kısmı depolanmış olarak İngiliz ve Fransızların gözetimi altında bulunmaktadır. Havalanmağa hazır İzmir, Seydiköy'deki uçaklarımız ise Yunanlıların eline geçerek Kurtuluş Savaşına düşman yanında ve onun yararına katılmaktadır.

Uçaklarımız bu acı görünümdeyken, Birinci Dünya Savaşının bütün cephelerinde savaşmış olan uçucularımız ne durumdadır? Hepsi muvazzaf subay ve astsubay olan uçucularımızın çoğunluğu İstanbul'da, uçaklarından kopmuş, işsiz - güçsüz ve İngilizlerin sürekli izledikleri bir yaşantı içindedirler. Antrenman uçuşu bile yapamamalarından dolayı melekeleri günden güne azalmaktadır.

Özetlemek gerekirse, 19 Mayıs 1919 Türkiye'sinde hava gücü varlığından söz etmek mümkün değildir.

III — EKONOMİK DURUM

a) Kapitülâsyonlar

Kapitülâsyon kelimesinin aslı, «ferman» anlamına gelen lâtince «capitula» kelimesinden alınmadır. Fransa krallarının «capitulaires» diye anılan emirleri ile «kapitülâsyon» kelimesi arasında ilişki kuranlara da rastlanmaktadır. (49) Yaygın anlamıyla, Doğu ve Yakındoğu ülkelerinin tek taraflı olarak Avrupa ve Amerika ülkelerine tanıdıkları imtiyazlar, «kapitülâsyon» olarak tanınmaktadır. (50) Bu imtiyazlar bir devletin egemenliğini be-

(48) Vecihi HÜRKUS — Havalarda, 1915 - 1925 — S. 50 - 51.

(50) İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, Cilt : VI, S. 216

(49) Dr. Ernest JACKH — Yükselen Hilâl — S. 102

lirleyen yasama, yargı ve yürütme organlarının yetkilerini sınırladığından; kapitülâsyonları kabul etmiş ülkeler egemen sayılmamaktadır.

Kapitülâsyonların ilk tanındığı yıllara ait koşulları ve Fransızca'daki «Capitulation» (kapitülâsyon = teslim olma) kelimesini ele alan Mustafa Kemal Paşa, 17 Şubat 1923 günü, Büyük Zaferden dört ay sonra İzmir'de toplanan «Türkiye İktisat Kongresi»nde, ilk kapitülâsyonları şöyle tanımlıyordu. (51)

«Kanunî Sultan Süleyman, Venediklilerle ticaret taahhüdüne girişmeyi, kendi şerefine ve izzet-i nefsine mugayir buldu. Zira onun zihniyetine göre muahede yekdiğerine müsavi milletler arasında yapılırdı. Venedik halkı, Osmanlı Devletine müsavi olmak şöyle dursun, onun doğrudan doğruya esiri vaziyetinde idi. Binaenaleyh zât-ı şâhâne böyle bir muahede yapamazdı. Fakat ona müsaadede bulundu. İşte bu müsaade kelimesi kapitülâsyonlar kelimesiyle tercüme edilmiştir. Halbuki biliyorsunuz, kapitülâsyon kelimesi bir kale içinde muhasara olunan, bütün esbab-ı vesait-i tedafüyesini kullandıktan sonra arz-ı teslimiyete mecbur olanlar hakkında kullanılan bir kelimedir. İşte böyle bir kelimeyi padişahımızın müsaadesi diye tercüme ederek kullanmış bulunuyorlar»

İlk kullanıldığı zamanki amaç ve yapılan tercüme hatası bir yana bırakılırsa, 1919 Mayısında kapitülâsyonların gerçekten bir «teslim olma» ve «ekonomik tutsaklık» görünümünde olduğu da bir gerçektir. Tarihî gelişime göz attıktan sonra, kapitülâsyonların 1919 Mayısındaki görünümünü ortaya koymaya çalışalım.

Osmanlı İmparatorluğunda ilk önemli kapitülâsyon ayrıcalıkları Kanunî Sultan Süleyman tarafından 1535 yılında Fransa'ya verilmiş, daha doğrusu bağışlanmıştır. Zira, Osmanlı İmparatorluğunun Afrika, Küçük Asya ve Avrupa'da sınırlarının en uç noktaya ulaştığı en güçlü zamanında tanınan bu ayrıcalık, aslında bir bağış niteliğindedir ve devrin Fransa Kralı I. Françoı

(51) Prof. Dr. AFETİNAN — Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler — S. 100, 101.

is'yı açıkca koruma amacı taşımaktadır. Bağışlanan ayrıcalıklar şöylece özetlenebilir.

1 — Osmanlı ülkesinde ticaret yapan Fransız tüccarları on yıl süre ile vergiden muaf tutulacaklardır.

2 — Osmanlı ülkesine giren Fransız mallarından yalnızca malın değeri üzerinden (ad valorem) % 3 gümrük vergisi alınacaktır.

3 — Osmanlı ülkesinde bulunan iki Fransız arasındaki anlaşmazlık bu anlaşmazlığın çıktığı yerdeki Fransız Konsolosu tarafından; bir Fransız ile bir Türk arasında çıkan anlaşmazlık ise Fransız elçiliği görevlisinin önünde Osmanlı yargıçları tarafından çözümlenecektir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra, 1569 yılında, kapitülâsyonlar yeni ayrıcalıklar da eklenerek bir anlaşma ile yenilenmiştir. Vergi muafiyeti süresiz olarak tanınmış, kapitülâsyon ayrıcalıklarından yararlanmayan yabancı devletlerin ticaret gemilerinin ancak Fransız bayrağıyla Osmanlı sularında dolaşabilecekleri belirtilmiştir. (52)

Aradan on yıl geçmeden İngiltere ile ticaret başlamış, 1582 de gelen ilk İngiliz elçisi, serbest ticaret izni almayı başarmıştır. Bu arada ilgi çekici bir nokta, ilk İngiliz elçisinin tüm giderlerinin İngiltere tarafından değil, zamanın ünlü «Doğu Ticaret Kumpanyası» adındaki özel ticarî kuruluş tarafından karşılanmasıdır. (53)

Kapitülâsyonlar, başlangıçta her Osmanlı Padişahı değiştikçe yenilenen geçici ticaret anlaşmalarıydı. 1740 Yılında Fransa Kralı XV. Louis ile I. Mahmut arasında yapılan anlaşma ile kapitülâsyon ayrıcalıkları devamlı kılınmıştır.

Zamanla başta Fransa, İngiltere, Hollanda, Polonya, Ceneviz ve Venedik olmak üzere hemen hemen bütün Avrupa ülkeleri kapitülâsyonlardan yararlanmıştır. Yapılan anlaşmaların genel nitelikleri şöyledir :

---

(52) A. Halûk ÜLMAN — Birinci Dünya Savaşına Giden Yol — S. 61
(53) İsmail CEM — Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi — S. 193

a) Bu anlaşmalar karşılıklı değildir. Osmanlı İmparatorluğu kendi ülkesinde ekonomi, maliye ve yargı alanlarında bu devletlere ayrıcalık tanıdığı halde; bu devletler Osmanlı uyruklular için aynı ayrıcalıkları tanımamaktadırlar.

b) Anlaşmalara konulan «en ziyade müsaadeye mazhar devlet» cümlesi ile bütün devletler aynı ayrıcalıklardan yararlanma yolunu bulmuşlardır. Uluslararası anlaşmalarda sık sık yer alan «en ziyade müsaadeye mazhar devlet» cümlesinin doğurduğu sonuçları bir örnekle açıklamağa çalışalım :

Aralarında anlaşma yapan iki devletten (örneğin Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa) biri (örneğin Osmanlı İmparatorluğu) bir üçüncü devletle (örneğin İngiltere ile) daha geniş ayrıcalıklar kapsayan yeni bir anlaşma yaparsa, eğer ilk anlaşmaya «en ziyade müsaadeye mazhar devlet» kaydı konulmuşsa, ikinci devlet de (yani verdiğimiz örneğe göre Fransa'da) yeni bir anlaşmaya gerek olmaksızın üçüncü devlete (yani İngiltere'ye) verilen daha geniş ayrıcalıklardan yararlanacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu ile kapitülâsyon anlaşması yapan her devlet anlaşmaya bu kaydı koydurduğu için, başka devletlerle kendisinden sonra imzalanan anlaşmalarda yer alan bütün yeni ayrıcalıklara da kendiliğinden kavuşmuştur.

Kapitülâsyonların 19 uncu yüzyılda aldığı biçimi ve tanınan yeni ayrıcalıkları değerlendirebilmek için, 19 uncu yüzyıl uluslararası ekonomik ilişkilerinin ana hatlarını hatırlamak gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğunu her yönden kıskıvrak bağlayan kapitülâsyonlar, böyle bir ortamda kolaylıkla gelişme ve Osmanlı ekonomisini yıkabilme olanaklarına kavuşmuş bulunmaktadır.

19 uncu yüzyıl uluslararası ilişkilerinde söz sahibi devletler, siyasal tarihçiler tarafından «Sömürge İmparatorlukları» olarak tanımlanmaktadır. Bu devletler ekonomik güçlerini sahip bulundukları sömürgelerin varlıklarından almakta ve aralarındaki anlaşmazlıkların kökeninde çoğu zaman sömürgelerin paylaşılmasından doğan sorunlar yatmaktadır. Birinci Dünya Savaşının patlamasını doğuran olayların ve savaş sonunda Türkiye'nin

paylaşılmasına yol açan eylem ve andlaşmaların kökeninde de sömürge imparatorluklarının yeni sömürgeler edinme istekleri yer almaktadır.

19 uncu yüzyılın başlarında buharlı makinelerin üretime uygulanması ile başlayan endüstri devrimi, daha bol ve ucuz üretimi gerçekleştirmiştir. Zamanla daha bol ve ucuz üretim olanakları genişlemiş; havagazı, elektrik ve petrol gibi yeni enerji kaynaklarının üretime uygulanmasıyla, endüstrinin gelişme temposu birdenbire ve alabildiğine hızlanmıştır. Endüstrideki gelişmeye parelel olarak ham madde ve pazarlar aranmasına yönelmiş sömürgecilik akımı da hızlanmaya başlamıştır.

Sömürge imparatorluklarının 20 inci yüzyıl başlarında ulaştıkları yayılma sınırları şu şekildedir : (54)

İngiliz İmparatorluğu İngiltere ile birlikte Mısır, Sudan, Afrika'nın doğu yarısı, Hindistan, Seylan, Güney Doğu Asya, Yeni Zelânda, Avusturalya, ve Kanada'yı kapsamaktadır. Anavatanın 140 katı bir yüzölçümüne ulaşmıştır.

Fransız İmparatorluğu, Fransa'nın 20 katı büyüklüğündeki Fas, Cezayir, Tunus, Güney Afrika, Çin Hindi'ni de topraklarına katmıştır.

Almanya, Afrika ve Uzak Doğu'da önemli topraklar almış; Belçika, Orta Afrika'ya sahip olmuştur. Hollanda bile Cava, Sumatra, Borneo, Yeni Gine ve Selebes adalarıyla büyük bir imparatorluk görünümündedir. Rusya daha çok Uralların doğusuna doğru bir genişleme izlemiş, Japon Denizine kadar Sibirya'yı da geçirmiştir.

Yukarıda sömürge olarak belirtilen yerler, sömürge imparatorluklarının doğrudan egemenlikleri altına aldıkları ülkelerdir. Ayrıca, doğrudan egemenlikleri altına alamadıkları, buna karşılık kendi denetleri altına koydukları ülkeler vardır. Siyasal tarihte «ortak sömürgeler» olarak tanımlanan bu ülkelerin başında Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Çin gibi geri kalmış bazı egemen ülkeler görülmektedir. Sömürge imparatorlukları, or-

(54) A. Halûk ÜLMAN — A. g. e — S. 2 ve 3

tak sömürgeleri ya nüfuz bölgelerine ayırmışlar, ya da bunu başaramayınca veya aralarında anlaşamayınca, ekonomik kaynakları ve ticareti birbirleriyle paylaşmak zorunda kalmışlardır. Osmanlı İmparatorluğunu ortak sömürge durumuna sokan araç ise kapitülâsyonlar olmuştur.

19. Yüzyılda İngiltere ile imzalanan ünlü «1838 Ticaret Anlaşması» ile kapitülâsyonlar konusunda yeni ve Osmanlı ekonomisini günden güne çökerten bir dönem başlamıştır. Bu anlaşma ile Avrupa devletleri, kapitülâsyon ayrıcalıklarına rağmen, hoşnut olmadıkları sınırlamalardan tamamen kurtuluyorlardı. Avrupa devletlerinin yakındıkları ve 1838 anlaşmasını izleyen günlerde tamamen kurtulma olanağına kavuştukları sınırlamalar şunlardır : (55)

a) Ticaret yasakları : Osmanlı imparatorluğu, iç piyasada yokluğu görülünce yapağı, pamuk, ipek, ve bakır gibi ham maddelerle hububatın dışarıya satılmasını yasaklıyabiliyordu.

Oysa, Avrupa Ülkeleri, özellikle İngiltere, bu sırada hızla artan üretimlerini besleyecek ham madde bulmak zorundaydılar. Osmanlı İmparatorluğunca zaman zaman bu maddelere konulan Ihracat yasakları, bu bakımdan işlerine gelmiyordu.

b) Yüksek ihracat gümrükleri : İthalât gümrüklerinin kapitülâsyon anlaşmalarıyla dondurulmuş olmasına karşılık, Osmanlı İmparatorluğu, dışarıya sattığı mallara yüksek gümrükler koyabiliyordu.

Örneğin yapağıdan ve Bursa ipeğinden % 5'ten % 21'e kadar, diğer mallardan da ortalama % 10'dan % 15'e kadar ihracat vergisi alınıyordu. Hububat ve zeytinyağından ise, bunların satışına izin verildiği zaman alınan Ihraç gümrüğü % 33'e kadar yükseliyordu.

c) Tezkere usulü : Yabancı tüccarların Osmanlı imparatorluğunda yerli ürün alıp satabilmeleri için devletten bir ruhsat almaları gerekiyordu. Avrupalılar bu ruhsatı alırken ödedikleri paradan ve çektikleri güçlükten kurtulmak istiyorlardı.

---

(55) A. Halûk ÜLMAN — A. g. e — S. 63 ve 64

d) Ved-i vahit (tekel) usulü : Osmanlı İmparatorluğu bazı malların gerek alımını, gerekse satımını tekel altında tutuyordu; böylece bunlarda fiyat düşmeleri ya da fiyat artışları olmasını önlüyordu. Avrupalılar fiyatları kendi istedikleri gibi saptamalarını engelleyen bu usulü de beğenmiyorlardı.

e) İç gümrükler : Osmanlı İmparatorluğundaki iç gümrükler, Avrupa mallarına da uygulanıyordu. Avrupalılar bunlardan bağışıklık kazanmak, malların Osmanlı pazarının her yanında aynı fiyatla satılmasını sağlamak istiyorlardı.

İngiltere ile imzalanan ünlü «1838 Ticaret Anlaşması»nı, aynı yıl Fransa ve daha sonraları Sardunya (1839); İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Belçika, Prusya (1840); Danimarka, Toskana (1841) izlemiştir. Böylece hemen hemen ticarette söz sahibi bütün Avrupa devletleri aynı haklara sahip olmuşlar ve Osmanlı İmparatorluğu hızla sömürgeleşme süreci içine girmiştir. Bundan böyle, gelişen Avrupa endüstrisinin ürettiği mallar kolayca Osmanlı sınırları içine girip yerli üretimi kökünden baltalıyabilecek, Osmanlı İmparatorluğunun dış piyasada para eden ham maddeleri ve tarım ürünleri yok pahasına dışarıya çıkarılabilecektir.

Artık, Osmanlı İmparatorluğu ve ekonomisi kısır döngünün içindedir. Kapitülâsyon ayrıcalıkları aracılığıyla Avrupa ülkeleri, özellikle «sömürge imparatorlukları», hızlı üretim olanaklarının giderek artan üretimini Osmanlı piyasasına sürmüşler, yerli üretim baltalandıkça piyasaya iyice yerleşmişlerdir. Zamanla, yerli üretim ile tüketim arasında doğan boşluğu doldurmak için, gıda maddelerine kadar varan mallarla Osmanlı piyasasını işgal etmişlerdir.

Kapitülâsyonların Osmanlı ekonomisinde meydana getirdiği çöküntü, incelemelerimizin sanayi, tarım, iç ticaret, dış ticaret, ulaşım, dış borçlar, gümrük, vergiler gibi bölümlerinde yeri geldikçe ortaya konulmuş bulunmaktadır. Bu nedenle, bu bölümde kapitülâsyonların ekonomi dışında kalan yargı, posta ve eğitim alanlarındaki ayrıcalıkları ve bu ayrıcalıkların Osmanlı toplumu üzerinde olumsuz etkilerine değinmekle yetineceğiz. Bi-

rinci Dünya Savaşından önce Almanya'da Weimar Cumhuriyetinde görev almış olan Dr. Ernest Jackh'ın Alman Başbakanlığına sunduğu ve bir bölümü aynen aşağıya alınan raporda, bu konuya ilişkin ilginç gözlemlere rastlanmaktadır : (56)

«Yabancılar tamamen ülke dışı sayılırlar ve anavatanlarının yasalarına bağlı kalırlar. Türklerin bir misafir sıfatıyla bütün haklarına riayete mecbur oldukları yabancılar, buna karşılık Türkiye ve Türk yasalarına karşı hiçbir sorumluluk duymazlar. Kendi yasalarına göre hüküm veren yargıçlara sahip yabancı konsolos mahkemeleri, tam bir yargı hakkına maliktirler. Hattâ Türklerle yabancılar arasında çıkan anlaşmazlıklar Türk mahkemelerinde çözümlenmez. Bu gibi anlaşmazlıkların çözüm yeri birleşik mahkemelerdir.

Türk polisi yabancıları, hattâ bir yabancı elçilik veya konsolosluğun himayesi altında bulunduğunu bir belge ile ispat eden kendi yurttaşlarını bile tutuklayamaz. Rus Konsolosluğu, Türklere «himaye belgesi» ticareti yapmak suretiyle kârlı malî ve siyasî işler ortaya koymaktadır.

Bu konuda en çirkin örnek şudur : Dostlarımdan İstanbul Belediye Başkanı, İstanbul'u, kendi deyimiyle «civilization of syphilization» dan (57) kurtarmak istemişti. Belediye Başkanı yabancı uyruklu fahişeler hakkında sağlık tedbirleri almağa kalkıştığı zaman, sözü geçen büyükelçi derhal hastalıklı fahişelerin koruyucusu kesilerek karşı koydu ve başkentin sağlığını korumaktan başkanı alıkoydu.

Yabancı devletler kendi posta ulaşımlarını yönetmekte ve denetlemektedirler. Avrupa'dan gelen bütün mektup ve paketler ile Türkiye'de bulunan yabancılar arasındaki posta çantaları, Türk olmıyan posta idaresi tarafından alınıp verilmektedir.

---

(56) Ernest JACKH — Yükselen Hilâl — S. 102 - 106

(57) İstanbul Belediye Başkanı uygarlık anlamına gelen «civilization» kelimesi ile frengi anlamına gelen «syphilization» kelimelerinin okunuşlarındaki yakın ses uyumundan yararlanarak «civilization of syphilization» (frengi uygarlığı) demek suretiyle; yabancı uyruklu Avrupalı fahişeler ile Avrupa uygarlığı arasında ince bir bağlantı kurmak istemektedir.

Böylece, yılda milyonlara varan posta gelirinden Türkiye yoksun kalmaktadır. Bir gün Türk bakanlarından biri şu gerçeği ortaya koymuştu : Eğer Almanya'daki ölçüde yabancılardan vergi alınsa ve yabancıların sahip bulunduğu posta ayrıcalıkları kaldırılmış olsa, Türkiye'nin eline geçecek gelir Türk bütçe açığını kapamağa yetecekti.

Eğitim işlerinde de durum böyledir. Yabancı okullar daha iyi finanse ediliyor, Türke el vermiyen bir hayat felsefesi okutuluyor ve büyük ölçüde siyasal propaganda yapılıyor. Hemen hemen «Osmanlı - Hıristiyan» ulusların bütün Türk aleyhdarı temsilcileri ülke dışı yasalara bağlı yabancı okullarından yetişmişlerdir..»

Yabancı dinsel kuruluşların ve batılı ülkelerin kapitülâsyon ayrıcalıklarından yararlanarak açtıkları okullarda, öğrencilerin yaklaşık olarak % 40'ı öğrenim görmektedir. Toplam öğrenci sayısının % 17,5'u Rum, % 12,6'sı Ermeni, % 5.6'sı Fransız, % 3.5'u Amerikan, % 1.2'si İngiliz ve % 0.3'ü Alman okullarında okumaktadır. Osmanlı azınlığı Ermeni ve Rum okullarına Türk öğrencilerin gitmesi düşünülmezse de, diğer yabancı okullarda Türk öğrencilerin oranı oldukça önemlidir. Türk okullarının bazıları da Fransız ve İngiliz etkisi altına girmiş, yalnızca adı Türk olan kuruluşlar haline dönüşmüşlerdir.

Öte yandan, dinsel ve eğitim kuruluşları aracılığıyla yabancı misyonerler Anadolu'nun dört bir yanına dağılmışlardır. Kurtuluş Savaşı başlangıcında söz konusu yabancı misyonerlerin sayısı en yüksek düzeye ulaşmış bulunmaktadır. Amerikan Yabancı Misyonlar Kurumu'nun Başkanı Dr. James L. Barton tarafından Ocak 1919 da Barış Konferansına sunulan rapora göre, Türkiye'deki yabancı misyonların genel durumu şöyledir : (58)

Amerika Birleşik Devletleri 304 eğitim misyoneri ve 65.104 kilise elemanı ile başta gelmektedir. Ayrıca 11 çocuk yuvası, 337 ilkokul, 28 orta öğretim kuruluşu, 11 kolej, 11 hastane ve 12 dispanserden oluşan sosyal ve kültürel kuruluşlara sahiptir.

(58) Tevfik ÇAVDAR — Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-I Umumiye — S. 87

İngiltere'nin Türkiye'deki eğitim misyoneri sayısı 51, kilise elemanı sayısı 23 tür. 1 çocuk yuvası, 7 ilkokul, 5 ortaokul, 2 hastane ve 4 dispansere sahiptir.

Türkiye'deki Alman misyonerlerinin sayısı 79 eğitim elemanı ve 791 rahip olmak üzere 870 dir. Ayrıca 7 çocuk yuvası, 17 ilkokul ve 1 ortaokul ile 2 hastane ve 2 dispanser yönetmektedirler.

Şurasını önemle belirtmek gerekir ki, kapitülâsyonların yabancılara sağladığı ekonomik üstünlük kadar, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü kolaylaştıran diğer bir unsur da, kapitülâsyonların yabancı devletlere iç işlerimize karışma olanağı sağlaması olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda zamanla kurdukları ekonomik üstünlük yabancılara onun iç işlerine karışmak olanağını sağlamış; yabancılar siyasal yönden de üstünlük sağlamak ve imparatorluğun iç işlerine karışabilmek için Osmanlı sınırları içinde yaşayan çeşitli uluslardan özellikle hıristiyan azınlıklardan yararlanmışlardır.

Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan katoliklerle Fransa ilgilenmiş; Filistin, Lübnan ve Suriye'deki katolikleri (maruniler) himayeye çalışmıştır. 1860 yılında Lübnan'da katolikler ile diğer topluluklar arasında çıkan olaylar sonunda, Fransa baskı yaparak bu bölgeye özerklik verilmesini sağlamıştır. Aynı bölgede demiryolu yapım imtiyazları olan Fransa, Birinci Dünya Savaşının son günlerinde bu bölgeyi işgal ederek, katolikleri himaye perdesi ardındaki gerçek niyetini ortaya koymuştur.

Rusya ise Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki Ortodoksların koruyuculuğunu yüklenmiştir. Osmanlı ortodoksları genellikle Balkanlarda ve İstanbul dolaylarında yerleşmişlerdir. Rusya, Rumları ve Bulgarları koruma bahanesiyle İstanbul'a yerleşme amacına ulaşmanın yollarını aramış, zaman zaman söz konusu azınlıkları kışkırtarak ciddî problemler yaratmıştır. Ortodoksların haklarının korunması sık sık savaş ilânı için gerekçe olarak kullanılmıştır.

İngiltere, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı sonucu toplanan Berlin Kongresinden sonra Osmanlı İmparatorluğunun toprak

bütünlüğünü koruma ilkesini terk etmişti. Bu tarihten sonra İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Ermeni, Kürt ve Arap azınlıklarla ilgilenmeğe başlamıştır. Özellikle Ermenilerin korunması amacıyla zaman zaman silâh kullanma tehdidinde bulunan İngiltere, Rumlarla da ilgilenerek Girit'e özerklik verilmesini sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda, Yunanistan'ın İzmir ve Ege Bölgesini işgale kalkmasında önemli rolü bulunan İngiltere, Türk Kurtulus Savaşı boyunca Yunanistan'ı malî ve maddî bakımlardan devamlı olarak destekleyecektir.

Kapitülasyonlar, yabancı sermayenin en elverişli koşullarla Osmanlı İmparatorluğuna girmesi için gerekli ortamı hazırlamıştır. Osmanlı İmparatorluğunda geniş yatırım olanakları olduğunu gören Avrupalı sermayedarlar kendi aralarında kurdukları şirketlerle ulaştırma, bankacılık, sanayi, madencilik, kamu hizmetleri ve tarım alanlarında yatırımlar yapmağa başlamışlardır. Hem sermaye kıtlığı, hem de kapitülâsyonların yabancılara sağladığı ayrıcalıklarla boy ölçüşemedikleri için, yerli müteşebbisler ya ortadan çekilmek, ya da yabancılarla işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda demiryolları, limanlar, elektrik, havagazı ve su işletmeleri Avrupalılar tarafından kurulup işletilmeye, madenler ve fabrikalar Avrupa şirketlerince çalıştırılmaya başlanmıştır.

Bu konuda örnek olarak, Rumeli ve Ege'de demiryollarının Fransız ve İngiliz, boraks madenlerinin İngiliz, Zonguldak ve Ereğli kömür yataklarının Fransız şirketlerince işletilmesini verebiliriz. İstanbul'un elektrik, su ve tramvay gibi belediye hizmetleri ise Fransız şirketlerince yürütülüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, kapitülasyonlardan kurtulmak istemiş ve çeşitli çabalara girişmiş ise de, olumlu bir sonuç alamamıştır. Birinci Dünya Savaşının başlamasından iki ay sonra, Osmanlı İmparatorluğu henüz savaşa katılmamışken, savaşın doğurduğu fırsattan yararlanılarak 27 Eylül 1914 günü kapitülasyonların kaldırılmasına karar verilir. Ne yazık ki, kapitülasyonların kaldırılmasına ilk karşı koyan, bir ay sonra kendi yanında savaşa katılacağımız Almanya olmuştur. Savaşın sonunda ekonomik bağımsızlığa kavuşacağını uman Osmanlı Hükûmeti, bu kez

savaş giderlerini karşılamak için yanında savaşa girdiği Almanya'ya borçlanmaya ve ona yeni ayrıcalıklar tanımağa başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunu ortak sömürge durumuna kapitülâsyonlar aracılığı ile sokmuş bulunan Avrupa devletleri, Birinci Dünya Savaşı süresince kapitülâsyonlardan yararlanamamışlardır. Ancak, savaşı galip bitiren sömürge imparatorlukları, artık ortak sömürge durumunu sürdürmek yerine Osmanlı İmparatorluğunun ve bu arada Anadolu'nun paylaşılması yolunu seçeceklerdir; Türk Kurtuluş Savaşının zaferle sonuçlanması üzerine, paylaşma emelleri suya düştüğü gibi, ortak sömürgelerini de kaybedeceklerdir.

b) Sanayi :

Osmanlı sanayiinin son yıllarındaki durumunu bütün açıklığı ile ortaya koyan belgelere rastlamak mümkün değildir. Zira, Devletin son yılları Birinci Dünya Savaşı, yenilgi, çöküntü ve mütareke dönemi denilen işgâl altındaki günlerden oluşmakta, Devlet sanayi sayımları yapabilmek olanaklarından yoksun bulunmaktadır. Ancak, Osmanlı sanayii hakkında Birinci Dünya Savaşından bir yıl önce ve savaşın ikinci yılı düzenlenen sanayi sayımları ile Kurtuluş Savaşını izleyen günlerde toplanan iktisat kongresine ilişkin belgelerden, Türkiye'nin 1919 Mayıs'ındaki durumu hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır.

Ticaret ve Ziraat Nezareti (Bakanlığı) tarafından 1913 ve 1915 yıllarına ilişkin olarak düzenlenen sanayi sayımı sonuçları, 1917 yılında «1329, 1331 Seneleri Sanayii İstatistikleri» adı altında yayımlanmıştır (59). Bu istatistikler o yıllarda mevcut sanayi müesseseleri ile bu müesseselerde kullanılan çalıştırıcı gücün cinsi ve beygir gücü olarak miktarı, çalışan memur, usta ve işçi sayıları hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Büyük Zafer'den hemen sonra 16 Şubat 1923 günü İzmir'de çalışmalara başlayan «Türkiye İktisat Kongresi» ile ilgili belgelerde ise, Kurtuluş Savaşının bitiminden beş ay sonra toplanıl-

(59) Osmanlı Sanayii — 1913, 1915 yılları Sanayi İstatistikl, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No : 299

mış olması nedeniyle, daha çok genel bilgilere rastlanılmaktadır. (60)

Türkiye Sanayiinin 1919 Mayıs'ındaki durumunu incelerken, yukarıda belirtilen 1913, 1915 ve 1923 yıllarına ait kaynaklardan yararlanarak ve I. Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı'nın doğurduğu çeşitli etkenler de göz önünde tutularak, 1919 Mayıs'ına ulaşmağa çalışacağız.

Osmanlı Sanayii, Marmara ve Ege bölgelerinde toplanmıştır. Sanayi müesseselerinin % 55 i İstanbul ve çevresinde kurulmuştur. İşçi sayısı ve üretim hacmi bakımından da İstanbul ve çevresi başta gelmekte, mevcut 10 işçiden fazla işçi çalıştıran 300 e yakın sanayi müessesesinin 165 - 170 adedi bu yörede toplanmış bulunmaktadır. Geri kalan müesseselerin 60 kadarı İzmir' de, çoğunluğunu ipek sanayii teşkil eden 45 civarında müessese Bursa'da, diğerleri ise Manisa, Uşak, Bandırma ve İzmit'te bulunmaktadır. Türkiye'nin belli başlı diğer şehirlerinde yalnızca birkaç un, debagat fabrikası ile Adana ve Tarsus'ta 4 adet pamuk ipliği fabrikası vardır. Anadolu'nun diğer yerlerinde önemli sanayii müesseselerine rastlanılmaktadır.

Sanayi müesseselerinin % 75,3 ü özel sektöre ait bulunmakta, geri kalan % 24,7 sini Devlete ait askerî fabrikalar teşkil etmektedir. Askerî fabrikaların büyük çoğunluğu ise İstanbul ve çevresinde toplanmıştır. Askerî fabrikaların üretimi dokuma, elbise, teçhizat ve cephaneye yönelmiştir. Top, makineli tüfek, tüfek imâl edilemediği gibi deniz kuvvetlerini besleyecek tersane de mevcut değildir.

Özel kesime ait sanayi müesseselerinin dağılımı ise şu şekildedir : Gıda sanayi % 28 ile başta gelmekte, bunu % 27 ile dokuma sanayi ve % 19 ile kırtasiye sanayi izlemektedir. Geri kalan % 24 ü ise, ağaç, toprak, deri, kimya ve madenî imalât sanayiinden oluşmaktadır.

Sanayi müesseselerinin % 28 ini bünyesinde toplayan gıda sanayiinin yöneldiği üretim yönünden konu incelendiğinde, ağır-

(60) A. Gündüz ÖKÇÜN — Türkiye İktisat Kongresi, 1923 — İzmir (Haberler — Belgeler Yorum.)

lığın değirmencilikte olduğu görülmektedir. İkinci sırada şekercilik ve tahin imalâtı yer almakta; bunu makarna, konserve, içki ve buz imalâtı izlemektedir. Mevcut gıda sanayii ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. Tüketimin yaklaşık olarak % 35 i ithâl yoluyla karşılanmaktadır. Tüm ithalâtın % 90 ını un ithalâtı teşkil etmekte; geri kalan % 10 u ise şeker, alkol, çikolata, peynir ve süt mamûlleri ithalâtından oluşmaktadır.

Sanayi müesseselerinin % 27 sini bünyesinde toplayan dokuma sanayiinde yaklaşık olarak 80 müessese vardır. Bunların 18 i Devlete, diğerleri özel sektöre aittir. Üretim; yün iplik, pamuk ve ham iplik imalâtı ile yün, pamuk ve ipek dokumacılığına yönelmiştir. Yün dokumacılığında 30.000, pamuk dokumacılığında ise 70.000 olmak üzere toplam olarak 100.000 iğ mevcuttur. Aynı tarihlerde İngiltere'de 55 milyon, Amerika'da 30 milyon, Almanya'da 14 milyon, Fransa'da 11 milyon ve Belçika'da 2 milyon iğ vardır. Bu durum dokumacılıkta ne kadar geri olduğumuzu göstermekte ve kapitülâsyonların en büyük etkisi bu sanayi kolunda görülmektedir. Türkiye, dokuma sanayiinin büyük ham madde deposu olduğu halde, yün imalâtının halıcılık, el tezgâhları ve dokuma müesseselerinde kullanılan % 54 ü dışında kalan % 46 sı ve pamuk üretiminin % 80 i ihraç edilmektedir. Yapılan ihracat 10 - 15 misli değer kazanarak yünlü ve pamuklu dokuma olarak ithal edilmekte, hattâ Anadolu'da pek yaygın bulunan evlerdeki halı ve bez dokuma tezgâhlarının ihtiyacı olan yün ve pamuk ipliklerinin büyük bir kısmı yurt dışından getirilmektedir.

Sanayi müesseselerinin % 19 unu teşkil eden kırtasiye sanayiine gelince; kâğıt fabrikası olmadığı ve ham madde olan kâğıt yabancı ülkelerden sağlandığı için bu sanayi koluna kâğıt yerine kırtasiye sanayii denilmektedir. Kapitülâsyonlar kâğıt sanayiini yok etmiş, geride Avrupa'dan ithâl edilen kâğıtları işleyerek sigara kâğıdı, mukavva kutu gibi mamûller üreten yerler ile matbaalar kalmıştır.

Gıda, dokuma ve kırtasiye sanayiinin dışında kalan ve mevcut sanayi müesseselerinin % 24 ünü teşkil eden ağaç, toprak, deri, kimya ve madenî imalât sanayii guruplarına giren üretim kollarındaki durum ise şöyledir :

Ağaç sanayii : Marangozluk ve doğramacılık, kuru incir ve üzüm kutusu imalâtı ile semer ve araba yapımı ağaç sanayiini meydana getirmektedir. Tüketimin sınırlı olması nedeniyle bu sanayi kolu fazla ilerlememiştir. Möble yapımında kullanılan kereste Romanya'dan, ince mamûller ise Almanya, İngiltere ve Fransa'dan getirilmektedir. Ancak kutu yapımı ihtiyacı karşılamakta, bütün imalât İzmir, Manisa ve Aydın'da kuru üzüm ve incir ihracatı sırasında tüketilmektedir.

Toprak sanayii : Tuğla, kireç, porselen ve çimento üretimi I. Dünya Savaşından önce ihtiyacı karşılıyacak hacimdedir. Savaş, çöküntü ve mütareke yıllarında tüketimde görülen büyük azalma sonucu müesseselerin çoğu çalışmalarını tatil etmek zorunda kalmışlardır. 1885 yılında Paşabahçe'de kurulan büyük şişe fabrikası ile daha sonra Hasköy'de kurulan diğer şişe fabrikası, kapitülâsyonların yabancılara sağladığı avantajlar nedeniyle rekabete devam edememiş ve soda, potas gibi ham maddelerin yabancı ülkelerden sağlanmasının doğurduğu zorluklar sonucu kapanmışlardır. Geleneksel çiniciliğimiz yıkılmış, Kütahya'da ancak izi kalmıştır.

Deri sanayii : Sanayimizin en eski ve yaygın olanı dericilik, artık tüketimimizi karşılamaktan uzak olduğu için ithalât yapılmaktadır. Dericiliğimizdeki bu gerileme çağdaş teknik yerine babadan kalma usullerle üretim yapılmasındandır. Anadolu'nun ihtiyaçları, hemen hemen her şehirde su kenarlarında kurulmuş küçük debbağhaneler tarafından karşılanmakla beraber, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirler için özellikle ayakkabı ithali zorunlu olmaktadır. Ülkede Beykoz'daki kundura fabrikası dışında fabrika yoktur. Kundura üretimi ev sanayii şeklinde ve gerekli maddeleri veren müteahhitlere yapma ücreti alınmak suretiyle yapılmaktadır. Terlik ve kavafiye üretimi ülke ihtiyacının üstünde olduğundan bol miktarda ihracat yapılmakta, buna karşılık özellikle Avrupa ülkelerinden ayakkabı ithal edilmektedir.

Kimya sanayii : Ülkemizde bol zeytin üretimine karşılık tek zeytinyağı fabrikası yoktur. Hayvan ile döndürülen ve el ile sıkıştırılan baskı makineleri, su cendereleri ve diğer makinelerle üretilen zeytinyağı ihraç edilirken, ihraç edilen zeytinyağının pa-

sal değerinin iki misli değerde diğer yağlar ithal edilmektedir. m madde bakımından son derece zengin olunmasına rağmen, bun üretimi ihtiyacı karşılamamakta, üretim ile tüketim ara-ıdakı fark ithal yoluyla kapanmaktadır.

Dericilikte kullanılan palamut özü üretimi ülke ihtiyacının k üzerindedir ve geniş çapta ihraç edilmektedir. Ancak, deb-ğlarımızın yabancı ülkelerde üretilen tanin özü maddesini ter-ı etmeleri sonucu, palamut özü ihracatının parasal değerinin rısına yakın bir değerde tanin özü ithal edilmektedir.

Diğer kimya maddeleri olarak üretilenler her türlü mürek-b, zamk, mum, ve glase boyalardan ibarettir. Bunların dışında lan kimyasal maddelerin tümü ithal edilmektedir.

Madenî imalât sanayii : İstanbul'da çeşitli gemileri tamir ebilecek tesisler mevcuttur. İzmir madenî imalât yönünden ha zengin olup; buhar makineleri, içten yanmalı benzin motor-ı, çeşitli boy çivi ve bazı makine aksamı imâl edilmektedir. nlardan başka İzmir ve İstanbul'da bulunan küçük atölyelerde inç, bakır ve demir dökme ve işleme faaliyetleri yürütülmek-dir.

Askerî ihtiyaçlar için yapılan üretim; top, makineli tüfek ve ek imâl edilemediği için bazı teçhizat ve cephaneye yönel-ştir. Müesseselerin hepsi İstanbul'da toplanmıştır. Tersane, ohane, Sütlüce ve Makriköy'de cephane fabrikaları; Gülhane rkında telgraf tamir ve küçük çapta imalât yapan tesisler var-.

Ayrıca çoğunluğu İstanbul ve çevresinde nal, matbaa rfleri, tas, tencere, matra gibi teneke, bakır ve alüminyumdan şitli mamûller üreten müesseseler mevcuttur. Ancak, ham ıdde yetersizliğinden, ülkenin tüketimine yeterli üretim yapı-namakta ve ihtiyaç ithal yoluyla giderilebilmektedir. Yüksek ın ve metalürji fabrikaları olmadığından ağır sanayiden söz et-ek mümkün değildir.

Osmanlı sanayiini, çağdaş sanayi ülkelerinin çok gerisinde akan nedenlerin başında, şüphesiz kapitülâsyonlar gelmekte-. Bütün sanayi kollarında son derece olumsuz etkileri görülen

kapitülâsyonlara, bir tek sanayi kolunda, dokuma sanayiindeki çöküntüyü örnek vermek; kapitülâsyonların olumsuz etkileri konusunda açık bir fikir edinmeğe yeterlidir.

Osmanlı İmparatorluğunu her alanda çöküntüye sürükleyen kapitülâsyonların yıkıcı etkileri, 1838 yılında İngiltere ile imzalanan ünlü «1838 Ticaret Anlaşması» ile başlamıştır. 1841 yılına kadar geçen üç yıl içinde Fransa, İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Danimarka, Belçika ve Rusya'ya da İngiltere'ye tanınan ve kapitülâsyonlar bölümünde değinilen geniş ayrıcalıklar tanınmış böylece Osmanlı ekonomisinin temelleri sarsılmağa başlamıştır.

1838 yılına kadar Osmanlı ekonomisinin önemli sayılabilecek tek sanayii olan dokumacılık, hem iç talebi karşılamakta, hem de dışa satılmaktadır (61). İpekçiliğin merkezi Bursa'da ortalama olarak 1000 ipek dokuma tezgâhı çalışmakta ve 25 bin okka ipek işlenmektedir (62). Ankara sof kumaşı imalinde başta gelmekte ve Avrupa ülkelerine önemli miktarlarda sof kumaşı satılmaktadır. Diyarbakır, Edirne ve Amasya gibi şehirler de dokumacılıkta önde gelmekte, İstanbul ve Üsküdar'da 3000 dolayında dokuma tezgâhı üretimde bulunmaktadır.

Ünlü «1838 Ticaret Anlaşması» yürürlüğe girdikten sonra yerli sanayi dışa karşı rekabet olanaklarını yitirince, devrin yazarlarından Lütfi Efendinin, **«Çalı süpürgesi, ağaç kaşık ve tahta taraklara kadar muhtaç olduğumuz eşyanın cümlesi yabancı memleketlerden gelip ve ucuzluğu cihetince revaç bulup servetimizi ecnebiler, sülük gibi çekmekte...»** biçiminde tanımladığı durum doğmuştur. Artık, Avrupa ülkeleri Bursa'dan ipekli ve kadife kumaş yerine ipek ipliği, Ankara'dan sof kumaşlar yerine sof ipliği almağa başlayacaklar; daha sonra iplik almaktan da vazgeçerek, yalnızca ham madde almakla yetineceklerdir. Bundan böyle Osmanlı ülkesine giren mallar içinde Fransa'nın çuha seteni, pamuklusu ve müslini, İngiltere'nin kadifesi, İtalya ve İsviçre'nin ipekli kumaşları önemli yer tutmaktadır. Yalnızca % 5 gümrük ödeyen ve sanayi devrimi olanaklarından yararlanarak

(61) İsmail CEM — Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi — S. 220

(62) Enver Ziya KARAL — Osmanlı Tarihi — VI. Cilt, S. 270

buhar gücü ile işleyen tezgâhlarda hızla, büyük çapta ve ucuz üretilen Avrupa kumaşları karşısında yerli üreticinin ayakta durması olanaksızdır.

Bursa'daki 1000 dolayındaki ipek dokuma tezgâhının sayısı 1848 den sonra 75 e, İstanbul ve Üsküdar'daki 3000 dolayındaki dokuma tezgâhları ise 1866 da 37 ye inmiştir. Eskiden işlenmiş tiftik ihraç eden Ankara şimdi ancak ham tiftik satabilmekte; diğer şehirlerdeki üreticiler çaresizlik içinde tezgâhlarını birer ikişer kapatmaktadırlar. Kapitülâsyonların diğer sanayi kollarında ki benzer olumsuz etkileri sonucu, Osmanlı sanayii 1913 ve 1915 istatistiklerinin ortaya koyduğu gibi çağının gerisinde bir duruma düşmüştür.

1919 Mayıs'ında, Kurtuluş Savaşının temel hedefi olan Misakı Millî sınırlarımız, yani ülkemizin bugünkü sınırları içinde bulunan sanayiinin durumunu ana çizgileri ile yukarıdaki bölümlerde belirtmeğe çalışmış bulunuyoruz. Sanayimizin o günlerdeki genel niteliklerine ve Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak bastığı günden İzmir'in kurtuluşuna kadar 3 yıl, 4 ay, 20 gün, kısaca 1236 gün sürecek olan Kurtuluş Savaşı'na katkıda bulunma olanaklarına da göz atmakta yarar vardır.

1 — Kapitülâsyonların olumsuz etkileri ve gelişmiş Avrupa ekonomilerinin ezici rekabeti karşısında, ülkemiz ham madde ve yiyecek maddeleri satar ve mamûl madde satın alır duruma düşmüş ve temel sanayii kurulmamıştır. Yüksek fırın ve metalürji fabrikaları bulunmadığından, madenî eşya imalâtında hurda demir kullanılmaktadır. Bu nedenle ülkemizde top, makineli tüfek ve tüfek yapılamamaktadır. Savaş için gerekli top, makineli tüfek, tüfek, uçak, diğer savaş araç ve gereçlerinin yurt dışından sağlanması gerekmektedir.

2 — Ülkemizde sanayi yakın pazarlar için tüketim malları üretecek şekilde oluşum göstermektedir. Üretilenler genellikle üretimin yapıldığı şehir ve çevresinde tüketilmektedir. Üretim kapasiteleri de tüketime göre düzenlenmiş olduğundan, savaş stokları yapabilmek amacıyla kapasite artışı sağlamak güç ve uzun süreli bir iş olmaktadır.

3 — Sanayi müesseselerinin % 28 ini bünyesinde toplayan gıda sanayiinin üretimi, tüm üretimin % 70 ini teşkil etmektedir. Ancak, dış ticaretle ilgili açıklamalarımızda belirttiğimiz gibi, gıda sanayii de ithalâta bağlı kalmaktadır. Şekercilik ve tahin imalâtı için gerekli şekerin tümü yurt dışından getirilmekte; ayrıca buğday, un, pirinç, kahve ve çay ithal edilmektedir. Genel ithalâtın parasal tutarının % 7 sini şeker, % 3,6 sını pirinç, % 3,3 ünü kahve, % 3,2 sini un ve % 2,9 unu buğday teşkil etmektedir. Bu durumda diğer gıda maddeleri Anadolu'nun olanakları ile sağlansa bile, şeker fabrikası olmaması nedeniyle savaş süresince yabancı ülkelerden şeker ithal etmek gerekmektedir.

4 — Ülkede üretilen pamuğun % 80 i ihraç edilmekte, ancak % 20 si iplik olarak işlenerek dokumacılıkta kullanabilmektedir. İhraç edilen pamuk ve yün, yabancı ülkelerde iplik, dokuma ve giyim eşyası haline geldikten sonra 10 - 15 misli değer kazanarak yeniden yurda ithal edilmektedir. Bu tür ithalât, genel ithalâtın parasal değerinin % 19 unu meydana getirmektedir Anadolu'da çok yaygın olan evlerdeki dokuma tezgâhları fazla çalışma suretiyle halkın ve silâhlı kuvvetlerin giyim ihtiyaçlarını sağlamış olsa bile, dokuma için gerekli pamuk ve yün ipliklerinin temininde güçlük devam edecektir.

5 — 10 işçiden fazla işçi çalıştıran 300 e yakın sanayi müessesesinin 165 - 170 adedi İstanbul ve çevresinde, 60 kadarı İzmir'de; geri kalanı Bursa, Manisa, Uşak, Bandırma, İzmit, Adana ve Tarsus'ta bulunmaktadır. İstanbul; İngiliz, Fransız ve İtalyanların ortak işgali, İzmit ve Bandırma İngilizlerin kontrolu altındadır. Adana ve Tarsus, Fransızlar; İzmir Yunanlılar tarafından işgâl edilmiştir. 19 Mayıs 1919 u izleyen günlerde Yunan işgâli genişleyecek, Manisa, Uşak ve Bursa'da Yunanlıların eline geçecek ve böylece sanayi müesseselerinin hepsi düşman işgâli altına düşmüş bulunacaktır. Kısaca, ülke sanayiinin ülkenin kurtuluşuna hayrı dokunmayacaktır.

6 — Sanayi müesseseleri düşman eline geçmemiş olsa bile Kurtuluş Savaşı yararına üretimde bulunmaları düşünülemiyecektir. Zira, müesseselerin % 90 ına yakın kısmına yabancı uyruklular ile azınlıklar sahip bulunmaktadır. Özellikle Ege bölge-

sindeki müesseseler Rumların elindedır. Büyük Yunanistan hayâli içindeki Ege Rumlarının üretimleriyle Kurtuluş Savaşını istekle desteklemeleri beklenemez.

Görülüyor kı, Kurtuluş Savaşı sanayiden yoksun olarak yürütülmek zorundadır. Her türlü mamûl, Anadolu'nun şurasına burasına serpilmiş 10 işçiden az işçi çalıştıran küçük atölyelerde ve ev ekonomisi içinde üretilecektir.

Savaş için gerekli ve küçük atölyelerde yapılamıyacak olan uçak, top, tüfek, makineli tüfek, cephane, diğer araç ve gereçler yurt dışından temin edilmek zorundadır.

c) Tarım :

Osmanlı toplumu başlangıçta iki temel sınıfa ayrılmıştı : Savaşan, komut veren ve yöneten askerî sınıf, vergi verip hiçbir şekilde yönetime karışmayan çeşitli dinlerdeki reaya (çeşitli halklar sınıfı.) Reayanın toprakları mülk edinme olanağı yoktur, toprak devletin malıdır ve özel mülkiyet söz konusu değildir. Ancak, reaya toprağın sahibi olmasa bile ona tasarruf eder, işler ve karşılığında ürünlerinin bir kısmından devlete pay verir (63).

Mülkiyet ile tasarruf arasındaki ince ayrıntı, toprakları tasarruf etmekten mülk edinmeye geçiş süresini kolaylaştırmış ve toprak 16 ıncı yüzyıldan itibaren özel mülkiyete konu olmağa başlamıştır. Bu durumun tarım ürünleri üretimini olumlu yönde etkilediği sanılmaktadır.

İncelemelerimiz sırasında, Osmanlı İmparatorluğunun tarım üretimine ilişkin sayısal bilgilerin sınırlı olduğunu görmüş bulunuyoruz. Bu konuda ilk ve ayrıntılı bilgilere, Fransız Uzmanı Vital Cuinet tarafından 1890 yılında dört cilt olarak yayımlanan «La Turquie d'Asie» adlı eser de rastlanılmaktadır. Adı geçen eser, Vital Cuinet ve arkadaşlarının Anadolu'da on iki yıl gibi uzun bir süre yaptıkları araştırma sonuçlarını yansıtmaktadır. Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Başkanlığınca, Vital Cuinet'nin 1890 yılında yayınlanan eserinden yararlanarak, 1890 ve 1967 yıllarında

(63) Sencer DİVİTÇİOĞLU — Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu — (çeşitli bölümlerden özet)

Anadolu'daki buğday üretimini ele alan karşılaştırmalı bir araştırma yayımlanmıştır (64). Söz konusu araştırmanın bulgularından yararlanarak, Anadolu halkının temel gıda maddelerinden ekmeğin ham maddesi buğday üretimi hakkında bazı sonuçlara varmak mümkündür.

1890 yılında ayrıntılı bilgi alınan ve bugünkü İllerin merkez ilçelerine uygun biçimde düzenlenebilen tablo aşağıda sunulmuştur :

Merkez İlçe	1890 yılı Buğday üret. Kg. olarak	1967 yılı Buğday üret. Kg. olarak	1890 Yılı Nüfusu	1965 Yılı Nüfusu
Ankara	118.439.297	1.109.721.000	283.133	1.644.302
Erzurum	71.069.060	72.599.000	382.300	628.001
Sivas	60.478.893	236.528.000	547.015	705.186
Elâzığ	41.317.500	81.790.000	295.704	322.727
Diyarbakır	529.920.000	102.604.000	143.923	475.916
Bitlis	2.393.000	24.991.000	108.227	154.066
İzmir	26.592.000	61.925.000	489.010	1.234.667
Bursa	66.500.000	141.979.000	382.220	755.504
Kastamonu	29.498.700	108.820.000	386.406	441.638
Toplam	**946.236.350**	**1.940.957.000**	**3.017.938**	**6.362.007**

1890 ve 1967 yıllarında aynı yüzölçümü gösteren illerin merkez ilçelerine ait eldeki bilgilere göre düzenlenen yukarıdaki tablo; 1967 yılında 1890 yılına oranla buğday üretiminin % 205 oranında, buna karşılık nüfusun 1965 yılında 1890 yılına oranla % 210 oranında artmış olduğunu göstermektedir. Bu karşılaştırma, söz konusu illerin merkez ilçelerinde kişi başına düşen buğday üretiminin 77 yıl sonra değişmemiş olduğunu göstermektedir. Ancak, 77 yıl içinde süregelen şehirleşmenin il merkezlerindeki nüfusu artırdığı, buna karşılık tarımla uğraşanların aynı oranla artmadığı da göz önünde tutulması gereken önemli bir faktördür.

(64) Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu — Osmanlı İmparatorluğunda XIX Yüzyılın sonunda Üretim ve Dış Ticaret

Birinci Dünya Savaşı başlarında Anadolu'daki ekili toprakların ana tarım ürünü guruplarına göre kullanım yüzdesi oranları yaklaşık olarak şu şekildedir : (65)

Bölgeler	Tahıllar	Sebzeler	Sınaî Bitkiler	Bağlar
Doğu Anadolu	92	1	3	4
Doğu Karadeniz	89	7	4	—
Güneydoğu Anadolu	81	3	2	14
Kuzeydoğu İç Anadolu	93	2	1	4
İç Anadolu	90	2	1	7
Akdeniz	64	1	32	3
Orta Karadeniz	95	2	1	2
Batı Anadolu ve Ege	77	4	4	15

Görülüyor ki, Anadolu'daki ekili toprakların % 90 dolayındaki kısmı tahıl üretiminde kullanılmaktadır. İhracata yönelen tarım üretimi daha çok sınaî bitkilerle Akdeniz, bağcılıkla da Batı Anadolu ve Ege bölgelerinde yapılmaktadır.

Başlıca tarım ürünlerinin 1912 sayımlarına göre ekim alanları, üretim miktarları ve hektar başına göre verimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir : (66)

Ürün Cinsi	Ekili Alan Hektar	Üretim (Ton)	Hektar Başına Verim (Kg.)
A — Tahıllar			
Buğday	2.653.000	3.862.000	1450
Arpa	1.236.000	2.066.100	1670
Mısır	297.000	527.400	1770
Çavdar	169.000	229.200	1750
Pirinç	23.000	30.200	1310

(65) E. G. MEARS — Modern Turkey — (

(66) 1912 yılı Tarım Özeti ve diğer belgelere Igöre düzenleyen Tevfik Kavdar (Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vazlyet ve Manzara-i Umumiyl., S. 25)

B — Yumru Kökler			
Soğan	28.000	100.000	3500
Sarmısak	6.000	6.000	1000
Patates	14.000	59.500	4250
Pancar	5.120	25.600	5000
C — Sanayi Bitkileri			
Tütün	55.000	38.500	700
Pamuk	40.000	20.000	500
Afyon	36.000	900	25
Keten	8.000	8.900	1050
D — Sebzeler			
Fasulye	20.000	32.000	1600
Nohut	41.000	37.100	900
Mercimek	36.000	18.000	500
Börülce	40.000	50.800	1270

Bu veriler, özellikle hektar başına verimleri incelendiğinde, bugünkü verimlerin üstünde oldukları görülecektir. Sözgelişi başlıca ürünlerin 1967 yılında hektar başına verimleri (Kg. olarak) şöyledir : (67)

Buğday	1250
Arpa	1394
Mısır	1556
Pirinç	2333
Fasulye	1311
Tütün	615
Pamuk	551

1912 yılına göre buğday, arpa ve mısırın günümüzdeki veriminin daha düşük olduğu görülmektedir. Pamuk ve tütünde ise önemli bir fark söz konusu değildir. Verimlilikteki farklılık, evvelce kapalı ekonomiden ötürü geçimlik üretim yapılması nedeniyle verimliliği yüksek alanların ekilmesi, kara sabanın özelliğin-

(67) Tevfik ÇAVDAR — A.g.e., S. 26

den ötürü toprağın düzeyindeki zengin tabakanın kullanılması ve toprağın uzun süre nadasa bırakılma olanağının var olması şeklinde açıklanmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı başındaki büyük baş hayvan varlığı ise şu görünümdedir :

At	1.050.580	Adet
Katır	144.600	»
Eşek	1.373.700	»
Deve	314.000	»
Sığır	6.938.306	»
Koyun	18.721.550	»
Keçi	16.463.180	»

Son olarak, taze yenilmeleri ve miktar olarak önem taşıyacak ölçüde üretilememeleri nedenlyle diğer meyvaları bir kıyıya bırakarak; Birinci Dünya Savaşı başında yıllık 800.000 ton üzüm, 70.000 ton incir, 30.000 ton fındık ve 131.400 ton zeytin üretildiğini belirtmeyi yararlı buluyoruz.

Birinci Dünya Savaşı başlarındaki durumunu genel çizgilerle vermeğe çalıştığımız Anadolu'daki tarım üretiminin, dört yıllık kanlı bir savaştan sonra, 1919 Mayıs'ındaki görünümü ve Kurtuluş Savaşını destekleme olanakları nedir? Bunu bulmağa çalışalım.

Birinci Dünya Savaşı başında, sanayi bölümünde değindiğimiz bir iki küçük işletme bir yana bırakılırsa, Anadolu ekonomisi tümüyle tarıma dayalıdır. Anadolu nüfusunun ancak yarısı tarımsal üretimde bulunmakta; nüfusun öteki yarısı çocuklar, yaşlılar, hastalar, askerler, memurlar ve küçük esnaftan oluşmaktadır. (63). Başka bir deyişle nüfusun çalışma gücüne sahip yarısı, hem kendini, hem de tüketici durumundaki öteki yarısını doyurmak zorundadır. Birinci Dünya Savaşında silâh altına alınanlar da, nüfusun çalışma gücüne sahip olanlardır. 1914 - 1918 yılları arasında 2.850.000 kişinin silâh altında bulunduğu göz önünde tutulursa, savaşın doğurduğu işgücü açığı daha kolay değer-

(68) A. Gündüz ÖKÇÜN — Türkiye İktisat Kongresi, 1923 — İzmir, S. 72

İendirilebilir. Ayrıca, Anadolu dağlarında 300.000 asker kaçağı bulunmaktadır. (69) Bu asker kaçakları dağlarda dolaşıyorlar, köylerde saklanıyorlar: kaçak sayıldıkları için de ortaya çıkamıyorlar, tarımda çalışarak üretime katılamıyorlar, yalnızca tüketiyorlardı. Bir yandan askere alınanlar, öte yandan da askerden kaçanlar, tarım işgücünde büyük boşluklar yaratmış, üretim hızla azalmağa başlamıştı. 1919 Mayıs'ında üretim en düşük düzeyine ulaşmış bulunuyordu.

Birinci Dünya Savaşı yalnızca insangücü açığı yaratmakla kalmamış; at, katır, eşek ve deve gibi tarımda gücünden yararlanılan hayvanların ordu emrine alınmasıyla işgücünde de boşluklar doğmuştur. Savaş yıllarında çeşitli cephelerde eriyip giden insangücünün yanısıra; at, katır, eşek ve deve gibi gücünden yararlanılan hayvanlar da eriyip tükenmiştir. Tarım üretimi ve ulaşımda gücünden yararlanılan at, katır, eşek ve devenin Birinci Dünya Savaşı başı ve sonundaki sayısal durumları hakkında düzenlediğimiz tablo aşağıda sunulmuştur : (70)

Hayvan Türü	Savaş başında	Savaş sonunda
At	1.050.850	630.000
Katır	144.600	85.000
Eşek	1.373.700	825.000
Deve	314.000	95.000

Tablodan da anlaşılacağı gibi, 1919 yılı Mayıs'ında tarımda yararlanılan hayvan gücü büyük ölçüde azalmıştır. Bu hayvan gücünden, Kurtuluş Savaşında süvari birlikleri kurulması ve ulaşım işlerinde yararlanılması olanakları oldukça sınırlıdır. Askerî amaçlarla kullanmak üzere orduya alınacak her hayvan, kaynakları zaten sınırlı olan tarım işgücünde bir hayvanlık boşluk yaratmış olacaktır. Buna rağmen, Kurtuluş Savaşı boyunca, ileride incelendiği üzere, sayıca sınırlı hayvan gücü olabildiğine zorlanarak bir yandan tarım üretiminin ihtiyaçları karşılanacak, öte yandan da Yunanlılara sayıca üstün süvari birlikleri kurulacak ve

(69) Liman Von SANDERS — Türkiye'de Beş Yıl.
(70) Kaynak : Tevfik Çavdar; a.g.e., S. 29

tarıma en az zarar verecek biçimde bütün ulaşımın sağlanması mucize sayılabilecek bir örgütlenme ile başarılacaktır.

İhraç edilen üzüm, incir, zeytinyağı ve pamuk gibi tarım ürünlerine gelince; üzüm, incir ve zeytinyağı Ege Bölgesinde, pamuk ise daha çok Akdeniz Bölgesinde üretilmektedir. Bu ürünler ihracatı toplam ihracatın % 21,2 sini meydana getirmektedir (71). Ege ve Akdeniz Bölgelerinin önemli kısmının 19 Mayıs 1919'u izleyen günlerde düşman işgâli altına gireceği düşünülürse, tarım ürünleri ihracatının Kurtuluş Savaşı finansmanına herhangi bir katkısı olamıyacağı görülecektir. Tersine, Ege Bölgesi ürünleri Yunanlılara malî kaynak olacaktır. Yunanlılar işgal ettikleri zengin toprakları genişletmek amacıyla 1920 yılı Haziran'ında genel bir taarruza kalkışacak ve Bursa'ya kadar ilerliyeceklerdir. Anadolu; Ege, Marmara ve Akdeniz Bölgeleri gibi en zengin topraklarından yoksun olarak Kurtuluş Savaşını yürütmek zorundadır.

d) Dış Ticaret

Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarına ilişkin sanayi dışında önemli istatistiklere rastlanmadığı halde, 1878 yılında başlayan ve 1918 yılına kadar sürdürülen dış ticaret istatistiklerinin mevcut olduğu görülmektedir. Söz konusu istatistikler 40 yıllık dönemi kapsadığı halde, bu dönem içinde 32 yıl yayın yapılmış, diğer yıllarda, belki de istatistikler tutulduğu halde yayında bulunulmamıştır (72). Bu istatistikler gümrük giriş ve çıkış kayıtlarına dayandığından, güvenilir kaynak olarak kabul edilebilir.

Yayınlanan istatistiklerde, 1878 - 1907 yılına kadar sistematik bir eşya ve mal sınıflandırılmasına rastlanmamakta; 1907 - 1909 yıllarında 26 bölümde toplanan 554 eşya ve mal, 1910 yılından sonra ise 28 bölümde toplanan 441 eşya ve mal üzerinden sınıflandırma yapıldığı görülmektedir. Öte yandan, eşya ve malların miktarlarını göstermek için açık ve kesin bir kural konulmamış; aynı cins eşya ve mal için okka, kantar, kile, deste,

---

(71) Dış ticarete ilişkin açıklamalarımızda daha ayrıntılı bilgi verilmektedir.

(72) Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Muvazenesi — T.C. Başvekâlet İstatistiklik Umum Müdürlüğü, Ankara 1939

dizi, sandık, gram, miskal, denk, top, tonilat, grose, takım şişe, tulum, tahta, maça, kulaç, çeki ve paket gibi çeşitli ölçüler kullanılmıştır.

Dış ticarete konu olan eşya ve malların parasal değerleri konusunda da istatistiklerde kesin bir ölçü sürekli olarak kullanılmış değildir. Değerleme, gümrük tarifelerinde yazılı değerlere, rayiç fiatlara ve mecidiyenin resmî değerlerine göre bulunan değerlere göre yapıldığından; tarifelerdeki ve para değerlerindeki değişmeler nedeniyle parasal değerlemelerden kesin sonuçlara varmak mümkün olamamaktadır.

Zaman zaman sınıflandırma listelerinde değişiklikler yapılması, kullanılan miktar ölçülerinin yıllar arasında farklılıklar göstermesi ve bugünün ölçülerine çevrilmesinin güç olması, parasal değerlerin güvenilir bulunmaması gibi nedenler; bizi dış ticarete konu olan eşya ve malların miktar ve parasal değerlerinden daha çok, bunların genel ihracat ve ithalât hacmindeki oranlarını incelemelerimize esas almağa yöneltmiş bulunuyor.

Amacımız, 1919 yılında ülkemizin dış ticaret olanaklarını ortaya koyabilmek ve 1919 - 1922 yılları arasında bu olanaklardan yararlanabilme şansını araştırmaktır. Ne var ki, elde mevcut istatistikler bu dönemi kapsamamaktadır. Bu nedenle, yayın yapılan 32 yıla ait rakamların ortalamalarını alarak dış ticaretin genel eğilimini tespit etme ve bulunan verilerden 1919 yılı durumunu ortaya çıkarmağa çalışma yolunu seçmiş bulunuyoruz.

Dış ticarete konu olan başlıca eşya ve malların genel ihracat ve ithalât hacmi içindeki oranlarının 40 yıllık ortalamalarını alarak düzenlediğimiz tablo aşağıda sunulmuştur :

Dış Ticarete Konu Olan Başlıca Eşya ve Malların Genel Hacim İçindeki Oranları (% olarak)

İHRACAT		İTHALÂT	
Eşya ve Mal	Genel İhracat hacmi içindeki oranı	Eşya ve Mal	Genel ithalât hacmi içindeki oranı
Buğday	4,6	Buğday	2,9
Arpa	3,1	Arpa	0,6
Susam	1,6	Un	3,2
Üzüm	11,4	Pirinç	3,6
İncir	3,1	Şeker	7,0
Fındık	1,7	Kahve	3,3
Zeytinyağı	3,2	Çay	0,3
Palamut	3,7	Pamuklu ve yünlü	
Pamuk	3,5	dokuma	17,4
İpek koza	3,2	Dokuma ipliği	3,8
Ham ipek	7,7	Giyim eşyası	2,8
Tiftik ve yapağı	7,8	Maden kömürü	1,0
Afyon	4,8	Petrol	2,6
Diğerleri	40,6	Demir	1,4
Toplam	**100,0**	Diğerleri	50,1
		Toplam	

Dış ticarete konu olan mallar arasında çeşitli nedenlerle istatistiklere girmemiş olanlar da vardır. Bu tür mal ve eşyaları şöylece özetlemek mümkündür :

a) 1881 yılında, dış borçlardan dolayı alacaklı bulunan yabancıların temsilcilerinden oluşan «Düyunu Umumiye İdaresi» kurulmuş, Osmanlı İmparatorluğunun dış borçlarına karşılık gösterdiği bazı devlet gelirlerinin tahsil ve yönetimi bu kuruluşa bırakılmıştı. En önemli ihraç mallarımızdan tütün, tömbeki, şarap ve tuz gibi malların yönetimi ve gelirleri de bu kuruluşa verildiğinden bu malların ihracı istatistiklerin kapsamı dışında kalmaktadır.

2 — Yurt dışından satın alınan silâh, cephane ve benzerî savaş araç ve gereçleri, askerî sırların açığa vurulmaması amacıyla, istatistiklerin kapsamı dışında bırakılmıştır.

3 — Yabancı elçilik ve konsolosluklar adına gelen eşyalar ile verilen demiryolu imtiyazları gereği yabancı demiryolu yapım ve işletme kuruluşlarının ithal edecekleri malzemeler, gümrük muafiyetlerinden ötürü istatistiklerin kapsamı dışında kalmaktadır.

Yukarıdaki tablonun incelenmesinden, ihracatımızın tümüyle tarıma dönük olduğu ve ithal edilen malların büyük bir kısmının gıda maddelerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Buğday ve arpa ihracatı toplam ihracatın % 7,7 sini meydana getirmekte ise de, bundan bir döviz kazancı sağlanamamaktadır. Buğday ve arpa üretiminde önde gelen Orta ve Doğu Anadolu'nun demiryolu ve karayolundan yoksun oluşu bu ürünlerin büyük tüketim merkezlerine ulaştırılmasını engellemektedir. Bu yüzden, ülkenin bir bölgesinden buğday ve arpa ihraç edilirken, tüketim merkezlerinin yoğunlaştığı bölgelere toplam ithalâtın % 10,3 ü oranında buğday ve arpa, un ve pirinç ithal edilmektedir. Kısaca «dostlar alışverişte görsün» biçiminde bir ticaret söz konusudur.

Aynı biçimde ve daha acı bir duruma, dokuma ham maddeleri ve dokuma malları arasında rastlanmaktadır. Toplam ihracatın % 22,2 si oranında pamuk, ipek koza, ham ipek, tiftik ve yapağı dokuma sanayii gelişmiş ülkelere ihraç edilmekte; ülkemiz sanayiinin gelişmemiş ve geliştirilmemiş olmasından ötürü, toplam ithalâtın % 24 ü oranında pamuklu ve yünlü dokuma, dokuma ipliği ve giyim eşyası ithal edilmektedir. Kısaca ihraç ettiğimiz dokuma ham maddeleri, 10 - 15 misli değer kazanarak yarı mamûl ve mamûl madde olarak yeniden ithal edilmektedir. Ulusal Osmanlı giyimi olarak tanımlanan fes bile ithal edilmekte, fes ithalâtının genel ithalât hacmi içindeki yeri % 1'e ulaşmaktadır.

İhraç mallarımız arasında üzüm, incir, fındık, susam ve zeytinyağı önemli yer tutmakta ve toplam ihracatın % 21 ini teşkil etmektedir. Buğday da katıldığında gıda maddelerinin oranı % 25,6 ya ulaşmaktadır. Buna karşılık buğday, un, pirinç, şeker,

kahve ve çay olarak ithal olunan gıda maddeleri toplam ithalâtın % 20,3 ünü meydana getirmektedir. Konserve, çikolata ve benzerî mamûl gıda maddeleri ithalâtı da eklenince, bu oran % 25'e yaklaşmaktadır. Zeytinyağı ve palamut ihracatından elde edilen dövizin bir kısmının da, diğer ithal malları arasında yer alan sabun ve palamut özü ithaline harcandığını belirtmemiz gerekmektedir.

İhracat ve ithalâtın Kurtuluş Savaşına ekonomik ve malî yönlerden katkıda bulunabilme olanaklarına sözü getirmeden önce, dış ticaret yapılan ülkelerle, gümrük resmî gelirlerine ve dış ticaret açığına ilişkin tablolara göz atmak yararlı olacaktır.

Dış Ticaretin Ülkeler Arasında Dağılımı (73)

Ülkeler	Genel ihracat hacmi içindeki yeri (%)	Genel ithalât hacmi içindeki yeri (%)
İngiltere	35,6	36,8
Fransa	28,7	11,8
Avusturya - Macaristan	9,9	18,4
Rusya	3,1	7,4
İtalya	3,6	4,0
Almanya	2,2	2,3
Yunanistan	2,9	1,6
Romanya	1,5	2,9
Bulgaristan	0,9	3,1
Amerika B. Devletleri	2,1	0,9
Belçika	0,7	2,1
Hollanda	1,9	0,8
Diğer ülkeler	6,9	7,9
Toplam	**100,0**	**100,0**

(73) «Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Muvazenesi» adlı yayından yararlanarak ortalama dağılım hesaplanmıştır.

İthalât ve İhracattan Elde Edilen Devlet Gelirleri (74)
(Altın lira olarak)

Yıllar	İthalâttan alınan resimler	İhracattan alınan resimler	Toplam
1878	1.479,237	107.990	1.587.227
1880	1.322.292	136.376	1.458.668
1885	1.504.493	174.926	1.679.419
1890	1.721.750	161.558	1.883.308
1895	1.504.472	142.184	1.646.656
1900	1.770.030	136.139	1.906.169

Osmanlı İmparatorluğunun Dış Ticaret Açığı (75)
(Milyon kuruş olarak)

Yıllar	Dış Ticaret Açığı	İndeks (1900/01 = 100) x
1900/01	894	100,0
1901/02	918	102,6
1902/03	747	83,5
1903/04	685	76,6
1904/05	1089	121,8
1905/06	1169	130,7
1906/07	1279	143,0
1907/08	1555	173,1
1908/09	1299	145,3
1909/10	1630	182,3
1910/11	2048	229,1
1911/12	2015	225,3
1912/13	1963	219,3
1913/14	2024	226,1

(74) A. g. e.

(75) «Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Muvazenesi» adlı yayından 1900/01-100 İndeksine göre düzenlenen tablo; Tevfik Çavdar — Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye — S. 174

Dış ticaret konusunda vermiş olduğumuz bilgilerden ve dört tablodan yararlanarak, 1919 yılındaki dış ticaretimizin genel yapısını ve Anadolu'nun Kurtuluş Savaşına ekonomik ve malî yönden katkıda bulunabilme olanaklarını incelemeğe çalısalım :

a) Anadolu'nun ihracatı tarım ürünlerine dayanmaktta, yiyecek maddeleri ile sanayi ham maddelerini kapsamaktadır. İthalâtın büyük bir kısmı da yiyecek maddeleri ile sanayi ham maddelerini kapsamaktadır. Bu nedenle, Anadolu tarım ülkesi olduğu halde, tarımdan döviz kazancı sağlayamamaktadır. Ancak, İstanbul ve İzmir gibi tüketim merkezleri düşman işgali altında bulunduğundan, Kurtuluş Savaşı boyunca Anadolu'nun ihraç olanakları yiyecek maddeleri ithalâtında kullanılmıyacaktır. Böylece, Anadolu'nun düşman işgali dışındaki yerlerinin ihraç malları olan fındık, tiftik ve yapağının; savaş için gerekli malzemelerin yurt dışından satınalınmasında kullanılması olanağı doğacaktır.

b) Anadolu ihracatının % 37,4 ünü üzüm, incir, susam, zeytinyağı, palamut, pamuk, ipek koza ve ham ipek meydana getirmektedir. Bu ürünler Ege, Marmara ve Akdeniz Bölgesinde üretilmektedir. 19 Mayıs 1919 tarihini izleyen günlerde genişlemeye başlayan Yunan işgalinin Bursa'yı içine alan Marmara Bölgesine kadar uzanması; Akdeniz Bölgesinin İngiliz, Fransız, ve İtalyan işgali altında olması, söz konusu ürünlerin ihraç gelirlerinin Kurtuluş Savaşı finansmanı dışında kalmasına yol açmaktadır.

c) Genel ihracatın % 35,6 sı İngiltere'ye, % 28,7 si Fransa»ya, % 3,6 sı İtalya'ya ve % 2,9 u Yunanistan'a yapılmaktadır. Genel ihracatın % 70,8 inin yapıldığı bu ülkelerle savaş halinde bulunmamız nedeniyle, ihracat olanakları daha da sınırlı olmaktadır. Aynı şekilde genel ithalâtın % 54,4 ünün bu ülkelerden yapılması da, ithalât olanaklarını sınırlamaktadır.

d) Ege, Marmara ve Akdeniz Bölgelerinin düşman işgali altında bulunması, gümrük vergisi gelirlerini son derece kısıtlamaktadır. Ancak, 1921 yılından itibaren Fransa ve İtalya'nın çekilmeleri ile gümrük ve dış ticaret gelirlerinde önemli artışlar sağlanacaktır.

e) Anadolu'daki ev tezgâhlarının hızlı üretime geçmeleri ve fes yerine Kuvayi Milliye başlığı olarak görülen kalpağın giyilmeğe başlanması ile dokuma ithalâtının dış ticaret içindeki ağırlığı azalmış olacaktır.

f) Dış ticaretin kapitülâsyonlar sonucu yabancıların elinde olması ve azınlıklar dışında dış ticaretle iştigal edenlerin bulunmaması, Anadolu'da bir boşluğun doğmasına neden olacaktır. Türklerin dış ticarete yatkın olmamaları, dış piyasaları bilmemeleri, özellikle savaş için gerekli araç ve gereçlerin satınalınmasında yanılmalara ve gereksiz fazla ödemelere yol açacaktır.

g) Dış ticaret açığı Kurtuluş Savaşı boyunca daha da artarak devam edecektir. Rus yardımları yoluyla sağlanan silâh, cephane, teçhizat ve altın paralarla dış finansman ihtiyacı bir dereceye kadar giderilmeğe çalışılacaktır.

IV — ULAŞIM OLANAKLARI

a) Karayolu

Yurdumuz tarih boyunca kıt'alararası ulaşım yönünden elverişli bir coğrafî duruma sahip olmuştur. Her devirde, ticarî eşya ve yolcu ulaşımı Anadolunun İzmir, İskenderun ve Trabzon limanlarına yapılmış ve karayolları ile Anadolu içlerine, İran, Afganistan ve Hindistan'a ulaştırılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun yol yapımına daha çok askerî görüşler hâkim olmuştu. Orduların en kısa zamanlarda sınırlara nasıl ulaştırılabileceği düşüncesi her şeyden önce geliyordu. Bu görüşün ülke ekonomisine yararlı olmadığı anlaşıldıktan sonra, ekonomik amaçlarla ana kervan yolları yapımına başlanılmıştı. Başlıca konak yerleri kuyular, çeşmeler, hanlar ve kervansaraylardı. Birçok hayırsever vakıf şeklinde konaklama yerleri kurmuştu.

Modern anlamda karayolu yapımına ilişkin ilk adım, 1866 yılında yürürlüğe giren «Turuk-u Muabir Hakkında Nizamname» ile atılmıştır. Bu nizamname ile karayolları yapımı, bakım ve

onarımı teknik kurallara bağlanıyor ve gerekli örgüt kurulmuş oluyordu. (76)

Osmanlı İmparatorluğu geniş çapta bir yol yapım ve bakım programı hazırlamıştı. «Avrupa-i Osmanî» ve «Asya'i Osmanî» olarak iki bölümden oluşan bu program, Avrupa ve Asya'daki imparatorluk yolları yapım ve bakımını öngörüyordu (77). Yollar bugünkü gibi numaralanmıştı ve Asya'da 26, Avrupa kıt'asında 21 yol yapımı söz konusuydu. Bütün karayollarının uzunluğu 48.900 kilometreyi buluyordu. Programa alınan yollar, büyük çoğunluğu Türk kaynakları ile finanse edilerek ve çoğu kaba yapım haline dönüştürülerek gerçekleştirilmişti. Orta Avrupa ile Karadeniz'i Basra Körfezine bağlayacak olan Samsun - Bağdat karayolu yapım projesi ise Alman ve Fransız çıkarlarının çatışmasına yol açmış, sonuçta Fransızlar yapımı üzerlerine almışlar ve yolun Samsun - Amasya - Tokat - Sivas arası 1883 de bitirilmiş, Sivas - Malatya - Diyarbakır Musul - Bağdat kısmı Ise gerçekleştirilememişti. (78)

Osmanlı İmparatorluğu üç tür yol yapımına yönelmişti : (79)

a) İl Merkezini en yakın demiryolu istasyonuna bağlayan 5 metre genişliğindeki yollar.

b) İl Merkezleri arasındaki başlıca kasaba ve limanları bağlayan 4 metre genişliğindeki yollar.

c) İl içerisindeki kasaba ve köyler arasındaki 3 metre genişliğindeki ilkel yollar.

Osmanlı İmparatorluğunun 48900 kilometreyi bulan karayolu ağının, Misak-ı Millî sınırları içinde kalan kısmı yalnızca 9711 kilometreydi. Bunun 3477 kilometresi ıslaha muhtaç, 3283 kilometresi sürekli bakım isteyen ve 3026 kilometresi yeniden yapımı gerektiren nitelikteydi.

---

(76) Nazım BERKSAN — Yol Davâmız — Dün, Bugün, Yarın — S. 13 - 26

(77) Nazım BERKSAN — A. g. e. S. 26 - 21

(78) 1919 - 1923, S. 148

(79) Tevfik Çavdar — Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye — S. 82

Anlaşılıyor ki, ortada bir karayolu ağı mevcut, fakat bu ağı oluşturan yollar yol niteliği taşımaktan uzaktır. Resmî kayıtlara göre yol sayılan ve bir programa göre gerçekleştirildiği belirtilen yollar; aslında yüzyıllar boyunca göçlerle, kervanlarla, iç ve dış ticaretle ve Osmanlı ordularının akınlarıyla kullanılagelen toprak parçalarının ve geçitlerin uzun yıllar kullanılması sonucu yola dönüşen araba, kağnı ve kervan izleriydi. Gidiş gelişlerle yola dönüşen bu izlerden yılın her mevsimi yararlanmak mümkün değildi. Kışın karın bastırmasıyla aylarca çevre ile ilişkisi kesilen iller, kasabalar ve özellikle köyler çoğunluktaydı.

O günlerdeki karayollarımızın resmî kayıtların ötesinde kalan gerçek durumunu, o günleri yaşamış bir tarihçimizden izleyelim : (80)

«Kısacası, yollarımız yoktu. Şose denilen çizgiler, orta çağ kervan yollarından farksızdı. Bunlar da seller, yağmurlarla her yıl bozuluyordu. Köprüler, menfezler dayanaksızdı..

... Anadolu'nun en büyük hasreti yoldu. Ülkeye girecek her şey, yani toprak ürünlerinin kıymetlenmesi, ticaret, sanat, mektep, fabrika, yeni bir idare ve yerleşme, eşkiyalığın kalkması ve nihayet ülkenin savunulması ancak yol olursa başarılabilirdi...

Yol, bir hasretti. 1918 baharında bir gün 9 uncu Tümen, Karadağ - Çardaklı boğazının doğusundan batısına intikal ediyordu. Bu arada Refahiye - Erzincan şosesinin üzerinden ve bir taraftan diğer tarafa geçecekti. Yani, arada birkaç adım, adına şose edilen bu harap uzantının üstünde yürüyecekti. Yol görünüp kenarına varılınca, bütün yürüyüş koluna bir karışıklık yayıldı. Hiç kimse, ayağının değdiği bu bozukdüzen yolun üstünden ayrılmıyordu. Hele atlı subayların, kıt'alarını da bırakarak bu yol çizgisi üzerinde bir aşağı, bir yukarı at koşturduklarını hâlâ rüya gibi hatırlarım, çünkü bunların hepsi, o dağlık Doğu cephesinde, meselâ iki yıldan beri böyle yol parçası dahi görmemişlerdi. Bu dar ve harap şoseye ulaşmak herkeste, dünyaya ve medeniyete kavuşmak gibi hisler uyandırmıştı...»

---

(80) Şevket Süreyya AYDEMİR — Enver Paşa — S. 271 - 278

Harita üzerinde görünen ve aslında birtakım izlerden ibaret olan karayollarının Kurtuluş Savaşına katkıda bulunabilme olanakları son derece sınırlıdır. Demiryollarını incelerken göreceğimiz gibi, demiryolları da genellikle düşman elindedir ve düşmanı desteklemektedir. O halde, savaş süresince ordunun ikmali ve cephelere insan, malzeme, cephane, araç ve gereçlerin ulaşımı nasıl sağlanabilecektir?

Bir milletvekilinin Büyük Millet Meclisinin önüne kağnı heykeli dikilmesine ilişkin önerge vermesine yol açan ulaşım mucizesine, Kurtuluş Savaşının malî kaynaklarının cephelere ulaştırılmasını incelerken sık sık değinmek fırsatını bulacağız.

Motorlu kara taşıtlarına gelince, o yıllarda karayollarının en önemli aracı olan ve orduların ulaşım işlerinde kullanılan kamyonlardan söz etmek gereksizdir. Zira 1919 Mayıs'ı Türkiye'sinde motorlu ulaştırma birliği yoktur. Birinci Dünya Savaşından artakalan birkaç kamyon kullanılmaz haldedir. Mevcut 1000 adede yakın otomobilin, 800 adedi İstanbul'dadır. İzmir'dekilerin dışında Anadolu illerindeki otomobil sayısı 100 civarındadır. (81)

İncelemelerimiz sırasında, otobüslere yalnız bir tek yerde rastlamış bulunuyoruz : Kayseri - Sivas arasında işleyen Amerikan otobüsleri. Amerikalıların Ermenilere yardım amacıyla kurdukları örgüt, Ermeni kadın ve çocuklarını açılan yetimhanelere taşımak amacıyla 1919 yılında Kayseri ile Sivas arasında otobüs işletmektedir. (82) Bunun dışında otobüs seferleri yoktur.

b) Demiryolu

19 uncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün dünyada önemli ve güçlü bir ulaşım aracı olmaya başlayan demiryolu, 1919 yılında da önemini ve etkenliğini korumaktaydı. Özellikle karayollarının az ve motorlu kara taşıtlarının sayıca son derece sınırlı olduğu o günlerde, demiryolu tek ulaşım aracıydı. Ancak, demiryolu yapımı ve işletilmesi konusunda da, kendi ihtiyaçlarımızdan daha çok yabancıların ekonomik yararlarına ve siyasal

(81) Tevfik ÇAVDAR — A. G. E, S — 84
(82) Vehbi Cem AŞKUN — Sivas Kongresi — S. 50 ve 124

amaçlarına bağlı olmak zorunda kalınmıştı. Ülkemiz, bu bağımlılığın acısını Birinci Dünya Savaşında çok çekmiş, Kurtuluş savaşında da çekmeğe devam edecektir. 1919 yılındaki demiryolu ağımıza sözü getirmeden önce, demiryollarının yapılış amaçları ile Kurtuluş Savaşında duyulacak ihtiyaç arasındaki çelişkiyi ortaya koymak yararlı olacaktır.

Avrupa ve Kuzey Amerika'da olduğu gibi, 19 uncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğunda da demiryolu yapımı önem kazanmıştı. İmparatorluğun malî bakımdan güçsüzlüğü, kendi demiryollarını yapmağa engel oluyordu. Kapitülâsyonların varlığı da, bu konudaki girişimleri önlüyordu. Kısaca belirtmek gerekirse, Osmanlı İmparatorluğu, demiryolu yapımını kendi çıkarlarına göre değil, birbirleriyle rekabette bulunan güçlü devletlerin ekonomik ve siyasal yararlarına göre ele alabilecekti.

Hangi bölgede demiryolu yapılmak istenmektedir? Bu bölge Rus sınırlarına yakın veya Arap Yarımadası ile Basra Körfezi dolaylarındaki İngiliz sömürü bölgelerine komşu olmamalıdır. Almanya'nın Hint Okyanusu'na inme eğilimi ve Fransa'nın diğer devletlere yeni ekonomik sömürü alanları kaptırmama isteği hesaba katılmalıdır. Demiryolunun merkezden, yani İstanbul'dan başlayarak ülkeye yayılması, devlet yönetimini güçlendireceğinden bundan kaçanılmalı; hasta adamın paylaşılmasını kolaylaştıracak biçimde Akdeniz kıyılarından başlaması sağlanmalıdır. O günlerdeki güçlü devletlerin kendi çıkarları ve bu çıkarların zaman zaman çatışması sonucu, demiryolu ağı ülkemiz ihtiyaçlarına aykırı bir biçim alma eğilimine boyun eğme zorundadır.

Osmanlı İmparatorluğunda ilk demiryolu imtiyazını 1856 yılında İngiltere almıştı (83). İzmir'den başlıyarak Hindistan'a kadar uzanacak olan bu hat 56 yılda ancak 600 kilometre ilerleyebilmiş, Aydın ve Denizli üzerinden 1912 yılında Eğridir'e varabilmişti (84). İzmir - Aydın demiryolunun kârlılığı yeni yapımlara yol açmış, İzmir - Afyon ve İzmir - Bandırma demiryolu yapımlarına girişilmişti. Birinci Dünya Savaşı öncesinde İzmir, Salihli,

(83) A. J. TOYNBEE and K. P. KIRKWOOD — Turkey — p. 220
(84) Tarih IV — S. 324

Alaşehir ve Afyon demiryolu ile İzmir, Manisa Soma ve Bandırma demiryolu Ege Bölgesinin ürünlerini İzmir limanına taşımaktaydı. Bursa ile Mudanya arasında yapılan demiryolu ile Bursa ve çevresi, Marmara'ya bağlanmıştı (85).

Almanya, Berlin - Bağdat sloganı ile ortaya atılarak, Orta Avrupa'yı Basra Körfezine bağlamayı öngören demiryolunun imtiyazını Osmanlı İmparatorluğundan almadan önce, bu proje Deutsche Bank'ın projeleri arasına girmiş bulunuyordu. İstanbuldan başlayan demiryolu İzmir, Bilecik, Eskişehir üzerinden 1892 yılında Ankara'ya ulaşmıştı. Demiryolunun Doğu Anadolu ve Karadeniz yönündeki en uç noktası Ankara idi. Buradan ilerisine Ruslar izin vermiyorlardı. Eskişehir'den itibaren güneye yönelen hat, Afyon üzerinden 1896 yılında Konya'ya varmıştı. İngiltere'nin, Almanya'nın Basra Körfezine inmesinden duyduğu kuşku üzerine yapım durmuştu. Uzun pazarlık ve görüşmelerden sonra yapıma başlanmış, 1908 de Ereğli'ye varılmıştı. Birinci Dünya Savaşı başladığında demiryolunun ucu Torosların eteğinde, Pozantı'da bitiyordu. Demiryolu, Tarsus'tan itibaren yeniden başlıyor, Adana'yı geçip Toprakkale'de sona eriyordu (86). Suriye'deki demiryolları Fransızlar tarafından ve gelecekteki saldırı plânlarına uygun olarak, Akdeniz'den içerlere doğru yapılmıştı. İstanbul'dan gelen demiryolu ile bağlantısı düşünülmediği gibi, hatlarının genişliği de birbirine uymuyordu. (87)

Ayrıca İtalyanlara Antalya'dan başlayıp içerlere doğru Ruslara da Karadeniz kıyılarında demiryolu yapım imtiyazı verilmiş, fakat yapıma çeşitli nedenlerle girişilmemiştir. Rusların, Birinci Dünya Savaşında Karadeniz kıyılarını; İtalyanların aynı savaşın bitiminde Antalya ve dolaylarını işgal ettikleri hatırlanırsa, demiryolu yapımındaki gerçek amaçlar daha iyi anlaşılmaktadır.

Rusya, İstanbul - Ankara demiryolunun Ankara'dan öteye, Doğu Anadolu'ya geçmesine engel olmuştu. Birinci Dünya Savaşı sırasında engellemelerinin büyük yararını gördüler. Zira, kendileriyle savaşılan yerlere, Doğu Anadolu'ya yapılan asker, silâh,

(85) Tevfik ÇAVDAR — Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye — S. 80

(86) Şevket Süreyya AYDEMİR — Enver Paşa — Cilt : III, S. 33 ve 170

(87) Dr. Ernest JACKH — Yükselen Hilâl — S. 106

cephane ve yiyecek ulaşımı ancak Konya'nın ilerisine Ulukışla'ya kadar trenle yapılabiliyor, Ulukışla - Erzurum arası ise kara yoluyla bir ayda tamamlanabiliyordu. Bu ulaşım güçlüğü Rus cephesindeki çözülüşün ve büyük toprak kayıplarının başlıca nedeniydi. Oysa, Ruslar elegeçirdikleri topraklarımızda hemen demiryolu yapımına başlamışlardı Dekovil hattı denilen dar hatlı demiryolunu Gümrü, Kars, Sarıkamış özerinden Erzurum'a ulaştırarak, Erzurum'u Kafkasya'ya bağlamışlardı. Rusların esir düşen Türk askerlerini ve ele geçirdikleri yerlerdeki Türk halkını çalıştırarak yaptıkları bu demiryolu, Kurtuluş Savaşında yalnızca Ermenilerle olan muharebelerde kullanılabilecekti (88).

Kurtuluş Savaşında oynayacağı önemli rolden dolayı Eskişehir - Ankara demiryolu üzerinde biraz durmakta yarar buluyoruz. Demiryolunun Ankara'da sona ererek Doğu Anadoluya uzanmamasının zararları, Birinci Dünya Savaşının başlangıcında hemen görülmüş ve dar hatlı dekovil hattının Ankara'dan Sivas'a doğru uzatılmasına başlanmıştı. Yapımda, eli kazma ve kürek tutabilen Türkler cephelerde çarpıştıkları için, askere alınan Egeli Rumlardan kurulu İşçi Taburları kullanılmıştı (89). Dar dekovil hattı yapımı Ankara'dan Elmadağ Irmak, Kırıkkale üzerinden Yerköy'e 77 kilometre uzaklıktaki İzzettin İstasyonuna kadar uzanıyordu (90). Böylece, Ankara'dan İzzettin'e kadar 127 kilometrelik bir dar hat Anadolu'nun ortalarına kadar uzanıyordu. Bu dar hat 1 Ağustos 1919 günü işletmeye açılacak (91) ve Kurtuluş Savaşı süresince Yerköy buğday bölgesinin ürünlerinin Eskişehir'e ulaşmasını sağlayacaktır.

Fransa'nın Orta Avrupa ve Karadeniz'i Basra Körfezine bağlamak amacıyla yapım Imtiyazını aldığı Samsun - Bağdat demiryolunun Ilk aşaması olan Samsun - Sivas hattı yapımı 1911 de başlamış, fakat yapım henüz hazırlık dönemindeyken, Birinci Dünya Savaşının başlaması Ile durmuştu (92).

---

(88) Cevat DURSUNOĞLU — Millî Mücadelede Erzurum — S. 76
(89) Dido SOTİRİYU — Benden Selâm Söyle Anadolu'ya S. 82
(90) Sir William M. ACWORTH — Demiryolları Ekonomisi (çeviri) — S. 10
(91) 1 Ağustos 1919 günlü Sabah Gazetesi
(92) 1918 - 1923; S. 149

Trakya Bölgesindeki demiryollarına gelince, Edirne - İstanbul hattı Almanlar tarafından yapılarak 1873 te işletmeye açılmıştır. İmtiyaz Alman sermayecisi Baron Hircsh tarafından alınmış, 190 milyon franga mal olan bu hat için, Devlet tam 790 milyon frank borçlanmıştır.

Yabancılar demiryolu yaparlarken, bir yandan kendi ülkelerinin çıkarlarına göre hareket etmişler, bir yandan da çeşitli güvencelere sahip kılınmışlardır. Yapılan demiryolları işletmeye açıldığında, belirli bir kâr sağlayamazlarsa, Osmanlı Hükûmeti bu kârı garanti ederek yabancılara ödemektedir. Genellikle imtiyaz verildiğinde söz konusu garanti de yüklenilmektedir. Bu garanti kilometre başına kâr esasına dayanmakta, yabancının bu miktardan az kâr sağlamaları halinde, farkı Osmanlı Hükûmeti ödemektedir. Her demiryolu imtiyazı verilmesi sonucu Devletin dış borç altına girmesi olağandır. Bu konulara «Dış Borşlar» bölümünde ayrıntılarıyla değineceğimizden, burada kısaca belirtmekte yetiniyoruz. Şunu ekleyelim ki, Osmanlı İmparatorluğu demiryollarının % 31 ine sahip bulunuyor, geri kalan demiryollarının % 37 si Alman, % 21 i Fransız ve % 11 i İngiliz şirketlerinin ellerinde bulunuyordu (93).

Demiryolu ağının tamamlayıcı unsurlarının 19 Mayıs 1919 daki Misak-ı Millî sınırları içinde durumu ise şöylece özetlenebilir: Bütün hatlardaki çeşitli güçlerdeki lokomotif sayısı 280, yolcu vagonu sayısı 720, yük vagonu sayısı ise 4500 civarındadır. Bunların da en iyimser tahminlerle % 25 i tamire muhtaç olup, eldeki yedek parça ve olanaklarla ancak 100 lokomotifi sürekli olarak çalıştırmak mümkündür (94).

Şimdi 19 Mayıs 1919 Türkiye'sinin demiryolu ağını toplu olarak görelim ve bu ağdan Kurtuluş Savaşında yararlanma olanakları üzerinde duralım:

1 — Edirne - İstanbul hattı = İstanbul, İngiliz, Fransız ve İtalyan'ların ortak işgali altındadır ve Edirne'de Fransız, Çatalca'-

---

(93) Ernest JACKH — Yükselen Hilâl — S. 107

(94) Tevfik ÇAVDAR — Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet — ve

da İngiliz birlikleri vardır. Daha sonra Yunanistan Trakya'yı kısmen işgal edecektir.

2 — İstanbul - İzmir - Eskişehir - Ankara hattı = Bu hattın İzmit'e kadar olan kesimi İngilizlerin kontrolu altındadır. İngiliz kontrolu alanı daha sonra Geyve'ye kadar uzanacaktır. (1921 Haziranında başlayacak olan büyük Yunan taarruzu ile Eskişehir'den itibaren Polatlı yakınlarına kadar olan demiryolu Yunanlıların eline geçecektir.)

3 — Ankara - İzzettin dar dekovit hattı = Ankara istasyonu İngiliz ve Fransızların kontrolu altındadır. (Bu hat Kurtuluş Savaşı boyunca işgallerden uzak tek hat olarak hizmet görecektir.)

4 — Eskişehir - Afyon - Konya hattı = Afyon tren istasyonunda İngiliz ve İtalyan birlikleri vardır.

5 — Mersin - Tarsus - Adana Hattı = Fransızların işgali altındadır.

6 — İzmir - Aydın, İzmir - Salihli - Alaşehir - Uşak - Afyon; İzmir - Manisa - Soma - Bandırma hatları = Bu hatların düğüm noktası olan İzmir Yunan işgali altındadır. (19 Mayıs 1919 dan sonra Yunan işgali genişleyecek Aydın, Manisa ve Ayvalık Mayıs ayı sonuna kadar Yunanlıların eline geçecektir.)

7 — Erzurum - Kars dar dekovil hattı = Hattın Erzurum'dan başlayarak Sarıkamış yakınlarına kadar uzanan kısmı Türklerin, Sarıkamış yakınlarından Kars ve Gümrü'ye uzanan kısmı Ermenilerin elindedir.

Görülüyor ki,Misak'ı Millî sınırları içinde bulunan ve toplam uzunluğu 4000 kilometreyi bulan demiryolunun Kurtuluş Savaşına katkısı son derece sınırlıdır. Bu demiryolları, yapımlarına temel olan düşüncelere uygun olarak kıyılarda döşendiğinden kolayca işgal edilmişlerdir. 4000 kilometrelik demiryolunun yalnızca ve zaman zaman Konya - Afyon, Eskişehir - Ankara hattı Kurtuluş savaşında kullanılabilmiştir. Sakarya Muharebeleri sırasında ise hattın Polatlı - Ankara arasındaki 80 kilometrelik kısmından yararlanılabilmiştir. Kurtuluş Savaşında tek Türk hattı ise Ankara - İzzettin arasındaki dar dekovil hattıdır. Diğer bü-

tün hatlar yabancıların elinde ve Kurtuluş Savaşına karşı kullanılacaktır. Ege bölgesindeki hatlar, özellikle Yunan Ordusunun ikmâli için kullanılacak, bu hatların sayesinde Yunan Ordusu 3 yılı aşan bir süre Ege'de barınabilecek ve Ankara yakınlarına Polatlı'ya kadar ilerliyebilecekti. (Yunan gücünü, Yunan ordusunu yakın ikmâl kaynaklarından uzaklaştırarak Sakarya'nın ötesine ve Orta Anadolu'ya çekmek, yeni takviye birlikleri almasını ve sürekli ikmâl yapmasını güçleştirmek suretiyle Sakarya Muharebelerinde kırabilecektik.)

Ankara'nın doğusunda Doğu Anadolu ve Karadeniz'e uzayan demiryollarının bulunmayışı, bütün Kurtuluş Savaşı boyunca en büyük noksanlık olarak kendisini gösterecektir.

c) Deniz Ulaşımı

Karadeniz ve Akdeniz 18. yüzyılın başlarına kadar Türk denizciliğinin egemen bulunduğu birer deniz ticaret alanı, birer Türk gölü hüviyetini korumuştu. Kapitülâsyonların Osmanlı ekonomisine olumsuz etkileri denizcilik ve deniz ulaşımında da kendisini göstermiş, zamanla Marmara Denizi bile yabancı bayraklı gemilerin çoğunlukta bulunduğu bir deniz haline gelmişti.

Denizlerde ticaret serbestisi uluslararası bir kural olmakla beraber, her Devletin kendi ülkesinin limanları arasındaki deniz ulaşımını yalnızca kendi yurttaşlarına bir hak olarak tanıması kabul edilmiştir. «Kabotaj Hakkı» olarak tanımlanan bu hak, kapitülâsyonlar aracılığı ile Osmanlı İmparatorluğunun hükümranlık hakları arasından çıkmıştı. Yabancılar Osmanlı ülkesi sahillerinde diledikleri gibi ulaştırma ve liman hizmetleri yapabiliyorlardı (95).

Türk denizciliği, yabancı gemilerin Türk karasularındaki haksız rekabetine uzun yıllar karşı koyabilmişti. Fakat, Batı Avrupa'da buharlı gemilerin ortaya çıkışı ve hızla gelişmesi, yelkenli gemilerini yenileyemiyen deniz ticaretimize büyük bir darbe olmuştu. 19. yüzyılın ortalarına doğru Türk denizciliği, küçük bir iki tekne dışında, Türk karasularını yabancı bayraklı gemilere terk etmiş bulunuyordu.

(95) İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi — Cilt: 6, S. 168

Osmanlı İmparatorluğu, kapitülasyonlarla yabancılara tanınan kabotaj hakkını kaldıramayınca, deniz ticaretini devlet olanakları ile güçlendirme yolunu seçti. 1844 yılında «İdarei Mahsusa» adlı bir kuruluş kurularak, deniz ticaretinde buharlı gemilerden yararlanılması, devlete ait deniz ulaşımının bu kuruluş tarafından yürütülmesi kararlaştırıldı. Fakat, çeşitli nedenlerle bu girişimden de olumlu bir sonuç alınamadı.

Daha sonra devlet bütçesinden devamlı yardım alan «Seyrisefain» kuruldu. Bütün çabalara rağmen, Seyrisefain gemilerini düzenle işler bir hale getiremiyordu. Bu gemiler, genellikle asker ve askeri malzeme ulaşımında kullanılıyordu. Üç günde, yedi günde varılabilecek yerlere; gemilerin arızalanmaları, limanlarda durarak kömür ve para beklenilmesi gibi nedenlerle üç hafta, üç ay, hatta bazan yedi ayda varılabiliniyordu (96).

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşına zayıf bir donanma ve birkaç tekneden oluşan küçük bir ticaret filosuna sahip olarak katılmıştı. Donanmanın deniz ulaşımını koruyacak güçte olmayışı; Yemen, Suriye ve Kafkasya gibi yerlere bile karayoluyla asker ve malzeme ulaşımını zorunlu kılmıştı. İstanbul'dan Tekirdağ'a, Çanakkale cephesine deniz yoluyla yapılan asker ve malzeme ulaşımı bile, Marmara'ya sızan İngiliz ve Fransız denizaltılarının batırdıkları gemi sayısının iyice artması üzerine, yerini karayolu ulaşımına terk etmişti.

19 Mayıs 1919 da, Türk denizciliği tamamen çökmüş bulunuyordu .İthalat ve ihracattaki önemlerine göre İstanbul, İzmir, İskenderun, İzmit, Trabzon, Mersin, Samsun, Çanakkale, Sinop, Antalya şeklinde sıralanan Anadolu limanları (97); İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan işgali altındadır. Ayrıca Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz'de işgalci devletlerin donanmaları egemendir. Bu koşullar altında, Anadolu bir deniz ticaret filosuna sahip olsa bile, Mondros Mütarekesi hükümleri uyarınca mevcut bir ikl savaş gemisl de silahsızlandırılmıs olduğundan, savaş gemilerinin

---

(96) Tarih IV — S. 307

(97) Osmanlı İmparatorluğunda XIX Yüzyılın Sonunda Üretim ve Dış Ticaret — Maliye Tetkik Kurulu Yayını, S. 7 ve 8

korumasından yoksun olarak deniz ulaşımı yapılabilmesi mümkün olamıyacaktır.

1919 yılında havacılık yeni gelişme gösterdiğinden, askeri amaçlarla kullanılan keşif ve avcı uçakları dışında, yeryüzünde uçaklarla hava ulaşımı henüz söz konusu değildir.

V — MALİ KAYNAKLAR

a) Mali Durum

19 Mayıs 1919 Türkiye'sinin mali kaynaklarını ayrıntılı olarak incelemeğe başlamadan önce, mali kaynakları etkileyen hususlara ve malî duruma ana hatları ile değinmeyi yararlı bulmaktayız.

Osmanlı İmparatorluğu malî zorunluluklar nedeni ile zaman zaman kâğıt para (banknot - kaime) çıkarmıştı. En son Temmuz 1915 de çıkarılan kâğıt paraların karşılıklı olması kabul edilmiş, paraların üzerine ne zaman tedavülden kaldırılacağı yazılmış ve altın ile ödeneceği belirtilmişti (98). Ancak, çıkarılan kâğıt paralar, Birinci Dünya Savaşı yıllarının enflâsyonist baskısı ve savaş uzadıkça ekonomideki mal darlığının daha da artması sonucu doğan aşırı fiyat artışları karşısında hızla değer kaybetmeğe başlamıştı. Öyle ki, Temmuz 1915 de kâğıt para çıkarıldığı zaman, kâğıt para 1 Osmanlı Lirası ile satın alınabilen bir mal, savaşın üçüncü yılına girilirken, 5.50 Osmanlı Lirası ile satınalınabiliyordu. Mondros Mütarekesi imzalandığında aynı malı satın almak için 4.48 Osmanlı Lirası ödemek gerekiyordu (99).

19 Mayıs 1919 günü kâğıt para aynı şekilde değer düşüklüğünü koruyordu. Aynı zamanda altın paranın da tedavülde bulunması bazı güçlükler doğuruyor, her malın hem kâğıt, hem de altın para cinsinden iki fiyatı bulunuyordu. Kâğıt para cinsinden fiyatlar artma, altın para cinsinden fiyatlar ise azalma eğilimi gösteriyordu.

---

(98) Dr. Mine EROL — Osmanlı İmparatorluğunda Kâğıt Para (Kaime) — S. 35

(99) Ahmet EMİN (Yalman) — Turkey In the World War — P. 145

Birinci Dünya Savaşından önceki yıllara göre yapılan tahminler, milli gelirden kişi başına düşen payın İstanbul ve çevresinde 2085 kuruş; Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde 1180 kuruş; İç ve Doğu Anadolu'da 771 kuruş olduğunu göstermektedir (100). 1919 yılına kadar, savaş nedeniyle, milli gelirde önemli bir artma olmadığı ve bölgelerarası dağılımda önemli bir değişme olamıyacağı göz önünde tutulursa, Türkiye'nin milli gelirden en az pay alan İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinin Kurtuluş Savaşı'nı sürdürme olanaklarının ne kadar sınırlı olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Kurtuluş Savaşının finansmanı için gerekli tüm kaynakların İç ve Doğu Anadolu bölgelerinde aranması zorunluluğu, ileride ayrıntılı olarak inceleneceği gibi, Kurtuluş Savaşı boyunca çıkarılan vergi kanunlarının son derece verimsiz kaynaklara yönelmesinin başlıca nedeni olacaktır.

İç ve Doğu Anadolu bölgelerinin, iç ticaret ve bankacılık yönünden de Türkiye'nin az gelişmiş bölgeleri olmaları, birçok sorunların çözümünü güçleştirmektedir (101). Bununla beraber, Anadolu'da çeşitli şubeleri olan Osmanlı Bankası ve Ziraat Bankasının kısır olanaklarından yararlanma söz konusu olabilecektir.

1919 yılı Türkiye'sinin mali durumuna gelince, ekonomideki tıkanıklık ve darlık, bütçeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu konuda en iyi örneği, son Osmanlı Mebusan Meclisinin (Osmanlı Millet Meclisi), kapatılmasından bir gün önceki son toplantısında görüşülen ek ödenek kanun tasarısı görüşmelerinde bulmaktayız. İstanbul halkına ekmek sağlamak için İaşe Nazırlığı (Bakanlığı) 3 milyon liralık ek ödenek istemekte ve konu 18 Aralık 1918 günkü oturumunda görüşülmektedir. Kürsüye çıkan Sinop Mebusu (Milletvekili) Fehmi Efendi, o günlerin ekonomik ve malî durumunu günümüz diliyle şöyle belirtmektedir : (102).

---

(100) Vedat ELDEM — Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik — çeşitli bölümler.

(101) 1919 yılının iç ticaret ve bankacılığı hakkında, bakınız : A. Gündüz ÖKÇÜN — Türkiye İktisat Kongresi, 1923, İzmir — S. 75 ve 76; Mustafa ATALAY — Türk Millî Bankacılığı (Bankacılık ve Tarihçesi)

(102) Cemal KUTAY — Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi — Cilt : IXX, S. 10830, 10831.

«Efendiler!. Üç milyon liranın ek ödenek olarak verilmesinin gerekçesini dinlerken, gerek Bakan bey, gerek bu paranın verilmesini uygun bulanlar, başkent halkının (İstanbul halkının) aç kalma tehlikesinden bahsettiler. Efendiler, rica ederim, başkent ne demektir? Hükûmet merkezidir, değil mi? Burada yaşayanlar aç kalmak tehlikesi ile karşı karşıya iseler, Anadolu'nun, bu milletin asıl fedakâr ve çilekeş kitlesi olan Anadolu halkının büyük çoğunluğu yıllardır açtır, sefildir. Köylerde ancak dullarla tüyü bitmedik yetimler, sakat ihtiyarlar tarlalarda çalışıyorlar. Onların da elde ettikleri ürünleri İaşe Bakanlığı değerinin çok altında alıyor, parasını dahi ödemeden senede bağlıyor, sonra ortada bir sürü sütü bozuk vurguncu türüyor. Onların ne yediğini, ne giydiğini yıllardır düşündük mü? Biz burada bütün milleti temsil ediyoruz. Bendeniz, başkent halkı aç kalsın demiyorum, fakat ekmeksiz ve donsuz kalmış Anadolu'nun acıklı durumunun asla aklımıza gelmemekte olduğunu ızdırap duyarak arzetmek için huzurunuza çıkmış bulunuyorum. Bu kürsüde gerek Bakan Beyefendi, gerek bizler başkent halkının açlık tehlikesine karşı tedbir düşünür ve bugün bomboş olan hazineden, yeni bir borçlanma yolu ile para teminini öngörürken, mutsuz Anadolu için de bir şeyler düşünmekte olduğumuzu söyliyebilmiş olsaydık, teselli bulurduk. Çünkü zaten, yıllardır Anadolu'ya nasihat ve teselliden başka bir ilgi göstermiş değiliz. (Bravo sesleri, alkışlar ve gürültüler) Hâlâ mı Efendiler, hâlâ mı yalnızca başkent halkı?»

Sinop Mebusu (Milletvekili) Fehmi Efendinin sözlerinden çıkan acı gerçek şudur : 1918 yılı sonlarında İstanbul halkı açtır. Devlet, halka ekmek verebilmek için 3 milyon lira bile bulamamakta, bunun için borçlanma yolunu seçmektedir. İstanbul'da açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalınmış olması, ekonominin ne kadar güçsüz ve bozuk olduğunu açıkca ortaya koymaktadır. Devletin ekonomik ve mali güçsüzlüğü gittikçe artacak, Mayıs 1919 da, Devlet memurlarına aylık ödeyemez duruma gelecektir. (103).

---

(103) Vehbi Cem AŞKUN — Sivas Kongresi — S. 29

b) Kamu Harcamaları

Türkiye'de bütçe fikri ve uygulaması, gerçek anlamda, İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra yerleşebilmiş, Mart 1909 dan itibaren yıllık bütçeler hazırlanmış ve uygulanmıştır (104).

Ne var ki, hazırlanan bütçeler ülkenin gerçeklerine uygun bir gelir ve gider tahminleri olmaktan çok uzaktır. Bütçelerin gelir ve gider tahminleri ilkel usullerle yapıldığından, gerçekleşen gelir ve harcamalar ile bütçeler arasında göze çarpan tutarsızlıklar vardır. Daha gerçekci bütçeler hazırlamak amacıyla girişilen çabalar, Trablusgarp ve Balkan Savaşları nedeniyle olumlu sonuçlara ulaşamamıştır. Hatta, savaşların yarattığı çesitli problemlerden ötürü olacak, 1912 - 13, 1913 - 14 malî yılları bütçelerinde aynı gelir ve gider tahminleri tekrarlanmak zorunda kalınmıştır.

1909 - 1910 Ilâ 1918 - 1919 mali yıllarına ait bütçe tahminlerine ilişkin tablo aşağıda sunulmuştur : (105)

(Rakamlar bin Osmanlı Lirasını göstermektedir)

Mali Yıllar	Gelir Tahmini	Gider Tahmini	Tahmin Edilen Açık	Meclisce Kabul Edilen Borçlanma
1909 — 1910	25.078	30.589	5.460	—
1910 — 1911	29.183	35.994	6.811	37.002
1911 — 1912	31.645	41.161	9.516	39.627
1912 — 1913	33.682	36.891	3.208	57.164
1913 — 1914	33.682	36.891	3.208	49.395
1914 — 1915	36.004	37.054	1.050	73.932
1915 — 1916	30.015	38.451	8.435	84.722
1916 — 1917	27.961	42.347	14.386	100.706
1917 — 1918	31.689	60.288	28.599	116.915
1918 — 1919	42.397	60.146	17.767	136.888

Görüldüğü gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik çöküntü ve mal darlığı sonucu doğan enflâsyonist baskı, 1915 — 16 yılından itibaren kamu harcamalarını etkilemektedir.

(104) Cezmi EMİROĞLU — Bütçeler ve Hazine — S. 14

(105) Tevfik ÇAVDAR — Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzaral Umumiye — S. 90

Fiyat artışları kamu giderlerini önemli ölçüde artırdığı halde, gelirlerde duraklama, hatta gerileme söz konusudur. Bu nedenle bütçe açıkları hızla büyümekte, borçlanılan miktarlar artmaktadır. Borçlanma, 1919 yılında en yüksek düzeye ulaşmakta. Mütarekeden sonra savaş giderleri ve askeri harcamalar son derece azaldığı halde, toplam kamu harcamalarında dikkate değer bir azalma olmamaktadır. Bunun başlıca nedeni, fiyat artışlarının 1918 yılının son ve 1919 yılının ilk aylarında hızlı bir seyir izlemesidir. Bu konuda bir fikir verebilmek amacıyla, İstanbul tüketici fiyatlar indeksinin bir bölümünü aşağıya almış bulunuyoruz : (106)

(İndeks 1914 = 100 kabul edilerek hazırlanmıştır.)

Aylar	1917	1918	1919
Ocak	405	1645	2130
Şubat	475	1640	2200
Mart	565	1700	1680
Nisan	580	1860	1305
Mayıs	605	1730	1215
Haziran	670	1850	
Temmuz	790	1905	
Ağustos	800	1920	
Eylül	975	1860	
Ekim	1255	1485	
Kasım	1480	1675	
Aralık	1465	2205	

Devlet gelirlerinin önemli bir kısmının Düyunu Umumiye ve Tütün Rejisi İdareleri gibi yabancı kökenli kuruluşların elinde bulunması ve devlete kalan gelirlerin fiyat artışlarına paralel olarak artacak nitelikteki gelir kaynaklarına dayanmamış olması nedeniyle, fiyat artışları bütçe açıklarını olumsuz yönde etkilemektedir Öte yandan bütçe gelir tahminleriyle, gerçekleşen gelirler arasındaki farklar tahmin yöntemlerin tutarsız oluşundan

(106) Kaynak : Düyunu Umumiye İdaresi İstatistik ve Raporları (Tevfik Çavdar, A. g. e. S. 118)

ileri gelmektedir. Duyumu Umumiye İdaresinin yapmış olduğu hesaplara göre, gerçek bütçe açıkları, bütçelerde gözükenden çok fazladır.

Bütçe Yılları	Gerçek Bütçe Açıkları (Osmanlı Lirası)
1911 — 1912	2.638.531
1912 — 1913	10.375.118
1913 — 1914	6.128.085
1914 — 1915	33.102.175
1915 — 1916	43.219.312
1916 — 1917	57.781.254
1917 — 1918	85.226.362
1918 — 1919	94.509.235

Rakamlar, 1919 yılının bütçe açığı yönünden en şanssız yıl olduğunu göstermektedir. Bütçe açığının, borçlanmanın ve fiyat artışlarının en yüksek düzeye ulaştığı 1919 yılı, ekonomik ve mali çöküntünün en belirgin olduğu yıl olmaktadır. Kurtuluş Savaşı, böyle bir ortam içinde tasarlanmakta, Mustafa Kemal Paşa böyle bir ortam içinde kurtuluş için çıkış kapıları aramaktadır.

1919 yılının mali koşulları, bir bakıma Kurtuluş Savaşı'nın mali koşullarını ortaya koymaktadır. Zira 1919 yılı Mayıs'ında uygulanan vergiler, bazı değişikliklerle bütün Kurtuluş Savaşı boyunca uygulanacak; Devlet gelirlerinin önemli bir bölümünü ellerinde tutan Düyunu Umumiye ve Tütün Rejisi İdareleri bir sorun olarak mücadelecilerin düşüncelerinde yer alacaktır. Osmanlı dış borçları ise karamsarlığı artırmakta, Kurtuluş Savaşı'nın mali yönden olanaksızlığını ortaya koymak için dış borçlardan söz etmek yeterli sayılmaktadır. Kurtuluş Savaşının hangi mali zemine dayanmak zorunda olduğunu anlayabilmek için devlet gelirlerini oluşturan vergileri, dış borçları, devlet gelirlerinin önemli bir kısmını yabancı alacaklar adına tahsil eden Düyunu Umumiye ve Tütün Rejisi İdarelerini ayrıntılı olarak incelemekte yarar bulmaktayız.

c) Devlet Gelirleri :

Osmanlı Devlet gelirleri âşar, arazi, bina, özel ormanlar, hayvanlar, gelir, madenler, su ve kara avı, gümrük ve damga vergileri; gemi, tapu, yargı, pasaport ve konsolosluk harçları ile tuz, tütün, av malzemeleri ve tütün tekellerinden oluşmaktadır. Ne var ki, bu Devlet gelirlerinin önemli bir bölümünün yönetim ve tahsili yabancı dış borç alacaklıları adına Duyunu Umumiye İdaresine bırakılmış bulunmaktadır.

19 Mayıs 1919 günü yürürlükte olan vergi, harç ve tekel gelirlerine ilişkin gelir kanunları, Kurtuluş Savaşı boyunca da uygulanacak ve savaşı finanse edecek Devlet gelirlerinin temelini bu gelir kanunları teşkil edecektir. Zaman zaman mali yönden dar boğazlara girildiğinde, yeni gelir kanunları çıkarılmakla beraber, daha çok 1919 yılından sonra da uygulanagelen söz konusu gelir kanunlarının temel nitelikleri korunarak yalnızca vergi nispet ve miktarlarının artırılması yoluna gidilecektir. Zira, toplum düzeninin büyük çalkantılar gösterdiği savaş yıllarında alışılagelmiş, mükellefleri bilinen, kayıtları belli ve uygulaması oturmuş mevcut vergi kanunlarında gelir artırıcı değişiklikler yapmak, yeni vergi kanunlarını yürürlüğe koymaktan çok daha verimli olmaktadır.

Yukarıda açıklanan nedenlerle, 19 Mayıs 1919 da mevcut bulunan ve Kurtuluş Savaşı boyunca da uygulanacak olan Devlet gelirlerini, özelikle vergi ve harçları tarihi gelişimi içinde incelemek yerinde olacaktır.

Aşar:

Aşar (öşür) onda bir anlamına gelmekte olup, tarım ürünlerinin onda biri olarak alınan mal şeklindeki bir vergidir. Şeriata dayalı bu vergi yüzyıllar boyunca türlü kalıplara sokulmuş, nispeti artırılmış ve adı ile uygulama arasındaki bağlantı kaybolmuştur. Zamanla bedel olarak ta alınmağa başlanan aşar'ın nispeti imparatorluk sınırları içindeki bölgelere göre farklı uygulanmıştır (107).

---

(107) Ziya KARAMURSAL — Osmanlı Maliye Tarihi Hakkında Tetkikler- S. 167

Tanzimat döneminde aşarın yeni bir düzenlemeye tabi tutulduğuna tanık olmaktayız. Nitekim, Divanı Hümayundan Hazineye gönderilmiş olan ilmühaberlerin yedinci maddesinde : «öşürün her yerde başka başka nam ve miktarlarda ve muhtelif usullerde alındığı» belirtildikten sonra, «aşarın tanzimatı hayriye tatbik edilen yerlerden alelûmum lâfzına ve manasına muvafık olarak müsavaten onda bir olmasına karar verildiği» ifade edilmektedir.

Tarım ürünlerinden âşarın yanısıra çeşitli adlarla başka vergilerde alınmaktaydı. Resmi dönüm, resmi zemin, basma akçesi, boyunduruk hakkı, ağalık hakkı, kulluk hakkı, çift akçesi, resmi çift bozan ve benzeri adlarla âşarla birlikte alınan vergiler uygulamadan kaldırılmış, âşar tarım ürünlerinden alınan başlıca vergi haline gelmiştir.

1919 yılında âşar % 12 nispeti uygulanarak tahsil ediliyordu Çiftçinin tarlasından, bağından, bahçesinden kaldırdığı her türdeki tarım ürününün miktarı ve üretim için harcanan emek ve para ne olursa olsun, % 12 si ürün veya para olarak alınmaktaydı. Ürün olarak alınanlar «Aşar Anbarı» denilen Maliye'ye ait depolarda korunuyor ve gerektikce paraya çevriliyordu. Aşar mükelleflerinin büyük çoğunluğunu köylüler teşkil ediyordu. Köylü, kuraklık, sel, don, kırağı, yangın, bitkisel hastalıklar ve benzeri nedenlerle ürünün büyük bölümünü, örneğin % 70 ini kaybederek ağır zarara uğrasa ve o yıl için açlık tehlikesiyle karşılaşsa bile, artakalan % 30 un âşar vergisi alınıyordu. Üstelik, devlet bu vergiyi kendisi toplamıyarak, toplama hakkını pazarlıkla belirtilen miktarlar üzerinden «Mültezim» adındaki aracılara vermekteydi. Pazarlıkla tespit edilen miktarın üzerinde toplanacak vergi, mültezimlerin kârı olmaktaydı. Bu nedenle, kârlarını artırmak isteyen söz konusu aracılar türlü zorlamalarla köylüyü devlet adına soyma yoluna gitmekteydiler. Bütçe gelirlerinin % 20'unu âşar teşkil etmekteydi.

Arazi Vergisi

Arazi vergisi, arazi ve arsaların mülkiyet veya intifa hakkına sahip kişilerden, arazi ve arsaların değerleri üzerinden alınan vergi olarak tanımlanabilir.

Tanzimatın ilânından 1859 yılına kadar «tevzil» şekilde alınan arazi vergisi, 1859 yılında arazilerin genel yazma (umumi tahrir) yoluyla değerlerinin belirlenmesi sonucu çağdaş vergi özelliklerine kavuşmuştur. Ülkenin her yerindeki arazi ve arsaların değerleri genel yazma yoluyla kütüklere işlenmiş, kütüklere yazılı değerlere belirli bir nispet uygulanarak alınacak verginin miktarını bulma yoluna gidilmiştir (108).

1859 yılında, arazi vergisi için kabul olunan nispet, arazinin yazılı değerinin binde dördüdür. Bu nispet yirmi yıl devam etmiş, 1879 yılında bir kanunla arazi öşür veren ve öşür vermeyen arazi olarak ikiye ayrılmıştır. Öşür veren arazinin değerinden eskisi gibi binde dört, öşür vermeyen arazinin değerinden binde 8 vergi alınmağa başlanmıştır.

1887 yılında, öşür vermeyen araziden alınan verginin nispeti binde on'a çıkarılmıştır.

Birinci Dünya Savaşının başlamasından hemen önce çıkarılan bir kanunla, öşür veren arazinin değeri üzerinden alınan verginin nispetine % 50 zam yapılarak binde altıya çıkarılmış, öşür vermeyen arazide verginin nispeti binde on olarak bırakılmıştır.

1919 Mayıs'ında, öşür veren arazi değerinin binde altısı ve öşür vermeyen arazi değerinin binde onu olarak arazi vergisinin tahsiline devam olunmaktadır.

Bina Vergisi

Bina vergisi de, arazi vergisi gibi önceleri «tevzii» şekilde alınmış, 1859 yılında genel yazma (umumi tahrir) yoluyla alınmağa başlanmıştır. Önce, bina değerlerinin saptanarak bir kütüğe yazılmasını sağlamak için bir Bakanlık (Tahriri Emlâk Nezareti) kurulmuş; vali ve defterdarın başkanlığı altında memur ve güvenilir halk temsilcilerinden kurulan komisyonlar aracılığı ile binaların değerleri saptanmıştır. Binalar mesken olarak kullanılanlar ve gelir getirenler şeklinde ikiye ayrılmış; gerek mesken ola-

(108) Arazi ve arsaların bu biçimde vergilendirilmesi, ülkemizde 1859 yılından başlayarak bir yüzyılı aşan süre devam etmiş, beyanname verme usulünün kabul edildiği 1972 yılında son bulmuştur.

rak kullanılan ve gerekse gelir getiren binalar kütüklerde yazılı değerlerinin binde dördü oranında yıllık bina vergisine konu olmuşlardır. Gelir getiren binalardan da yıllık kira tutarları üzerinden ayrıca binde dört oranında «Akar vergisi» adı altında ikinci bir vergi alınmağa baslanmıştır (109).

Bina vergisi uygulaması 22 yıl böylece sürdürüldükten sonra, 1881 yılında çıkarılan «Vergi Kararnamesi» ile uygulamaya yeni bir biçim verildi. Zira, kiraya verilen binalar Akar Vergisinden kurtulmak için mesken olarak kütüklere yazdırılmakta, bu ise hem vergi adaletini zedelemekte, hem de gelir kaybına yol açmaktaydı. Kararname ile bu aksaklıkların giderilmesine çalışılmakta, ayrıca vergi nispetinin bütçe kanunu ile artırılıp indirilebileceği hükme bağlanmakadır. Vergi kararnamesinin yürürlüğe girdiği yılda uygulanan nispetler şu şekildedir: Değeri 20 bin kuruşa kadar olan ve sahipleri tarafından mesken olarak kullanılan binaların değerlerinden binde dört; değerleri 20 bin kuruşa kadar olan ve kiraya verilen binalarla, değerleri 20 bin kuruştan fazla olan bütün binalar kullanılış şekline bakılmaksızın değerlerinden binde sekiz yıllık vergi alınmaktadır.

1887 yılında bütçe açığını kapatmak amacıyla binde dört olan nispet binde beşe, binde sekiz olan nispet binde ona çıkarılmış; bir yıl sonra gene bütçe açığını kapatmak amacıyla meskenlerin yakınında bulunan ahır, samanlık ve anbar gibi binalardan binde beş vergi alınması yoluna gidilmiştir.

Binalara ait verginin değer esası yerine gayrisafi irat esasına dayandırılması 1910 yılında çıkarılan Müsakkafat Vergisi Kanunu (Üzeri Damla Örtülü Yerler Vergisi Kanunu) ile mümkün olabilmiştir. Vergi, belirli usullere göre tespit olunan gayrisafi irada dayandırılmış, yeni inşaatı teşvik için bazı ayrıcalıklar ve geçici muafiyetler tanınmış, gayrisafi iradı düşük ve sahiplerince mesken olarak kullanılan yerler vergi kapsamı dışında bırakılmıştır.

Müsakkafat Vergisi Kanunu ile tespit olunan nispetler şu şekildedir: Fabrika, imalathane ve ahşap meskenlerden gayri-

(109) Cezmi ERÇİN — Vasıtasız Vergiler — S. 94

safi irad'ın % 9'u oranında; ticarethane ve kârgir meskenlerden gayrisafi Iradın % 12'si oranında vergi alınmaktadır.

1919 yılı Mayıs ayına kadar, bu nispetlerde herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Özel Ormanlar Vergisi

Özel Ormanlar Vergisi (Hususi Ormanlar Resmi), orman ürünlerinden alınan bir tür aşar vergisi niteliğindedir. 1869 yılında çıkarılan bir tüzükle ormanlar dört gurupta toplanmaktadır : (110)

1 — Devlete ait ormanlar,
2 — Vakıflara ait ormanlar,
3 — Kasaba ve köylere ait ormanlar ve baltalıklar,
4 — Özel kişilere ait ormanlar ve korular,

Devlete ait ormanlar ürünlerinin gelirleri devlete aittir ve devlet gelir bütçesinde «Devlet ormanları hasılatı» olarak gösülmektedir. Vakıflara ait ormanların ürünlerinin gelirleri ise. vakıflara ait bulunmaktadır.

Hususi ormanlar rüsumu, yalnızca kasaba ve köylere ait orman ve baltalıklar ile özel kişilere ait ormanların ürünlerinden alınmaktadır.

1876 yılında çıkarılan «Rüsum Talimatnamesi» hükümleri uyarınca, özel kişilere ait ormanlar ve korularla köy baltalıklarından ticaret için kesilen kerestelerden :

a) Her cins kerestenin değerinden âşar adıyla % 10,

b) Pul vergisi adıyla odunun yüz kıyyesinden 20 para ve kömürün yüz kıyyesinden bir kuruş (111)

alınmağa başlanmıştır.

Âşar, kerestelerin iskele, istasyon ve pazar yerlerindeki değerleri üzerinden hesaplanmaktaydı. % 10 nispet üzerinden alınan âşar daha sonra % 12.5 a çıkarılmıştır.

---

(110) Cezmi ERÇİN — A.G.E. — S. 68
(111) Kıyye=kilo, bin gram olan ağırlık ölçüsü

Ceviz ağaçlarından alınacak vergi, özel hükümlere bağlanmıştır. 1900 yılında yürürlüğe giren kararname ile ceviz ağaçlarının urlarından birinci derece olanlara kilogram başına 7, ikincilere 4, üçüncülere 2 kuruş; ceviz kütüklerinin metreküpüne 400 kuruş değer konulmuş ve verginin bu miktarlar üzerinden alınması kararlaştırılmıştır.

1919 yılı Mayısında yukarıda belirtilen nispetler aynen uygulanmaktadır.

Hayvanlar Vergisi (Ağnam)

Osmanlı İmparatorluğunda hayvanlardan vergi alınması, kuruluş yıllarından beri uygulanagelmiş ve kökü dini esaslara dayanan bir vergilendirme şekli olmaktadır. İslâm dininin esaslarına göre düzenlenmiş olan zekât» şeklindeki sosyal dayanışma bağışları ile hayvanlar vergisi (Ağnam Resmi) aynı doğrultudaki ödemeler olarak dikkati çekmektedir (112).

Dini kurallara (Şeriata) göre, ağnam resminin oranı kırkta bir (% 2.5) olmaktadır. Kırk hayvana kadar birşey alınmaz, kırktan seksen hayvana kadar bir, seksenden yüzyirmiye kadar iki, yüzyirmiden ikiyüze kadar üç ve ikiyüz hayvandan sonra her yüz hayvanda bir hayvan alınır. Önceleri aynen, yani hayvan olarak alınan vergi, daha sonraları para olarak alınmağa başlanmıştır. Her yerde hayvanların değerinin ne olduğu tespit edilir ve vergi bu değerlere göre alınırdı.

Çatal ve bütün tırnaklı evcil hayvanlar verginin konusunu teşkil etmektedir. Çatal tırnaklı olanlar etinden, yün, yıl, süt ve derilerinden yararlanılan koyun, keçi, inek, öküz, manda ve domuzdur. At, katır ve merkep ise bütün tırnaklı hayvanlardır. Deve, bütün tırnaklı hayvan sayılmıştır.

Ağnam resmi (Hayvanlar Vergisi), 1824 yılına kadar para olarak alınmış, bu tarihten sonra ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere yalnızca Rumeli'de aynen alınması yoluna gidilmiş ve (Ondalık Resmi) adıyla her on beş hayvandan biri ordu için alınmağa başlanmıştır.

---

(112) Ziya KARAMURSAL — Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler — S 116

Zamanla ağnam resmi ile birlikte yeni bazı vergiler alınmağa başlanmıştır. Ağıl resmi, selâmet akçesi, toprak bastı parası, çit parası, oğlak resmi, kışlak resmi, yaylak resmi gibi çeşitli adlarla alınan vergiler, aslında ağnam resmine yapılan zamlar şeklindedir. Ağnam resmi uzun yıllar iltizam (gelirlerin toplanması işini belirli bir pay karşılığı özel bir kişiye bırakma) usulü ile tahsil edilmiştir.

Tanzimatın ilânı ile ağnam resminin aynen alınması ve iltizam usulü kaldırılmış; her yerde, o yerin değerlemesi üzerine bulunan miktarlara vergi nispeti uygulanması yolu terkedilmiş ve çeşitli adlarla alınan vergilerin birleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Ülkenin her yerinde hayvan başına 5 kuruş vergi ve vergileri toplamakla yükümlü mübaşir adlı memurlara hayvan başına yirmi para ayrıca alınmak üzere, hayvan başına 5.5 kuruş vergi alınması kararlaştırılmıştır.

Ancak, bölgeler arasında farklılık yapılmaması, özellikle hayvan fiyatlarının diğer bölgelere oranla düşük olduğu bölgelerde ağır bir vergi yükü yaratmış ve hayvancılık bu bölgelerde uzaklaşılan bir üretim kolu halini almıştır. Bunun üzerine, gerçek değerleri saptamak amacıyla her bölgede komisyonlar kurulmuş ve aşağıda belirtilen tespitler yapılmıştır.

Hayvan başına Vergi miktarı	Uygulanan bölgeler
4 kuruş	Edirne ve Tuna Vilâyetleri
3.5 »	Selânik, Siroz, Drama Vilâyetleri
3 »	İslimye ve Bazı Anadolu Vilâyetleri
2.5 »	Vidin, Tırnova, Üsküp Vilâyetleri
2 »	Kesriye, Ohri ve Anadolunun bir kısım Vilâyetleri
1.5 »	Anadolu ve Arabistan Vilâyetleri

Bütçe açıklarını kapamak amacıyla yukarıda belirtilen nispetlere 1872, 1880, 1900, 1914 ve 1919 yıllarında çeşitli zamlar yapılmıştır.

1919 yılında bütçe gelirlerinin % 12 - 13 ü, hayvanlar vergisinden oluşmaktadır.

Gelir Vergisi

Ülkemizde gelir vergisi, ilk defa ticaret ve sanat erbabının gelirleri üzerinden «İktisap Resmi» adlı altında 1825 yılında alınmağa başlanmıştır. Bu vergi, dükkânlardan aylık (Şehrîyei dekâkin) ve gündelik (yevmiyei dekâkin) esaslarına göre alınan vergilerle, bazı yiyecek maddelerinden, altın, gümüş, mücevher, dokuma gibi maddelerin satışından çeşitli ad ve tarifelere göre alınan vergilerden oluşmaktadır (113).

1838 yılında bir ferman ile iktisap resmi kaldırılmış, 1839 yılında da herkesin emlâk, arazi ve hayvanları ile esnaf ve tüccarın yıllık gelirlerine kıymet takdir edilmesi yoluyla gelir vergisi alınmasına devam olunmuştur. Bu vergi yıllık geliri değil, yıllık geliri de içine alan ve mükellefin bütün servetini vergilendirmeğe yönelen bir vergi türü olmaktadır.

Bu tür vergilendirme 1859 yılına kadar devam etmiş; 1859 yılından itibaren, ticaret ve sanat erbabının yıllık gelirleri toplamı tahmin edilmek ve bulunan miktara binde otuz nispet uygulanmak suretiyle vergilendirme yoluna gidilmiştir.

1878 yılında çıkarılan bir kararname ile ticaret, sanat ve serbest meslek erbabının gelirlerinden belirli bir nispete göre vergi alınacağı; vergi nispetinin bütçe kanunları ile azaltılıp çoğaltılabileceği, gelir miktarının belediye ve bucak kurullarınca seçilen yeminli kişiler (muhamminler) tarafından tahmin ve takdir olunacağı hükme bağlanmıştır. İlk uygulama yılından itibaren tahmin ve takdir olunan gelirin % 4'ü vergi olarak alınmağa başlanmıştır.

Zamanla yeminli kişilerin tahmin ve takdir işlerinde sübjektif kararlar verdikleri ve gerçekci olmadıkları yolunda sızlanmalar başlamış; bunun üzerine 1886 yılında ticaret, sanat ve serbest meslek erbabının gelirlerinin tahmin ve takdiri işlerinin belediye ve bucak kurullarınca seçilen yeminli bir kişi ile tüccar,

(113) Cezmi ERÇİN — Vasıtasız Vergiler — 4.137

sanatkâr ve esnafın gelirlerinin takdiri için her sınıfın kendi içinden seçeceği iki kişinin katılacağı «Takdir Komisyonu»nca yürütülmesi yoluna gidilmiştir.

1886 yılından itibaren «Temettü Vergisi» (Kâr Vergisi) adı altında tahsil edilmekte olan gelir vergisi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde faaliyet gösteren yabancı uyruklulardan alınmamaktaydı. Kapitülasyonları incelerken değindiğimiz gibi, yabancı uyrukluları vergi kapsamı içine almak için, ilgili devletin iznini almak gerekiyordu. Hükûmetin bu konuda zaman zaman yaptığı girişimlerden olumlu bir sonuç almak mümkün olamıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun egemenlik haklarını zedeleyen bu durumdan kurtulmak amacıyla yeni adlarla konulan vergiler de, uygulama alanı bulamıyordu.

1888 yılında, bütçe açığını kapamak amacıyla temettü vergisi nispeti % 1 oranında artırılmış ve nispet % 5'e çıkarılmıştır. Ayrıca verginin kapsamı da genişletilmiş, aylık alan kişiler de vergi kapsamı içine alınmıştır.

Zamanla vergi kapsamının daha da genişletilerek, tarımla uğraşanlar ve hayvan yetiştirenlerden de vergi alınması üzerine sızlanmalar başlamış; bu yakınmalar 1897 yılına kadar süregelmiştir. 1897 yılında tarım ve hayvancılıkla uğraşanların tümü temettü vergisi dışında bırakılmıştır.

1907 yılında yürürlüğe giren bir tüzükle nüfusu 2000 den fazla olan yerleşme yerlerinde bulunan bütün ticaret, sanat ve serbest meslek erbabı temettü vergisine tabi tutulmuş ve vergi «maktu» ve «nisbi» olarak ikiye ayrılmıştır (114).

Maktu vergilendirme, dört sınıf olarak düzenlenmiş, tüccar veya sanatkârın hangi sınıfa sokulacağının ve ne kadar vergi alınacağının takdiri malmüdürü, vergi memuru ve tahsildardan oluşan kurullara bırakılmıştır.

Nisbi vergilendirme, maktu vergilendirme kapsamı dışında kalan serbest meslek erbabı, büyük ticarethane, fabrika ve imalâthaneler hakkında uygulanmaktadır. Müteahhitler ve mültezim-

(114) Cezmi ERÇİN — A.G.E. S. 139

lere ait vergilerin, taahhüt ve iltizam bedeli üzerinden hesaplanması kabul olunmuştur.

1914 yılında, Fransız Patent Vergisinin özelliklerinden yararlanılarak hazırlanan yeni bir Temettü Vergisi (Kâr Vergisi) yürürlüğe konulmuştur. Yeni kanunun temel özelliği, mükelleflerin gerçek gelirlerinin hesaplanamaması nedeniyle, dış görünüşlere dayanılarak gelir miktarının tespitine yönelmiş olmasıdır. Tespit olunan vergilendirme şekilleri :

a) Net kâr üzerinden
b) Muamele üzerinden
c) Dış görünüşler üzerinden
d) Maktu esaslar üzerinden

olarak özetlenebilir.

Dış görünüşler dikkate alınarak yapılan vergilendirmelerde mükellefin gelir durumu değil, mükellefin gelir durumuna etki edebilecek unsurlar üzerinde duruluyordu. Mükelleflerin bulundukları şehir ve kasabaların nüfusu, demiryolu veya denizyolu yakınında bulunuşu, iş yerine ödenen kiralar, çalıştırılan işçi sayısı, deniz ulaşım işletmelerinde gemilerin tonajı gibi unsurlar vergi miktarının tespitinde yardımcı oluyordu.

Vergi miktarının tespiti yönünden, mükellefler gelir durumlarına ve yaptıkları işe göre beş sınıfa ayrılmışlardı :

a) Nisbi vergiye tabi tutulanlar
b) Nisbi ve değişen vergi alınanlar
c) Nisbi ve değişen vergi alınmakla beraber işyeri kirası üzerinden de vergilendirilenler
d) Değişen vergi alınanlar
e) Maktu vergi alınanlar

1914 yılında Fransız Patent Vergisi özelliklerinden yararlanılarak uygulama alanına konulan ve temel niteliklerini yukarıda belirtmeğe çalıştığımız, oldukça karışık ve güven verici olmaktan uzak vergilendirme şekillerini bünyesinde taşıyan Temettü Vergisi Kanunu 1919 Mayıs'ında da yürürlüktedir.

Madenler Vergisi

1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunu hükümlerine göre, devlete ve vakıflara ait arazilerde çıkan madenlerin devlete ait olduğu ve bu tür arazileri tasarruf edenlere maden işletilmesi dolayısıyla tarım yapamadıkları arazi değerinin ödenmesi; özel kişilere ait arazilerden çıkarılacak madenlerin ise beşte birinin devlete ait olacağı ilkeleri kabul edilmiş bulunmaktadır.

Maden işletme işlemlerini düzenlemek amacıyla 1862 yılında yürürlüğe konulan tüzük ile de, madenlerin işletilmeleri için on yıl süre ile imtiyaz verileceği ve her madenin değerine göre yüzde hesabıyla aynen ve nakden devlete pay alınacağı, devlete ait arazide dönüm başına yılda belirli bir miktarda (resmi mukarrer) vergi ve başlangıç yılı için ayrıca harç (ferman harcı) alınacağı hükme bağlanmaktadır.

Maden işletmelerine ilişkin düzenlemelere 1869 ve 1888 yıllarında girişilmiş olmakla beraber, temel düzenlemenin 1906 yılında yürürlüğe konulan «Maadin Nizamnamesi» (Madenler Tüzüğü) ile yapılmış olduğuna tanık olmaktayız. Adı geçen nizamnameye göre toprak altı ve toprak üstü madenler; maadini asliye, maadini sathiye ve taş ocakları olmak üzere üç bölümde toplanmaktadır. Taş ocakları Maadin Nizamnamesi hükümleri dışında bırakılmıştır.

Maadini asliye sayılan madenler şunlardır : Toprak altında, derinliğe doğru damar, tabaka veya yığın halinde bulunan altın, gümüş, plâtin, civa, kurşun, demir, bakır, kalay, çinko, bizmut, kobalt, nikel, krom, manganez, maden kömürü, petrol ve benzeri.

Maadini sathiye sayılan madenler ise şunlardır : Toprak üzerinde düzensiz bir şekilde bulunan ve derinleştirilmeye gerek duyulmayan ocaklardan elde olunan demir cevheri, piritli ve alüminyomlu topraklar, curuf ve turp denilen yakacak madenler.

Madenler vergilendirme yönünden ikiye ayrılmaktadır. Devlete ait olup emaneten veya bir kişiye ihale edilmek suretiyle işletilen madenler vergiye tabi değildir. Bu madenlerin işletil-

mesinden elde olunan gelirler, devlet bütçesinde madenler hasılatı adı altında ve çeşitli gelirler arasında yer almaktadır. Bunların dışında bulunan madenler ise özel ve tüzel kişiler tarafından işletilmekte ve vergi konusu olmaktadır

Maadin Nizamnamesine göre, özel ve tüzel kişilerin maden arama ve işletme işlemlerinden devletce sağlanan gelirler iki bölümde toplanmaktadır: Maden arama işlemleri sırasında alınan harçlar ve işletme sırasında alınan yıllık vergiler.

a) Maden arama ve işletmeye başlama işlemleri sırasında alınan harçlar şunlardır:

1 — Ruhsatname Harcı = Maden araması yapılacak alanın büyüklüğüne göre 5 liradan 15 liraya kadar harç alınmakta ve karşılığında arama izni belgesi (ruhsatname) verilmektedir. Eğer arazi sahibi kendi arazisinde arama yapacaksa, bu durumda ilgiliye arama belgesi (taharri ilmuhaberi) verilir ve arazinin büyüklüğüne göre 3 liradan 5 liraya kadar harç alınır.

2 — Tahlil Harcı = İşletme imtiyazı verilmesi için gerekli tahliller yapıldığında, 500 liraya kadar imtiyaz harcı alınmaktadır.

4 — Ferağ Harcı = Maden arama iznini alan özel ve tüzel kişi adına ferağ işlemi yapılırken, ruhsatname harcının yarısı tutarında ayrıca ferağ harcı adı altında bir harç daha alınmaktadır.

5 — Tapu Harcı = Madenlerin arama ve işletme işlerine ilişkin tapu işlemlerinde, ruhsatname veya imtiyaz harçlarının üçte biri oranında harç alınmaktadır.

b) Maden işletmelerinden yıllık olarak alınan vergiler ise iki türlüdür. Bir maden imtiyaznamesinde sınırları belirtilen arazinin her ciribi (on bin zirai aşari karesi) üzerinden yılda 10 kuruş alınmakta; maden çıkarma işleri durdurulsa bile ihale feshedilinceye kadar alınmağa devam olunmaktadır.

Maden işletmelerinden alınan ikinci tür vergi ise çıkarılan madenin değerine göre değişmektedir. Madenlerin Avrupa piyasasındaki değerleri esas alınarak, bu değerlere madenlerin cinsine göre % 1 ile % 20 oranı arasında bir oran uygulanarak vergi alınmaktadır.

1906 yılında yürürlüğe giren ve temel nitelikleri yukarıda açıklanmış olan «Maadin Nizamnamesi» hükümleri, 1919 yılı Mayıs'ında da yürürlükte bulunmaktadır.

Gümrük Vergileri

Tanzimatın ilânından önce Osmanlı İmparatorluğunda gümrük vergileri dış ve iç gümrükler olmak üzere iki ana bölümde toplanıyordu. Dış gümrükler, yabancı ülkelere yapılan ihracat ve bu ülkelerden yapılan ithalat üzerinden alınan vergileri; iç gümrükler ise, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bir yerden gene aynı sınırlar içindeki başka bir yere gönderilen mallardan alınan vergileri kapsamaktaydı.

İncelemelerimizin kapitülasyonlar bölümünde değindiğimiz gibi, dış ticaret bir imtiyaz olarak anlaşmalarla yabancılara bırakılmıştı. İngiltere ile imzalanan ünlü «1838 Ticaret Anlaşması»ndan sonra, 1841 yılına kadar geçen iki yıl içinde Fransa, İspanya, Belçika, Hollanda, Danimarka, İsveç, Norveç, Prusya ve Toskana gibi bütün Avrupa ülkelerine de ekonomimizi çökerten aynı ayrıcalıklar tanınmıştı. Anlaşmalarla gümrük vergileri önemli ölçüde indirilmiş bulunuyordu.

Tanzimatın ilânını izleyen günlerde, gümrük vergilerinin yönetimi düzene sokulmuş, aracılar (iltizam usulu) yoluyla yapılan tahsilattan vazgeçilerek gümrük örgütü kurulmuş ve gümrük vergilerinin aylıklı devlet memurları aracılığı ile tahsil edilmesi yoluna gidilmiştir. Gümrük daireleri, topladıkları vergilerden memurların aylıkları ve diğer giderleri çıkardıktan sonra geri kalan miktarı İstanbul'da hazineye, diğer yerlerde malsandıklarına teslime başlamışlardır. Böylece gümrük örgütü çağdaş anlamda bir düzene kavuşmuş olmaktadır.

Ünlü «1838 Ticaret Anlaşması» ile bütün Avrupa ülkelerine sağlanan ayrıcalıklara göre, ihracat ve ithalata uygulanacak gümrük vergisi tarifeleri şu şekildedir : (115)

İhracat Tarifesi = Yabancı ülkelere ihraç edilecek mallar ikl bölümde toplanmıştır. Birinci bölümdeki malların o zamanki

(115) Cezmi EMİROĞLU — Vasıtalı Vergiler — S. 10 - 17

rayiç değerleri kantar, adet, top, metre gibi ölçülerle bir tarifede gösterilmiş; bunlara değerlerinin % 9'u oranında gümrük vergisi ve % 16 oranında gider düşüldükten sonra ayrıca % 3 oranında ikinci bir vergi (reftiye) uygulanmıştır.

İkinci bölümde toplanan ihraç mallarının değerleri bir tarifede gösterilmemiş, değerlerinin takdiri ve takdir olunan değer üzerinden birinci bölümdeki mallara uygulanan nispetlere göre vergi alınması doğrudan doğruya gümrük memurlarına bırakılmıştır. Gümrük memurlarının takdir işlerinde karşılaştıkları güçlükleri gidermek amacıyla 1841 yılında açıklamalı bir el kitabı yayımlanmıştır.

İthalât Tarifesi = Osmanlı ülkesine ithal edilecek mallar iki bölümde toplanmış, birinci bölüme giren malların değerleri kantar, adet, top, metre gibi ölçülerle bir tarifede gösterilmiştir. Tarifede gösterilen değerlere % 5 vergi nispeti uygulanmış, bulunan miktarın % 20 si gider karşılığı clarak düşüldükten sonra kalan kısım safi gümrük vergisi olarak tahsil olunmuştur.

İkinci bölümde yer alan mallara «tarifesiz eşya» denilmekte, bu tür malların değerlerinin takdiri ve takdir olunan değerler üzerinden birinci bölüme giren mallara uygulanan nispetlere göre vergi miktarının hesaplanması gümrük memurlarına bırakılmaktadır.

Gümrük vergilerinin kurulan örgüt ve memurlar tarafından tahsilinden 1842 yılında vazgeçilmiştir. Yeniden aracı kişiler sistemine (iltizam usulü) dönülmüş, kâr ve zararları kendilerine ait olmak üzere gümrük vergilerinin tahsili ihale yoluyla özel kişilere (mültezim) verilmeğe başlanmıştır.

Gümrük vergilerinin ihale yoluyla özel kişiler tarafından tahsilli sisteminin doğurduğu aksaklıkların ve yapılan yolsuzlukların artması üzerine, 1860 yılında 17 bölgede gümrük daireleri kurulmuş, vergilerin bu dairelerce ve devlet memurları tarafından tahsiline başlanılmıştır.

1861 ve 1862 yılında İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Danimarka, Hollanda, Avusturya, Rusya, İsveç, İspanya, Portekiz ve Amerika Birleşik Devletleri ile yeni ticaret anlaşmaları yapıl-

mıştır. Bu ticaret anlaşmaları ile ithalattan alınan gümrük vergisi % 5 ten % 8 e çıkarılmış; % 12 nispetinde olan ihracattan alınan gümrük vergisi ise % 8 e indirilmiştir. Yapılan anlaşmaların süresi 28 yıl olup, taraflar gerekli gördükleri değişiklikleri ancak 7 nci, 14 üncü ve 21 inci yılların sonunda ileri sürebileceklerdir.

Osmanlı İmparatorluğu 21 inci yıl sonunda (1883) kapitülasyonlarla ayrıcalıklar tanınmış bütün devletlere eski tarifelerin yürürlükten kaldırıldığını ve yeni tarifeler düzenleninceye kadar ithal olunan malların değerleri üzerinden % 8 vergi alınacağını bildirdi. Ancak bunu ayrıcalığa sahip devletlerin hiçbiri kabul etmedi ve işlemlerin eskisi gibi yürütülmesine devam edildi.

Osmanlı İmparatorluğu özellikle ithalattan alınan gümrük vergisinin nispetini artırmak amacıyla zaman zaman girişimlerde bulunmuş, fakat olumlu bir sonuç alamamıştır. Uzun görüşmelerden sonra, 1907 yılında ithalattan alınan vergi nispeti % 8 den % 11 e çıkarılabilmiştir.

Gümrük vergilerinin değer üzerinden alınması yerine siklete dayanan çeşitli tarifeler üzerinden alınması sistemine geçiş, Birinci Dünya Savaşının doğurduğu karışıklıktan yararlanılarak 1916 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Bu sisteme geçilmekle elde edilen verginin miktarı, eski sisteme göre ortalama % 18 oranında bir artış göstermiştir.

Tarifelerdeki eşyaların sınıflandırılma şekline ve uygulanan vergi nispetlerine göre, tahsil olunacak vergi miktarı, eşyanın değerine göre % 20 dolayında gerçekleşmekteydi. Yani, sistem değişikliği yoluyla, ithalattan alınan verginin nispeti dolaylı bir biçimde % 11 den % 20 ye çıkarılmış oluyordu. Fakat, Birinci Dünya Savaşı boyunca mal fiyatlarının devamlı artış göstermesi nedeniyle, sistem değişikliği yoluyla sağlanan dolaylı nispet artışı hızla gerilemeğe başlamıştır. İlk uygulama yılında % 20 olan nispet, savaş sonu imzalanan Mondros Mütarekesinden sonra % 6 ya inmiştir. Başka bir deyişle, ithal edilen malların değerleri yerine sıkletleri üzerinden vergi alınmağa başlandığında, değerleri üzerinden alınan % 11 oranındaki vergi ilk yıl dolaylı

olarak % 20'ye yükseltilmiş ise de, fiyatların artmasına karşılık sıkletler sabit kaldığından o maldan alınan vergi değişmemiş ve bu nedenle malın değerine oranla alınan vergi azalmağa başlamıştır. Mütrekeden sonra ithalattan alınan vergilerin malın değerlerine göre oranı % 6 dolayındadır. Böylece, sistem değişikliğinden önce % 11 olan oran, sistem değişikliğini hızlı fiyat artışlarının izlemesi sonucu % 6 ya düşmüş, değişiklikten umulan artış, % 5 oranında azalışla sonuçlanmıştır.

1919 yılı Mayısında, gümrük vergileri, yukarıda açıklanan şekilde sıklete dayanan çeşitli tarifeler üzerinden alınmakta, ancak malın değeri göz önünde tutulduğunda, alınan vergilerin 1916 yılına oranla % 5 daha düşük gerçekleştiği görülmektedir. Gümrük vergileri bütçe gelirlerinin % 20 sine yakın bir gelir sağlamaktadır.

Su ve Kara Avı Vergileri

Tanzimata kadar aracı kişiler (mültezim) tarafından tahsil olunan su ve kara avı vergileri, tanzimattan sonra 1856 yılına kadar Hazine adına devlet memurları tarafından tahsil olunmuş, 1856 tarihinden itibaren yeniden aracılar tarafından tahsili usulüne (iltizam usulü) dönülmüştür.

1862 yılında yayınlanan bir tüzükle (Varidatı Rüsumiye Nizamnamesi) avlanan balıkların beşte birinin vergi olarak alınması, verginin idare kurullarının kararına dayanılarak yöresel rayice göre nakten veya aynen tahsil olunması hükme bağlanmıştır (116).

1870 yılında yeniden verginin Devlet memurları tarafından tahsili sistemine dönülmüş, 1883 yılında çıkarılan bir tüzükle (Zabıtai Saydiye Nizamnamesi) su ve kara avı vergileri yeniden düzenlenmiş bulunmaktadır. Cumhuriyet dönemine kadar önemli bir değişikliğe uğramaksızın uygulanan söz konusu tüzük hükümleri iki bölümde toplanmaktadır.

1 — Su Avı Vergileri :

Su avı yapacaklar izin belgesi (ruhsat tezkeresi) almak zorundadır. Avlanma için kullanılacak aracın türüne göre izin bel-

(116) Cezmi EMİROĞLU — A.G.E. S. 179

gesi verilmekte, sünger avında kullanılacak dalgıç kayıklarından 10 lira, zıbkın kayıklarından 4 lira, tarak kayıklarından 3 lira, mercan avında kullanılan 12 tonilatoya kadar olan teknelerden 10 lira ve 12 tonilatoyu aşan teknelerden 20 lira, öteki deniz avlarında kullanılan teknelerden ise bir lira harç alınmaktadır.

Olta ile ve ticari amaç taşımayan avcılık dışında kalan bütün balık avcılığı av vergisine tabi tutulmaktadır. Vergi matrahı avlanan balık ve öteki deniz ürünlerinin değeridir. Bu değer, balıkhane veya balık pazarında artırma ile satış sırasında tespit olunmakta, balıkhanesi ve balıkpazarı olmayan yerlerde rayice göre saptanmaktadır. Deniz avı vergisi, tüm deniz ürünlerinin değerleri üzerinden % 10 oranında alınmaktadır.

2 — Kara Avı Verglieri :

Devlete ait arazi, orman ve korularda yırtıcı hayvanlar ile her türdeki kuşları avlamak isteyenler izin belgesi (ruhsat tezkeresi) almak zorundadır. İzin belgesi alanlardan ilçelerde 10 kuruş, illerde 20 kuruş harç alınmaktadır.

Ayrıca, avlanan hayvanların derilerinin değerleri üzerinden % 12 oranında vergi alınmaktadır. Av derilerinin değerleri, borsa olan yerlerde fiyat cetvellerinden, borsa olmayan yerlerde belediyelerce saptanmaktadır.

1919 yılı Mayıs'ında da, deniz ve kara avından alınan harç ve vergilerin yukarıda belirtilen şekilde alınmasına devam olunmaktadır.

Gemi Harçları

Osmanlı İmparatorluğunda ilk zamanlardan beri limanlara giren gemilerden çeşitli vergiler alınmaktaydı. 1684 yılında akçe olarak tespit edilmişti.

1825 yılında Danimarka ile yapılan anlaşmadan sonra gemiler üç sınıfa ayrılmış ve sınıflarına göre 600, 450 ve 300 kuruş vergi alınmağa başlanmıştır.

Öte yandan, Çanakkale ve Karadeniz boğazlarından geçen yabancı gemiler ile İstanbul limanlarına yanaşan gemilerden çeşitli vergiler alınmaktadır.

Boğazlardan geçen gemilerden alınan vergi (ferman harcı) miktarı, gemilerin bayrağını taşıdıkları devletlere göre çeşitlilik gösteriyordu. Bu tür verginin yıllık tahsilatı 250.000 kuruş dolayındaydı ve bu gelir Divanı Hümayun'da görevli memurlara dağıtılmaktaydı. 1909 yılı bütçesi ile bu tür gelir Devlet gelirleri arasına alınmış, Divanı Hümayun'da görevli memurlara ise aylık bağlanmıştır.

İstanbul limanına yanaşan gemilerden de çeşitli tarife ve adlar altında vergi alınmaktaydı.

Boğazların ve önemli limanların düşman işgali altında olması nedeniyle, Kurtuluş Savaşını finanse edecek gelirler arasında görülemiyecek olan gemi vergileri hakkında, ayrıntılı bilgi vermeyi gereksiz bulmaktayız.

Damga Vergisi

1839 yılına kadar ülkemizde damga vergisi her türdeki kumaşların topları üzerine çıkmaz mürekkeple damga konulmak, bakır kaplar ile hayvan nallarına soğuk damga vurulmak, altın ve gümüş üzerine ayarlarını göstermek amacıyla darphane tarafından ayar damgası vurulmak suretiyle tahsil olunmaktaydı.

1839 yılında ünlü «Islahat Fermanı» ile gider vergisi niteliğinde bulunan ve yabancı mallarla rekabete engel olan bu vergiler kaldırılmıştır.

Çağdaş anlamda damga vergisi, 1845 yılında damgalı kâğıtların kullanılması yoluyla uygulama alanına girmiştir. Resmi belge niteliğindeki kâğıtlar (evrakı sahika) için bir tarife hazırlanmış, nisbi ve maktu olmak üzere iki türlü vergilendirme öngörülmüştür (117).

Nisbi vergilendirme, üzerinde miktar belirtilen senetler için 20 paradan başlayarak 150 kuruşa kadar yükselen bir tarife uygulanması yoluyla yapılmaktadır. Nisbi vergilendirmeye tabi senetlerde 100 kuruştan aşağı değer belirtilenler vergi dışı bırakılmış; 100 kuruştan 1000 kuruşa kadar değer belirtilenler için 20

(117) Cezmi EMİROĞLU — A.G.E., S. 226

para, 1000 kuruştan 2000 kuruşa kadar değer belirtilenler için 1 kuruş, 2000 kuruşu aşan değer belirtilen senetler için her bin kuruş için 1 kuruş eklenmek suretiyle 150 kuruşa kadar vergi alınacağı hükme bağlanmıştır. 150.000 kuruşu aşan senetler için 150 kuruşluk kâğıtların kullanılması öngörülmüştür.

Maktu vergilendirme ise, üzerinde herhangi bir değer belirtilmeyen resmi kağıtlar için 30 paradan 3 kuruşa kadar kullanılan kağıdın türüne göre değişen miktarda vergi alınması şeklinde uygulanmaktadır.

Damga vergisine konu olan resmî kâğıtların ulaşım yetersizliği, gerek duyulan il ve ilçelerde her zaman yeterli ölçüde bulundurulamaması, satışının belirli yerlerde yapılmasının doğurduğu güçlükler dikkate alınarak; 1853 yılında yürürlüğe giren bir kararname ile resmi belge niteliğindeki kâğıtların belirli bir pay karşılığında bayilere sattırılması yoluna gidilmiştir. Kararnameye göre, İstanbul dışında kalan illerde söz konusu kâğıtları (evrakı sahiha) satan bayilere % 2,5, İstanbul'da daha fazla satış yapılacağı düşünülerek İstanbul'daki bayilere % 1 bayiye (satış kârı) verilmekteydi.

Damga vergisinin gerek vergilendirme ve gerek uygulama alanı yönünden sık sık değişiklik gösterdiğine ve kapsamının genişlediğine tanık olmaktayız. 1862, 1873, 1874, 1884, 1888, 1893, 1904, 1905 ve 1917 yıllarında yapılan değişiklikler gözönünde tutularak, Damga Vergisinin 1919 Mayıs'ındaki uygulanış şeklini şöylece özetlemek mümkündür :

Damga vergisi, vergiye tabi kâğıtlara damga pulu yapıştırılması, bazı resmi belgelere damga vurulması veya makbuz karşılığı şeklinde tahsil olunmaktadır. Vergilendirme nisbî ve maktu olmak üzere iki türlüdür.

Nisbî vergilendirme = Üzerinde miktar belirtilen damga vergisine tabi senet ve benzeri kâğıtlar için, yazılı miktar 100 kuruşa kadar 10 para, 1000 kuruşa kadar 20 para, 2000 kuruşa kadar 40 para, 10000 kuruşa kadar her 2000 kuruş ve artığı için 1 kuruş, 100000 kuruşa kadar her 5000 kuruş ve artığı için 2.5 kuruş ve 100000 kuruştan fazlası için her 10000 kuruş ve arttığı için 5 kuruş.

Maktu vergilendirme = Damga vergisine maktu olarak tabi tutulan belge niteliğindekl 113 adet kâğıt bir cetvelde toplanmış ve her kâğıt için alınacak vergi miktarı cetvelde gösterilmiştir.

Düyunu Umumiye İdaresi kurulunca, damga vergisinin tahsili de bu kuruluşa verilmiştir. 1919 Mayıs'ında bütün Anadolu'nun damga vergisi geliri adı geçen yabancı kökenli kuruluş tarafından yönetilmekte ve tahsil edilmektedir.

Tapu Harçları

Osmanlı İmparatorluğunda toprak özel mülkiyete konu olmağa başlayınca, tapu işlemlerinden harç alınmağa da başlanmıştır. Harçlar önceleri timar ve zeamet sahiplerine ödenirken, timar ve zeamet usulunün kaldırılmasıyla, hazinece tahsile başlanılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda tapu harçlarının miktarını tayin için çeşitli kanun ve tüzükler çıkarılmıştır. 1858 yılında yürürlüğe giren Arazi Kanunu; 1859 yılında çıkarılan Tapu Nizamnamesi (tüzüğü), vakıfların yönetimine ilişkin 1864 yılında uygulanmağa başlanılan tüzükle tapu harçları miktarları değişikliklere uğramıştır. En son 1909 yılında tapu harçları miktarları yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. 1919 Mayıs'ında da aynen uygulan makta olan 1909 yılı düzenlemesine göre tapu işlemlerinden sağlanan gelirler harç ve vergi olarak ikiye ayrılmaktadır

Tapu harçları = Satış, hibe ve değiştirmelerden emlâkin değerinin binde otuzu, veraset yoluyla intikalden binde onbeş ve bir defa olmak üzere senetsiz tasarruftan binde elli tapu harcı alınmaktadır

Tapu vergileri = Tapu işlemlerinin tapu kütüğüne işlenmesi sırasında çeşitli adlarla (tevsii resmi,. mesaha resmi, tahsil resmi, dellâliye gibi) toplam olarak binde kırk dolayında vergi alınmaktadır

Yargı Harçları

Tanzimatın ilânından (1839) 1919 yılı Mayıs'ına kadar yargı harçlarının dört ana grupta toplanmakta olduğunu görmekteyiz.

A) Şer'iye Mahkemeleri harçları

B) Mahakimi Nizamiye (Hukuk ve ceza mahkemeleri ile icra daireleri dahil) harçları

C) Ticaret mahkemeleri harçları

D) İdari mahkemeler harçları

Yargı harçları yukarıda belirtilen dört ana grupta toplanmakla beraber, alınacak harç miktarlarının bazan tüm gruplarda, bazan bir veya iki grupta olmak üzere sık sık değişmiş olduğuna tanık olmaktayız. 1855 yılında yapılan temel düzenlemeye 1868, 1869, 1870, 1871, 1879, 1884, 1886, 1905, 1906, 1907, 1909 ve 1913 yıllarında bazı eklemeler yapılmış bulunmaktadır (118). Kurtuluş Savaşının finansmanına çok az katkıda bulunan, buna karşılık karmaşık bir yapıya sahip olan yargı harçları hakkında daha ayrıntılı bilgi vermeyi gereksiz bulmaktayız.

Pasaport ve Konsolosluk Harçları

Pasaport ve konsolosluk harçları ilk defa 1867 yılında düzenlenen bir tüzükle alınmağa başlanmıştır 1882 ve 1894 yıllarında yapılan değişikliklerden sonra, 1918 yılında Mondros Mütarekesini izleyen günlerde yeniden düzenlenmiştir 1919 yılı Mayıs'ında da geçerli olan son düzenlemeye göre pasaport ve konsolosluk harçlarının miktarları şöyledir :

Pasaport harcı = Pasaport harcı 50 kuruştur. Müşterek pasaportla yolculuk edenlerden kişi başına 25 kuruş alınmaktadır. Vize harcı 10 kuruştur

Konsolosluk harcı = Konsolosluklarımızca pasaportlardan 50, vizelerden 20 kuruş; elli tonilâtodan aşağı gemilerin sağlık patentasının vizesinden 10, daha büyük gemilerin sağlık patentasının vizesinden 25 kuruş harç alınmaktadır.

Barut ve Patlayıcı Maddeler Tekeli Gelirleri :

1871 yılında yürürlüğe giren bir tüzükle, av ve diğer amaçlarla kullanılacak barutun «Darphanei Amire»de üretilerek Dev-

(118) Cezmi EMİROĞLU — Vasıtalı Vergiler — S. 336-339

let memurları tarafından satılmasına başlanmıştır. Dışardan ithalinin yasaklanmasıyla, barut ve benzeri patlayıcı maddeler üzerinde tam bir Tekel kurulmuştr.

Av barutu, taş barutu, lağım fitili ve güherçile üretimi, ithali ve satışı 1919 yılında da Devlet tekeli altındadır Ancak bu patlayıcı maddelerin satış fiyatları ve tekel kârı hakkında kesin bilgiler elde edememiş bulunuyoruz. Ayrıca, «Darphanei Amire», işgal altındaki İstanbul'da bulunduğundan, patlayıcı madde üretimine işgal kuvvetlerince izin verilmiş olabileceğini de sanmıyoruz. Tekel geliri sağlamaktan daha çok barut üretimiyle ateş gücünü artırması düşünülebilecek olan «Darphanei Amire»nin Kurtuluş Savaşına katkıda bulunması söz konusu değildir.

Oyun Kâğıdı Tüketim Vergisi

Birinci Dünya Savaşı sırasında gelir sağlamak amacıyla oyun kâğıtları tüketim vergisine tabi tutulmuştu. Bu vergi, oyun kâğıtları destelerine bandrol yapıştırılması suretiyle alınıyordu. Vergi miktarı, deste başına beş kuruştu (119).

1919 Mayıs'ında da, oyun kâğıdının destesi başına beş kuruş tüketim vergisi alınmasına devam olunmaktadır.

Posta Gelirleri

Ülkemizde mektup ulaşımının postahaneler aracılığı ile yürütülmesine 1840 yılında başlanılmış, daha sonra para ve paket ulaşımına da girişilmiştir. Mektup ve paketlere pul yapıştırılması usulü 1863 yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. Telgrafla haber ulaşımına ilk önce 1855 yılında İstanbul - Edirne arasında başlanmış, daha sonra Anadolu'nun belli başlı şehirleri arasında kurulan hatlar işletmeye açılmıştır.

Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu posta ulaşımı konusunda bir tekel kuramamış, birçok yabancı ülke kapitülâsyonlar aracılığıyla posta ulaşımı hakkına sahip olmuşlardır. Avusturya, Fransa, Rusya, İngiltere ve İtalya, Osmanlı İmparatorluğunda birçok

(119) Cezmi EMİROĞLU — İnhisarlar ve Devlet Emlâki — S. 144

postahaneler açmıştır. Posta ulaşımının büyük bir bölümünü yürüten bu yabancı postahanelere Türk pulları kullanmaları bile kabul ettirilememiştir. Her yabancı postahane, kendi ülkesinin pullarını kullanmakta ve hasılattan herhangi bir pay ödememektedir.

Posta İdaresi, yabancı postahanelerin haksız rekabetleri nedeniyle giderlerini ancak karşılıyabildiğinden, 1919 yılında bütçeye gelir sağlaması söz konusu olmamaktadır.

Tuz Tekeli Gelirleri

Tanzimattan önce özel kişler tarafından yürütülen tuz üretim ve satışı, Tanzimatın ilânından sonra 1862 yılında devletce kurulan bir tekele bırakılmıştır. Tuz tekelinin kurulmasına ilişkin yönetmeliğin başlangıç bölümünde, yabancı ülkelerle yapılan ticaret anlaşmalarıyla tuz ithalinin önüne geçildiği ve bundan böyle ülke içindeki tuz maden ve kuyularının devletçe yönetileceği belirtilmektedir. Yönetmelik gereğince, tuz çıkarılan yerler birkaç merkeze bağlanan örgüt tarafından yönetilecektir. Ancak, tuz üretimi gene özel kişilerce yürütülecek, fakat tuz çıkarılan yerler devletin tasarrufu altında olacaktır. Yani, tuz üreticileri devlete karşı mutemet şekline sokulmaktadır.

Tuz tekeli, 1880 yılında devletin Galata bankerlerine olan borcuna karşılık olmak üzere, bu bankerlere devredilmiş, göl tuzunun kilosunun 15, kaya tuzunun kilosunun 23 paraya tüketiciye satılması kararlaştırılmıştır.

Duyunu Umumiye İdaresi kurulunca, tuz tekeli de bu idareye ayrılan gelirler arasına sokulmuştur. 1905 yılında bütçe açığını gidermek amacıyla kilo başına 1 para, 1912 yılında «Harp Vergisi Geçici Kanunu»nun 5 inci maddesi ile kilo başına 10 para zam yapılmıştır. 1917 yılında çıkarılan bir Kanun'la da, tuzun bütün tuzlalarda satış fiyatı, kilosu 1 kuruş olarak tespit edilmiştir (120).

1919 Mayıs'ında, tuz tekeli Düyunu Umumiye İdaresince yönetilmekte ve tuzun kilosunun satış fiyatı bütün tuzlalarda 1 kuruş olarak işlem görmektedir.

(120) Cezmi EMİROĞLU — A.G.E., S. 64

Alkollü İçkiler Gelirleri

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan itibaren beş buçuk asır süreyle, müslüman olmayan yurttaşların bağlarının şarap ürününden «Şıra Resmi» adıyla bir vergi alınmıştı. Bu vergi, üretilen şarabın onda biri üzerinden ve aynen alınıyordu.

Ordunun yeniden düzenlenmesi amacıyla. Nizamı Cedit kurulduğunda, askeri giderleri karşılamak için söz konusu vergiye zam yapılmış; Tanzimatın ilanından sonra da alkollü içkilerin üretim ve ithalinden alınan vergiler «Rüsumu Müctemia» (Birleşmiş Vergiler) adıyla birleştirilmiştir.

1862 yılında çıkarılan bir tüzükle (Resmi Mirî Nizamnamesi) içkilerden alınan vergi yeniden düzenlenmiş; bağ bozumundan sonra memurlar tarafından üretilen şarap ve rakıların muayene ve tespiti yapılarak, ikiyüz kıyyesinin (okka) özel ihtiyaçları için üreticilere bırakılması ve geri kalandan takdir edilecek fiyat üzerinden % 10 vergi alınması kararlaştırılmıştır.

1867 yılında yürürlüğe giren bir tüzükle de (Resmi Bey'iye Nizamnamesi) alkollü içki satışı belirli bir düzene sokulmuştur. İçki satanlar, yabancı uyruklular dahil olmak üzere, mağaza ve dükkânlarının kira değerlerinin % 25'i oranında vergi ödeyerek ruhsat alacaklar; cami, medrese ve sakınca görülen diğer yerlere yakın satış yeri açamıyacaklardır.

Alkollü içki gelirleri, Düyunu Umumiye İdaresinin kurulması ile bu idarenin yönetimine bırakılmış; söz konusu idare ilk iş olarak yönetimin daha verimli yürütülmesini sağlamak amacıyla ana tüzükte (Resmi Mirî Nizamnamesi) gerekli değişiklikleri yaparak işe başlamıştır. İçkilerin üretiminden alınan verginin üç taksitle tahsili ve rakı yapımı için yurt dışından getirtilen ispirtoların ithali sırasında gümrük vergisinden başka kıyyesinden 30 para, vergi alınması karara bağlanmıştır.

Daha sonra, yeni düzenlemelere gidilmiş ve bu düzenlemelerle bir yandan ödenen verginin yarısının ihracat sırasında geri verilmesi yoluyla şarap ihracatı teşvik edilmiş, bir yandan da içki yapımında kullanılan imbikler sıkı denetim altına alınarak kaçakçılık önlenmiş oluyordu.

Alkollü içkilerden alınan vergilere zaman zaman zam yapılmış ve yeni düzenlemelere gidilmiştir. 1.4.1918 tarihli kanunla yapılan son düzenlemeden sonra, 1919 Mayıs'ındaki durum şu şekildedir : Şaraplardan hektolitre başına 15 kuruş, biralardan hektolitre başına 50 kuruş ve diğer alkollü içkilerden litre ve derece başına 5 para vergi, alkollü içki üretenlerden alınmaktadır. Alkollü içki satan yerlerden alınan verginin oranları ise şöyledir : yiyecek maddelerinden daha az alkollü içki satan dükkânlarda dükkânın yıllık kira değerinin yüzdesinden 8.25 kuruş, yiyecek maddelerine eşit oranda alkollü içki satan dükkânlarda yıllık kira değerinin yüzdesinden 12.50 kuruş ve yiyecek maddelerinden daha fazla içki satan dükkânlarda yıllık kira değerinin yüzdesinde 20 kuruş vergi alınmaktadır.

d) Düyunu Umumiye İdaresi

Dış borçlar bölümünde ayrıntılı olarak değinileceği gibi, 1854 yılında dış borçlanmalara başlanılmış ve 1874 yılına kadar 15 ayrı dış borçlanma yapılmıştı. Bu dönem içinde 239 milyon lira borçlandığı halde, hükûmetin eline yalnızca 127 milyon lira geçmişti.

1865 yılına kadar dış borçların yıllık ödemeleri güçlükle sürdürülmüş, bu tarihten sonra dış borçların yıllık ödemeleri ancak yeni dış borçlanmalarla yapılabilmişti. Dış borçlanmaların verimli alanlarda kullanılması yerine cari harcamalara ayrılması bu sonucun başlıca nedeniydi. 1875 yılına gelindiğinde, bütçe geliri 25 milyon lira olduğu halde, ödenmesi zorunlu dış borç taksidi 12 milyon lira ve dalgalı borçlar tutarı 17 milyon liraydı. Başka bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğunun 1875 yılı gelirleri, aynı yıl ödenecek borçlarına yetmediği gibi, 5 milyon lira borç da karşılıksız kalıyordu. Oysa, devletin bütün gelirlerini borçlarına ayırması olanağı yoktu ve hayatını sürdürmesi için gerekli cari giderlerin karşılanması zorunluydu. Kısacası, Osmanlı İmparatorluğu iflâs etmişti.

6 Ekim 1875 günü yayınlanan bir kararname ile iflâs durumu resmen açıklanmış ve yabancı elçilere gerekli duyurular yapılmıştı. Kararnameye göre, bütün iç ve dış borçların faiz ve

borç ödemeleri 5 yıl için yarıya indiriliyordu. Altı ay sonra dış borç taksitlerinin ödenmesi tümüyle durduruldu. Beş yıl süreyle hiçbir ödeme yapılmadı ve bu durum uluslararası birçok tartışmalara yol açtı.

Yabancı uyruklu alacaklıların temsilcileri ile yapılan uzun görüşmeler anlaşma ile sonuçlanmış ve anlaşma bir kararname şeklinde 20.12.1881 günü yayınlanmıştır. Yayın günü eski takvimle 28 Muharrem 1299 a rastladığından, kararname malî tarihimizde «Muharrem Kararnamesi» şeklinde adlandırılmıştır.

Muharrem Kararnamesi 1854, 1855, 1871 ve 1877 istikrazları dışında kalan bütün istikrazları; yani 1858, 1860, 1862, 1863, 1865, 1869, 1870, 1872, 1873 istikrazları ile 1863 ve 1874 genel borçlarını kapsıyordu. Kararname, kapsamı içine giren borçlardan ve faizlerinden bazı indirimler yapılmasını, buna karşılık ödemelerin sağlam gelirlere dayandırılmasını ve bunun için de bir örgüt kurulmasını öngörüyordu (121).

Muharrem Kararnamesi hükümleri gereğince kurulan örgüt «Düyunu Umumiyei Osmaniye Varidatı Muhasasa İdaresi» adını almakta, halk arasında ve maliye tarihimizde kısaca «Düyunu Umumiye İdaresi» olarak anılmaktadır. Kararnamenin 15 inci maddesi ile dış borç alacaklıların yararlarını korumak ve izlemekle yükümlü 7 üyeden oluşan bir yönetim kurulu kurulmuştur. İngiliz ve Hollanda'lı alacaklıları temsilen bir üye; Fransız, Alman, Avusturya'lı ve İtalyan alacaklıları birer üye, Osmanlı uyruklu alacaklıları temsilen bir üye ve Osmanlı Bankasından bir üye seçilmek suretiyle 7 kişilik yönetim kurulu meydana getirilmektedir (122).

Yönetim Kurulu üyeleri 5 yıl için temsil edecekleri alacaklılar tarafından seçilmekte, yönetim kurulu başkanlığı 5 yıllık devreler halinde İngiliz ve Fransız alacaklıları temsil eden üyeye bırakılmaktadır. (Kararnameye göre borçların alacaklılarının uyruklarına göre dağılımı : Fransa % 40, İngiltere % 29, Osman-

---

(121) İ. Hakkı YENİAY — Yeni Osmanlı Borçları Tarihi — S. 64 - 70

(122) Ziya KARAMURSAL — Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler — S. 87

lı % 7.9, Hollanda % 7.6, Almanya % 4.7, İtalya % 2.6, Avusturya - Macaristan % 0.9, diğer uyruklular % 7.3)

Yönetim Kurulu, dış borçlara karşılık gösterilen devlet gelirlerini yönetmek ve tahsil etmekle görevlendirilmiştir. Yönetim Kurulu, tahsil olunan gelirlerden yönetim giderlerini düşdükten sonra kalan parayı Osmanlı dış borçlarının taksitlerine ayıracaktır. Yönetim Kurulu, mali yılın başından 2 ay önce gelir, gider ve borç taksitlerine ayrılan parayı gösteren bütçesini Osmanlı Maliye Nazırına (Bakanına) sunmak zorundadır. Bu bütçe, Hükûmetçe uygun görüldüğü takdirde, Hükûmetin genel bütçesine eklenecektir. Osmanlı Hükûmeti, Düyunu Umumiye İdaresini bir komiser ve birkaç müfettiş aracılığı ile denetlemek hakkına sahiptir. Komiser bütün yönetim kurulu toplantılarına çağırılacaktır.

«Muharrem Kararnamesi»nin uygulanma ve tefsirinden doğacak anlaşmazlıkların çözümü, 19 uncu madde uyarınca, Düyunu Umumiye İdaresi ve Osmanlı Hükûmetince seçilecek 4 hakeme bırakılacaktır. Hakemlerin kararı kesin olup, derhal uygulamaya konulacaktır (123).

«Muharrem Kararnamesi» hükümleri ile Düyunu Umumiye İdaresinin kuruluş şeklinin devletler hukuku veya iç hukuk alanına girip girmediği konusu uzun tartışmalara yol açmıştır.

Muharrem Kararnamesi, gerek Osmanlı Hükûmeti, gerek yabancı alacaklılar için önemli yararlar sağlıyordu.

Yabancı alacaklıların yararları şöylece özetlenebilir :

1 — Borçlar için karşılık gösterilen gelirlerin kaynakları güven verici ve tahsili kolaydır. Kararnamenin 8 inci maddesi ile karşılık gösterilen gelirlerin ayrılması kesin hükümlere bağlanmıştır.

2 — Düyunu Umumiye İdaresi, karşılık gösterilen gelirleri geniş örgütü ve çok sayıda memurları aracılığı ile alacaklılar adına toplamakta ve yönetim giderlerini çıktıktan sonra geri kalanı borç taksitlerine ayırmakta tam bir özerklik içindedir. Öte

(123) İ. Hakkı YENİAY — A.G.E., S. 75

yandan, örgütün İstanbul'daki ve öteki vilâyetlerdeki şubelerinin güvenliği Osmanlı Ordusunca sağlanmakta, kaçakçılarla mücadelede gizli müfettişler kullanabilmekte ve bu müfettişlerin Devlet memurlarının yararlandıkları haklardan aynen yararlanmaları öngörülmektedir.

Osmanlı Hükûmetinin yararları da şunlardır :

1 — Hükûmet dış borçların tutarlarından ve faizlerinden önemli miktarda indirim elde etmiştir. Elde edilen indirim 146.364.651 İngiliz lirası = 151.001.116 Osmanlı lirası tutarında, yani % 54 oranında bir kazanç sağlamaktadır.

2 — Dış borçların ödenmesi güven verici bir düzene kavuştuğundan, Hükûmetin mali itibarı yükselmiştir.

«Muharrem Kararnamesi» Osmanlı İmparatorluğuna yukarıda özetlenen ve hiç de küçümsenemiyecek yararlar sağlamıştı. Ne var ki, kurulan Düyunu Umumiye İdaresi zamanla gittikçe güçlenecek ve devlet için devlet durumuna gelecektir.

Düyunu Umumiye İdaresi, ayrılan gelirlerin yönetimi ve tahsili için Osmanlı İmparatorluğunun her yerine ulaşan güçlü bir örgüt kurmuştu. Bütün örgüt, bir genel müdürün yönetimi altında bulunan İstanbul'daki «İdare-i Merkeziye»ye bağlıydı. Hesap ve yönetim işleri düzgün olmasına rağmen, yönetim giderleri son derece kabarıktı ve bu giderler ayrılan gelirlerden karşılandığından Osmanlı ekonomisi için ağır bir yük olmaktaydı.

Düyunu Umumiye İdaresinin, yönetim giderlerini tahsil ettiği gelirlerden karşılama olanağına sahip oluşu, gittikce genişleyen bir örgütün doğmasına neden olmuştur. Devlet gelirlnin üçte birini yönetmek ve tahsil etmekle görevli bu idare, Osmanlı İmparatorluğunun Maliye Nezaretinden (Bakanlığından) daha güçlü bir örgüt kurmuştur. Maliye Nezaretine bağlı memur sayısı 5000 dolayındayken, Düyunu Umumiye İdaresinde çalışan personel sayısı 8000 e ulaşmıştır.

Muharrem Kararnamesi, kapsamı içine giren dış borçların ödenmesini sağlamakla yükümlü Düyunu Umumiye İdaresine ba-

zı devlet gelirlerinin yönetimi ve tahsili yetkisi tanımıştı. Bu gelirler kesin ve değişmez şekilde, borçlar tamamen ödeninceye kadar alacaklılara, dolayısıyla alacaklıları temsil eden Düyunu Umumiye İdaresine bırakılmıştı. Söz konusu gelirlerin bir kısmı, önceki dış borçlanmalara zaten karşılık gösterilmiş ve kararname ile yeniden düzenlenmiş bulunuyordu. Kararnamenin yayınlanmasından sonra yapılan dış borçların bazılarına karşılık gösterilen gelirlerin tahsili ile de Düyunu Umumiye İdaresi görevlendirilmiştir. Böylece, adı geçen idare devlet gelirlerinin % 32 sini yönetir ve tahsil eder olmuştur.

1919 yılı Mayıs'ında, Düyunu Umumiye İdaresine bırakılan Osmanlı İmparatorluğu gelirlerinden yalnızca Anadolu'ya ait olanları şu şekildedir : (Düyunu Umumiye İdaresine bırakılan tüm gelirler, dış borçlar bölümünde incelenmiştir.)

A — Vergi Gelirleri :

1 — Gelir vergisi geliri (Temettü vergisi)
2 — Damga vergisi geliri
3 — Tuz tekeli geliri
4 — Alkollü içki vergileri geliri
5 — Bazı vilâyetlerin gümrük vergileri geliri
6 — Deniz avı vergisi geliri
7 — Deniz ve kara avı ruhsat tezkeresi gelirleri
8 — Bursa, Aydın, Menteşe, Konya, Adana, Trabzon, Ankara, Sivas ve Urfa aşarı
9 — Anadolu ipek aşarı
10 — İzmir, Karesi, Bursa, Karahisar, Saruhan, Menteşe ve Denizli zeytinyağı aşarı
11 — İzmir, Bursa, Karahisar, Saruhan, Denizli ve Menteşe palamut ve afyon aşarı
12 — Karahisar, Kırşehir, Kayseri ve Yozgat hububat aşarı
13 — Anadolu ağnamı.

(Yukarıda belirtilen vergi gelirlerini, devlet gelirleri bölümünde ayrıntılı olarak açıklamış bulunuyoruz. Bu nedenle, burada yalnızca değinmekle yetiniyoruz.)

B — Vergi Dışı Gelirler :

1 — Ergani bakır madeni gelirleri

2 — Berlin Anlaşması uyarınca Bulgaristan'ın vermesi gereken tazminat niteliğindeki vergiyi ödememesi nedeniyle, Osmanlı Hükûmetinin Düyunu Umumiye İdaresine ödemek zorunda kaldığı yıllık 100.000 lira

3 — Bataklıkların kurtularak satılmasından elde olunacak gelir.

Görülüyor ki, Anadolu Kurtuluş Savaşının henüz eşiğindeyken, savaşın finansmanında kullanılacak gelirlerinin çok büyük bir kısmı, yabancı uyruklu dış borç alacaklıları adına yabancı bir kuruluş olan Düyunu Umumiye İdaresinin elinde bulunmaktadır. Düyunu Umumiye İdaresi, Anadolu'nun en küçük yörelerine kadar uzanan geniş örgütü ile kendisine bırakılan Devlet gelirlerini toplamakta, fakat o günlerde Anadolu'yu yer yer işgal etmiş bulunan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın alacaklı yurttaşlarına herhangi bir ödeme yapamamaktadır. Zira, Birinci Dünya Savaşındaki yenilgimiz sonucu 30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Mütarekesine rağmen, savaşa girdiğimiz zaman durdurulan ödemelerle ilgili promlemler çözüme bağlanamamıştır.

Bu durumda, zaten fakir ve o günlerin koşulları altında gelir kaynakları sınırlı olan Anadolu, Düyunu Umumiye İdaresi yönetimi dışında kalan az miktarda ve verimi düşük gelir kaynakları ile Kurtuluş Savaşını nasıl sürdürebilecektir? Düyunu Umumiye İdaresinin, Anadolu'da başlatılan Millî Mücadeleye karşı tutumu ne olacaktır? Kendisine bırakılan gelir kaynaklarının Kurtuluş Savaşına katkıda bulunması nasıl sağlanacaktır? Daha doğrusu, İngiltere, Fransa ve İtalya'ya karşı da yürütülecek olan Kurtuluş Savaşında, bu devletlerin uyrukluları adına toplanan gelirler yine bu devletlere karşı nasıl kullanılabilecektir? Bu sorunların nasıl çözüme bağlandığını ilerideki bölümlere bırakarak Düyunu Umumiye İdaresi hakkındaki açıklamalarımızı sonuçlandırmış bulunuyoruz.

e) Tütün Rejisi

Ülkemizde 16 ncı yüzyıldan itibaren tütün kullanılmaktadır 1582 yılında Hollanda ile yapılan ticarî anlaşma ile tütün ithaline izin verilmiş ve okka başına sekiz akçeden on akçeye kadar «bey'iye resmi» alınmağa başlanılmıştır.

18 nci yüzyıl başlarında tütün ekimine başlanılmış ve tütün ekilen arazinin her dönümü için bir altın vergi alınması öngörülmüştür. Bu durum Kırım Savaşına kadar devam etmiş, savaş sırasında «bey'iye resmi» ne 4 misli zam yapılmıştır.

Artık ülkemiz her geçen gün tütün ekim alanı genişleyen, Dünya'nın her yanında tütünleri aranan ve tütün ihracatında Amerika Birleşik Devletlerinden sonra gelen bir ülke olmuştur. Tütün ihracatı devamlı gelişme göstermektedir.

1859 yılında, Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere ve Fransa arasında yapılan ticaret anlaşması, tütün ihracatından doğan devlet gelirlerine büyük bir darbe indirmiştir. Anlaşmanın onuncu ve ondördüncü maddeleri gereğince tütünün ithali yasaklanmış, buna karşılık ihraç edilecek tütünlerden gümrük alınmayacağı kabul edilmiş bulunmaktadır. Kapitülâsyon ayrıcalıklarının, görünüşte her iki yana da hak tanıyan, gerçekte tek taraflı sömürü şeklinde uygulanan anlaşmalarına bir yenisi daha eklenmiştir. Zaten dünyanın sayılı tütün ihracatçıları arasında bulunan ve tütün ithal etmesi düşünülemiyecek olan ülkemize, görünüşte bir hak tanınmakta ve tütün ithali yasaklanmaktadır. Bu iyiliğe karşılık, tütün ihracatından da Osmanlı Hükûmetinin vergi almaması sağlanmaktadır. Büyük tütün alıcılarımız İngiltere ve Fransa, böylece ucuza tütün elde ederlerken, Osmanlı İmparatorluğu büyük bir gelir kaynağından yoksun kalmaktadır.

1859 yılında İngiltere ve Fransa ile yapılan yukarıda sözü edilen anlaşmadan Osmanlı İmparatorluğu ile yaptıkları her türlü anlaşmalara «en ziyade müsaadeye mazhar devlet» şeklindeki cümleleri koydurmuş olan bütün Avrupa ülkeleri yararlanmıştır. Bu, tütün ihracatından bundan böyle tek kuruş devlet geliri sağlanamıyacağı anlamını taşımaktadır.

Osmanlı İmpartaorluğu tütün ihracatı gelirlerinden yoksun kalınca, yabancılar yüzünden kaybettiği geliri yurttaşlarından çıkarmak zorunda kalmış ve 1860 yılında tütün tekeli kurmuştur. Ülkenin her tarafında üretilen tütünlerin ülke içindeki bir başka yere gönderilmesi halinde, okka başına12 kuruş iç gümrük vergisi (müruriye resmi) alınmaya başlanmıştır. 1872 yılında yürürlüğe giren bir kanunla, iç gümrük vergisi artırılmış ve tütün fabrikaları için bandrol usulüne dayanan tüketim vergisi (sarfiyat resmi) konulmuştur. Fabrikalar yabancı uyruklu kişilere ait olsalar bile, tüketim vergisine tabi tutulacaklardır.

Söz konusu kanunla, tütün fabrikası açılabilecek yerler üç sınıfa ayrılmakta; birinci sınıf için yılda yüzyirmibin, ikinci sınıf için yılda seksen bin ve üçüncü sınıf için yılda ellibin kuruştan aşağı bandrol kullanmamak ve güven verici bir kişiyi kefil göstermek şartıyla fabrika açılabileceği hükme bağlanmaktadır.

Tüketim vergisinin miktarı da şöyle belirtilmişti. Fabrikanın okkasını kaç kuruştan isterse satabileceği lüks tütünler için 30 kuruş, okkasını yüz kuruştan fazlasına satamıyacağı ikinci sınıf tütünler için 20 kuruş, okkasını seksen kuruştan fazlasına satamayacağı üçüncü sınıf tütünler için 15 kuruş ve okkasını otuz kuruştan fazlasına satamıyacağı dördüncü sınıf tütünler için 10 kuruş,

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı gibi, 1872 yılında yürürlüğe giren kanunla, kurulmuş olan tütün tekeline yeni bir yön verilmektedir. Önce fabrika açılacak yerler sınıflara ayrılmakta ve sınıfına göre belirli miktardan aşağı bandrol kullanmama şartıyla fabrika açılmasına izin verilmektedir. Fabrika, sınıfına göre daha az tütün işleyerek satsa bile, sınıfı için belirtilen miktarda bandrol kullanmış sayılacaktır. Bu devlet için bir tür gelir garantisi olmaktadır.

Öte yandan, işlenen tütünler dört sınıfa ayrılmakta ve seçici fiyat politikası uygulanmaktadır. Lüks cins tütünler için fiyat tespit edilmemiş, bunun fiyatının tespitinde fabrikatör serbest bırakılmış, yalnızca tüketim vergisinin miktarı belirtilmiştir. İkinci, üçüncü ve dördüncü sınıf tütünler için ise hem bu tütünlerin aza-

mi satış fiyatları, hem de tüketim vergisi miktarları tespit edilmiş bulunmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, kurulan tütün tekeli yalnızca fiyatları ve vergi miktarlarını saptamakta, ekici ve üretici olarak görülmemektedir.

Tütün tekelinin devlete gelir getiren tek yönü olan tüketim vergisi içine, 1884 yılında ilk sigara fabrikasının üretime başlamasıyle (124) sigara da alınmıştır.

Yarı tekel durumunda olmasına rağmen devlete iyi bir gelir kaynağı olan tütün tekeli gelirleri, 1879 yılında bir anlaşmayla tuz tekeli ile birlikte ve 10 yıl süre ile devletten alacaklı olan Galata Bankerlerine verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun dış borçlarını ödeyemez duruma düşerek ödemeleri durdurmasından sonra, 20 Aralık 1881 günü yabancı alacaklılardan oluşan Düyunu Umumiye İdaresi kurulmuş ve bu idareye bırakılan devlet gelirleri arasına tütün tekeli gelirleri de katılmıştır.

Düyunu Umumiye İdaresinin kuruluşunu sağlayan ünlü Muharrem Kararnamesi hükümleri gereği, tütün tekeli, her yıl Düyunu Umumiye İdaresine 750.000 lira ödemek ve 30 yıl devam etmek üzere Fransızlar tarafından 22 Mayıs 1882 günü kurulan bir şirkete verilmiştir. Şirketin adı «Memaliki Osmaniye Duhanları Müşterekülmenfaa Reji Şirketi» olmakla beraber, halk arasında kısaca «Reji İdaresi» olarak tanınmaktadır. Yakın tarihimize geçtiği şekliyle anmayı uygun bularak, bundan böyle söz konusu şirketi «Reji İdaresi» olarak tanımlayacağız.

Reji İdaresi'ne ülke içinde tanınan yetkiler, eski devlet tekeline göre, son derece geniştir. Reji İdaresi, yabancı ülkelere satılacak olanların dışında kalan bütün tütünleri üreticiden seçilecek değer takdir edicilerin saptayacakları fiyatla satın almak, tütün bayilerinden alınacak vergileri tahsil etmek, üreticiden satın alacağı tütünleri saklamak için gereği kadar depo inşa etme yetkileriyle donatılmıştı. Ayrıca, Reji İdaresinin tütün üreticilerine yardım amacıyla kredi vermesi de öngörülüyordu.

(124) Yeni Tarih Dünyası — Cilt: 1, Sayı: 8, 31 Aralık 1953. Sayfa 347

Reji İdaresinin sorumluluklarına gelince, her yıl Düyunu Umumiye İdaresine 750.000,— lira ödeyecek ayrıca elde edeceği kârdan, bir milyon liraya kadar % 5, iki milyondan üç milyon liraya kadar % 3 ve üç milyondan fazlasından % 2 olmak üzere yönetim ve diğer giderlerini karşılamak için bir kısım düşüldükten sonra, kârın geri kalan kısmı Düyunu Umumiye İdaresi, Osmanlı Hükûmeti ve Reji İdaresi arasında paylaşılacaktır. (125) Paylaşmanın biçimini göstermek amacıyla düzenlediğimiz tablo aşağı da sunulmuştur :

Paylaşılacak kârın dilimleri	Düyunu Umumiye İdaresinin Payı	Osmanlı Hükûmetinin Payı	Reji İdaresinin Payı
500.000 liraya kadar	% 35	% 30	% 35
500.000 — 1.000.000	% 34	% 39	% 27
1.100.000 — 1.500.000	% 30	% 52	% 18
1.500.000 — 2.000.000	% 20	% 70	% 10
2.000.000 dan fazlası	% 15	% 75	% 10

Tablodan da açıkca izlenebildiği gibi, Reji İdaresi kârını artırdıkca, Hükûmete ödeyeceği pay yükselmektedir. Ancak, Reji İdaresi bu kârlı tekelden elde ettiği gelirleri gizlemeyi başarmış ve ilk üç yıl hesaplarında zarar göstermiştir. Böylece, hükûmete ilk üç yıl bir kuruş kâr payı ödememiştir. Dördüncü yıldan itibaren, böylesine kârlı bir tekelin sürekli zarar ettiğinin Paris Borsasınca yalanlanması nedeniyle, kâr göstermeğe başlamış, fakat her nedense gösterilen kâr hep ilk dilimin içinde kalmıştır. Böylece, hükûmet payı en düşük, Düyunu Umumiye ve Reji İdarelerinin payı en yüksek oranlarda ödenmiştir. Bu biçimdeki paylaşma, 4 ncü yıldan başlayarak imtiyaz süresinin sonuna kadar böyle sürdürülmüştür.

Oysa, Paris Borsaları, Reji İdaresinin büyük kârlarını 30 yıl boyunca yansıtan bir ayna olmuştur. Reji İdaresi kurulduğu zaman 200 frank ihraç değeri olan 200.000 hisse senedi çıkarmış,

(125) Cezmi EMİROĞLU — İnhisarlar ve Devlet Emlâki — S. 18

bu senetler kısa zamanda Fransa'da satılmıştır. Reji İdaresinin her yıl hissedarlarına dağıttığı kâr payının yüksekliği, sağlam mukavele hükümleri ve koşullarla geleceğinin güvence altında bulunması, hisse senetlerinin piyasa değerlerini her geçen gün yükseltmişti. Öyle ki, 1900 yılı geldiğinde Reji İdaresinin hisse senetleri, iki kat değerine yakın bir şekilde, 360 franktan Paris Borsasında işlem görür olmuştu. Reji İdaresi çok düşük kârlar göstere dursun, bazı yabancı sermayedarlar bu son derece kârlı işi ele geçirebilmek için zamanın Padişahı II. Abdülhamid'e rüşvet üstüne rüşvet teklif ediyorlardı (126).

Reji İdaresi, yurt içindeki yaygın örgütü ve geniş personel kadrosu ile devlet içinde devlet gibidir. Tek amacı, üreticinin binbir emekle yetiştirdiği tütünden mümkün olduğu kadar fazla kâr etmektir. Üreticilere ödenen fiyatlar, normal piyasa fiyatlarının çok altındadır. Bu nedenle üretici tütünü üstün fiyat teklif eden serbest alıcılara satma eğilimindedir. Oysa, Reji İdaresinden başkasına tütün satması yasaklanmıştır. Bu yüzden çiftçi tütününü kaçak olarak serbest alıcılara satmanın yollarını arar ve yurt içinde tütün kaçakçılığı tehlikeli, fakat kârlı bir iş olarak gelişir. Reji idaresi de bir ordu gibi örgütlenmiş olan silâhlı kolcu kuruluşlarının sayısını gün geçtikçe artırır. Kaçakçılarla kolcular arasında çarpışmalarda ortalama yılda 1000 kişi ölür

Reji İdaresinin, ülkemize olan zararlarını, altlarında Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Mehmet Memduh ve Evkaf Nazırı (Vakıflar Bakanı) Abdullah Beylerin imzası bulunan 2.10.1902 tarihli resmî bir rapordan izleyelim : (127)

«Tütün Rejisinin bir çok zarar ve mahzurlarından olmak üzere şimdiye kadar kolculardan ve halktan çarpışmalarda 20000 den fazla can kaybı olduğu söylenmektedir. Bu hale Padişah Efendimiz de pek ziyade üzülmektedir. Esasen şeriata da aykırı olan bu gidişata artık bir son vermek icabediyor.

---

(126) Hayri MUTLUÇAĞ — Reji İdaresinin Satın Alınması İçin II. Abdülhamid'e Yapılan Rüşvet Teklifi — Belgelerle Türk Tarihi, Sayı : 7, S. 40, 43

(127) Hayri MUTLUÇAĞ — Düyun-ı Umumiye ve Reji Soygunu — Belgelerle Türk Tarihi, Sayı : 2. S. 33 - 39

Geçimlerini tütün ekimiyle sağlayan çiftçiler, yetiştirdikleri tütünlere Reji İdaresi lâyık olan fiyatı vermediğinden, mahsullerinden hakkıyla istifade edememektedirler. Meselâ, en nefis tütünün okkasına 60 - 70 kuruştan fazla kıymet takdir edilmediği halde, bazı yabancı devlet hükümdarları tarafından bulundurulan aracılarla sair alıcılar aynı tütüne, üç, dört misli para vermektedirler.»

«Halkın bu yüzden büyük can kayıplarına uğraması mahzurların en büyüğü olmakla beraber, Osmanlı ülkesi arazisi en iyi tütün yetiştirmeğe yarayışlı iken ziraatçilerin bundan lâyıkıyle istifade edememesi ve Rejinin maliyeye de faydalı olmaması, Hazineye ödediği kâr payının kırk, elli bin lira civarında bulunması halleri, Reji İdaresinin devlete faydadan ziyade zarar getirdiğini ispat etmektedir.»

«Zaten imtiyaz müddetinin sona ermesine yaklaşık olarak on sene kalmıştır. Devletçe, münasip yolda bir borç anlaşması yapılarak Reji İdaresinin hisse senetleri satınalınmalı, sonra da tütün paketlerine bandrol usulü vergi koymak gibi uygun tedbirler alınmalıdır. Bu suretle, halk kaçakcılık yolunu seçmiyecek, aynı zamanda ticaret de serbestleyip genişleyeceği için hem halk, hem de Hazine faydalanacak, bu maksatla alınan borcun karşılığı da elde edileceği gibi bütçeye de yeni bir gelir kaynağı sağlanmış olacaktır.»

Dahiliye ve Evkaf Nazırlarının Reji İdaresinden nasıl kurtulabilineceğine ilişkin düzenledikleri bir bölümünü verdiğimiz rapora rağmen, Reji İdaresine dokunulamamıştır. Reji İdaresinin 30 yıllık imtiyaz süresi 1912 yılında bitiyordu ve idare bu süre içinde 33 milyon lira kâr sağlamış, Osmanlı Hükûmetine kâr payı olarak yalnızca 908.206 lira ödemiş bulunuyordu.

Reji İdaresinin imtiyaz süresinin bitimi, Trablusgarb'ta İtalyanlarla savaştığımız günlere rastlamıştı. Devletin savaş giderlerini karşılayacak mali kaynaklardan yoksun olması; yeni borçlanmalara yol açmıştı. Bu arada Reji İdaresinden de % 6 faizle

(128) Yeni Tarih Dünyası, S. 347

10 milyon lira borç alındı. Uzun süredir kârlı imtiyazının süresini uzatma çareleri arayan Reji İdaresi, Osmanlı Hükûmetinden alacaklı olmanın verdiği rahatlıkla imtiyaz süresini 15 yıl daha uzatmayı başardı (128). Ancak. süreyi uzatan mukavele Meclisi Millî tarafından onaylanmamıştır. Mukavele gereğince Osmanlı Hükûmeti, istediği zaman üç ay öncesinden haber vererek imtiyazı kaldırmak hakkına sahipti. Ne var ki, araya Birinci Dünya Savaşının ve ardından Mütareke döneminin girmesi yüzünden, bu hak kullanılamamıştır.

1919 yılı Mayısında, Reji İdaresi, yurdun dört bucağına yayılmış örgütü, tütün depoları ve bir ordu kuruluşu gibi örgütlenmiş silâhlı kolcularıyla Anadolu da devlet içinde devlet görünümündedir. Devletin en önemli ve kârlı gelir kaynağına sahip olan Reji İdaresi, Anadolu çiftçisini sömürmeğe devam etmekte, kolcularla halk arasındaki çatışmalar alabildiğine sürüp gitmekte, Birinci Dünya Savaşının asker kaçakları ile savaş sonunda terhis edilen fakat iş bulamıyan eski savaşçıların çoğunluğu kaçakçılığı kârlı bir meslek olarak sürdürmektedirler.

f) Dış Borçlar

Anadolu Kurtuluş Savaşına hazırlanırken, Osmanlı İmparatorluğunun dış borçları önemli bir mali problem olarak Millî Mücadelenin liderler kadrosunu düşündürmekteydi. Mali problemleri dış borçlanmalar yoluyla çözümlemek, 1854 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğunun geleneksel ve başlıca mali politikası haline gelmişti. Osmanlı İmparatorluğunun gücünü gün geçtikçe azaltan dış borçlanmalara Kırım Savaşı ile başlanmış, daha sonra dış borç taksitlerini ödemek için yeni borçlanmalara gidilmiştl.

Dış borç taksitlerini ödemek ve diğer giderleri karşılamak için yeni gelir kaynakları bulmak veya mevcut vergi sisteminde gelir artıcı değişiklikler yapma yerine, daha kolay olan dış borçlanma yolu seçiliyordu. Her yeni dış borçlanmaya bir gelir kaynağı karşılık gösterildiğinden, iç gelir kaynakları üzerinde yabancı etkisi artmış, yabancı kökenli kuruluşlar kurularak (Düyunu Umumiye ve Tütün Rejisi İdaresi) devlet gelirlerinin yönetimi

yabancılara terk edilmişti. 19 Mayıs 1919 günü, Birinci Dünya Savaşı boyunca yapılan borçlanmalarla birlikte mevcut dış borç tutarı 303.7 milyon liraya ulaşmıştı.

Dış borçlanmaların alacaklıları, yabancı devletlerin uyruğunda bulunan özel kişiler olduğundan, ilgili devletlerle anlaşma olanağı yoktu. Üstelik, 19 Mayıs 1919 da dış borçların % 57'sinin alacaklıları İngiltere, Fransa ve İtalya uyruklu kişilerdi ve Anadolu yer yer bu devletlerin işgali altındaydı.

Ana hatlarını özetlemeğe çalıştığımız dış borçlar sorunu, Millî Mücadeleye atılan liderler kadrosunun güttüğü mali politikayı son derece etkilemiştir. Kurtuluş Savaşının mali yönden en karanlık günlerinde bile, geçmişteki kötü örnekler gözönünde tutularak ve Kurtuluştan sonra yeniden yabancıların mali denetimleri altına girmemek arzusuyla, dış borçlanma yoluyla mali kaynak bulma üzerinde hemen hemen hiç durulmamıştır. Bütün çabalar, iç kaynakları son kuruşuna kadar zorlamağa yönelmiş; Anadolu üzerinde gelecekte hiçbir hak iddia edemiyecek biçimde ve karşılıksız olmak şartıyla dış yardım elde etmeğe gayret edilmiştir. Bir yandan 19 Mayıs 1919 Türkiyesinin mali durumunu ortaya koyabilmek, bir yandan da ülkenin kurtuluşu için bile olsa geleneksel dış borçlanma politikası akla getirilmeksizin yalnızca dış yardım olanakları üzerinde durulmakla yetinilmesinin nedenlerini açıklayabilmek amacıyla Osmanlı dış borçlarına sırasıyla kısaca değinmeyi yararlı bulmaktayız (129).

1 — **% 6 Faizli 1854 İstikrazı** = Osmanlı İmparatorluğu müttefikleri İngiltere ve Fransa ile birlikte Rusya'ya karşı savaş açmıştı. Kırım Savaşı diye anılan bu savaşın gerektirdiği giderlerin normal devlet gelirleri ile karşılanması mümkün olamamıştı, İngiltere ve Fransa'nın desteği ile 24.8.1854 günü Londra'da «Palmer Ortakları» ve Paris'te «Goldschmid ve Ortakları» ile ilk dış istikraz mukavelesi yapılmıştı.

5.000.000 İngiliz lirası tutarındaki borçlanmanın faizi % 6'dır. Borçlanmaya karşılık olarak Mısır Valiliğinin 1841 yılında

(129) İ. Hakkı YENİAY — Yeni Osmanlı Borçları Tarihi — çeşitli bölümler. (Osmanlı dış borçları konusunda objektif ve değerli kaynak olan bu eserden geniş ölçüde yararlanmış bulunuyoruz)

Mehmet Ali Paşa'ya verilmesine karşılık Mısır'ın Osmanlı İm paratorluğuna her yıl ödediği vergi gösterilmiştir. «Mısır Vergisi» diye anılan yıllık 60.000 kese altın (300.000 Osmanlı lirası) devlet geliri, borcun ödenmesi bitinceye kadar, 33 yıl, iki yabancı ortaklığa devredilmiş oluyordu.

2 — **% 4 Faizli 1855 İstikrazı** = On ay önce yapılan istikrazın Kırım Savaşı giderlerini karşılamaması üzerine, savaş müttefiklerimiz yeniden destek ve kefil olmuşlar, İngiltere'de bulunan özel «Rothschild» müessesesine 5.000.000 İngiliz lirası borçlanılmıştır. % 4 faizli bu borç için karşılık olarak Mısır vergisinden artakalan 1.800.000 frank, İzmir ve Suriye gümrük gelirlerinden de 5 milyon frank yıllık gelir gösterilmişti.

3 — **% 6 Faizi 1858 İstikrazı** = Kırım savaşı giderlerini karşılamak için yeni vergiler yerine dış borçlanmaya başvurulması, zaten bozuk olan mali durumu iyice sarsmıştı. Öte yandan, tedavülde bulunan kâğıt paraların değerlerini % 70 civarında kaybetmeleri, kâğıt paraların bir kısmının tedavülden kaldırılmasını zorunlu kılıyordu.

Sonuçta, İngiltere'de bulunan «Dent» ve «Palmer» adlı müesseselerle % 6 faizli ve 33 yıl vadeli 5.000.000 İngiliz lirası tutarında istikraz mukavelesi imzalanmıştır. Borçlanmaya teminat olarak İstanbul'un gümrük ve oktruva gelirleri gösterilmiştir. Bu gelirlerin tahsili için, devletin egemenliği ile bağdaşamıyacak olan bir hüküm mukavelede yer almıştı. Alacaklı iki özel İngiliz müessesesinin temsilcilerinden kurulu bir komisyon bu gelirlerin tahsilini yönetecekti.

4 — **% 6 Faizli Mires İstikrazı** = 1860 yılında dış borçların yıllık taksidi 900.000 Osmanlı lirasına ulaşmıştı. Hükûmetin dalgalı borçları ve İstanbul'daki çeşitli bankalardan yaptığı kısa vadeli istikrazların toplamı 18 milyon lira tutuyordu. Böylece zorunlu yıllık ödemeler tutarı 10 milyon lirayı buluyordu.

Ödenmesi imkânsız olan bu borçların yükünü geçici olarak hafifletmek bir dış borçlanma ile mümkün olacaktı. Bunun için İngiltere'nin desteği istendi. Fakat, İngiliz Hükûmetinin, yabancıların Osmanlı Devlet mallarını satınalma hakkına sahip olmaları

ve Osmanlı maliyesinin uluslararası bir komisyonun kontrolu altına alınması gibi bir devletin egemenlik hakları ile bağdaşmıyan istekler ileri sürmesi üzerine, Fransa'ya başvuruldu. Bundan da olumlu bir sonuç alınamayınca, Avrupa piyasasında kötü tanınan Mires adındaki bir bankerle istikraz mukavelesi imzalandı. 400.000.000 frank tutarındaki borçlanma % 6 faizli ve 36 yıl vadeliydi.

Mires, ortaklarının mahkemeye başvurması sonucu tutuklanınca, henüz 50.930.500 frank tutarında tahvil satılmışken, mukavele feshedildi.

5 — **% 6 Faizli 1862 İstikrazı** = Yeniden tedavüle sürülen kâğıt paralar, para değerinin hızla düşmesi sonucunu doğurmuştu. Kâğıt paraların değerlerini korumak amacıyla bir kısmının madeni para ile değiştirilerek yok edilmesi kararlaştırıldı. Yok edilecek kâğıt paraların % 40'ının para ile satınalınması, geri kalanın uzun vadeli borç senedi olan tahvillerle değiştirilmesi yolu seçildi. İngiliz «Devaux» şirketi ve kurulacak Osmanlı Bankasının imtiyazı kendilerine vadedilen «Ottoman Bank» ile tutarı 200.000.000 frank, faizi % 6, vadesi 23 yıl olan istikraz mukavelesi imzalandı. Borca karşılık olarak tütün, tuz, damga ve temettü (gelir) vergileri gösterilmişti.

6 — **% 6 Faizli 1863 İstikrazı** = İstanbul bankerlerine olan dalgalı borçların ödenmesi ve gittikçe değerini kaybeden madenî bakır paraların tedavülden kaldırılmasını sağlamak amacıyla 1863 yılında başka bir dış borçlanmaya girişildi. Yabancılar tarafından yeni kurulmuş bulunan «Osmanlı Bankası» ile 200.000.000 frank tutarında istikraz mukavelesi imzalandı. % 6 faizli ve 23 yıl vadeli bu borçlanma için çeşitli illerin gümrük geliri, Bursa ve Edirne'nin ipek aşarı, Midilli, Karesi ve İzmir zeytinyağı aşarı, tuz resmi ve tütün aşarı karşılık gösterilmişti.

7 — **% 6 Faizli 1865 İstikrazı** = Dış ve iç borçların 1866 yılı taksitlerinin ödeme zamanı yaklaşınca, yalnızca borçları ödemek amacıyla yeniden borçlanmalara gidilmesi tek çıkar yol olarak düşünülmüştü. 1865 yılının son günlerinde «Osmanlı Bankası,» Fransız «Crédit Mobilier» ve «Société Générale» ile 150.000.000 franklık bir istikraz mukavelesi imzalandı. % 6 faizli

ve 21 sene vadeli bu borçlanmaya Ergani - Maden bakır madeni hasılatı ile Anadolu ağnam resmi karşılık olarak gösterilmişti.

8 — **1865 Birinci Tertip Umumi Borçları** = Devletin iç ve dalgalı borçlarını uzun vadeli bir dış borçlanmaya çevirerek geçici bir rahatlık sağlamak amacıyla İngiliz «General Crédit and Finance» müessesi ile 40.000.000 liralık bir istikraz mukavelesi imzalandı. 37 yıl vadeli ve % 5 faizli bu istikraz için şimdiye kadar olduğu gibi belirli bir devlet gelirl yerine devletin genel geliri karşılık gösterilmişti.

9 — **% 6 Faizli 1869 İstikrazı** = Beş yıla yakın bir süre dış borçlanmadan kaçınılmış, bu arada devlet memurlarının birer aylıklarını hazineye terketmelerinin sağlanması ve memur aylıklarının yarısının % 10 faizli eshamlarla ödenmesl gibi yollar seçilerek malî darlık hafifletilmek istenmişti. 1869 yılı geldiğinde, bütçe açığının kapanması, dalgalı borçların ve dış borçlar taksitlerinin ödenmesi son derece güçleşmiş, yeni bir dış borçlanma hazırlıklarına girişilmişti Fransız «Comptoir d'Escompte» bankası ile 555.555.500 franklık, % 6 faizli istikraz mukavelesi imzalandı. Bu dış borç için devlet gelirlerinden önemli bir kısmı karşılık gösterildi. Karşılık gösterilen gelirler şunlardı : Cezayir, Halep, Adana, Suriye, Yanya ve Trabzon vilâyetleri aşarından 22.300.000 frank; Bursa vilâyeti aşarından 8.1000.000 frank; Bosna vilâyeti aşarından 4.500.000 frank; Aydın ve Menteşe vilâyetleri aşarından 2.700.000 frank; Konya aşarından 3.500.000 frank; Bağdat varidatından 5.700.000 frank, ağnam resmi fazlasından 13.600.000 frank.

10 — **% 3 Faizli 1870 İkramiyeli Rumeli Demiryolları İstikrazı** = Rumeli demiryollarının yapımının Belçika bankerlerinden Baron Hirsch tarafından düzenlenecek ve hükûmetce onaylanacak bir istikrazla sağlanması öngörülmüştü.

Daha sonra yapılacak olan demiryolu istikrazları hakkında ön fikir verebilmek için, bu istikrazın yürütülüş biçimi hakkında biraz ayrıntılı bilgi vermeyi yararlı bulmaktayız.

Baron Hirsch, ikramiyeli bir istikraz plânı hazırladı. İstikraz 105 yıl sonra, yani 1974 yılında sona erecek, her yıl 6 defa çekiliş yapılmak suretiyle 104 yılda 98.000.000 frank ikramiye dağıtı-

lacaktı. Baron Hirsch, 400 frank itibari değeri olan 1.980.000 adet tahvilin hepsini 128.50 frank üzerinden, yani her bir tahvili % 32 değeri ile satın aldı. Sonra bu tahvillerden 750.000 adedini bir Avrupa sendikasına, adedi 150 franktan sattı ve sendikaya bu tahvillerin satışından yapacağı kârdan % 30 pay almak şartını da kabul ettirdi. Sendika bu tahvilleri 180 franktan piyasaya sürdü ve kârının % 30'unu Baron Hirsch'e ödedi.

Baron Hirsch, geri kalan 1.230.000 adet tahvili de 170 franktan satışa çıkardı. Böylece, sendikaya yaptığı satıştan 16.125.000, sendikanın halka tahvil satışından doğan kâr'ın % 30'undan 6.750.000 ve daha sonra kendisinin yaptığı tahvil satışından 51.045.000 frank olmak üzere, yalnızca tahvil satışlarından 73.920.000 frank kâr sağlamıştı.

İtibari değeri 792.000.000 frank olan bu borçlanmanın gerçek hesabı, 254.430.000 Frank gibi düşük bir miktardır. İşin daha da garip yönü, yıllık ödeme miktarı 27.965.700 frank ve borç 105 senede tamamen ödenmiş olacağından, devlet 254.430.000 franka karşılık 2.936.398.500 frank gibi son derece büyük bir meblâğ ödemek zorunda kalmıştı.

11 — % 6 Faizli 1871 İstikrazı = 1870 Alman - Fransız savaşı İstanbul mali piyasasını etkilemiş, hükûmet kısa vadeli avans bile sağlayamaz olmuştu. Dış borçların yıllık taksitlerini ödemek amacıyla «Crédit Général Ottoman», «Louis Cohen Sons» ve «Dent Palmer» gurubu ile yapılan anlaşma sonucu % 6 faizle 5.700.000 sterlin tutarında istikraz yapıldı. 750.000 Osmanlı lirasına çıkarılan Mısır Vergisinin 1854 ve 1855 istikrazları için gereken miktardan artakalanı karşılık gösterilmişti.

12 — % 9 Faizli 1872 Hazine Tahvilleri = Avusturya sermayedarları, başlıca amacı Osmanlı Hükûmetine avans vermekten ibaret olan «Avusturya - Osmanlı» ve «Avusturya - Türk» adlarında iki banka kurmuşlardı. Dış istikraz kuponlarının 1872 Ocak taksiti, kuruluşlarını izleyen günlerde bu bankalardan alınan avanslarla ödenebilmişti. Bu kez, dış borçların yıllık taksitlerini ödeyebilmek için çıkarılan 5, 6, 7 yıl vâdeli ve % 9 faizli ve 278.155.000 frank değerindeki hazine tahvilleri % 98,5 ih-

raç fiyatıyla bu bankalara satılarak borçlanıldı. Edirne, Tuna, Selânik Vilâyetleri gelirleri ile Anadolu ağnam resmi karşılık gösterilmişti.

13 — **1873 Umumi Borçları (II. Tertip)** = 1872 hazine tahvillerinin zamanında ödenemiyeceği anlaşılınca % 5 faizli 22.252.400 liralık tahvil çıkarılmış, elde edilen para ile dış borçların ödenmesine çalışılmıştır.

14 — **% 6 Faizli 1873 İstikrazı** = Osmanlı tahvillerinin değerlerinin düşmesine, kuponların geciktirilerek ödenmesine ve İmparatorluğun mali iflâsa doğru gitmekte olduğunun açıkça bilinmesine rağmen; hükûmet Avrupa piyasalarından borçlanma olanağına sahip bulunuyordu. Çünkü, borçlanmalara gösterilen karşılıklar, vilâyetlerin gümrük ve aşar gelirleriydi. Yabancı müesseseler bu güvenceye çok değer veriyorlar, gerektiğinde kendi hükûmetlerinin desteğiyle bu gelirlere el koyacaklarını ümit ediyorlardı.

Bu koşullar altında, «Crédit Mobilier» müesseseleri ile 694.444.500 franklık bir istikraz mukavelesi imzalandı. % 6 faizli bu istikraza, Tuna Vilâyeti aşarından 1.200.000, Anadolu ağnam resminden 750.000 lira, İstanbul Tütün Rejisi gelir fazlasından 300.000 lira, Ankara Vilâyeti aşarından 150.000 lira ve genel devlet gelirleri karşılık gösterilmişti.

15 — **1874 Umumi Borçları (III. Tertip)** = 1874 yılına gelindiğinde, gene dış borçların taksitlerini ödemek bir problem olmuştu. Çeşitli yerli ve yabancı kaynaklardan sağlanan avanslarla kısa bir süre sıkıntı hafifletilmiş ise de konunun çözümü için yeni ve büyük bir dış borçlanmaya ihtiyaç duyulmuştu. Osmanlı Bankası ile 1.000.000.000 franklık bir istikraz mukavelesi imzalanmış, bu istikrazla dalgalı borçların ve bütün dış borçlara ilişkin faizlerin hemen ödeneceği ilân edilmişti.

Âciz Durumu ve Ödemelerin Durdurulması

1874 yılına kadar 20 yıllık bir süre içerisinde 15 dış borçlanma yapılmış, Osmanlı İmparatorluğunun eline yuvarlak olarak 127 milyon lira geçmiş, buna karşılık 239 milyon lira borçlanılmıştı. Arada ödenen komisyonlar da hesaba katıldığında, ele geçen

para daha az olmakta ve ele geçen miktarın iki katına yakın bir meblâğ borçlanılmış bulunmaktadır. 1875 yılı bütçe geliri 25 milyon lira olduğu halde, o yıl ödenmesi gerekli dış borçlar taksidi 13 milyon lira ve dalgalı borçlar tutarı 17 milyon lira dolayındaydı. Kısacası, Osmanlı İmparatorluğunun bütün bütçe geliri o yıl ödenecek borçlara yetmediği gibi, bütçe 5 milyon lira da açık veriyordu. Oysa, İmparatorluğun ayakta durması ve hayatını devam ettirmesi için gerekli cari giderlerin karşılanması gerekiyordu. Bu durum iflâs demekti.

Hükûmet, 1865 yılından itibaren borçlarını güçlükle ödeyebilmiş, yeni dış borçlarla iflâsını geçiktirmişti. Kaçınılan son gelip çatmış, 6 Ekim 1875 günü yayınlanan bir kararname ile yabancı elçilere ve gazetelere iflâs durumu resmen açıklanmıştı. Bütün iç ve dış borçların faiz ve borç ödemeleri 5 yıl için yarıya indiriliyor ve ileride bu sürenin 5 yıl daha uzatılabileceği bildiriliyordu.

Ne var ki, bundan sonra yarıya indirilen ödemeler de yapılamadı, 1876 Nisan'ında bütün dış borç taksitlerinin ödenmesi durduruldu. Bu tarihten sonra alacaklılara hiçbir ödeme yapılamadı. Bu durum, 20 Aralık 1881 de yayınlanan «Muharrem Kararnamesi»ne kadar sürmüştür.

Dış borçların ödenememesi konusu, uluslararası birçok tartışmalara yol açmış, sonuçta 20 Aralık 1881 (28 Muharrem 1299) günü yayınlanan ve «Muharrem Kararnamesi» adıyla anılagelen kararname yürürlüğe girmişti. 1855, 1871 ve 1877 istikrazları dışında kalan bütün borçlar yeni bir düzene bağlanmış ve bu düzeni yürütmek için «Düyunu Umumiye» diye anılan yabancı alacaklılardan kurulu bir yönetim kurulmuştu. Bu yönetim, borçlara karşılık gösterilen devlet gelirlerini toplamakla görevlendirilmişti.

Osmanlı İmparatorluğunun dış borçlanmalarının, ödemelerin durdurulmasından sonraki gelişimini izlemeğe ve 1919 Türkiyesinin dış borçlarını ortaya koyacak sonuçlar çıkarmağa devam edelim.

16 — **1877 Muhafazai Hukuku Osmaniye İstikrazı** = 1877 yılında başlayan 1877 - 78 Rus - Osmanlı Savaşı giderlerini karşılamak için Osmanlı Bankası ve Londra'da «Glayn Mills, Currie

ve Or.» aracılığı ile doğrudan doğruya halka başvurarak dış borçlanmağa girişildi. Tahviller söz konusu müesseseler tarafından satılığa çıkarıldı. Fakat kimse satın almağa istekli olmadı. Borç ödemelerinin durdurulduğu bir sırada halkın tahvil satın almaması olağandı. İstikrazın fiyasko ile sonuçlanması üzerine 5.000.000 sterlin tutarında olan % 5 faizli tahvillerin tümünü % 52 fiatla Osmanlı Bankası satın aldı.

17 — **1886 Gümrükler İstikrazı** = Osmanlı Bankasından çeşitli zamanlarda alınan avansların ödenmesi amacıyle, aynı bankadan 4.500.000 lira tutarında istikraz yapıldı. Bu istikraza karşılık, gümrük gelirleri hasılatından yılda 390.000 lira ayrılacak, gümrük idaresi bu parayı doğrudan doğruya Osmanlı Bankasının çeşitli vilâyetlerdeki şubelerine yatıracaktı.

18 — **1888 Saydı Mahî (balık avı) İstikrazı** = Almanya'dan satın alınan askeri malzemenin bedelini ödemek amacıyla 30.000.000 marklık bir istikraz «Deutsche Bank»la imzalandı. Karşılık olarak Düyunu Umumiye'ye ayrılan ve başta balık avı resmi bulunan gelirler gösterilmiştir.

19 — **1890 Tebdil İstikrazı** = Muharrem Kararnamesine göre dış borçlar bir sıraya göre ödenecekti. Düyunu Umumiye'ye ayrılan gelirlerin azlığı nedeniyle ancak ön sırada bulunan borçlar ödenebiliyordu. Bütün borçların ödemelerden yararlanmasını sağlamak için Hükûmet, Düyunu Umumiye ve Osmanlı Bankası arasında borçları yeniden düzenleyen bir mukavele imzalandı. Eski borçların bir kısmı yeni bir borçlanmaya dönüştürüldü.

20 — **1890 Osmaniye İstikrazı** = İç ve dış dalgalı borçların uzun vadeli bir borca tahvili için, hükûmet hesabına Osmanlı Bankası tarafından 4.545.000 sterlinlik % 4 faizli ve 41 sene vadeli istikrazın tahvilleri satışa çıkarıldı. Karşılık olarak Bursa, Karahisar, Karasi, Kırşehir, Kayseri ve Yozgat Vilâyetleri hububat aşarı ile gümrük hasılatı gösterildi. Düyunu Umumiye İdaresi bu gelirleri tahsil ederek Osmanlı Bankasına teslim edecekti.

21 — **% 4 Faizli 1891 İstikrazı** = «1877 Muhafazai Hukuku Osmaniye» istikrazının daha uzun vadeli olmasını sağlamak ama-

cıyla Osmanlı Bankası ve «Rothscild» müessesesi ile yeni bir mukavele imzalanmıştır. Eskisinin yerine geçen 6.316.920 sterlinlik bu istikrazın faizi % 4, vadesi 60 yıldı. Karşılığı 1877 istikrazında gösterilen 280.622 sterlin tutarındaki Mısır Vergisidir.

22 — **1893 Tömbeki İstikrazı** = Bütçe açığını kapama isteğiyle, bir yabancı banker grubuyla 1.000.000 lira tutarında, % 4 falzli ve 41 yıl vadeli istikraz mukavelesi imzalandı. Karşılık olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde tömbeki (nargile ile içilen keyf verici bir madde) tekeli imtiyazı sahibi şirketin devlete vermekte olduğu yıllık 40.000 lira ile aynı şirketin Yemen, Bağdat ve Basra gümrüklerine ithal edeceği tömbekilerin gümrük vergilerinden her yıl keseceği 11.500 gösterilmişti.

23 — **1894 Şark Şimendiferleri İstikrazı** = Rumeli demiryolları imtiyazını alan şirket, 1885 yılında hükûmete 23.000.000 frank avans vermişti. Dokuz yılda bu avansın onda biri ödenebilmiştl. Avansın geri kalanını ödemek için «Deutsche Bank» ve «Banque Internationale» ile 40.000.000 franklık, % 4 faiz ve 64 yıl vadeli istikraz imzalandı. Avans ödendikten sonra kalan miktar diğer işlere harcandı. İstikraza, yabancıların imtiyaz haklarına sahip oldukları demiryolları işletmesinin her yıl hükûmete vermek zorunda olduğu kilometre başına 1.500 franklık gelir karşılık olarak ayrılacaktı.

24 — **1894 Mısır Vergisi ile Temin Edilen Osmaniye Tahvilleri** = Mısır vergisi karşılık gösterilen 1854 ve 1871 yılı istikrazları, vadelerinin uzatılmasını sağlamak için yeni bir istikraza dönüştürülmüştür. 8.212.340 sterlin tutarındaki yeni istikrazın faizi % 3,5, vadesi 61 yıldır. Karşılık, dönüştürülen eski istikrazlar karşılığını teşkil eden Mısır Vergisidir.

25 — **% 5 Faizli 1896 İstikrazı** = Osmanlı Bankası ile diğer yabancı şirketlere olan dalgalı borçları ödemek ve Girit İsyanı olayının gerektirdiği giderleri karşılamak amacıyla, Osmanlı Bankası ile 3.272.720 liralık, % 5 faizli ve 49 yıl vadeli istikraz mukavelesi imzalandı. Karşılık gösterilen Aydın, Bursa Selânik Vilâyetlerinin ağnam resmi ile Bursa, Karahisar, Karasi,

İzmir, Sarıhan, Menteşe, Denizli ve Biga Sancaklarının palamut, afyon ve zeytinyağı aşarı Düyumu Umumiye tarafından tahsil edilerek Osmanlı Bankasına ödenecekti.

26 — **1902 Gümrük İstikrazı** = 1886 gümrük istikrazı, Osmanlı Bankası ile imzalanan mukavele gereğince 8.600.020 liralık, % 4 faizli yeni bir istikraza dönüştürülmüştür. Karşılık olarak eski istikraza gösterilen yıllık 390.000 lira tutarındaki gümrük vergisi devam ettiriliyordu.

27 — **1903 Bağdat İstikraza (I. Tertip)** = Konya'dan Basra Körfezi'ne uzanacak demiryolu yapımı için Anadolu Osmanlı Demiryolu, Deutsche Bank ve Düyunu Umumiye ile Hükûmet arasında 2.376.00 liralık, % 4 faizli ve 99 yıl vadeli bir istikraz imzalandı. Karşılık olarak Konya vilâyeti aşarından 36.000, Halep ve Urfa Sancakları aşarından 70.000 olmak üzere 106.000 lira ayrılıyordu. Bu miktarlar her yıl Düyunu Umumiye tarafından tahsil edilerek Deutsche Bank'a verilecekti. Bu borçlanma ile elde olunan para, demiryolunu inşa edecek olan Bağdat Demiryolu Şirketine (Alman Şirketi) kilometre teminatı olarak verildi.

29 — **1903 Saydı Mahî (balık avı) Muhavvel İstikrazı** = 1888 Saydı Mahî İstikrazının ödenmeyen 18.042.400 marklık kısmını uzun vadeye dönüştürmek ve yeni bir dış borçlanma sağlamak için Deustche Bank ile 48.960.000 marklık % 4 faizli ve 55 yıl vadeli istikraz mukavelesi imzalanmıştır. Düyunu Umumiye tarafından tahsil olunarak Deutsche Banka ödenecek olan karşılıklar şunlardı :

a) Düyunu Umumiye İdaresinin yönetimine bırakılan yerler dışındaki balık avı resmi, kara avı tezkereleri, deniz avı tezkereleri, tömbeki beyiyesi, ipek aşarı,

b) Düyunu Umumiye İdaresinin onaylamasıyla damga resmi konusuna alınacak yeni kıymetli kâğıtlar hasılatından devlete düşen hisse,

c) İzmir Sancağı hububat aşarından 30.000 lira,

29 — **1903 Düyunu Mübeddelei Muvahede (Dış borçların birleştirilmesi ve değiştirilmesi)** = Muharrem Kararnamesi uya-

rınca gelir, ödenecek borçlar çıktıktan sonra kalan miktar itibari değerin % 5 ini, yani 5.850.000 lirayı aşarsa, bu miktarın fazlasının Hükûmete geri verilmesi gerekiyordu. Bu hüküm dış borç alacaklılarının yararlarına aykırı bir uygulama doğuruyordu. Öte yandan, gelir çoğaldıkça ödenecek faiz ve itfa zararları da arttığından, Hükûmet daha fazla para ödemek durumunda kalıyordu. Bu nedenle, Muharrem Kararnamesinin söz konusu hükümlerinden her iki taraf ta memnun değildi.

14.9.1903 günü Düyunu Umumiye İdaresi ile Hükûmet arasında bir borç birleştirme anlaşması yapıldı. Buna göre, Muharrem Kararnamesi uyarınca ihraç olunan tahvillerden tedavülde bulunanlara karşılık 32.738.722 liralık % 4 faizli yeni tahviller çıkarıldı. Ayrıca, Düyunu Umumiye İdaresine ayrılan gelirin yetmemesi halinde yıllık taksitlerin ödenmesini aksatmamak için «ihtiyat akçası» kuruluyordu.

30 — **% 4 Faizli 1904 İstikrazı** = «Osmanlı Bankası» ve «Comptoir National d'Escompte» ile hükûmet arasında 2.750.000 lira, % 4 faiz ve 56 yıl vadeli istikraz mukavelesi imzalanmıştır. Karşılık olarak, Düyunu Umumiye İdaresine bırakılmış olan gelir fazlasından hükûmet payı gösterildi (130).

31 — **% 4 Faizi 1901 - 1905 İstikrazı** = Osmanlı Bankası ile 1901 yılında imzalanan istikraz mukavelesi, 1903'te % 4 faizli ve 2.667.664 liralık istikraza dönüştürülmüştü. Bu kez, 1903 istikrazının tutarı 5.306.664 liraya çıkarılıyordu. Karşılık olarak Düyunu Umumiye İdaresi tarafından tahsil olunan aşardan hükûmet payı olarak ayrılan % 0,5 ile Menteşe Sancağı ve Antep, Sergice, Cuma, Raka, Ünye Terme aşarı gösterilmşiti.

32 — **1905 Askeri Teçhizat İstikrazı** = 1904 yılında Almanya'dan alınan askeri malzemelerin bedelleri ile Anadolu Demiryolları ve Deutsche Bank'a olan avans borçlarını ödemek için, Deutsche Bank ile 2.640.000 liralık, % 4 faizli ve 56 yıl vadeli istikraz mukavelesi imzalanmıştır. Karşılık olarak, Düyunu

---

(130) Bu dış borçlanmanın hangi amaçla yapıldığını tespit edememiş bulunuyoruz.

Umumiye İdaresine yönetimi bırakılmış olan demiryolları kilometre teminatına ayrılan gellrlere yapılan % 6 askeri teçhizat resmi zammı tutarları gösterilmiştir.

33, 34 — **1908 Bağdat İstikrazı (II. ve III. tertip)** = Bağdat demiryolunun Bulgurlu - Halep arasında 840 kilometrelik kısmının İnşaatında kullanılmak üzere, Bağdat Demiryolu Şirketine kilometre teminatı ödemek için bir istikraz yapılmıştır. Bağdat Demiryolu Şirketi, Deutsche Bank ve Düyunu Umumiye İdaresi ile imzalanan mukavele gereğince 2 tertipten oluşan 10.727.200 lira tutarında, % 4 faizli ve 97.5 yıl vadeli istikraz yapılmıştır.

Bu istikraza karşılık ayrılan devlet gelirleri şunlardır :

a) Düyunu Umumiye İdaresinin yönetimine bırakılan gelirler fazlasından Hükûmete ayrılan % 75 pay,

b) Bulgurlu - Halep ve Tellihabeş - Halep demiryolu gelirlerinden hükûmete düşen pay,

c) Bu gelirler yetmediği takdirde, Konya, Adana ve Halep Vilâyetleri ağnam resminden tamamlayıcı miktar.

35 — **% 4 Faizli 1908 İstikrazı** = 23 Temmuz 1908 günü Meşrutiyet kurulduğunda, bütçedeki açık ve yüksek faizli bazı avansların zamanında ödenememesi önemli mali güçlükler yaratıyordu. Bu amaçla Osmanlı Bankası ile 4.711.124 lira tutarında, % 4 faizli ve 56 yıl vadeli istikraz anlaşması yapıldı. Gümrük gelirlerinden yılda 180.000 lira ve Düyunu Umumiye İdaresince yönetilen demiryolu kilometre teminatına ayrılan gelirlerin paylarından yılda 40.000 lira ile bu istikraz ödenecekti.

36 — **% 4 Faizli 1909 İstikrazı** = **Bütçe** açığını karşılamak amacıyla Osmanlı Bankası ile yeni bir istikraz mukavelesi daha imzalanmıştır. 7.000.004 lira tutarındaki bu istikrazın faizi % 4, vâdesi 41 yıldır. Gösterilen karşılığın öyküsü ilginç olduğundan, özetlemeyi uygun buluyoruz.

Osmanlı İmparatorluğunun acı yenilgisi ve Rusların İstanbul semtlerinden Yeşilköy'e ilerlemeleriyle sonuçlanan 1877 - 78 savaşı, Ayastafanos (Yeşilköy) Andlaşması ile bitirilmişti. Andlaşma uyarınca Rusya'ya savaş tazminatı ödememiz gerekiyordu.

Savaş tazminatının yıllık taksidi olan 350.000 lira için Konya, Bolu, Sivas, Adana Vilâyetleri aşarı ile Halep Vilâyeti ağnam resmi karşılık gösterilmişti. Fakat, Bulgaristan 1908 yılında istiklâlini ilân ettiği zaman, Bulgar Çarı Ferdinand, Bulgaristan topraklarından geçen demiryollarına elkoymuş; Osmanlı Hükûmeti de el koyulan demiryollarının bedelini istemişti. Bunun üzerine, Rusya Bulgaristan'a bu bedeli avans olarak vermeyi üzerine aldı ve Osmanlı İmparatorluğundan her yıl almakta olduğu savas tazminatı taksidini, 1910 - 1950 yılları arasındaki 40 yıllık süre için almıyacağını açıkladı. Böylece, fiilen ödenmekten kurtulunan savaş tazminatının yıllık taksitleri, bu yeni borçlanmaya ayrılmış oldu. Savaş tazminatı taksitleri bundan böyle 1950 yılına kadar Osmanlı Bankasına ödenecekti.

37 — **1910 Soma - Bandırma Demiryolu İstikrazı** = İzmir - Bandırma demiryolu imtiyazını alan şirketle yapılan anlaşma uyarınca, herbiri 22 lira değerinde 77.832 adet tahvilin şirkete verilmesi gerekiyordu Bunu sağlamak için 1.712.304 liralık, % 4 faizli ve 82 yıl vadeli bir istikraz mukavelesi söz konusu şirketle imzalanmıştır. Demiryolu gelirinden hükûmete ayrılan pay karşılık gösterilmiş, yetmemesi halinde tütün gelirleri ile tamamlanması kabul edilmiştir.

38 — **Hüdeyde - Sana Demiryolu İstikrazı** = Hüdeyde - Sana demiryolu inşaatı için, Hükûmetle demiryclu imtiyazı sahibi şirket arasında imzalanan mukavele gereğince bu istikraz yapılmıştır. Tutarı 1.000.010 lira, faizi % 4, vadesi 95 yıl olan istikraza ait 42850 adet takvil % 84 değeri üzerinden imtiyaz sahibi şirkete verilmiş ve Hüdeyde gümrük gelirleri karşılık gösterilmiştir.

39 — **% 4 Faizli 1911 Gümrük İstikrazı** = 8 milyon liraya ulaşan bütçe açığını kapamak amacıyla Deutsche Bank'la 7.040.000 liralık % 4 faizli bir istikraz mukavelesi imzalanmıştır. İstanbul Vilâyeti gümrük gelirinden yılda 550.000 liranın bu istikraza karşılık olarak ayrılması kararlaştırılmıştı.

40 — **Konya Ovası Sulama İstikrazı** = Aslında bir taahhüt özelliğinde olan borç, belirli bir faiz ve itfa ile 35 yıl vade gibi istikraz benzerliği gösterdiğinden, istikraz olarak anılmaktadır. Hükûmetle Anadolu Demiryolu Şirketi arasında yapılan bir anlaş-

ma ile Konya ovası sulama tesisleri yapımı işini söz konusu şirket yürütecekti. Yapımı biten tesislerin geçici teslimi sırasında yapılan giderlerin 818.970 lira olduğu hesaplanmıştı. Bu miktar, Hükûmetin şirkete olan borcuydu ve yapılan anlaşma uyarınca bu borç % 5 faizle 35 yılda ödenecekti. Aşağıda belirtilen gelirler borca yıllık karşılık olarak ayrılmış bulunuyordu :

a) Kilometre teminatı olarak ayrılan ve Düyunu Umumiye İdaresince tahsil olunan aşarın artanından 25.000 lira,

b) Sulanan yerlerin aşar gelirinin son beş yıllık ortalama gelirine oranla göstereceği fazlalık miktarı,

c) Kurutulan arazilerin satış bedelleri.

41 — **1913 Doklar İstikrazı** = Tersanenin geliştirilmesini sağlamak amacıyla devletin de katılmasıyla «W. G. Arm» la birlikte bir şirket kurulmuştu. Bu şirketin 1.485.000 liralık sermayesi için de % 5,5 faizli ve 30 yıl vadeli tahviller çıkarılmıştı. Bu borçlanmaya Sivas Vilâyeti aşarından yıllık 88.550 lira gelir ayrılmış, bu gelirin tahsili Düyunu Umumiye İdaresine bırakılmıştır.

42 — **% 5 Faizli 1914 İstikrazı** = İtalya ile yapılan Trablus Savaşı; Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile yapılan Balkan Savaşının ortaya çıkardığı olağanüstü giderleri karşılamak amacıyla Hükûmet avanslar almak zorunda kalmıştı. İstanbul bankalarından ve demiryolu imtiyazı verilen şirketlerden alınan bu dalgalı borçların tutarı 1914 yılında 33.000.000 lira gibi büyük miktarlara ulaşmıştı.

Dalgalı borçların ödenmesini sağlamak amacıyla Osmanlı Bankası ile 500.000.000 franklık, % 5 faiz ve 48 yıl vadeli bir istikraz imzalanmıştır. Karşılık olarak gösterilen gelirler şunlardır :

a) Düyunu Umumiye İdaresi tarafından yönetilen çeşitli gelirler fazlası ile İzmir Sancağı ile Sivas Vilâyeti aşarının başka istikrazlara ayrılan miktarlarından artacak kısım :

b) Aşar üzerine konulan % 1 oranında iane payı,

c) Trabzon Vilâyeti gümrük gelirinden 150.000 lira,

d) İstanbul Vilâyeti gümrük gelirlerinden, önceki istikrazlar için ayrılan miktar çıktıktan sonra kalandan, 350.000 lira,

Birinci Dünya Savaşı Öncesi Dış Borçların Durumu

Osmanlı İmparatorluğu Hükûmetlerinin yapmış oldukları dış borçlanmalar, yukarıda özetlediğimiz 42 dış borçlanmadan oluşmaktadır. Borçlanılan miktar toplam olarak 402 milyon altın Osmanlı Lirası tutarında olmakla beraber, devletin eline geçen miktar ancak 243 milyon altın Osmanlı Lirası dolayındadır. Zira, dış borçlanma sırasında, ihraç bedeli olarak borç tahvilleri verilirken borcun önemli bir kısmı kesilmekte; ayrıca komisyon ve benzeri giderler de düşülünce, ele geçen miktar son derece azalmaktadır. Toplam dış borçlanma 402 milyon ve ele geçen miktar 243 milyon altın Osmanlı lirası olduğuna göre, borçlanılan miktarın ancak % 60,4'ü devletin eline geçmiş demektir.

Osmanlı İmparatorluğu dışa borçlandığı her 100 liranın ancak 60,4 lirasından yararlanma olanağına sahip olduğuna göre, böylesine pahalı temin edilen paraların dikkatli bir seçimle verimi en yüksek işlere harcanması gerekmektedir. Oysa, uygulama tamamen ters yönde yürütülmüş, verimli işlere harcanmayan dış borçlarla bir önceki borçlanmanın yıllık taksidi, ödenerek geçici ferahlık yaratılmış, böylece yeni borçlanmalara yol açılmıştır.

Dış borçların ne derece pahalı sağlandığına ve nasıl verimsiz işlere harcandığına en iyi örnek, Padişah Abdülaziz devrinde (1861 - 1875) yapılan dış borçlanmaların harcanış biçimine ilişkin resmi belgelerde görülmektedir. (131) Abdülaziz devrinde yapılan borçlanmaların harcanış yerleri yüzde oranları itibariyle şu şekildedir :

Toplam borçlanmanın;

% 50'si emisyon zararıdır.
% 14'ü demiryolu yapımında kullanılmıştır.
% 12'si hazineye kalmıştır.

(131) Ziya KARAMURSAL — Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler — S. 99, 100

% 10'u dış borçlanmaların faiz ve taksit ödemelerinde kullanılmıştır.

% 5'i saray giderlerinde harcanmıştır.

% 5'i iç borçların faizlerinin ödenmesinde kullanılmıştır.

% 2'si donanmaya savaş gemileri satın alınmasında harcanmıştır.

% 2'si borçlanmaların komisyon ücreti, tahvillerin basım gideri, sigorta ve diğer giderler karşılığı olarak ödenmiştir.

Padişah Abdülaziz'in dış borçlanmalar yoluyla çok güçlü bir donanma kurduğu ve bu donanmanın zamanın İngiliz donanmasından sonra Dünya'da ikinci sırada yer aldığı birçok tarihçi tarafından belirtilmektedir. Gerçekten, Osmanlı Donanması Abdülaziz döneminde güçlü bir donanma olarak dikkati çekmektedir. Ancak, dış borçlanmaların donanmaya harcandığı şekindeki görüş yanlıştır. Yapılan dış borçlanmanın yalnızca % 2'si, dış borçlanmadan devletin eline geçen miktarın ise yalnızca % 4'ü donanmaya harcanmış bulunmaktadır. Demiryolu yapımına harcanan toplam borçlanmanın % 14'ü, ele geçen paranın % 28'i oranındaki harcama, verimli bir harcama sayılabilir. Dış borçlanmanın artakalan kısmının iç ve dış borçlarla ilgili ödemelere, saray giderlerine ve hazineye kalan miktarın da diğer cari giderlere harcandığı hatırlanırsa; bu dönemde dışa borçlanılan her 100 liranın, yalnızca 16 lirasının yatırımlara ayrıldığı acı gerçeği ile karşılaşılmaktadır.

1914 yılında, Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşına girmeden önce dış borçlar toplamı 153.7 milyon Osmanlı lirasıdır (132). Devlet gelirlerinin % 28.2'si her yıl dış borçların ödenmesine ayrılmaktadır.

Düyunu Umumiye İdaresinin rapor ve bulgularına göre, Osmanlı dış borçlarının alacaklı özel kişilerin uyruklarına göre 1900 ve 1914 yıllarındaki oransal dağılımı şu sekildedir : (133)

---

(132) Düyunu Umumiye İdaresinin Paris'teki Maliye Komisyonuna sunduğu rapor.

(133) Tevfik ÇAVDAR — Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye — S 172

Osmanlı Dış Borç Alacaklılarının
Ülkeler Arası Dağılımı
(Oransal olarak)

Ülke	1900 %	1914 %
Fransa	45	49
İngiltere	11	7
Almanya	12	20
Belçika	18	11
Hollanda	4	3
İtalya	1	1
Avusturya - Macaristan	2	1
Türkiye	7	8

Görüldüğü gibi, 1900 yılından sonra İngiltere ve Belçika'nın Osmanlı dış borçları içindeki payları azalırken, Fransa ve Almanya'nın artmaktadır. 1914 yılında, Almanya'nın yanısıra Birinci Dünya Savaşına katılmadan önce, Almanya'nın payının % 40 dolayında artmış olduğu görülüyor.

Büyük Dünya devletleri 1914 yılında aralarında bir Dünya Savaşı başlattıklarında, Osmanlı İmparatorluğu yansız durumda, savaşın dışındadır. Ne var ki, Almanya, Osmanlı İmparatorluğunu kendi yanına çekmek için yardım değil, dış borçlanma teklif etmektedir. 1915 yılından başlayarak her yıl % 6 faizli 5.000.000 altın lira avans verecektir. 1915 yılına ait ödemenin 250.000 lirası anlaşmanın imzasından 10 gün sonra, 750.000 lirası da Rusya veya İngiltere ile savaşa başladığımız tarihten sonra 10 gün içinde ve savaş sürdüğü sürece her ay ayrıca 400.000 lira teklif olunmaktadır (134).

Birinci Dünya Savaşı Boyunca Dış Borçlanmalar ve 1919 Mayıs'ında Dış Borçların Durumu

Dış borçların yönetimiyle görevli Düyunu Umumiye idaresi, Birinci Dünya Savaşının patladığı 28 Temmuz 1914 gününden, Osmanlı İmparatorluğunun Almanya ve Avusturya - Maca-

(134) O dönemin Maliye Bakanı Cavid Bey'in hatıralarından özetlenmiştir.

ristan'ın yanında savaşa girdiği 29 Ekim 1914 gününe kadar alacaklılara bırakılan gelirleri toplamağa devam etmişti. Düyunu Umumiye Meclisinde İngiliz ve Fransız alacaklıların temsilcileri bulunmadığı halde, bu alacaklıların payları da ayrılmıştır. Almanya'nın yanında savaşa girmemizle, kendileriyle savaş halinde bulunduğumuz Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya uyruklulara ait ödemeler durdurulmuştur.

Dış borç alacaklılarımız ile savaşa tutuşmamız sonucu, doğal olarak çarpıştığımız ülkelere olan dış borç ödemelerimiz durdurulmuş, fakat imparatorluk mali yönden rahat nefes alma olanağına kavuşmamıştır. Almanya, bir müttefik olarak savaş giderlerimizi karşılamak amacıyla mali yardımda bulunacağı yerde, bizi borçlandırma yolunu seçmiştir (135).

29 Ekim 1914 günü savaşa girdiğinde, Osmanlı İmparatorluğunun kasalarında yalnızca 92.000 altın lira mevcuttur. Artan savaş giderlerinin karşılanması için gereken para Almanya'dan alınan dış borçlarla mümkün olabilmiş ve dört yıllık savaş boyunca Almanya'ya 150 milyon lira dolayında borçlanılmıştır.

Savaşta kesin yenilgimiz sonucu, 30 Ekim 1918 günü ağır koşullar altında imzalamak zorunda kaldığımız Mondros Mütarekesine rağmen, galip devletler (İngiltere, Fransa, İtayla ve Rusya) uyruklu alacaklılara, savaşa girdiğimiz zaman durdurulan ödemelerle ilgili problemler çözüme bağlanamadığından 1919 Mayıs'ına kadar ödemelere başlanamamıştır. Savaşın başında 153.7 milyon lira olan dış borç, savaş boyunca Almanya'ya borçlandığımız 150 milyon lira ile % 100 oranında artarak 303.7 milyon liraya ulaşmıştır. Bu borçların büyük kısmını, Kurtuluş Savaşı boyunca yapılması gerekli silâh ve malzeme alımlarında son derece ihtiyaç duyulacak sterlin, frank ve mark gibi yabancı paralarla ödemek zorunluluğu vardır.

---

(135) Birinci Dünya Savaşına girildikten sonra kapitülasyonları kaldırmak için Osmanlı Hükûmetinin aldığı karara ilk karşı koyanın müttefikimiz Almanya olması düşündürücüdür.

Böylesine büyük meblâğlara varan yabancı para ile ödenmesi gerekli dış borçlara rağmen, Kurtuluş Savaşı nasıl yürütülebilecek ve zafere ulaşacaktır? Bu sorunun cevabını ilerideki incelemelerimizde bulmuş olacağız. (136)

(136) Atalarının, bugünün rahatlığını yarının sıkıntılarına tercih ederek yaptıkları dış borçlanmaları ödemek; Kurtuluş Savaşını canıyla, kanıyla ve terliyle yürüterek ve savaşı malından, rızkından, dişinden ve tırnağından ayırdıkları ile finanse ederek zafere ulaştıran çileli nesillere düşecektir. Kesin zafer kazanılarak oturulan Lozan Barış Konferansı masalarında, Osmanlı dış borçları, dağılan İmparatorluk topraklarında yer alan Türkiye, İtalya, Arnavutluk, Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan, Suriye, Irak, Mısır ve Yemen gibi devletler arasında paylaştırılacaktır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti payına düşen Osmanlı borcunu titizlikle ödemeyi benimseyecek, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasının büyük döviz sıkıntılarına ve elverişsiz ortamına rağmen borçlarını aksatmaksızın ödemeye devam edecektir. Daha sonra, çeşitli olanaklardan yararlanılarak erken ödemelere gidilecek ve son ödeme tarihinden 29 yıl önce, 1954 yılında, bütün ata borçları tamamen ödenmiş olacaktır. Bu ödemelerin, genç Türkiye Cumhuriyeti için bir mali zafer, Türk maliyecileri için ise gerçekten büyük başarı olarak maliye tarihimize geçmiş olduğunu belirtmek isteriz.

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİNİN VE KUVAYİ MİLLİYE'NİN FİNANSMANI

(19 Mayıs 1919 - 23 Nisan 1920)

I — OLAYLARIN AKIŞI :

Kurtuluş Savaşının başlangıç tarihi olarak kabul edilen Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 günü ile Anadolu'da yeni bir halk meclisinin ve hükûmetinin yönetimi ele aldığı 23 Nisan 1920 günü arasındaki dönem, Anadolu'nun devletsiz ve hükûmetsiz, kısaca başsız kaldığı bir dönem olmaktadır. Bu duruma rağmen, Anadolu'da yabancı işgallere karşı silâhlı halk kuruluşları olan Kuvayi Milliye tarafından başarılı savaşlar verilmiş, özellikle Yunanlıların daha içerlere genişlemesinin önüne geçilmiştir.

Öte yandan, hükûmetsiz Anadolu'yu bir düzene kavuşturmak ve geniş çapta bir mücadeleyi yürütecek halk yönetimini kurmak amacıyla sürdürülen çabalar, Büyük Millet Meclisinin açılışı ile gerçekleştirilmiş olacaktır.

Gerek başarılı savaşlar veren Kuvayi Milliyenin, gerekse Anadolu'yu bir düzene sokmak için yürütülen çabaların finansman kaynaklarını incelemeden önce, bu dönemdeki olayların akışına kısaca göz atmakta yarar ummaktayız. Böylelikle, malî kaynaklar bulunmasına yönelen didinmeleri, olaylar dizisi içindeki koşullara göre değerlendirmek olanağı doğacaktır.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a ayak bastığında, yalnızca Anafartalar kahramanı bir Osmanlı paşası değildi. Padişah Vahdettin tarafından büyük yetkilerle donatılan, «Dokuzuncu Ordu Müfettişi ve Padişahın Fahrî Yaveri» unvanını

taşıyan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da yabancı işgallerine karşı başlayan kıpırdanmaları bastırmakla görevlendirilmişti.

Ağdalı bir saray Osmanlıcası ile kaleme alınan talimatta, Mustafa Kemal Paşa'nın görev ve yetkileri şu şekilde tespit edilmişti : Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine atanmış, Üçüncü ve Onbeşinci Kolordular emrine verilmiştir. Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerindeki bütün vali, kaymakam ve memurlar vereceği emirleri doğrudan doğruya yerine getirecekler; Orta ve Güneydoğu bölgelerindeki bütün vali, kaymakam ve memurlar yardımcı olacaklardır. Mustafa Kemal Paşa, bu bölgelerde bulunan silâh ve cephanenin toplatılması; çeşitli yerlerde ortaya çıkarak asker toplayan ve silâhlı birlikler (Kuvayi Milliye) kuran kuruluşların dağıtılması ile görevlendirilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'daki ilk işi Anadolu'da bulunan ordu birlikleri ile temasa geçmek olmuştur. Samsun'da İngiliz askerî birlikleri bulunduğundan, daha rahat çalışabilmek ve temaslarını sürdürebilmek amacıyla 25 Mayıs 1919 da Havza'ya geçmiştir.

Kurtuluş Savaşının maddî kaynaklarının bir kısmı, Mustafa Kemal Paşa'nın bu günlerde ordu ile yaptığı temaslar sonucu sağlanmıştır. Kuvveti ve olanakları son derece sınırlı ordu ile temas sonucunda, önemsenecek bir savaşçı güç elde edilememiş olsa bile, ordunun desteğinin sağlanmış olması büyük bir kazanç olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın aynı günlerde idare ve halkla ilişkiler kurmağa başladığını görüyoruz. 28 Mayıs günü valiliklere ve komutanlıklara gönderdiği talimatta her yerde yabancı işgallerini protesto mitingleri düzenlenmesini, işgal ordularının İstanbul'daki temsilcilerine ve Hükûmete etkileyici telgraflar çekilmesini istemiştir.

Bu talimat sonucu bütün Anadolu'da heyecanlı mitingler düzenlenmiş, halkın millî duyguları coşturulmuştu. Önceleri kendi başlarına küçük gösteriler yapan ve hükûmetin tepkisinden çekinerek daha ileri gidemiyen halk, Padişah'ın yaver paşasının talimatını alınca, sırtını hükûmete dayamanın rahatlığı ile coşmuş,

yurtseverlerin ateşli konuşmalarını çılgınca alkışlamış, İstanbul'u telgraf ateşine tutmuştu. Aslında halk sırtını Hükûmete değil, Anadolu'da mücadeleyi başlatmak arzusunda olan Mustafa Kemal Paşa'nın yurtseverliğine ve görev anlayışına dayıyordu. Artık yetkiler verilen görevin zıt yönünde, Hükûmete karşı, fakat halk kurtuluşunun yararına kullanılmağa başlanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumu, Ege Bölgesinde Yunanlılarla silâhlı çatışmalara girişmiş olan Kuvayi Milliye akımını güçlendiriyordu. İzmir'in işgalini izleyen günlerde Ege bölgesindeki «Müdafaai Hukuk» ve «Reddi İlhak» dernekleri, Kuvayi Milliye adını alan silâhlı halk birlikleri kurmağa başlamış, bu birlikler Yunanlılarla çarpışmalara girişmişlerdi.

Havza'dan sonra Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşının gelecekteki önderleri Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Rauf Bey (Orbay), Refet Paşa (Bele) ve Kazım Karabekir Paşa'nın da görüşlerini alarak bir bildiri hazırladı. Tarihimize «Amasya Tamimi» adıyla geçen bu bildiri 22 Haziran günü Anadolu'daki bütün Kolordu Komutanlıklarına, valiliklere, kaymakamlıklara gizlilik kaydı ile iletildi. Bildiride şunlar yer alıyordu :

a) Yurdun bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir. Hükûmet sorumluluğunu kavramış değildir. Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

b) Milletin sesini dünyaya duyurmak ve kaderini tâyin etmek için bir millî kongrenin toplanması zorunludur.

c) Komutanlar görevlerinden ayrılmıyacaklar; görevinden alınanlar, yeni atananın mücadeleyi destekleyecek güvenilir biri olması halinde komutanlığı devredeceklerdir.

Erzurum'da bir kongre toplanması hazırlıklarına girişilmesi üzerine, İstanbul Hükûmetince Samsun'dan itibaren tutum ve davranışları kuşkuyla izlenen Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a çağırılmıştı. Görevinden ve askerlikten istifa ettiğini bildirerek İstanbul'u cevaplandıran Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuz 1919 günü başkan olarak Erzurum Kongresinin ilk oturumunu açmıştı.

Ege bölgesinde İzmir'in işgalini izleyen günlerde halk kuruluşlarınca ortaya çıkarılan ve Yunanlılarla kanlı çarpışmalar sürdüren Kuvayi Milliye'nin malî kaynaklarını artırmak ve düzene sokmak için bir dizi kongreler toplanmağa başlandı. 26 - 30 Temmuz günleri arasında Balıkesir Kongresi, 7 - 10 Ağustos günleri arasında Nazillî Kongresi, 16 - 25 Ağustos günleri arasında Alaşehir Kongresi toplanmıştı. Bu kongreler, tamamen halk kuruluşları niteliğindeki «Müdafaai Hukuk» ve «Reddi İlhak» dernekleri tarafından düzenlenmişti. Kongrelerde alınan kararlarla, Ege bölgesinde Yunanlılara karşı geniş bir cepheyi tutan halk kuruluşlarına bağlı Kuvayi Milliye birliklerine gerekli malî kaynaklar sağlanıyordu.

Daha çok Doğu Anadolu halk temsilcilerinin katıldığı Erzurum Kongresi, iki haftalık çalışması sırasında alınan kararları bir bildiri şeklinde Dünya kamu oyuna açıkladı. İleride ayrıntılı olarak değineceğimiz üzere yabancı mandası görüşü kesinlikle red ediliyor, Kurtuluş Savaşının finansmanında dış yardım olarak görülecek olan Rus yardımlarına ilişkin görüşmelere ve yardımın alınış şekline temel olacak görüş belirtiliyordu.

4 Eylül 1919 günü toplanan Sivas Kongresi'ne, Trakya bölgesi dışında, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen 31 delege katılmıştı. Erzurum Kongresi kararları bütün Anadolu'yu kapsayacak biçimde genişletilmiş, Amerikan mandası fikri kesinlikle red edilmişti. Sivas Kongresinin, Ali Fuat Paşa'yı «Batı Anadolu Genel Kuvayi Milliye Komutanı» olarak ataması, kongrenin Anadolu'yu yönetmeye yetkili bir organ biçimini almağa başladığını gösteriyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa ederek ayrılması ve hükûmetin ısrarına rağmen İstanbul'a dönmeyerek Doğu Anadolu'da kalması, Erzurum Kongresinin millî mücadeleyi bütünleştirici ve kesin kararlar alması, Anadolu'da hükûmetin dışında ve hükûmeti de karşısına alan bir halk hareketinin başladığını gösteriyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın tutum ve davranışlarını dikkatle izleyen Damat Ferit Paşa başkanlığındaki İstanbul Hükûmeti, Anadolu'daki halk hareketinden kuşkulanmış ve bütünleşme gerçekleşmeden bu hareketi başlangıçta boğmak istemiş-

ti. Bu amaçla, Bedirhani aşiretinden üç kişi büyük paralarla İstanbul'dan Diyarbakır'a gönderilmiş; Harput Valisi Ali Galip'le birlikte Kürt aşiretlerinden kuvvet toplayarak Sivas'ta toplanan kongrenin basılması ve üyelerinin tutuklanması istenilmişti. Doğu Anadolu'da bulunan ordu birliklerinin Millî Mücadeleyi destekleyici tutum takınmasıyla bu tehlike atlatılmıştır. Ali Galip ve adamları Malatya'da Hükûmet konağında kuvvet toplamak için malsandığından senet karşılığı para alırlarken, bir askerî birliğin baskınına uğramışlar, ayırdıkları parayı ve yazdıkları senedi (137) bırakarak kaçmışlardır.

İstanbul Hükûmetince plânlanan Ali Galip olayı başarıya ulaşamamış, buna karşılık, doğurduğu tepki sonucu Anadolu'da Millî Mücadele birliğe ve bütünlüğe kavuşmuştur. Ali Galip olayının İstanbul Hükûmetince düzenlendiği açıklıkla belli olunca, Mustafa Kemal Paşa bütün idareci ve komutanları durumdan haberdar etmiş, idarecilerin Dahiliye Nazırına (İçişleri Bakanı) ve komutanların Harbiye Nazırına (Millî Savunma Bakanı) güven duymadıklarını belirten telgraflar çekmelerini istemişti. Çekilen telgrafların Padişaha ulaştırılmaması üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Dahiiye Nazırına sonu **«...güvendiğiniz kişilerin ve kuvvetin başına gelenleri öğrendiğiniz zaman kendi başınıza geleceklerle mukayese etmeyi unutmayınız..»** şeklinde biten sert bir telgraf çekmiş ve Sivas'ta telgrafhanenin başına geçerek Anadolu'daki bütün Kolordu Komutanlarıyla temasa geçmiş, İstanbul'a Padişahla önemli bir konuda telgrafla görüşmek zorunda olduklarına dair telgraflar çekmelerini istemişti. 3 üncü, 12 nci, 13 üncü, 15 inci ve 20 nci Kolordu Komutanlarının telgraflarına İstanbul'ca cevap verilmemesi üzerine; Sivas Umumî

(137) Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde «Taviz Senedi» adıyla anılan ters uygulamalara sık sık rastlanıyordu. Özellikle üst dereceli memurlar özel ihtiyaçları için diledikleri zaman «taviz senedi» adı verilen senetler karşılığında mal sandıklarından para çekiyorlar, daha sonra aldıkları parayı ödeyerek senetleri geri alıyorlardı. Bu nedenle, Maliye Müfettişlerinin teftişe çıkışları ve yolculukları bütün idareciler tarafından haberleşilerek izleniyor, müfettişin geleceğini haber alan mahallî mal memurları ve idareciler veznedeki taviz senedi miktarındaki parayı tüccarlardan geçici olarak alıp kasayı denkleştiriyorlardı.

Kongre Heyetinin kararına uyularak, İstanbul'un Anadolu ile başta telgraf olmak üzere her türlü ulaşımı kesilmişti.

Anadolu'nun Hükûmetle bağı kesilip, yönetimi Sivas Kongresi Umumî Heyetinin, yani halk temsilcilerinin ele almalarının amacı İstanbul'daki yabancı elçiliklere bir bildiri ile duyurulmuştu. 12 Eylül 1919 günü başlayan İstanbul ile Anadolu ilişkisinin kesilmesi 23 gün sürmüş, bu süre içinde Anadolu'yu halk temsilcilerinden oluşan Sivas Kongresince seçilmiş «Heyeti Temsiliye» yönetmişti.

Heyeti Temsiliye ilk iş olarak Anadolu'da İstanbul Hükûmeti yanlısı ve Millî Mücadeleye karşı olan idareci ve komutanları görevlerinden alarak, yerlerine yurtsever idareci ve komutanları atamağa başlamıştı. Bu arada bazı maliyecilere de önemli görevler verilmesi yoluna gidilmiştir.

Ankara Valisi Muhittin Paşa, bölgesindeki halk hareketini sürekli olarak baltalıyordu. Halk daha çok Defterdar Yahya Galip Beye güveniyor ve onun etrafında toplanıyordu. Ankara Valisi Muhittin Paşa halk hareketini söndürmek amacıyla geziye çıktığı Çorum'da 13 Eylül'de askerî birliklerce tutuklanarak Sivas'a götürülmüş, Ankara halkı da Defterdar Yahya Galip Beyi vali seçmişti. Böylece, yakında Heyeti Temsiliye'nin merkezi olacak olan Ankara'da yurtsever bir vali göreve başlamış bulunuyordu.

Kastamonu da İstanbul'a bağlı memurların elindeydi ve valilik vekâletle idare ediliyordu. İstanbul'dan gönderilen yeni vali gelmek üzereydi. Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle, Ankara'da bulunan 20 nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Kastamonu'ya hakim olmak üzere Albay Osman Beyi gönderdi. Albay Osman Bey 16 Eylül günü Kastamonu'ya varınca, İstanbul taraftarı olanlar hemen kendisini tutuklayarak hapsettiler. Gece, küçük rütbeli yurtsever subaylar bir baskınla Albay Osman Beyi kurtardılar ve İstanbul taraftarı vali vekili ve Jandarma komutanını tutuklayarak hapsettiler. Albay Osman Bey duruma hâkim oldu ve Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Kastamonu Defterdarı Ferit Beyi vali vekili tâyin etti. Kastamonu'da böylece İstanbul ile ilişkisini kesmiş oluyordu.

Kısa zamanda, İstanbul hükûmetine bağlı ve Millî Mücadeleye karşı Elâzığ, Malatya, Ankara, Kastamonu, Çorum, Dersin, Trabzon, Niğde, Konya vali ve mutasarrıfları görevlerinden alınmış, yerlerine yurtsever kişiler atanmıştı. Ayrıca, İstanbul Hükûmetinin Ankara'daki 20 nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın görevden alınması ve Konya'daki 12 nci Kolordu Komutanlığına Millî Mücadeleye karşı bir komutanın atanması gibi çabaları etkisiz bırakılmıştı.

Anadolu'nun İstanbul ile bağlantısını keserek üç haftadan fazla kendi kendini yönetmesi üzerine, Padişah çıkar yol olmadığını görerek Anadolu ile anlaşma yolu aramağa başladı. Sonuçta, Damat Ferit Paşa hükûmeti devrildi. 2 Ekim 1919 günü kurulan yeni hükûmette Anadolu direnişini benimseyen yurtsever bakanlara da görev verilmişti.

Yeni hükûmet ile Heyeti Temsiliye arasında belirli noktalarda anlaşmaya varılmasıyla, Anadolu'nun İstanbul ile bağlantısı yeniden kurulmuştu. En kısa zamanda serbest seçimler yapılacak ve Meclisi Mebusan İstanbul'da toplanacaktı.

Sivas Kongresi, bütün yurdu temsil edecek olan 16 kişiden oluşan Heyeti Temsiliye'yi seçmiş, He yeti Temsiliye Anadolu'yu yönetmeye başlamıştı. Ancak, Sivas'tan tüm Anadolu'yu yönetmek zordu. Zamanın ulaşım araçları buna elverişli değildi. Bu nedenle, Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti Temsiliye 27 Aralık 1919 da Ankara'da çalışmalarına başladı.

Meclisi Mebusan 12 Ocak 1920 günü İstanbul'da toplanmıştı. Milletvekillerinin çoğunluğu Anadolu'da başlayan Millî Mücadeleyi benimsemekteydiler. Meclisi Mebusan'ın bu yapısı, İstanbul'daki işgal kuvvetlerini, özellikle İngilizleri tedirgin etmekteydi. İngilizler 16 Mart 1920 günü İstanbul'u işgal etmişler, Meclisi Mebusan'ı basarak bazı milletvekillerini tutuklamışlar, kurtulabilenler Ankara'ya kaçmışlardı. Bunun üzerine, Heyeti Temsiliye adına verdiği emirlerle Anadolu'da bulunan işgal devletlerinin subay ve erlerini tutuklatan Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920 günü yayınladığı bir tebliğ ile onbeş gün içinde yeniden millet-

vekili seçimleri yapılarak Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını Valiliklere ve Kolordu Komutanlıklarına bildirmişti.

Seçimler kısa zamanda sonuçlanmış, Anadolu'nun dört bucağından gelen milletvekilleri ile 23 Nisan 1920 günü, olağanüstü yetkilere sahip bir savaş ve kurucu meclis özellikleri taşıyan Büyük Millet Meclisi Ankara'da çalışmalarına başlamıştı.

II — ANADOLU BÜTÜNLEŞME HAREKETİNİN FİNANSMANI

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da karaya çıktığı 19 Mayıs 1919 günü ile Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açıldığı 23 Nisan 1920 günü arasında Anadolu'nun hükûmetsiz ve devletsiz kaldığı onbir aylık dönemde, bir yandan halkın kurduğu Kuvayi Milliye cepheleri tutar ve düşman işgaline yakın bölgeleri yönetirken, bir yandan da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Anadolu bütünleşme hareketi gelişmiş ve gerçekleşmiştir. Erzurum Kongresi ile başlayan Anadolu bütünleşme hareketi, Sivas Kongresi ile gelişmesini sürdürmüş ve seçilen Heyeti Temsiliye'nin Anadolu'nun yönetimine el koyması ile sonuçlanmıştır. Bu bütünleşmenin finansmanı nasıl yapılabilmiş, gerekli malî kaynaklar nereden sağlanmıştır? Bu bölümde kısaca bu soruları cevaplandırmaya çalışacağız.

a) Erzurum Kongresinin Finansmanı :

Mustafa Kemal Paşa, 22 Haziran 1919 günü Amasya'dan yayınladığı tamimle, Anadolu'nun en güvenilir yeri olan Sivas'ta en kısa zamanda bir millî kongre toplanacağını ve bunun için bütün vilâyetlerin her livasından milletin güvenini kazanmış üç temsilcisinin hemen yola çıkarılması gerektiğini gerekçeli olarak bütün Anadolu'ya bildirmişti. Aynı tamimin 2 nci maddesinde, Doğu adına 10 Temmuz'da Erzurum'da toplanması kararlaştırılan kongre için Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetlerince seçilen temsilcilerin Erzurum'a doğru yola çıktıkları belirtiliyordu. (138)

(138) Kemal ATATÜRK — Nutuk — Cilt : III, Vesika No : 26

23 Temmuz 1919 günü Erzurum'da toplanan kongreye Van'dan 2, Bitlis'den 3, Sivas'tan 10, Trabzon'dan 17 ve Erzurum'dan 24 olmak üzere 56 temsilci katılmıştı. Erzurum dışındaki vilâyetler temsilcilerinin Erzurum'a kadar yollukları, kendilerini seçen Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetlerince ödenmişti. Söz konusu cemiyetler, zamanın Dernekler Kanunu hükümlerine göre kurulmuş olup, gelirleri üyelerinin ödedikleri aidatlar ile halkın bağışlarından oluşuyordu. Kısaca, Erzurum Kongresi delegelerinin yollukları halk tarafından ödenmiş bulunuyordu.

Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyeti, ev sahibi olarak ağırlama masraflarını üzerine almıştı. Erzurum'da doğu illerini kapsayan bir kongre toplanması kararlaştırıldığı zaman düzenlenen 17.6.1919 tarihli «Vilâyeti Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi Kongresi Raporu»nda, bütçe başlığı altında şu tedbirlerin alınması öngörülüyordu :

«Şimdiye kadar cemiyetimiz yalnız ilmî esaslar ile iştigal ettiği için pek cüz'i olan masarifatını mahdut zevatın teberrüatiyle kapatmıştı. Bu günden itibaren cemiyetimiz bütçesine, vesaik celp ve cem'i ve neşri, merkezi umumiye, nakdi muavenet, vilâyet kongresi masarifi, icar, müstahdemin maaşı, kırtasiye ve telgraf muhaberatı ücreti gibi ağır ve oldukça haizi ehemmiyet masarifat ithaline mecbur olduğundan ve moskof çizmesi, Ermeni baltası altında ezilmiş olan şehrimiz yalnız başına bu fedakârlığı ifa kudretine malik olmadığından kazalarımız ahalisinin hamiyetine de müracaat etmek mecburiyetindeyiz..»

Raporda belirtilen malî güçlüğü yenmek ve Erzurum Kongresi'nin giderlerini karşılamak amacıyla halkın bağışlarına başvurulmuştu. Yalnızca kongre giderlerinin karşılanması ve temsilcilerin ağırlanması için toplanan para 1500 liraydı. (139)

Kongrenin tek katlı eski bir okul binasında (Ermeni Sansaryan Mektebi) yapılması kararlaştırılmıştı (140). Okulun salonuna çam tahtasından bir başkanlık kürsüsü konulmuş, önüne okul sıraları dizilmişti. Duvarlar ve camlar çıplaktı. (141)

---

(139) Cevat DURSUNOĞLU — Millî Mücadelede Erzurum — S. 137

(140) Mahmut GOLOĞLU — Erzurum Kongresi — S. 77

(141) Atatürk, söz konusu salondan «pek mütevazi bir mektep salonu» diye söz etmektedir. (Nutuk, Cilt : I, S. 64)

Okulun sınıfları, dışarıdan gelen temsilciler için yatakhanelere dönüştürülmüştü (142). Mustafa Kemal Paşa ile beraberindeki subaylar Erzurum'da bulunan Kolordu merkezinde misafir edilmişti (143). Kongre günü yaklaşınca hazırlanan yatacak yerler yetersiz kalmış, bunun üzerine başta Hacı Dedeağa olmak üzere yurtsever Erzurum'luların konaklarında yer ayrılmıştı (144).

Erzurum Kongresi çalışmaları 16 gün sürmüstür. 7 Ağustos 1919 günü alınan kararlar bir bildiri şeklinde yayınlanarak çalışmalar sonuçlandırılmış ve Anadolu bütünleşme hareketinin ilk adımları atılmıştı. Alınan tek malî karar dış yardım konusunda bir temennî kararıydı. Kurtuluş Savaşının dış yardımlarla finansmanı konusunda temel ilke olacak olan bu karara, dış yardımlara ilişkin açıklamalarımızda ayrıntılarıyla değinme fırsatı bulacağız.

Kongre sona erdiğinde, Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyetinin kasasında yalnızca 80 lira kalmıştı (145). Bu duruma göre, dışardan gelen temsilcilerin yerleştirilmesi, telgraf haberleşmeleri ve benzeri kongre masrafları 1420 lira dolayında oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak 17 kişilik karargâhı ile 16 Mayıs 1919 günü İstanbul'dan Müfettişliğin üç aylık ödeneği ile Samsun'a hareket etmişti. Ödenek kısa zamanda tükenmiş, Amasya'dan Erzurum'a gidiş Mustafa Kemal Paşa'nın tüm askerlik hayatı boyunca biriktirdiği 800 liranın harcanmasıyla sağlanmıştı. (146) Mustafa Kemal Paşa, bütün resmî sıfatlarını terkederek kendi deyimiyle milletin sinesine döndüğünde, büyük maddî güçlüklerle karşılaşacağını biliyordu. Bir Osmanlı Paşa'sının sahip olduğu bütün maddî avantajları bir kıyıya iterek bir «ferdi millet» olan Mustafa Kemal Paşa'nın, ne birikmiş parası, ne de gelir sağlayan bir mülkü vardı. Karargâh personelinden komutanları gibi milletin sinesine dö-

(142) Mahmut GOLOĞLU — Erzurum Kongresi — S. 177
(143) Şevket Süreyya AYDEMİR — Tek Adam — Cilt : II, S. 111
(144) Mahmut GOLOĞLU — A.g.e., S. 170
(145) Cevat DURSUNOĞLU — A.g.e., S. 137
(146) Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi — Cilt : 19 S. 10, 854

nenler de aynı durumdaydılar. Artık ne yeni bir ödenek olanağı vardır, ne de aylık almak ihtimali. Mustafa Kemal Paşa ve karargâh personeli, her türlü maddî dayanaktan yoksundur.

Ağustos ayının son günlerinde, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki askerlikten ayrılmış karargâh personelinin kongre için Sivas'a hareket etmeleri gerekiyordu. Yola çıkılması için gerekli para nereden ve nasıl bulunacaktı? Gerçi, Mustafa Kemâl Paşa ve kurmay başkanı Erzurum Kongresince yeni kurulan «Heyeti Temsiliye»ye seçilmişti ve Heyeti Temsiliye'nin giderlerinin nizamname gereğince Müdafaai Hukuk Cemiyetince karşılanması gerekiyordu. Fakat, Müdafaai Hukuk Cemiyetinin kasasında yalnızca 80 lira kalmıştı. Erzurum Belediye Başkanı Zakir Efendi yüzer liradan Sivas'a kadar dört yaylı araba kiralıyabileceğini söylemişti. Gerisini, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin para, hesap ve alış verişlerini yürüten Sayın Mazhar Müfid Bey'den dinleyelim : (147)

«Akşam yemeğinde Paşa (Mustafa Kemal) yine Sivas yolculuğuna bahsi intikal ettirerek

— Hazır mıyız?

— Elimizde çürük çarık üç otomobil var. Karoserileri berbat, körükleri yırtık pırtık, lâmbaları da yok. Karpit yakacağız. Geceleri yola devam etmek mecburiyetinde kalırsak karpit de yanmaz. Burada karpit tedarik etmenin de imkânı yok.

— Çürük çarık, lâmbalı lâmbasız gideceğiz. Ancak üç otomobil hepimizi ve eşyamızı nakle kâfi mi?

— Tabiî kâfi değil.

— Rauf, Süreyya, Hüsrev, Raif Beylerle sen, Cevad Abbas ve Muzaffer otomobillere taksim oluruz. Şeyh Fevzi Efendi için de yer ayrılır. Kendisini Erzincan'dan alırız. Recep, Zühtü, Hayati, Memduh ve diğer zabit (subay) arkadaşlarla eşyalarımız da arkadan araba ile gelirler.

---

(147) Vehbi Cem AŞKUN — Sivas Kongresi — S. 100, 101

— Güzel Paşam. Ben de böyle düşünüyordum. Ancak üç dört arabaya ihtiyacımız var. Bugün Belediye Reisi ile görüştüm. ucuza bize araba temin edecek. Fakat 400 lira kadar bir paraya ihtiyacımız olacak. Tabiî yol boyunca ve Sivas'ta da paraya ihtiyacımız olacak. Kasamız ise malûm.

Kaşlarını çatarak ve dişlerini sıkarak gözlerini masanın üzerinde duran kahve fincanına dikti ve hafif sesle

— Evet, bir de para meselemiz var...

O'nun bu ânını ve bu halini görüp de üzülmemenin imkânı yoktu. Bir millet mücadelesinin ve bir millet kurtuluşunun yolunda üniformasına ve kesesindeki 800 lirasına kadar maddî her şeyini kaybeden ve bütün zekâ, enerji ve manâ kudretini büyük idealine hasreden bir adamın artık hiç olmazsa para mevzuu ile ilgisi olmamalı, binbir gaile içinde onu düşünmekten azade bulunmalı idi. Onun içindir ki :

— Paşam, siz bu mevzu ile meşgul olmayınız. Elbette bir tedbir düşüneceğiz.

Diyerek, mevzuu değiştirmek kastıyla...»

Mustafa Kemal Paşa'nın «Evet, bir de para meselemiz var» diye değindiği problem, ne yazık ki, millî mücadelenin başında olduğu kadar, bütün mücadele boyunca temel problem olmakta devam edecektir.

Meselenin nasıl bir çözüm şekline ulaştığını, Müdafaai Hukuk Cemiyeti Erzurum Şubesi üyesi Sayın Cevat Dursunoğlu'ndan dinleyelim : (148)

... O gün Mustafa Kemal Paşa'nın yanından gelen Kâzım (Dirik), arkadaşlara Paşa'nın yola çıkmasını sağlamak için bizim para temin etmek vazifemiz olduğunu hatırlattı... Hiç birimizde de para yoktu. Hepimiz «kutilâyemut» (149) yaşayabiliyorduk. Paşaya hiç olmazsa bin lira kadar bir para temin etmeliydik... İlk ted-

(148) Cevat DURSUNOĞLU — MilliMücadelede Erzurum — S. 137, 138

(149) Katilâyemut = ancak ölmeyecek kadar gıda alma anlamında Arapça bir deyim.

bir olarak çoluk çocuğumuzun ziynet eşyasına başvurmayı hatırladık. Kadınların göz yaşlarına bakmıyacaktık. Fakat bunların da boynunda, kolunda ne varsa hepsi muhacirlikte ekmek parası olarak sarfolunmuştu...

«Heyeti Faale» azasından emekli binbaşı Süleyman Bey hızır gibi imdadımıza yetişti. Her anlamiyle kâmil bir insan olarak tanıdığımız Süleyman Bey nasıl bir çıkmazda olduğumuzu görerek «Çocuklar, ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş dokuz yüz liram var. Ben altmış yaşını geçmiş bir adamım. Allahın rızasından, milletin selâmetinden başka bir dileğim yok. Bu parayı size veririm. Fakat bu parayı verdiğimizi ne Paşa ne de başka kimse bilmeyecek ileride Müdafaai Hukukun parası olursa verirsiniz, olmazsa helâl olsun. Ben Devletin verdiği emekli aylığı ile geçinir, giderim» dedi. Hepimizin gözleri yaşarmıştı. Bu adsız büyük bizi o günkü en büyük kaygımızdan kurtarmıştı. O gün Süleyman Bey parayı getirdi. Yüz lira kadar da aramızdan toplayarak bin lira yaptık ve Kâzım delâletiyle Paşa'ya ulaştırdık. Kâzım dönüşte Paşa'nın çok memnun olduğunu sevinerek anlattı...»

Bu para ile yol hazırlıkları yapılmış; ekmek, peynir ve zeytinden ibaret komanyalar hazırlanmış, kafile üç otomobil ve üç at arabası ile 29 Ağustos 1919 günü Erzurum'dan Sivas'a doğru yola çıkmıştı. (150)

b) Sivas Kongresinin Finansmanı :

İstanbul Hükûmeti, yabancı işgal kuvvetleri ve millî mücadeleye karşı olanlar; Erzurum Kongresinden sonra Sivas'ta toplanacak daha geniş kapsamlı bir kongreyi önlemek için türlü girişimlerde bulunurlarken; Mustafa Kemal Paşa bütün gücünü kongrenin bir an önce toplanmasına yöneltiyor ve görüşlerini şöylece özetliyordu :

«Her şeyin başında millî bütünlüğe muhtacız. Erzurum Kongresi Şark Vilâyetlerini birleştirmiş, muhtelif teşekkülleri bir gaye üzerinde derlemeye hizmet etmiştir. Fakat bu kâfi değildir. Anadolu, Şark, Trakya'nın vahdetini ve beraberliğini te-

(150) Mahmut GOLOĞLU — Sivas Kongresi — S. 20 ve 24

min edebilmek için Sivas Kongre'sini bütün vatan ve memleket adına millî bir kongre halinde toplamaya ve millî mücadeleyi bu kongrenin seçeceği «Heyeti Temsiliye»nin tek idaresine tevdi eylemek iktidarını kazanmıya mecburuz. Ancak, bu sayededir ki, mesaimiz bütün memleket ve millete şamil olacak seri neticeler almayı temin eder.» (151)

Mustafa Kemal Paşa, bütün komutanlara, valilere ve mülkiye âmirlerine devamlı telgraflar çekiyor, milletçe Sivas'a gönderilecek temsilcilerin bir an önce seçtirilerek gönderilmesi hususunda her türlü yardımın esirgenmemesini rica ediyordu. Yer yer karşı koymalara, bozgunculuğa ve direnişe rağmen temsilciler seçiliyor, Sivas'a doğru yola çıkarılıyordu. Yollarda eşkiyalardan doğan güvensizlik nedeniyle, komutanlar ve valiler temsilcilerin güvenlik içinde yolculuk etmelerini sağlayacak tedbirler almak zorunda kalıyorlardı. Kongrenin ilk günü Bursa temsilcisi Ahmet Nuri Bey, çekilen sıkıntıları şöyle dile getiriyordu :

«Ankara'dan buraya gelirken Ali Fuat Paşa Hazretleri bendenizi bir asker kıyafetinde göndermeğe mecbur olmuştu. Ankara gibi teşkilâtı milliyemizin kuvvetli olduğu bir yerden bile hükûmetin zulmü dolayısiyle kongreye murahhas gelememiştir..» (152)

Kongreye katılmak üzere seçilen temsilcilere, genellikle mahallî «Müdafaai Hukuk» ve «Reddi İlhak» cemiyetlerince yollukları ödenmiştir. Bazı temsilciler ise seçildikleri yerlerin birlik ve beraberlik içinde olmamasından ötürü, kendi olanakları ile kongreye katılmışlar, her türlü giderlerini kendileri karşılamışlardır. Yolların güvensizliğine, ulaşım araçlarının yetersizliğine ve pahalılığına rağmen 19 ilden 36 temsilci kongreye katılmıştır.

Sivas kongresi için 1893 yılında «mülki idadi» olarak yapılmış bulunan o günkü «Sultani» (lise) binası hazırlanmıştı. Vali Reşit Paşa, binayı kendisine sormadan alıp hazırladıkları için ses çıkarmamıştı. Yaz tatili olduğundan okulun kongre çalışmalarına ayrılması kolay olmuştu.

(151) Vehbi Cem AŞKUN — Sivas Kongresi — S. 86
(152) Uluğ İĞDEMİR — Sivas Kongresi Tutanakları — S. 13

Okulun ilk kattaki birinci odası güvenliği korumakla görevli personele ayrılmış, büyük bir oda da yemek salonu olarak hazırlanmıştı. Birinci katta bir oda Mustafa Kemal Paşa'nın çalışacağı, dinleneceği ve yatacağı şekilde düzenlenmiş, odaya konulacak eşyaları Müftü Abdurrauf, Şekeroğlu İsmail ve Sığırcıoğlu Hayri efendiler evlerinden getirmişlerdi. (153)

Mustafa Kemal Paşa'ya ayrılan odanın yanındaki büyük salon, öğrenci sıraları ve sandalyelerle doldurulmuş, köşeye bir kürsü konulmuş, üstüne bir seccade örtülmüş, duvarlar halı ve bayraklarla süslenmişti. Salonun yanındaki diğer odalar ve dershaneler temsilciler ve konuklar için ayrılmıştı. Delegeler yemeklerini birinci kattaki bir salonda bir arada yiyeceklerdi. Yemek için bir tabldot kurulmuştu.

Gelen temsilcilerin otelde kalmaları arzu edilmiyordu. Bunun için yurtsever Sivas'lılar ellerinden gelen yardımı esirgemiyorlardı. Sivas'a yavaş yavaş gelmekte olan temsilcileri barındırma ve ağırlama işini tek başına Sivas Müdafaai Hukuk Cemiyeti üyesi Şekeroğlu İsmail Efendi üzerine almış, 28 temsilciyi 32 gün evinde ağırlamıştı. (154) Şekeroğlu İsmail Efendinin millî mücadeledeki üstün gayretleri, yıllar sonra çıkarılan bir Kanunla ve eşine vatan hizmeti tertibinden aylık bağlanarak anılmış olacaktı. (155)

Sivas Kongresi, çalışmalarına 4 Eylül 1919 günü başlamış ve 11 Eylül 1919 günü bir beyanname yayınlayarak çalışmalarını sonuçlandırmıştır. Kongre dağılmadan önce, ulusal amacı izlemek ve yönetmekle görevli 11 kişiden oluşan «Heyet-i Temsiliye»yi seçmiştir. Mustafa Kemal Paşa Heyeti Temsiliye'ye başkan seçilmişti.

Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin ihtiyaçlarının gerektirdiği masrafların ve beslenme giderlerinin karşılanmasında oldukça sıkıntı çekildiği anlaşılmak-

---

(153) Mahmut GOLOĞLU — Sivas Kongresi — S. 22
(154) Vehbi Cem AŞKUN — Sivas Kongresi — S. 98
(155) 1. Nisan. 1961 tarih ve 280 sayılı Kanun

tadır. Mustafa Kemal Paşa'nnın yanında asker olarak bulunanlar Erzurum'da olduğu gibi kolordu kadrosuna misafir kaydedilmemişlerdir. Bu duruma, Anadolu bütünleşme hareketinin doğrudan doğruya halka dayandırılması isteğinin yol açtığını sanmaktayız. Kolordu kadrosuna misafir kaydolunmaması, geçim ve beslenme meselelerinin önemli bir sorun olarak ortaya çıkmasına neden olmuştu. O sıralarda İstanbul Hükûmetince görevinden uzaklaştırılan Kaymakam Nizamettin (Atakar) Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya katılmış ve beraberindekilerin iaşe işleri ile meşgul olmuştu. Nizamettin Beyin anılarından aşağıya aldığımız bölümler, çekilen malî güçlükler konusunda açık fikir vermektedir :

«Bir gün Mustafa Kemal Paşa'ya çarşıda kasaba, bakkala borçlandığımızı ve para kalmadığını söyledim.

— Bunları Rauf yanımdayken tekrar aç, dedi. Rauf Beyle otururken vaziyeti anlattım. Paşa :

— Ben şimdiye kadar olanı, 7 - 800 liramı verdim. Başka param pok, dedi.

Rauf Bey 100 altın verdi :

— Şimdi bunlarla idare et, sonra beni gör, dedi.

Bu paralarla, yirmi kişiyi bulan Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti ile kongre azalarının iaşesini temin ediyorduk. Mustafa Kemâl Paşa herkesten hissesine düşen masrafı almak teklifini kabul etmiyordu.

— Kimden ne isteyeceksin? Yanımdakilerin bazısı Mülâzım (Teğmen). Maaşının bir kısmını zaten ayrılırken İstanbul'da ailesine bırakmış. Bir de burada masraf. Buna dayanabilir mi? Nasıl olur?»

Ne var ki, para sıkıntısı, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin Sivas'ta bulunduğu üç ayı aşkın bir süre devam etmiş, 19 Aralık 1919 günü Ankara'ya hareket edilmişti. Çekilen sıkıntılar hakkında fikir edinebilmek için, yalnızca Ankara yolculuğu hazırlıklarına göz atmak yeterlidir.

Erzurum — Sivas yolculuğunda olduğu gibi, Sivas — Ankara yolculuğunda da en büyük problem para problemidir. Mustafa Kemal Paşa, beraberindekiler ve Heyeti Temsiliye üyelerinin Sivas'tan Ankara'ya kadar yapacakları yolculuğun giderleri nasıl karşılanabilecektir? Mustafa Kemal Paşa, bankalardan borç para alınmasına karşıdır. Zira, Millî Mücadeleye karşı olanlar ve düşmanlar bunu olumsuz propaganda konusu yapabileceklerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunanlardan Mazhar Müfid (Kansu) Bey, arkadaşı olan Osmanlı Bankasının Sivas Şubesi Müdüründen, kendi adına bir miktar borç para almak için girişimlerde bulunur. Mevcut üç otomobile gerekli benzin ve lâstiği sağlamak için, o günlerde Sivas'ta otomobile sahip tek kuruluş olan Amerikan Okulu'nun bayan müdürüne başvurulur. Bayan müdür, para karşılığı benzin ve lâstik vermelerinin mümkün olamıyacağını, bu nedenle para verilmesinde israr edilmemesini söyleyerek, verdiği benzin ve lâstikler için para kabul etmemektedir. Sonuçta, alınan benzin ve lâstikler için para kabul etmediklerine dair Amerikan Okulu Müdüründen bir yazılı belge alınır. Bu konuda Mazhar Müfid Bey şöyle demektedir : (156)

«Biz parasız istemiyoruz, onlar almıyor, evet amma, ileride ne olur, ne olmaz, onların bizim ısrarımıza rağmen para almadıklarına dair elimizde bir vesika bulunsun...»

Mevcut üç otomobil ile yola çıkmak üzere yapılan hazırlıklar sonuçlanmış, fakat yolculuk için gerekli para, Osmanlı Bankası müdürünün hasta olması nedeniyle bankaya gelememesinden ötürü sağlanamamıştı. Mazhar Müfid (Kansu) Beyin anılarını izlemeğe devam edelim : (157)

«Herşey hazırlandı. Artık yarın hareket ediyoruz. Bildiklerle vedalaştık. Fakat bütün mevcut nakdimiz ancak yol için yirmi yumurta, bir okka peynir ve on ekmeğe yettiğinden, bunları aldırdık. Zira banka müdürü bugün de gelmezse yolda bütün bütün aç kalmak ihtimali de vardı. (Banka müdürü hastadır, evinden çıkamıyor).

---

(156) Vehbi Cem AŞKUN — Sivas Kongresi — S. 176
(157) A.g.e; S. 177

Bugün de direktör gelmedi. Gönderdiğim haberde yarın dokuzda hareket edeceğimizi bildirdiğimden, sabah hemen karanlıkta, yani sekizde bankaya mutlaka gelerek icabını icra edeceği ve bizi teşyide bulunacağı cevabını aldık.

Filhakika hareketimiz günü, sabah sekizde yüzbaşı Bedri Beyle bankaya gittik. Bitlis eski valisi (158) imzasıyla bir senet tanzim edildi. Bedri Bey de tüccardan diye kefil oldu, bin lirayı aldık.»

Bu koşullar altında 18 Aralık 1919 günü Sivas'tan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, beraberindekiler ve Heyeti Temsiliye üyeleri, çeşitli güçlüklerle dolu uzun bir yolculuktan sonra, 27 Aralık günü Ankara'ya varmışlardı. Ankara'da halkın bağışları ve merkezi Ankara'da bulunan 20 nci Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın desteği ile geçiştirilen günler, Anadolu bütünleşme hareketinin en son halkası olan Büyük Millet Meclisinin 23 Nisan 1920 günü açılmasıyla sona erecek; devletsiz ve hükûmetsiz Anadolu'yu halk temsilcileri yönetmeğe başlıyacaktı.

III — KUVAYİ MİLLİYENİN MALÎ KAYNAKLARI

a) Kuvayi Milliye Dönemi :

Kurtuluş Savaşı boyunca, Kuvayi Milliye deyiminin değişik anlamlarda kullanıldığına tanık olmaktayız. «Kuvayi Milliye» nin «Millî Kuvvetler», yani «Milis» anlamında kullanılması yaygındır ve biz daha çok bu tür kullanılışı ile ilgiliyiz. Geniş anlamıyla ele alındığında, Kuvayi Milliye deyimi, yalnızca halk kuvvetlerini değil, Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak kuruluşlarını, Heyeti Milliyeleri, kongreleri, Büyük Millet Meclisini, kamu kuruluşlarını ve düzenli orduyu da içine alan tüm Kurtuluş Savaşını kapsamaktadır.

15 Mayıs 1919 günü İzmir'in işgali ile başlayan halkın silâhlı direnişi, 1920 yılı sonlarına kadar, yani cephelerin tamamen düzenli ordu tarafından tutulduğu zamana kadar, Kuvayi Milliyece yürütülmüştür. Bu halk hareketi, Birinci Dünya Savaşı galibi devletlerle Mondros Mütarekesi imzalamış olan Osmanlı Devleti ve

(158) Mazhar Müfid (Kansu) Bey, daha önce Bitlis Valisi bulunuyordu

Hükûmeti dışında, zaman zaman onları da karşısına alarak gelişmiş, güçlenmiş ve cepheleri başarıyla korumuştur. 23 Nisan 1920 den sonra Anadolu'yu yönetmeğe başlayan Büyük Millet Meclisi de, işgalci kuvvetlerle çarpışan Kuvayi Milliye birliklerinin yanısıra düzenli ordu birliklerini cepheye göndermekten bazı siyasal nedenlerle çekinmiştir. Gerek bu siyasal nedenle, gerekse o günlerde düzenli ordunun düşmanın karşısına çıkarılamıyacak kadar zayıf oluşu nedeniyle, 1919 yılı ortasından 1920 yılı sonuna kadar geçen bir buçuk yıl, Kuvayi Milliye ön plânda görünmektedir. (159)

40 ay süren Kurtuluş Savaşının 18 aylık bir bölümünü kapsayan Kuvayi Milliye döneminin en ilginç bölümünü ise hiç kuşkusuz ilk 11 aylık süre teşkil etmektedir. Anadolu'nun devletsiz ve hükûmetsiz olduğu dönem olarak kabul edilen (160) 15 Mayıs 1919 - 23 Nisan 1920 tarihleri arasında Anadolu'nun düşmana karşı çarpışan ve işgale yakın bölgelerini yöneten tek gücü Kuvayi Milliye olmuştur. Bu dönemde, Kuvayi Milliye yalnızca cephelerde çarpışan halk birlikleri değil, aynı zamanda halkın kendi kendini yönetmesi ve yönetime el koyması şeklinde beliren bir yönetim türüdür.

Kuvayi Milliye'yi doğuran etkenleri bir araştırıcıdan izleyelim : (161)

«Yunanlıların İzmir'e çıkarak Anadolu fütuhatına başlamaları üzerine, yer yer teşekkül etmeye başlayan milis kuvvetler, o günün şartlarının zorunlu kıldığı bir gerekti. Mondros Mütarekesinin ağır hükümlerini kabul ederek Birinci Dünya Savaşından yenilmiş çıkan devlet, ne hükûmeti, ne de ordusu ile fiilî bir müdahale imkânına sahip değildi. Özellikle, Ferit Paşa hükûmetinin Batı Anadolu'da olup bitenlere seyirci kalması, üstelik halka sükûnet tavsiye etmesi, bizzat halkın kendi kendini savunması zorunluluğunu ortaya koymuştu. Ordunun durumu da ayrıca iki

(159) Sayın Sabahattin SELEK'in «Anadolu İhtilâli» adlı eserinde, Kuvayi Milliye'nin yapısının inceleniş şekli, araştırmalarımıza ışık tutmuştur.
(160) Cemal KUTAY — Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi — Cilt : 19 - S, 3
(161) Sabahattin SELEK — A.g.e, S : 113 - 114

bakımdan önemli idi. Evvelâ, ortada ordu denilecek bir varlık yoktu; halk, orduyu artık sevmiyor ve güvenmiyordu. Şüphesiz hiçbir millet, harpten yenilmiş dönen ordusunu alkışlamaz. Yalnız bir ordunun halkına karşı bu derece sevimsiz göründüğü pek nadirdir. Türk halkı, birbiri ardından gelip çatan uzun harplerin yarattığı acılar sebebiyle pek haksız da değildir. Gerçekte, halkın sevmediği subaylardı, askerlikti. Subaylar Birinci Dünya Harbi felâketinin sorumluları olarak görülüyorlardı. Kimsenin, düşman işgaline karşı durmak için de olsa asker olmaya hevesi ve niyeti yoktu. Esasen, devlet de ne seferberlik, ne de Yunanlılara karşı harp ilân etmişti.

İşte, kısaca ifadeye çalıştığımız bu durum milis kuvvetlerinin doğmasına sebep olmuştur.

İzmir'in işgalinden onbeş gün sonra başlayan milis teşkilâtı, yine aynı sebeplerle büyük rağbet görmüş ve günden güne gelişmiştir. Kuvayi Milliye'nin itibarı zamanla o dereceye yükselmiştir ki, subaylar ve Büyük Millet Meclisi azaları arasında bile orduya lüzum olmadığı, milis kuvvetlerle zaferin kazanabileceği kanısı yayılmıştır.»

Kuvayi Milliye, Anadolu'nun devletsiz ve hükümetsiz kaldığı 19 Mayıs 1919 - 23 Nisan 1920 tarihleri arasında yarı örgütlenmiş bir direniş ve yönetim şekli olarak dikkati çekmekle beraber; 23 Nisan 1920 de Ankara'da bir hükümet kurulduktan sonra da etkinliğini sürdürmüştür. Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Anadolu'yu henüz yönetmeğe başladığı günlerde, iç isyanları bastırmakla uğraşmış ve iç meselelerin kazandığı öncelik nedeniyle orduyu kısa zamanda güçlendirme olanaklarına kavuşamamıştır.

Öte yandan, halk genel bir seferberliğe moral bakımdan hazırlıklı değildi. Halkta seferberliğe, askerliğe ve yeni savaşlara karşı ürküntü vardı. Uzun süren Birinci Dünya Savaşı ve seferberlik, halkta bir bıkkınlık doğurmuş; devlet yönetimine ve özellikle subaylara yönelen kırgınlık, yenilgi sonucu kızgınlığa dönüşmüştü. Böyle bir ortamda, kendisini yeni bir savaşa sürükleyenlerin subaylar olduğunu gören halk, iç isyanları çıka-

ranların kışkırtmalarıyla, subayların komutası altına girmekten çekinmekteydi. Kurtuluş Savaşının amacı halk tarafından açıkça anlaşılıncaya kadar, cephelerin ordu birliklerinden ziyade Kuvayi Milliyece tutulmasında yarar vardı. Bu nedenle, Büyük Millet Meclisi de derhal seferberlik ilân etmekten çekinmiş. Kuvayi Milliyenin daha etken bir biçimde yönetilmesi yoluna gitmiştir.

Bu bölümde, Anadolu'nun devletsiz ve hükûmetsiz kaldığı 19 Mayıs 1919 - 23 Nisan 1920 tarihleri arasında Anadolu'yu yönetmiş ve cephelerde düşmanla başarılı çarpışmalara girişmiş olan Kuvayi Milliye'nin özellikleri ve malî kaynakları üzerinde duracağız. Kuvayi Milliye'nin 23 Nisan 1920 de Büyük Millet Meclisinin açılışından, ortadan kaldırılarak tamamen düzenli orduya geçildiği 1920 yılı sonuna kadarki malî kaynaklarını ise, bundan sonraki bölümde incelemeğe çalışacağız.

b) Kuvayi Milliye'nin Doğuşu :

14 Mayıs 1919 günü Yunanlıların İzmir'i işgal edeceği İngilizler tarafından Osmanlı Hükûmetine bildirilmiş, bu arada İzmir Valisine de bir nota verilmişti. Bu haberin halk tarafından duyulması üzerine vali haberi yalanlamış; İzmir'de bulunan 17 nci Kolordu Komutanı ise, kolordunun bütün subaylarını evlerinden getirerek kışlada toplamış, daha doğrusu hapsetmişti.

Ertesi gün 15 Mayıs 1919 da Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmışlar, işgali kışlalarından seyretmekte olan 17 nci Kolordu subay ve erlerini esir almışlardı. İzmir'de bulunan 56 ncı Tümen'in subay ve erleri, Kolordu Merkezinin durumunu öğrenerek içerilere kaçmışlardı. Kaçan subay ve erlerin bazıları Tire'ye gelmişler, halkı silâhlandırarak Yunanlılara karşı silâhlı direnişi başlatmak istemişlerdi. Ne yazık ki, bu kez de bazı yönetici ve komutanların ters bir tutum içinde olduklarını görüyoruz. Tire Belediye Başkan Muavini ve Askerlik Şubesi Başkanı, bu girişimlerin önlenmesine öncülük yapıyorlar, hattâ daha da ileri giderek resmî kuruluşlara telgraflar çekerek «memleketi ihtilâle sürükleyecek olan subaylar» için ne gibi işlem yapmaları gerektiğini soruyorlardı. Silâhlı direnişe girişmek isteyen subaylar, silâhlı halk

kuvveti kurmak bir yana, barınmalarının bile zor olduğunu anlayarak Tire'den ayrılmışlardı. Bir kısmı direnişi gerçekleştirebilmek amacıyla daha içerilere çekilmiş, bir kısmı ise yöneticilerin ve halkın olumsuz tutumu karşısında ümitsizliğe düşerek dağılmıştı.

Oysa, Ödemiş'de direnişi başlatmak için ilk adımları atan gerçek yönetici ve komutanlara rastlamaktayız. Ödemiş Askerlik Şubesi Başkanı Ali Rıza Bey, Jandarma Komutanı Yüzbaşı Tahir Fethi Bey ve Kaymakam Bekir Sami Bey kesin bir kararla depoda bulunan 1600 tüfeği gönüllü halka dağıtmışlardı. Ne var ki, gönüllü olarak ortaya çıkanların çoğu kısa zamanda ortadan kaybolmuş, geriye yalnızca 120 kişi kalmıştı.

120 gerçek gönüllüden kurulu Ödemiş.in bu küçük halk kuvvetine, «Kuvayi Milliye» adı verilmişti. Jandarma Komutanı Yüzbaşı Tahir Fethi Beyin komutasındaki bu ilk halk kuvveti, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı günden bir hafta sonra kurulmuş oluyordu.

28 Mayıs'ta Tire'yi işgal eden Yunan'lılar Ödemiş'e doğru ilerlemeğe başlamışlardı. Bunun üzerine, Ödemiş Kuvayi Milliyesince Yunan komutanına haber gönderilmiş, Yunan birliklerinin Ödemiş'e yaklaşmaları halinde ateşle karşılanacakları bildirilmişti. İlk defa bir direnme ile karşılaşan Yunan komutanı bu ihtardan ürkerek, İzmir'deki üstlerini durumdan haberdar etmişti. İzmir'deki Yunan komutanlığı bir tabur asker daha göndererek, Ödemiş'in işgalini emretmişti.

Böylece, Kuvayi Milliye ile Yunanlılar arasında ilk çarpışma, 30 Mayıs 1919 da, Bayındır — Ödemiş yolu üzerindeki Hacılyas tapelerinde başlamış oluyordu. Beş saat süren çarpışmalar sonunda, Yunanlılara ağır kayıplar verdiren Ödemiş Kuvayi Milliyesi, daha fazla tutunamayarak geri çekilmek zorunda kalmıştı. Yunanlılarla 3,5 yıla yakın bir süre devam edecek savaşın ilk kurşunları sıkılmış, Kuvayi Milliye ilk kayıplarını vermeğe başlamıştı.. İki şehit, yirmi yaralı...

Ödemiş'te kurulan ilk silâhlı halk kuvvetine verilen «Kuvayi Milliye» adı her tarafta benimsenmiş, bundan sonra birbiri ardından kurulan mahallî silâhlı halk kuvvetleri «Kuvayi Milliye»

adını almıştır. Aslında «Millî Kuvvetler» anlamına gelen «Kuvayi Milliye» deyimi, halk tarafından geniş ölçüde benimsenmiş; zamanla Millî Mücadeleye katılan asker veya sivil bütün kişilere «Kuvayi Milliyeci» denilmiştir.

İlk Kuvayi Milliye birliğinin Ödemiş önlerinde ilk şehitlerini verdiği gün, askerî depodan alınan 200 tüfeğin gönüllülere dağıtılmasıyla Alaşehir'de ikinci Kuvayi Milliye birliği kuruluyordu. Hapishanede bulunan tutuklu ve hükümlülerin bir kısmı, kurulan birlikte yer almak üzere serbest bırakılmıştı.

Aydın'daki 57 nci Tümen Komutanı Albay Mehmet Şefik (Aker) bey, ünlü eşkiya Yörük Ali Efe'yi Yunanlılarla savaşa davet etti. Albay Mehmet Şefik bey, Yörük Ali Efe komutasında kurulan bu bölgenin ilk Kuvayi Milliye'sine silâh, cephane ve yardımcı iki yedeksubay verdi.

Artık yarış başlamış, Denizli'den Ayvalık'a kadar olan bölgede Yunan ilerleyişinin karşısına birbiri ardından kurulan Kuvayi Milliye birlikleri dikilir olmuştu. Dağda gezen eşkiyaların, asker kaçaklarının, mahallî Reddi İlhak ve Müdafaai Hukuk Kuruluşlarının kurdukları Kuvayi Milliye birlikleri hızla çoğalmış; Bergama'nın bir baskınla Yunanlılardan kurtarılması, bu birliklere olan güveni artırmıştı.

Kuvayi Milliye mevcudu zamanla artacak, bir yıl sonra 15 bin kişiye ulaşacaktır. Böyle bir silâhlı güç nasıl ayakta tutulabilecektir? Silâhlar askerî depolardan alınabilecektir. Bu silâhları kullanacak olanların yedirilme, giydirilme ve barınmaları nasıl sağlanacaktır? Kısaca, Kuvayi Milliyenin malî kaynakları nedir ve gerekli para nasıl temin edilmektedir? Bu konu, incelemelerimizin temelini teşkil etmektedir. Ancak, Kuvayi Milliye'nin malî kaynaklarının değerlendirilmesi, Kuvayi Milliye'nin yapısı ve özelliklerini bilmemizle mümkün olabileceğinden, bu konulara kısaca değinmeyi yararlı buluyoruz

Kuvayi Milliye döneminin Kurtuluş Savaşındaki önemi, sağladığı yararlar ve kazandığı başarılar açıklandığında, daha iyi anlaşılabilecektir. Bu başarılar göz önünde tutulduğunda, malî kaynakların sağlanmasında görülen bazı haksız davranışlar, halkı

soymağa kadar varan halkın parasına ve malına el koymalar hoş karşılanabilecek, ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak amacı ile birlikte kişisel çıkarlarını gözeterek hareket edenler bir dereceye kadar bağışlanabilecektir.

Kuvayi Milliyenin, Kurtuluş Savaşında sağladığı faydalar ve kazandığı başarılar şöylece sıralanabilir :

1 — Dünya kamu oyuna, Türk halkının işgalleri benimsemediğini kabul ettirmek,

2 — Ege bölgesindeki Yunan işgal kuvvetlerini oyalamak, ilerleyişlerini durdurmak, tedirgin etmek ve kayıp verdirmek,

3 — Türk halkını Rum ve Ermeni çetelerine karşı korumak, bu çeteleri temizlemek,

4 — Ordunun örgütlenmesine imkân ve zaman sağlamak,

5 — Gerek İstanbul'daki Türk Hükûmetine, gerekse Dünya kamu oyuna Anadolu'daki mücadeleyi bir millî ayaklanma olarak göstermek,

6 — Güneyde Fransız işgal kuvvetlerini durdurmak, işgal edilen şehirleri kurtarmak ve bu bölgelerde Türk egemenliğini yeniden gerçekleştirmek,

7 — Müdafaa-i Hukuk kuruluşlarının kurulmasına ve çalışmasına destek olmak,

8 — Kurtuluş savaşının ilk yıllarında sık sık görülen millî birliği parçalayıcı nitelikteki iç isyanları bastırmak,

9 — Büyük Millet Meclisinin ve hükûmetin otoritesini Anadolu'da kabul ettirmek,

10 — Kuvayi Milliye'nin dağıtılmasından sonra, tecrübeli savaşçılarını Ordu emrine vermek ve böylece Kurtuluş Savaşında düzenli orduya nüve teşkil etmek,

11 — İstanbul - Ankara yolunu güven altında tutarak, İstanbul'dan Anadolu'ya silâh, cephane ve malzeme kaçırılmasını sağamak, Anadolu'ya geçmek isteyen subay ve öteki gönüllülerin Ankara'ya ulaşmasını kolaylaştırmak.

c) Kuvayi Milliye'nin Yapısı :

Kuvayi Milliye'nin malî kaynakları ile yapısı arasında yakın bir ilişki vardır. Kuvayi Milliye'de zaman zaman malî düzen kurma ve sürdürme çabalarına girişilmesi ve kurulan düzenin uzun süre devam ettirilememesinin nedeni, yapısından ve bireylerinin düzenle bağdaşması zor özellikler göstermesinden ileri gelmektedir.

Kuvayi Milliye'nin sistemli bir tarihi yazılmış değildir. Elde edebildiğimiz kaynaklar genellikle hatıralar şeklinde, sistemli bir incelemeye dayanmayan vç çoğu belgelendirilmemiş yayınlardır. Bununla beraber, Kuvayi Milliye'nin yapısı ve özellikleri hakkında değerli bulgulara rastlamaktayız. (162)

Söz konusu bulguları esas almakla birlikte, diğer kaynaklardan edindiğimiz bilgileri de değerlendirerek, malî kaynaklarının sağlanışı ile yapısı arasında bir köprü kurulabilecek biçimde Kuvayi Milliye'yi incelemeğe çalışmış bulunuyoruz.

Kuvayi Milliye, halkın direnme isteği sonucu ortaya çıkmıştı. Kökü halka dayanıyordu. Gövdesini yurtsever duygularla millî mücadeleye atılan gönüllüler teşkil ediyordu. Bu gövdenin dallarında ise her çeşitten insana rastlamak mümkündü. Kuvayi Milliye'de görev alan savaşçıları şöylece sıralayabiliriz :

a) Yurtsever duygularla ve başkaca bir amaç gütmeksizin mücadeleye atılan gönüllüler,

b) Halk kuruluşları tarafından kongre kararlarına dayanılarak, bir tür askere alma şeklinde köylerden ve kasabalardan silâh altına alınanlar, (bunlara «Mükellefler» de diyebiliriz).

c) Dağda gezen eşkiyalar, efeler, zeybekler, kızanlar,

d) Hapishanelerden çıkarılan hükümlü, tutuklu ve sanıklar,

e) Asker kaçakları (Millî Mücadeleden önce kaçanlar, mücadele sırasında kaçanlar ve askere alınmamak için Kuvayi Milliye'ye katılanlar),

---

(162) Sabahattin Selek — Anadolu İhtilâli — Cilt : 1, S. 113 - 124

f) Herhangi bir suç işleyerek adaletten kaçanlar,

g) Soyguna, vurguna hevesli maceracılar,

h) İç isyan olaylarına katılıp, bağışlanmak için Kuvayi Milliye'ye sığınanlar,

i) Yakınlarının düşman zulmünden zarar görmesi üzerine intikam almak amacıyla silâha sarılanlar,

j) Düşman işgalinden kaçarak Kuvayi Milliye'ye katılan yersiz yurtsuzlar,

Bazı Kuvayi Milliye birliklerinde her çeşit insan bulunduğu gibi, bazıları daha az karışık veya tek tip insandan kuruluydu. Bunların dışında, bir veya bir kaç kişi tarafından hazırlanıp teçhiz edilerek cepheye gönderilen milis kuvvetlerine de rastlamaktayız.

Kuvayi Milliye birliklerinden bir kısmı her taraftan kopup gelmiş insanlardan, bir kısmı ise özellikle belli bir yerin, kasabanın veya aşiretin insanlarından oluşuyordu. Bir çoğunun yapısı, taşıdığı isimden de anlaşılabiliyordu.

Kuvayi Milliye birliklerini belirlemek için çeşitli adlar kullanılmıştır. «Kuvayi Milliye», «Millî Kuvvetler», «Çete», «Müfreze», «Millî Müfreze», «Mücahidin» «Milis» genel olarak kullanılan deyimlerdir. Bazıları, özellikle halk kuruluşları tarafından ordu birliklerine benzer biçimde örgütlendirilenler, «Alay» ve «Tabur» gibi adlar almışlardır. Ayrıca her birliğin özel bir adı vardır. Bu adlar, ya komutanının, reisinin adı veya birlik mensuplarının toplandığı yerin adı veya sembolik bir ad oluyordu. Bazı örnekler verelim : (163)

Ödemiş Kuvayi Milliyesi, Alaşehir Kuvayi Milliyesi, Osmancık Millî Müfrezesi, Eskişehir Millî Taburu, Kütahya Alayı, Bursa Müfrezesi, Balkan Akıncıları :

Ziver Bey Müfrezesi, Teğmen Kadri Müfrezesi, Arnavut Kâzım Çetesi, Yahya Kaptan Çetesi;

Gökbayrak Müfrezesi, Fatih Taburu, Müdafaai Vatan Taburu, Kara Keçili Alayı, Demir Alayı, Çelik Alayı, Albayrak Müfrezesi.

(163) Sabahattin SELEK — A.g.e; S. 117

Kuvayi Milliye genişleyip cephe örgütü kurulduktan sonra toplanan çeşitli birlikler tuttukları cephenin adıyla anılmağa başlanmıştır : Menderes Alayı, Aydın Alayı, Adagide Dağ Taburu gibi...

Kuvayi Milliye kaldırılıp düzenli ordu haline getirilirken, Kuvayi Milliye birliklerinden taburlar ve alaylar kurulmuş ve bunlara ordu birliklerinde olduğu gibi numaralar verilmiştir.

Kuvayi Millinin yapısı ve malî kaynaklardan yararlanışı, hiç kuşkusuz, komutanlarının kişilikleriyle yakından ilgilidir. Herhangi bir kuvayi milliye birliğinin komutanı eşkiya ise, beraberindekiler de ona göre olacaktır. Yalnız ülkenin kurtuluşu kaygusuyla ortaya atılan gönüllülerin veya halk kuruluşlarınca silâh altına alınanların komutanı ise, bir halk ordusu komutanı özelliklerini taşımaktadır. Biri eşkiyalıktan kalma alışkanlıkla mücadele için gerekli parayı halktan zorla almakta kendini haklı görürken, diğeri halk kuruluşlarının bir düzen içinde topladığı parayı yine bir düzen içinde harcamak durumundaydı. Bu konuları ileride etraflıca inceleyeceğimizden, malî kaynakların sağlanması ve kullanılması yönünden iyi değerlendirmeler yapabilmek için, Kuvayi Milliye komutanları üzerinde durmayı yararlı bulmaktayız.

Kuvayi Milliye birlikleri komutanlarını şu şekilde bir ayırıma tâbi tutabiliriz :

1 — **Efeler :** Efeler, genellikle zeybek çetelerinin başlarındaki adamlardır. Ya bir cinayet veya ağır bir suç işleyerek adaletten kaçmak amacıyla dağa çıkan kızanlara kendini lider olarak kabul ettirmiştir. Kuvayi Milliye kaldırılıncaya kadar büyük kuvvetlere komuta eden ve bir çok efeleri ve başka kuvvetleri komutası altına alan iki ünlü efe vardır. Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe.

2 — **Eşkiya Reisleri :** Dağlarda kol gezen, genellikle askerkaçakçılarından oluşan ve yol keserek ve soygunlar düzenliyerek kanun dışı yaşıyan eşkiyaların reislerinin de, beraberindekilerle Millî Mücadeleye katıldıkları görülmektedir. İpsiz Recep gibi başarılı ve büyük kuvvetlere komuta edenleri de vardır.

3 — **Komiteciler :** Kuvayi Milliyenin komiteci komutanları, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde Balkanlardaki çeşitli çarpışmalara katılmış ve gerillâ savaşlarında yetişmiş kişilerdir. Kuvayi Milliyenin başarılı komutanları arasında komitecilikten gelme olanların ön sıralarda yer aldıkları görülmektedir. Kuşçubaşı Eşref, Parti Pehlivan, Bulgar Sadık gibi...

4 — **Sivil Komutanlar :** Gerçek anlamda asıl Kuvayi Milliye Komutanları bunlardır. Silâhla bir yakınlıkları olmadığı halde, düşman işgali karşısında devletin güçsüzlüğünü ve ordunun zayıf durumunu görerek, yurdun kurtuluşu amacıyla silâhlı halk kuvvetleri kurup, komuta etmişlerdir. Bu sivil komutanların, efeler ve komiteci komutanlar kadar başarılı oldukları söylenemez. Hukuk düzenine bağlı olmaları ve halk kuruluşlarınca desteklenmeleri, Kuvayi Milliyenin anarşiden uzak kalmasına yardımcı olmuştur. Sivil komutanların bir kısmını Biga Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey, Geyve Kaymakamı Saraçoğlu Şükrü Bey gibi aydınlar; bir kısmını ise Alaşehir'li Mustafa Bey, Ayazmendli Niyazi Bey gibi eşraf teşkil etmektedir.

5 — **Subaylar :** Kuvayi Milliyede asteğmenden generale kadar her rütbeden çok sayıda subay ya kendiliklerinden ya da üst makamların emriyle görev almışlardır. Bunlar arasında muvazzaf subaylar, emekli ve askerlikten ayrılmış subaylar ve yedek-subaylar vardır. Kuvayi Milliye birliklerine doğrudan doğruya komuta eden subaylardan başka, büyük birliklerin asker olmayan komutanlarının yanında danışman veya kurmay olarak çalışan subaylar da vardır.

Düzen ve disipline alışık olan subayların Kuvayi Milliye birliklerine komuta etmekte genellikle çok sıkıntı çektikleri bir gerçektir. Hele efelik ve eşkiya reisliğinden gelme Kuvayi Milliye Komutanlarıyla beraber çalışanlar tatsız olaylarla ve büyük tehlikelerle karşılaşmışlardır. Aralarında bir efenin, bir zeybeğin, bir eşkıyanın kurşunu ile öldürülenler az değildir.

Tamamen düzenli ordu dönemine geçilinceye kadar, en az ordu birlikleri kadar başarılı savaşlar veren Kuvayi Milliye birliklerinin kendine has bazı özelliklerini kısaca belirtmek yararlı olacaktır.

Kuvayi Milliye birliklerindeki insan sayısı devamlı olarak artış göstermekle beraber, hergün değişen bir seyir izlemiştir. Dünün mevcudu bugüne uymamakta, bugünün mevcudu ise yarın değişmektedir. Büyük çoğunluk gönüllülerden ve kongre kararlarına göre halk kuruluşlarınca silâh altına alınanlardan oluşmaktadır. Gönüllülerin birlikte kalması kendi isteklerine bağlı olduğundan; işi çıkan, sevdiklerini özleyen veya bıkkınlık duyan ilk uygun fırsatta evine, köyüne dönebilmektedir. Silâh altına alınanlar çalışan işgücünde boşluklar yarattığından, daha çok hasat ve bağ bozumu dönemlerinde olmak üzere, değiştirme yoluyla ve halk kuruluşlarınca düzenlenen sıraya göre işlerinin başına dönmelerine izin verilmektedir. Malî kaynakların büyük bir kuvveti devamlı beslemeye yetmemesi üzerine, çatışma ve yakın tehlike olmadığı zamanlar birliklerin mevcudunun azaltılması ve tehlike yaklaştığında arttırılması yoluna gidilmiştir. Yeterli silâh bulunamayınca, eldeki silâh sayısından fazla insanı boş yere silâh altında tutmama düşüncesi ile hareket edilmiş, silâh yetersizliği mevcudun artırılmasını önlemiştir.

Kuvayi Milliye bir halk ordusu özelliğinde olduğu halde, bir halk ordusu gibi örgütlenememiştir. Zamanla çeşitli cephelerin komuta zincirine bağlanması yoluna gidilmiş, fakat istenilen başarı sağlanamamıştır. Komuta beraberliği olmaksızın düzenli ordu karşısında kesin sonuç alınamıyacağının anlaşılması, bir an önce düzenli orduya geçilmesini hedef alan çalışmaları hızlandırmıştır.

Her Kuvayi Milliye birliği, kendine özgü bir iç yapıya sahiptir. İç kuruluşu, disiplin anlayışı, ast - üst ilişkileri düzenli ordu birliklerinden tamamen farklı olduğu gibi;kendi aralarında da beraberlik göstermemektedir. Üniforma veya tek tip giysi giymediklerinden, dış görünüşleri itibariyle de birlikten yoksundurlar. Genellikle rütbe gösteren işaretler yoktur. Birlik mensupları dışında, kimin ast, kimin üst olduğunu bilenler azdır. Silâh ve teçhizat bakımından birlikler arasında da farklılıklar vardır. Çeşitli tip ve çaptaki silâhların bir arada kullanılışı, yedek parça ve cephane ikmalinde büyük güçlükler doğurmaktadır.

d) Kuvayi Milliyenin Malî Kaynakları :

Kuvayi Milliyenin ilk kuruluş günlerinde malî kaynağa pek gerek duyulmamıştır denilebilir. Zira, gönüllülere depolardan silâhlar dağıtılmış, acele olarak ilerleyen Yunan birliklerinin önüne çıkarılmışlardır. Efe ve eşkiyalar dağdan inerek düşmanı silâhla karşılamış, evvelce soydukları halkı, bu kez Yunan zulmüne karşı korumağa çalışmışlardır. Ancak, Yunan işgali gelip geçici bir durum olmadığından, düşman karşısına çıkan kuvvetlerin sürekli görev görmeleri gerekmiş ve yaşamaları için malî kaynaklara gerek duyulmağa başlanmıştır.

Kuvayi Milliyenin kuruluş günlerinde, Millî Mücadelenin finansmanı için uygun sayılamıyacak yollar izlendiği görülmektedir. Örneğin, ileride iç isyanları bastırmakta çok büyük yararlıkları görülecek olan ve Kuvayi Milliye'nin «Kuvvayi Seyyare» adı altında toplanan büyük kesimine komuta eden, sonuçta yersiz tutumları ile Kuvayi Milliye'nin ortadan kaldırılmasında önemli rolü bulunan Çerkez Etem'in tutumu oldukça ilginçtir.

Çerkez Etem, Haziran 1919 başlarında Ege'de Yunanlıların karşısına topladığı kuvvetle çıkmış ve kuvvetinin ayakta durmasını sağlamak için bir soygun plânlayarak uygulamıştır. Eski İzmir Valisi Rahmi Beyin oğlunu silâh gücü ile dağa kaldırmış, oğlunu geri verme karşılığında, Rahmi Beyden 50.000 lira almıştır. Çerkez Etem, yayınlanan hatıralarında bu parayla askerini beslediğini ifade etmektedir. O günlerin 50.000 lirasının günümüzün 1.000.000 lirasına denk olduğu düşünülürse, bu parayla Çerkez Etem müfrezesinin uzun süre sıkıntı çekmediği kabul edilebilir.

Kuvayi Milliye bir halk hareketi olarak geliştiğine göre, her türlü harcamalarının da halk tarafından karşılanması gerekiyordu. Bu ise, halkın ikili vergi mükelefiyeti ile karşı karşıya kalması gibi bir durum yaratıyordu. Bir yanda, tamamen çökmüş, ömrünü uzatabilmenin çaresini yabancılara sığınmakta arayan ve halkını düşmana karşı korumaktan aciz bir devlet, Osmanlı Hükûmeti vardı. Devlet evvelce yapmış olduğu dış borçlanmalar nedeniyle gelirlerinin büyük bir kısmını Düyunu Umumiye İdaresi ile Reji İdaresine bırakmıştı. Devletin yanısıra bu idareler de halktan

vergi toplamaktaydı. Öte yanda, halkı düşmana karşı koruyan ve düşman işgaline yakın yerleri fiilen yöneten Kuvayi Milliye vardı. Halk, bir yandan vergi mükellefiyeti gereği vergileri devlete ve adı geçen yabancı kuruluşlara öderken; bir yandan da vergi mükellefiyetine benzer başka bir yükümlülüğün gereklerini yerine getirmeğe çalışıyordu. Bu yükümlülük, Kuvayi Milliye'nin «Nakdî ve Aynî Teberru» adıyla aldığı para ve mal şeklindeki bağışlardı.

Kuvayi Milliye birlikleri her şeyden önce savaşan kişilerden oluşan silâhlı bir topluluktu. Silâh ve cephaneye olan ihtiyaçları askerî depolardan şimdilik sağlanmış bulunuyordu. Savaşçıların belki silâh ve cephane kadar önemli öteki ihtiyaçları da vardı. Savaşçılar yedirilecek, giydirilecek, barındırılacak; atlarının yemleri ve bakımları sağlanacaktı. Bunun için Kuvayi Milliye birliklerine ya ihtiyaç duyulan şeyler verilecek, ya da ihtiyaç duyulan şeyleri satın alabilmeleri için para temin edilecekti. İşte bu iki çözüm yolunun gereklerini bir arada karşılamak üzere bulunan malî formül «Nakdî ve Aynî Teberru» idi.

«Nakdî ve Aynî Teberru», para ve mal bağışı anlamına gelen bir deyim olmakla beraber, aslında bir çeşit vergi mükellefiyetidir.Zira, para ve mal şeklinde yapılacak bağış, kişilerin bağışta bulunup bulunmama konusunda verecekleri kişisel kararlara bağlı değildi. Adı bağıştı ama, herkes istese de istemese de bağışta bulunmak, daha doğrusu kendinden istenileni vermek zorundaydı. Buna resmî olmayan mükellefiyet demek istememizin nedeni budur. Vergi gibi bir zorunluk söz konusudur. Vergi, devlet otoritesine dayanan bir mükellefiyet olduğundan, Kuvayi Milliye yöneticileri vergi deyimi yerine amaca daha uygun görülen teberru (bağış) deyimini kullanmayı uygun bulmuşlardır.

Nakdî ve aynî teberrunun (para ve mal bağışının) miktar ve cinsini tespit eden Kuvayi Milliye, Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak kuruluşlarıydı. Kimden, ne zaman, ne kadar bağış isteneceği bunlar tarafından tespit ediliyordu. Başlangıçta genel bir kural ve yazılı bir metin olmadığı için kimden, ne zaman, ne kadar bağış isteneceğini takdir etmek ve vermediği takdirde zorla almak ilgili kuruluşların, özellikle Kuvayi Milliye Komutanının anlayış

ve insafına kalıyordu. Bir kere istenenden bir kere daha istenmesi veya kişisel ilişkilere dayanılarak bazılarından hiç istenmemesi olağan şeylerdendi.

Bazı Kuvayi Milliye komutanları söz konusu takdir haklarını kötüye kullanmışlar, zaman zaman halkı millî amaçlar uğruna soyar duruma düşmüşlerdir. Bazı Kuvayi Milliye komutanları ise daha da ileri gitmiş, özellikle eşkiyalıktan gelme komutanlar bu konuda eski mesleklerini devam ettirir olmuşlardır. Bu tür komutanların bulunduğu cephelerin gerisinde bulunan halk yıldırılmış, tedirgin edimiştir.

Kuvayi Milliyenin eşkiyalıktan gelme komutanlarının, ülkenin güç durumundan yararlanarak, düşmanla çarpışmak amacının gerektirdiği ihtiyaçlar için bile olsa, ölçüyü elden kaçırdıkları sık sık görülen olaylardandır. Hem bir fikir verebilmek, hem de ileride değineceğimiz malî düzen kurma çabalarının nedenlerini açıklamak amacıyla, o günleri yaşamış olanların anılarından yararlanarak bir kaç örnek olaya göz atalım :

«... İbrahim Efenin millî müfrezesi ile akşama kadar yürüdük. Akşam üzeri Dumlupınar civarında bir köye gelmiştik. Şimdiye kadar uslu uslu yürüyen müfreze birdenbire kaynamıştı. Herkes atını koşturarak adeta köye doğru hücum etti. Ben «ne oluyor.» diye şaşırmış vaziyette bakarken İbrahim Efe izahat vermeye başladı :

— Bizim kızanlar böyledir işte! Köyde rahat yer bulabilmek için birbirleriyle yarışa girerler.

Köye geldiğimizde bu yarışın yalnız rahat oda bulabilmek için değil; ekmek, yiyecek vesaire hususunda köylülere tazyik yapmak için olduğunu anlayarak şaşırdım.

— Aman efe, bunlar bizim kardeşlerimiz. Seninkiler bunlara düşman muamelesi yapıyorlar, dedim.

— Bey sen bilmezsin. Bura köylüleri çok insafsız olurlar. Böyle yapmasalar ne yiyecek, ne de yatacak yer bulamazlar, deyip çıktı...» (164)

(164) M. Şevki Yazman'ın anlattıkları — Yakın Tarihimiz — Cilt : III, S. 367

Bir köy halkı ise bir subaya şöyle yakınıyordu :

«Kumandan bey, köye efeler gelir ikram ederiz. Elimizden geldiği kadar hizmet ederiz. Koyun keseriz beğenmezler, hindi isterler. Kaz keseriz, tavuk isterler. Her dediklerini yaparız, gene de kıymet bilmezler...» (165)

Kuvayi Milliye'nin malî işlerinin ve ihtiyaçlarının bir düzen içinde sağlanması için Balıkesir Kongresinin toplanmasına öncülük eden ve kongre başkanı olan Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey, düzensizliği şöyle dile getiriyor anılarında :

«Akhisar, 13.8.1335 (1919) = Süvariye elverişli diye nizamiye çavuşları köylerde hoşlarına giden hayvanları kendi kendilerine alıp âdi bir kâğıt veriyorlar. Meselâ İsaca kariyesinde (köyünde) Topluoğlu Mehmet'ten alıp 1 Ağustos 35 tarihli ve süvari çavuşu İbrahim imzalı bir kâğıt vermişler. Sarıçam kol memuru da böyle.» (166)

Bazı Kuvayi Milliye Komutanlarının, birliklerinin zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla malî kaynak yaratma kaygusuna düşmeleri ve halkı zorlamaları, halk üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Millî Mücadeleye karşı olanlar ve İstanbul Hükûmetinin desteği ile iç isyanları çıkaranlar, taraftar toplamak için halkın hoşnutsuzluğundan yararlanmıştır. «Kuvayi Milliye adına toplanan paraların hesabını sormak ve halkı soyanları ortadan kaldırmak» gibi sloganlarla başlatılan Düzce isyanını bastırmak için gönderilen Kuvayi Milliye birliğinin komutanı Sarı Edip Efe, hareket etmek için 5000 lira tutarında para istemiş ve bu parayı almadan birliğine yürüyüş emri vermemiştir. (167) Böylece, isyanı bastırmağa gidenler, daha ilk aşamada isyancıları haklı çıkaran bir davranıştan kendilerini alamamışlardır.

Kuvayi Milliye'nin devamlı gelir kaynaklarından yoksun oluşu, komutanlarını bugünün görevini yerine getirirken yarını da düşünmek ve yukarıdaki örnekte olduğu gibi askerî gereklere

---

(165) Şerif GÜRALP — İstiklâl Savaşının İçyüzü — S. 101

(166) Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları, S. 34

(167) Rüknü ÖZKÖK — Düzce - Bolu İsyanları — S. 275

ters düşen kararlar almak zorunda bırakmıştır. Bu konuda bir acı örnek daha verelim : Bir komutan, birkaç koldan ilerleyen Yunanlılarla İnegöl ovasının elverişsiz durumunda ve zayıf kuvvetlerle çarpışmak zorunda kalmamak için geri çekilmeğe karar verir. Bu sırada başka birlikten bir atlı haberci gelir. Geri çekilmeye karar veren komutanla aralarında şöyle bir konuşma geçer : (168)

«Aman Beyefendi, çekilmeyiniz, burada kalıp İnegöl'ü müdafaa ediniz»

«Neden?»

«İnegöl halkından Kuvayi Milliyeye yardım parası olarak yirmi bin lira toplamağa memur edildim. Şimdiye kadar ancak on iki bin lirasını topladım, daha sekiz bin lira getirecekler, eğer çekilirseniz, parayı tamamlayamıyacağım»

Aslında, geri çekilmeye karar veren komutan, keşif taarruzu ile görevliydi. Anlaşılıyor ki, komutan keşif taarruzunu yönetirken, gerçekte para toplama işine bilmeksizin paravana görevini yerine getiriyordu.

Fakir halka oranla daha üstün «Nakdî ve Aynî Teberru» ödeme gücüne sahip zenginlerimizin, Millî Mücadeleyi desteklemek konusundaki davranışları oldukça ilgi çekicidir. Çiftlik sahipleri, soylu aileler ve eşrafın servetlerine uygun bağışlarda bulunma yarışında olduklarını görüyoruz. Servetine uygun para ve mal bağışında bulunmamanın vatana ihanet sayılacağı görüşü zenginler arasında yaygındır. Bu yaygın ortak görüş, yurt savunmasında zenginlerimizin bağış yarışı başlatmalarının ve içtenlikle sürdürmelerinin başlıca nedeni olmuştur. Bağış yarışı yalnızca düşman işgaline yakın yerlere has değildir. Mal ve para bağışının yanısıra, aktif görevler alan çiftlik sahibi, soylu aileler ve eşrafa sık sık rastlanmaktadır. Birçok Kuvayi Milliye birliği bunlar tarafından kurulmuş, bunlar tarafından yönetilmişlerdir. Millî

(168) Rahmi APAK — İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu — S. 167

Mücadelenin başlangıcında zengin yurttaşların olumlu tutumu, Büyük Millet Meclisinin 22 Mayıs 1922 günkü toplantısında Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey tarafından şöyle dile getiriliyoıdu : (169)

«Efendiler, bunlar meydana çıktıkları zaman ortada hiç bir şey yoktu. Trabzon'da Yunan polisleri, İngiliz ve Fransız memurları vardı. Harekâtı Milliyede bir kıdem sahibi olan ve her biri derece derece servet sahibi olan ve meselâ içlerinde cetbecet tüccar ve serveti milyona baliğ olan da mevcut olduğu halde eğer kalpleri vatan hissi ile çarpmamış, memleket aşkı ile yanmamış bulunsa idi, bu insanlar paraları sayesinde her yerde rahat rahat yaşayabilirler idi. Bu adamlar servet, mülk, sâman, hiç bir şeyi nazarı itibare almamışlardır. Belki memleketlerinin akibetini tehdit eden mukadderatı, görerek ona göre, o vakittenberi tedabiri lâzıme ittihaz etmişlerdi. (Allah razı olsun sesleri)»

Bazı zengin kişilerin, kendi servetlerine uygun bir şekilde bir kaç gönüllüyü silâhlandırıp atlarını da sağlayarak Kuvayi Milliye birliklerine kattıkları çok görülmektedir. Bakımlarını üzerlerine aldıkları gönüllülerin her türlü giderlerini sürekli olarak karşılamışlardır. Birçok çiftlik sahibi, birlikleri uzun süre çiftliklerinde barındırıp beslemeyi görev bilmişlerdir. Şehir ve kasabaların daha kültürlü sayılabilen kişileri ise, genellikle Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak gibi direniş kuruluşlarının kurulup yaratılmalarına ön ayak olmuşlardır.

e) Harcamalardaki Düzensizlik :

Kuvayi Milliyenin ilk günlerinde göze çarpan malî aksaklıklar yalnızca gelir sağlanmasına has değildir. Giderlerin yapılmasında da aksaklıklar vardır. Bir kere, her Kuvayi Milliye birliğinin ne kadar harcama yapacağı, gelir sağlanmasında olduğu gibi, birlik komutanlarının, Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak Kuruluşlarının takdirlerine bağlıdır. Birliklerin bir bütçesi, bir harcama düzeni yoktur. Elde ne kadar para varsa harcanmakta, kalmayınca yeniden «Nakdî Teberru» için halka başvurulmakta veya ihtiyaç duyulan mal ve maddeler «Aynî Teberru» olarak istenmektedir.

(169) Taha TOROS — Türk Hatipleri — S. 122 - 123

Birliklerde gönüllü başına günde ne kadar para harcanacağı hesaplanmamış, düşünülmemiştir. Düzenli orduda olduğu gibi her erin günde kaç kaloriye ihtiyaç duyacağı ve hangi gıda maddeleri ile besleneceği hususları, o günün koşulları altında düşünülemiyecek kadar geri plânda kalmaktadır. Süvarilerin atlarına ve yük beygirlerine verilecek yem miktarı da tespit edilmemiştir. Bütün bunlar birlik komutanının takdirine bırakılmış, daha doğrusu savaşçılar ne bulurlarsa onunla beslenmiş, atlar bulunan yemlerle doyurulmuş veya cepheye yakın otlaklarda otlatılmıştır. Bu durum, birlikler arasında farklılıklar doğmasına neden olmuş, iaşe konusunda bir düzen sağlanamamıştır.

Kuvayi Milliye'nin ilk zamanlarında savaşçıların giyimleri problem olarak ortaya çıkmamıştır. Zira, efe ve kızanlar üzerlerindeki giysilerle Kuvayi Milliyenin emrine girmişler; halk kuruluşları tarafından silâh altına alınanlar günlük giysileri ile gelmişlerdir. Bu nedenle, giysilerde birlik ve düzen söz konusu değildir. Her savaşçı gelirine göre giyinmiş veya giderlerini karşılayanlarca giydirilmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, savaşçıların giysileri renk yönünden çeşitlilik göstermekle beraber, belli özellikler taşımaktadır. Aynı bölgenin Kuvayi Milliye birlikleri, bulundukları yerlerin geleneksel giysilerini giydiklerinden, renk çeşitliliği dışta tutulacak olursa, tek düzen giyindikleri söylenebilir. Örneğin, Ege bölgesinin özellikle efelikten gelme savaşçılarının giysileri şu şekilde oluşmaktadır : Kırmızı fes, fes üzerinde değişik renklerde oyalı çember, kollu cepken, mintan, kuşak, kuşak üzerinde deri silâhlık, dimidon denilen geniş ağlı kısa pantolon, uzun yün çorap, çizme veya yemeni...

Karadeniz Bölgesinin Kuvayi Milliye savaşçıları o bölgenin geleneksel koyu renk giysilerini giydiklerinden, ilk bakışta üniformalı görünümü vermektedirler. Sonraları Büyük Millet Meclisine muhafız birliği olarak görevlendirilen Giresun'un Topal Osman Müfrezesi giysilerini üniforma sanan yabancılar olmuştur. Subaylıktan gelme Sarı Efe Edip (Jandarma Yüzbaşısı) birliğindeki savaşçılara tek tip giysi giydirmiş, böylece düzenli ordu birliklerine benzemişlerdir.

Kuvayi Milliye birliklerinin silâh ihtiyacının giderilmesi ilk günlerde para harcamayı gerektirmemiştir. Efeler, kızanlar ve zeybekler silâhları ile Kuvayi Milliye'ye katılmışlar, halk kuruluşları tarafından silâh altına alınanlar ile gönüllüler ise askerî depolardaki silâh ve teçhizat ile donatılmışlardır. Zamanla savaşçıların sayısı artınca, silâh sağlanması bir problem olarak ortaya çıkacak ve mevcut silâh kadar savaşçının silâh altına alınmasıyla yetinilecektir.

Silâhların bakım ve tamiri için de para harcanması gereksizdir. Köy ve kasabalardaki tamirciler ve ustalardan silâh altına alınanlarla işler yürütülmektedir. Kuvayi Milliye'nin top kaması bile dökebilmesi, güçlüklere rağmen yeterli bir teknik kadronun kurulabildiğini göstermektedir. (170)

Kuvayi Milliye birlikleri devamlı olarak hareket halinde bulunduğu ve oynak savaşlar yaptığı için sabit bir barınma yeri, bir kışlası yoktur. Düşmanla çatışma olmadığı zamanlar cephe yakınlarındaki köy, kasaba ve çiftliklerde konaklamışlardır. Bu bakımdan, konaklama giderleri söz konusu olmamaktadır.

Düzenli ordudan oldukça farklı olan bu durum da halka bir ızdırap kaynağı olmuştur. İşgale uğrayan kasaba ve köyler evvelce Kuvayi Milliye birliklerini barındırdıkları için Yunanlılar tarafından suçlandırılmış ve cezalandırılmıştır. İleride Yunan işgaline uğrama korkusu, Kuvayi Milliye birliklerini barındıran köy ve kasabaları tedirgin etmiştir. Öte yandan, bu birlikleri beslemek, çoğu zaman konakladıkları köy ve kasabanın halkına düşen bir görev olmuştur. Genellikle komutanların büyük bir kısmı konaklamalarında halka yük olmamağa gayret etmiş, aldıkları her şeyin parasını ödemiştir. Paraları yetmediği zaman aldıkları malın değerini belirten imzalı pusula vermişler ve bu pusulaların tutarı sonra halk kuruluşlarınca ödenmiştir. Fakat, insafsız komutanların barındıkları yerler halkı; Kuvayi Milliye birliklerinin kutsal amaçlarını, çarpışmalarını, yararlarını unutarak, bir an önce birliğin ayrılıp gitmesini dilemişlerdir.

---

(170) Enver Behnan ŞAPOLYO — Kuvayi Milliye Tarihi — S. 89

Kuvayi Milliye birliklerinin gelirlerinin sağlanmasında ve iaşe işlerinde bazı düzensizlikler ve halkı üzen haksızlıklar olmasını, bir dereceye kadar normal karşılamak gerekmektedir. Bu tür aksaklıklar, geniş çapta bir örgütlenme olmaksızın doğrudan doğruya halktan doğan bütün hareketlerde görülmektedir. Aksaklıkların birçok konuda önlenemiyecek kadar çoğalması, birçok halk hareketinin anarşiye dönüşmesine ve başarısız sonuçlanmasına yol açmıştır. Oysa, Kuvayi Milliye'nin aksayan yönleri, hiçbir zaman büyük bir karamsarlık yaratacak dereceye ulaşmamıştır. O günlerin koşulları altında, halkın bundan daha iyi savaşçı birlikler ortaya çıkarabileceğine inanmak ta mümkün değildir. Bütün aksak taraflarına rağmen, Kuvayi Milliye görevini yerine getirmiş, çoğu zaman kendinden beklenenin ötesinde başarılı savaşlar vermiştir. İleride inceleneceği üzere, Kuvayi Milliyenin doğuşundan iki buçuk ay sonra toplanmağa başlanan kongrelerle bazı halk kuruluşları ortaya çıkacak, örgütler kurulacak ve malî düzen kurulmağa çalışılacaktır.

Ayrıca belirtelim ki, Kuvayi Milliye ayakta tutulmağa çalışılırken, gönüllü bulunmasında ve eksilen kadronun tamamlanmasında fazla güçlük çekilmemiştir. Asıl güçlük onun beslenmesinde, gelir kaynaklarının sağlanmasında, kısaca maliyetinin karşılanmasındadır. Ne var ki, yabancıların, halk fedkârlığının eseri olan Kuvayi Milliye'nin maliyetini küçümsedikleri görülmektedir. İngiliz devlet adamı Sir Winston S. Churchill'in Yunan Başbakanı Venizelos'a sorduğu şu soru oldukça ilginçtir : **«Barbarca koşullar altında döğüşen perişan kılıklı bir avuç Türk, ağır masraflara malolan çok sayıdaki denizaşırı birliklerin (Anadolu'daki Yunan Ordusu kastediliyor) uzun süre iaşesini zorunlu kılabilir. Bu onlara hiçbir şeye mal olmaz, fakat siz bu masraflara ne kadar dayanabilirsiniz?» (171)**

Kanımızca, Sayın Sir. W. S. Churchill boşuna karamsarlığa düşmektedir. En ilkel koşullar altında döğüşen perişan kılıklı Kuvayi Milliye'nin maliyeti sanıldığı gibi sıfıra yakın olsaydı, Yunanlılar karşılarında 15 bin yerine 150 bin savaşçıya sahip bir Kuvayi Milliye bulurlar; Yunanlıların Bursa ve Eskişehir'e kadar

(171) Sir Winston S. CHURCHILL — The World Crisis — Vol : V, P. 407

ilerlemeleri ve Türk topraklarında 41 ay kalabilmeleri yalnızca bir hayâl olurdu.Türk halkı, böylesine ucuza mal olduğu sanılan Kuvayi Milliye'yi devamlı besleyemiyecek kadar yoksuldu. Çareyi çatışma olmadığı zamanlar birliklerinin mevcutlarını azaltıp tehlike yaklaştığında yeniden çoğaltmakta bulacaktı. İleride bu konulara daha çok eğileceğimizden, kuruluş devresi için bu kadar bilgi vermekle yetiniyoruz.

IV — KUVAYİ MİLLİYE'DE MALÎ DÜZEN KURMA ÇABALARI

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine, bütün Türkiye'de işgali kınamak ve direnişe geçmek için halk tarafından çeşitli kuruluşlar kurulduğuna tanık oluyoruz. Genellikle «Müdafaai Hukuk» ve «Reddi İlhak» dernekleri gibi ortak adlar alan bu halk kuruluşları, zamanla bölgelerarası işbirliği yoluyla, daha geniş kapsamlı kuruluşlara yönelmişlerdir.

«Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti» en üst düzeyde bir halk kuruluşu olarak ortaya çıkmıştır.

İzmir'in işgalini izleyen günlerde, Ege bölgesinde yer yer halk kuruluşları ve Kuvayi Milliye birlikleri kurulmuş, Yunanlılara karşı silâhlı direnme başlamıştı. Soma, Kırkağaç, Ayvalık ve Akhisar cephelerinin bağlı bulunduğu «Balıkesir Reddi İlhak Cemiyeti» sürekli bir direnişi gerçekleştirebilmek ve Kuvayi Milliye'nin malî işlerini bir düzene kavuşturabilmek amacıyla Balıkesir'de bir kongre toplanmasını kararlaştırmıştır.

a) Balıkesir Kongresinin Malî Kararları :

Balıkesir Kongresi, Yunan işgalinin başlamasından iki buçuk ay sonra ve 26 - 30 Temmuz 1919 günleri arasında Balıkesir'de toplanmıştır. Beş gün süren kongreye direnişe kararlı bir ulusun demokratik yöntemle ve halk oyu ile örgütlenme arzusunun hâkim olduğu sezilmektedir. Dikkatle incelendiğinde, o günlerin koşulları altında oldukça ayrıntılı ve amaca uygun kararlar alındığı görülmektedir. Alınan kararların gerek yönetim ve gerekse malî yönden sağlam esaslara dayanmış olmasında, hiç kuşkusuz, kongreye başkanlık yapmış bulunan tecrübeli yönetici

Hacim Muhittin Beyin ve o günlerde Balıkesir'de bulunan Maliye Müfettişleri Muvaffak, İhsan ve Muhtar Beylerin rolleri büyüktür.

Balıkesir Kongresi kararları, hem Kuvayi Milliye'nin düzene sokulması için atılan ilk adım olması, hem de daha sonra toplanan Alaşehir, Nazilli ve İzmir Şimal Mıntıkası Kuvayi Milliye Heyeti Umumiye Kongrelerine temel teşkil etmesi nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, Balıkesir Kongresi kararlarının tümünü günümüz diliyle sunmayı yararlı bulmaktayız. (172)

«Balıkesir'de Yunan tecavüzlerine karşı savunmaları ve mücadeleleri birleştirmek ve tespit etmek üzere 26 Temmuz 1919 günü toplanan Millî Kongre aşağıdaki kararları almıştır :

MADDE 1 — Balıkesir İlçesi adına delege Hacim Muhittin, Mehmet Vehbi, Sabri, Keçeci zâde Hafız Mehmet Emin. Yırcalızâde Şükrü, Arabacızâde Hacı Hafız Mehmet, Kocabıyık zâde Mehmed, Kunduracı Nuri, Basribey zâde Şevki, Gönenli Osman, Keşkek zâde Hacı Baha, Barutçu zâde Süleyman; Bandırma adına Yahya Sezai, Rıza; Burhaniye adına İbrahim, Hasan; Balya adına Mustafa Çavuş, İsmail; Soma adına eski Müftü Hafız Osman, Müftü İsmail; Erdek adına Said, Sâib; Akhisar adına Reşat, Kâmil, Hüsnü; Kırkağaç adına Ahmet Faik, Profesör Hüseyin; Sındırgı adına Mustafa, Şatır zâde Emin; Giresun Bucağı adına Abdulgafur, Hatîb Mustafa; Fart Bucağı adına Dâniş, İbrahim; Kepsut Bucağı adına Basri, Hafız Arif Şamlı Bucağı adına Hafız Mehmet; İvrindi Bucağı adına Hafız Hamid, Mehmet; Bigadiç Bucağı adına Emir zâde Ali, Aza zâde Mustafa; Konakpınarı Bucağı adına Lütfü bey ve efendilerden kurulmuştur.

MADDE 2 — Kongre müzakereleri devam ettiği sürece başkanlığa Hacim Muhittin bey, kâtipliklere Abdulgafur ve Hasan efendiler, başkan vekilliklerine Vehbi ve Sabri beyler seçilmişlerdir.

---

(172) Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları — S. 112 - 115

MADDE 3 — Kongremiz hiçbir siyasal parti ile ilgilenmemekle beraber çetecilikten nefret eder ve düzenli örgütle Yunanlıları Anadolu'dan kovmağa kararlıdır.

MADDE 4 — Kongrenin amacı yurdun kurtuluşudur. Her ne şekilde olursa olsun siyasetle uğraşmayı nefretle reddeder.

MADDE 5 — Kongre, müzakereleri devam ettiği sürece sabahları 9 dan 12 ye 2 saat aradan sonra 14 den 17 ye kadar hergün toplanmayı kabul etmiştir.

MADDE 6 — «Redd-i İlhak» deyimi mevcut duruma göre yetersiz olduğundan, bu deyimin «Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti» şekline çevrilmesi uygun görülmüştür.

7 — Yunan'a karşı mücadele devam ettiği sürece millî seferberlik genel olup herkes vatan hizmeti ile yükümlüdür. Yalnız, şimdilik bazı bölgelerde silâh altına alınan çeşitli doğumlular görevde kalmak şartıyla, 1884 den 1893 e kadar ve gerekli durumlarda diğer doğumlular da sıra ile silâh altına alınacaktır.

MADDE 8 — Merkez livada (Balıkesir'de) olduğu gibi ilçelerde de Teşkilât Maliye, Levazım Kurulları kurulacak, ilçe ve bucaklardan gönderilen silâh altına alınanların giderleri daha sonra genel giderden düşülmek üzere ilçe ve bucaklara ait olacak, başlarında eşraftan bir kişi bulunacak ve cephede silâh altına alınanlarla beraber kalacaktır.

MADDE 10 — Amaca varmak için bütün mücadeleyi birleştirmek ve izlemek üzere bir Merkez Kurulu kurulmuş ve görevleri belirtilmiştir.

MADDE 10 — Merkez Kurul'da kalacak üyelerin seçiminden önce bölgelere ayırma usulü düşünülmüş ve Balıkesir, Ayvalık, Bandırma, Akhisar, Soma olmak üzere 5 bölgeye ayrılarak; Balıkesir'den 2, diğer bölgelerden birer kişinin seçilmesi kararlaştırılmıştır.

MADDE 11 — Yapılan seçim sonucunda, Merkez Kurulu'na Balıkesir adına Hacim Muhittin, Yörük zâde İbrahim; Bandırma adına Gönenli Osman, Ayvalık adına Vasıf, Akhisar adına

Kâmil, Soma adına Hafız Osman bey ve efendiler üye; Balıkesir adına Şükrü, Hacı Baha, Bandırma adına Ömer, Ayvalık adına Hoca Mehmet, Akhisar adına Sındırgılı Azmi, Soma adına Niyazi zâde Hüseyin bey ve efendiler yedek seçilmişlerdir.

MADDE 12 — Merkez Kurulu'nun görevleri aşağıdaki gibi kararlaştırılmıştır :

1 — Bölgesel ve mahallî kurullar, Kongrece kabul edilen şekildeki çalışmalarında bağımsız ve Merkez Kurulu'nun denetimine tabidirler.

2 — Bölgeler ve ilçeler çözümleyemedkleri konularda Merkez Kurulu'nun yardımına başvururlar.

3 — İlçelerin yüklenecekleri giderler bir bütçe konusu olup, çözümü ve yönetimi Kongre'ye aittir.

4 — Askere alma ve toplamada mevcut bölgelerin şimdiye kadar yaptıkları işlemlere karışamaz.

5 — Mevcut bölgeler dışındaki yerlerin Millî Mücadeleye katılmaları için Merkez Kurulu çalışmalar yapacaktır.

6 — Bölgelerden diğerine gönderilme ve iaşesine Merkez Kurulu aracılık yapar.

7 — Merkez Kurulu, haber alınan ve vukubulan Yunan zulmünü medenî dünyanın bakışları önüne serme işini de yürütecektir.

MADDE 13 — Cephelerdeki bütün askerlerin yedirilme, giydirilme ve hastalıklarının tedavisi, teçhizatlarının tamamlanması ve yedek bölükler bulundurulması konularını düşünüp zamanında hizmetin yürütülmesi için cephe karargâhları gerilerinde bu işlerle görevli birer Menzil Müfettişliği bulundurulması uygun görülmüştür.

MADDE 14 — Genel giderlerin her yerin büyüklük ve zenginliği oranında bölünmesi uygun görülmüş ve genel giderlerin % 21 ine Balıkesir'in, % 17 sine Edremit'in, % 7 sine Burhaniye'nin, % 4 üne Balya'nın % 10 una Bandırma'nın, % 6 sına Gönen'in, % 4 üne Sındırgı'nın, % 4 üne Gördes'in, % 5 ine Soma'nın % 2 sine Bergama'nın katılması kararlaştırılmıştır.

MADDE 15 — Menzil örgütü Ayvalık, Soma ve Akhisar cephelerinde olacak ve bunlardan Ayvalık «1», Bergama ve Soma «2» ve Akhisar «3» numaralı Menzil Müfettişliği adını alacaktır.

MADDE 16 — Subaylara ve erlere verilecek maaş ve ikramiye, bölgelerin takdir ve yetkisine bırakılmıştır.

MADDE 17 — Hububat ve yiyecek maddelerinin İzmir'e gönderilmesinin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması ile Merkez Kurulu yetkilidir.

MADDE 18 — Kongrenin bitiminde, Kongrenin ne amaçla toplandığı hakkında Padişaha, Başbakanlık Makamına ve İşgal Kuvvetleri Siyasî Temsilcilerine birer telgraf çekilmesi kararlaştırıldı.

MADDE 19 — Kongrenin toplanma amacı hakkında bir bildiri düzenlenmesi ve uygun yerlere gönderilmesi ve asılması yerinde bulundu.

MADDE 20 — Şehit olanların ailelerine ve yaralılara verilecek hediyelerin miktar ve derecesi mahallî örgütün takdirine bırakılmıştır.

MADDE 21 — Kongrenin açılışını telgrafla kutlayan Soma komutanı Hulusi Beye teşekkür telgrafı çekilmesi kararlaştırıldı.

MADDE 22 — Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti» adıyla düzenlenecek mühürlerin tek tipte Merkez Kurulu tarafından yaptırılarak ilgili yerlere gönderilmesi kabul edildi.

MADDE 23 — Her ilçe kurulu göndereceği komutan ve erlere birer belge verecektir. Bundan dolayı, komutanlar millî orduya girecek olan subaylardan ve erlerden belgesiz olanları kabul etmiyecek, belgelerde almış oldukları eşya ve paranın miktarı yazılı olacaktır.

MADDE 24 — Merkez Kurulu'nun hesaplarını tutmak ve işlemlerini yürütmek için yeteri kadar sayman ve memur çalıştırılması ve bunlara verilecek maaşın miktarının tâyini konusu, Merkez Kurulu'nun yetkileri arasındadır.

MADDE 25 — Halkın elinde bulunan silâhların toplanması ilke olarak kabul edilmiştir. Yalnız, bazı yerlerin özellikleri göz önünde tutularak yapılacak işlemler mahallî kurulların yönetimine bırakılmıştır.

MADDE 26 — Yunanlılarla hiç bir şekilde görüşme yapılmaması uygun görülmüştür.

MADDE 27 — Yunanlıları ülkemizin her yerinden kovuncaya kadar savaşa devam etmek, görevlerin en önde geleni olarak kabul edlimiştir.

MADDE 28 — Vatan hizmetine çağırılıp da gelmemek için kaçanlarla cepheden kaçanların ailelerine dokunulmamak şartiyle kendileri bölgeden çıkarılacak ve mümkün olursa Yunan tarafına gönderilecektir.

MADDE 29 — Kongre, Eylül ayı başında 100 kişilik olmak ve her bölgenin vereceği paranın yüzdesi oranında üye katılmak üzere yeniden toplanacaktır.»

Görülüyor ki, Balıkesir Kongresi yönetim ve malî yönlerden oldukça ayrıntılı kararlar almış, Kuvayi Milliye'nin bir halk ordusu biçiminde ortaya çıkışına öncülük yapmıştır. Kongre kararlarının 7 nci maddesi ile Yunanlılarla mücadele devam ettiği sürece genel seferberlik durumunun mevcut olduğu ve herkesin vatan hizmeti ile yükümlü bulunduğu kabul edilmiş, belirli doğumlu erkeklerin silâh altına alınması kararlaştırılmıştır.

Ayrıca köklü bir örgütlenmeye gidildiği dikkati çekmektedir. Balıkesir'de ve ilçelerde Teşkilât, Maliye ve Levazım Kurulları kurulmakta, silâh altına alınanların giderlerinin daha sonra genel giderden düşülmek üzere ilçe ve bucaklarca karşılanması yoluna gidilmektedir. (Madde : 8) Bütün ilçelerin Teşkilât, Maliye ve Levazım Kurullarının üstünde yol gösterme, denetleme ve işbirliği sağlama gibi görevlerle yüklü «Merkez Kurul »kurulmaktadır. (Madde : 9, 10, 11, 12 ve 13)

Cephelerdeki savaşçıların yedirilme, giydirilme, tedavi ve ikmali hizmetleri cephe karargâhları gerisinde kurulan «Menzil Müfettişlikleri» tarafından yürütülecektir.

Balıkesir Kongresi, Kuvayi Milliye'ye malî kaynakların sağlanmasını, ikili bir sisteme bağlamıştır. Önce Kuvayi Milliye birliklerine en yakın olan ve örgütlenmenin en alt düzeyinde bulunan ilçe Teşkilât, Maliye ve Levazım Kurulları, kendilerine bağlı olan Kuvayi Milliye birliklerinin giderlerini karşılayacak; yapılan giderler daha sonra genel giderlerden düşülecektir. (Madde : 8)

Genel giderlerin, her yerin büyüklük ve zenginliği oranında bölünmesi esasının uygulanmasının, ileri bir malî prensip olduğunu kabul etmek gerekmektedir. (Madde : 14) Böylece, Kuvayi Milliye'nin bütün giderlerinin cephelere yakın ilçelere yüklenmesi önlenmekte, giderlerin her yerin büyüklük ve zenginlikleri oranında bölünmesinin benimsenmesi ile de sosyal adalet sağlanmış olmaktadır. Günümüzün vergilendirme ve kamu harcamaları ilkeleri göz önünde tutulduğunda, alınan malî kararların o günlerin koşullarına göre yerinde ve çağdaş ilkelere uygun biçimde bulunduğunu kabul etmek gerekmektedir. Balıkesir Kongresi kararlarının uygulanacağı il ve ilçelerin büyüklük ve zenginlikleri belirli ölçülere göre tespit edilmiş, kongreye katılan delegelerin oybirliği ile genel giderlere katılma oranları aşağıdaki şekilde kararlaştırılmıştır. (Madde : 14)

İlçeler	Genel Giderlere Katılma Oranı
Balıkesir (Merkez)	% 21
Edremit	% 17
Bandırma	% 10
Burhaniye	% 7
Gönen	% 6
Soma	% 5
Sındırgı	% 4
Balya	% 4
Gördes	% 4
Bergama	% 2

Kongre, günün koşullarına uygun olarak, harcamaların miktarını kesinlikle tespit etmekten kaçınmış ve mahallî kurulların takdirine bırakmıştır. Subaylara, erlere ve hesapların tutulması ile görevli sayman ve memurlara verilecek aylıkların miktarı ilgili kurullarca tespit edilecektir. (Madde : 16 ve 24) Ayrıca bir sosyal transfer niteliğinde olan şehitlerin ailelerine ve yaralılara verilecek hediyelerin miktar ve derecesinin takdiri de mahallî kurullara bırakılmış bulunmaktadır.

Balıkesir Kongresinin, halkın elindeki silâhların toplanmasına karar vermesi, genişleyen cepheler için gerekli yeni savaşçılara silâh bulma isteğine dayanmaktadır. (Madde : 25) Kuvayi Milliye birlikleri başlangıçta askerî depolardaki silâhların gönüllülere dağıtılması ve dağdaki efelerin silâhlarıyla dağdan inmesi ile kurulmuştu. Cephelerin genişlemesi yeni savaşçılara gerek duyulmasına ve dolayısıyla silâh ihtiyacının ortaya çıkmasına neden olmuştu.

Balıkesir Kongresi, her bölgenin vereceği paranın yüzdesi oranında üye katılmak ve 100 üyeden oluşmak üzere Eylül ayı başında yeniden toplanmayı karara bağlamış (Madde : 29), ancak Ağustos ayı sonlarına doğru Alaşehir Kongresinin toplanması nedeniyle, Balıkesir'de ikinci bir toplantıya gerek duyulmamıştır.

İlçelerin genel giderlere katılma oranlarına göre sağlamaları gereken para miktarı, «Nakdî Teberru» (Para bağışı) şeklinde halktan toplanmaktadır. İlçe kurulları kimden ne kadar para isteneceğini tespit etmekte ve tahsil olunan paralarla o yerin Kuvayi Milliye birliğinin ihtiyaçları karşılanmaktadır. Genel giderlerden ilçeye düşen pay yapılan harcamalardan fazla ise aradaki fark merkez kuruluna gönderilmekte, noksan ise aradaki fark merkez kurulunca karşılanmaktadır.

«Aynî ve Nakdî Teberru»nun miktarının tespiti kongrece belirli esaslara bağlanmamış, bütçe konusu olacağı belirtilen ve ilçelerin yüklenecekleri giderler için de (Madde : 12/3) bütçe hazırlıklarına girişilememiştir.

b) Nazilli Kongresinin Malî Kararları :

İzmir'in işgalinin ertesi günü, Aydın'ın ileri gelenleri bir toplantı yaparak, Yunanlıların Aydın'a doğru yürümeleri halinde silâhlı birlikler kurarak savunmaya karar vermişlerdir. Kurulacak birliklerin yaşamaları için gerekli paranın nereden ve nasıl temin edileceğine bir türlü karar verilememiş, kararsızlık sonucu herhangi bir direniş olmaksızın Yunanlılar Aydın'ı işgal etmişlerdi (173).

Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgalini izleyen günlerde, direnişe kararlı olup da sözü şehrin ileri gelenlerine bırakmış olan halk ile yaptıkları hatayı anlayan ilerigelenler direniş hazırlıklarına başlamışlardı. Yunan zulmüne tanık olanların olayları işgal görmemiş yerlerde anlatmaları, hazırlıkları hızlandırmıştı.

Hazırlıklar 8 Ağustos 1919 günü toplanan Nazilli Kongresi ile sonuçlanmıştır. Kongreye işgal altında bulunan Aydın ile Denizli ve Muğla İllerinden gelen temsilciler katılmıştır. Kongre, malî konularda çok ayrıntılı kararlar almış, bir halk ordusu için gerekli hukukî ve idarî düzen kurulmağa çalışılmıştır. Özellikle, günümüz vergilendirme tekniğine uygun bir vergilendirme usulünün uygulanması dikkati çekicidir.

Nazilli Kongresi, ilk iş olarak Aydın ilini temsilen merkezi Nazilli'de bulunmak üzere «Heyeti Milliye» örgütü kurmuş; Muğla ve Denizli illeri ile yedi ilçe ve onbeş bucakta «Heyeti Milliye» şubelerinin açılmasına karar verilmiştir. Örgütün çalışmalarına yön verecek olan Nazilli Kongresinin önemli malî ve idarî kararları günümüz diliyle şöyle sıralanabilir. (174)

«1 — Cephelere yeteri kadar savaşçı temin etmek, bu savaşçıları silâhlandırmak ve iaşelerini sağlamak Heyeti Milliye'nin başlıca görevidir. Cepheye gönderilecek savaşçıların sayısı, karargâh komutanları tarafından tâyin edilir.

---

(173) Asaf GÖKBEL — Millî Mücadelede Aydın — S. 111, 112

(174) Asaf GÖKBEL — A.g.e; Çeşitli bölümler.

2 — Cephe gerisindeki şehir, kasaba ve köylerin düzenlerinin korunması ve iç güvenliklerinin sağlanması için kurulacak silâhlı kuvvetin miktarı Heyeti Milliye tarafından tâyin olunur ve iaşeleri bu heyetlerce karşılanır.

3 — Heyeti Milliye, gerekli görecekleri memur ve hizmetlileri ücretle çalıştırmaya yetkilidir.

4 — Heyeti Milliye'nin gerek cephe (yani Kuvayi Milliye) gerek cephe gerisi giderleri, halkın mal ve para şeklindeki (Aynî ve Nakdî Teberru) bağışları ile karşılanır. Yapılacak bağışların miktarı «İhtiyar Heyetleri» ve «Bilirkişiler» tarafından verilecek bilgilere dayanılarak Heyeti Milliyelerce takdir ve tahsil olunur. Mal ve para bağışında bulunmaktan kaçınanların cezalarını, Kuvayi Milliye Müfrezeleri Komutanları tayin ve tespit ederler.

5 — Cephede bulunan savaşçıların geride bıraktığı ailelerinden yardıma muhtaç olanlara, Heyeti Milliyeler tarafından yardım edilir.

6 — Yunan işgali nedeniyle içerilere göç edenler ile cephede bulunan savaşçıların ailelerinden muhtaç durumda olanlara dağıtılmak üzere, âşar ambarlarında bulunan buğdayın Heyeti Milliye emrine verilmesi İstanbul Hükûmetinden istenecektir.

7 — Heyeti Milliyelerce silâh altına çağırılanlardan 100 lira bağışta bulunanlar, kendi işleri ile uğraşmak üzere üç ay süreyle silâh altına alınmazlar.

8 — Heyeti Milliye Başkan ve Üyeleri ile Askerlik Mükellefiyeti Kanunu'na göre askerlik görevinden muaf tutulanlar silâh altına çağrılamazlar.

9 — Heyeti Milliyelerin görev ve hizmetlerini teftiş için, Kongre Genel Kurulunun gözetimi altında ve hiçbir heyeti Milliyeye bağlı olmamak şartıyla müfettişlerin düzenleyecekleri teftiş raporları doğrudan doğruya Kongre Genel Kuruluna verilir. Müfettişler suçlu buldukları Heyeti Milliye üye ve memurlarına işten el çektirmeğe ve yerlerine başkalarını atamaya yetkilidir.

10 — Genel Merkez, Nazilli ile Denizli ve Muğla şubelerinde; Maliye, Haberalma, Ulaştırma, Satınalma ve Sağlık Daireleri kurulacak, bu dairelerin müdürleri Heyeti Milliye'lerin tabiî üyesi sayılacaktır.

11 — Kuvayi Milliye'deki savaşçıların silâh altına alınma ve terhisleri Kuvayi Milliye Komutanlarınca yürütülür.

12 — Heyeti Milliye'lerin bağış suretiyle elde edecekleri gelir fazlası derhal genel merkeze gönderilecektir.

13 — Gerek Heyeti Milliye Genel Merkezinin, gerekse şubelerin görevleri ve bunlar hakkında yapılacak teftişler, halen yürürlükte olan kanun ve nizamlara tabidir.

14 — Heyeti Milliye'ler Nazilli, Denizli ve Muğla'da 12, ilçelerde 9, bucaklarda 7 ve köylerde 5 kişiyi geçmemek üzere mahallin ileri gelenleri tarafından gizli oyla seçilir. Bu heyetler, aralarında bir başkan ve başkan yardımcısı seçerler.»

Görüldüğü gibi, Nazilli Kongresi, Kuvayi Milliye'nin idarî ve malî düzenini kurmak, özellikle halktan para toplanmasında adaleti sağlamak için köklü kararlar almıştır. Kongre, Heyeti Milliye şubelerinin Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmasını ve idarî mercilere kaydettirilmesini öngörüyordu. Kongre, Heyeti Milliye Şubelerinin kuruluşunu, o günlerin tüzel kişiliğe sahip derneklerin kuruluşuna ilişkin hukukî statüyü düzenleyen Cemiyetler Kanunu'na dayandırmakla, kuruluşun hukukî formalitelerini yerine getirmek istemektedir. Bu hukuka saygılı kalma arzusundan ileri gelmektedir. Kuruluşun idarî mercilere kaydettirilmesi, meşruluk içinde kalma arzusunun diğer bir görünümü olmaktadır.

Nazilli Kongresi de, Balıkesir Kongresi gibi genel seferberlik durumunun varlığını kabul etmiştir. Artık, Yunan işgalinin ilk günlerindeki gibi, Kuvayi Milliye birliklerinin yalnızca gönüllülerden veya dağdan inen çetelerden kurulması ile yetinilmemektedir. Halk da savaşmakla yükümlü kılınmaktadır. Ancak bu yükümlülüğe bazı istisnalar getirilmekte, yürürlükteki «Askerlik Mükellefiyeti Kanunu» na göre askere alınmamaları öngörülenler ile yönetim işlerini yürütmekle görevli Heyeti Milliye Başkan ve Üyeleri silâh altına alınmamaktadır.

Kongre kararları bir bütün olarak incelendiğinde, genel anlamda bir halk ordusu kuruluşuna geçildiği kolayca anlaşılmaktadır. İllerde 12, ilçelerde 9, bucaklarda 7 ve köylerde 5 kişiyi geçmemek üzere halkın ileri gelenleri tarafından «Heyeti Milliye» (Ulusal Kurul) adı verilen halk kurulları seçilmektedir. Bu kurul üyelerini halkın ileri gelenlerinin seçmesini, güdümlü demokrasilerdeki seçimlere benzetmek mümkündür. Halkın ileri gelenleri deyimi; eşraf, aydın, yönetici ve subaylar gibi tanınmış kişileri kapsamaktadır. Bu kişiler bulundukları il, ilçe bucak ve köylerde söz sahibidirler. Halkın birçok problemleri bu kişilerce çözüme bağlanmakta, kendilerine danışılmakta ve saygı gösterilmektedir. Toplum içinde halk adına karar verme ve yol gösterme gibi fonksiyonları zaten benimsenmiş olan ileri gelenlerin Heyeti Milliye üyelerini seçmeleri, bir bakıma kamu oyunun seçimi demektir. Böylece, hem ilerigelenlerin servetleri, bilgileri ve resmî görevlerindeki yetkileri ile Heyeti Milliyeleri desteklemeleri sağlanmakta; hem de seçilen Heyeti Milliye üyelerine halkın güven ve saygı duyması temin edilmiş olmaktadır

Halk ordusu özellikleri taşıyan Kuvayi Milliye birliklerine savaşçı bulma ve iaşelerini sağlama görevi söz konusu halk kurullarına verilmiştir. Heyeti Milliyeler ayrıca cephe gerisindeki düzenin ve iç güvenliğin sağlanması için silâhlı kuvvetler kuracaklardır. Nazilli Kongresi'nin, Yunan işgali nedeniyle iç bölgelere göç edenlerle, cephede çarpışan savaşçıların geride bıraktığı ailelerinden yardıma muhtaç olanlarına yardım etmekle Heyeti Milliye'leri görevli kılması; Kuvayi Milliye'yi doğuran halk hareketinin ülkenin o karanlık günlerinde düşmanla çarpışmak kadar, sosyal yaralara da çareler aramakta olduğunu göstermektedir.

Kongre, tutum ve davranışları itibariyle bir halk ihtilâl konseyi özellikleri taşımaktadır. İstanbul Hükûmetini hiç hesaba katmamakta, her şeyi halkın kendi gücüyle elde etmesini esas kabul etmektedir. Asker, silâh, gerekli para ve diğer ihtiyaçlar halktan sağlanacak, halktan alınacaktır. Nazilli Kongresinin, ülkeyi işgal eden düşmanlara karşı mücadelelerinde, aslında yurt taşlarını korumakla görevli devletinden, yani İstanbul Hükûme-

tinden istediği tek şey; içerilere göç edenlerle cephede çarpışşanların ailelerinden muhtaç durumda olanlara dağıtılmak üzere, aşar ambarlarında bulunan buğdayın Heyeti Milliyeler emrine verilmesidir. Kısacası, Hükûmetten istenilen askeri değil, sosyal amaçlara yönelen bir desteklemedir.

Aşar ambarlarında bulunan buğday, halkın İstanbul Hükûmetine vergi olarak verdiği buğdaydır. Kendisini yabancı işgallerine karşı koruyamayan bir hükûmete halk vergi ödemiş, hasat mevsimi dolayısıyla vergi olarak ödenen buğdaylar aşar depolarına doldurulmuştur. Buğdaylar depolarda durmakta, buna karşılık düşman işgali korkusuyla içerilere göç eden halk ile işini gücünü bırakarak cepheye giden savaşçıların geride bıraktığı aileleri açlık tehlikesiyle yüzyüze gelmektedir. Nazilli Kongresi, her şeye rağmen İstanbul Hükûmetine saygılı davranmağa çalışmakta, doğrudan doğruya âşar ambarlarındaki buğdaya el koyarak hükûmetin prestijini sarsmaktansa, izin istemeyi uygun bulmaktadır. Olayların gelişmesi sonucu Anadolu'nun devletsiz ve hükûmetsiz kaldığı gerçeği iyice ortaya çıkınca, hükûmet tamamen bir kıyıya itilecek ve aşar ambarlarına el koyulacaktır.

Nazilli Kongresinin en önemli kararları, Kuvayi Milliye'ye gelir temini için başvurulacak «Aynî ve Nakdî Teberru» nun toplanış şekline ilişkin kararlar olmaktadır. Kongre, Heyeti Milliye'nin cephedeki Kuvayi Milliye birlikleri ve cephe gerisi için yapacağı giderlerinin halkın mal ve para şeklindeki bağışları (Aynî ve Nakdî Teberru) ile karşılanmasını öngörmektedir. Halkın yapacağı bağışların miktarı, «İhtiyar Heyetleri» ve «Bilirkişiler» tarafından verilecek bilgilere dayanılarak Heyeti Milliye'lerce takdir ve tâyin olunacaktır. Bu karar, gelir temini konusunda atılan oldukça ileri bir adımdır ve günümüz vergilendirme sistemi içinde yer alan vergilendirme tekniklerine uymaktadır. Bu nedenle üzerinde ayrıntılı olarak durmayı uygun bulmaktayız.

Bilindiği gibi, yürürlükteki 31.12.1960 tarih ve 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu hükümlerine göre, gerçek kişilerin gelirleri gelir vergisine tâbi tutulmakta ve gelir unsurlarının gerçek usule göre vergilendirilmeleri esas kabul olunmaktadır. Ancak, bazı

durumlarda ticarî kazanç, ücret ve serbest meslek kazancının gerçek usûl yerine götürü usûlde vergilendirilmesi öngörülmektedir. Kazancın götürü usulde vergilendirilmesi; işyerinin, iş hacminin ve sağlanan kazancın defter tutulmasını gerektirmeyecek ölçüde olması nedeniyle mükellefi bazı külfetlerden kurtarmak amacına dönüktür. Örneğin, Gelir Vergisi Kanununun 47 ve 48 nci maddesinde yazılı şartlara uyan ticarî kazançlar, 64 ncü maddede sayılan hizmet erbabının safî kazançları götürü usulde vergilendirilmektedir. Ticarî kazanç, ücret ve serbest meslek kazançlarının götürü usûlde tespit şekli ise; Vergi Usûl Kanunu hükümlerine bırakılmıştır. (Gelir Vergisi Kanunu, madde 46 ve 64)

4.1.1961 tarih ve 213 sayılı Vergi Usûl Kanunu'nun 40 ncı maddesi; götürü ücretler ile götürü ticarî ve serbest meslek kazançlarının, her ilçe merkezindeki «Takdir Komisyonu» tarafından ilçe sınırları içindeki belediyeler, Ticaret ve Sanayi Odası ve meslekî kuruluşların görüşü alındıktan sonra yıllık olarak tesbit olunacağını hükme bağlamıştır. Takdir Komisyonları, götürü ücretler ile götürü ticarî ve serbest meslek kazançlarını is ve hizmet nevi ve grupları itibariyle her iş ve hizmet nevi ve grubu için beş derece üzerinden tesbit edeceklerdir. Aynı kanunun 72 ve 73 ncü maddeleri gereğince, takdir komisyonları iki maliye memuru ve seçilmiş üç üyeden kurulmakta; üyeler tüccarlar için Ticaret Odasınca, diğer sanat ve meslek erbabı için bunların mensup oldukları meslekî kuruluşlarca seçilmektedir.

Gelir ve Vergi Usûl Kanunu'nun yukarıda belirtilen hükümlerine göre götürü usulde vergilendirmenin nasıl gerçekleştirildiğini bir örnekle açıklamağa çalışalım : Takdir Komisyonları, ilgili meslekî kuruluşların da görüşünü aldıktan sonra beş derece üzerinden götürü matrah tespitleri yaparak ilgili vergi dairesine bildirmektedir. Götürü usulde vergilendirilecek mükellefin gelir durumunun takdir edilerek, götürü kazançlara ait sınıf ve derecelerden hangisine girdiğinin bildirilmesi, vergi dairesince takdir komisyonundan talep edilmektedir. Örneğin, takdir komisyonu, marangoz A'nın kazancının ikinci derece olan 3000 liralık kısma girdiğini bildirirse, mükellef A yıllık geliri 3000 lira olarak kabul edilip vergilendirilmektedir.

Nazilli Kongresinin «Aynî ve Nakdî Teberru»nun toplanış şekline ilişkin kararları hatırlanacak olursa, yukarıda açıklamağa çalıştığımız günümüz götürü vergilendirme tekniğine yakın bir yolun izlendiği görülecektir. Kuvayi Milliye'ye gelir sağlamakla görevli halk kuruluşu olan Heyeti Milliye, günümüzdeki takdir komisyonunun fonksiyonunu yerine getirmektedir. Vergi niteliği taşıdığına daha önce değindiğimiz halkın mal ve para şeklindeki bağışlarının miktarı, Heyeti Milliye tarafından tâyin ve takdir olunmaktadır. Ne var ki, takdir komisyonu dereceleri tespit ederken nasıl meslekî kuruluşların görüşünü alıyorsa, aynı şekilde, Heyeti Milliye'de «İhtiyar Heyetleri» ve «Bilirkişiler»ce verilecek bilgilere dayanmak zorundadır.

«İhtiyar Heyetleri», gerek Osmanlı İmparatorluğu gerek Türkiye Cumhuriyeti döneminde hizmetlerinden yararlanılan ve halen de yararlanmada devam edilen, Türk kamu yönetimine has ve seçimle iş başına gelen halk temsilcilerinden oluşan bir idarî kuruluştur.

Kuvayi Milliye'nin kurulduğu yıllarda Türk kamu yönetimine «İhtiyar Heyetleri» adı altında halk kuruluşları da katılmaktadır. Köylerdeki «İhtiyar Heyetleri» köy halkı tarafından köyün nüfusuna göre belirli sayıda seçilen üyeler ile köyün muhtarı, imamı ve öğretmeninden oluşmaktadır. İhtiyar Heyetleri köyün yapılması gerekli yapım, tamir, düzenin korunması ve köyün geliştirilmesi işlerine ilişkin kararlar almakta ve bu kararları köylüye uygulatmaktadır. Ayrıca, köylünün iki tarafın uzlaşması ile bitirilebilen bazı anlaşmazlıklarını çözmektedir. Köy işlerinin bir çoğu bütün köylünün birleşmesiyle imece yoluyla, yani köylünün boş zamanlarında bedenen çalışması ile yürütülür ve kimin kaç gün çalışacağını İhtiyar Heyeti tespit eder. Öte yandan, Köy işlerinin yapılması için gerekli para, salma salınmak suretiyle sağlanır. Bu yapılacak harcamanın, İhtiyar Heyetleri tarafından köyde oturanlara ve köyle maddî ilişkisi bulunanlara hane başına dağıtılarak tahsil edilmesi şeklindeki bir uygulamadır. İhtiyar Heyeti hane başına alınacak salmayı, o hane halkının durumuna göre tespit etmektedir. Köy dışında oturup da, köyle maddî ilişkisi bulunanların salma miktarı, köydeki faydalanmalarının derecesi-

ne göre takdir olunmaktadır. Köyün yapılması zorunlu işleri için salınan paraları toplamayan veya toplatmayan ihtiyar heyeti üyelerine bağlı oldukları ilçe idare kurulunca para cezası verilmekte ve bu cezalar Maliyece zorla tahsil olunmaktadır. Öte yandan, salınan paraların harcanmasında yolsuzluklar olduğu hükûmetçe anlaşılırsa, ilçe idare kurulunun kararı ile İhtiyar Heyeti üyelerinin malları satılarak köylünün parası ödenmektedir.

Kuvayi Milliye dönemindeki Köy İhtiyar Heyetlerinin yukarıda kısaca belirtmeğe çalıştığımız yetki, görev ve sorumlulukları; Kurtuluş Savaşından hemen sonra çıkarılan ve bugün de uygulanmakta olan «Köy Kanunu»nda ayrıntılı olarak yer almaktadır. (175)

Kuvayi Milliye'nin kurulduğu yıllarda, Türk kamu yönetiminde «Köy İhtiyar Heyetleri'nden başka, il ve ilçelerde görevlendirilen «Mahalle İhtiyar Heyetleri» mevcuttur. Şehir ve kasabalardaki mahallelerin halkı tarafından seçilen mahalle muhtarı ve belirli sayıdaki üyelerden oluşan «Mahalle İhtiyar Heyetleri», mahalle halkının nüfus, askerlik, noterlik işleri ile bazı suçları koğuşturma ile görevlidir. Günümüz «Mahalle İhtiyar Heyetleri» nin de aynı görevleri yerine getirmekle sorumlu tutulduklarını görüyoruz. (176)

«Bilirkişiler» ise her ülkenin hukuk düzeninde yer alan ve hukukî anlaşmazlıkların çözümünde meslekî bilgi ve özel ihtisaslarından yararlanılan kişilerdir. Vergi alanında da bilirkişilerden yararlanılmaktadır.

Özetlemek gerekirse, halk tarafından seçilen Heyeti Milliye adındaki halk kuruluşu, Kuvayi Milliye'nin ihtiyacı olan mal ve paranın temini amacıyla, halkın yapacağı bağışların miktarını her kişi için günümüz Takdir Komisyonları gibi takdir etmekte; bu takdir hakkını kullanırken Takdir Komisyonlarının belediyeler, Ticaret ve Sanayi Odaları ve meslekî kuruluşların görüşünü almasına karşılık; «İhtiyar Heyetleri» ile «Bilirkişiler» in görüşünü almaktadır.

(175) 12 Şaban 342 - 17 Mart 1340 (1924 tarih ve 442 sayılı KÖY KANUNU; Resmî Ceride ile neşir ve ilânı : 7 Nisan 1340 (1924), Sayı : 68

(176) Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun — Kanun No. 4541 — Mer'i Kanunlar, Cilt : 2, S. 401

Nazilli Kongresi, Heyeti Milliyelerce takdir olunan mal ve para bağışını ödemekten kaçınanların cezalarının Kuvayi Milliye Müfrezeleri Komutanlarınca tâyin ve tesbit edileceğini hükme bağlamaktadır Günümüzde, özel bir kanunla (6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun) yapılan icraî tâkibat işlemleri, Kuvayi Milliye Müfreze Komutanlarının tâyin ve tesbit edeceği şekilde yapılmaktadır. İtiraz yollarının tıkalı bulunması nedeniyle Heyeti Milliyelerce yapılan takdirlerin kesin olması ve ödemeden kaçınanların itiraz hakkından yoksun bırakılarak Kuvayi Milliye Müfreze Komutanlarının kişisel görüşlerine göre cezalandırılmaları, bir yönüyle vergi adaletine aykırı bulunabilir. Unutmamak gerekir ki, Kuvayi Milliye birlikleri cephe hattında düşmanla çarpışmakta, ihtiyaçlarının kısa zamanda giderilmesi zorunlu bulunmaktadır. Gerek mal ve para şeklindeki bağışın miktarına, gerek kesinleşen miktarın tahsiline ilişkin itirazlarla kaybedilecek zaman yoktur. Bu nedenle, ihtiyacın bir an önce giderilmesi gerekli görülen o günlerin güç koşulları altında, zaman kazanmak için vergi adaleti ilkesinden bir parça fedakârlık yapılmasını normal karşılamak yerinde olacaktır.

Nazilli Kongresinin, Heyeti Milliyelerin denetimi ve uygulanacak teftiş usulü hakkında, oldukça ayrıntılı ve günümüz teftiş usullerine yakın kararlar aldığı dikkati çekmektedir. Kongrenin bu yoldaki kararlarını tekrar gözden geçirelim :

«9 — Heyeti Milliye'lerin görev ve hizmetlerini teftiş için, Kongre Genel Kurulu»nun gözetimi altında ve hiçbir Heyeti Milliye'ye bağlı olmamak şartıyla müfettişler tâyin olunur ve gereken yerlere gönderilir. Müfettişlerin düzenliyecekleri teftiş raporları doğrudan doğruya Kongre Genel Kurulu'na verilir. Müfettişler suçlu buldukları Heyeti Milliye üye ve memurlarına işten el çektirmeğe ve yerlerine başkalarını atamağa yetkilidir.»

Dilerseniz, Nazilli Kongresinin malî denetim için almış olduğu bu kararları, günümüz devlet yönetiminde en yetkili ve etken malî denetim fonksiyonunu yerine getiren Maliye Teftiş Kurulunun denetim usulleri ile karşılaştırarak bir sonuca varmağa çalışalım. Kongre, Heyeti Milliyelerin görev ve hizmetlerini

teftiş edecek müfettişlerin bağımsız olmalarını sağlamak için bunların hiçbir Heyeti Milliye'ye bağlı olmamalarını şart koşmakta ve en yüksek organ olan Kongre Genel Kurulunca tâyin olunacağını hükme bağlamaktadır.

Kuvayi Milliye döneminde yürürlükte olan ve bugün de yürürlükte kalmakta devam eden 17 Ekim 1914 (1330) tarihli Maliye Teftiş Heyeti Nizamnamesi'ne göre, Maliye Müfettişleri doğrudan doğruya malî konularda en büyük siyasî yürütme organı olan Maliye Nazırına (bugün Maliye Bakanına) bağlıdır. Ve Maliye Nazırı (bugün Maliye Bakanı) adına teftiş ve tahkik yapmaktadırlar. Nazilli Kongresi de aynı şekilde hareket ederek müfettişlerin en büyük organ olan Kongre Genel Kurulu tarafından tâyin olunmasını, onun gözetimi altında ve onun adına teftişte bulunmasını benimsemiştir.

Nazilli Kongresi, müfettişleri suçlu buldukları Heyeti Milliye üye ve memurlarını işten el çektirmeğe ve yerlerine başkalarını atamağa yetkili kılmaktadır. Nitekim 17 Ekim 1914 (1330) tarihli Maliye Teftiş Nizamnamesi Maliye Müfettişlerine «zimmet ve ihtilasları görülen ve kasa mevcudunu, defatiri hesabiyesini iraeden, depo, ebniye ve saireyi küşattan imtina eden veya muamelâtında mühim suistimaller tesbit edilen» bütün devlet memurlarını işten el çektirme yetkisi tanımaktadır. Görülüyor ki, Nazilli Kongresi müfettişlere el çektirme yetkisi tanırken, uzun yıllar Türk kamu hukukunda yer alan ve o günlerde de yürürlükte bulunan idarî usullere bağlı kalmış bulunmaktadır.

Nazilli Kongresinin, malî denetimle ilgili bir diğer kararı, teftiş usulüne ilişkin «Gerek Heyeti Milliye Genel Merkez'inin, gerekse şubelerin görevleri ve bunlar hakkında yapılacak teftişler, halen yürürlükte olan kanun ve nizamlarına tabidir.» şeklindeki karardır. Hiç kuşkusuz, teftişlerin halen yürürlükte olan kanun ve nizamlara tabi olacağına değinilmekle, daha önce sözünü ettiğimiz 17 Ekim 1914 (1330) tarihli Maliye Teftiş Heyeti Nizamnamesi'nden yararlanılacağı ve söz konusu nizamnamenin uygulanacağı ifade edilmek istenmektedir. Zira, o günlerde malî denetimle ilgili konuları kapsayan ve emredici hükümler taşıyan tek metin Maliye Teftiş Heyeti Nizamnamesidir.

Kongre'nin Heyeti Milliyelerce silâh altına çağırılanlardan 100 lira bağışta bulunanların kendi işleri ile uğraşmak üzere üç ay süreyle silâh altına alınmaması yolundaki kararını, o yıllarda yürürlükte olan «Bedel Usulü»ne benzetmek mümkündür. Bedel usulü, bazı şartları taşıyan askerlik çağına gelmiş yurttaşların belirli miktarda para ödemeleri karşılığında askerlik hizmeti dışında tutulmalarıdır. Ancak, askerlik hizmeti dışında tutulma geçici olmayıp, devamlıdır. Bedel ödeyenler askerlik hizmetini yapmış sayılmaktadır. Oysa kongre, silâh altına çağırılanlardan 100 lira ödeyenlerin yalnızca üç ay süreyle silâh altına alınmamasını karara bağlamakta ve bunların kendi işleri ile uğraşmaları öngörülmektedir. Kararın malî ve ekonomik iki yönü vardır. Alınan 100 lira ile Kuvayi Milliye'ye gelir sağlamakta, kendi işleri ile uğraşmalarının öngörülmesiyle de, silâh altına geçici süre alınmayanların bu süre içinde üretime katkıda bulunmaları istenilmektedir.

Heyeti Milliye'lerin bağış suretiyle elde edecekleri gelir fazlasını derhal Genel Merkeze göndermelerinin karar altına alınması, günümüzün Hazine işlemlerine benzer bir para akımı sağlamak amacına dönüktür. İhtiyacından fazla gelir elde eden Heyeti Milliyeler bunu geliri ihtiyacından az olan yerlere gönderecek, hizmetin aksamasını ve ihtiyaçların zamanında giderilememesini önleyecektir.

Özetlemek gerekirse, Nazilli Kongresi çağdaş devlet yönetimine yakın bir yönetimi gerçekleştirebilecek köklü ve ayrıntılı kararlar almış bulunmaktadır. Bu yönüyle, Kuvayi Milliye'nin, gerçek bir halk ordusu şeklinde örgütlendiğini ve Kuvayi Milliye'yi yaşatan halk kuruluşlarının çağdaş kamu yönetimi ve demokrasi ilkelerine uygun bir yönetime sahip bulunduğunu ifade etmek hatalı olmayacaktır.

c) Alaşehir Kongresinin Malî Kararları :

26 - 30 Temmuz 1919 tarihleri arasında toplanan Balıkesir Kongresi, Kuvayi Milliye'yi bir düzene bağlamak için köklü kararlar almış, fakat uygulama alanının darlığı nedeniyle genel düzen kurulamamıştır. Zira, Balıkesir Kongresi kararları, kongreye katılmış olan Balıkesir ve çevresindeki ilçelerde uygulanmaktadır. Oysa, Yunan işgali içinde ve işgale yakın yerlerde bulunan

bütün cephelerdeki Kuvayi Milliye birliklerinin düzene sokulması gerekmektedir. Balıkesir Kongresinin toplanmasından bir ay sonra Alaşehir'de toplanan kongrenin amacı budur.

Alaşehir Kongresi, Bandırma'dan Denizli'ye kadar uzanan ve Yunanlılarla cephe teması olan bütün bir bölgeyi kapsamak amacıyla 16 - 25 Ağustos 1919 günleri arasında Alaşehir de toplanmıştır. Yapılan çağrılara rağmen Aydın ve Nazilli'nin kongreye katılması sağlanamamıştır. Ulaşım olanaklarının sınırlılığı haberleşmeyi engellemiş ve kongre tutanaklarından anlaşıldığına göre, atlı haberciler gönderilerek Aydın, Nazilli ve çevresinin katılması sağlanmak istenmiştir. Ulaşım olanaklarının sınırlılığı nedeniyle haber alınamaması yüzünden, kongrenin daha fazla gecikmesinin önüne geçmek için Aydın ve Nazilli temsilcilerinin geldiklerinde katılması yolunda karar alınarak, kongre çalışmalarına başlamıştır .Bu bölgeler temsilcileri de katılabilmiş olsaydı, Alaşehir Kongresi kararları Yunanlılarla temas halinde olan bütün Ege Bölgesi için geçerli olacak; Nazilli Kongresinin malî kaynakların sağlanması ve kontrollu hakkında günümüz sistemlerine yakın olgunluktaki kararları, Alaşehir Kongresi kararları şeklinde bütün Ege'de uygulama olanağı bulacaktı.

Aydın ve Nazilli'nin Alaşehir Kongresine temsilci göndermemelerini, 8 Ağustos 1919 günü Nazilli'de bir kongre toplanması ve ayrıca Alaşehir'e temsilci gönderilmesine gerek duyulmaması şeklinde yorumlamak mümkündür. Durumdan Alaşehir Kongresinin haberli kılınamamasını ise, ulaşım yetersizliği nedenine bağlamak yerinde olacaktır.

16 - 25 Ağustos 1919 günleri arasında toplanan Alaşehir Kongresi'nin, Balıkesir Kongresi kararlarını aynen benimsediği görülmektedir. Yeni olarak, cephedeki savaşçıların cephe gerilerinde silâhlı dolaşmalarının kesinlikle yasaklanması gösterilebilir. Bu karar, cephe gerisinde bazı yakışıksız davranışları görülen Kuvayi Milliye savaşçılarının yeni olaylar yaratmalarını önlemek için alınmıştır.

Ne var ki, Alaşehir Kongresinin daha ayrıntılı bir çalışma sürdürdüğüne tanık olmaktayız. Kongre tutanaklarının incelenmesi, kongrenin bir halk ihtilâl konseyi ruhunu taşıdığını ve hal-

ka dayanan bir örgütlenmeye değer verildiğini kanıtlamaktadır. Balıkesir Kongresinden edinilen tecrübelerden yararlanılması ve geçen süre içinde örgüt yetersizliğinin iyice ortaya çıkması, Alaşehir Kongresinin daha ayrıntılı çalışmalara yönelmesine neden olmuştur.

Alaşehir Kongresinin malî kararlarına ve kurulması öngörülen malî örgütlenmeye sözü getirmeden, malî kaynakların yöneldiği askerî örgütlenmeden söz etmek yararlı olacaktır.

Alaşehir Kongresi, cephelerdeki askerî örgütlenmeyi düzenleyen bir örgüt kadrosu tesbit etmiştir. Kadroların incelenmesi, düzenli bir ordu kuruluşunun örnek alındığını ve bu örneğe halk ordusunun gereklerine göre bazı eklemeler yapıldığını ortaya koymaktadır. O günlerin koşulları altında gerçekten üstün bir cephe örgütü kurulmuştur. Yıllarca Balkan ve Birinci Dünya Savaşının çeşitli cephelerinde döğüşmüş insanların; kendi ana yurtlarının, bağlarının, bahçelerinin, evlerinin, kısacası kendi öz varlıklarının savunmasında geçmişteki deneme ve görgülerinden yararlanarak en iyi örgütü kurmalarını olağan karşılamak gerekir. Savaş alanlarının tecrübeli komutan, subay ve yedek subaylarının düşündükleri askerî örgüt modeli; 1.700.000 kilometre karelik Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı İmparatorluğu topraklarını yönetmiş olan yöneticilerin tecrübeleri ve öz topraklarını savunma kaygusundaki halkın görüşleri ile olgunlaşmıştır. Askerî örgüt ile Devlet maliyesi arasındaki ilişki, askerî örgüt ile halk kuruluşları ilişkisine dönüşmüş; bu nedenle örgütlenmede halkın temsilcileri çeşitli denetim görevleri yüklenmişlerdir.

Her cephede bir alay bulunacak şekilde örgütlenmeye gidilmiştir. Ancak, örgütlenmenin temelini bölükler teşkil etmektedir. Üç takımdan bir bölük, üç bölükten bir tabur ve üç taburdan bir alay oluşmaktadır. Çatışmaların olmadığı zamanlar için bir bölükte kırk kişinin bulunması öngörülmekte ve bu sayıya göre cephelerdeki alayların iskeletl kurulmaktadır. Çatışmanın başlaması ihtimali belirdiğinde, hızla bölüklerin ve taburların doldurulması yoluna gidilecektir.

Alayların iskelet halinde kurulmasının ve bölüklerin kırk kişilik olmasının nedeni, kaynakların yetersizliği ile ilgilidir. Tarımdan ve iş hayatından devamlı olarak kopan kişilerle tam kadrolu alayların kurulması ve böyle bir kadronun devamlı göreve hazır beklemesi, üretimi ve iş hayatını özellikle hasat mevsiminde olumsuz yönde etkileyecektir. Öte yandan, tam kadrolu alayların devamlı beslenmesi ve barındırılması için gerekli giderlerin karşılanması, malî kaynakların kısa zamanda tükenmesine yol açacaktır. Bu nedenle, çatışma olmadığı zamanlarda dar, çarpışmaların başlıyacağı zamanlarda hızla genişleyen kadrolu alaylar kurulması öngörülmüştür.

Alayların iskeletini teşkil eden kırk kişilik bölüklerin devamlı aynı savaşçılardan oluşması da sakıncalı bulunmuştur. Zira, bütün savaşçıların işleri güçleri vardır. Bütün savaşçılar tarla, bağ ve bahçelerinin işlerini aksatmadan yürütmek zorundadır. Bu mesele, örgüt kadrosuna ilişkin metnin 2 inci maddesinde günümüz diliyle, şöyle bir çözüme bağlanmıştır :

«2 — Bölükteki savaşçılar değiştirme suretiyle silâh altında bulundurulacaktır. 1884 ilâ 1883 doğumluların düzenli defterleri Reddi İlhak Teşkilâtı kurullarınca hazırlanarak bu doğumlular vatan görevine çağrılacaklardır. Ayda bir cephedeki savaşçılar değiştirilecektir. Yalnız her taburun yirmi kişilik sabit bir kuvveti devamlı olacaktır.»

Taburlarda yirmi kişilik bir kuvvetin devamlı bulundurulması, Yunanlılar denize dökülünceye kadar sürdürülmesi gereken hizmette kopuklukların önlenmesi, askerî durumun devamlı izlenmesi, diğer alaylarla ve cephe gerisi ile haberleşmelerin etkenliği ve başarılı sonuç verebilecek durum muhakemesi yapılabilmesi için devamlı bir kurmay çekirdeğinin her an hizmette bulundurulması amacıyla düşünülmüştür.

Cephedeki alayların iskelet şeklindeki kadrolarının gerektiğinde hızla doldurulması, cephe gerilerinde manga esasına dayanan yedek örgütlerle sağlanmaktadır. Her köyde, Reddi İlhak Kurullarınca bir mangabaşı seçilmektedir. Her mangabaşının gerektiğinde derhal cepheye yetiştirmekle yükümlü olduğu bir

mangası vardır. Mangabaşı, Alay Komutanından alacağı emir üzerine mangasını derhal emredilen toplanma yerine götürecektir.

Alay Komutanları Kongre tarafından, yani Reddi İlhak kuruluşlarının en üst kuruluşu tarafından seçilmektedir. Kuvayi Milliye'nin diğer özellikleri bir yana bırakılsa bile, komutanların halk tarafından seçilmesi Kuvayi Milliye'nin bir halk ordusu özelliğini taşımasına yeter sayılabilir. Tabur ve bölüklerin komutanları ise bağlı oldukları kurullar tarafından en az üçte bir çoğunlukla, yani gene halk tarafından seçilmektedir. Alay, tabur ve bölük komutanlarının eşraftan ve halkın ileri gelenlerinden seçilmesi de şart koşulmaktadır.

Alay, tabur ve bölük komutanlarının sivil halkın içinden, eşraftan ve ileri gelenlerden seçilmesi; askerlik mesleğinin dışında olan ve savaş tecrübeleriyle komutanlık yetenekleri yetersiz bulunan bu halk temsilcilerinin başarılı komutan olamamaları sonucu doğurabilecektir. Bu sakınca, örgüt kadrosuna ilişkin metnin 7 inci maddesi ile giderilmek istenmektedir :

«7 — Komutanların yanında askerî bir komutan yardımcısı bulunacaktır. Alay komutan yardımcılarını Merkez Kurulu üçte bir çoğunlukla seçer. Seçileceklerin mümkün olduğu kadar binbaşı rütbesini taşımaları şarttır. Tabur ve bölük komutan yardımcıları mahallî kurulların üçte bir çoğunluğu ile seçilir ve Merkez Kurulunca memuriyetleri onaylanır.»

Alaşehir Kongresi, gerek Kuvayi Milliye birliklerinin yedirilmesi, giydirilmesi ve diğer ihtiyaçlarının bir düzen içinde sağlanması; gerekse cephe gerisi hizmetlerinin yürütülmesi konularında, gerçekten ileri düzeyde sayılabilecek düzenlemelere girişmiştir. Kongre tarafından kabul edilerek yürürlüğe konulan «Kuvayi Milliye Menzil Müfettişliği Vezaifi Hakkında Talimat» ile menzil müfettişlikleri kurulmakta, cephedeki Kuvayi Milliye birliklerinin iaşe ve ikmali ve cephe gerisi hizmetlerinin yürütülmesi menzil müfettişliklerinin sorumluluğuna bırakılmaktadır. Uygulamada büyük önem kazanan söz konusu talimatname üslubu korunarak günümüz diliyle aşağıya alınmıştır. (177)

(177) Balıkesir ve Alaşehir kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları : 225 - 229

1 — Kuvayi Milliye birliklerinin iaşe ve geri hizmetlerini sağlamak üzere her cephe için bir menzil Müfettişliği kurulmuştur.

2 — Depo ve yığınak halinde menzilin birkaç anbarı olmakla beraber bir de merkez anbarı bulunur ki birliklere burası dağıtır. Bu da erzak ile eşya ve cephane olmak üzere iki kısımdan ibaret olacaktır.

3 — Menzil Müfettişi duruma göre mezbaha ve fırın kurar ve bunları yönetecek memurları mahallî Reddî İlhak Heyetleri temin edemediği takdirde Heyeti Milliye Merkezinden ister.

4 — Çatışmaların gelişmesi halinde, Menzil Müfettişi ilerilerde dağıtım noktaları ve anbarlar kurar ve bunun için önceden gereken yerlerde tertibat almak lâzımdır.

5 — Şimdilik üç cephe için üç menzil müfettişliği kurulmuştur : Birinci Menzil Müfettişliği, Ayvalık cephesinde; İkinci Menzil Müfettişliği, Soma cephesinde; Üçüncü Menzil Müfettişliği, Akhisar cephesinde vazife ifa edecektir.

6 — Her menzil müfettişliği kadrosu aşağıda gösterilmiştir :

a) Menzil Müfettişi = Eşraftan

b) Üç kişiden oluşan bir Menzil Heyeti olacak, Menzil Müfettişi, Kongre tarafından seçilecek ve Menzil Heyeti ise cephe Reddi İlhak Heyetleri tarafından birer üye seçilmek suretiyle kurulacaktır.

c) Veznedarlık görevi heyetten bir kişi tarafından yürütülecektir.

d) Aylık ödeme ve satınalma memuru

e) Erzak ve Tayinat memuru

f) Merkez anbar memuru; erzak, teçhizat ve cephaneyi dağıtmakla görevli. Emrinde iki yazıcı eri.

g) On hizmet eri. Bunlar anbarlarda hamallık ve emir eri vazifesi ifa edecektir.

Menzil Müfetişi menzilin en büyük âmiridir.

8 — Kuvayi Milliye birlikleri, erzakını menzilden bir haftalık ihtiyacına göre alır.

9 — Menzil müfettişinin, iaşesiyle sorumlu olduğu birliklerin subay, er ve hayvan sayısını doğru olarak bilmesi lâzımdır. Bunun için birliklerin en büyük âmiri her üç günde bir menzil müfettişine birliğinin mevcudunu doğru olarak gösteren birlik mevcudu belgesi gönderir. Bu belgeler iaşeye esas olur.

10 — Birlik mevcudu belgeleri taburlar tarafından düzenlenip alay komutanının onaylamasından sonra menzil müfettişine gönderilir.

11 — Menzil Müfettişi anbarların mevcudunu hergün anbar memurlarından ister.

12 — Her birliğin iaşe memuru, birlik komutanının onayladığı birlik mevcudu belgesini bir tutanağa bağlayarak Menzil Müfettişine müracaat eder. Menzil Müfettişi istenilen erzak ve eşyaya göre tutanağı ilgili kısma havale eder. Kısım memuru, iaşe memurunun ibraz ettiği birlik mevcudu belgesini, tutanaktaki nüfus ve hayvanların mevcudunu, evvelce menzile verilen birlik mevcudu belgeleriyle karşılaştırarak, bir tutarsızlık görmediği takdirde bir haftalık ihtiyaca göre hesap eder; tutanağın altını onaylayarak anbar memuruna havale eder. Anbar memuru ölçerek erzakı verir ve tutanağı muhafaza eder.

13 — Anbar memuru, menzil müfettişi veya kâtibinin kayıt ve bilgisi dışında hiç bir yere bir dirhem erzak veremez ve anbarın bu suretle noksan ve fazlasından sorumludur.

14 — Birlikler menzilden almış oldukları erzakın sarf şeklini gösteren bir cetveli her ay menzile vermeğe mecburdur.

15 — Bu cetvelde nüfus ve hayvanların mevcudu gösterilecek ve bu mevcud evvelce verilen birlik mevcudu belgelerine uygun olacaktır.

16 — Birlik cetvelinde hergün mevcuda göre sarf edilen erzak gösterilecek ve her beş günde bir yekûn edilmek suretiyle bir aylığı yekûn edilecektir. Bir ay zarfında menzilden alınan ve satınalma suretiyle tedarik edilen erzakın, cetvele göre sarfedilen toplamlarından düşülerek geri kalan miktarı, kıta kilerinde bulunan erzak miktarına uygun olacaktır.

17 — Yanlış mevcut göstererek fazla erzak alan birlik komutanı ve iaşe memuru sorumludur.

18 — Menzil Müfettişi bu gibi durumları teftiş etmekle yükümlüdür.

19 — Menzil Müfettişi belirli olmayan zamanlarda birliklerin kilerini teftiş ederek fazla erzak görürse derhal soruşturma açmakla yükümlüdür.

20 — Menzil Müfettişi yedek erzak bulundurmağa mecburdur. Birliklerin iaşesinden doğrudan doğruya sorumlu olduğu için birlik mevcudu belgelerine göre yeterli miktarda erzak bulundurmalıdır.

21 — Menzil anbarlarından dışarıya sandık, çuval, teneke gibi kablar verilmez. Her birlik kendi kabı ile erzakını alır.

22 — Perakende birlikler menzilden erzak ve eşya alamaz ancak taburlar ve bağımsız bölükler alabilir.

23 — Her tabur komutanı ve kâtip ve iaşe memurundan mürekkep bir heyet bulunacaktır. Menzilden taburlara verilecek erzak, eşya, levazım ve benzerleri bu heyetin imzalı ve mühürlü tutanakları ile verilecektir.

24 — Tabur heyetleri menzilden almış oldukları erzak ve eşyanın hesabını daha sonra menzile vermek zorundadır.

25 — Birliklerin aylığını ve paraya olan ihtiyaçlarını Menzil Müfettişi temin eder ve gerektiğinde Heyeti Merkeziye'den taleb eder.

26 — Subayların ve erlerin aylıklarını ve taburun diğer ihtiyaçlarını tabur heyeti menzil idaresinden bir bordro karşılığında alır, erlere ve subaylara tasdikli defterler karşılığında dağıtır. (Bordro ve defter örnekleri ayrıca düzenlenecektir.)

27 — Taburlar menzilden alacakları izin üzerine satınalma yapabilirler.

28 — Menzil Müfettişi görülecek lüzum üzerine hayvan ve araba kolu kurar.

29 — Menzil Müfettişi doğrudan doğruya Heyeti Merkeziyeye bağlıdır. Yönetim ve iaşe işlerine ilişkin konularda Kuvayi Milliye Alay Komutanlarıyla yazışma yapabilir.

30 — Menzil müfettiş ve kurulu hergün göreve devam etmek zorundadır.

31 — Menzil kurulları her ay birliklerden aldıkları hesabı toplar ve menzilin merkez ve mahallî heyetlerinden almış olduğu para ve erzaka ait gelir ve harcama şeklini gösteren icmal belgeleri düzenleyerek Heyeti Merkeziyeye göndermek zorundadır.

32 — Menzil heyetleri, mahallinden sağlayacakları eşya, erzak ve cephaneyi satınalır. Mahallinden sağlayamayacakları eşya ve diğer levazım mallarını Heyeti Merkeziyeden ister.

33 — Menzil heyetleri et, ekmek, sebze ve yeme ilişkin hususlarda tüccar ile sözleşme yapmağa yetkilidir. Sözleşmenin heyeti merkeziyece onaylanması gereklidir.

34 — Menzil heyetinin mahallinde yapacağı satınalmalar menzil heyetinden bir kişinin gözetimi altında yapılacak ve menzil heyetinin onayına sunulacaktır.

35 — Kuvayi Milliye'ye mensup komutan, subay ve erlerin izinli oldukları ve diğer nedenlerle görevlerine devam edemedikleri günler için aylıklarında kesinti yapılır.

36 — Subaylara gerek tabldot ve gerek perakende şekilde aşağıdaki erzak günlük olarak verilir.

GRAM	CİNS
900	Ekmek
250	Et
100	Pirinç
100	Kuru Sebze (İkisi birden verilmez)
300	Yaş sebze
70	Şeker
10	Kahve (İkisi birden verilmez)
3	Çay
20	Tuz
30	Sabun
30	Sadeyağ (İkisi birden verilmez)
30	Zeytinyağı
30	Soğan

37 — Erlere günlük olarak aşağıdaki erzak verilir :

GRAM	CİNS
900	Ekmek
50	Çorbalık pirinç
150	Pilâvlık pirinç veya bulgur
20	Tuz
10	Çorbalık sade yağ
30	Pilâvlık sade yağ
120	Kuru sebze (İkisi birden verilmez)
300	Yaş sebze
250	Et
150	Sebze ile et
90	Pilavlık et on gram yağla
9	Sabun
30	Soğan

Olanaklar elverdiği takdirde menzilin seçeceği bir günde mevsimine göre üzüm, kavun, hoşaf veya uygun bir tatlı verilir.

38 — Erlere her sabah pirinç çorbası, haftada iki gün soğanlı yahni, bir gün etli sebze, iki gün zeytin yağlı sebze ve iki gün de pirinç veya bulgur pilavı verilir.

39 — İşbu talimatname tebliğ tarihinden bir gün sonra yürürlüğe konulacaktır.

40 — İşbu talimatnamenin aynen uygulanması Menzil Müfettişi ve (178)»

Dikkatle incelendiğinde, Alaşehir Kongresi tarafından kabul edilerek yürürlüğe konulan «Kuvayi Milliye Menzil Müfettişliği Vezaifi Hakkında Talimatname» ile Kuvayi Milliye birliklerinin çağdaş lojistik desteğe kavuşturulmuş olduğu görülecektir. Kurulan Menzil Müfettişlikleri ile günümüz Silâhlı Kuvvetler levazım hizmeti uygulamaları arasında yakın benzerlikler söz konusudur. Menzilin bir merkez anbarı bulunmakta, bu büyük birliklerin ana depoları gibi hizmet görmekte, ayrıca kurulan birkaç depo ve yığınak halindeki anbarlar da günümüz askerî birliklerindeki kilerlere benzer fonksiyon yerine getirmektedir. Çatışmaların gelişmesi halinde ise, günümüz ordularının dağıtım noktaları gibi oynak dağıtım noktaları kurulmaktadır.

Harcamalarda, günümüz Devlet harcamalarında görülen yetki ve sorumluluk ayrımına uyulmaktadır. Heyeti Merkeziye'ler (ita âmiri), Menzil Heyetleri ve Müfettişlikleri (Tahakkuk Memuru) görevi yüklenmişlerdir. Menzil Heyetlerinin ve Menzil Müfettişinin halk ve kongre tarafından seçilmesi, Kuvayi Milliye'ye halk ordusu niteliği kazandırmaktadır.

Kuvayi Milliye birliklerinin iaşesinde, günümüzde Silâhlı Kuvvetlerde uygulanan yöntemler uygulanmaktadır. Her üç günde bir (günümüzde her gün) birlik mevcudu bildirilmekte, bu mevcuda göre iaşe yapılmaktadır. Ayrıca, her subay ve erin günlük yiyeceği tesbit edilen yiyecek maddeleri gramajlarına göre

(178) Kongre tutanaklarından bir yaprak aradan düşmüş olduğu için burada bir boşluk bulunmaktadır.

hesaplanarak verilmektedir. Bu iaşe usulü, 1912 yılından günümüze kadar uygulanagelmekte olan «Tayinat ve Yem Kanunu» hükümlerinde ifadesini bulmaktadır. Subay ve erlerin günlük yemek listelerinde bulunması gerekli yiyecek maddeleri kalori hesaplarına göre tespit olunan miktarlarda kişi başına bulunmakta ve beslenecek kişi sayısı miktarında verilerek bir kazanda yemekler pişirilmektedir. Temizlik maddesi olarak verilecek sabun ise günlük gramaj üzerinden hesaplanarak, sabun kalıbının ağırlığına göre kaç günlük gramajı kapsıyorsa, o kadar günde bir dağıtılmaktadır.

Alaşehir Kongresinin malî kararlarına ve malî örgütlenmeye esas olan görüşler, aslında Balıkesir Kongre kararlarının uygulanmasında varılan sonuçların değerlendirilmesi şeklinde ortaya konulmuştur. Alaşehir Kongresi tutanaklarından, Balıkesir Kongresi Başkanı ve Merkez Kurulu Üyesi olan ve aynı zamanda Alaşehir Kongresine başkanlık yapan Hacim Muhittin (Çarıklı) Beyin açıklamalarını izleyelim : (179)

«Reis Hacim Beyefendi — Biz masraflarımızı tevhit ettik (birleştirdik). Ayvalık cephesi vaktiyle masrafını kendi tedarik ediyordu. Biz de Soma'ya gönderirken kendimiz düşünüyorduk. Şüphesiz Ayvalık ve Akhisar kendi cephelerinin ağır yüküne tahammül edemezlerdi. İşte bu sebepten tevhid-i masarifi (masrafların birleştirilmesini) düşündük. Masarif-i umumiyeyi (genel masrafları) yüzde nisbetinde tesbit ettik. % 21 Balıkesir, % 17 Edremit, % 7 Burhaniye, % 4 Gördes, % 11 Akhisar ilah temin edecektir. Kongreye iştirâk eden mahallerin masarifi taayyün etmiştir (açıklığa kavuşmuştur). Biz Temmuz nihayetine kadar cephelerden hesap istiyoruz. Bunları yekûn edeceğiz. Ne tuttu? Meselâ bin lira... Akhisar, % 11 nisbetine nazaran ne kadar sarf etmiştir? Ne kadar sarf etmesi lâzımdır, bunu arayacağız, bunu nisbet dairesinde iştirâk eden kazalara taksim edeceğiz. Hiç iştirâk etmeyenlerden talep edeceğiz. Bu suretle iştirâk hisselerinden noksan sarf edenleri, ikmal, fazla sarf edenlere ise fazlasını iade edeceğiz... Bundan sonraki masraf için de en nihayetinde aynı

(179) Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacmi Muhittin Çarıklının Kuvayi Milliye Hatıraları — S. 128 - 129

tarzda fazla sarf edene iade edeceğiz ki bu suretle her yer ağır yük altından kalkar. Burası, Alaşehir, ayrı bir saha olmak itibariyle Ödemiş'le teşrik-i mesai eyler zannederim... Şimdiye kadar iştirâk etmiyenler masrafları nisbetinde iştirâk ederler. Biz Balıkesir'de beş yüz bin lira olarak bütçeyi kabul ettik. Tabiî nisbet dairesinde bu para birden tahsil olunamaz. Peyderpey tahsil ve masarif tesbit olunur. Ya bu şekilde veyahut daha pratik bir usul varsa o şekilde kabul olunur. Muayyen yol tesviye edilmiş, yalnız yürüme kalmıştır.

İbrahim Bey (Uşak) — Bu vaziyet bir seneden daha fazla temadi ederse (sürerse) bu parayı nereden tedarik edeceğiz?

Reis Hacim Beyefendi — Vaziyet mühimdir. Gittiğimiz yoldan dönemeyiz. İleride ihtilas-ı vatan (vatanın kurtuluşu), dönmekte ise felâket vardır. Kış geliyor, levazıma ihtiyaç vardır. Bütün cephelerin, bütün kahraman askerlerimizin ihtiyacını düşünerek heyet (kurul) teşkil olunabilirse o heyet ihtiyaçların teminini düşünür. Her yer ayrı ayrı düşünürse bir tarafı temin ederse diğeri temin edemez ki netice, Allah göstermesin muvaffakiyetsizliğimizi mucib olur.

Mustafa Bey (Alaşehir) — Askerin tahdidi mümkün değildir. Zira cephelere daima iştirâk ediyorlar. Binaenaleyh, Ödemiş bütçelerden ve saireden hariç tutulmalıdır. Çünkü bunların her tarafı ateş, Yunan içindedir. Buraya gelen Ödemiş'lilerin mülkü her şeyi Yunan elindedir. Bunlar hariç tutulmalı efendim.»

Alaşehir Kongresi, Bandırma'dan Aydın'a kadar uzanan bölgedeki Kuvayi Milliye'yi düzene sokacak kararlar almıştır. Bu kararları uygulayacak olan halk kuruluşları yalnızca Balıkesir ve çevresindeki ilçelerde mevcuttur ve bu halk kuruluşları da Balıkesir Kongresi kararlarına göre kurulmuştur. Alaşehir Kongresi kararları Balıkesir ve çevresindeki ilçeler için de geçerli olmakla beaber, yeni bölgeleri de kapsamaktadır. Alaşehir, Salihli, Kula, Eşme, Demirci, Uşak ve Ödemiş ilçeleri de Alaşehir Kongresi kararlarının uygulanacağı yerlerdir. Oysa, bu yerlerde kongre kararlarını uygulayacak bir örgütlenme ve halk kuruluşları mevcut değildir. İşte bu noksanlığı gidermek için, Balıkesir Kongresi ka-

rarlarına göre Balıkesir ve çevresindeki halk örgütlenmesine benzer bir örgütlenmeye gidilmiştir. Alaşehir Kongresince düzenlenen ve Alaşehir, Salihli, Kula, Eşme, Demirci, Uşak ve Ödemiş ilçelerindeki örgütlenmeyi esas alan talimatname, günümüz diliyle aşağıda sunulmuş bulunmaktadır :

Hasılat-ı Milliye Talimatnamesi : (180)

1 — Merkezi Alaşehir olmak üzere Salihli, Kula. Eşme, Demirci, Uşak, Ödemiş ilçeleri bir bölge sayılmıştır.

2 — Her ilçede «Hareket-i Milliye Redd-i İlhak Heyeti» adı ile birer kurul kurulacak ve bu kurul :

Esas Kurul,
Maliye Kurulu,
Levazım Kurulu

adlarında üç şubeye ayrılacaktır. Ve her şube üyesi dörtten fazla olmayacaktır.

2 — Bölge merkezi olan Alaşehir'de, Alaşehir Esas Kurulu ile ilçelerden gelecek birer üyeden oluşan bir Bölge Merkez Kurulu bulunacak ve içlerinden birini başkan seçeceklerdir.

4 — Bölge Merkez Kurulu, millî mücadeleyi yönetmek için gerekecek para miktarını ilçelere dağıtmak, cephe komutanını atamak ve değiştirmek, ilçe kurullarının yazışmalarını denetlemek ve ilçelerden gelecek gönüllülerin eksikliklerini tamamlamak ve cephelere göndermek ve bölgeye ait bütün işler hakkında karar almak ve ilgili yerlere iletmekle görevlidir.

5 — Her ilçe Esas Kurulu'nun görevi şunlardır :

a) Savaşçıların silâh altına alınması ve bölgelere gönderilmesi.

b) Maliye ve Levazım Kurullarını denetlemek
c) İlçelerine ilişkin bütün işleri yürütmek
6 — Maliye Kurullarının görevleri şunlardır :

a) Millî mücadelenin devamı için ilçelerine ayrılan paraların dağıtımını ve tahsilini sağlamak.

---

(180) Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklının Kuvayi Milliye Hatıraları — S. 136

b) Mücadele için harcanması gerekli görülen paraları Levazım Kuruluna vermek,

c) Harcamalardan artakalan paraları bölge merkezindeki Maliye Kuruluna tutanak karşılığı teslim etmek.

7 — Levazım Kurulları, Esas Kurul'un onayı ile şu görevleri yerine getirir :

a) Bütün mal, teçhizat ve malzemeyi satın alma ve toplama,

b) Avans şeklinde Maliye Kurulundan para alma ve harcamalardan sonra harcamayı gösteren belgeleri teslim etme,

c) Başka cephelerdeki savaşçıların yedirilmeleri ve barındırılmaları için cepheye yakın uygun yerlerde gereği kadar «Menzil Müfettişliği» bulundurma,

Söz konusu talimatnamenin yürürlüğe girmesi ile Yunan İşgal Kuvvetleri ile teması olan bütün cepheler, Kuvayi Milliyeyi besleyen ve yöneten halk kuruluşlarına kavuşmuş olmaktadır.

d) Kongre Kararlarına Yardımcı Maliyeciler :

Hatırlanacağı gibi, Yunan işgal kuvvetleri ile çarpışmak üzere silâhlı halk kuvvetlerinin ortaya çıkışı, İzmir'in 14 Mayıs 1919 günü işgalini izleyen günlerde olmuştur. Kuvayi Milliye'nin Yunanlılarla ilk çarpışması 30 Mayıs 1919 günü Bayındır — Ödemiş yolu üzerindeki Hacı İlyas tepelerinde olmuş, ilk şehitler o gün verilmiştir. Ardından bütün Ege Bölgesinde yer yer Kuvayi Milliye birliklerinin kuruluşuna başlanmıştır.

Anadolu'nun devletsiz ve hükûmetsiz olduğu o günlerde, halk kendi başının çaresine bakma kaygısına düşmüş, Yunan işgaline karşı ileri gelenlerin öncülüğünde örgütlenmeye girişmiştir. Hızla çoğalan Kuvayi Milliye birliklerinin bir düzene sokulması ve ihtiyaçlarının malî düzen içinde giderilmesini öngören kongreler birbiri ardından toplanmağa başlamıştır.

Halk ihtilâl konseyi niteliği taşıyan kongrelerin ilki, Yunanlıların İzmir'e çıkmasından iki buçuk ay sonra Balıkesir'de (26-30 Temmuz 1919) toplanmış, bu kongreyi bir hafta sonra Nazilli'de

(8 Ağustos 1919) ve daha sonra da Alaşehir'deki (16 - 25 Ağustos 1919) kongreler izlemiştir. Böylece, Yunan işgalinin başladığı tarihten sonra üç ay içinde, Yunanlılarla temasta bulunan bütün cephelerdeki Kuvayi Milliye birlikleri bir düzene sokulmuş, halk örgütlenmesinin bir sonucu olan halk kuruluşlarının yönetim ve desteğine kavuşturulmuştur.

Ege Bölgesindeki halk örgütlenmesinin tamamlandığı günlerde, Anadolunun diğer bölgeleri birlikten uzak ve yarı anarşi içindedir. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'yu bir düzen altına sokma çabalarını sürdürmektedir. 23 Temmuz 1919 günü toplanan Erzurum Kongresi ile bütünleşmeye doğru ilk adımlar atılmış, Sivas Kongresinin hazırlıklarına girişilmiştir. Ege Bölgesinin daha önce örgütlenmiş olması, Anadolu'nun bütünleşmesini hızlandıracaktır.

Kuvayi Milliye'nin malî kaynakları üzerindeki araştırmalarımız sırasında, kongrelerce alınan malî kararların ileriye dönük, köklü ve uygulmaya ışık tutan ayrıntılara inebilen bir olgunlukta oluşu; o günlerde yürürlükte bulunan malî mevzuatın dolaylı olarak uygulanmasının öngörülmesi, kongrelerde bir maliyecinin bulunduğu kanısına sahip olmamıza yol açmıştır. Kongrelere katılan temsilciler arasında herhangi bir maliyecinin bulunmaması, böylesine mükemmel malî kararların halk temsilcileri tarafından nasıl alınabildiği yolundaki kuşkularımızı artırmıştır.

Bu konuda ilk ip ucuna, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali olayında rastlıyoruz. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği haberini ilk duyanlardan biri Maliye Müfettişi Muvaffak Beydir (181). 14 Mayıs sabahının erken saatlerinde işgal haberini

(181) Maliye Müfettişi Muvaffak Bey (Ahmet Muvaffak Menemencioğlu), Hazine-i Celile-i Maliye Tahsilât Dairesi Müdürü Rıfat Beyin oğludur 1884 yılında İstanbul'da doğmuş, Selânik Yadigârı Terakkî Mektebinde öğrenim yapmıştır. 29.12.1908 tarihinde açılan sınavı kazanarak Maliye Müfettiş Muavini olarak göreve başlamasını tâkiben, Fransız Teftiş Kurulunda staj yapmak üzere Fransa'ya gönderilmiştir. Yurda dönüşünde 15.12.1909 günü 4. sınıf Maliye Müfettişliğine atanmıştır.
12.1.1920 tarihinde Saruhan (Manisa) Milletvekili olan Muvaffak Bey, daha sonra Emlâk ve Eytam Bankası Murakıplığı (1920 - 1941), Millî Piyango Murakıplığı (1943), Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü (1944) görevlerinde bulunmuş ve 1969 yılında vefat etmiştir. »Fahrî Maliye Müfettişi« unvanına sahipti. (Kaynak : Maliye Teftiş Kurulu, Tarihçe ve Albumu S. 60 ve 151)

kendisine İtalyan Konsolosluğundaki tanıdıkları iletmişti. Durumu öğrenince hemen Gümrük Başmüdürlüğüne koşmuş, Başmüdür Agâh beyi yerinde bulamamıştı. Oradan, Salon Gümrüğü Başmemuru Tahir Beyin yanına giden Muvaffak bey, Tahir beye :

«Bu akşam olmadığı takdirde yarın sabah İzmir'in Yunanlılar tarafından mutlaka işgal edileceğini öğrendim. Başmüdürlükte kimseyi bulamadım. Kasadaki paraların vakit geçirmeden İstanbul'a gönderilmesi lâzım. Ben İtalyan Konsolosluğuna gidiyorum, ararsanız orada bulursunuz. Lütfen Agâh beyi durumdan haberdar ediniz.» demiş ve oradan ayrılmıştı. (182)

Albay Kâzım (Özalp) Bey ise, hatıralarında İzmir'in işgal edileceğini nasıl öğrendiğini şöyle anlatıyor : (183

«İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgal edileceğine dair metropolit tarafından kilisede Rumlara bilgi verildiğini ve konsoloslar tarafından Valiye tebligat yapıldığını o zamanlar Maliye Müfettişi olan Muvaffak Beyden haber aldık.»

İzmir'in işgali sırasındaki Devlet memurlarının tutumu ise şöyle anlatılmaktadır : (184)

«Vali İzzet Beyin odasında ise, Yunan gemilerinin görünmesiyle birlikte büyük bir dalgalanma oldu. Yunanlılar ve Rumlar tarafından daha önce mimlenmiş bulunan Menemenlizade Muvaffak Bey gibiler, Vilâyet binasından ayrılarak İtalyan Konsolosluğuna sığındılar. Geri kalanlar ise Vali İzzet Beyle birlikte Yunan askerleri makam odasına gelinceye kadar orada beklediler.»

Yunanlıları Valilik makam odasında bekleyen memurların sonlarını birlikte izleyelim : (185)

«Silâh sesleri bu kez, kısa bir aralıktan sonra, Vilâyet binasının alt katında duyuluyordu. Vali İzzet Beyin yanındakiler, makam odasının kapısını ardına kadar açtılar. Yukarı kata ilk çıkanlar, ellerinde süngülü tüfekleriyle iki efzon askeri oldu. Valinin

---

(182) Nurdoğan TAÇALAN — Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken — S. 223 - 225.
(183) Kâzım ÖZALP — Millî Mücadele 1919 - 1922 — Clit. I. E. 5)
(184) Nurdoğan TAÇALAN — A.g.e., S. 240
(185) Nurdoğan TAÇALAN — A.g.e., S. 256 - 257

yanındakilerden Rumca bilen biri efzonlara «Odanın Valinin makamı olduğunu, İzzet Beyin de içeride bulunduğunu» söyledi. İki Yunanlı, Türkçe ve Rumca küfürler savurarak içerdekilerin ellerini havaya kaldırttılar. Vali İzzet Bey, Jandarma Kumandanı ve odada bulunanlar ellerini havaya kaldırarak merdivenlerden aşağı inmeye başladılar. Efzonlar merdivenlerin iki yanına dizilmişler, önlerinden geçeni süngü ve dipçikle yaralıyorlardı...»

«... Holde subay ve sivillerin başlarındaki kalpaklarla fesler, süngü uçlarına takılarak başlarından alındığından bir çoğu yüzünden yaralanmıştı. Efzonlar kalpak ve fesleri yerde çiğnedikten sonra, Vilâyet kafilesini dışarı çıkardılar.»

Maliye Müfettişi Muvaffak Bey, uyarılarına uymayan Devlet memurlarının başlarına gelenlerden, İtalyan Konsolosluğuna sığınarak kurtulmuştu. Ne var ki, uyarısına rağmen Gümrük Başmüdürlüğündeki paralar İstanbula gönderilememişti.

Bu kez, İtalyan Konsolosluğuna sığınmış olan Maliye Müfettişi Muvaffak Beyin İzmir'de Yunan mezalimine ilişkin bir rapor hazırladığına tanık oluyoruz (186). Muvaffak Beyin hazırlayarak Hükûmete sunduğu raporda, Yunanlıların İzmir'i işgal ettikleri 15 Mayıs 1919 günü teslim olan Türk subay, asker ve memurlarının barbarca öldürülüşleri; esir subayların işgalden iki saat önce dağıtılan Mayıs ayı aylıklarının Yunan subayları tarafından üstlerinin aranması bahanesiyle çalınışı, yerli Rumların Türklere karşı giriştikleri kıyam, Rum çocuklarının «cankurtaran satıyoruz» diye bağırarak mavi - beyaz renkte Yunan rozetleri satmaları ve rozetleri takanların geçici olarak tecavüzden korunabilmeleri (187), gece Türk evlerine girilerek yağma yapılması, Yunan askerleri tarafından bazı Türk kadın ve genç kızlarının zorla ırzları-

---

(186) Kadir MISIRLIOĞLU — Yunan Mezalimi, Türkün Siyah Kitabı — S. 157 - 163

(187) Bu olaydan tam 1240 gün sonra, muzaffer Türk ordusu İzmir'e yaklaştığı sırada bu kez İzmir'de ters olaylar görülmüştür. O günlerde Türklüğün sembolü sayılan fes fiyatları ve satışları İzmir'de yükselmiş, karaborsa'dan yüksek fiyatlarla satın alınan fesleri giyen yerli Rumlar, böylece yaklaşan kurtarıcı Türk ordusuna hoş görünmek istemişlerdir.

na geçilmesi, yer, zaman ve isimler verilerek ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Söz konusu rapor, Yunan zulmüne ilişkin diğer resmî rapor ve belgelerle birlikte yayınlanarak Dünya kamu oyunun dikkati çekilmek istenmiştir. (188)

Maliye Müfettişi Muvaffak Beyin, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği gün tanık olduğu zulüm olaylarını bir raporla Hükûmete ilettikten sonra İzmir'de kalmayarak içerilere doğru kaçtığını, yurdun kurtuluşu için örgütlenmeyi tasarlayan ileri gelenlerle işbirliği yaptığını, Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinde köklü malî kararlar alınmasına katkıda bulunduğunu tahmin ediyorduk. Bu konuda herhangi bir resmî belgeye rastlayamamamız, maliye müfettişi olarak Ege Bölgesinde turne yaptığımız sıralarda mahallî gazetelerin eski yayınları ve kütüphanelerde yaptığımız araştırmalardan bir sonuç alamamamız, tahminlerimizi tarihî belgelerden yoksun bırakıyordu. Ancak, Balıkesir Kongresi Başkanı Hacım Muhittin (Çarıklı) Beyin hatıralarının yayınlanması (189) ile tahminlerimizde haklı olduğumuzu anlamış bulunuyoruz.

Balıkesir Kongresi Başkanı Hacim Muhittin (Çarıklı) Beyin hatıralarından, kongre üyelerinin zaman zaman Maliye Müfettişleri Muvaffak Bey ve İhsan Beyle malî konularda alınacak kararlar üzerinde görüştükleri anlaşılmaktadır. Hacim Muhittin Beyin hatıralarını birlikte izleyelim (190).

«Balıkesir, 27.7.35 (27 Temmuz 1919) = Bugün öğleden evvel ve sonra Kongre içtimaına (toplantısına) devam etti. Akşam geç vakte kadar Muvaffak (Maliye Müfettişi Ahmet Muvaffak Menemencioğlu) Hilmi, Kâzım ve Hamdi ile sureti hususiyede (özel şekilde) müzakere ettik.»

---

(188) İzmir ve Mülhakatı ile Civarda Yunan İşgalinden Mütehassis Fecayi Hakkında Vürud Eden Raporlar ile Bazı Muharrerat - Hilâl Matbaası, İstanbul 1335 (1919)

(189) Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları — Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayınları.

(190) A.g.e; S. 26

«Balıkesir, 28.7.35 (28. Temmuz. 1919) = ... Akşam, Mutasarrıf Hilmi, Maliye Müfettişi Muvaffak ve İhsan (191), Fırka Kumandanı Kâzım, Vasıf, Osman, Sabri, Keçeci Nafız, Hüsnü, Reşat, Kâmil ve Hamdi beyler Sultani'de (lisede) içtima ve ahvali müşkilede (zor durumlarda) ne yapılacağını müzakere ettik, fakat, henüz bitmedi.»

Balıkesir Kongresinden bir ay sonra toplanan Alaşehir Kongresinde de, kongre üyelerinin bazı maliye müfettişleri ile temasta oldukları görülmektedir. Bu kez, Alaşehir Kongresine başkanlık yapan Hacim Muhittin Beyin Alaşehir Kongresinin toplandığı günlerdeki bir hatırasında şu satırlara rastlamaktayız · (192)

«Alaşehir, 26.8.35 (1919) = ... Akşam üzeri Maliye Müfettişi Muhtar'ın (193) evinde biraz rakı içtik ve fakat bir çok ve bilhassa Dersaadetle (İstanbul'la) muhabere için görüştük. Bu gece arkadaşların hepsi Salihli tarkile avdet ettiler.»

---

(191) Maliye Müfettişi İhsan Bey (Ahmet İhsan Koral) Divanı Muhasebat Azası İsmet Rıfat beyin oğludur. 1884 yılında İstanbul'da doğmuş, Kudüsü Şerif İdadi Mülkiyesinde okumuştur.
1.10.1909 yılında sınavla Müfettiş Muavini olmuş, 1920 yılında teftiş kurulundan ayrılmış, 1921 yılında yeniden dönmüştür. 1925 yılında Taahhüt Murakıplığı ve sonraki yıllarda Sanayi ve Maadin Bankası Meclisi İdare Üyeliği, Gümrükler Genel Müdürlüğü, Borsa ve Osmanlı Bankası Komiserliği görevlerinde bulunmuş, 1.8.1949 tarihinde emekliye ayrılmıştır.
Fransızca ve Arapça bilmekte ve «Fahrî Maliye Müfettişi» ünvanına sahip bulunmaktaydı. (Kaynak : Maliye Teftiş Kurulu, Tarihçe ve Albüm, S. 61, 165)

(192) Balıkesir ve Alaşehir Kogreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları, S. 46

(193) Maliye Müfettişi Muhtar Bey (Ahmet Muhtar) Şam Darülmuallimlerinden Veliyettin Beyin oğludur. 1883 yılında Rodos'ta doğmuş, Şam Mülkiye İdadisi ve Galatasaray Sultanisinde öğrenim yapmıştır.
29.12.1908 tarihinde açılan sınavı kazanarak Maliye Müfettiş Muavinliğine atanmasını tâkiben Fransız Maliye Teftiş Kuruluna staja gönderilmiş, dönüşünde 4. sınıf Maliye Müfettişliğine atanmış, 28.2.1922 günü Teftiş Kurulundan ayrılmış, daha sonra kendisinden haber alınamamıştır. (Kaynak : Maliye Teftiş Kurulu, Tarihçe ve Albüm. S. 60, 152)

Görülüyor ki, Kuvayi Milliye'nin kuruluş günlerinde Ege Bölgesinde bulunan Maliye Müfettişleri Muvaffak (Ahmet Muvaffak Menemencioğlu,) İhsan (Ahmet İhsan Koral) ve Muhtar (Ahmet Muhtar) beyler, kongrelerin aldıkları malî kararlara katkılarda bulunmuşlardır. Ancak, hiçbiri kongrelere temsilci olarak katılmamışlardır. Bunun nedenini iki şekilde yorumlamak mümkündür: Ya kendileri İstanbul Hükûmetinin birer memuru durumunda oldukları için Hükûmeti de karşısına alan olayların içinde doğrudan doğruya görünmektense, kongre temsilcileri ile temasta bulunmayı tercih etmişler; ya da kongreye mahallî halk temsilcileri katıldığından, gezici durumda bulunmaları nedeniyle halk temsilcisi olarak seçilmeleri söz konusu olamamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Sivas Kongresini izleyen günlerde Heyeti Temsiliye adına Anadolu'nun İstanbul ile her türlü bağlantısını kesmesiyle doğan buhrandan sonra yapılan anlaşma sonucu, İstanbul da genel seçimlere gidilmesini kabul etmek zorunda kalmıştı. Ege Bölgesinde bulunan maliye müfettişleri, İstanbul ile Anadolu'nun anlaşmasının verdiği rahatlıkla olacak, milletvekili seçimlerine katılma eğilimi göstermişlerdir. Hacim Muhittin Bey hatıralarında bu konuya şöyle değinmektedir : (194)

Balıkesir, 13.10.1335 (1919) Pazartesi = Akşam Maliye Müfettişi İhsan Bey (Ahmet İhsan Koral) geldi. Muvaffak'ın (Maliye Müfettişi Ahmet Muvaffak Menemencioğlu) Manisa için namzetliğinden bahsetti. Ve dalgın dalgın yüzüme bakışına nazaran kendisi de buradan (Balıkesir'den) mebus olmak istiyordu zannederim. Fakat ben Hareketi Milliyece karışmamağa karar verdiğimizi söyleyince bir şey söylemedi.»

---

(194) Aynı günlerde, Yunan cephelerinden ve İstanbul'dan uzak ve Sivas'ta bulunan Heyeti Temsiliyeye bağlı Ankara'daki 20 inci Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşanın hâkim olduğu bölgelerde bulunan bazı defterdarların daha aktif olduklarını görüyoruz. Özellikle Ankara Defterdarı Yahya Galip ve Kastamonu Defterdarı Ferit Beyler, Kurtuluş Savaşının yönetici kadrosu içinde önemli görevlere atanacaklar, savaş boyunca yürütülecek malî politikanın saptanmasında önemli roller oynayacaklardır

Yapılan seçimlerde Saruhan Mebusu (Manisa Milletvekili) seçilen Muvaffak bey, 12 Ocak 1920 günü İstanbul'da açılan Meclisi Mebusan'da milletvekili olarak göreve başlamış; 16 Mart 1923 günü İngiliz, Fransız ve İtalyan'ların İstanbul'u resmen işgal etmeleri üzerine Meclisi Mebusan'ın dağılması ile görevi sona ermiştir.

e) Kongre Kararlarının Uygulanması :

Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir Kongrelerinin aldığı kararların tam anlamıyla uygulanabildiğini ileri sürmek oldukça güçtür. Anadolu'nun o günlerdeki genel durumu, Reddi İlhak ve Müdafai Hukuk Cemiyetleri, Heyeti Milliyeler ve halk kuruluşlarınca askere alma yoluyla kurulan Kuvayi Milliye'nin lider kadrosunu teşkil eden kişilerin görüşlerinin, tutum ve davranışlarının farklı oluşu bir düzensizlik yaratmıştır. Fakat, halk kuruluşlarınca kurulan ve kongrelerin kararlarına göre yönetilen Kuvayi Milliye birliklerinde görülen düzensizlik, hiçbir zaman önemli problem olarak ortaya çıkmamıştır.

Asıl güçlük, dağdan inen eşkiyalardan oluşan Kuvayi Milliye birliklerinin düzene konulamamasından ve kendi çabalarıyla kurdukları Kuvayi Milliye birliklerine komuta edenlere söz geçirilememesinden doğmuştur. Gerek dağdan inen eşkiyalar, gerekse kendi özel çabaları ile kurdukları silâhlı kuvvetin başına geçenler, belki de kuruluşlarındaki özellikten ötürü kendilerini kongrelerin almış oldukları kararlara bağlı saymıyorlardı. Zira, kongre kararları ile kurulan halk kuruluşlarınca değil, kendiliklerinden Kuvayi Milliye'ye katılmışlardı ve bağımsız kalmakta haklı olduklarına inanıyorlardı.

Şurasını da belirtelim ki; Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir Kongrelerinden sonra kongre kararlarına göre kurulan Kuvayi Milliye birlikleri hızla çoğalmıştır. Belirli bir düzen içinde bulunan bu birlikler, kongre kararlarına göre yönetildiğinden, ortaya çıkan güçlükler kararlara uyulup uyulmaması konusundan daha çok yeni kurulan birliklere yeterli malî kaynak bulunamamasından doğmaktadır.

Buna karşılık, eşkiyalıktan gelme kişilerden oluşan ve kişisel çabalarla kurularak başına geçilen Kuvayi Milliye birliklerinin ve savaşçılarının sayısı sabit kalmış, Kuvayi Milliye içindeki ağırlıkları gün geçtikçe azalma göstermiştir. Bu nedenle, düzensizliğin alanı gittikçe daralan bir seyir izlemiştir. Eşkiyalıktan yetişme kişilerden, zeybeklerden, efelerden oluşan ve cephe boylarında, cephe gerilerinde tam teçhizatlı dolaşan bu savaşçılar ihtiyaçlarının çok fazlasını halktan zorla almağa devam etmişler; düzensizliğin ağırlığının azalmasına rağmen, bazı davranışları ile bütün Kuvayi Milliye'ye gölge düşürmüşlerdir. Demirci Mehmet Efenin müfrezesinde görev almış veya görevlendirilmiş olan bir doktorun anlattığı şu küçük olay, bu konuda verilebilecek yüzlerce örneklerden biridir : (195)

«Bir gün düşmanın taarruza geçtiği, Nazilli'ye doğru ilerlediği haberi geldi. Kasaba boşaltıldı. Biz de hastahaneyi boşaltarak Sarayköy'e çekildik. Hemen arkasından düşman ileri harekâtının durduğu, Nazilli'nin işgal edilmediği haberini aldık. Nazilli'ye döndük. Şehir bomboştu. Yalnız zeybekler vardı, çarşı açılmış, zeybekler develeri getirmiş, mağazaları yağma ediyor, tüccarın malını yükleyip götürüyorlardı.»

Öte yandan, doğma büyüme eşkiya olduğu halde, dün soyduğu halkı düşmandan korumak amacıyla dağdan inen eşkiyalar arasında doğru yolu seçenler, hak ve adalete saygı gösterenler de çoğunluktaydı. Bu tür Kuvayi Milliye birlikleri hakkında da bir örnek verelim : (196)]

«.... Eğri Ahmet, Safranbolu ve civarında uzun müddet soygunculuk etmiş meşhur eşkiyalardan biridir. Bir muavini, otuz kadar da maiyeti vardı. Vatan tehlikeye düşünce, bu şakiler de dağdan inerek düşmanla boğuşmak arzusunu izhar etmişlerdir.

Eğri Ahmet artık eşkiyalık usullerini bırakmış, namuslu insanlar gibi hareket ediyor, köylüden aldığı şeylerin fazlasiyle parasını veriyordu.»

---

(195) Sabahattin SELEK — Anadolu İhtilâli — Cilt : I, S. 128

(196) İhsan İDİKUT — İdeal Komutanlarımızdan 4 üncü Fırka Kumandanı Miralay Şehit Nazım Bey — S. 39-40

Kongre kararlarına göre silâh altına almalar halk kuruluşları aracılığıyla ve bir düzen içinde yürütüldüğü halde eşkiyalıktan gelme olan birlik komutanları eski usullerine göre kuvvet toplamağa devam etmişlerdir. Millî Mücadele günlerinde namuslu insanlarla boy ölçüşebilecek kadar dürüst davranışlarıyla dikkati çeken Eğri Ahmet, kendi adamları ile düzenli birliklerdeki savaşçılar arasındaki farkı bir subayımıza anlatırken, askere alma usulünü de şöylece açıklıyordu : (197)

«Komutanım, sizin asker alma usulünüzle, benim eşkiya alma usulüm biraz farklıdır. Siz hepsini alırsınız, onun için irili ufaklı olur. Ben yanıma eşkiya almam, çırak alırım, eşkiya yetiştiririm. Eşkiya olmağa kabiliyetli insanları seçerim. Köylerinde bunları biraz tetkike tâbi tuttururum. Aradığım vasıfları haiz olduğunu anladıktan sonra, tıpkı askerlik şubesi reisinin çağırdığı gibi, ben de babasına haber salarım. Oğlunu bana gönder derim. Hiç kimse buna itiraz edemez. Çünkü cezalandırırım.»

Namuslu bir tutumu benimsemiş eşkiya reisi çetesini böyle takviye ederse, halâ eski alışkanlıklarını sürdüren eşkiya reislerinin savaşçı toplama usullerinin neler olabileceğini kestirmek zor olmasa gerektir. Kuvayi Milliye düzenli ordu birlikleri şekline dönüştürülürken, kongre kararları ile kurulan halk kuruluşlarınca silâh altına alınan savaşçılardan oluşan ve her türlü ihtiyaçları kongre kararlarına dayanılarak karşılanan Kuvayi Milliye birlikleri derhal düzenli ordu birliklerine bağlanabilmiştir. Eşkiyalıktan gelme veya kendi başlarına kurdukları birliklerin başına geçenler direneceklər ve bazıları ihanete varan eylemlere girişmekten kaçınmıyacaklar, Kuvayi Milliye'nin kaldırılmasına neden olan kötülüklerin ve başarısızlıkların başlıca kaynağı olacaklardır. Bu tür komutanların aşırı davranışlrı, yabancılar tarafından Kuvayi Milliye'nin tümüne mal edilmiş, Kuvayi Milliye birliklerinin çoğunluğunun arzu edilmeyen karakterde, zorbalığa ve çapulculuğa yatkın kişilerden oluştuğuna inanılmıştır. (198)

---

(197) A.g.e; S. 41

(198) T. L. JARMAN — Turkey — P. 77

f) Kuvayi Milliye'nin Gelişmesi :

Alaşehir Kongresinden sonra, Ege Bölgesindeki Kuvayi Milliye birlikleri ve savaşçıları sayısının hızla artmış olduğunu görüyoruz. Yunanlıların işgal ettikleri yerlerdeki Türk halkına yaptığı zulümlerin de, Kuvayi Milliye'nin gelişmesine etkisi oluyordu. Yunan kuvvetleri ile başarılı çarpışmalar veren Kuvayi Milliye, işgal devletlerinin fevkalâde komiserleri tarafından İstanbul Hükûmetine notalar verilmesine yol açıyordu. Sonuçta, İstanbul Hükûmeti, Yunan kuvvetleri ile Kuvayi Milliye birlikleri arasında Osmanlı birlikleriyle işgal devletleri birlikleri yerleştirilmesini teklif etmek zorunda kalmıştır.

İstanbul Hükûmetinin garip teklifi arkasında yatan gerçekler şunlardı : Osmanlı Hükûmeti, Yunanlılara karşı koruyamadığı yurttaşlarının kurduğu Kuvayi Milliye birliklerinin Yunan kuvvetlerine yaptığı saldırıları önlemek için, resmî silâhlı kuvvetlerini kullanacak; yurttaşlarını koruyamıyan silâhlı kuvvetleri ile işgalci Yunan kuvvetlerini koruyacaktır. Kuvayi Milliyenin bütün cephelerde Yunanlıların karşısına çıkması ve kendi gücünü kabul ettirmesi, Uluslararası görüşmelere ve tedbirler aranmasına neden oluyordu.

Kuvayi Milliye'nin gelişmesi ve güçlenmesi, işgal devletlerinin dikkatini çekmişti. İşgal Devletleri Karadeniz Ordusu Başkomutanı General George Milne, 3 Kasım 1919 günü İstanbul Hükûmetine gönderdiği emirde, Yunan işgal bölgesinde bir sınır tâyin edilmesini ve bu sınıra kadar Yunan işgalinin sağlanmasını istiyordu (199). İstanbul Hükûmeti, General Milne'nin bu emrine karşı çıkacağı ve Yunan işgalini reddedeceği yerde, bu emri yerine getirecek güçte olmadığını itiraf etmişti. Oysa, General Milne'ye Kuvayi Milliye Komutanlarının verdiği cevap kesindi. Kimin toprağında, neyin sınırı çiziliyordu?

Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir Kongrelerinin kararları kurulan örgütlerce uygulanıyor, silâh altına alınanların sayısı hızla artıyordu. Ancak, silâh ve cephane sağlanması önemli bir

(199) Refik KORKUT — Millî Mücadele Takvimi — S. 307

sorun olarak ortaya çıkıyordu. Kuvayi Milliye birliklerinin ve savaşçılarının sayısının mevcut silâhla sınırlandırılması tehlikesi belirmişti. Yunan işgali dışında bulunan yerlerdeki tüfek ve toplar toplatılmış, fakat çoğunun sürgü kolu ve kaması olmadığından yararlanmak mümkün olamamıştı

Balya maden fabrikalarında sürgü kolu ve top kaması yapılması yoluna gidilmiş, fakat başarı sağlanmamıştı. Kuvayi Milliye birliklerinde bulunan Alman yapısı tüfeklerin cephanesi son derece azalmıştı. Buna karşılık Osmanlı yapısı tüfek cephanesi boldu. Alman yapısı tüfeklerin, Osmanlı mermisi atacak biçime konulmasına girişildi. Ancak, iki cins tüfeğin çapları farklı olduğundan, yapılan değişiklik Alman yapısı tüfeklerin balistikiyetini azaltıyordu. (200)

Kuvayi Milliye birlikleri Ege Bölgesi dışında da kurulmağa ve düşmanla çatışmağa başlamıştı. Gebze, Şile, Kartal, Beykoz gibi İstanbul'un Anadolu yakasına yakın yerlerinde kurulan birlikler Rum çeteleri ile çarpışıyor; Kocaeli, Adapazarı, Bilecik bölgelerinde kurulan Kuvayi Milliye gün geçtikçe gelişiyordu. Bütün bunlar silâha duyulan ihtiyacı artırıyordu.

Çanakkale Boğazının Trakya kıyısındaki Akbaş'ta, bir çok silâh ve cephane depoları vardı ve bu depolar Fransız müfrezesi tarafından korunuyordu. Bu depolardaki silâh ve cephanelerin, Rusya'da Kızılordu karşısında güç duruma düşen Beyaz Orduya yardım için İtilâf Devletlerince Rusya'ya gönderilmesine karar verilmişti. Bu amaçla bir Rus gemisi Gelibolu'ya gelmişti. Bunu öğrenen Balıkesir Heyeti Merkeziyesi, Akbaş depolarında bulunan cephane ve silâhların Anadolu'ya kaçırılmasına karar verdi. 30 kişilik bir Kuvayi Milliye birliği, 26 - 27.1.1920 gecesi gün ışıyana kadar devriye gezen düşman gemilerine sezdirmeden 8.000 tüfek, 5000 sandık cephane ve 300 makineli tüfeği esir alınan Fransız nöbetçileriyle birlikte Anadolu'ya geçirmeyi başardı.

Sivas Kongresi ile Anadolu'daki mücadelenin bütünlüğe kavuşması, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'nın, İstanbul ile başta telgraf olmak üzere bütün ulaşım araçlarıyla bağlantısını kes-

(200) Kâzım ÖZALP — Millî Mücadele 1919 - 1922 — S. 83

tirmesi ve 23 gün Anadolu'nun Sivas Kongresince seçilen Heyeti Temsiliye tarafından yönetilmesi, halkın kendine olan güvenini artırmıştı. Öte yandan, İstanbul Hükûmetinin tutumu halkın güvenine lâyık olmadığını gösteriyor, halk hükûmetine vereceğinden çok daha fazlasını Yunan cephelerinde Yunanlılara, Marmara Bölgesinde Rum çetelerine karşı çarpışan Kuvayi Milliye'ye veriyordu. Bu durumu bir yıl sonra, Büyük Millet Meclisi kürsüsünde Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey (Soysallı), Anayasa Kanunu görüşülürken şöyle dile getiriyordu : 201)

«Adapazarı bugün, Türk ve Yunan orduları arasında kaldığı için, bir ileri bir geri hareket sırasında fevkalâde zarar gördüğü için nihayet kendisini idareye karar vermiştir ve bugün pek güzel idare ediyor. Balıkesir Mebusu Vehbi Bey bilirler ve geçen sene bendeniz de şahit oldum. Balıkesir geçen sene mahallî idare tatbik etmiştir. İstanbul'dan gönderilen mutasarrıf (kaymakamla vali arasında idare âmiri) şömendifere bindirilerek geri gönderilmiş ve Balıkesir kendisini gayet güzel idare etmiştir. Sonra efendiler, dikkatinize arz ederim, mütarekeden beri kazalar (ilçeler) çıktı ki, efendiler, iftihar edilmeye lâyıktır. Tam sekiz yüz bin lira millî müdafaa için para vermiştir. Yunana karşı müdafaa, karşı koymak için böyle pek çok fedakârlıklar yapılmıştır. Bunu hükûmet istemiş olsa idi sekiz yüz bin lira değil, yedi sekiz bin lira alamazdı. Bu büyük parayı verdiren kuvvet, halkın kendisine sahip olduğu, kendi idaresine sahip olduğu fikrinden başka bir şey değildir...»

g) Güneyde Kuvayi Milliye'nin Doğuşu :

18 Mayıs 1919 gününe kadar İngilizler İskenderun, Gaziantep, Urfa ve Maraş'ı; Fransızlar Dörtyol, Adana ve Mersin'i işgal etmişlerdi. Bu bölgede yaşayan Ermenilerin taşkınlıkları işgalin ötesinde ızdırap kaynağı oluyordu.

Güneyde ilk Kuvayi Milliye birliği, Dörtyol yakınlarında 1918 Aralığında kuruldu. Fransız ve Ermenilerin savunmasız insanları öldürmeleri üzerine, Kuzuculu Köyü gençleri kendi olanakları ile bir birlik meydana getirdiler. Daha sonra yakın köylerin katılma-

(201) Samet AĞAOĞLU — Kuvayi Milliye Ruhu — S. 86-87

ları ile Kara Hasan birliği mevcudu 300 e ulaştı. (202). Geniş çaptaki Kuvayi Milliyenin, bölgeye yakın ordu birlikleri tarafından güven altına alınması kararlaştırıldı ve kolordulara aşağıdaki talimat verildi : (203)

«Her Kolordu kendisine verilen bölgeyi daha küçük bölgelere böler, her bölge için en yakın yerlerde birer idare merkezi kurar. Bu merkezler, teşkilâtta görev alacakların ikmal yeri, gönderilecek silâh, cephane ve diğer malzemenin depo yeri ve muhabere merkezi olur. Bu kuruluş çok gizli tutulur. Kuruluşun korunması ve güvenliği bakımından ayrıca emniyet kuvvetleri ve müfrezeler kurulur.

Vilâyet, sancak ve ilçe merkezlerinde birer «İdare Heyeti» kurulmalıdır. Bu idare heyetlerinin başlıca görevi halkı uyandırmak ve varlığını devam ettirmek, yolsuzluklara meydan vermemek şartıyla halktan yardım toplamak ve bu yardımları gereken yerlerde kullanmak ve dağıtmaktan ibarettir.

... Görevliler Kolordu ve Tümen Komutanlarının veya Heyet Merkezlerinin belgesini taşımalıdırlar. Bunlara görevlerinde yiyeceklerini sağlayacak kadar aylık verilmelidir. Teşkil edilecek yerli ve gezici gönüllü müfreze komutanlarına, rütbeleri ne olursa olsun ayda, hayvan yiyecek parasından başka, 30 lira verilecektir. Bu müfrezelerin erlerine günde yarım lira ve bir çift ekmek verilecektir...»

İdare Heyetleri görünürde «Cemiyeti İslâmiye», fakat gerçekte «Müdafaai Hukuk Cemiyeti» olarak eylemlerde bulunuyordu. Özellikle 1919 yılı sonlarında çabalar artırılmış, bir yandan cemiyet üyeleri artırılırken, bir yandan da Kuvayi Milliye için para, silâh ve cephane sağlanmasına çalışılıyordu. Cemiyete giren her üye, durumuna göre, bir silâh temin etmekle yükümlüydü. Ayrıca durumu uygun olanlardan para alınıyordu.

Güney Doğuda Kuvayi Milliyenin kurulması ve yaşatılması Ege bölgesine oranla farklılıklar göstermektedir. Ege bölgesinde Kuvayi Milliye birlikleri düşman işgal alanı dışında, fakat işgale

(202) Hulki SARAL — Tosun SARAL — Vatan Nasıl Kurtarıldı — S. 27 - 28
(203) İstiklâl Harbi, IV cilt, Genelkurmay Harb Tarihi Yayınları, S. 63 - 67

yakın yerlerde kurulurken; Güney Doğuda genellikle düşman işgal alanı içinde ve gizlice kurulmaktadır. Ege'de Kuvayi Milliye birlikleri cepheler tutarak savaştığı halde, Güney Doğuda düşman içerilerinde savaşlar vermektedir. Bu temel ayrılıklar Ege'ye oranla Güney Doğu'da malî kaynakların sağlanmasında değişik yöntemler uygulanmasına yol açmıştır. Her türlü faaliyet düşman işgali altında bulunan yerlerde yürütüldüğünden, bütün çabaların temel unsuru gizlilik olmaktadır. Malî kaynakların sağlanması da gizlilik içinde yürütülmek zorundadır. Bu nedenle, Ege Bölgesi Kuvayi Milliye'sinin malî kaynaklarını teşkil eden Balıkesir, Nazilli, Alaşehir Kongrelerine benzer kongre kararlarına Güney Doğuda rastlanmamaktadır. Müdafai Hukuk Cemiyetlerinin «Aynî ve Nakdî Teberru» toplaması da aynı gizlilik içinde yürütülmektedir. Örnek olmak üzere, o günleri yaşamış bir Gaziantep savaşçısının anılarını izleyelim : (204)

«Teşkilâta giren her vatandaş, fakir değilse, bir silâh teminiyle mükellef idi. Hali vakti yerinde olanlardan ayrıca yardım parası alınıyordu. Çiftçiler çift hayvanlarını, rençberler yatak ve yorganlarını satarak silâh alıyorlardı. Halep'ten satın alınan tüfek ve cephaneler işgal kuvvetlerine rağmen, geceleri kafileler halinde şehre sokuluyordu. Bir tüfeğin bedeli, cinsine göre, 10 altın liradan 20 liraya kadar değişiyordu. En ucuzu Rus tüfeği, en pahalısı Alman ve Osmanlı tüfekleriydi. Filinta 40 - 50 liraya alıcı buluyordu. Bir tüfek mermisi 5 ilâ 7,5 kuruş idi. Şehir içinde savaş birlikleri türüyordu. Bir kaç mahalle birleştirilerek bir semt teşkil ediliyor, semtin ileri gelen kişilerinden biri semtin reisi ve o semtte oturan yedeksubaylardan, savas görmüş, çavuşlarından biri de kısım kumandanı oluyordu. Her semtin kadrosu 100 kişi idi. Silâhlılar savaşacak, silâhsızlar tahkimatta çalışacak ve silâhlılardan yaralanmak veya şehit olmak suretiyle boşalacak yerleri işgal edecektir...»

Güney Doğuda düşman işgal alanı dışında kalan yerlerde düşmana karşı cepheler tutan ve baskınlar yapan Kuvayi Milliye birlikleri ise yakınlarındaki kolordu ve tümenlerden devamlı olarak destek görmüş, birçok ihtiyaçları söz konusu düzenli ordu birlikleri tarafından sağlanmıştır.

(204) Ali Nadi ÜNLER — Gaziantep Savunması — S. 19 - 20

Kilikya Batı Bölgesi Komutanı Tekelioğlu Sinan Beyin 11 inci Tümen Komutanına gönderdiği 4 Nisan 1920 günlü rapor Kuvayi Milliye birlikleri ile düzenli ordu birlikleri arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır : (205)

«Durumumuz yüksek yardımlarınızla pek düzgündür. Bugün silâhlı sayısı hemen 500 ü geçti. Silâhsız olarak ta 3000 den fazla mücahit karargâhta bulunmaktadır. Adana'ya 2 saat mesafeye kadar olan arazi işgalimiz altındadır. Silâhsız erat av tüfekleri ile cepheye koşmaktadır. Hacı Kırı, Kelebek, Durak istasyonları işgal edildi. Buralarda Fransızlar inat ederek savunmaya devam etmişse de ahalinin fedakârlığı sayesinde bu mevkiler elde edildi. Karaisalı kazası ile Kamışlı, Çatalan, Karsanlı nahiyeleri de elde edilmiş ve teşkilâtı ikmal olunmuştur. Kuşcular istasyonu muhasara edilmiştir. En çok sıkıntımız silâh ve cephanedir. Ne kadar tüfek gönderilirse, o kadar kuvvetli olacağız. Makineli tüfek, bomba, cephane, piyade tüfeği, bir veya iki dağ topu gönderilirse pek iyi olur. Manevî kuvvet yolundadır. Ahali akın akın Kuvayi Milliye'ye iltihak etmektedir.

h) İzmir Kuzey Bölgesi Kuvayi Milliye Genel Kurulu Kararları :

Başlangıçta yalnız gönüllülerden kurulan Kuvayi Milliye birlikleri, Balıkesir, Alaşehir ve Nazilli Kongrelerinin aldıkları askere alma kararlarıyla çoğalınca, bunlara silâh temini, iaşe işleri ve devamlı görevde bulunan erlerin ve birlik komutanlarının aylıklarının ödenmesi önemli güçlükler doğuruyordu. Silâhı ordu veriyor, parayı bağış şeklinde halk karşılıyor, birlikleri çoğu zaman bulundukları köyler besliyordu. Fakat bu tedbirler de zamanla yetersiz hale gelmiş, malî darlık başgöstermişti.

Ege bölgesindeki Kuvayi Milliye'nin malî kaynak yönünden en sıkıntılı günleri 1919 yılı sonlarına rastlamaktadır. Cepheleri tutan birlikleri ayakta tutabilmek için zaman zaman olağanüstü yollara başvurulmuştur. Aşar ambarlarında bulunan ve halkın Osmanlı Hükûmetine vergi olarak verdiği tahıl ürünlerine ve banka olan yerlerde bazı bankaların paralarına el konulmuştur.

---

(205) Hulki SARAL — Tosun SARAL — Vatan Nasıl Kurtarıldı — S. 63

Bu sırada, önceleri Balıkesir, Akhisar, Alaşehir'de daha sonra Nazilli, İsparta, Burdur, Aydın'da başlayan ve zamanla bütün Ege Bölgesine yayılan yeni bir vergilendirmeye gidilmiş, şehirlere dışarıdan gelen mallara oktruva resmi konulmuştur.

Kuvayi Milliye birliklerinin kurulması ve birliklere malî kaynak sağlanması konularında önemli kararlar alan Balıkesir, Nazilli ve Alaşehir Kongrelerinden sonra 22 Mart 1920 günü Balıkesir'de «İzmir Kuzey Bölgesi Kuvayi Milliye Genel Kurulu (İzmir Şimal Mıntıkası Kuvayi Milliye Heyeti Umumiyesi) adında bir kongre daha toplanmıştır. «İkinci Balıkesir Kongresi» adıyla da anılan bu kongre Kuvayi Milliye'yi kurup yaşatan halk kuruluşlarının temel kararlar aldıkları son kongre olmaktadır. 23 Nisan 1920 de Büyük Millet Meclisinin çalışmalara başlaması ile artık Anadolu'yu halk temsilcilerinden oluşan bir meclis yönetmeye başlayacak ve Kuvayi Milliye'ye ilişkin temel kararlar bundan böyle Büyük Millet Meclisi tarafından alınacaktır.

22 Mart 1920 günü Balıkesir'de toplanan «İzmir Kuzey Bölgesi Kuvayi Milliye Genel Kurulu», Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinin almış olduğu temel kararları tekrarlamış ve bazı yeni kararlar, özellikle gelir sağlayıcı yeni kararlar almış bulunmaktadır. İzmir'den Bandırma'ya kadar uzanan bölgelerde uygulanacak olan İzmir Kuzey Bölgesi Kuvayi Milliye Genel Kurulunun maddî olanaklar ve gelir sağlayan kararları günümüz diliyle ve karar numaraları belirtilerek aşağıda sıralnmıştır : (206)

«10 — Her ilçe Merkez Kuruluna ayda 7.000,— lira göndermek zorundadır.

21 — Silâh ihtiyacını gidermek için halkın elindeki silâhlar uygun biçimde halkın elinden alınacaktır.

22 — Cephaneyi israf edenler, beher fişek için cephede bir gün fazla hizmet göreceklerdir. Bunlar devamlı savaşçılardan olursa, fişek başına 25 kuruş ödeyeceklerdir.

---

(206) Rahmi APAK — İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu — S. 99 - 103

24 — Birtakım bahanelerle askerlik görevi çağrısına uymayanlar, iki misli fazla hizmet göreceklerdir.

28 — Giderlerin 300.000 lira tutarında olacağı tahmin edilmiştir. Gelir kaynakları şunlardır :

a) Belediye bütçelerinde tahmin edilen gelirlerin fazlasının yarısı

b) Mezbaha ve pazar resimleri belediyelerce bir misli fazla tahsil edilerek Kuvayi Milliye'ye verilecektir.

c) Aşağıda yazılı tüccar mallarının başka bir yere gönderilmesinden ve başka bir yerden getirilmesinden aşağıda belirtilen miktarlarda vergi alınacaktır. (Oktruva Resmi)

Buğday okkasından	1	Kuruş
Diğer tahıllar okkasından	20	Para
Susam okkasından	2	Kuruş
Pirinç okkasından	2	Kuruş
Fasulye okkasından	1	Kuruş
Mercimek okkasından	1	Kuruş
Tütün okkasından	5	Kuruş
Afyon okkasından	50	Kuruş
Üzüm okkasından	2	Kuruş
İncir okkasından	60	Para
Şeker okkasından	2	Kuruş
Kahve okkasından	5	Kuruş
Badem içi okkasından	10	Kuruş
Ceviz içi okkasından	6	Kuruş
Acı badem okkasından	6	Kuruş
Bal okkasından	5	Kuruş
Çivi okkasından	20	Para
Demir okkasından	20	Para
Kösele okkasından	10	Kuruş
Sabun okkasından	1	Kuruş
Yapağı okkasından	2	Kuruş
Yün okkasından	2	Kuruş

Zeytinyağı okkasından	3	Kuruş
İplik paketinden	10	Kuruş
Manifatura büyük balyeden	500	Kuruş
Manifatura küçük balyeden	300	Kuruş
Palamut kantarından	2	Kuruş
Gazyağı sandığından	2	Kuruş
Yumurta tanesinden	5	Para
İspirto kilosundan	50	Kuruş
Rakı okkasından	100	Kuruş
Diğer içkiler okkasından	100	Kuruş

Diğer ticarî mallardan mahallinin tâyin edeceği miktar (Kırkağaç ve Akhisar'da zeytinyağı vergi dışı bırakılmıştır.)

30 — Örgüt kadrosu aylıkları :

Kuruş	Kadrosu unvanı
4.000	Alay Komutanı
3.000	Alay Komutan Muavini
3.000	Tabur Komutanı
2.500	Tabur Komutan Muavini
2.500	Bölük Komutanı
2.000	Bölük Komutan Muavini
2.000	Takım Komutanı (Subay olanlara)
1.000	Takım Komutanı (Subay olmayanlar)
3.000	Menzil Müfettişi
900	Devamlı hizmette bulunan erler
2.000	Müdafi Hukuk Birlikleri piyade erleri
3.000	Müdafi Hukuk Birlikleri süvari erleri
3.500	Merkez Kurulu süvarileri
	(Merkez Kurulu erleri iaşe edilmezler)

Görülüyor ki, Kuvayi Milliye'de bütçe fikri ağırlık kazanmağa başlamış, giderleri 300.000 lira olarak tahmin edilen bir bütçe öngörülmüştür. Gelir kaynakları arasına, «Aynî ve Nakdî Teberru» dışında, vasıtalı vergiler de dahil edilmektedir. Belediye bütçelerinde tahmin edilen gelirlerden fazla tahsilât yapılması halinde fazlalığın yarısı Kuvayi Milliye'ye bırakılmakta, ayrıca belediye gelirleri arasından bulunan mezbaha ve pazar resimleri bir misli fazla tahsil olunarak belediyelerce Kuvayi Milliye'ye verilmektedir. Bunlardan başka, bütün tüccar mallarının başka bir yere gönderilmesinden ve başka bir yerden getirilmesinden, malın türüne göre değişik miktarlarda «Oktruva Resmi» alınmaktadır. Kuvayi Milliye birliklerinde görev alanlara verilecek aylıkların miktarları tesbit edilmekte ve savaşçılara rütbe ve görevlerine göre 900 ilâ 4.000 kuruş arasında aylık verilmesi öngörülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞINDAN İKİNCİ İNÖNÜ MUHARABESİNE

(23 Nisan 1920 — 12 Nisan 1921)

I — OLAYLARIN AKIŞI

23 Nisan 1923 günü, olağanüstü yetkilere ve bir savaş meclisi niteliklerine sahip Büyük Millet Meclisi çalışmalarına başlamıştı. Halkın seçtiği temsilcilerden oluşan Meclis, Anadolu'yu düşmanlardan kurtarma amacıyla toplandığı halde, kendi varlığını korumak için önce iç isyanlarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Millî Mücadeleye karşı olanların başlattıkları iç isyanlar, Anadolu'da yeni doğan bir halk yönetimini yok etmeğe çalışan İstanbul Hükümetinin özel kuvvetler göndermesiyle yaygınlaşmış ve tehlikeli bir hal almıştı.

13 Nisan 1920 de Bolu ve Düzce bölgesi isyan etmiş; 11 Mayıs'ta Anzavur, Adapazarı bölgesinde üçüncü defa isyana kalkışmıştı. Aynı günlerde İstanbul Hükümetince kurulan «Kuvayi İnzibatiye» veya «Hilâfet Ordusu» adını taşıyan bir kuvvet İzmit'ten Ankara'ya doğru yola çıkmıştı. Öte yandan 5 Mayıs'ta Konya, 14 Mayıs'ta Yozgat'ta isyanlar patlak vermişti. Aynı günlerde, Güney'de Fransızlarla işbirliği yapan Millî Aşireti isyan ederek, Siirt'ten Dersim'e kadar olan bölgeyi ele geçirmeğe çalışıyordu. Doğu'da Ermeniler Oltu ve Tuzla'yı işgal ederek, ilerlemeye başlamışlardı.

Büyük Millet Meclisi, henüz kuruluş günlerindeyken Anadolu'da kendisine karşı koyanlarla uğraşıyor, toplam gücü 40 - 45 bin savaşcı dolayındaki Kuvayi Milliye ve düzenli ordu birlikleri ile cepheleri tutmağa ve iç isyanları bastırmağa çalışıyordu. Bü-

yük Millet Meclisinin varlığını koruma çabalarını sürdürdüğü ve Anadolu'nun kaynaklarını kurtuluş için seferber etme hazırlıklarına bile başlayamadığı bir sırada, 22 Haziran 1920 günü Yunanlılar genel taarruza kalkışmışlardı.

Yunanlılar 15 Mayıs 1919 günü İzmir'i işgâl etmişler, Haziran 1919 sonuna kadar Burhaniye - Soma - Akhisar - Salihli - Nazilli çizgisinin batısında kalan bölgeyi tamamen işgâl ederek, ileri yürüyüşlerini durdurmuşlardı. Bir yıl işgâl ettikleri yerleri korumakla yetinen Yunanlılar, Büyük Millet Meclisinin tüm olanaklarını iç isyanların bastırılmasına yöneltmesinin doğurduğu uygun ortamdan yararlanarak, 22 Haziran 1920 günü bütün cephe boyunca genel taarruza geçtiler.

Yunanlılar, Büyük Millet Meclisini yok etmeyi hedef alan bu taarruza çok üstün kuvvetlerle başlamışlardı. Genellikle Kuvayi Milliye birliklerince tutulmakta olan Türk cepheleri, kısa zamanda dağıldı. Yunanlılar Balıkesir, Bandırma, Bursa ve Afyon yönlerinde ilerlemeğe başladılar. İki hafta içinde Bursa'ya kadar ilerleyerek Bursa'yı işgâl ettiler. 9 Ağustos 1920 günü de Uşak bölgesini ele geçirdiler.

Büyük Millet Meclisi, elindeki Kuvayî Milliye ve düzenli ordu birlikleri ile bir yandan iç isyanları bastırmağa, bir yandan da Yunan ilerleyişini durdurmağa çalışıyordu. Sınırlı malî kaynaklarla mücadele yürütülüyor, yeni malî kaynaklara son derece ihtiyaç duyulduğu halde, yeni ve ağır vergiler alınacağını öne sürerek taraftar toplayan isyancıların halk üzerinde yaratmağa çalıştıkları olumsuz atmosfer nedeniyle, gelir artırıcı tedbirlere başvurulamıyordu. Tüm olanaksızlıklara rağmen, Büyük Millet Meclisi, açılışından beş ay sonra bütün iç isyanları bastırmış, Yunan ilerleyişini durdurmayı başarmıştı. Ardından, hızla düzenli ordu mevcudunun artırılması ve Kuvayi Milliye birliklerinin düzenli orduya katılması çabalarına girişildi. Bir biri ardından gelir artırıcı kanunlar çıkarıldı.

Yunan ilerleyişinin durdurulması ve iç isyanların bastırılmasından sonra, Doğu Ordumuz Ermenilere karşı 28 Eylül 1920 günü genel bir taarruz başlatmış, Sarıkamış ve Kars'ı kurtardıktan sonra Gümrü'yü işgâl etmişti.

Kuvayi Milliyenin en güçlü birliği olan ve «Kuvayi Seyyare» adıyla anılan Çerkez Ethem'in kuvvetleri, iç isyanların bastırılmasında önemli rol oynamıştı. Çerkez Ethem, Büyük Millet Meclisinin Anadolu'da otorite kurmasına çalışmış, büyük hizmetlerde bulunmuş olduğu halde, zamanla bu otoriteyi tanımak istemeyen bir tutumun içine girmişti. Kuvayi Milliyenin düzenli orduya dönüştürülmesine gayret sarfedildiği bir sırada, emrindeki 5 bin kişilik kuvvetle isyan etti.

Büyük Millet Meclisi düzenli ordu birlikleri ile 29 Aralık 1920 günü Çerkez Ethem isyanına karşı harekete geçmişti. Ordunun bu uğraşından yararlanmak isteyen Yunanlılar, 6 Ocak 1921 günü Bursa'dan Eskişehir yönünde ve Uşak'tan Afyon yönünde taarruza geçti.

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey (İnönü), Çerkez Ethem karşısında bir miktar kuvvet bırakarak, kuvvetlerinin çoğunu Yunanlıları karşılamak üzere İnönü'ye yöneltti. 10 Ocak 1921 günü İnönü'de kanlı çarpışmalar oldu ve Yunanlılar geri çekilmek zorunda kaldı.

İlk defa Yunanlıların karşısına tamamen düzenli ordu birlikleri ile çıkılmış, ordu ilk zaferi olan Birinci İnönü Muharebesini kazanmıştı. Kısa bir süre sonra, Çerkez Ethem kuvvetleri dağıtılmış, Çerkez Ethem Yunanlılara sığınmıştı.

Birinci İnönü Muharebesi yenilgisinin Yunan kamu oyundaki kötü etkilerini gidermek isteyen Yunan ordusu hazırlıklarını tamamlayarak, bu kez daha üstün kuvvetlerle, 23 Mart 1921 günü yeniden Eskişehir ve Afyon yönünde taarruza geçti 26 Mart günü İnönü'de Türk mevzileri önüne geldi. Beş gün ve çok kanlı süren çarpışmalardan sonra Yunan ordusu yenilerek geri çekildi. Türk ordusu İkinci İnönü Muharebesini de kazanmıştı.

Olayların bu tarihi akışı içinde, Büyük Millet Meclisi yönetimi iç isyanları bastırır, Yunan ilerleyişini durdurur, Ermenilerden Doğu'daki topraklarımızı kurtarır, Çerkez Ethem kuvvetlerini dağıtır, Yunanlılara karşı Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerini kazanırken hangi malî olanaklardan yararlanmıştır? Başka

bir deyişle, yaratılabilen malî kaynaklar nedir ve nasıl yaratılabilmiştir? Bu bölümde bu sorulara cevap bulmağa çalışacağız.

II — BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

a) Savaş Meclisinin Yapısı

23 Nisan 1920 günü Büyük Millet Meclisinin çalışmağa başlamasıyla, Türk Kurtuluş Savaşı, daha geniş çapta ve kesin amaçlara dönük olarak, yüce meclis tarafından yöneltilecek ve sonuçlandırılacaktır. Ana kararları B. M. Meclisi verecek, malî kanunlar çıkarılacak, yürütme organı olan hükümet ve savaşacak ordu hep Büyük Millet Meclisi adına hareket edecektir. Anadolu'da Kurtuluş Savaşı koşullarına uygun bir halk yönetimi, bir savaş meclisi özellikleri taşıyan Büyük Millet Meclisinde ifadesini bulacaktır. Kurulan hükümetin adı «Büyük Millet Meclisi Hükümeti» olacak, kurulacak düzenli ordu, «Büyük Millet Meclisi Ordusu» adını taşıyacak, yüce meclis bazı kanunların yürütme yetkisini elinde bulunduracak, vatana ihanet suçlarını yargılamak üzere kendi içinde mahkemeler kuracaktır.

Kısaca özetlemeğe çalıştığımız olağanüstü yetkilere sahip olan Büyük Millet Meclisi, Kurtuluş Savaşının dar boğazlara girdiği karanlık günlerde, bütün yetkilerini bir tek kişiye, Mustafa Kemal Paşa'ya devretmekte herhangi bir sakınca görmeyecektir. Büyük Millet Meclisinin Kurtuluş Savaşı büyük zafere ulaşıncaya kadar çıkardığı gelir ve gider kanunları ile yetkilerini devrettiği Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Muharebeleri sırasında çıkardığı kanun kuvvetindeki gelir sağlayıcı «Tekâlifi Milliye Emirleri» ne egemen olan ruhu ortaya koyabilmek için, önce Büyük Millet Meclisinin Kurtuluş Savaşı sırasındaki yapısını incelemek gerekli görülmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadelenin sağlam temellere oturmasını, halka dayalı bir karar ve yürütme organının kurulmasında buluyordu. Mücadelenin gerektireceği bütün maddî ve malî olanakların sağlanması, ancak böyle halka dayalı bir organın kararları ile mümkün olabilecekti. Mustafa Kemal Paşa bu konudaki görüşlerini şöyle açıklıyordu :

«Millet işlerinde meşruiyet, ancak millî kararlara, milletin temayüllerine dayanmakla elde edilir. Türk Milleti esaret ve zilleti kabul etmez, Millet tehlikeyi açıkca görünce en doğru kararı verecektir. Meclis nazariye değil, bir hakikattir. Önce meclis, sonra ordu..

Milletin azim ve kararı, yüzbinlerce insan ve milyonlarca para demek olan orduyu yaratacaktır.» (207)

Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı İmparatorluğunun son yasama organı olan «Meclisi Mebusan» ın işgâl kuvvetlerince 16 Mart 1920 günü dağıtılması üzerine, düşüncelerini uygulama alanına koymağa karar verdi. İstanbul'da bir hükümet bulunmasına rağmen, Sivas Kongresi tarafından seçilen Heyeti Temsiliye adına Anadolu'yu yönetmekte olan Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920 günü yayınladığı bir tebliğ ile onbeş gün içinde yeniden milletvekilleri seçilerek Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını Valiliklere ve Kolordu Komutanlıklarına bildirmişti. (208)

Seçimler yürürlükteki seçim kanununa göre yapılacak, dağıtılan Meclisi Mebusan ile Ayan Meclisi üyelerinden İstanbul'dan Ankara'ya gelebilenler de meclise katılabilecekti.

Meşrutiyet döneminde bir parti binası olarak yapılan bina, meclis binası olarak hazırlanmıştı (209). Binanın salonuna okul sıraları yerleştirilmiş, bir kürsü konulmuş ve 23 Nisan 1920 günü meclis açılışını yaparak çalışmalarına başlamıştı.

Açılışı yapılan meclisin henüz bir adı yoktur. Tek bilinen şey meclisin olağanüstü yetkilere sahip bir meclis olduğudur. En yaşlı üye olarak ilk toplantıyı yöneten Sinop Milletvekili Şeref Bey, kısa açış konuşmasını meclisin temel görevini ve adını belirleyen şu cümle ile bitirmiştir :

«Bu Büyük Meclisin ikinci reisi sıfatıyla ve Allahın yardımıyla milletimizin iç ve dış tam istiklâl içinde kaderini bizzat

(207) BELGELERLE TÜRK TARİHİ — Cilt : II, Sayı : 9, S. 2

(208) Kemal ATATÜRK — Nutuk — Cilt : I, S. 421

(209) Ulus'taki bu tarihî bina şimdi müze halindedir.

eline aldığını ve idare etmeğe başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisini açıyorum.»

Büyük Millet Meclisi, gerçekten olağanüstü yetkilere sahip bir savaş meclisi görünümündedir. Bir başbakan tarafından kurulan bir kabine, bir hükümet yoktur. Meclisin kendisi bir hükümettir. Bakanlar Kurulu, Meclis tarafından seçilir ve Meclis adına iş görür. Bu nedenle, bir Hükümet Başkanı yoktur. Meclis Başkanı aynı zamanda hem Hükümet, hem de Devlet Başkanıdır. Böylece Meclis yasama yetkisinin yanısıra yürütme yetkisini de elinde bulundurmaktadır.

Büyük Millet Meclisi, açılışından altı gün sonra çıkardığı 2 sayılı Hiyaneti Vataniye Kanunu ile Meclisin meşruiyetine karşı koyanların idamla cezalandırılacağını kabul etmiş; askerden firar edenler hakkında açılışından 4.5 ay sonra çıkardığı bir kanun ile de, askerden firar edenlerin Büyük Millet Meclisi üyelerinden kurulacak İstiklâl Mahkemeleri tarafından yargılanmasını öngörmüştür. Böylece, Büyük Millet Meclisi yargı yetkisini de eline almış bulunmaktadır.

Görülüyor ki, Kurtuluş Savaşı gerçekten olağanüstü bir meclis tarafından, daha açık bir deyişle, bir Savaş Meclisi tarafından yürütülecektir. Kuvvetler ayrımı prensibi yerine, kuvvetler birliği benimsenmiş; yasama, yürütme ve yargı kuvveti Büyük Millet Meclisinde toplanmıştır. Bu nedenle, Bakanlar Kurulu üyelerine Meclise vekâleten görev gördükleri için Bakan veya Nazır yerine, Vekil denilmektedir. Hükümet üyelerini Meclis seçtiğinden kurulan hükümet «Büyük Millet Meclisi Hükümeti» adını almakta, silâhlı kuvvetler «Büyük Millet Meclisi Ordusu» olarak anılmaktadır. Meclis yargı kuvvetini elinde tutmakta, milletvekilleri vatana ihanet edenler ile asker kaçaklarını yargılayan İstiklâl Mahkemelerinde yargıç olarak görevlendirilmektedir. Ordunun büyük komutanları, büyükelçiler ve yüksek derecedeki memurlar aynı zamanda milletvekili olarak meclis üyesidirler. Kısaca, yurdun dış istilâya karşı savunulması ve işgâl altında bulunan yerlerin kurtarılması amacıyla doğan Büyük Millet Meclisi olağanüstü koşulların gerektirdiği olağanüstü yetkilere sahip bir Savaş Meclisidir.

Savaş Meclisinde, millî mücadelenin önderi Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanı ve bu sıfatla aynı zamanda Bakanlar Kurulu Başkanı, Başkomutan ve Devlet Başkanıdır. Kuvvetler birliği sisteminin doğal sonucu olan bu durum Sakarya Muharebesine kadar devam edecek; Yunanlıların Ankara'ya 80 kilometre kadar yaklaştıkları o karanlık günlerde, meclis bütün yetkilerini üç ay için Mustafa Kemal Paşa'ya devretmekte tereddüt göstermiyecektir. Bundan böyle, Mustafa Kemal Paşa'nın emirleri kanun kuvvetinde olacak ve yayınladığı «Tekâlifi Milliye» (Ulusal Yükümlülük) emirleri ile ordunun ihtiyaçları için her evden birer kat çamaşır, birer çift çorap, birer çift çarık gibi, mal şeklinde vergiler salınacak; halkın elinde bulunan savaş gereci yapımında kullanılabilecek malların yüzde kırkı bedeli sonra verilmek üzere alınacak, halkın elinde bulunan taşıtlarla orduya ait malzemelerin (hizmet şeklindeki vergilere benzer uygulama ile) parasız taşınması sağlanacaktır.

Büyük Millet Meclisinin toplam milletvekili sayısı 390 dır. Ancak bu rakam zaman zaman dalgalanma göstermiş, Meclisin çalışmalara başlamasından sonra İstanbul'dan ve tutuklanarak hapsedildikleri Malta Adasından kaçıp gelen Osmanlı Meclisinin (Mebusan ve Ayan Meclisleri) eski milletvekillerinin katılması ile toplam milletvekili sayısı 390'a ulaşmıştır. Büyük Millet Meclisi tutanakları üzerinde yaptığımız incelemede milletvekillerinin meslekî dağılımını şöyle tespit etmiş bulunuyoruz : 51 subay, 41 büyükelçi, vali mutasarrıf ve kaymakam gibi yönetici, 40 memur, 31 çiftci, 27 tüccar, 27 avukat, 25 öğretmen, 23 yargıç, 17 müderris, 15 tıp doktoru, 14 müftü, 13 gazeteci ve yazar, 8 şeyh, 6 aşiret reisi, 3 hoca, 3 bankacı, 2 mühendis, 1 savcı ve 1 işçi. Geri kalan 42 kişinin gerçek meslekleri tespit edilememiştir.

Meclisin genel yapısını bir araştırıcı şöyle tanımlamaktadır : (210)

«Doğuşunun görünürde sebebi dış istilâya karşı Millî Mücadele olan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, gerçekte dış mü-

(210) Samet AĞAOĞLU — Kuvay-ı Milliye Ruhu — S. 49

cadeleden çok iç mücadele yaptı ve ilk gününden itibaren milletin tâ özünden kopup gelmiş olduğunu göstermeğe başladı. Büyük Meclis kudretini, içten ve dıştan gelen baskı ve darbelerle yok edilmek istenen bir milletin döğüşmek ve kalkınmak azmınden alıyordu. Bu Meclisi teşkil eden milletvekillerinin çogu esaslı bir tahsilden yoksun, görünüşte basit ve sade, bir çocuk kadar saf insanlardı. Bu insanlardan çoğu fala, mucizeye, rüyaya inanıyordu. Bir kısmı temsil ettikleri ilin bir polis komiseri iken seçilmişti. Bazısı ilkokul öğretmeni, bir kısmı henüz terhis edilmiş yedek subaydı. İçlerinde kabilelerinin ve dağlarının başında mutlak bir şekilde hüküm süren aşiret ve yolları kesen eski eşkiya reisleri vardı. Bu beylerin, reislerin yanında şöhretleri memleket sınırını aşmış komutanlar, devlet idare etmiş insanlar oturuyorlardı. Bir kelime ile Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Türk Milletinin tâ kendisi idi.»

b) Maliyeci Milletvekilleri

Büyük Millet Meclisinin memur kökenli 40 milletvekilinin 10 adedi maliyeci olup bunlardan 4 ü defterdar, 2 si malmüdürü, 4 ü sayman, vergi ve muhasebe memurudur. Maliyeci milletvekillerinin seçildikleri «liva» ların alfabe sırasıyla sıralamaları şu şekildedir :

Seçildiği Liva	Bağlı olduğu İl	Kimliği
Beyazıt	Erzurum	Hacı Mehmet Efendi (Muharremzade, emekli vergi memuru, 75 yaşında)
Çorum	Ankara	Ferit Bey (Kastamonu Defterdarı, 40 yaşında)
Elâzığ (El'Aziz)	Elâzığ	Hacı Feyzi Bey (Keban - madeninden, emekli maliye memuru, 68 yaşında)
Elâzığ	Elâzığ	Hacı Bey (Harputlu eski defterdar, 65 yaşında)
Elâzığ	Elâzığ	Tahsin Bey (Defterdar olup 24 Kasım 1920 günü Moskova Elçiliği Saymanlığını alarak Moskova'ya gitmiş, bu nedenle 11 Aralık 1920 günü milletvekilliğinden ayrılmış sayılmıştır)

Ergani	Diyarbakır	Sırrı Bey (Çemişgezekli, malmüdürü, 36 yaşında)
Gümüşhane	Trabzon	Ziya Bey (Kelkit Malmüdürü, milletvekili seçildikten sonra Ankara'ya gelirken yolda iç isyancılar tarafından öldürülmüştür. Milletvekilliği görevine başlamadan şehit olan Kelkit Malmüdürü Ziya Beyin yerine Hapishane Müdürü Ruşen Bey seçilmiştir) (211)
İzmir	Aydın	Fuat Bey (Bolulu Maliye Memuru) (Bolulu Maliye Memuru Fuat Bey cephede milletvekili olarak çalışırken 22 Ağustos günü şehit olan Reşit Beyin yerine seçilmiştir. Seçimler İzmir'in Yunan işgalinde olmayan tek ilçesi Kuşadası'nda yapılmıştır. Ancak, Büyük Millet Meclisinin 5 Eylül'de Livaların milletvekili sayısının Osmanlı Meclisi Mebusanındaki milletvekili sayısından fazla olmaması yolunda karar vermesi üzerine, Maliye Memuru Fuat Beyin milletvekili seçildiğine dair seçim tutanağı Meclisce kabul edilmemiştir.)
Kırşehir	Ankara	Yahya Galip Bey (İstanbul'lu, Ankara Defterdarı)
Mardin	Diyarbakır	İbrahim Bey (Dervişalizade, Sayman, 40 yaşında)

(211) Kelkit Malmüdürü Ziya Bey iç isyancılar tarafından şehit edilen tek maliyeci değildir. Düzce Malmüdürü Reşat Bey, ünlü eşkiya Abaza Koca Şerif tarafından Bolu Dağında ayaklarından ağaca asılıp diri diri yakılmak suretiyle şehit edilmişti. Düzce Malmüdürü Reşat Beyin hunharca şehit eden Abaza Koca Şerif ve çetesi, Düzce ve Bolu isyanlarının bastırılmasından sonra asılarak cezalandırılmışlardı. (Kaynak = Talât OMAY — İstiklâl Mahkemesi — Abant Dergisi, Sayı : 6; S. 298

c) Ankara'nın Maddî Olanakları

Büyük Millet Meclisi, Ankara'da meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüp binası olarak yapılmış bir binada faaliyete geçmiştir (212). Gerçekte o günlerde şehir içinde Meclis olarak yararlanılabilecek başka bir bina da yoktur. Binanın salonuna okul sıraları konulmuş, bir kürsü yerleştirilmiştir. Giriş kapısının tam karşısındaki oda namaz kılmak için mescit haline getirilmiş, diğer odalar Meclis Başkanlığı ve komisyonlar için ayrılmıştı. Salonda bulunan asılı bir kaç petrol lâmbasının altında geceleri de çalışmalar sürdürülüyor, petrol lâmbalarının yeterli olmadığı zamanlarda mumlar yakılıyordu.

İncelememizin başında 19 Mayıs 1919 Türkiye'sinin ekonomik ve malî durumunu incelerken ayrıntılarıyla belirttiğimiz gibi, Anadolu tam bir ekonomik çöküntünün içindeydi. Cephelerdeki düşman kadar yokluğun da yenilmesi gerekliydi. Meclis, türlü yokluklara göğüs gererek çalışmak zorundaydı. Milletvekillerine hakim olan gerçek yurtseverlik duygusu, yokluğa göğüs germeyi kolaylaştırıyor, cephedeki askerin siperlerde uyuduğunu bilen milletvekilleri tahta sıralar üzerinde uyumayı bile lüks buluyorlardı. Cephedeki asker tütününü iyi kâğıtlara sararak sigara içebilsin diye, Meclis tutanakları dilekçe kâğıtlarına, mektup kâğıtlarına, kese kâğıtlarına basılıyordu.

Büyük Millet Meclisinin ve milletvekillerinin olanakları, bir bakıma Ankara'nın olanaklarıdır. Zamanla Büyük Millet Meclisi Hükümeti yabancı haber ajansları ve gazeteler tarafından kısaca Ankara Hükûmeti olarak adlandırılacak, Ankara diploması dünyasında sık sık sözü edilen bir siyasal merkez olacaktır. Bu nedenle, Kurtuluş Savaşının yönetildiği Ankara hakkında kısaca bilgi vermeği yararlı bulmaktayız.

1920 yılında Ankara 20 bin nüfuslu bir şehirdi (213). 1917 yılında çıkan bir yangın şehri harap etmiş, şehir kale civarlarına

---

(212) Tarihin cilvesi, 1919 yılında Ankara'yı işgal eden Fransız birliği aynı binada konaklamıştı. İngilizler ise istasyonu işgal etmişlerdi. Fransızların konakladığı bina meclis, İngilizlerin konakladıkları istasyon binası Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhı olarak Kurtuluş Savaşına hizmet edecektir.

(213) Doç. Ruşen KELEŞ — Eski Ankara'da Bir Şehir Tipolojisi — S. 1

sıkışmış ve etrafı bataklık ve sazlıklarla çevrilmişti. Şehrin dışa açılan tek kapısı, Eskişehir'i Ankara'ya bağlayan demiryoluydu. Ankara'dan doğuya ise Yerköy yakınlarındaki İzzettin İstasyonuna kadar uzanan 127 kilometrelik dar dekovil hattından başka bir yol yoktu. Ankara'nın küçük, harap, büyük merkezlerden uzak ve bataklıklarla çevrili oluşu, yabancıların Millî Mücadeleyi küçümsemelerine yol açıyordu. Paris, Londra, Vaşington, Roma, Moskova gibi siyasal merkezlerin yanında Ankara bir siyasal merkez olabilir miydi? Bir yabancı gazeteci gazetesine gönderilmek üzere şu şekilde bir telgraf yazıp postaneye yollamıştı : (214)

«Ankara, dağlar arasında bir bataklıktır. Bu bataklığın içinde bir yığın kurbağa başlarını havaya kaldırmış, durmadan ötüp durmakta ve dünyaya meydan okumaktadırlar.»

Türk dostu Fransız Diplomatı Franklin Bouillon bile Ankara'ya ilk geldiğinde «Quel isolement» (ne kuş uçmaz kervan geçmez yer anlamında) demekten kendini alamamış, sözlerine Ankara'nın medeniyet merkezlerinden uzaklığını, millî davanın kazanılması bakımından en büyük mahzur saydığını dostça eklemişti (215). Bir yıl sonra yabancı gazeteler Ankara'dan «Küçük Verdun» (Birinci Dünya Savaşında Fransızların savaşın kaderini değiştiren aşılmaz kalesi) diye söz edeceklerdi (216).

Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla Ankara'ya bir göç başlamıştı. Altları ahır ve kıraathane, üst katlarında odalar bulunan hanlar dolunca, yeni gelenler barınma problemiyle karşılaşmışlardı. Şehirde tek lokanta, tek otel yoktu. Milletvekillerini yerleştirmek için topluca bir yer olarak Ankara Dâr-ül Muallimîn'i (Öğretmen Okulu) seçildi. Koğuşlar milletvekili yatakhaneleri haline getirildi, karyolalar yetmeyince yere yataklar serildi. Milletvekilleri kendi aralarında bir tabldot yönetimi kurarak yemek problemini gideriyorlardı (217).

---

(214) Samet AĞAOĞLU — Kuvay-ı Milliye Ruhu — S. 39

(215) Cemal KUTAY — Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi — Cilt : XIX; S : 11055

(216) Arnold J. TOYNBEE and Kenneth P. KIRKWOOD — Turkey — P. 98

(217) Şevket Süreyya AYDEMİR — Tek Adam — Cilt : 2; S. 208

Meclise sonra katılan milletvekilleri oldukca uzak semtlerdeki bağ evlerini kiralamak zorunda kalıyorlardı. Savaş Meclisi Milletvekillerinin yaşantıları hakkında daha açık bilgi edinmek için Milletvekili Besim Beyin (Atalay) anılarını izleyelim : (218)

«Milletvekili aylığı resmen 100 liraydı. Bunun 20 lirası orduya sigara parası diye kesilir; geriye 80 lira kalırdı. Kalan 80 liranın 25 lirasını ev kirası verirdim. Ev, Meclise çok uzak olan Ayrancı'daydı. Meclise gelmek için bir saat yol yürürdüm. Ay sonuna kadar 55 lira ile geçinmeğe çalışırdım. Bütün arkadaşlar benim gibi idi. Bir yıl böyle geçti. Hergün zaten basit olan sofradan karnımız doymadan kalkardık.»

Bir yıl içinde Sovyet Rusya, Azerbaycan ve Afganistan elçiliklerinin açılmasıyla, Ankara bir diplomasi merkezi haline gelmiş, yeni gelen yabancı devlet adamlarının konaklamaları için «Hürriyet Oteli» yapılmıştı (219).

Ankara'nın bina bakımından yetersizliği, faaliyete geçen resmî devlet dairelerini de etkiliyordu. Bakanlıklar birer odaya sıkışmak zorunda kalmıştı. Örneğin, Bayındırlık Bakanlığı Vilâyet Konağının bir tek odasıydı. Bu odada Bayındırlık Bakanı, Müsteşar, üç mühendis ve bir kaç memurdan ibaret tüm Bakanlık personeli çalışmak durumundaydı (220).

III — MECLİSİN ÇIKARDIĞI İLK MALÎ KANUNLAR

Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 günü çalışmalarına başlamış, ancak ilk beş ay Millî Mücadeleye karşı olanların çıkardıkları çeşitli iç isyanların bastırılması ile geçmiştir. Bu sürede cepheleri Kuvayi Milliye birlikleri tutmuş, iç isyanlar da cephelerden çekilen Kuvayi Milliye birlikleri tarafından bastırılmıştır. Meclisin bir yandan meşruluğunu savunması ve Anadolu'da etkili bir yönetime sahip olma çabaları sürdürmesi bir yandan da

---

(218) Besim Atalay'ın Hatıraları — Yakın Tarihimiz Dergisi, Cilt : 1, S. 34

(219) Enver Behnan ŞAPOLYO — Atatürk ve Üç Kılıç — Türk Kültürü Dergisi — Kasım 1965, Sayı : 37, S. 84

(220) Nafıa Vekili Ömer Lütfü Beyln Hatıraları — Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi (C. Kutay), Clit : XIX; S : 10959

iç isyanları bastırmakla uğraşması düzenli orduya geçiş dönemini uzatmıştır. Millî Mücadelenin finansmanı için zorunlu malî kanunların özellikle gelir kanunlarının çıkarılmasında yumuşak bir tutumun izlenmesi, iç isyan çıkaranların olumsuz telkinlerine halkın kapılmamasını sağlamak amacına dönüktür. Bu nedenle, daha çok geniş halk kitlelerini ilgilendirmeyen tüketim ve gümrük vergilerine yapılan zamlarla gelirlerin artırılmasına çalışılmıştır.

Malî kaynaklara son derece ihtiyaç duyulduğu halde, zorunlu olarak gelir artırıcı vergi kanunlarının çıkarılmasında yumuşak bir tutumun izlenmesi, düzenli ordunun güçlendirilmesini geciktiren bir faktör olmuştur. İç isyanların ilk beş ay içinde bastırılmasından sonra, 23 Eylül 1920 günü geniş halk kitlelerinin tüketimi ile ilgili Tuz Resmî Kanunu çıkarılmış ve verimli gelir artırıcı alanlarla ilgilenilmeğe başlanmıştır.

Büyük Millet Meclisi, açılışından II. İnönü Muharebesinin son günü olan 12 Nisan 1921 gününe kadar geçen yaklaşık olarak bir yıl içinde 109 kanun çıkarmıştır. Bu kanunlardan 56 adedi, yani yarısından fazlası, malî kanunlardır. Geri kalan 27 kanun askerî ihtiyaçlar, askerî tedbirler, askerleri teşvik ve asker ailelerine yapılacak yardımlarla; 16 kanun alınan idarî tedbirlerle ve 10 kanun ekonomiyi düzenleyici tüketimi azaltmayı ve üretimi artırmayı teşvik edici tedbirlerle ilgilidir.

Bir yıl içinde çıkarılan 56 adet malî kanunun 30'u gelir, 26'sı gider kanunudur. Gider kanunlarının büyük çoğunluğunu geçici bütçe ve avans kanunları teşkil etmektedir.

a) Çıkarılan İlk Kanunun Vergi Kanunu Olmasının Nedenleri

Büyük Millet Meclisinin açılma hazırlıklarının hızlandırıldığı günlerde, Millî Mücadeleye karşı olanlar da İstanbul Hükümetinin teşviki ile zararlı faaliyetlerine hız vermişlerdi. Türlü sosyal ve siyasal suçlamalarla birlikte, açılacak meclisin halka ağır vergiler yükleyeceği ve ilk iş olarak Hayvanlar Vergisini (Ağnam

Resmi) bir misli artıracağı söylentileri yayılıyordu (221). Çok geniş bir halk topluluğunu ilgilendiren bir verginin artırılması söylentisi, etkili olmaktaydı. Nitekim, Yozgat'ta Postacı Nazım ayaklanmış; Millî Mücadelecilerin hayvan vergisini artıracakları, yeniden asker toplayacakları, halifeyi tanımadıkları yolundaki söylentilerle kendisine taraftarlar bulabilmişti.

Hayvanlar Vergisine en son 1919 yılında zam yapılmıştı Son Osmanlı Meclisi Mebusan'ı zamanında da, İstanbul Hükümeti vergiyi 8 misli artıran bir tasarı hazırlayarak Meclisi Mebusan'a sunmuş, fakat tasarı henüz Bütçe Komisyonunda görüşme safhasındayken, Meclisi Mebusan İngilizler tarafından dağıtılmıştı (222). Halk, Ankara'da açılacak Meclisin bu artırmayı kabul edeceğine iç isyancıların telkinleriyle inanmış bulunuyordu. Yeni seçilen milletvekilleri, halkın ilk günden Meclis'i kuşku ile karşılamasını istemiyorlar, türlü zorluklarla karşılaşılan kurulus günlerinde halkın desteğinin sağlanması gerektiğine inanıyorlardı.

Büyük Millet Meclisinin ilk günü açılış töreni ile geçmiş, ertesi gün, 24 Nisan 1920 günü, 17 milletvekili Meclis Başkanlığına aşağıdaki ortak önergeyi vermişlerdi : (223)

«Ağnam Resmi (Hayvanlar Vergisi) hakkında her tarafta dedikodular mevcut olduğundan müstaceliyet kararıyla Ağnam Resmi miktarının bugün Yüce Meclisce tayinini ve hemen her yere tebliğini ve Yüce Meclisin ana amacının halifeliği ve kutsal halifemizi kurtararak başımızda görmek olduğunun bildirilmesini teklif ediyoruz.»

Bazı milletvekillerinin verginin miktarının ayrıca belirtilmesi gerektiğini ileri sürmeleri üzerine, Çorum Milletvekili Ferit

---

(221) İncelemelerimizin I. bölümünde Millî Mücadelenin başlangıcındaki Anadolu'nun mali kaynakları araştırılırken, Osmanlı İmparatorluğunun vergi kanunları da yürürlükteki son şekliyle incelenmiştir. Büyük Millet Meclisi, ya yürürlükteki vergilere çeşitli zamlar yapmış veya yeni vergi kanunları çıkarmıştır. Tekrardan kaçınmak için, evvelce mevcut vergilere zam yapılması halinde vergi hakkında açıklama yapılmaması yoluna gidilmiştir. Gerektiğinde Kitabımızın I. bölümüne bakılması..

(222) Mahmut GOLOĞLU — Üçüncü Meşrutiyet — S : 175

(223) Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi — Cilt : 1, S : 38

Bey (Eski Kastamonu Defterdarı) kürsüye çıkarak, hayvanlar vergisinin her vilâyette eşit alınmadığını, bu nedenle seyyanen verginin yirmi veya otuz kuruş olacağını söylemenin imkânsız olduğunu belirtmiş ve verginin eskisi gibi dört misli alınmasını teklif etmişti (224).

Eski Kastamonu Defterdarı Ferit Bey'in teklifi derhal benimsenmiş ve büyük çoğunlukla bir cümlelik şu kanun kabul edilmiştir : (225)

«Ağnam resminin sabıkı misillû dört misli olarak istifasına karar verildi.» (Hayvanlar vergisinin eskiden olduğu gibi dört kat olarak alınmasına karar verildi.)

Meclis, bu tek cümlelik ilk kanunu, ilk malî kanununu çıkarırken, bilinen kanun şekillerine uymak gereğini duymamıştır. Kanunun ne adı vardır, ne de numarası, kabul tarihi, yürürlük tarihi.. (226). Kanunu kimin yürüteceği de belirtilmemiştir. Daha çok bir bildiri niteliği taşıyan Meclisin bu 1 sayılı kanununu, Meclisin meşruluğuna karşı ayaklanmayı ve bozgunculuğu önlemek amacıyla sert cezalar öngören 2 sayılı Hıyaneti Vataniye Kanunu izlemiştir.

b) Meclisin Malî Kaynak Bulma Çabaları

Hatırlanacağı gibi, Anadolu'nun malî kaynaklarına Büyük Millet Meclisinin açılışından önce İstanbul'un işgâli üzerine el konulmuştu. «Heyeti Temsiliye» adına Mustafa Kemal imzasıyla bütün kolordulara, vilâyetlere yapılan tamim ile Anadolu'daki Osmanlı Bankaları, Düyunu Umumiye ve Reji İdareleri gelirlerine el konularak, İstanbul'a para veya değerli maden göndermeleri önlenmişti.

Anadolu'nun gelirlerinin yarısından fazlası Düyunu Umumiye İdaresi tarafından toplanıyordu. İdare yaygın bir örgüt kurmuştu. Bu gelirlerin doğrudan doğruya Meclis Hükümetince tah-

(224) Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi — Cilt : 1, S : 38

(225) Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt : 1, 3 : 3

(226) Büyük Millet Meclisince çıkarılan kanunlara numara verilmesi 20.12.1920 tarih ve 82 sayılı Meclis Kararı ile kararlaştırılmıştır.

siline pek imkân yoktu, yeni vergi daireleri kurmak ve personel yetiştirmek uzun zamana ihtiyaç gösteriyordu. Düyunu Umumiye İdaresi örgütlerinden de yararlanacak biçimde meselenin çözümü zorunlu görülüyor, çok çetin koşullar altında başarılacak bir mücadelenin başında bulunan Meclis Hükümeti basiretli hareket durumunda bulunuyordu. Meclisin ilk Maliye Bakanı Hakkı Behiç Bey (227), Düyunu Umumiye İdaresinin Ankara mümessili Ali Cevat Beyi makamına davet ederek ona şöyle dedi : (228)

«Biz harb halindeyiz. Vergileri toplayıp bize verin. Ancak masrafınızı alın. Sulh olunca hesaplaşırız.»

Bu teklif Düyunu Umumiye İdaresinin de işine gelmiş, temsil ettikleri yabancı alacaklıların alacaklarının savaştan sonra ödenmesini garantilemişti. Örgüte dokunulmaması ve masrafların karşılanması, Düyunu Umumiye İdaresinde çalışan 8000 memurun işlerine devam etmesi, iyi niyet şeklinde yorumlanmıştı. Meclis doğrudan doğruya gelirlere el koymamış, örgütü dağıtmamış, dış borçları red etmemişti. Böylece hem Düyunu Umumiye İdaresinin gelirlerine el atılmış oluyor, hem de idarenin devamlı tahsilât yaparak masraflar çıktıktan sonraki net hasılatı Kurtuluş Savaşı emrine aktarması sağlanmış oluyordu.

Düyunu Umumiye Merkezi ve Damga Matbaası İstanbul'da bulunuyordu. Normal zamanlarda olduğu gibi damga pullarının İstanbul'da basılıp Anadolu'ya gönderilmesi sağlanmıştı. Ankara Hükümeti, Anadolu'da satılan damga pullarının parasını da İstanbul'a göndermeyip, bir gelir olarak bütçeye ekliyordu. Tütün Rejisi İdaresinin gelirlerine de el konulmuş ve Anadolu'daki bütün devlet gelirleri artık Ankara'nın eline geçmiş bulunuyordu.

Ne var ki, Anadolu'nun Osmanlı İmparatorluğundan devreden ve yürürlükte bulunan vergi kanunlarına göre tahsil edilen bütün devlet gelirleri, uzun sürecek bir mücadeleyi, bir Kurtu-

---

(227) Büyük Millet Meclisinin ilk Maliye Bakanı Hakkı Behiç Bey, kafasından daha çok hisleri ile hareket eden bir idealist olarak gözükmektedir. Bir çeşit islâmı sosyalizm taraftarı olduğu dikkati çekmektedir. Zaman zaman başgösteren ruhî hasta'ığı nedeniyle kısa zamanda aktif politikadan ayrılmak zorunda kalmıştır.

(228) Sabahattin SELEK — Anadolu İhtilâli — Cilt : 1, S : 130

luş Savaşını finanse edebilecek kadar yeterli ölçüde değildi. Meclisin karşılaştığı en önemli problem bu olmuştu. Düzenli ordunun hızla kurulup güçlendirilmesi ve artan giderlerin karşılanması gerekliydi. İlk akla gelen mevcut vergi kanunlarında gelir artırıcı değişiklikler yapmak ve yeni vergi kanunları çıkarmak oluyordu. Oysa Anadolu, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı sonucunda fakir düşmüş, ekonomik kaynakları kurumuştu. Halk, savaştan, askerlikten, vergiden yılmıştı. Halktan yeni fedakârlıklar nasıl istenecekti? Millî Mücadeleye karşı olanların çıkardıkları ayaklanmalara yeni vergiler alınacağı bayrak yapılmış, halk ayaklanmalara katılmağa çağırılmıştı. Öte yandan, Kuvayi Milliye için «Aynî ve Nakdî Teberru» toplanmasına devam ediliyor, vergi gelirlerinin yarısından fazlası Meclis adına Düyunu Umumiye ve Tütün Rejisi İdaresi tarafından geri kalanı Maliye Bakanlığınca tahsil ediliyordu. Bir de vergi kanunlarında gelir artırıcı değişiklikler yapılması ve yeni vergi kanunları çıkarılması yoluna nasıl gidilebilirdi? Bu konular Mecliste tartışılırken, Kütahya Milletvekili Besim Atalay kürsüden şunları söylemişti : (229)

«Bizim pek eski bir atasözümüz vardır. Vurun abalıya, der. Bir batılı yazara göre, bir atasözü en az yüz senede ortaya çıkar. Birçok olaylar, birçok dayaklar bu atasözünü söyletmiş. Biz şimdiye kadar vergiyi, hayvanlar vergisini, tarım vergisini, kısaca her türlü salgını köylünün omuzlarına yüklüyorduk. Parayı ondan alıyorduk, askere onu yolluyor, sopayı ona vuruyor, hapse onu tıkıyorduk...»

Bu sözler genel eğilimi yansıtıyordu. Yeni gelir kaynaklarını daha çok geniş halk kitlelerinin, özellikle köylü yurttaşların dışında aramak gerekiyordu.

Büyük Millet Meclisi açılışından itibaren ilk üç ay içinde gelir sağlayıcı hiçbir kanun çıkarmadı. Hükümet, Meclisin genel eğilimine uygun olarak çıkardığı kararnamelerle bazı tedbirler almağa başladı. İlk olarak Anadolu'dan dışarıya altın çıkmasını önlemek amacıyla 28 Haziran 1920 tarih ve 46 sayılı Kararnameyi çıkardı (230). Buna göre, terekelerden çıkan altın ve gümüşler Ziraat Bankalarına teslim edilecek ve orada altın ve gümüş

olarak saklanacaktı. Anadolu'nun Birinci Dünya Savaşı sırasında düşman işgaline uğrayan yerlerinde meydana gelen tahribatın, emlâkin mevcut değerini yarısına kadar azaltması halinde, bina ve arazi vergisinin 1920 yılında tahsil edilmemesi kararlaştırıldı (231).

Büyük Millet Meclisi ilk gelir artırıcı kanununu 28 Temmuz 1920 günü çıkardı. Mütarekeden sonra düşman işgâli altında bulunan yerlere transit adı altında bol miktarda yabancı mal gelmiş, bazı kişiler de bu malları Anadolu'ya sokmağa başlamıştı. Hükümet bir kararname (232) ile bu malların gümrük vergisine tabi tutulmasını sağlamıştı. Anadolu'ya gelen yabancı malların büyük çoğunluğu geniş halk kitlelerini ilgilendirmeyen türdeki mallardı. Hem bu mallardan fazla gelir sağlamak, hem de yabancı mallara karşı yerli üretimi korumak ve dışarıdan silâh satınalınmasında kullanılacak altınların tüketim malları için dışarıya çıkmasını önlemek gerekiyordu. Çıkarılan 28 Temmuz 1920 tarih ve 8 sayılı Kanunla, Gümrük Vergisine beş misli zam yapıldı (233). Beş gün sonra, gümrüklere gelip depolara konulan mallardan, malın geliş tarihinden itibaren bir haftadan sonra alınmağa başlanan Ardiye Resmi (Depo Vergisi) on misli artırılmıştır (234).

Daha sonra, Zonguldak bölgesinde çıkarılarak ihraç olunan maden kömürlerinden, Gümrük Vergisinden başka, ton başına yıkanmış cinsinden 3, yıkanmamış cinsinden 2 lira İhracat Resmi (İhracat Vergisi) alınmasına dair kanun çıkarılmıştı (235). Bakanlar Kurulu, İstanbul'daki Damga Matbaasında pul bastırılmasındaki güçlüğü dikkate alarak, çeşitli değerde 100 milyon pulun Avrupa'da bastırılması için Maliye Bakanlığına yetki vermişti (236).

---

(229) Besim Atalay'ın Hatıraları — Yakın Tarihimiz, Cilt : 3, S : 356
(230) Düstür — Üçüncü Tertip, Cilt : 1, S : 21
(231) 25 Temmuz 1920 tarih ve 85 sayılı Kararname
(232) 26 Temmuz 1920 tarih ve 96 sayılı Kararname
(233) Malî Kanunlar — Cilt : 1, S : 5
(234) 2 Ağustos 1920 tarih ve 10 sayılı Kanun
(235) 15 Ağustos 1920 tarih ve 11 sayılı Kanun
(236) 19 Ağustos 1920 tarih ve 182 sayılı Kararname

20 Eylül 1920 günü kabul edilen 23 sayılı Kanunla, ihraç olan malların değerleri üzerinden alınan İhracat Vergisi kaldırılmış, yerine ihraç olan malın kilosu veya adedi üzerinden alınan yeni bir İhracat Vergisi yürürlüğe konulmuştu (237). Bundan böyle yabancı ülkelere veya düşman işgâli altında bulunan Osmanlı İmparatorluğu topraklarına ihraç edilen mallardan; kanuna ekli cetvelde sayılan malların kilo veya adetleri üzerinden cetvelde gösterilen miktarlarda, cetvelde sayılmayan malların ise değerleri üzerinden yüzde üç oranında vergi alınacaktır. Anadolu'nun belli başlı ihraç malları cetvelde yer almış, halı ve kilim için belirli yüzölçümüne (arşın murabbaa) düşen ağırlık esas alınarak değişik vergi miktarı uygulanmasına gidilmiştir.

Gelir artırıcı değişikliklerin en önemlisi Gelir Vergisi Kanununda yapılmıştır. 30 Kasım 1914 tarihli Gelir Vergisi Kanununda (Temettü Kanunu) belirtilen gelir çeşitlerinden alınan vergilere, gelirin çeşidine göre 5 ve 10 misli zam yapılmış; ayrıca evvelce vergiden muaf olan şehir ve kasabalar dışındaki sınaî müesseseler, köylerde bulunsalar dahi, vergi kapsamı içine alınmıştır (238).

Dikkat edilirse, Büyük Millet Meclisinin gelir artırıcı kanunlar çıkarırken, geniş halk kitlelerini ve özellikle köylüleri vergi yükü altına sokmamağa çalıştığı görülmektedir. Yabancı ülkelerden gelen mallardan, bu malların gümrük depolarında beklemesinden, Zonguldak bölgesi kömür madenlerinin ihracatından, yabancı ülkelere ihraç edilen mallardan alınan vergilerin geniş halk kitleleri ile ilişkisi yoktur. Gelir Vergisinin nispetlerinde yapılan artışlar da, düşük gelirli geniş halk kitleleri ve köylüler vergi dışı bırakıldıklarından, etkili olmayacaktır. Şehir ve kasabalar dışında bulunan sınaî müesseselerin muafiyeti kaldırılmış, bunlar köylerde bile bulunsalar vergi kapsamı içine alınmışlardır. Fakat, bu müesseselerin sahiplerini, gelirleri yönünden köylü saymak veya düşük gelirli halk kitleleri ile ilgilendirmek mümkün değildir.

---

(237) 20 Eylül 1920 gün ve 23 sayılı İhracat Rüsumu Kanunu

(238) 21 Eylül 1920 gün ve 24 sayılı Temettü Kanunu

IV — İLK BÜTÇE ÇALIŞMALARI

Ankara, Anadolu'da yeni bir Türk Devletinin kuruluş hazırlıklarının sürdürüldüğü yoğun çalışmalara sahne oluyordu. Meclis Genel Kurulu bir Bakanlar Kurulu kurulmasına karar veriyor (239). Bakanların Meclis tarafından nasıl seçileceğini bir kanunla tespit ediliyor (240) ve ardından yeni bir Anayasa hazırlanması çalışmalarına girişiliyordu. Bütçesiz modern bir devlet düşünülemiyeceğinden, ilk bütçenin hazırlıklarına da başlanılmıştı.

Hazırlanan bütçe hiçbir zaman normal koşullarda hazırlanan bir bütçe olamıyacaktı. İlk bütçenin malî yılın bitmesine bir gün kala kanunlaşmış olması, hangi olağanüstü koşullar altında çalışıldığını açıkca göstermektedir. Meclisin açılışından malî yılın son günü olan 28 Şubat 1921 gününe kadar devlet harcamaları avans kanunlarına göre yürütülecek, son gün çıkan Bütçe Kanunu evvelce verilen avansların dökümü niteliğinde olacaktı. Bütçe çalışmalarına ve Savaş Meclisinin çıkardığı ilk Bütçe Kanununun incelenmesine geçmeden önce; karşılanması zorunlu giderlere, giderleri azaltmak için başvurulan yollara, yeni gider kanunlarının getirdiği bütçe külfetlerine, ekonomik ve sosyal konularda alınan tedbirlere göz atmak yararlı olacaktır.

a) Karşılanması Zorunlu Giderler

Kurtuluş Savaşını yürütecek güçlü ve düzenli bir ordunun kurulması gerekiyor, her geçen gün yeni silâh altına alınanlarla ordu mevcudunun artırılmasına çalışılıyordu. Ancak, silâh altına alınan her kişinin yedirilmesi, giydirilmesi ve silâhlandırılması, her geçen günün bütçeye yeni bir yük getirmesi demekti. Öte yandan, Anadolu'da filizlenmeğe başlayan yeni devlet, en azından, bir devlet için gerekli kuruluşların asgarisine sahip olmak zorundaydı. Bu ise, bir Osmanlı vilâyeti olarak örgütlenmiş olan Ankara'da, bir başkent gibi yeni devlet dairelerinin kurulması anlamına gelmekteydi. Kurulan dairelerin ilk tesis masraf-

(239) 25 Nisan 1920 tarih ve 5 sayılı Meclis Genel Kurul Kararı
(240) 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı Kanun

ları ile birlikte, başta memur aylıkları olmak üzere, her türlü cari giderlerinin karşılanması zorunluydu.

Ege Bölgesindeki cepheleri tutan Kuvayi Milliye birlikleri, Kongre Kararlarına göre toplanan «Aynî ve Nakdî Teberrular» la ihtiyaçlarını karşılamağa çalışıyor; Adana, Maraş, Antep ve Urfa cephelerindeki Kuvayi Milliye birlikleri türlü yokluklara göğüs gererek, Ankara'dan yardım görmeksizin kendi yağları ile kavrularak çarpışıyorlardı.

Merkezi Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir Paşa Komutanındaki Doğu Ordusu, 1921 yılı başlarına kadar kendi olanakları ile ayakta durmuştu. Doğu Ordusuna Maliye Bakanlığınca bir kuruş tahsis edilmemiş, ordu Birinci Dünya Savaşı sırasında bu bölgede depolanan ve düşmandan ele geçirilen askerî eşya ve yiyecek stoklarından fazla olanları satarak bütün ihtiyaçlarını karşılamağa çalışmıştı. Böylesine malî kaynaklardan yoksun bulunan Doğu Ordusu, 30 Mayıs ve 4 Haziran 1920 günlerinde, Doğu sınırlarımıza saldırılarda bulunan Ermenilere karşı taarruz etmek için Meclisten yetki istemişti. Sovyet Rusya ile yeni ilişkiler kurulduğu o günlerde bu taarruza izin verilmemişti.

Ermenilerin Oltu ve Tuzla'yı, Gürcülerin Artvin'i işgâl etmeleri ve daha ileri gitmeleri üzerine, Büyük Millet Meclisi bir kuruşluk bile malî olanak sağlayamadığı ordusuna taarruz için yetki tanımıştı. 28 Eylül 1920 günü taarruza geçen Doğu Ordusu 29 Eylül'de Sarıkamış'ı, 30 Ekim'de Kars'ı ve 7 Kasım'da Gümrü'yü zabtetti. Taarruz hedefine ulaşmış ve çok az bir kayıpla doğudaki Misakı Millî sınırlarına varılmış, 4 Aralık 1920 günü Gümrü Andlaşması imzalanmıştı.

Doğu taarruzu, Büyük Millet Meclisi ordularının ilk askerî zaferidir. Mecliste ve halkın morali üzerinde olumlu etkileri olmuş; Anadolu'nun kurtuluş için gerekli bütün fedakârlıklara, kurtulmuş toprakları görerek ve kurtuluşa inanarak candan katlanacağı bir ortam yaratmıştır. Doğu zaferinin malî kaynakları artırıcı etkilerini ise şöylece sıralıyabiliriz : Asıl savaşı batıda yapacak olan Türk Ordusu, arkası emin olarak dövüşecek ve doğudaki birliklerden bir kısmı batıya nakledilecek, doğudaki ağır

toplar batıya taşınarak büyük taarruzda kullanılabilecekti. En önemlisi incelememizin son bölümünde açıkladığımız Rus yardımlarının Anadolu'ya ulaştırılacağı yollar açılmış bulunuyordu

Hükümetin kurulduğu günden itibaren, devlet geliri sayılabilecek herşeye el atıldığı halde, malî işlerin bir düzene sokulabilmesi 1920 yılı sonlarını bulacaktı. Bu süre içinde kuruluş safhasındaki Batı Ordusuna hemen hiç bir yardım yapılamıyordu. Örneğin Batı cephesindeki orduya 1.200.000 lira tahsis edildiği ve bu paranın üç ayda ödenmesi kararlaştırıldığı halde, altı ay sonra bile bu paranın ödenmesi mümkün olamamıştı (241).

Subayların, erlerin ve memurların maaşlarını alamamaları, bazı kuruluşları kendilerine gelir sağlama yoluna itiyor ve malî düzen kurulmak istendiği bir dönemde malî anarşi yaratılmış oluyordu. Posta idaresi, havale edilmek üzere kendisine verilen paraları alacaklılarına göndermiyor, memur aylıklarına ve diğer cari giderlerine ayırıyordu. Mecliste sert eleştirilere yol açan bu durumun düzeltilmesi için gerekli para Posta İdaresine verilemiyordu.

Bütün bu durumlara son vermek için, Meclis Ekim 1920 ayı başından itibaren birbiri ardından birçok gelir artırıcı kanun çıkarmak zorunda kalacaktı.

b) Tasarruf Tedbirleri

Türkiye Büyük Millet Meclisinde bütçe yükünü hafifletmek için görüşmeler yapılırken, milletvekillerinin ilk tasarruf tedbirini kendilerinde aradıkları dikkati çekmektedir. Savaş Meclisinin üyeleri önce aylıklarından 10'ar lira kesilerek cephedeki erlere hediye gönderilmesini kararlaştırmışlar, toplanan 2630 lira ile çeşitli hediyeler alınarak cephelere gönderilmişti. Ancak o zamana kadar ödeneklerini alamıyanlar vardı. Meclisin 18 Eylül 1920 günündeki oturumunda, ödeneklerini sonradan alanlardan yapılacak kesintilerle yaklaşan kışta cephedeki nöbetçilerin giymeleri için gocuk alınarak gönderilmesi karara bağlandı (242)

(241) Sabahattin SELEK — Anadolu İhtilâli — Cilt : 2, S : 150
(242) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi — Cilt : 4, S : 168

Devlet memurlarının ve milletvekillerinin görevle bir yerden bir yere gitmeleri halinde alacakları yolluklar 15 Mayıs 1920 tarihli Harcırah Kararnamesi hükümlerine göre hesaplanıyor ve ödeniyordu (243). Meclis, 2 Ağustos 1920 günü çıkardığı 9 sayılı Kanunla, Harcırah Kararnamesine göre hesaplanan yolluk miktarından belirli ücret tarifesine göre ödenen taşıt bileti ücreti düşüldükten sonra kalan miktarın % 40'ının ödenmemesini öngörmüştü. Yolluklarda yapılan % 40 indirim üzerinden bir buçuk ay geçmeden, Meclis Genel Kurulu milletvekillerinin alacakları yollukların % 30'unu bağış şeklinde Hazineye terketmelerini kararlaştırıyordu (244).

Resmî dairelerde kış mevsiminde günlerin kısalması nedeniyle gereksiz yere uzun süre soba yakılmasını önlemek ve akşam saatlerinde petrol lâmbası kullanılmasına engel olmak amacıyla, 2 Kasım 1920 gününden itibaren memurların sabah 10.30 dan öğleden sonra 16.30 a kadar devamlı olarak ve öğle yemeği tatili olmaksızın çalışmaları kararlaştırılmış; yaz mevsiminin yaklaşması üzerine 15 Mart 1921 den itibaren normal çalışma saatlerine dönülmüştür (245).

Gereksiz telgraf haberleşmelerini önlemek için önemli ve acele olmayan haberleşmelerin yazı ile yapılması, buna uymayan memurlardan çekilen telgrafın parasının alınması 14 Haziran 1920 günü Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır (31 sayılı Kararname). Daha sonra telgrafların mümkün olduğu kadar kısa çekilmesi yolunda yeni bir karar alınmak zorunda kalınmıştır (246).

Meclis Anadolu'nun kaynaklarının israf edilmesini önlemek amacıyla iki önemli kanun çıkarmıştır. Bunların ilki 14 Eylül 1920 tarih ve 22 sayılı Men'i Müskirat Kanunu'dur. Her türlü alkollü içkinin yapım, ithal ve kullanılması yasaklanmış; aykırı hareket

---

(243) 1954 yılından günümüze kadar uygulanmakta olan 6245 sayılı Harcırah Kanunu, o günlerde uygulanan esasları aynen korumaktadır.

(244) 12 Eylül 1920 tarih ve 44 sayılı Meclis Genel Kurul Kararı

(245) 2 Kasım 1920 tarih ve 324, 10 Mart 1921 tarih ve 717 sayılı Kararnameler

(246) 24 Mart 1921 tarih ve 782 sayılı Kararname

edenler için ağır cezalar getirilmiştir. Gizlice içki içip te sarhoşluğu görülenlerin üç aydan bir seneye kadar hapsedilmeleri, memur olanların itiraz yolları kapalı olmak üzere memuriyetlerine son verilmesi öngörülmüştür.

Öteki kanun, 25 Kasım 1920 tarih ve 55 sayılı Düğünlerde Men'i İsrafat Kanunudur. Bu kanunla, ekonominin savaş ekonomisine dönüştüğü günlerde, gösteriş için yapılacak tüketimin önüne geçilmek istenmiştir. Düğünlerde ceyiz teşhiri, ceyizin açıkta taşınması, erkek tarafından iki kattan fazla elbise yaptırılması, düğün günlerine has olmak üzere bir günden fazla çalgı çaldırılması, ziyafet verilmesi, çevre merasimi, ağırlık ve hediye verilmesi ile köçek oynatılması yasak edilmiş; aykırı hareket edenlerin bir aydan altı aya kadar hapsedilmeleri hükme bağlanmıştır. Derneklerin masraf yaparak sünnet düğünü düzenlemeleri de yasaklanmıştır.

c) Yeni Personel Giderleri

Olağanüstü koşullar, olağanüstü giderleri gerektirmekte ve normal bütçe döneminde rastlanamıyan bazı ihtiyaçların giderilmesi için yeni gider kanunlarının çıkarılarak yürürlüğe konulması zorunluluğu doğmaktadır. Bütçeye yeni külfetler yükleyen bu personel giderleri yeni hizmetleri karşılamak için yapıldığı gibi, askerî teşvik veya sosyal yardım gibi amaçları da kapsamaktadır.

Düşman işgâline uğrayan yerlerden içerilere doğru kaçan memurlar daireleri ile ilişkileri kesildiğinden ve boşta kaldıklarından aylık alamıyorlardı. Aileleri ile beraber geçim sıkıntısına düşen bu memurların memuriyetleri devam ediyor, fakat kadro dışı bulunuyorlardı. Bakanlar Kurulu önce işgâl edilen yerlerden kaçan memurlara daha sonra aylıklarından kesilmek üzere iki aylık maaş verilmesini, ardından da bu gibi memurların boş kadrolara öncelikle atanmasını kararlaştırdı. Bir süre sonra, Meclis, düşman işgâline uğrayan yerleri terk etmek zorunda kalan memur ve ailelerine, en yakın liva veya resmen merkez seçilen yere gitmeleri şartıyla yolluk verilmesine dair kanun çıkardı (247).

(247) 26 Temmuz 1920 gün, 119 ve 27 Temmuz 1920 gün, 108 sayılı Kararnameler; 27 Ekim 1920 gün, 44 sayılı Kanun

Düzenli ordunun kurulması hazırlıkları ek personel giderlerini gerektirmişti. Ankara Hükûmeti, İstanbul'da bulunan bazı subayları Anadolu'ya dâvet ediyor, bazı subaylar da kendiliklerinden Anadolu'ya katılıyorlardı. Bakanlar Kurulu Kararı ile (248) Hükûmet tarafından dâvet edilenlere İstanbul'dan görevlendirildikleri yere kadar, dâvet edilmedikleri halde kendiliklerinden gelenlerden görev verilenlere Anadolu'da karaya ayak bastıkları yerden görevlendirildikleri yere kadar, kendileri ve aileleri için yolluk verilmesi kararlaştırıldı. Sonradan, Anadolu'ya gelen yedek subaylar da bu uygulamadan yararlandırıldı (249). Birinci Dünya Savaşının çeşitli cephelerinde esir düşüp te esir kamplarından Anadolu'ya dönen muvazzaf ve yedek subaylara da bütçenin yolluk veya ulaştırma tertiplerinden yolluk ödenmesi kabul edildi (250).

6 Ekim 1920 günü çıkarılan 37 sayılı kanunla Harb Okulu, Askerî Tıp Okulu, Askerî Veteriner Okulu öğrencilerinin aylıklarına 4.5, Yedek Subay Adayı öğrencilerin aylıklarına 3, Askerî Lise öğrencilerinin aylıklarına 2 lira zam yapılmıştı. Ayrıca çıkarılan bir kanunla, talimgâhtan zabit vekili (subay çıkanların atandıkları ilk askerî rütbe) olarak mezun olanlara, subaylık mesleğine gerekli malzeme ve teçhizatı satınalmaları için 150 lira verilmesi kabul edilmişti (251).

Seferberlik ve Cephe Zammı Maaş Kanunu (252) ile seferberlik süresince bütün subay ve assubaylara aylıklarına ek olarak ayda 10 lira seferberlik zammı, bunlardan cephede bulunanlara ayrıca ayda 15 lira cephe zammı verilmesi öngörülmüştür. Söz konusu kanunun 3 üncü maddesinde nerelerin cephe sayılacağı ayrıntılarıyla açıklanmıştır.

Savaşın açtığı sosyal yaraları sarmak amacıyla da bazı giderlerin yapılması öngörülmüştür. Millî Mücadelede şehit düşenlerin ailelerine bir üst dereceden aylık bağlanması kabul

(248) 16 Ocak 1921 gün ve 509 sayılı Kararname
(249) 14 Mart 1921 gün, 738 sayılı Kararname
(250) 16 Ocak 1921 gün, 507 sayılı Kararname
(251) 11 Aralık 1920 gün, 76 sayılı Kanun
(252) 25 Ekim 1920 gün, 42 sayılı Kanun

edilmiş (253); yürürlükteki emeklilik ve sosyal güvenlik kanunlarında yapılan değişiklikle gerek savaş meydanında, gerek iç isyancılarla çarpışırken veya askerî görev sırasında vücut organlarını kaybeden subay, er ve bütün gönüllülere suni organ yaptırılması sağlanmıştır (254). İç isyancılar tarafından şehit edilen Akdağmadeni Kaymakamı Tahir Bey ile siyasî baskılar sonucu suçsuz olduğu halde İstanbul'da idam edilen Urfa Mutasarrıfı Nusret Beyin eşi ve çocuklarına bütçenin vatanî hizmet tertibinden aylık bağlanmasına ilişkin kanunlar çıkarılmıştır (255).

Borç verme işlemlerine ilişkin tüzükte gerekli değişiklik yapılarak (256), malî darlık içinde bulunan memur ve emeklilere altı ay vâde ile 100 lira borç verilmesi kabul edilmiştir.

d) Geçici Bütçe Kanunları

Ankara'da bir Hükûmet kurulmuş ve Anadolu'nun normal bütçe gelirlerini tahsile başlamıştı. Kısa sürede, Düyunu Umumiye ve Tütün Rejisi İdarelerinin tahsil etmekte olduğu devlet gelirlerinin de hazineye aktarılması sağlanmıştı. Bir yandan gelirler tahsil ediliyor, bir yandan harcamalar yapılıyor, bütün bu işlemler bir bütçe düzeni olmaksızın yürütülüyordu. Meclis açılmış, Hükûmet Anadolu'yu yönetmeğe başlamış, fakat bir bütçe hazırlama olanaklarına kavuşulamamış, aylar geçtiği halde bütçesiz harcamalara devam edilmişti.

Bütçe hazırlanamayışının nedenleri eski yıllarla ilgiliydi. Osmanlı İmparatorluğunun 1918 yılı bütçesi kanunlaşmış, 1919 yılında Meclisi Mebusan ve Ayan Meclisi toplanamadığından 1919 yılı Bütçe Kanunu hazırlanamamıştı. Bu durumda, Osmanlı Hükûmeti 1918 yılı bütçesini 1919 yılında da uygulama kararı almıştı. 1920 yılı başlarında yeniden toplanan Meclisi Mebusan ve Ayan Meclisi, henüz bütçe çalışmalarına başlamadan İngilizler tarafından dağıtılmıştı.

---

(253) 12 Temmuz 1920 gün ve 26 sayılı Meclis Genel Kurul Kararı
(254) 23 Ekim 1920 gün ve 280 sayılı Kararname
(255) 22 Eylül 1920 gün ve 25, 25 Aralık 1920 gün ve 80 sayılı Kanunlar
(256) 18 Ocak 1921 gün ve 535 sayılı Kararname

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra, Maliye Bakanlığı bütçe hazırlama çalışmalarına başlamıştı. Fakat elde Anadolu'nun daha önce hazırlanmış bir bütçesi yoktu. Düşman işgalinden artakalan Anadolu topraklarının normal zamanlarda hangi hacimdeki bir bütçe ile yönetilebileceği belirli olmadığı gibi, olağanüstü durumun doğurduğu giderlerin hacmini, önceden tahmin etmek te mümkün değildi. Üstelik, her geçen gün doğan yeni ihtiyaçlar için ödemeler yapılması zorunluluğu vardı. Yapılacak giderlerin hacmi bilinemediğinden, gider tahminlerinde bulunmak mümkün olamıyordu. Bu nedenle, 1 Mayıs 1920 - 31 Ekim 1920 dönemini kapsayan 6 ay için geçici bütçe yapılmasına karar verildi.

Hazırlanan 6 aylık geçici bütçe ise uygulama süresinin bitimine yaklaşık iki ay kala kanunlaştı. Bu durumda, buna geçici bütçe yerine avans olarak harcama yetkisi verilmesi demek daha doğru olacaktır.

Üç milletvekilinin 29 Temmuz 1920 günü neden bir türlü bütçe yapılmadığına ve yapılan harcamaların neye dayandığına dair önergesine, zamanın Maliye Bakanı Ferit Bey'in verdiği cevapta, bütçe hazırlanırken çekilen güçlükleri ve uygulanan teknikleri görmek mümkündür : (257)

«Önergede bütün devlet gelirlerinin ancak kanuna dayanılarak toplanabileceği, harcamaların da Anayasa'da belirtildiği gibi bir kanunla yapılacağı ifade ediliyor ki, doğrudur. İstanbul Meclisi Mebusanı'nın dağılması üzerine, geçici bir tedbir olarak harcamaların önceki yıla oranla yapılması öngörülerek Mart ve Nisan ayları için geçici bütçeler yapılmıştı. Ancak, Nisan ayı sonu gelince, geçici bütçe sona ermiş, yeni geçici bütçeler yapmak zarureti doğmuştu. Bu sırada, gerek İstanbul'daki Maliye Nezareti, gerek Vilâyetler ve gerekse henüz yeni kurulmakta olan ve bir bakan ile dört ayaklı masadan ibaret Maliye Bakanlığınca bütün dairelerin giderlerinin ne olacağı tahmin edilememişti. Bunun üzerine, 6 Mayıs 1920 günü bütün vilâyetlere, Mart ve Nisan aylıklarının geçen yıla oranla, tahakkuk edecek diğer harca-

(257) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi — Cilt : 3, S : 70

maların ise geçen yıl verilen ödenek miktarını aşmaması dikkate alınarak ödemeler yapılması tebliğ edildi. Mayıs ve Haziran aylarında tahakkuk edecek aylık ve diğer harcamaların da bu şekilde ödenmesi gerektiği bildirildi.»

Bir yandan bir yıllık bütçenin düzenlenememesi, bir yandan harcamalara ilişkin hesapların elde edilememesi yüzünden gerçek bir geçici bütçe hazırlanamayışı, Maliye Bakanlığını bazı idarî tedbirler almak zorunda bırakmış, böylece gelirlerin toplanması ve harcamaların yapılması mümkün olabilmişti

11 Eylül 1920 tarih ve 20 sayılı Altı Aylık Geçici Bütçe Kanunu dört maddeliktir. Devlet harcamaları ile ilgili birinci maddesinde aynen şöyle denilmektedir.

«Madde 1 — 1920 yılı Mayıs ayı başından Ekim ayı sonuna kadar genel hizmetlerin yürütülmesine ait olmak ve aynı yıl genel bütçesinden mahsup edilmek üzere bağlı cetvellerdeki oranlar içinde 30.000.000 liranın avans olarak harcanmasına Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır.»

Kanunun bütçe gelirlerine ilişkin ikinci maddesinde, gelirlerin bu altı ay içinde yürürlükteki kanunlara göre toplanacağı belirtilmiş, fakat herhangi bir gelir miktarı tahmininde bulunulmamıştır. Bunun nedeni, Anadolu'nun gelirlerinin ne kadar olduğu konusunda kesin bilgilerin yokluğu, vergilerin tahsil aylarının farklı olması sonucu kısa süre için bir tahmin yapılamayışıdır.

Altı Aylık Geçici Bütçe Kanunu, daha çok bakanlıkların bir yıl önceki bütçe harcamalarını aşmıyacak kadar harcama yapılması ve miktarı tahmin edilemiyen gelirlerin toplanması için Maliye Bakanına yetki tanıyan bir ödenek veya avans kanunu görünüşündedir.

1920 yılı Ekim ayı sonu geldiğinde, çalışmaları sürdürülen bütçe tamamlanamamış bulunuyor ve altı aylık geçici bütçe süresinin dolması nedeniyle ödemelerin yapılamaması tehlikesi beliriyordu. Bunun üzerine Maliye Bakanlığınca 20 Ekim günü bir kanun tasarısı hazırlanarak Meclise sunuldu. Tasarı ilk altı aylık geçici bütçenin aynısıydı. Şu farkla ki, bu kez, 1920 yılı Ka-

sım ve Aralık ayları için 11.923.400 lıranın avans olarak harcanmasına Maliye Bakanı yetkili kılınmıştı (258).

e) Bütçe Avansları

Ankara, Anadolu'da doğan yeni bir meclis ve hükûmetin faaliyet merkezi, başka bir deyişle yeşeren bir devletin başkenti durumuna gelince; dış ve iç yayınlar, haberalma, basınla ilişkiler kurma işlerini yürütmek için 7 Haziran 1920 günü Meclis Başkanlığına bağlı Basın ve Haberalma Genel Müdürlüğü kurulmuştu (259). Yeni kurulan bir örgüt olduğundan, diğer kuruluşlar gibi bir önceki yılın ödeneğine göre harcama yapması mümkün değildi. Genel Müdürlüğün hizmetlerini yürütebilmesi amacıyla 1920 yılı için düzenlenecek genel bütçenin haberalma faslından mahsubu yapılmak üzere 2000 lira avans verilmiş, sonradan bu miktara 3000 lira daha ekleyen bir kanun çıkarılmıştı (260)).

Eylül ayı sonlarına doğru yeniden malî darlık başgöstermiş, yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulmağa başlanmıştı. Bu nedenle Eylülün son haftasında ard arda altı adet gelir kanunu çıkarıldı. Genellikle geniş halk kitlelerinin tükettiği mallar üzerinden alınan vergilere 2 ilâ 5 kat arasında değişen zam yapılmıştır. Bu vergilerin tarh ve tahsili için yapılacak giderleri karşılamak maksadıyla Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğüne 300 lira avans verilmiştir (261).

Yabancılar tarafından işletilmekte olan Anadolu ve Bağdat demiryollarına el konulmuştu. Anadolu ve Bağdat Demiryolu İdarelerinin personel giderleri ile işletme giderlerinin karşılanması amacıyla dört defa ve toplam olarak 557.000 lira avans verilmesi için Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır (262).

f) Ek Ödenekler

Sovyet Rusya ile diplomatik ilişkilerin kurulması üzerine

(258) 30 Ekim 1920 gün ve 45 sayılı Kanun
(259) 7 Haziran 1920 gün ve 6 sayılı Kanun
(260) 19 Ağustos 1920 gün ve 171, 18 Eylül 1920 gün ve 243 sayılı Kararnameler
(261) 2 Ekim 1920 gün ve 252 sayılı Kararname
(262) 22 Ağustos 1920 gün ve 13, 14, 15 sayılı Kanunlar, 2 Kasım 1920 gün ve 302 sayılı Kararname

Moskova'ya Büyükelçi gönderilmesi ve ayrıca Moskova Kazan ve Odesa'da konsolosluklar açılması kararlaştırılmıştı. Dışişleri Bakanlığına iki aylık geçici bütçe ile verilen ödeneğin söz konusu yeni hizmetleri karşılamaya yetmiyeceği anlaşılmış, bu amaçla, üç ayrı kanunla Dışişleri Bakanlığına toplam olarak 24.367 lira ek ödenek verilmiştir. Daha sonra, diğer devletlerle diplomatik temasların başlaması ve mevcut ödeneklerin yetmemesi üzerine iki ayrı kanunla Dışişleri Bakanlığı bütçesine 22.500 liralık ödenek daha eklenmiştir (263).

Düzenli ordu mevcutlarının hızla artırılması sonucu geçici bütçelerle Millî Savunma Bakanlığına verilen ödenekler yetersiz kalmış, özellikle geçici bütçelerin elbise, teçhizat ve ulaştırma tertiplerinde bulunan ödenekler yetersiz hale gelmişti. Yeni silâh altına alınanların giydirilmesi, teçhiz edilmesi ve eğitim merkezlerine ulaştırılmasında kullanılmak üzere, 1920 yılı Ekim ve Kasım aylarına ait iki aylık geçici bütçenin ilgili tertiplerine 3.000.000 lira ek ödenek konuldu (264).

Silâh altına alınanların eğitim yerlerine ve cephelere ulaştırılması, gerekli araç, silâh, gereç ve yiyecek maddelerinin birliklere taşınması ancak yeterli kara ve demir yolu ağları ile mümkün olabilecekti. Birinci bölümde ayrıntıları ile belirttiğimiz gibi, Anadolu karayolu ve demiryolu yönünden son derece kısırdı. Kısa sürede yeni yollar yapmak imkânsızdı. Zaten sınırlı olan bütçe olanaklarıyla cari giderler ile ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi bile mümkün olmuyordu. Bütçe yeni yatırımlar yapabilecek güçte değildi. Bununla beraber bazı yol ve köprü inşaatına gerek duyulmuş, bozuk kısımların kış bastırmadan tamiri zorunlu hale gelmişti. Oysa, Bayındırlık Bakanlığı bütçesinde ödenekler tükenmek üzereydi. Bayındırlık Bakanlığına yalnızca inşaat, zorunlu tamirat ve büyük köprüler için 16.000 lira ek ödenek verildi (265).

Ankara - Sivas Demiryolu Hattı olarak anılan demiryolu, aslında Ankara'dan başlayarak Elmadağ, Irmak Kırıkkale üzerin-

(263) 20 Kasım 1920 gün ve 50, 51, 52 sayılı; 11 Aralık 1920 gün ve 74 sayılı; 17 Ocak 1921 gün ve 83 sayılı Kanunlar

(264) 4 Aralık 1920 gün ve 67 sayılı Kanun

(265) 11 Aralık 1920 gün ve 75 sayılı Kanun

den Yerköy'e 77 kilometre uzaklıktaki İzzettin istasyonunda biten dar dekovil hattı idi. Özellikle Yerköy bölgesinin buğdaylarının batıya taşınmasında önemli rol oynayan Ankara'dan doğuyo doğru uzanan 127 kilometrelik dar dekovil hattı bile yakıt için ödenek kalmaması nedeniyle işleyemez hale gelmek üzereydi. Yalnızca söz konusu dekovil hattının odun ve kömür ihtiyaçları için Bayındırlık Bakanlığı bütçesinin ilgili tertiplerine 15.000 lira ek ödenek konulmuştu (266).

Posta Telgraf Genel Müdürlüğü bütçesine yeni telgraf hatları çekilmesi ve basılı kâğıt için 45.000 liralık ödenek eklenmiştir (267).

V — GELİR ARTIRICI VERGİ KANUNLARI

1920 yılı ilk altı aylık geçici bütçesinin uygulama süresinin sonuna yaklaşıldıkça, gelir kaynaklarının yeterli olmadığı iyice ortaya çıkıyordu. Ordu mevcudunun artırılması ve iç isyanların bastırılması faaliyetleri umulan gelirlerin büyük kısmını alıp götürmüştü. Devlet gelirleri arasında önemli ağırlığı olan tarıma dayalı vergilerin tahsili, hasat mevsimi sona erdiğinden düşük bir seyir izlemeğe başlamıştı. 1 Mayıs - 31 Ekim 1920 dönemi ilk altı aylık bütçeden sonra, geride malî yılın sonu olan 28 Şubat 1921 gününe kadar dört ay daha vardı. Mevcut gelir kaynakları bu sürenin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzaktı. Devlet gelirlerinin sonbahardan itibaren azalan bir seyir izlemesine karşılık, giderlerin ordu mevcudunun artırılması nedeniyle artan bir seyir izleyeceği biliniyordu.

Bu durumda tek çare, tarıma dayalı vergiler gibi mevsimlik dalgalanma göstermeyen, tahsili az masraflı ve kolay vergilendirme alanlarına başvurmak olacaktı. Üstelik olaylar halkın yeni külfetlere kolayca katlanabileceği psikolojik bir ortamın yaratılmasına yardımcı olmuştu. Meclisin yeni vergiler alacağı sloganları ile taraftar toplamağa çalışan iç isyanlar bastırılmış, güven verici bir yönetim kurulmuş, Doğu Ordusu kazandığı zafer-

(266) 24 Ocak 1920 gün ve 86 sayılı Kanun
(267) 3 Şubat 1921 gün ve 89 sayılı Kanun

lerle Anadolu'nun silâhlı mücadele ile kurtulabileceğine halkı inandırmıştı.

Dar boğazlara iyice yaklaşıldığı günlerde, geniş halk kitlerini ilgilendirmekle beraber mevsimlik dalgalanma göstermeyen, tahsili kolay ve az masraflı vergilendirme alanlarına dönük çalışmalara girişildi. 23 Eylül - 30 Eylül 1920 günleri arasındaki bir haftalık süre içinde altı adet vergi kanunu çıkarıldı (268).

Tuzun kilosu başına alınan vergi 3 kuruşa çıkarılmış; 6 Şubat 1905 tarihli Damga Resmî Kanunu gereğince maktu alınan damga vergisi üç, nispî alınan damga vergisi iki misli arttırılmıştı. Elli yapraklık sigara kâğıdından alınan 10 paralık sigara kâğıdı tüketim vergisi 20 paraya çıkarılmış, kibritin kutusundan alınan 5 para tutarındaki tüketim vergisinin miktarı 10 para olmuştu. Ayrıca oyun kâğıtlarından alınan 5 kuruş tutarındaki tüketim vergisi beş misli artırılarak 25 kuruşa çıkarılmış; kahve ve gazinolarda bulunan bilârdoların tanesinden yılda 500 ve tavla, dama, satranç takımlarının tanesinden yılda 300 kuruş vergi alınması öngörülmüştür.

Bu arada gelir artırıcı bir af kanunu çıkarılarak (269), 1919 yılı sonuna kadar olan yıllara ait âşar ihale bedellerinden borçlu bulunan mültezimlerin, ihale bedelini 1921 yılı Şubat ayı sonuna kadar tamamen ve nakden ödemeleri halinde, gecikmeden doğan faiz borçlarının affedilmesi kararlaştırılmıştır (270).

Çıkarılan gelir artırıcı kanunlar, daha çok Osmanlı Mebusan ve Ayan Meclislerinin çıkardığı yürürlükte bulunan vergi kanunlarındaki vergi miktar veya nispetlerinin artırılmasını sağ-

---

(268) 23 Eylül 1920 gün ve 26 sayılı, 29 Eylül 1920 gün ve 29 sayılı; 30 Eylül 1920 gün ve 31, 32 ve 33 sayılı Kanunlar

(269) 29 Eylül 1920 gün ve 30 sayılı Kanun

(270) Bazı Devlet gelirleri açık artırmayla ihaleye çıkarılır (iltizam usulü), ihaleyi alan kişiye «Mültezim» denirdi. Bu tür vergi tahsilini bir örnekle açıklayalım: Ankara ilinin âşar vergisi ihaleye çıkarılsın ve 500.000 liraya mültezim (A) ihaleyi alsın. Mültezim (A), Devlete 500.000 lira ödeyerek, âşarı kendisi tahsil edecektir. Devlete verdiği ile yaptığı tahsilât arasındaki fark, Mültezim (A) nın geliri olacaktır. Bu nedenle, birçok mültezim tahsilâtı, dolayısıyla gelirini artırmak için halka ağır baskılar yapıyordu.

lamış, yeni bir vergilendirme alanını hedef alan vergiler yaratmamıştı. Bütçenin gelir ve gider dengesindeki gelir açığını kapamak için yeni ve âdil vergilere ihtiyaç duyuluyordu.

Osmanlı İmparatorluğu mecburî askerlik sistemine geçince, askerlik mükellefiyeti yalnızca müslümanlara ve özellikle Anadolu Türklerine uygulanmış; azınlıklar, Mithat Paşa'nın deyişiyle, kan vergisi mükellefiyetinden muaf tutulmuşlardı. Askerlik çağına giren azınlıklar belirli bir bedel ödüyorlar ve askerlik yapmıyorlardı. Sonraları bedel usulü Türklere de uygulanmağa başlamıştı. Hükümet, henüz genel seferberliğe gidilmediğini nazara alarak, gelir sağlamak amacıyla bedel veren müslümanların ve müslüman olmayanların altı ay askere alınmamasını öngören bir kanun teklifi hazırlayarak Meclise sundu. Kanun teklifi Bütçe Komisyonunda kabul edilmiş, fakat Millî Savunma Komisyonunda sert tartışmalara yol açmıştı.

Millî Savunma Komisyonu, herkesin yurt savunmasına katılması gerektiğini, zenginlerin bedel ödeyerek askerlik yapmamalarının diğer vatandaşlar üzerinde kötü etkiler yaratacağını; fakirlerin de ellerindeki çift hayvanlarını, tarlasını satarak bedele ödemeğe kalkışacağını ve bu usulün askerî gücü azaltacağını belirterek, yalnızca azınlıklardan bedel alınmasını teklif etmişti (271). Meclis Genel Kurulunda bu konu uzun uzun tartışılmış, tasarı ancak 1921 yılı yazında kanunlaşabilmiştir.

Devlet gelirlerinin yetersizliği, askerî giderler dışında herhangi bir harcama yapılmaması konusunda kesin kararlar alınmasına sebep oluyordu. Devletin normal cari giderleri devamlı kısıntılara tabî tutuluyor, askerî amaçlarla herhangi bir yeni harcama söz konusu olduğunda, ilk akla gelen hangi cari giderlerden kesinti yapılabileceğini araştırmak oluyordu. Mecliste, bütün subay ve assubaylara seferberlik ve cephe zammı verilmesini öngören kanun tasarısı görüşülürken, hemen hemen bütün milletvekilleri verilen zammın artırılmasını teklif etmişlerdir. Yapılacak artışın nereden karşılanacağı sorusuna cevap aranırken, adliyenin çalışmadığını ve dağıtılarak ödeneğinin asker-

(271) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi — Cilt : 5, S : 132

lere verilmesini savunanlar olmuştur. O günlerde gelir bulma yönünden ne kadar dar boğazlara girildiğini göstermesi bakımından, Hükûmetçe sunulan tasarıdaki seferberlik ve cephe zammı miktarlarının artırılmasını sağlamak için, gelir temini konusunda Meclis'te 24 Ekim 1920 günü yapılan görüşmeleri izlemekte fayda vardır [272] :

«Vehbi Bey (Karasi Milletvekili) : Bendeniz karşılık bulacağım. Reis Bey, bütçe gelirleri arasında İzmir yoktur. İnşallah İzmir'i aldığımızda, oradan da beş, altı milyon lira alacağız.

Maliye Bakanı Ferit Bey (273) : İzmir alınsın o zaman 800 kuruş verelim.

Nafiz Bey (Canik Milletvekili) : ... Efendiler, Hükümet askerin karnını doyuracağını ne kadar vaad ederse etsin, bunu tamamiyle temin edeceğine kâni değiliz. Onun için askerlere hiç olmazsa karınlarını doyuracak kadar para verelim. Bendeniz teklif ediyorum, verilecek para sekiz lira, on lira olsun.

Mazhar Müfid Bey (Hakkâri Milletvekili) : ... Fakat bu para meselesidir. Bugün bu zammı kabul edipte, yarın dört ayda maaş vereceğine, bu rezalete lüzum yok. Maliye Vekili Beyefendi Hazretleri bize teminat verirlerse, bütçenin müsait olup olmadığını izah buyururlarsa, biz de memnuniyetle kabul ederiz.

Nafiz Bey (Canik Milletvekili) : Biz karşılık vereceğiz.

Mazhar Müfid Bey (Hakkâri Milletvekili) — Onu lütfen Maliye Vekili Bey söylesin.

Maliye Vekili Ferit Bey : Efendim, bendeniz de isterim ki, heyeti âliyenizin kalbinden kopan ihtisasata tebean fazla zam verelim. Dört değil, beş verelim, sekiz verelim. Hattâ on verelim. Fakat, vaziyet maalesef buna müsait değil.

---

[272] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi — Citl : 5, S : 168 - 171

[273] Maliye Bakanı Ferit Bey (Tek), Büyük Millet Meclisinin en çok tenkid ve gensorulara maruz kalan bakanlarından biridir. Meselelere gerçekçi açıdan eğilmiş, zaman zaman sert konuşmalar yapmıştır. Kurtuluş Savaşının malî politikasının bütün ağırlığını cesaretle ve büyük başarıyla omuzlarında taşımıştır.

Süleyman Sırrı Bey (Yozgat Milletvekili) : Bu değirmenin suyu nereden gelecek bilmem?

Maliye Bakanı Ferit Bey : Bendeniz ticaret vergisi diye bir kanun teklif ediyorum ve yüzde bir vergi istiyorum. Komisyon (Bütçe Komisyonu) bunu yüzde yarıma indiriyor. Harp kazançları vergisi diye bundan iki ay evvel bir şey teklif etmiştim, o iki aydır hâlâ encümende (Bütçe Komisyonunda) süründüğü halde bugün bin müşkilâtla bile daha encümenden çıkmış olmuyor. Bedeli nakdi hakkındaki bugünkü müzakere de malûm. Bedeli nakdi (bedel verenlerin askere alınmaması), obüstrüksiyon yapılarak (engelleme yapılarak) önüne geçiliyor ve bendeniz zannedersem, teklifin menedilmesine yine çalışılacaktır.»

Devlet gelirlerini artırmak amacıyla yapılan çalışmalar sürdürülüyor, az gelir getiren vergiler üzerinde bile dikkatle duruluyordu. Bu arada, Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan ve mütarekeden sonra uygulaması durdurulan Harp Kazançları Vergisi yeniden uygulamaya konuldu (274). Anadolu'da bu vergi konusuna giren işlerle uğraşan kimse kalmamıştı. İstanbul ve Ege Bölgesi dışında kalan yerlerde bu vergi hasılatının çok düşük olduğu biliniyor, ne gelir getirirse kazançtır diye düşünülüyordu. (Nitekim yıllık tahsilât 200.000 lira dolayında kalmıştır)

Daha sonra; bina, arazi ve gelir vergisi mükelleflerinin almak zorunda oldukları vergilendirme işlemlerinde kullanılan vergi karnelerinin fiyatları artırıldı (275). Yapılan zamdan sonra bile vergi karnelerinden sağlanacak gelirin 70 - 80.000 lirayı aşmıyacağı biliniyordu.

Bu arada, bütçe gelirleri arasında çok önemli yeri olan ve tüm gelirlerin % 5 - 6 sını teşkil eden hayvanlar vergisine bir misli zam yapan kanun çıkarıldı (276). Hatırlanacağı gibi, son Osmanlı Meclis'i Mebusan'ı hayvanlar vergisinin sekiz misli artırılmasını öngören kanun tasarısını görüşmekte iken işgal kuvvetlerince dağıtılmış; Büyük Millet Meclisi'nin açılış hazırlıkla-

(274) 25 Ekim 1920 gün ve 43 sayılı Kanun
(275) 9 Kasım 1920 gün ve 48 sayılı Kanun
(276) 27 Kasım 1920 gün ve 58 sayılı Kanun

rı sürdürülürken, iç isyancılar tarafından açılacak Meclis'in hayvanlar vergisine zam yapacağı söylentileri yayılarak halk ayaklanmaya teşvik edilmişti. Meclis ise çıkardığı ilk kanunla hayvanlar vergisini artırmayacağını açıklamak zorunda kalmıştı.

İç ayaklanmalar bastırılmış, Doğu Ordusu Misakı Millî'nin doğu sınırlarına zaferle ulaşmış, Anadolu'da etkili bir yönetim kurulmuş ve düzenli ordu hızla kurulmağa başlanmıştı. Geniş halk kitleleri kurtuluşun güçlü bir düzenli ordu ile mümkün olabileceğine inanmış, ordu için yapılacak malî fedakârlıklara psikolojik olarak hazırlanmıştı. O halde, Meclis'i Mebusan zamanından beri düşünülen, geliri yüksek ve geniş halk kitlelerini ilgilendiren hayvanlar vergisine artık zam yapılabilirdi.

Üç maddelik kanunun yürürlük hükümleri dışındaki ana metninde aynen şöyle deniliyordu : «1921 yılında toplanan hayvanlar vergisine yalnız bu yıl için aynı miktar zam yapılmıştır.» (277) Böylece yalnızca 1920 yılında uygulanmak üzere hayvanlar vergisi miktarı bir misli artırılmış oluyordu. Hayvanlar vergisine yapılan zam, devlet gelirlerini büyük ölçüde artırmış, 1920 yılının on aylık bütçe döneminde yapılan tahsilât 6 milyon liraya yaklaşmıştır.

Bu arada, ihraç edilen tütünlerden alınan ihracat vergisine ve gemilerden alınan harçlara gelir artışında önemli yeri olmayan bazı zamlar yapılmıştır (278). Gemilerden alınan harçlara incelemeğe değer zamlar, Sakarya Muharebesi öncesinde yapılacaktır.

Birinci İnönü Muharebesinden sonraki günlerde, daha çok 1921 bütçe yılında yararlanılacak olan Yol Vergisi üzerindeki çalışmalara hız verilmiş ve 1920 yılı bütçe döneminin bitmesine bir hafta kala kanun çıkarılmıştır.

Yol Vergisi Kanununa göre (279), Osmanlı ülkesinde bulunan on sekiz yaşından altmış yaşına kadar herkes yol vergisi

(277) 27 Kasım 1920 gün ve 58 sayılı Kanun'un 1. Maddesi

(278) 28 Kasım 1920 gün ve 63 sayılı Kanun, 12 Aralık 1920 gün ve 435 sayılı Kararname

(279) 21 Şubat 1921 gün ve 102 sayılı Kanun

ödemekle yükümlüdür. Sakatlıkları doktor raporu ile belgelenen fakirler ile silâh altında bulunan askerler vergi dışı bırakılmışlardır. Verginin miktarı, her yerin normal işçi gündeliği gözetilmek ve dört işçi gündeliği esas alınmak suretiyle mahallî kuruluşlar (Vilâyet ve Müstakil Liva Genel İdare Meclisi) tarafından tâyin ve takdir olunacak, iki taksitte ödenecektir. Yol vergisini ödemeğe malî güçleri olmadıkları tesbit edilenler; o yerin fen memuru tarafından bulundukları köy ve kasabalara üç saatten fazla uzak olmamak üzere tâyin edilen yerlerde yol yapım veya tamiri işlerinde üç gün bedenen çalışmak zorundadırlar.

VI — DÜZENLİ ORDUNUN KURULUŞ HAZIRLIKLARI

a) Gelir Kaynaklarının Sınırlılığı ve Ordu

Anadolu'da bütünleşme hareketlerinin en yoğun olduğu bir dönemde, Sivas Kongresi çalışmaları sürdürüldüğü sırada Osmanlı İmparatorluğundan Anadolu'ya miras kalan ordu gücü (Trakya ve İstanbul hariç olmak üzere) 34.181 silâhlı insandı (280). Büyük Millet Meclis'inin açıldığı günlerde firarlar ve iç isyanlardaki dağılmalar nedeniyle bu miktar daha da azalmıştı. Ege ve Güney Anadolu'da cepheleri tutan 10 - 15 bin civarındaki Kuvayî Millî'ye mevcutları ile birlikte, toplam silâhlı gücün, 40 - 45 bin silâhlı insan dolaylarında olduğu görülmektedir.

Oysa, Büyük Millet Meclisinin ilk günlerinde Ege Bölgesinde 100.000 i aşan Yunan, büyük kısmı İstanbul dolaylarında olmak üzere 31.000 İngiliz, İstanbul'da ve Güney Anadolu'da 38.000 Fransız, Güneybatı Ege ve İstanbul'da 5000 İtalyan, Kars dolaylarında 16.000 Ermeni olmak üzere Türkiye yaklaşık olarak güçlü silâhlara sahip 200.000 kişilik yabancı kuvvetlerin işgali altındaydı. Mevcut 40 - 45.000 kişilik dağınık ve yeteri kadar silâhlanamamış bir güçle, 200.000 kişilik istilâ ordularıyla başa çıkılabilir miydi?

Kuvvetler arasındaki dengesizlik bununla da bitmiyordu. Ermenilere karşı Doğu sınırlarımızı koruyan, merkezi Erzurum'da

(280) Harb Tarihi Dairesinin mütareke uygulamalarına ilişkin çeşitli yayınları

bulunan 12.701 mevcutlu Doğu Ordusunu başka bir yere çekmek imkânı yoktu. Doğu Karadeniz Bölgesinde Pontus Devleti kurmak için yoğun çalışmalar yapan Rum çetelerini kımıldayamaz hale getirmek için, 20.000 kişilik bir kuvvetin o bölgede bulundurulması gerektiği hesaplanıyordu. Bütün bunlardan başka, Anadolu'da Türk egemenliğinin hüküm sürdüğü kabul edilen yerlerde bile tam bir Türk egemenliğinden bahsedilemezdi. Millî Mücadeleye karşı 1919 Ekim'inde Ahmet Anzavur adındaki bir eşkiyanın başlattığı ilk iç isyan bir ayda zorlukla bastırılabilmiş, aynı kişi 1920 yılı Şubat'ında bir daha ayaklanmıştı. Öte yandan 1920 yılı başlarında Düzce'de başlayarak Hendek, Adapazarı ve Bolu'ya yayılan bir başka iç isyan; cephelerden çekilen Kuvayî Millî'ye birlikleri ile iç bölgelerden derlenen ordu birliklerinin beraber çalışmaları sonucu 1920 yılı Mayıs ayı sonlarına kadar zor bastırılabilmiş; bir ay sonra aynı yerlerde ikinci defa isyanlar çıkmıştı.

İç Anadolu'da bile yer yer ayaklanmalar oluvordu. 1920 yılı Haziran başlarında Zile'de, aynı ayın ortalarında Yozgat'ta ayaklanmalar oldu, bir ay içinde tamamen bastırıldı. Eylül ayı başlarında Yozgat'ta ikinci defa isyan çıkmış, bir ay sonra Konya ayaklanması başlamıştı.

Yurdu yabancı işgalerden kurtarmak amacıyla çalışmalarına başlayan Büyük Millet Meclisi olağanüstü koşulları daha da artıran iç isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştı. Toplam 40 - 45.000 kişiyi bulan dağınık kuvvetlerle cepheler mi tutulacak, Karadeniz Bölgesindeki Rum çeteleri mi temizlenecek, yeniden ayaklanılmaması için jandarma hizmeti mi görülecekti?

Büyük Millet Meclis'inin ilk Hükümeti, 9 Mayıs 1920 günü Meclis'te okunan programında alınacak askerî tedbirleri şöyle sıralıyordu : (281)

«Gerek dış politika ve gerek iç durumun gerektireceği askerî tedbirleri bir düzen içinde yürütebilmek için, Kuvayî Millî' yenin düzenli orduya katılarak resmî bir nitelik almasını sağlayacak gerekli tedbirlerin alınmasına başlanılmıştır.»

(281) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi — Cilt : 1, S : 241

Meclisin ilk Hükümeti malî kaynakların ne derece kısır olduğunu bildiginden hızla büyük güçte bir düzenli ordunun kurulmasından söz edemiyor, yalnızca Kuvayi Millîye birliklerine resmî bir nitelik kazandırmayı amaç edinmekle yetiniyordu. Zira, elde yeterli miktarda silâh bulunmadıkça ordu miktarını artırmak, bütçenin cari giderlerini artırmaktan başka işe yaramayacaktı. Bir yandan yabancı işgalleri, bir yandan iç isyanlar Anadolu Türklerine tarihlerinin en karanlık günlerini yaşatırken genel seferberliğe de gidilemiyordu. Genel seferberliğin gerektireceği silâh, cephane, teçhizat ve ulaştırma kaynakları kısa zamanda yaratılamazdı. Bütün bunlar sağlansa bile, mevcut malî olanaklarla, genel seferberlikle silâh altına alınacakları besleyebilmek mümkün değildi.

Bununla beraber, Hükümet, genel seferberlik kararı yerine, 21 Temmuz 1914 tarihinde ilân edilmiş olan genel seferberliğin fiilen devam ettiğine dair bir kararname yayınlamıştır. Kararnamede şöyle denilmektedir (282).

«Maliye Bakanlığı'nın 31 Mayıs 1920 tarih ve 729 sayılı yazısı Bakanlar Kurulunca okunarak İstanbul'un işgali ve tebliğ edilen barış teklifinin kabul edilmesi imkânsız sartlar taşıması gibi zorunlu sebeplerden dolayı, Osmanlı Ülkesinin her tarafında seferberlik fiilen devam etmekte olduğundan, 21 Temmuz 1914 tarihinde ilân edilen genel seferberliğe sona ermiş gözüyle bakılamıyacağı kararlaştırılmıştır.»

Maliye Bakanlığı'nın Hükümetten seferberliğin devam ettiğine dair karar alınmasını talep etmesi, 1914 yılında seferberliğin ilânı ile durdurulmuş olan Osmanlı dış borçlarının faiz ve taksit ödemelerinin, yeniden başlatılmasını önlemek amacıyla olmuştur. Malî nedenlerle genel seferberliğe gidilememekte ve yine malî nedenlerle genel seferberliğin mevcut olduğu kabul edilmektedir. Devlet Başkanı ve Meclis Başkanı sıfatıyla aynı zamanda Hükümet Başkanı ve Başkomutan olan Mustafa Kemal Paşa'nın, genel seferberliğe gidilemeyiş nedenlerine ilişkin açıklaması, ifade tarzı korunarak aşağıya alınmıştır : (283)

---

(282) 8 Haziran 1920 gün ve 24 sayılı Kararname

(283) Kemal ATATÜRK — Nutuk — Cilt : 2, S. 466

«Mukadderatı memleket mesuliyetini yeni deruhte etmiş olan Heyeti Vekile bu tarihteki şeriata göre seferberlik yapabilmeyi acaba düşünebilir miydi? Memleketin baştanbaşa halifenin fetvası hükümünü infaza sevk ve icbar olunduğu bir sırada (iç isyanlara değiniliyor), milleti askere dâvet etmek caiz ve mümkün görülebilir miydi? Bundan başka, bütün milleti silâh altına dâvet etmeden evvel silâh miktarını ve mevcut silâhı hali faaliyette tutabilmek için cephane ve para miktarları, membaları düşünülmek zaruri değil miydi?»

Bu durumda, düzenli ordunun malî kaynakların elverdiği oranda ve tedrici olarak kurulması gerekiyordu. Ayrıca, genç erkek gücünün hızla silâh altına alınması, daha çok tarıma dayalı olan ekonominin işgücünde önemli gedikler açabilir, üretim azalır, silâh altına alınanların beslenmeleri ve askerî stoklar için gerekli üretim fazlalığı elde edilemiyebilinirdi.

Önce, bütçeye yük olmayacak ve üretimi etkilemiyecek tedbirlerle ordu mevcudunun artırılması öngörüldü. Hapishanenede bulunan tutuklu ve hükümlülerden yurt savunmasında yararlanılabileceklerin, Tümen Komutanlıklarınca Savcılıklardan istenmesine karar verildi (284). Bir başka kararname ile mahallî asayişin sağlanması için 3 üncü ve 12 nci Kolordu ile 56 ncı ve 61 inci Tümenlerin bulunduğu yerlerdeki 1894 - 1899 doğumluların silâh altına alınması öngörüldü (285). Böylece silâh altına alınanlar için ulaştırma gideri yapılmamış olacaktı.

Bir başka problem de, 10 - 15 bini Kuvayi Millîye birliklerinde ve 30 bin kadarı düzenli ordu birliklerinde bulunan Büyük Millet Meclisine bağlı 40 - 45 bin savaşçının silâh, teçhizat, giyim ve iaşe problemiydi. Henüz el altında bulunan, disipline alışmış ve elden geldiği kadar eğitilmiş savaşçılar yeterince teçhiz edilememişken, yeniden silâh altına almalarla mevcudu artırmak anlamsız olacaktı. Düzenli ordu birliklerinin 1920 yılının ilk yarısındaki durumları hakkında fikir verebilmek için bazı örnekler verelim :

---

(284) 15 Haziran 1920 gün ve 41 sayılı Kararname
(285) 25 Haziran 1920 gün ve 36 sayılı Kararname

Büyük Millet Meclisinin kuruluş günlerinde ihtiyaç duyulan her yere koşturulan örnek bir süvari birliği olan 3 üncü Süvari Alayı'nı, komutanı şöyle tanımlıyordu : (286)

«Koskoca alayın subay kadrosu 13 muvazzaf ve yedek teğmenden ibaret ve alay 292 kişi. Alayın atlarının eğer takımları tamamiyle Anadolu yapısı. Yani ipten dizgin, kazan özengi. Alay ağırlığı yok. Karavanalar süvarilerin eğer takımlarına asılı. Alayda dokuz çeşit tüfek var. Fişeklik olmadığı için cephane ceplerde taşınıyor. Ve bu süvari alayında süvarilerin temel silâhı olan tek bir kılıç bile yok.»

Ege'de Yunan cephesinde görevli 61 inci Tümen Komutanı, 22 Haziran 1920 günü Yunan genel taaruzu başladığı zamanki birliklerinin durumunu şu şekilde açıklamaktadır : (287)

«Soma mıntıkasında 188 inci Alay ve iki millî tabur ki cem' an beş tabur piyade ve bu taburların birisinde 4, diğerinde 2 makineli tüfek, biri sahra, diğeri obüs olmak üzere iki batarya (8 top) ve 100 mevcutlu süvari bölüğü vardı. Bu millî taburlar 1894 ile 1899 doğumlu askerlerden kurulmuştu. Ayrıca bu bölgenin 1880 ile 1894 doğumlu askerleri yedek kuvvet olmak üzere tabur ve bölük teşkilâtına tabî tutulmuşlar, değiştirilerek cepheye yollanıyorlardı. Bu yedek kuvvetlerin silâhlandırılması için yeter sayıda tüfek vesair malzeme mevcut olmadığından, yalnız iki taburdan cephede istifade olunabilecekti. Soma mıntıkası içerisinde bu kuvvetlerden başka Soma ve Kırkağaç arasında takriben 500 mevcutlu bir millî yedek süvari alayı da vardı. Bu alay askerleri icabında hayvanları ile cepheye sevkedilmek üzere normal durumda kendi evlerinde oturmaya ve kendi hayvanlarını beslemeğe mecbur tutulmuşlardı.»

Büyük Millet Meclis'inin açılışını izleyen günlerde bir ordu birliğinin nasıl iaşe edildiğini belirtebilmek için, iç isyanların bastırılmasında ve daha sonraki İnönü Muharebelerinde önemli rol oynayan 4 üncü Tümen'in iaşe metotlarını izlemek yeterli olacaktır. 4 üncü Tümen gerektiğinde iç isyancıları destekleyen

(286) Şerif GÜRALP — İstiklâl Savaşının İçyüzü — S : 100
(287) Kâzım ÖZALP — Millî Mücadele — S : 134

zenginlerden para almış; gerektiğinde kurtardığı kasabalar halkının askerlere yedirilmek üzere gönderdiği koyun sürülerinin etinden, sütünden ve postundan uzun süre faydalanmanın yollarını aramıştır. Tümen erlerinin kullanılmaz hale gelen elbiseleri, Yozgat isyanının bastırılması sırasında ele geçen kumaşlardan o yörede bulunan terzilere diktirilen elbiselerle yenilenebilmiştir. Tümen'in elbise edinmek için Yozgat'ta 4 - 5 gün konaklamasından doğan gecikme, az kalsın ileri yürüyüşe geçen Yunanlı'ların cephe boşluklarından yararlanmalarına yol açacaktı (288).

Elde mevcut düzenli, disiplinli ve eğitimli birliklerin ihtiyaçları giderilmeden yeni birlikler kurulmaması görüşü, malî kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamıştır. Bu arada, bütçeye yük getirmeyen ve halkın elinde bulunan silâhlardan yararlanarak kurulması öngörülen Yardımcı Birlikler (Müzaheret kıtaları) yaratılmağa başlanılmıştır.

Halkın elinde, çoğu Birinci Dünya Savaşının asker kaçaklarının ve savaş sonu yuvalarına dönenlerin getirdikleri olmak üzere, bir miktar silâh bulunuyordu. Silâh sıkıntısı cekildiği bir dönemde, halkın elindeki silâhlardan yararlanmak suretiyle askerî birlikler kurulması düşünüldü ve uygulamaya geçildi. Yardımcı Birlikler olarak tanımlanan bu birlikler her kalem merkezinde (5 - 6 askerlik şubesinden oluşan bir idarî birim) kendi cephane, silâh ve atı ile gelen erlerden bölükler halinde kuruluyordu. Gerektiğinde bu birlikler cephelere takviye gönderilecekti (289).

Yunanlılar 14 Mayıs 1919 da İzmir'i işgal ettikten kısa bir süre sonra; Ege Bölgesinde Burhaniye, İvrindi, Soma, Akhisar, Salihli ve Nazilli'ye kadar uzanan hatta kadar işgallerini genişletmişlerdi. Bu hatta kadar olan bölgeyi bir yıl kadar koruyan Yunanlılar, Büyük Millet Meclis'inin açılışından iki ay sonra, iç isyanların yarattığı karışıklıklardan yararlanarak, 22 Haziran

(288) İhsan İDİKUT — İdeal Komutanlarımızdan 4 üncü Fırka Komutanı Miralay Şehit Nazım Bey — S : 26, 33 ve 57

(289) Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi — Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi 3 Kısım S : 225

1920 günü bütün cephe boyunca harekete geçti. İki hafta içinde Bursa'yı işgal ettiler.

Mevcut Kuvayi Milliye ve düzenli ordu birliklerinin önemli bir kısmının iç isyanları bastırmakla görevlendirildiği bir sırada ani başlayan Yunan genel taaruzu; silâh, cephane, techizat ve diğer maddî olanakları sınırlı zayıf Kuvayi Milliye ve düzenli ordu birliklerimizi kolayca bulundukları mevzilerden sökebilmişti. Bu yenilgi Meclis'te büyük yankılar uyandırmış ve Hükümet ağır eleştirilerle karşı karşıya kalmıştı. Kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa, birliklerin maddî olanaklarını belirtirken şöyle demişti : (290)

«Askerlerimizin üst başının yırtık olması bizim için ayıp değildir. Fransızlar, üniformasız askerlerin çete olduklarını söyledikleri zaman, hayır onlar çete değil, memleketlerini müdafaa eden askerlerdir dedim. Üzerlerinde üniforma yok dediler, üzerlerine giydikleri bizim üniformamızdır dedim.»

Artık, üniformasız, silâhsız, cephanesiz, techizatsız ordunun güçlendirilmesi için, Anadolu ekonomisinin savaş ekonomisine hızla dönüştürülmesi, kaçınılmaz bir zorunluluk olmuştu.

b) Savaş Ekonomisine Geçiş

1920 yılında savaş ekonomisine geçişi sağlayacak sanayi tesisleri Anadolu'da mevcut değildi. Osmanlı ekonomisinin sanayi tesisi sayılabilecek bir kaç fabrika ve imalâthanesi ise düşman işgalindeki İstanbul ve dolayları ile İzmir'de bulunuyordu. Anadolu'da ev ekonomisi sınırlarını aşamayan dokuma tezgâhları ile birkaç un fabrikası ve değirmenlerinden başka toplu üretim yapan tesis yoktu (291).

Savaş ekonomisi demek, ülkenin bütün kaynaklarının savaş araç ve gereçleri ile yiyecek maddeleri üretimine kaydırılarak üretimin ve stokların artırılması demekti. Anadolu toprağındaki yüzbinlerce küçük ve ilkel tekniklerle üretimde bulunan tarım iş-

---

(290) Mustafa Kemal Paşa'nın, B.M. Meclisinin 48 inci toplantısında yaptığı konuşma

(291) Osmanlı ve Anadolu ekonomisi için birinci bölüme bakınız.

letmeleri ile savaş ekonomisinin tarıma dayalı kesimi yürütülebilirdi. Top, makineli tüfek ve tüfek gibi zamanın silâhlarını ve bunların cephanelerini üretmek son derece imkânsızdı.

Bu durumda silâh ve cephane temin etmek için üç yol izlenebilirdi : dış ülkelerden satın almak, işgâl altında bulunan İstanbul depolarından Anadolu'ya silâh kaçırmak veya ileride Türkiye üzerinde hiç bir hak iddia etmiyecek olan bir büyük devletin silâh yardımını kabul etmek. Dış yardımları ayrı bir bölüm olarak inceleyeceğimizden, burada ilk iki yolun izlenişi üzerinde duracağız.

Dış ülkelerden silâh ve cephane satın alabilmek için önce döviz artırıcı tedbirlerin alınması zorunluydu. Devamlı dış ticaret açığı veren Osmanlı ekonomisinin, gelir getiren ihraç malları ise daha çok Yunan işgalindeki Ege bölgesinde üretiliyordu. Anadolu'nun kısır ihracat olanakları nasıl zorlanabilirdi?

Hükûmet, kuruluşunun ilk günlerinde yayınladığı bir kararname ile ihracatın kayıtsız ve şartsız serbest olduğunu, Bakanlar Kurulundan başka hiçbir makamın bu serbestiyi engellemeye ve sınırlamaya yetkili olmadığını ilân etti (292). Böylece ihracı mümkün bütün malların ihracı teşvik edilmiş oluyordu.

İhracat serbestisinin mümkün olduğu kadar kısıtlanmamasına gayret edilmiş, bazı malların iç tüketiminde görülen darlıklara rağmen, darlıklar askerî ihtiyaçlarla ilgili olmadığı sürece ihracatta herhangi bir sınırlamaya gidilmemiştir. İlk sınırlama, damızlığa ve çift sürmeğe elverişli hayvanların ihracının önlenmesi amacıyla yapılmaktadır. Uzun süren savaş yıllarında önemli zararlara uğrayan Anadolu hayvancılığının, ihracat yoluyla daha da güçsüz bir duruma gelmesinin önüne geçilmek istenmiştir. (293).

Hükûmet, Millî Savunma Bakanlığının gerekçeli başvurması üzerine ihracat serbestisine hayvanlarla ilgili geniş çapta sınırlama getirmiştir. Millî Savunma Bakanlığının altı yıldan beri süregelen seferberlik nedeniyle, zaten ulaştırma hizmetleri ve sü-

(292) 10 Mayıs 1920 gün ve 4 sayılı Kararname
(293) 19 Ağustos 1920 gün ve 168 sayılı Kararname

vari birlikleri için yetersiz miktardaki hayvanların daha da azaldığı, bu nedenle ulaştırma hizmetleri ve süvari birlikleri için yararlı bütün hayvanların ihracatının önlenmesini talep eden yazısı üzerine, bu tür hayvanların ihracatını yasaklıyan kararname çıkarılmıştır (294). Daha sonra gereksiz döviz kaybını önlemek isteğiyle, tıbbî amaçlar dışındaki bütün alkollü malzeme ve içkilerin ithalini yasaklıyan tüzük yürürlüğe konuldu (295).

Zonguldak ve Ereğli kömür bölgelerinden çıkarılan maden kömürleri çoğunlukla ihraç edilmekteydi. Anadolu'da bu maden kömürlerinin kullanılacağı ağır sanayi mevcut olmadığı gibi, demiryollarında lokomotiflerin maden kömürü ihtiyaçlarında da kullanılamıyordu. Bölgenin İç Anadolu'ya demiryolu veya düzgün karayolu ile bağlantısının olmaması bu bölge maden kömürlerinin içerilere taşınmasını önlüyor, Anadolu'daki demiryollarında bu yüzden odun ve iç bölgelerde çıkarılan linyit kömürü kullanılıyordu. Anadolu'da filizlenen yeni devletin maden kömürüne ihtiyaç gösteren bir donanması yoktu ve asıl savaş karada yapılacağından bir donanma kurma üzerinde de pek durulmuyordu. Özetle, Zonguldak ve Ereğli Bölgelerinin maden kömürlerinin savaş ekonomisinde ve savunma hizmetlerinde kullanılması söz konusu olmadığından, dış ülkelerden silâh ve cephane alınmasında kullanılacak döviz kaynağı olmak üzere, maden kömürü üretim ve ihracı mümkün olduğu kadar teşvik edilmeliydi.

Önce Zonguldak ve Ereğli Bölgelerinde çalışan işçilerin askerlik hizmetlerinin geri bırakılmasına karar verildi (296). Bu şekilde, yetişmiş işçilerin askerlik hizmeti için maden ocaklarından ayrılmalarının doğuracağı üretim düşüklüğü önlenmiş oluyordu.

1921 yılı Ocak ayı başında, Anadolu'nun iç bölgelerindeki linyit kömür ocaklarının demiryolları ihtiyaçlarında kullanılmak amacıyla, Bayındırlık Bakanlığı tarafından işletilmesini öngören

(294) 23 Ekim 1920 gün ve 281 sayılı Kararname

(295) 17 Kasım 1920 gün ve 367 sayılı Kararname ile yürürlüğe konulan «İspirtolu Mevaddı Tıbbiye Nizamnamesi»

(296) 10 Ağustos 1920 gün ve 154 sayılı Kararname

bir tüzük yürürlüğe konuldu (297). Tüzüğün 2 nci maddesine göre, çıkarılan linyit kömürlerinin demiryolları ihtiyacından fazlası dış ülkelere satılacaktı. Linyit kömürlerinin üretimi ile demiryollarında kullanılması ve dış ülkelere ihraç edilmesi için gerekli yerlere taşınması, Millî Savunma Bakanlığınca kurulacak işçi taburları ve ulaştırma kolları tarafından sağlanacaktı. Aynı günlerde, Bayındırlık Bakanlığı bütçesine, linyit kömürü çıkarılması için gerekli malzemelerin alınması ve işletme masraflarını karşılamak üzere 60.000 lira ek ödenek veriliyor; kömürlerin üretim ve dış ülkelere satışından elde edilecek gelirin genel bütçeye bir yandan gelir, bir yandan da Bayındırlık Bakanlığı bütçesinde açılacak özel fasla ödenek kaydedilmesi hususlarını düzenleyen «Linyit Kömürü İhracı Hakkında Kanun» çıkarılmış bulunuyordu (298).

Ordu mevcutlarının artırılmasına girişilince, silâh altına alınanların üretimde meydana getirecekleri boşluğu kapatmak ve üretime katkıda bulunma olanaklarından yoksun olanların üretime katılmalarını sağlamak üzere, yeni bir tüzük hazırlandı (299). Savaş, iç isyanlar ve doğal âfetlerden dolayı ürünleri zarar görenlerle çift sürmede kullandıkları hayvanları telef olanlardan yardıma muhtaç olan çiftçilere, tohumluk ve çift hayvanı vermek için; il ve ilçelerde, vali ve kaymakamların başkanlığında defterdar veya mal müdürü, tarım ve veteriner memurları ile belediye başkanları ve belediye meclisi üyelerinden oluşan komisyonlar kuruldu. Bu komisyonlar, köy muhtar ve ihtiyar heyetlerinin düzenleyecekleri ihtiyaç defterlerini inceliyecek, gerçekten yardıma muhtaç olanlara aşar ambarlarında (300). bulunan tohumluğa elverişli mahsulden senet karşılığı tohumluk verilecekti. Bu tohumluklar, mahsulün hasat zamanında maliye tahsildarları tara-

(297) 2 Ocak 1921 gün ve 482 sayılı Kararname ile yürürlüğe konulan «Maden Kömürlerinin Sureti İhracına Dair Nizamname»

(298) 8 Ocak 1921 gün ve 82 sayılı Kanun.

(299) Hazırlanan tüzük 11 Aralık 1920 gün ve 410 sayılı Kararname ile yürürlüğe konulmuştur.

(300) Aşar ambarları : Aşar Vergisinin ürün olarak tahsil edildiği zaman tarım ürünlerinin konulduğu yer.

fından aynen toplanacak ve maliyenin tohumluk ambarlarına teslim edilecekti.

Aşar ambarlarında tohumluğa elverişli mahsul bulunmayan yerlerde tohumluk ve çift hayvanlarına ihtiyaç duyanlara çift hayvanı satın alınarak dağıtmak amacıyla; defterdarlık ve malmüdürlüklerince bu iş için ayrılan para Ziraat Bankasına verilecekti. Ziraat Bankası, muhtaç olanlara kefil karşılığı tohumluk ve çift hayvanı almak üzere kredi verecekti.

Ordunun sağlık personeli ihtiyacını karşılamak amacıyla 1917 yılından itibaren tıp fakültesinden mezun olan doktorlarla, 1919 yılından itibaren veteriner fakültesinden mezun olan veterinerlerin askere alınması öngörüldü (301).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu, savaşı kutsal savaş sayarak bütün dünya müslümanlarının imparatorluğun yanında yer almasını sağlayacak tedbirler almış, gizli faaliyet göstererek özellikle İngiltere'nin egemenliği altında bulunan yerlerdeki müslümanları ayaklandırmakla görevli «Teşkilâtı Mahsusa» adında bir gizli örgüt kurulmuştu. Mütarekede dağıtılan bu örgüt mensupları gizli faaliyetlerine devam ederek ellerindeki silâh ve cephaneyi küçük partiler halinde Anadolu'ya kaçırmışlardı.

Anadolu bütün olanaklarını Millî Mücadele'nin emrine verdiği günlerde, Mondros Mütarekesi hükümleri uyarınca İstanbul'un çeşitli semtlerindeki depolarda muhafaza altına alınmış yüzlerce top, yarım milyon dolayında mermi, milyonlarca fişek, çok önemli miktarlarda malzeme ve eşya vardı (302). İşgâl kuvvetleri tarafından sıkı bir şekilde korunan depolardan, «Millî Müsellah Kuvvetler Grubu» adını alan eski Teşkilâtı Mahsusa mensupları tarafından küçük partiler halinde motorlarla kaçırılan silâh ve cephane, Anadolu'nun yakında Ege cephelerinde olanca şiddetiyle başlayacak olan muharebelerine yeterli değildi. Bir motorun taşıdığı cephane, bir bataryanın muharebedeki bir veya bir buçuk saatlik ateşini zor karşılayacak hacimdeydi.

(301) 1 Kasım 1920 gün, 319 ve 320 sayılı Kararnameler
(302) Kemal KOÇER — Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul — S : 14

İstanbul'dan Anadolu'ya geniş çapta silâh ve cephane kaçırarak bir örgütün kurulması kararlaştırıldı. Kurtuluş Savaşı tarihinde M. M. Gurubu (Müdafaai Milliye İstihbarat Gurubu) diye anılan Ankara'ya bağlı bir örgüt İstanbul'da faaliyete geçirildi. M. M. Gurubu'na, İstanbul'daki yurtseverler tarafından daha önce kurulmuş olan Muaveneti Bahriye, Felâhı Vatan ve Güneş adındaki gizli örgüt yardımcı oluyordu. 1921 yılının ortalarından itibaren, yalnızca küçük partiler halinde ele geçirilebilenler değil, Ankara'nın tespit ettiği ihtiyaç listelerine göre ve büyük şileplerle Anadolu'ya mal kaçırılması imkân dahiline girmiş olacaktı.

Osmanlı ordu ihtiyaçları için silâh, malzeme ve cephane imal etmek, bunların bakım ve onarımlarını sağlamak için İstanbul ve dolaylarında bazı askerî fabrika ve tesisler meydana getirilmişti (303). «İmalât-ı Harbiye Mektebi» denilen askerî teknik okul mezunları ile «İmalât-ı Harbiye» diye anılan askerî fabrika ve tesislerin genç yaşta alıp yetiştirdikleri işçi ve ustalar, bu tesislerin personelini teşkil ederdi.

Millî Mücadele başlayınca, imalât-ı harbiye subay ve ustalarından bazıları, yanlarına taşınabilecek takım ve malzemelerini de alarak, Anadolu'ya kaçmışlardı. İmalât-ı harbiyeciler ilk defa kamaları işgâl kuvvetlerince alınmış toplara kama dökmeyi denemişler, çeşitli teknik olanaksızlıklara rağmen top kaması ve nişangâh dökmeyi başarmışlardı (304). Bu arada, Ankara'da yeni yeni süngü yapan, fişek dolduran; sargı bezi, iç çamaşırı ve çarık imâl eden dükkânlar görülmeğe başlamıştı. İmalât-ı harbiye, İnönü Muharebelerini izleyen günlerde hummalı faaliyet dönemine girecekti.

Anadolu'da bol ham madde olduğu halde, dokuma sanayiinin bulunmayışı, askerî ihtiyaçların giderilmesini engelleyen önemli bir yokluk olarak ortaya çıkmıştı. Ordu mevcutları artırılırken, silâh altına alınanların giyim ihtiyaçlarının giderilememesi en az

(303) Osmanlı askerî fabrikaları hakkında birinci bölümde bilgi verilmiş bulunmaktadır.

(304) Şevket Süreyya AYDEMİR — Tek Adam — Cilt : 2, S. 469 - 472

silâh temini kadar önemli problemler yaratıyordu. Dış ülkelerden silâh alınmasında kullanılacak dövizlerin kumaş ithalinde kullanılmasından yakınan Maliye Bakanı Ferit Bey (Tek), bir gazeteciye şöyle dert yanıyordu : (305).

«Yazınız, tekrar tekrar yazınız ki, bize fabrika, gene fabrika lâzımdır. Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığı ancak bununla sağlanacaktır. Bu olmazsa kazanacağımız siyasal bağımsızlık neye yarar? Ülkemizde herkes çalışıyor. Bunca emek ile elde ettiğimiz şeyleri yabancılara bir kuruşa satıyor, yirmi kuruşa geri alıyoruz. 40 kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı yünü 1200 kuruşa bir metre kumaş halinde geri alıyoruz, hem de yalvararak geri alıyoruz. Bu dünyanın neresinde görülmüştür?»

Binbir güçlükle ihraç edilen mallardan kazanılan dövizlerin bir kısmının silâh yerine kumaş ithalinde kullanılması Mecliste sert tartışmalara yol açıyor, herkesin yerli kumaş elbise giymesi, giymeyenlerden 100 lira ceza alınması savunuluyordu. Kürsüye çıkan Kütahya Milletvekili Ragıp Bey'in açıklaması tartışmaların gereksizliğini ortaya koyuyordu : (306).

«... yerli kumaş yapan dokuma tezgâhlarımız nerede? Bugün memleket ihtiyaçlarının yüzde beşini karşılayacak dokuma ve şayak tezgâhlarımız bile yoktur. Hepimiz kaput yerine kepenek giysek, gene yerlisini bulamayız..»

İstanbul Hükûmeti, Ankara'da yeni açılan Büyük Millet Meclisini dağıtmak ve yabancı işgallerine karşı silâha sarılmış olan Meclise bağlı Kuvayi Milliye ve düzenli ordu birliklerini ortadan kaldırmak için «Kuvayi İnzibatiye» adıyla bir tümen hazırlayarak İzmit'e göndermişti. 14 Haziran 1920 günü ileri harekete geçen Kuvayi İnzibatiye, Büyük Millet Meclisine bağlı kuvvetlerce geri püskürtüldü ve başarı sağlayamayan Kuvayi İnzibatiye İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. İzmit'in Kuvayi Milliye'nin eline geçmesini istemiyen İngilizler, bu bölgedeki faaliyetlerini artırdılar.

---

(305) Yakın Tarihimiz, Cilt : 1, S. 111

(306) Büyük Millet Meclisinin 1 Ocak 1921 günündeki oturumunda yapılan konuşma.

Savaş gemilerinin top ateşi ile askerî ihtiyaçlar için kumaş üretmekte olan İzmit Çuha Fabrikasını tahrip ettiler (307).

Anadolu yakasındaki tek dokuma fabrikasının tahribi, zaten askerî ihtiyaçlar için kumaş temin etmekte güçlük çeken Anadolu'yu zor duruma sokmuştu. Fabrika'da çalışan ustalar, top ateşinin tahribinden kurtulmuş iki tezgâhı gizlice kaçırarak, Ankara üzerinden Kayseri'ye götürmüşlerdi. Anadolu'nun askerî ihtiyaçlar için kumaş dokuyacak dokuma sanayii yalnızca bu iki tezgâhtan ibaret olacaktı (308).

1920 yılının Ekim ayında, Anadolu'nun silâh ihtiyacını küçük çapta karşılayan iki olay vukubulmuştu : Doğu Ordusunun, Ermenilere karşı kazandığı zafer sırasında Ermenistan'da 760 top, 100 makineli tüfek, 4252 tüfek ele geçirilmişti (309). Ayrıca, ayrıntılarına incelememizin son bölümünde değineceğimiz Rus yardımlarının ilk partisi olan 2317 tüfek, 2031 sandık cephane ve 1694 süngü Trabzon'a gelmişti (310).

Birinci Dünya Savaşının son günlerinde Suriye cephesinden taşınarak Konya'da depolanan uçak parçaları (311), Millî Mücadelenin uçamayan hava gücünü meydana getiriyordu. 1920 yılı baharında, İstanbul'da düşman gözetimi altında bulunan Birinci Dünya Savaşının tecrübeli Türk havacıları Anadolu'ya kaçmayı başarmışlardı. Konya'da toplanan havacılar, mevcut malzemelerle üç uçağı uçar hale getirebilmişlerdi. Türk Hava Gücü ilk kez 15 Ağustos 1920 günü havalarda görev almış, bir uçağımız Kula - Alaşehir arasındaki Yunan askerî hareketlerinin keşfini yapmış, dönüşte Alaşehir'deki Yunan yığınaklarını bombalamıştı.

Sırası gelmişken, Türk Hava Gücünün Kurtuluş Savaşı boyunca çektiği yoklukları kısaca özetlemekte yarar bulmaktayız. Havacılarımız, Sakarya Zaferi sonuna kadar büyük malzeme dar-

(307) Ali Fuat CEBESOY — Millî Mücadele Hatıraları — S : 413

(308) Şerif GÜRALP — İstiklâl Savaşının İçyüzü — S : 64

(309) 17 Ocak 1921 günlü Albayrak Gazetesinden

(310) Yakın Tarihimiz — Cilt : 2, S : 186

(311) Birinci bölümde hava gücümüzün Kurtuluş Savaşı başındaki durumu özetlenmişti.

lığı çekmişlerdir. Mevcut birkaç uçağın uçurulabilmesi, ancak ilkel malzemelere başvurmakla sağlanabilmiştir. Kanatları bez kaplama olan zamanın uçaklarının kanat bezlerinin değiştirilmesinde kullanılan «emait» maddesi yerine kola ve jelâtin kullanılmıştır. Uçak motorlarındaki bujileri yenilemek imkânı olmadığından, eski bujiler tekrar tekrar temizlenerek kullanılıyordu. Bakımları ve parça yenilemeleri yapılamayan uçaklar görev sırasında havada arızalanıyor, süzülme uçuşuyla hatlarımızın gerisine gelebilen uçaklar bulabildikleri uygun yerlere mecburî iniş yapıyorlar, bu inişlerde uçaklar hasar görüyordu (312).

Birinci İnönü Muharebesine ancak 2 uçağımız katılabilmiş, Cephe Komutanına çok değerli gözetleme raporları vermişlerdi. Bu uçaklardan birisi muharebenin en kızgın bir anında Türk ve Yunan hatları arasına mecburî iniş yapmak zorunda kalmış, pilotu Yunanlıların eline geçmesin diye uçağı yakmış ve zorlukla Türk hatlarına ulaşabilmişti. Geri kalan tek uçağımız ise İkinci İnönü Muharebesine bir kaç gün kala, bir Yunan uçağını kovalamak üzere havalandıktan sonra yere çakıldı ve bir pilotumuz şehit oldu (313). Böylece, İkinci İnönü Muharebesi yaklaştığında, göklerimiz bir tek uçaktan da yoksun kalmış oluyordu.

İki gün sonra, Konya'daki malzemelerle uçabilir duruma getirilen bir uçak, hizmete sokulmuş, İkinci İnönü Muharebesinin tüm keşif hizmetleri bu tek uçakla yürütülmüştü.

Sakarya'dan önce, bir yurttaşımızın İtalya'dan satın alarak getirdiği bir uçak ile topraklarımıza yanlışlıkta inen bir Yunan uçağının ele geçirilmesiyle, hava gücümüz üç uçağa yükselmişti. Bu uçaklardan birisi havada ateş alarak düşmüş ve iki havacımız daha şehit olmuştu. 21 gün 21 gece süren Sakarya Meydan Muharebesinin bütün hava hizmetleri, geri kalan iki uçakla yürütülmek zorundaydı.

Sakarya'da Yunanlıların 50 uçağına karşılık, 2 uçağımız muharebeye katılmıştı. Altı havacımız bu iki uçakla 40 çıkış yapa-

---

(312) Vecihi HÜRKUŞ — Havalarda 1915-1925 — S: 78, 92, 95

(313) Kurtuluş Savaşı boyunca, uçaklardaki çeşitli arızalar nedeniyle altı havacımız şehit düşmüştür.

rak, Yunanlılarla aradaki sayı farkını kapatmağa çalışmışlardır. İki uçağın bu kadar kısa sürede 40 uçuş yapması, o günlerin havacılık otoritelerince bir mucize olarak nitelendirilmiştir. Devamlı uçuş halinde bulunan bu iki uçakla, Sakarya muharebesinin tüm hava gözetlemeleri yapılmış, birçok hedefler bombalanmış, hava çarpışmaları yapılmış, ve bu arada bir Yunan uçağı düşürülmüştür.

VII — KUVAYİ MİLLİYE'YE MALÎ DÜZEN SAĞLAMA ÇABALARI

a) Süregelen Düzensizlik

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgâlinden kısa bir süre sonra kurulmağa başlayan Kuvayi Milliye birlikleri, Büyük Millet Meclisinin açıldığı güne kadar geçen onbir aylık süre içinde cepheleri tutmuş, yeni kıpırdamağa başlayan iç isyanları bastırmış ve Büyük Millet Meclisinin açılmasını sağlayan koşulları oluşturan iç düzeni korumuştu.

Kuvayi Milliye'de malî düzen kurmayı öngören Balıkesir, Nazillî, Alaşehir Kongreleri ile İzmir Kuzey Bölgesi Kuvayi Milliye Genel Kurulu kararlarının, her yerde ve aynı şekilde uygulanmasını sağlamak güçtü. Reddi İlhak ve Müdafaai Hukuk Cemiyetleri, Heyeti Milliyeler ve halk kuruluşlarınca, kongre kararlarına uygun olarak askere alma yoluyla kurulan Kuvayi Milliye birlikleri, genellikle kongre kararlarına uyuyor, çok güç durumda kalmadıkça, kongre kararlarına göre kurulan kuruluşların kendilerine sağladıkları malî olanaklarla yetiniyorlardı.

Oysa, dağdan inen eşkiyalardan oluşan Kuvayi Milliye birliklerinde düzen kurulamıyor, kendi özel çabalarıyla kurdukları birliklerin başına geçenler ise Kongrelerin aldıkları kararlara uymak zorunluluğunu duymuyorlardı. Mertlik anlayışlarına göre dağ kanunlarını uygulamağa alışmış eşkiya reisleri ile yurtseverlik duygularıyla kişisel çabaları sonucu kurmayı başardıkları birliklerin başına geçenlerin bağımsız kalma isteklerini kırabilmek mümkün değildi.

Kongre kararlarına göre kurulan Kuvayi Milliye birlikleri, genellikle bulundukları yerlerde ve dolaylarında görev ifa edi-

yordu. Eşkiya reislerinin ve kurdukları birliklerin başına geçenlerin birlikleri ise daha çok gezici ve oynak kuvvetler şeklinde gerek duyulan yerlere hızla ulaştırılan süvari müfrezeleriydi. Bunların süvari oluşu, özellikle iç isyanların bastırılmasında önemli rol oynamıştı. Komutanlarının özerklik anlayışı sonucu, isyanları bastırırken oldukça sert davranmışlar, bazan halkın adalet duygularını zedeliyecek eylemlerde bulunmaktan kendilerini alamamışlardı.

Büyük Millet Meclisi çalışmalarına başlayınca, halk, seçerek gönderdikleri milletvekillerinin kısa zamanda Anadolu'ya hâkim olacağını, zorla kendilerinden «Aynî ve Nakdî Teberru» adı altında mal ve para alan Kuvayi Milliye birliklerinin disiplin altına sokulacaklarını ümit etmişti. Ne var ki, Meclis ilk günden itibaren kendini dağıtmayı hedef alan ve İstanbul Hükûmetince desteklenen iç isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştı. Doğu sınırlarındaki Ermeni tehlikesinden ötürü, merkezi Erzurum'da bulunan ve Anadolu'daki en güçlü düzenli ordu birliği olan Doğu Ordusu'na görev verilememiş, iç isyanların bastırılmasında bazı küçük ordu birlikleri ve çoğunlukla Kuvayi Milliye'nin süvari birlikleri görevlendirilmişti. Bu süvari birlikleri ise eşkiya reisleri ile kendi kurdukları birliklerin başına geçenlerin komutası altındaydı. Kısaca belirtmek gerekirse, Kuvayi Milliye'nin en düzensiz birlikleri, Anadolu'nun İç düzenini korumak görevini üzerlerine almışlardı.

Kuvayi Milliye'nin süvari birlikleri geçtikleri yerler halkından bazan zorla para ve mal alıyorlar, iç isyancılar ise bu durumu halkı kendilerine çekmek için koz olarak kullanıyorlar ve halkı ayaklandırıyorlardı. Üzerlerine gönderilen Kuvayi Milliye birlikleri isyanı bastırıyorlar, isyanı bastırırken azalan yiyecek ve para stoklarını eski haline getirmek için ayaklanmayı bastırdıkları yer halkından, ceza olsun diye dozunu da artırarak, mal ve para topluyorlardı. Bu durum, Kuvayi Milliye'ye bütçeden para yardımı yapılması gerektiği hakkındaki görüşlerin çoğalmasına yol açıyor ve Meclis bu konuya eğilmek zorunluluğunu duyuyordu.

b) Kuvayi Milliyenin Bütçeden Finanse Edilmesi Çabaları

Büyük Millet Meclisinin açılışından bir hafta sonra, 29 Nisan 1920 günü, Konya Milletvekili Abdulhalim Bey birçok yolsuzluklara yol açmış olan «Aynî ve Nakdî Teberru» sisteminin derhal kaldırılması hakkında bir önerge vermiştir (314).

Söz konusu önerge incelenmek üzere Millî Savunma Komisyonu'na havale edilmiş; Meclis'in 9 Mayıs 1920 günkü oturumunda, Millî Savunma Komisyonu Başkanı Fevzi Paşa'nın imzasıyla, komisyonun şu mazbatası okunmuştur': (315)

«... Cephelerde yapılan savunmalar için Kuvayi Milliye'nin toplanması ve sevki ve bu kuvvetlerin iaşe işlerinin şikâyet konusu olmayacak bir şekle dönüştürülmesi, şüphesiz arzu edilen bir şeydir. Sorumsuz kişilerin topladıkları yardım yerine, Maliye Bakanınca bir gelir kaynağı bulmak suretiyle Kuvayi Milliye'nin iaşe işleri düzenlenebilirse, cephelerin savunulması daha başarılı olur. Bu durumda Müdafaai Hukuk Cemiyetleri yalnızca halkı aydınlatma işi ile meşgûl olabilir. Daha önce Hükûmet tarafından üzerinde durularak gerek asker toplanması ve sevkedilmesi ve gerekse iaşe ve giydirilmelerinin sağlanması gibi harcamaların belirli ve düzenli bir usûle bağlanması için bir karar alınmak üzere Yüce Başkanlığa sunulmasına karar verildi.»

Hükûmet, henüz bu konunun üzerine eğilme ve bir Kararname hazırlama fırsatı bulamamışken; bu kez İsparta Milletvekilleri Hüseyin Hüsnü ve Mehmet Nadir Beyler, Nazilli Kongresi kararlarının aynı bölgede farklı uygulanmasından yakınan ve bir an önce cephe giderlerinin bütçeden karşılanmasını öngören bir önerge vermişlerdi. Meclisin 11 Mayıs 1920 günkü oturumunda okunan söz konusu önergede, özetle, Aydın cephesinde Nazilli Kongresi kararlarına göre alınan «Aynî ve Nakdî Teberru»ların ihtiyacı karşılıyamadığı, bunun üzerine Heyeti Merkeziye'ce her tarafta «Okturuva Resmi» konulduğu, buna Burdur ve Antalya'da hiç uyulmadığı halde İsparta'da uygulandığı; oysa İsparta'nın deprem, uzun seferberlik ve Yunan işgâli endişesiyle gelir kay-

(314) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi — Cilt: 1, S. 146
(315) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi — Cilt: 1, S. 237

naklarını kaybettiği, bu nedenle okturuva resminin İsparta'da alınmaması gerektiği ve cepheye ait giderlerin genel bütçeden karşılanması teklif ediliyordu. Her yerde askere alınmayanlardan 50 lira bedeli nakdi alındığı halde, İsparta'da 200 lira alındığı belirtilerek, bu farklı uygulamaya son verilmesi talep edilmekteydi (316).

Görülüyor ki, milletvekilleri yalnızca eşkiya reislerinin değil, kongre kararlarına uymayı genellikle benimsemiş olan mahallî halk kuruluşlarının uygulamalarından da şikâyetçidirler. Merkezî bir otoriteden yoksun olmanın doğurduğu farklı uygulamalar gerçekten halkı tedirgin etmekte ve halk yarın nasıl bir mükellefiyetle karşı karşıya geleceğini bilememektedir. Bu nedenle, aynı günlerde Saruhan (Manisa) Milletvekili Mahmut Celâl Bey (Bayar) ve yedi arkadaşı, cephelerdeki kuvvetlerin iaşe ve diğer ihtiyaçlarını düzenleyen bir tüzük hazırlamak üzere bir komisyon kurulmasını teklif eden bir önerge veriyorlardı (317).

Nihayet, Hükûmet 16 Mayıs 1920 gün ve 7 sayılı Kararnameyi yayınlayarak, Kuvayi Milliye'nin Millî Savunma Teşkilâtına bağlanarak birleştirilmesi ve buna göre düzenlenecek bütçenin hazırlanması işinin ele alındığını, bunun sonucunda iaşe ve bakım giderlerinin tamamen devlet gelirlerinden sağlanacağını açıklamıştır. Belirtilen işlerin yapılmasıyla, Millî Savunma ve Maliye Bakanlarının görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır (318).

Ancak, Hükûmetin söz konusu Kararnamesi ile herhangi bir yürütme kararı alınmamış, yalnızca ileriye dönük çalışmalardan söz edilmiştir. Hükûmetin bu tür bir karar almasını, iç isyanları bastırmakta büyük yararlıkları görülen Kuvayi Milliye birliklerini tedirgin etmek istememesi ve normal devlet giderlerinin en asgarî bir şekilde karşılanmasında bile güçlük çekilen o günlerde kesin taahhütlerde bulunmaktan kaçınması şeklinde yorumlamak hatalı olmayacaktır.

Hükûmetin, malî kaynakların darlığından ötürü Kuvayi Milliye'nin zorunlu giderlerini üzerine alamaması, Kuvayi Milliye'nin

(316) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi — Cilt : 1; S. 264
(317) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi — Cilt : 1; S. 289
(318)) Düstur — Üçüncü Tertip, Cilt : 1; S. 9

eski uygulamalarına devam etmesi sonucunu doğuruyor; bunun doğal bir sonucu olarak gelir artırıcı kanunların çıkarılması erteleniyordu. Aksi halde, zaten hem Kuvayi Milliye'ye hem de devlete vergi ödemek durumunda bulunan halk, Kuvayi Milliye'nin hoşnutsuzluk kaynağı uygulamalarının yanısıra, devlete vereceği yeni veya miktarları artırılmış vergilerle daha da ağır yük altına girecekti. Bu durumun ise, iç isyanları çıkaranlar ve teşvik edenlerce istismar edileceği açıktı.

Bu arada, Hükûmetin, Kuvayi Milliye'nin Millî Savunma Teşkilâtına bağlanmasına doğru ilk adımı atmış olduğuna tanık olmaktayız. İçişleri Bakanlığı, Kuvayi Milliye birlikleri mensuplarının işledikleri suçlardan dolayı soruşturmalarının adlî ve askerî mahkemelerden hangisinde yapılacağını sormuştu. Bakanlar Kurulu, 30 Haziran 1920 günü, bütün silâhlı birlikler mensuplarının asker olduklarını ve asker gibi kanunî işlem göreceklerini karara bağlamıştır (319).

16 Mayıs 1920 günü çıkarılan Kararnamede, Kuvayi Milliye giderlerinin bütçeden karşılanmasını sağlayacak çalışmalara girişileceği belirtildiği halde, herhangi bir olumlu sonuca varılmamış olması devamlı eleştirilere sebebiyet veriyordu. Silâh altına alınmayanlardan alınan bedel miktarındaki farklı uygulamalardan şikâyet ediliyor, yakın bölgelerdeki uygulamalara göre fazla alınan bedeli nakdilerin iadesi gerektiği ifade ediliyordu. Meclisteki bu eleştirilere cevap olmak üzere Millî Savunma Komisyonu bir mazbata hazırlamış ve hazırlanan mazbata 12 Temmuz 1920 günü Mecliste okunmuştu. Söz konusu mazbatanın özeti aşağıda sunulmuştur : (320)

«Aydın cephesinde ve diğer bölgelerdeki Kuvayi Milliye birliklerinin iaşelerinin ve ihtiyaçlarının genel bütçeden sağlanması üzerinde önemle durulmakta olduğundan, bu konuda hazırlanmakta olan kanun tasarısı yakında Yüce Meclise sunulacaktır. Bedeli nakdilerin iadesi konusuna gelince, yurdun savunması uğrunda olağanüstü zamanlarda mahallî kuruluşlarca başvurulmuş olan bu usulün, bundan böyle kimseye ayrıcalık tanımak

(319) 30 Hazıran 1920 gün ve 51 sayılı Kararname
(320) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi — Cilt : A, S : 240 - 241

söz konusu olmadığından, devam edemiyeceği bir gerçektir. Yurdun kurtuluşu için harcanmış olan bedeli nakdilerin iade edilmesi söz konusu olamaz ve zaten bu paralar Hazinei Millete (Maliye Bakanlığınca yönetilen devlet gelirleri kastedilmekte) girmiş değildir. Saldırıya uğrayan yurdu birisi bizzat vücuduyla, birisi parası ile savunmuş da değildir. Bu duruma göre, ülkenin savunması hizmetlerinde harcandığı anlaşılan söz konusu paraların iadesi uygun bulunmamaktadır.»

İç isyanların bastırılmasından ve Hükûmetin düşman işgalinden artakalan Anadolu toprakları üzerinde tam bir egemenlik sağlamasından sonra, bir yandan Kuvayi Milliye'nin bütçeden finansmanını sağlayacak, öte yandan artırılmasına çalışılan ordu mevcutlarının gerektirdiği giderleri karşılayacak gelir artırıcı tedbirlerin alınmasına başlanılmıştı. Eylül ayının son haftasında birbiri ardından çıkarılacak olan altı adet vergi kanun tasarılarının Mecliste görüşülmesi sırasında, Maliye Bakanı Ferit Bey görüşülen vergi kanunu tasarılarıyla devlet maliyesinin güçlendirilmek istendiğini, böylece Kuvayi Milliye adına toplanan aynî ve nakdî teberrular ile oktruva resimlerinin kaldırılarak genel bütçe ile giderlerin karşılanması yoluna gidileceğini açıklamıştı (321).

20 Eylül 1920 günü çakırılan 23 sayılı Kanunla, ihraç edilecek malların eskiden beri değerleri üzerinden alınan ihracat vergisi kaldırılarak, ihraç edilecek malların kilosu ve adedi üzerinden vergi almayı öngören ve bu arada vergi gelirinde de artış olacağı umulan bir sistem değişikliği yapılmıştı. Söz konusu kanunun 4. cü maddesinde aynen : «İhracat resmine tâbi mallardan, gümrüklerce kanuna göre alınacak resimden başka hiçbir idare ve hiçbir kimse tarafından her ne adla olursa olsun başka bir resim alınamaz» denilmekteydi. Bu maddenin anlamı açıktı. Bundan böyle Müdafaai Hukuk Cemiyetleri ve Heyeti Milliye'ler, Kuvayi Milliye birliklerinin finansmanı için oktruva resmi alamıyacaklardı. Bir tür iç gümrük vergisi niteliğinde olan oktruva resmi, şehirlere giren ve çıkan ticarî mallar üzerinden alın-

(321) Maliye Bakanı Ferit Bey'in Büyük Millet Meclisinde 16 Eylül 1920 günü yaptığı konuşmadan özetlenmiştir.

maktaydı. İhracat Vergisi Kanunu, kanuna ekli listede yazılı mallara uygulanacaktı. Liste bütün ticarî malları kapsamakta, dolayısıyle Kuvayi Milliye'nin finansmanı için üzerinden oktruva resmi alınan malların hepsi kanun kapsamına giren mallar olmaktaydı. Bu nedenle, Kuvayi Milliye için oktruva resmi alınması, dolaylı olarak kaldırılmış oluyordu.

Mecliste, İhracat Vergisi Kanununun 4 ncü maddesi görüşülürken Saruhan (Manisa) Milletvekili Refik Şevket Bey, Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini ve Kuvayi Milliye'yi savunan, buna karşılık Maliye Bakanı Ferit Bey'i yeren bir konuşma yapmıştır. Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin hizmetlerini, Kuvayi Milliyenin başarılarını ve Hükûmetin o günlerdeki güçsüzlüğünü göstermesi bakımından ilginç bulunduğumuz bu konuşmanın bazı kısımlarını sunmayı yararlı buluyoruz : (322)

«Maliye Bakanı Beyefendinin çeşitli konuşmalarında daima taarruz ettiği bir müessese varsa, o da özellikle Müdafaai Hukuk Cemiyetleridir. Daima taarruzlarına hedef yaptığı bir şey varsa, para yönünden, o da Müdafaai Hukuk Cemiyetleridir».

«... Maliye Bakanı Beyefendi daima nakarat halinde söylüyor ki, eğer istediğimiz paraları verirseniz, eğer istediğimiz şeyleri yerine getirirseniz, biz sizi gayrimeşru surette alınan paralardan, bilmem ne şekilde alınan paralardan kurtaracağız.. Müdafaai Hukuk Cemiyetlerini kaldırınca, onların görevlerini ben yapacağım, ben bakacağım askere deniliyor. Hazine (Maliye Bakanlığı kastedilmektedir) bu züğürtlüğü ile Müdafaai Hukukun görevini yapamaz, otuz lira maaş veremez. Kuvayi Milliye askerlerine otuz, kırk, elli lira verilemezse efendiler; ne Bolu, ne Yozgat, ne Adapazarı ayaklanmaları bastırılır, ne de cephelerdeki Demirci ve Kütahya başarıları sağlanır. Rica ederim, on kuruş verdiğimiz askerlerin maaşını artırmak istiyoruz. Onu bile halâ teklif halinden çıkaramayan Maliye Bakanı Beyefendi, Kuvayi Milliye'nin paralarını belağan mebelâğ edeceğim derse, bir şeyi vaktinden evvel vadetmekle sorumluluk altına girmiş olur»

(322) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi — Cilt : 4; S : 194 ve devamı

«... Efendiler sorarım, rica ederim o Maliye Bakanından; para almasınlar kasalarını doldurmasınlar dediği Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin görevlerini üzerine alabilecek mi? Düşman işgalinden kaçıp sığınmış fakir göçmenlere bakabilecekler mi? Müdafaai Hukuk Cemiyetleri düzensiz ve sağlam bir şekilde kurulmuş örgüt olmamakla beraber, her halde yararlı ve bizim yüreklerimizde nefret değil sevgi uyandırmış bir kuruluştur. Onların düzeltilmesine çalışalım, onlar tarafından hiçbir şekilde resim alınmayacaktır, demiyelim. Bu cemiyetlerin yanlış çalıştıklarını, iyi çalışamadıklarını itiraf ediyorum. Bununla beraber, çalışmalarının yararlı olduğuna inanıyorum. Müdafaai Milliye'nin görevlerini, hizmetlerini inkâr etmek gibi bizim durumumuza hiç yakışmayan bir hale düşmüş olmıyalım.» (323)

Gerek Kuvayi Milliye birlikleri ile düzenli ordu birliklerinin tek elden finanse edilmesini sağlamak, gerekse Kuvayi Milliye'nin Millî Savunma Teşkilâtına bağlanmasını gerçekleştirmek amacıyla Hükûmetçe bir kanun tasarısı hazırlanarak Büyük Millet Meclisine sunulmuştu. Tasarıya göre, halkın Müdafaai Hukuk Cemiyetlerine yaptıkları bağışlar bundan böyle defterdarlık ve malmüdürlükleri veznelerine yatırılacaktı. İlgili bölümde ayrıntıları ile değindiğimiz gibi, halkın kendinden isteneni vermek zorunda olmasından ötürü, aynî ve nakdî teberrular bağıştan daha çok vergi karakteri taşımaktaydı. Bu özelliğini dikkate alan Hükûmet, nakdî teberruların mal sandıklarına yatırılmasını öngören teklifi hazırlamıştı.

Ne var ki, Hükûmet teklifi hazırlanırken konunun yalnızca bir yanı üzerinde durulmuş, halkın zorlayıcı tedbirlerle de olsa bağışlarda bulunurken, daha doğrusu adı bağış olan «nakdî teberru» ları öderken duyduğu manevî tatmin ve verdiği paraların harcandığı yerleri görmekten duyduğu güven hissi hesaba katılmamıştı. Vergi ile «Aynî ve Nakdî Teberru» arasında bu

(323) Refik Şevket Bey'in Kurtuluş Savaşı başlangıcındaki malî güçlüklerin bütün ağırlığını omuzlarında taşıyan Maliye Bakanı Ferit Beyi biraz fazlaca itham ettiği kanısındayız. Birçok milletvekilinin, mahallî kuruluşların oktruva resmi almalarını önlemek gerektiği yolundaki görüşlerine uygun olarak hazırlanan tasarıdan dolayı, bu kez Maliye Bakanı ağır bir dille suçlanmaktadır.

önemli ayrılık, Hükûmet teklifine karşı çıkan Saruhan (Manisa) Milletvekili Refik Şevket Bey tarafından bütün açıklığı ile şöyle dile getirilmişti : (324)

«Devlete olan borçlarını talep etmeksizin mal sandığına yatırmağa alışmamış olanlar, bağışı hiçbir zaman kendiliklerinden götürüp yatıramazlar. Zira bu vergi değil, bir bağıştır. Ben bir hastahaneye, Hilâlîahmer (Kızılay) Cemiyetine veya Müdafaai Hukuk Cemiyetine bağışta bulunurum, zira onların ne yapacağını bilirim, Mal sandığına, yani Hükûmete bağışta bulununca, bu para ile ne yapılacağını bilemem. Daha önce, Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin oktruva resmî almamalarını ihracat vergisi dolayısıyla kabul ettik, şimdi ise bu cemiyetleri kapatıyoruz. Bizi doğuran bu cemiyetlerin kapatılmasını öngören bu kanun teklifinin reddedilmesini talep ediyorum.»

Daha sonra, çoğunlukla aleyhte yapılan konuşmalarla tasarının tümü üzerindeki görüşmeler bitmiş, yapılan oylamada tasarının maddelerinin görüşülmesine geçilmesi kabul edilmediğinden, Hükûmetin kanun teklifi reddedilmiş bulunmaktadır.

C — Kuvayi Milliye'nin Kaldırılması ve Düzenli Ordu Dönemine Geçiş

Kongre kararlarına göre Müdafaai Hukuk Cemiyetleri ve mahallî örgütler tarafından kurulan Kuvayi Milliye birlikleri, kuruldukları yerlere yakın cepheleri tutuyor, Hükûmetin aldığı kararları ve Millî Savunma Teşkilâtından aldıkları askerî emirleri aynen uyguluyorlardı. Bağlı oldukları Müdafaai Hukuk Cemiyetleri ve mahallî örgütler milletvekillerini Ankara'ya göndermişlerdi. Büyük Millet Meclisinde temsil edilmeleri, kendi hükûmetleri gözü ile baktıkları hükûmete güvenlerini artırıyor, merkezî otoriteye bağlı olmanın bütün gereklerini tartışmasız yerine getiriyorlardı.

Yurtseverlik duygularıyla dağdan inerek silâha sarılan eşkiyalardan oluşan Kuvayi Milliye birlikleri, geçmişlerindeki otorite tanımaz yaşantılarından vazgeçmiyorlar; kendi kurdukları bir-

(324) Saruhan (Manisa) Milletvekili Refik Şevket Beyin B.M. Meclisinde 30 Eylül 1920 günü yaptığı konuşma.

liklerin başına geçen Kuvayi Milliye komutanları ise özerk kalmak istiyorlar, Millî Savunma Teşkilâtının aldığı askerî tedbirleri bile kendi anlayışlarına göre yorumlayarak uyguluyorlardı. Süvari olmaları nedeniyle daha çok iç isyanların bastırılmasında yararlanılan bu tür Kuvayi Milliye birlikleri, her bastırdıkları ayaklanmadan daha güçlü olarak cephelere dönüyorlardı. Çerkez Etem'in komutasındaki Kuvayi Milliye birlikleri, zamanla güçlenmiş ve «Kuvayi Seyyare» (Gezici Kuvvetler) adını almıştı. İç isyanların bastırılması geniş ölçüde Kuvayi Seyyarenin hızlı atılımları ile mümkün olmuştu. Subaylar halka zulüm yapıp terör yaratmağa istekli olmadıklarından ve askerlerin yağma yapmalarına izin vermediklerinden, düzenli ordu birlikleri isyanların bastırılmasında fazla başarılı olamıyorlardı. Çerkez Etem ise, kendi anlayışına göre şiddet kullanarak bastırdığı iç isyanlarda, isyancılardan işine yarayanları birliğine katıyor; isyan bölgesinden at mal, para topluyor ve daha güçlü olarak savunmakla yükümlü olduğu cepheye dönüyordu. Bu kez, bulunduğu cephe halkından asker, at, para ve mal toplayarak gücünü artırıyordu. Çerkez Etem'in komutasındaki kuvvetlerde 5000 kadar savaşçının varlığı, kendisini Anadolu'nun en güçlü komutanı yapmıştı.

İç çatışmalarda büyük başarı sağlayan Kuvayi Milliye birlikleri, bir merkezî otoriteye bağımlı olmak istememelerinden ötürü, cephelerdeki çatışmalarda düzenli ordu birlikleri kadar başarılı olamıyorlardı. Cephelerin genel durumunu hesaba katmaksızın ve Cephe Komutanlığına haber vermeksizin Yunanlılarla çarpışmalara girişiyor, sert karşı koyma ile karşılaşınca geri çekiliyor, yakınlarındaki düzenli ordu birliklerine haber vermeden yer değiştiriyor ve cephe boşlukları yaratıyorlardı. Bu durum, düzenli ordu birliği komutanlarının kendilerine güven duymamasına yol açıyor, ordu birlikleri ile Kuvayi Milliye mensuplarının arası gün geçtikçe bozuluyordu. Artık, Kuvayi Milliye de malî düzen kurma çabaları ikinci plâna itilmiş, idarî düzen kurma meselesi ön plâna alınmıştı.

Yunanlılara karşı 24 Ekim 1920 günü girişilen Gediz taarruzu, Kuvayi Seyyare'nin ordu birliklerini desteklememesi ve cephe komutanlığını dinlememesi nedeniyle yenilgi ile sonuçlanmıştı. Bunun üzerine, Hükûmet derhal düzenli ordu ve büyük

süvari birlikleri kurma kararı aldı (325). Hükûmet tarafından özel izin verilmedikçe halktan «Aynî ve Nakdî Teberru» toplanmasını yasaklayan kararname çıkarıldı. Kuvayi Milliye'nin özel malî kaynaklara sahip olmasına son veren bu kararnamenin önemli maddelerini sunuyoruz : (326)

«Madde 1 — Bu kararname tarihinden itibaren her ne adla olursa olsun Hükûmet tarafından özel izin verilmedikçe halka bağış (Aynî ve Nakdî Teberru) salınması ve toplanması yasak edilmiştir.

Madde 3 — Bağışlar ancak Hükûmet mal sandıklarına (Maliye Bakanlığına bağlı defterdarlıklar ve mal müdürlükleri) yapılabilir.

Madde 4 — Oktruva adı altında çeşitli yerlerde alınmakta olan vergiler bundan böyle toplanmayacaktır. İzin almak şartıyla, şehir ve kasabalardaki belediyeler özel kanuna (Belediyeler Kanunundan söz edildiğini sanmaktayız) dayanarak oktruva vergisi uygulayabilirler.

Madde 5 — Bunun dışında, bağışta bulunması için zorlanan herkes, doğrudan doğruya, İçişleri Bakanlığına şikâyet etmelidir.

Madde 6 — Bu kararname hükümlerine aykırı hareket eden ve bu olayı üstlerine bildirmeyen memur ve askerler ile yurttaşlar Hükûmetçe İstiklâl Mahkemelerine verilecek ve cezalandırılacaklardır.»

Bu kararnamenin yürürlüğe girmesiyle, birbuçuk yıldır bağış adı altında çeşitli şekil ve usullerle halktan alınan paralarla cepheleri tutan Kuvayi Milliye birliklerinin malî özerkliğine son verilmiş oluyordu. Batı Cephesi Komutanlığı derhal Kuvayi Milliye birliklerine çeki düzen vermeğe ve dağınık bir şekilde bulunan bu birlikleri düzenli ordu birlikleri haline sokmağa başlamıştı. Müdafaai Hukuk Cemiyetleri ile mahallî halk örgütlerine dayalı Kuvayi Milliye birlikleri, kuruluşlarındaki düzenin ve bir merkezî otoriteye bağlı olarak görev yapmaya alışmış olmaları-

(325) Kemâl Atatürk — Nutuk — Cilt : 2; S : 504
(326) 8 Kasım 1920 gün ve 338 sayılı kararname.

nın yardımıyla, yavaş yavaş ve bir plân içinde düzenli ordu birlikleri içinde eritildi.

Çerkez Etem'in Kuvayi Seyyaresinden sonra en önemli süvari gücüne sahip olan Çolak İbrahim Bey ve Sarı Efe Edip Beyin kuvvetlerinin düzgün ordu birliklerine dönüştürülmesi kolay olmuştu. Çolak İbrahim Beyin (eski binbaşılardan) birlikleri Üçüncü Süvari Tümeni adını alarak, düzenli orduyla birleşti. Sarı Efe Edip'in (eski jandarma yüzbaşısı) birlikleri ise efe elbiselerini çıkarıp üniforma giydi ve 33 ncü Süvari Alayı adını alarak İzmir cephesinde görevlendirildi.

Çerkez Etem ise, Batı Cephesi Komutanlığının kendi denetimi altına girmesi isteğine karşı koymuş ve ilk anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Daha sonra, Batı Cephesi Komutanı İsmet Beyin (İnönü), hangi nedenle olursa olsun köylerin yakılmaması, insan öldürülmemesi ve suçlu görülenlerin İstiklâl Mahkemelerine verilmesine dair emrine de itiraz edilmişti. Cephe Komutanlığına gerekli raporlar muntazaman gönderilmiyor, Yunanlıların özellikle Bursa dolaylarına büyük yığınaklar yaptıkları bir sırada rapor gönderilmesi tamamen durdurulmuş bulunuyordu.

Kasım ayının ortalarına doğru Ankara'da düzenli ordu bütçesinin yapılması çalışmalarına hız verilmiş, orduya katılan Kuvayi Milliye birliklerinin gerektirdiği bütçe yükünün hesaplanarak, bütün askerî harcamaların bütçeden karşılanması hazırlıklarına girişilmişti. Maliye Bakanlığınca yürütülen bütçe hazırlama çalışmalarında kullanılmak üzere bütün birliklerden er, subay, silâh, cephane, hayvan ve diğer gereçlerin mevcut miktarlarını gösteren cetveller istenmişti. Bütün birlikler istenen bilgileri cetvel halinde gönderirlerken, Çerkez Etem'in Kuvayi Seyyaresinden cetvel yerine aşağıdaki yazılı cevap alınmıştı (327) :

«Kuvayi Seyyare, ne bir tümen, ne de muntazam bir kuvvet haline getirilemez. Bu serserilerin başına ne bir subay, ne de bir hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber, bunun kabulüne de imkân yoktur. Çünkü subay gördüler mi azrail gör-

(327) Çerkez Etem'in kardeşi Tevfik Bey imzasıyla Batı Cephesi Komutanlığına gönderilen yazı.

müş gibi isyan ediyorlar. Bizim müfrezelerimiz Pehlivan Ağa, Sarı Mehmet ve Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Bölük eminleri de, yazdığını okuyamaz ve okuduklarını yazamaz adamlardan ibarettir. Hem sen ne yapıyorsun diye bunların değiştirilmeleri de mümkün değildir. Kuvayi Seyyarenin gelişi güzel idare edilmesi lâzımdır.»

En yetkili komutanın «serseri, isyankâr» diye nitelendirildiği savaşçılara ve gelişigüzel yönetilmesini ifade eden komutanına güvenerek düzenli ordu birliklerinin savaşması mümkün değildi. Türlü uyarılara ve uzlaşma tekliflerine rağmen, Çerkez Etem, birliklerinin düzen altına girmesine rıza göstermedi. Batı Cephesi Komutanı'nın son uyarısına verdiği cevapta açıkça isyan ediyordu. Çerkez Etem mektubuna düzene taraftar olmadığını açıkça belirleyen şu cümle ile son veriyordu : (328)

«... İki gözünü sevdiğim biçareler! Talim ve terbiye ile 93 den beri (1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı kastediliyor) kazandığınız en ufak bir muharebeyi gösterebilecek durumda olsanız bu iddianıza o kadar şaşmayacağım..»

İç isyanları bastırmakta büyük yararlıklar gösteren Çerkez Etem, bu kez kendisi isyan ediyordu. Kuvayi Seyyareye karşı girişilen hareket bir ay sürmüş, ülkenin kurtuluş için binbir fedakârlıklarla ve malî zorlamalarla yarattığı savaş gücünün böylece bir ay süren hareketle yıpranması Kurtuluş Savaşı için büyük talihsizlik olmuştur. 28 Aralık 1920 günü düzenli ordunun en seçkin birlikleri (Batı cephesinden 11 nci ve 61 nci Tümenler ile Süvari Tugayı, Güney cephesinden 8 nci ve 23 ncü Tümenler, 1 nci ve 2 nci Süvari Grupları; toplam güç 4000 tüfek, 2100 kılıç, 67 ağır makineli tüfek, 29 top)harekete geçmişlerdi. Bu sırada Yunanlıların Bursa'da ileri yürüyüşe başlamaları üzerine birliklerin bir kısmı İnönü mevzilerine gönderilmişti. İnönü Muharebeleri sırasında Türk gücü bir yandan Yunanlılarla, bir yandan da Kuvayi Seyyare ile çarpışmış; düzenli ordu ilk defa girdiği bir muharebede Yunanlıları geri püskürtmüş, isyancı bir Kuvayi Milli-

(328) Mektup, Harp Tarihi Dairesi, Arşiv No. 1/4282. Dosya No. 29 da bulunmaktadır.

ye birliğini çarpışarak dağıtmıştır. Dağıtılan Kuvayi Seyyarenin bir kesimi ordu birliklerine katılmış, bir kısmı Yunan işgâl bölgelerinin içinde kalarak Kurtuluş Savaşı zafere ulaşıncaya kadar Yunanlılara karşı gerilla savaşı vermiş, başta komutanları olduğu halde küçük bir grup ta Yunanlılara sığınmıştır. Böylece en son Kuvayi Milliye birliği de ortadan kalkmış olmaktadır. Bundan böyle, Yunan ordusu karşısındaki düzenli ve disiplinli bir Türk Ordusu ile savaşmak zorunda kalacaktır.

VIII — İNÖNÜ MUHAREBELERİNİN LOJİSTİK YÖNÜ :

Bir savaşta malî kaynakların kullanılması, savaşın lojistik desteği ile yakından ilgilidir. Gerekli mal ve hizmetlerin savaşan birliklere ulaştırılması ve onların savaş gücünün ayakta tutulması diye özetleyebileceğimiz lojistik destek, Türk Kurtuluş Savaşında, strateji uzmanlarının yeni teoriler ortaya koymalarına ve geliştirmelerine yardım eden orijinal örnekler vermiştir. Kurtuluş Savaşında Türk Ordusunun cephelerde, Türk halkının cephe gerisindeki hummalı faaliyeti, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında sözü edilen «Topyekûn Savaş» (Total War) teorisine temel olmuştur.

Kurtuluş Savaşının lojistik desteğinin maliyetini hesaplamak, destek için ne kadar malî kaynak ayrıldığını tesbit etmek mümkün değildir. Savaş, yalnızca vergi mükelleflerinin ödedikleri vergiler ve diğer devlet gelirleri ile yürütülmemiştir. Paraya dayanmayan mükellefiyetler ve halkın bedenî güçlerini karşılıksız savaşın gerektirdiği hizmetlere tahsis etmesi, aslında savaşın maliyetine katılması gereken unsurlardır. Ev kadınlarının evlerinde ücretsiz çalışmalarının millî gelir hesaplarına dahil edilmesi gibi, Türk halkının cephe gerisindeki çalışmaları ücrete dönüştürülebilmiş olsaydı, savaş yıllarının gerçek bütçe harcamalarını astronomik rakamlarla belirtmek gerekecekti.

Kurtuluş Savaşının malî kaynaklarını artırıcı etkileri olan halk hizmetleri ile lojistik destekle ilgili olaylara zaman zaman kısaca değinmeğe çalışacağız. Malî darlığa ve çekilen sıkıntılara kısaca değinmemizin, kaynakların daha iyi değerlendirilmesi-

ne yardımcı olacağına inandığımızdan, uygulamalardan bazı örnekler vermeğe gayret edeceğiz (329).

a) Birinci İnönü Muharebesi

Büyük Millet Meclisinin açılışından iki ay sonra taarruza geçen Yunanlılar, Bursa'ya kadar ilerlemişler, Bursa'yı ele geçirip, yerleşmişlerdi. Bunun üzerine, Anadolu'nun savunması için son derece önemli olan kara ve demiryollarını koruyabilmek için İnönü'de savunma hattı kurulmasına başlanılmıştı. Zira, Marmara bölgesinden İç Anadolu'ya giden tek stratejik yol, İnönü'den geçerek Eskişehir'e ulaşmakta, buradan bir kol Ankara'ya uzanmaktadır. Kara ve demiryolları da bu doğal geçitte bulunmaktadır.

Hükûmetin Kuvayi Milliye birliklerini düzenli ordu birlikleri haline sokma ve bütün silâhlı kuvvetlerin ihtiyaçlarını bütçeden karşılama çabalarını sürdürdüğü bir sırada, Çerkez Etem'in Kuvayi Seyyaresinin ayaklanması vukubulmuştu. Batı ve Güney cephelerinden çekilen tümenler Çerkez Etem'in üzerine gönderilmiş, bu fırsattan yararlanacakları sanılan Yunanlılara karşı yeni güçler yaratmak amacıyla Bolu'da yeni bir tümen kurulmuş; Ankara, Çorum ve Yozgat illerinden silâh altına alınanlarla kurulacak yeni bir tümenin hazırlıklarına girişilmişti. Kuvayi Seyyarenin üzerine kuvvet gönderilmesinin Batı Cephesini zayıflattığı günlerde, 6 Ocak 1921 günü Yunanlılar ileri yürüyüşe geçmişler ve 9 Ocak günü İnönü'de önceden hazırlanan mevzilerimiz önüne gelmişlerdi.

İnönü'de bir kolorduluk Yunan gücünü 3 Türk tümeni karşılamıştır. Yunan tümenlerinin 9 - 10 bin mevcuduna karşılık Türk tümenleri 3 - 5 bin mevcutluydu. Resmî kaynaklara göre iki tarafın savaş gücü şu şekildedir :

Türk gücü = 417 subay, 8500 er (6000 tüfek), 18 hafif makineli tüfek, 47 ağır makineli tüfek, 28 top.

---

(329) Kurtluuş Savaşının lojistik yönü, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı uzmanlarının Devlet arşivlerindeki belgeler üzerinde yaptıkları uzun çalışmalar sonucu ortaya çıkarılmış bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi edinmek isteyen okurlarımıza, yakında yayınlanacak olan bu değerli eseri tavsiye ederiz.

Yunan gücü = 472 subay, 15816 er (12500 tüfek), 270 hafif makineli tüfek, 80 ağır makineli tüfek, 72 top.

Muharebeye katılan kuvvetler arasında karşılaştırma yapıldığında, Türk gücünün Yunanlılara oranla subay sayısında % 12, er sayısında % 47, tüfekte % 52, hafif makineli tüfekte % 94, ağır makineli tüfekte % 42, topta % 62 noksan olduğu görülmektedir. Silâh sayısındaki noksanlık muharebenin sonucuna etki yapacak niteliktedir.

İnönü'de Türk gücü her yönden yetersiz olmakla beraber, mevcut silâhlarda da normal standartlara göre noksanlıklar bulunmakta ve bu noksanlıklar savaş gücünü azaltmaktadır. Bir fikir verebilmek için piyade ve süvari birliklerimizden birer örnek verelim :

4 ncü Tümenimizin 58 nci Alayında, hücum bölüğü dışındaki bölüklerde yakın çatışma silâhı süngü azdır, topların mermisi sayılıdır. Alaya son sevkiyatta verilen askerlerin elbise ve ayakkabıları çok eskidir (330).

3. Süvari Alayında, süvarinin en önemli silâhı olan kılıç ihtiyacı tam karşılanamamıştır. Kılıçları olan süvarilerin kılıçları da birbirine benzememektedir. Kiminin belinde geniş yüzlü ve hafif kıvrık vuruş için yapılmış kılıçlar, kiminin belinde sivri uçlu dürtüşe elverişli kılıçlar vardır. Eğitimde süvariler kılıçlarına göre guruplara ayrılmış, vuruş tipi kılıca sahip olanlara vuruş, dürtüş tipi kılıcı olanlara dürtüş eğitimi yaptırılmıştı (331). Eğitime taktik ihtiyaçlar değil, mevcut kılıçların tipi hâkim olmuştu. Süvari biriklerinde veteriner yoktu, atların sağlık işleri nalbantlar tarafından yürütülüyordu.

Yunan birliklerinin üstünlüğü yalnızca savaşçı ve silâh adedi üstünlüğüne dayanmıyordu. Silâhların yeni ve son sistem oluşu, bol cephaneye sahip oluşları ateş gücünü artırıyordu. Süvariler besili ve sağlıklı İngiliz atlarına sahipti. Süvarilerimiz gibi

---

(330) İhsan İDİKUT — İdeal Komutanlarımızdan 4 ncü Fırka Komutanı Mıralay Şehit Nazım Bey — S: 59

(331) Şerif GÜRALP — İstiklâl Savaşının İçyüzü — S. 102 - 128

ipten dizgin kullanmıyorlardı, süvari teçhizatları İngiliz yapısıydı. İngiltere'nin desteği, Yunan birliklerini silâh, teçhizat ve cephane yönünden tasadan uzak tutuyordu.

Birliklerimiz, uzun süreli bir çarpışmaya yetecek cephane stokuna sahip değildi. Sırf cephaneden tasarruf için askerî gereklerin ve savaş taktiklerinin çoğu uygulanamıyordu. Makineli tüfeklerin soğutma sistemindeki su kaplarının yedekleri yoktu. Erlerin bellerindeki matralardaki sular da tükenince, testi ile su yetiştirilinceye kadar ateşe ara veriliyordu. Muharebenin en kızgın döneminde, cephanenin azaldığına dair birlik raporları gelmeğe başlamıştı.

10 Ocak 1921 günü akşamı, Batı Cephesinden Ankara'ya çekilen bir telgraf, Türk savaşçılarının çaresiz durumlarını ortaya koyuyordu. «Cephane gönderin, yeniliyoruz» anlamındaki telgrafa karşılık eldeki bütün imkânlar zorlanarak beş on sandık cephane yola çıkarılabilmişti. Bir ağır makineli tüfek takımının en fazla on - onbeş dakikalık ateşini sağlıyabilecek olan bu cephanenin ne zaman cepheye ulaşacağı da belirsizdi. Beş on sandık cephane yola çıkarılırken, Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa (Çakmak), Batı Cephesi Komutanlığına şöyle bir telgrafla cevap vermişti :

«Size bir tren cephane gönderdim. Elinize varıncaya kadar mukavemet imkânını temin ediniz» (332).

11 Ocak sabahı Birinci İnönü Muharebesinin kesin sonucu belli olmuş, Yunanlılar geri çekilmeğe mecbur kalmıştı. Aynı gün, Kütahya taraflarından kaydırılan Türk birlikleri de, yetişti, Düşman 13 Ocak gününe kadar batıya doğru kovalandı. Düzenli ordu Batı cephesinde ilk zaferini kazanmıştı. Birinci İnönü Zaferinin nelere göğüs gerilerek ve hangi yokluklar içinde kazanıldığını, Millî Savunma Bakanının Büyük Millet Meclisinde aynı günlerde yaptığı açıklamalardan izleyelim : (333)

---

(332) Kurtuluş Savaşının çaresiz Anadolu'sunun tarihe akan en acı belgelerinden biri olan bu telgrafı imzalarken, Fevzi Paşa'nın göz yaşlarını tutamadığına tanık olanlar çoktur.

(333) Samet AĞAOĞLU — Kuvayi Milliye Ruhu — S : 138

«... Efendiler, emin olunuz ki, umumî harpte (Birinci Dünya Savaşı) gösterilen kahramanlık bu defa da gösterilmiştir. Nazif Paşa'da bulunan bir birliğimiz onbeş misli bir düşmanla harb etmiş bize bir gün kazandırmıştır. Ondan sonra efendiler, Pazarcık'ta bir hücum taburu düşmanın yirmi misli kuvvetine karşı dayanarak bir gün daha kazanmıştır. Sonra efendiler, Köprühisar'da bir alayımız düşmanın iki alayını perişan etmiş ve iki gün kazanmıştır. Bir öncü taburumuz Bilecik cephesinde on iki saat topları dahi olmadığı halde top altında sebat etmiş, akşama kadar vakit kazandırmıştır.

... Bu suretle İnönü Muharebesi düşmanın felâketi ile neticelenmiş ve Büyük Millet Meclisinin genç ordusu, henüz tamamlanmamış ordusu ilk rüştünü (olgunluğunu) bu suretle ispat etmiştir. İnşallah yakında tam kemale erecek bu ordu milletin bütün arzularını eksiksiz olarak yapacaktır.»

Türk birlikleri, henüz tamamlanamamış ordu ilk rüştünü isbat etmiştir, fakat bedelini ağır ödemiştir. Birlikler kendilerinin iki üç misli düşmanla çarpışırken, silâh, cephane ve savaşçı azlığını kendilerini feda ederek kapatmağa çalışmış; özellikle yeni kuvvetlerin muharebe meydanına yetiştirilmesine kadar düşmanı oyalamakla görevlendirilen birlikler intihar birlikleri gibi savaşmışlar, ağır düşman ateşi karşısında çekilmemek için erimişler, gene de zaferi kazanmışlardır. Yeni kuvvetler cepheye yetiştiğinde zaten düşman çekilmeğe başlamıştır. Türk birliklerinin intihar savaşı yapmaları zaferi sağlamış, buna karşılık muharebede Yunanlılara oranla subay kaybımız % 43 oranında fazla olmuştur.

Ordu ihtiyaçlarının nasıl karşılandığı ise aynı konuşmada şöyle ifade edilmektedir : (334)

«... Şüphesiz şimdiki muharebeler sanayi mücadelesi halinde devam ediyor. Avrupanın sanayii karşısında bizim böyle vasıtalarımızın eksik, hatta yok derecesinde olduğu halde mücadelemizin imkânı olmadığına onlar inanıyordu. Bunu ifade etmişlerdi. Fakat efendiler, biz bunların kusurlarını gösterdiğimiz

(334) A.g.e; S : 138 : 139

hareketlerle tekzip ettik. Evvelâ toplarımızın kamalarını almışlardı, bizi topsuz bırakmışlardı. Biz elimize geçen ve kendi milletimizden olan ustalarımızla bir orduya yetecek kadar top kaması yaptık ve bu sefer Yunanlıların kafasını kıran toplar da o toplardır. Tüfeklerimiz eksikti. Biz elimize geçen ustalarla ordumuza yetecek kadar tüfek, cephane yapıyoruz.» (335)

b) İkinci İnönü Muharebesi

Yunanlıların Birinci İnönü bozgunundan sonra, uğradıkları başarısızlığı bir zaferle gidermek isteyecekleri belliydi. Bunun için Türk Genelkurmayı muhtemel Yunan taarruzlarına karşı tedbirler alarak uygulamaya başlamıştı. Yunan taarruzunun Afyon ve Eskişehir yönlerinde geliştirileceği düşünülüyor; iki yönde aynı ölçüde savunma yapılamıyacağı nazara alınarak, Afyon yönünde zayıf kuvvetlerle oyalama yapılması, asıl savunmanın Eskişehir yönünde ve eskisi gibi İnönü mevzilerinde yapılması kararlaştırılıyordu. (Nitekim, Birinci İnönü Muharebesinde olduğu gibi, Yunanlılar bu kez de Türk Genelkurmayının seçtiği yerlerde savaşa zorlanacaklardır)

İnönü mevzilerinin kuvvetlendirilmesine başlanılmış, tümenlerin derlenip toparlanması işlerine hemen girişilmişti. Yeni silâh altına alınanlar kısa süreli bir eğitimden sonra Batı Cephesindeki tümenlere gönderiliyor, tümenlerin boşluklarının doldurulmasına çalışılıyordu. Yeni yeni bölükler ve taburlar kuruluyor, hücum bölükleri hücum taburları haline getiriliyordu. Bu arada, Ermenileri yenerek Doğu sınırlarındaki tehlikeyi uzaklaştırmış olan Doğu Ordusundan getirilen bazı birliklerle cephe boşlukları dolduruldu, hafif ve ağır makineli tüfeklerle birliklerin serî ateşli silâh ihtiyacı giderilmeğe çalışıldı.

---

(335) Fevzi Paşa'nın sözlerini biraz abartmalı bulmamak elde değildir. Zira Anadolu'da tüfek yapacak fabrika yoktur. Osmanlı tüfeklerini yapan fabrika ise İstanbul'da ve işgâl altındadır. Meclis'te halâ Kuvayi Milliye'yi savunanlar olduğundan, düzenli orduya olan güveni artırmak ve İnönü'de cephanesiz kalan ordunun moralini kuvvetlendirmek için çektiği telgraf gibi, zaferin yarattığı iyimser havanın korunmasını sağlamak amacıyla, böyle abartarak konuştuğunu sanmaktayız.

Cephelerin ikmal işleri, 25 kilometre uzaklıkta açılan dağıtım noktalarından birliklerin ikmal maddelerini kendi araçları ile almaları şeklinde yürütülüyordu. Hareket bölgesinde ise birliklerin ihtiyaçlarını para ile satınalmaları öngörülüyordu (336).

Batı Cephesinin ateş gücünü artırmak için bazı tedbirlere başvuruldu. Makineli tüfeklerin kapak takımlarında gerekli değişiklikleri yapabilecek atelyeler Ankara'da faaliyete geçirildi. Böylece, hem kullanılamayan mevcut makineli tüfeklerden yararlanma olanağı yaratılıyor, hem de eldeki mermiler kullanılabilir hale geliyordu. Alınan çeşitli tedbirlerle Birinci İnönü'de 47 adet olan ağır makineli tüfek sayısı 325 e, 18 adet olan hafif makineli tüfek sayısı 55 e çıkarılmıştı. Bu ateş gücünün büyük ölçüde artırılması demekti. Mevcut Osmanlı tüfeklerinin hiçbirinin süngüsü olmaması büyük eksiklik olarak göze çarpıyor, fakat bir çare bulunamıyordu.

Eskişehir'deki demiryolu atelyesinde kudretli dağ ve Krupp dağ mermileri, mevcut topların çaplarına göre değiştiriliyor; Ermenilerden ele geçirilen 9000 sandık Fransız ve 14000 sandık İngiliz piyade mermisi, küçük çaplı piyade tüfeklerine göre Ankara atelyelerinde değiştirilerek, faydalanılacak biçime getiriliyordu. Bu sırada, İstanbul'daki depolardan kaçırılan 120 sandık Alman 391 sandık Osmanlı tüfeği mermisi ile 273 adet Alman tüfeği, 20 makineli tüfek, ve 6,5 milyon kapsül Karamürsel'de karaya çıkarılmış ve Cephe Komutanlığı emrine ulaştırılmıştı (337).

Genel Kurmay Başkanlığı 14 Mart 1921 günlü emrinde, Batı cephesinde cephane durumunun endişe verici olmaktan çıktığını bildiriyordu. Bütün mesele, çarpışmalar sırasında birliklerin iyi ikmal edilmelerine kalıyordu. Bu arada, Merkez Ordusuna bağlı 5 nci Kafkas Tümeni (Amasya'da bulunuyordu) Doğu Ordusuna bağlı 3 ncü Tümen ve Güney Cephesinden bazı birlikler Batı Cephesine kaydırılarak, daha şiddetli olacağı umulan Yunan taarruzuna karşı cephe takviye edildi. Ayrıca Kocaeli Gurubu da İnönü'ne ulaştırılacaktı.

---

(336) Türk İstiklâl Harbi — II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, S. 276

(337) A.g.e; S. 276 - 277

Yunanlılar 23 Mart 1921 günü Afyon ve Eskişehir yönlerinde iki ayrı koldan taarruza geçtiler. Taarruza katılan Yunan Kuvvetleri ile taarruzu karşılayan Türk Kuvvetlerinin sayıca durumları şu şekildedir :

	Tüfek	Ağır Mak. Tü.	Hafif Mak. Tüf.	Kılıç	Top
Türk gücü	30.108	325	55	4435	102
Yunan gücü	41.150	720	3134	2000	220

Yunanlılar, Birinci İnönü Muharebesine kıyasla ağır makineli tüfek ve hafif makineli tüfekteki üstünlüklerini daha da artırmışlar; buna karşılık Türk gücü, Yunan'lılara oranla tüfekte % 52 noksanlığı % 27 ye ve topta % 62 olan noksanlığı % 54 e düşürebilmiştir. Süvari sayısı ise Türk gücünün tek üstün yanıdır ve Yunanlıların 2000 kılıcına karşılık 4435 kılıca sahiptir. Savaşçı sayısı yönünden, Birinci İnönü Muharebesine kıyasla yaklaşık olarak Yunanlılar 3, Türkler 4 misli fazla savaşçı ile muharebeye katılmışlardır.

Çatışmanın başlaması ile muharebenin önceki gibi kısa sürmiyeceği anlaşılmıştı. Özellikle Eskişehir'in elden çıkarılmaması için Anadolu'nun tüm gücünün kesin sonuç alınmadan cephelere yetiştirilmesi öngörüldü. Hangi malî nedenlerle kurulduklarını daha önce ifade ettiğimiz bölgesel müzaheret kıtaları (Yardım birlikleri) hızla cepheye aktarılmağa başlandı. Ereğli, Niğde, Ermenek, Sultaniye, Ulukışla, Silifke, Mut, Karaman, Seydişehir, Akşehir ve Konya Müzaharet Kıtaları (toplam 2500 süvari) hızla cepheye at koşturdular. Cepheye ilk ulaşan bir alay büyüklüğündeki Konya Müzaheret Kıtası'na (adı Konya Numune Alayı idi) Yunanlılar büyük kuvvetleriyle yüklenmişler ve çok büyük kayıplara uğramışlardı. Devamlı takviye aldıklarından, Konya Müzaheret Kıtası tamamen erimiş, kazandırdığı zaman içinde cephe yeniden düzene sokulmuştu.

İkinci İnönü Muharebesinin uzaması nedeniyle, birliklerimizin cephane ve yiyecek ikmalinin mevzilerin yakınına kadar yapılması gerekmiştir. Böylece, en buhranlı dönemlerde bile cephedeki askere sıcak ve taze yemek yedirilebilmiş, askerin iaşesi aksatılmamıştır.

Muharebe dokuz gün dokuz gece devam etmiş, bu devamlı çarpışmalarda savaş gücünü tüketen Yunanlılar olmuştur. Türk birlikleri ardı arkası kesilmeyen ulaşım kolları ile yakından ikmal edilmişler, yaralılar, yükünü boşaltan ulaşım kolları tarafından gerilerdeki sahra hastahanelerine veya yakın kasaba ve şehirlere taşınarak çoğu zaman tedavileri için halkın müşfik kollarına teslim edilmişlerdi.

Millî Savunma Bakanı 2 Nisan 1921 günü Büyük Millet Meclisinde muharebenin gelişmesi hakkında şu açıklamayı yapıyordu : (338)

«... Henüz askerî harekât devam ettiğinden fazla birşey söyliyemem. Kesin sonucun bizim tarafta kalacağını ümit ediyorum. Milletin yaralılara, sevk ve ikmal kollarına gösterdiği civanmertçe hareketi takdire lâyıktır. Hattâ silâh ve cephane taşıyan bazı deveciler dahi para almak hususuna tenezzül etmiyerek biz para almak için değil, vatan için çalışıyoruz, diye para almıyorlar. Millet bu dereceye kadar harbe hevesli bulunuyordu.»

Artık iyice gün ışığına çıkan kesin zafer Meclise müjdelenince, salonda muzaffer orduya teşekkürler belirten sesler duyuluyordu. Bu teşekkürlere, ayrıntılarına ileride değineceğimiz 1921 yılı İkinci Bütçe Avansı Kanununun aynı günlerde kabul edilmesi nedeniyle Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa, şöyle karşılık veriyordu :

«... Teşekkürlerin kabulünü millete hediye ettim. Millî Savunma bütçesinin muhterem heyetiniz tarafından münakaşasız kabulüne, ordu namına teşekkür ederim.»

Yunanlılar, 23 Mart 1921 gününden itibaren örtme görevi yapan Türk ileri birlikleri ile çarpışarak, 26 Mart'ta İnönü mevzilerine geldiler ve çok kanlı çarpışmalar başladı. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, sık sık yayınladığı emirlerle eldeki mevzilerin sonuna kadar savunulmasını ve dalgalanmaların karşı taarruzlarla düzeltilmesini temin etmişti. 31 Mart günü Türk Ordusunun düşmanın sağ kanadına yaptığı karşı taarruzla Yunan

(338) Türk İstiklâl Harbi — II. Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Seri No. 1, S. 470

cephesi çökmüş ve 1 Nisan günü geri çekilmeğe başlamıştır. Derhal Yunanlıların Bursa yönüne sürülmelerine başlanmıştır. İnönü mevzilerinden çekilen kuvvetlerin önemli bir kısmı güneye aktarılarak, Afyon'daki Yunan kuvvetlerine taarruza geçilmiş, 6 Nisanda Afyon kurtarılmıştır. Uşak'a doğru çekilen Yunanlılarla 8 - 11 Nisan günlerinde Aslıhanlar ve Dumlupınar'da şiddetli muharebeler yapılmış; fakat düşmanı Dumlupınar mevzilerinden söküp atmak mümkün olamamıştır.

İkinci İnönü Muharebesinde kazanılan büyük zafere kıyasla az kayıp verilmiştir denilebilir. 91 Subay ve 1402 er şehit düşmüş, 181 subay ve 2289 er yaralanmıştır. İkinci İnönü Muharebesinin kayıpları birincisine kıyasla onbeş misli daha fazladır.

Henüz ne vergi mükellefi olabilecek, ne de kan vergisi ödeyebilecek yaşa gelmemiş Türk çocuklarının ulaşım kollarında görev aldıklarına değinmiştik. Sakarya Muharebeleri sırasında ateş hattına kadar sokulmalarına tanık olacağımız bu küçük kahramanlarımızın, İnönü Muharebelerindeki cephe faaliyetlerini, herhangi bir tarihî hatıradan veya kahramanlık menkıbeleri derlemelerinden değil, resmî belgelerden Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanaklarından iki örnek olayla sunmak istiyoruz.

Büyük Millet Meclisinin 30 Ocak 1921 günündeki oturumunda, Bursa Milletvekili Operatör Emin Beyin şu önergesi okunuyordu :

«Muhtelif harp cephelerinde, bilhassa İnönü Meydan Muharebelerinde çarpışmalara iştirâk ve her an erlere hattâ subaylara gayret veren 70 nci Alay Komutanı Hafız Halit Beyin kızı, on iki yaşlarında Nezahat Hanıma ilk İstiklâl Madalyasının verilmesini ve bu teklifimin umumî heyetin tasdikine arz edilmesini rica ederim.»

On iki yaşındaki Nezahat'in annesi ölmüş, bakacak başka kimsesi olmadığından, babası yanına almıştı. Güzel silâh kullanan ve çarpışmalara katılacak askerlerin moralini yükselten 70 nci Alay Komutanı Hafız Halit Beyin kızına cephelerde «Türk Jandark'ı» adı takılmıştı. Bazı milletvekilleri önergeye yeni tekliflerle katılmışlardı :

«İzmit Milletvekili Hamdi Namık Bey — Bendeniz, uygunsa Büyük Millet Meclisi namına bu kızın büyüdüğü zaman cihazını temin edecek bir hediye takdim edelim.

Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey — Efendim, bendeniz ilk defa olarak Osmanlı tarihinde bir paşa hanım görmek istiyorum. Kendisine miri miran (tuğgeneral) rütbesinin verilmesini teklif ediyorum. Yalnız nişan değil bir rütbe.»

Bu kız çocuğuna madalya verilmesi konusunun incelenmesi için önerge Başkanlık Divanına verilmiştir.

Cepheyi ziyarete giden Bursa Milletvekili Muhittin Baha (Pars) bey, dönüşünde, Büyük Millet Meclisinde cephede gördüklerini şöyle dile getirmiştir :

«Efendiler, geçende İnegöl cephesinde gazilerimizi ziyaret eder ve onların ayrı ayrı ellerini sıkarken onbeş yaşında kadar bir çocuk gördük. Ona «oğlum, burada ne yapıyorsun?» dedim. «Vatani vazifemi yapmağa geldim.» cevabını verdi. «Peki hiç muharebeye karıştın mı, düşmanla cenkleştin mi?» sualine de «evet» diye katıldığı çarpışmaları saymağa başlayınca, ben bu çocuğun karşısında küçüldüğümü hissettim. Sonra cephede her adımda böyle çocuk denecek yaşta yavrularımıza rastladım. Babasının yanında çarpışan on iki yaşlarında Feridun adında bir çocuk gördüm, gözlerim yaşardı.»

IX — İLK BÜTÇE :

Büyük Millet Meclisinin açılışından kısa bir süre sonra Anadolu'nun bütün devlet gelirlerinin Maliye Bakanlığınca yönetilmesine başlanılmış, bu arada uzun yıllardır Düyunu Umumiye ve Tütün Rejisi İdarelerince toplanagelen devlet gelirlerinin bu idarelerce tahsil edildikten sonra Maliye Bakanlığı veznelerine yatırılmaları sağlanmıştı. Bir yandan gelirler toplanıyor bir yandan kamu harcamaları yapılıyor, fakat bütün bu işlemler elde bir devlet bütçesi olmaksızın yürütülüyordu.

Maliye Bakanlığınca başlanan bütçe hazırlama çalışmalarından olumlu bir sonuç alınamıyordu. Anadolu'nun düşman işgalin-

den artakalan toprakları için daha önce yapılmış bir bütçe olsaydı, normal bütçe giderleri rahatlıkla tahmin edilebilir, savaş ve iç isyanların gerektirdiği olağanüstü harcamalar olağanüstü ödeneklerle karşılanabilirdi. Maliye Bakanlığınca, 6 Mayıs 1920 günü bütün illere bir genelge ile Mayıs ve Haziran aylarında geçen yıl verilen ödenekleri aşmıyacak şekilde harcama yapabilecekleri bildirildi. Böylece carî giderlerin belirli bir tavan içinde kalması ve devamlılık gösteren kamu hizmetlerinin aksatılmadan yürütülmesi sağlanmış oluyordu.

Yıllık bir bütçenin yapılamayışının doğuracağı sakıncaların, çıkarılan «Avans Kanunları» biçimindeki geçici bütçelerle giderilmesi yoluna gidildi. İlk önce altı aylık (Mayıs - Ekim) geçici bütçe yapılmış, ancak Ekim ayı sonuna gelindiğinde, yıllık bütçe kanunu çıkarılamamış olduğundan, Kasım ve Aralık aylarını da içine alan ikinci bir avans kanunu çıkarılmak zorunda kalınmıştı.

Hükûmet, Anadolu'nun ilk yıllık bütçe kanun tasarısını 30 Eylül 1920 günü Büyük Millet Meclisine sunmuştur. Hükûmetin kuruluşundan beş ay sonra bütçenin sunulmuş olabilmesinin nedeni, harcamaların gerek daireler itibariyle dağılışı, gerek hacimleri itibariyle elde yeterli bilgilerin bulunamayışıdır. Yapılan harcamaların hesaplarının alınamaması da tahminlerde bulunmayı güçleştirmiş, her geçen gün artan askerî ihtiyaçların karşılanması zorunluluğu, bütçe hazırlıklarında devamlı yenilemelere sebep olmuştur.

30 Eylül 1920 günü Meclise sunulan bütçe kanun tasarısının Bütçe Komisyonundaki görüşmeleri Aralık ayı sonuna kadar devam etti. Meclis Genel Kurulundaki görüşmeler de uzun sürece benziyordu. Oysa, Kasım ve Aralık aylarını kapsayan ikinci Avans Kanunun süresi dolmak üzereydi. Bunun üzerine yeni bir avans kanunu hazırlandı. Bu kanuna göre, 1921 yılı Ocak ayından Şubat ayı sonuna kadar, genel hizmetlere harcanmak üzere 10 milyon ve yardıma muhtaç çiftçilere verilmek üzere 300 bin lira, toplam 10.300.000 liranın, yılı bütçesine mahsup edilmesi kaydıyla harcanması konusunda Maliye Bakanlığına yetki veriliyordu (339).

(339) 29 Aralık 1920 gün ve 81 sayılı Kanun

a) Bütçenin Genel Karakteri

1920 malî yılına ait Bütçe Kanunu, 28 Şubat 1921 günü kabul edilmiştir (340). 1920 malî yılı 28 Şubat 1921 günü sona erdiğine göre, bütçe uygulama yılının son günü kabul edilmiş olmaktadır. Bu yönüyle, bir bütçeden daha çok, illere bir önceki yıl ödeneklerini aşmamak kaydıyla verilen harcama yetkileri ile çıkarılmış olan avans kanunlarının mahsubunu kanunlaştıran Anayasa'ya dayalı bir metin görünümündedir.

1920 yılı bütçesi, devlet harcamalarının izlenmesine dayandığı, bu nedenle zaman zaman Meclisteki görüşmeler sırasında harcamaların son durumlarına uygun rakam düzeltmeleri yapıldığı için, bu yönüyle yuvarlak rakamlarla bir kesin hesap niteliği taşımaktadır. Bu bakımdan bütçe rakamları önem kazanacak, gelecek savaş yıllarında bütçe hazırlama olanağı bulunamayınca, 1920 yılı bütçesi rakamlarına, fasıl ve maddelerine göre harcama yapılmasını öngören avans kanunları çıkarılmak zorunda kalınacaktır.

1920 yılı Bütçe Kanununun maddeleri, gelir ve gider bütçeleri üzerindeki incelemelerimize geçmeden önce, Büyük Millet Meclisindeki bütçe tenkitlerine değinmeyi yararlı buluyoruz.

Maliye Bakanı Ferit (Tek) bey, 3 Ocak 1921 günü Meclis Genel Kurulunda uzun bir bütçe takdim konuşması yapmıştı. Konuşmanın bir bölümünde şöyle diyordu :

«Bugün yüksek heyetinize eski imparatorluk bütçelerine nazaran mütevazi, fakat siyasî halimize göre sağlam ve sıhhatli bir bütçe sunmuş bulunuyoruz. Bu bütçe fevkalâde parlak bir bütçe sayılamaz. Fakat bütçemizi zayıf ve karanlık addetmek de hiçbir zaman doğru değildir.»

Bütçenin tümü üzerinde yapılan konuşmalarda söz alan milletvekillerinin çoğu bütçeyi tenkit etmişlerdi. Yapılan tenkitleri, şu şekilde özetlemek mümkündür :

— Bütçe, Meclise geç gelmiştir. Meclis bu suretle bir olup bitti karşısında bırakılmıştır.

(340) 28 Şubat 1921 gün ve 103 sayılı Kanun

— Hükûmet, parlak bir bütçe hazırlayamamıştır. Bütçe açığı görünenden fazladır.

— Hükûmet, iyi bir gelir sağlıyamamıştır.

— Bütçe, fakir halkın sırtına bir yüktür. Vergileri artırarak gelir artırma yoluna gidilmiştir.

— Hükûmet israfa boğulmuştur. Tasarrufa uyulmamaktadır. Mümkünse Millî Savunmadan başka yere para harcanmamalıdır. Lüzumsuz yere birçok memur beslenmektedir. Memur kadroları belli değildir, düzensizdir. Memur sayısı mutlaka azaltılmalıdır.

— Artık bağış toplamaktan vazgeçilmelidir. Halktan hiçbir kimse, hiçbir suretle kanun dışı para toplamamalıdır.

— Aylıklar düzgün ödenmemektedir. Bazı yerlerde memurlar ve subaylar aylıklarını muntazam aldıkları halde, bazı yerlerde aylardan beri aylık alamayan memurlar ve subaylar vardır.

Yapılan eleştirilerin hepsi doğru ve haklı gerekçelere dayanmaktadır. Ancak ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşulları gözönünden uzak tutmamak lâzımdır. Olağanüstü koşulların olağanüstü bir bütçesi hazırlanarak sunulmuştur.

Ne var ki, milletvekillerinin çoğu bütçeyi tam bir savaş bütçesi olarak görmek istemekte, savaş giderleri dışındaki en zorunlu kamu harcamalarını bile son derece gereksiz görmektedirler. Bu açıdan bakılınca kendilerine hak vermemek elde değildir. Fakat yalnızca bir Kurtuluş Savaşı yürütülmemekte, Anadolu'da yeni bir devlet kurulmaktadır.

Bütçenin, Meclis Genel Kurulunda görüşülmeğe başlanıldığı günler, aslında Türk tarihinin en karanlık günleridir. Büyük Millet Meclisinin ordusu henüz kuruluş hazırlıklarını bile tamamlayamamış, ağır iki görevi birden yüklenmek zorunda kalmıştır. Batı Cephesi Komutanlığı, ayaklanan Çerkez Etem'e karşı oldukça cüretkâr bir harekete girişmiş, bu sırada Yunanlılar taarruza başlamışlardır. Bu iki tehlikenin de uzaklaştırılması mutlak zorunluluk haline gelmiştir. Başarısızlık halinde, Yunanlıların nereye kadar ilerleyebileceklerini ve Çerkez Etem'in neler yapacağını kestirmek güçtür. Batı cephesinin çökmesi, Anadolu'nun

çökmesi sonucunu doğurabilir. O zaman ne bütçeye lüzum kalacaktır, ne de avans kanunlarına...

Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey (İnönü), Gediz dolaylarında Çerkez Etem kuvvetleriyle ve İnönü'de Yunanlılarla çarpışan birliklerini yönetmek için, ortada, Kütahya'da bulunmakta; Meclis te bir yandan bütçe görüşmeleri yürütülürken, bir yandan da Batı Cephesinin durumu merak ve endişe ile izlenmekteydi. Bazı milletvekilleri cepheye er olarak hizmet etmek üzere gitmişler, bazıları hareket etmek üzere idiler (341)). Bu atmosfer içinde, milletvekillerinin savaş giderleri dışında, en zorunlu hizmetler için bile olsa, bütçeden yapılan harcamaları eleştirmelerini normal karşılamak gerekmektedir. (Savaş giderleri, ileride incelenecegi gibi, bütçenin % 67 sine ulaşmaktadır).

b) Bütçe Kanunu

1920 yılı Bütçe Kanununun metin kısmı 25 maddeden ibarettir. Bu maddelerin çoğunluğu, devlet harcamalarını düzenleyen genel kurallarla ilgilidir. Bu kuralların çoğu, savaş yıllarında yeni bütçe kanunları çıkarma olanağı bulunamamasından dolayı yalnızca avans kanunları ile devlet harcamaları yönetileceğinden, zafere kadar uygulanacak olan kurallardır. Bu nedenle, 1920 yılı Bütçe Kanununun önemli maddeleri ile savaş yılları boyunca uygulanmasına devam edilecek olan genel hükümlerini incelemekte yarar buluyoruz : (342)

«Madde 1 — Genel bütçeye dahil bulunan dairelerin 1920 malî yılı giderleri için bu kanuna bağlı (A) işaretli cetvelde gösterildiği üzere 63.018.358 lira ödenek verilmiştir.

---

(341) Birinci İnönü Muharebesinde er rütbesiyle çarpışmalara katılan milletvekilleri şunlardı : Neşet Bey (İstanbul), Yusuf Ziya Bey (Mersin), Ziya Hurşit Bey (Lâzistan), Memduh Bey (Şarkî Karahisar), Rıza Bey (Muş), Sâbit Bey (Kayseri), Sami Bey (İçel), Hamdi Namık Bey (İzmit). Ordunun sahra hastahanelerinde er olarak yaralıların tedavisiyle meşgûl olan milletvekilleri : Operatör Emin Bey (Bursa), Doktor Fuat Bey (Bolu), Dr. Abidin Bey (Lâzistan).

(342) 28 Şubat 1921 gün ve 103 sayılı «1336 Senesi Muvazenei Umumiye Kanunu.»

Madde 2 — 1920 yılı giderlerine karşılık olan gelirler bağlı (B) cetvelinde gösterildiği üzere 51.388.626 lira tahmin edilmiştir.

Madde 7 — 1920 yılı bütçe açığını kapatmak için istikraz akdine, Bankı Osmanî'den (Osmanlı Bankası) geçici avanslar alınmasına ve carî hesap açılmasına, Hazineye ait taşınmaz malların satılmasına ve madenî ufaklık para darbına Maliye Bakanı yetkilidir.

Madde 8 — Bütçe Kanununun gelir kısmındaki cetvellerde belirtilen vergilerden başka herhangi bir vergi tarh ve tahsili yasak olup, bunun dışında her ne adla olursa olsun, vergi tarh ve tahsili için emir verenler Vatana İhanet Kanunu ile cezalandırılacaklardır.

Madde 9 — Ziraat Bankasından şimdiye kadar alınan miktardan başka bundan böyle bankanın izni alınmaksızın istikraz akdi yasak olduğu gibi, sermayesine el konulması da kesinlikle yasaklanmıştır. Aykırı hareket edenler Vatana İhanet Kanunu uyarınca cezalandırılacaklardır.

Madde 11 — Askerlik şubelerinin sandıkları kaldırılmıştır. Bu daireler, tahakkuk eden masraflarını diğer daireler gibi belgelerine dayanarak mal sandıklarından (defterdarlıklar ve malmüdürlükleri) alacaklardır. Mevcut hesapları mahallî mal sandıklarına devredilecektir.

Madde 12 — Kolordu ve bağımsız tümenlerin saymanları, diğer dairelerin saymanları gibi Maliye Bakanlığınca atanır. Bu saymanlar Millî Savunma Bakanlığı Muhasebe Müdürlüğüne bağlıdır.

Madde 16 — Özel bir kanuna dayanmadıkça fasıldan fasıla ödenek aktarılamaz.

Madde 17 — Vatanî hizmet tertibinden halen aylık almakta bulunan kişiler, bu kanuna bağlı (V) işaretli cetvelde adları yazılı olanlardan ibarettir. Yeniden aylık bağlanabilmesi için Büyük Millet Meclisince bir kanun çıkarılması zorunludur.

Madde 20 — Balkan Savaşından sonra Osmanlı ülkesinden ayrılan yerlere düşen dış borçlar payının hesaplanarak ayrılmasına ve millî ve malî istiklâlin fiilen gerçekleşmesine kadar; gerek Mısır Vergisi ve Kıbrıs gelir fazlasıyla ödenen, gerek Muharrem Kararnamesine tâbi tutulan ve gerekse Muharrem Kararnamesinin yayınlanmasından sonra yapılarak karşılık gösterilen gelirlerin tahsili ve borç taksitlerinin ödenmesi ile Düyunu Umumiye İdaresi ve diğer malî müesseselerin görevlendirildiği bütün dış borçların ödemeleri geri bırakılmıştır. Doğrudan doğruya Hükûmet tarafından (Osmanlı Hükûmetleri kastedilmektedir) yapılan borçlanmalar ile bütün yabancı müesseselerden alınan avanslara ve bütün demiryolları teminatlarına ilişkin ödemeler geri bırakılmıştır. Söz konusu borçların ödenmelerinin ertelenmesi nedeniyle, bütçeye borç ödemeleri için ödenek konulmamıştır (343).

Madde 21 — Düyunu Umumiye İdaresi, yönetimine bırakılmış olan devlet gelirlerinin yönetimine, Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin egemen olduğu yerlerdeki teşkilâtına ve görevlerine zarar vermemek kaydıyla ve yaptığı tahsilâtı makbuz karşılığı Büyük Millet Meclisinin Maliye Bakanlığı veznelerine yatırmak şartıyla, Maliye Bakanlığına bağlı olarak devam edecektir. Düyunu Umumiye İdaresinin giderleri bütçeye konulan ödeneklerden karşılanacaktır.

Madde 22 — Tütün Rejisi İdaresi (343). Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin egemen olduğu yerlerdeki yönetimine zarar vermemek şartıyla, işlemlerine devam eder.»

Önemli hükümlerini yukarıda belirttiğimiz 1920 yılı Bütçe Kanunu, uygulamaya ışık tutmakta ve malî kaynakları artırıcı tedbirler getirmektedir. Giderler 63.018.358, gelirler 51.388.626 liradır. Bütçede 11.629.732 lira açık vardır ve devlet gelirleri giderlere kıyasla % 18,4 oranında noksandır. Zaman zaman belirtmeğe çalıştığımız gibi, eğer savunma ihtiyaçlarının giderilmesinde yararlanılan hizmetlerin tümüne para ödemek durumunda ka-

(343) Osmanlı Dış Borçları, Düyunu Umumiye ve Tütün Rejisi İdareleri hakkında İncelememizin birinci bölümünde ayrıntılı bilgi sunulmuş bulunmaktadır.

İnsaydı, bütçe açığının ne kadar olacağını tahmin etmek mümkün değildir. Söz konusu bütçe açığı devletin para ödeyerek sağladığı mal ve hizmetlere karşılık gelir noksanlığından doğan bütçe açığıdır.

Bütçe açığının kapatılması, başka bir deyişle, giderler ile gelirler arasındaki dengesizliğin giderilmesinde izlenecek yol 7 nci maddede gösterilmektedir. Buna göre, açığı kapatmak için Maliye Bakanı Osmanlı Bankasından avans alabilecek ve Hazineye ait taşınmaz malları satabilecektir.

Bütçe Kanununun 8 nci maddesi ile uzun zamandır şikâyet edilen ikili mükellefiyet sistemine son verildiği açıkça ifade ediliyor, aykırı hareket edeceklerin şiddetle cezalandırılacakları belirtiliyordu. Kuvayi Milliye giderlerini karşılamak amacıyla Müdafaai Hukuk Cemiyetleri, Heyeti Temsiliyeler ve Kuvayi Milliye Birlik Komutanları halktan her ne adla olursa olsun gelir toplayamıyacaklardı. Yurttaşlar yalnızca bütçenin gelir kısmındaki cetvellerde belirtilen vergileri ödemekle yükümlüdür. Bunun dışında herhangi bir vergi tarh ve tahsili yasak olup, aykırı hareket edenler Vatana İhanet Kanununun hükümlerine göre ağır bir şekilde cezalandırılacaktır.

9 ncu madde, birlik komutanları ve yöneticilerin çok sıkışık durumlarda zaman zaman başvurdukları Ziraat Bankasından borç para temin etme yolunu kesinlikle önlemektedir. Bankanın sermayesine el konulması da aynı kesinlikle yasaklanmaktadır. Aykırı hareket edenler Vatana İhanet Kanunu hükümleri uyarınca cezalandırılacaklardır. Böylece, Ziraat Bankasının güven içinde çalışması sağlanmak istenmektedir. Hükûmet, birçok veznedarlık hizmetleri ve özellikle korunmaya muhtaç çiftçilere tohumluk ve çift hayvanı sağlanması konularında Ziraat Bankası hizmetlerinden geniş ölçüde yararlanma olanağı bulacaktır.

Devlet harcamalarının tek elden yapılması ve gelirlerin de aynı elde toplanması kamunun malî hizmetlerinin düzen içinde yürütülmesinin temel şartıdır. Ancak, Osmanlı İmparatorluk döneminde bazı zorunluluklardan dolayı, Devlet maliyesinin tekliği ilkesinden sapılmış, bu sapmalar kendilerini doğuran zorunluklar ortadan kalktığı zaman bile sürdürülmüş ve gelenek halini

almıştı. Bu arada, askerlik şubeleri kendi harcamalarını kendileri yapan kuruluşlar olarak hizmetlerini yürütmekteydi. Ayrıca kolordu ve bağımsız tümenler müstakil saymanlıklara sahiptirler. Devlet harcamalarındaki birlik ve düzenin kurulabilmesi için Bütçe Kanununun 11 ve 12 nci maddeleri ile oldukça ileri adımlar atılmış; askerlik şubelerinin sandıkları kaldırılarak, harcamalarının diğer genel bütçeli kuruluşlar gibi malsandıklarınca (Defterdarlıklar ve malmüdürlükleri) yapılması yoluna gidilmiştir. Ayrıca, kolordu ve bağımsız tümenlerin müstakil saymanlıkları Maliye Bakanlığına bağlı Millî Savunma Bakanlığı Muhasebe Müdürlüğüne bağlanmıştır. Bundan böyle kolordu ve bağımsız tümenlerin saymanları Maliye Bakanlığınca atanacaktır.

Kanunun 7 nci maddesi, kanuna bağlı (V) işaretli cetvelde adları yazılı olanlardan başkasına, ayrıca bir kanun çıkarılmadıkça özel «Vatanî Hizmet Tertibinden» aylık ödenemiyeceğini hükme bağlamaktadır. Vatani hizmet tertibinden aylık bağlanması yurda yararlı hizmetleri ve fedakârlıkları görülenlerin ödüllendirilmesi, kendilerinin ve öldükten sonra ailesi fertlerinin geçim darlığına düşmelerini önlemek amacıyla yapılmakta, kime ve ayda ne kadar ödeme yapılacağı özel kanunla tespit edilmekte, ödeme yapılacakların adları ve ödeme miktarları bir cetvel halinde her yıl bütçe kanuna eklenmektedir (344).

1920 yılı Bütçe Kanununa ekli (V) cetvelinde, 77 kişiye vatanî hizmet tertibinden 100 - 25000 kuruş arasında değişen miktarlarda aylık ödenmesi öngörülmektedir. Türk Milletine yaptıkları hizmetlerden dolayı aylık bağlananlar arasında dikkati çekenler şunlardır : Mithat Paşa'nın eşi ve çocukları; hürriyet kahramanlarından Kolağası Niyazi Beyin eşi, çocukları ve kızkardeşi; ilk Türk hava şehitlerinden Fethi Beyin babası, Sadık ve Nuri Beylerin anneleri; İstanbul'daki işgâl kuvvetlerinin baskısıyla idam edilen Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ile Akdağmadeni Kaymakamı Tahir beyin eşi ve çocukları...

Kurtuluş savaşının finansmanında çekilen bunca sıkıntılara rağmen, millete yararlı hizmetler yapanların yakınlarının geçim

(344) Vatanî hizmet tertibinden aylık verilmesine, günümüzde de aynı şekilde devam edilmektedir.

sıkıntısına düşmemeleri için bütçeden ödemeler yapılması, gerçekten kıvanç vericidir.

Bütçe Kanununun, malî kaynakların artırılması yönünden en önemli maddeleri, hiç kuşkusuz 20, 21 ve 22 nci maddeleri olmaktadır. Hatırlanacağı gibi, Osmanlı İmparatorluğu 1854 yılında ilk defa Kırım Savaşı giderlerini karşılamak amacıyla dış borçlanmalara girişmiş, daha sonra dış borç taksitlerini ödemek, bazı küçük yatırımlar yapabilmek ve çoğu zaman da bütçe açığını kapatmak için dış borçlanmalara başvurmuştur.

Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra, Düyunu Umumiye ve Reji İdarelerine kendilerine ayrılan gelirleri tahsil ederek Maliye Bakanlığı veznelerine yatırmaları, buna karşılık vergilerin toplanması ile ilgili personel ve diğer zorunlu giderlerin kendilerine ödeneceği, savaşın doğurduğu olağanüstü durum nedeniyle dış borç ödemelerinin barışa kadar durdurulduğu bildirilmişti. Söz konusu kuruluşlar Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin egemen olduğu yerlerdeki devlet kuruluşlarının görevlerine zarar vermemek kaydıyla, faaliyetlerine devam edeceklerdi. Bu teklif, Düyunu Umumiye ve Tütün Rejisi İdarelerince kabul edilmişti. Böylece, Anadolu'nun bütün gelirleri Maliye Bakanlığının eline geçmiş oluyordu.

Bütçe Kanununun 20, 21 ve 22 nci maddeleri, evvelce Hükûmet ile Düyunu Umumiye ve Tütün Rejisi İdareleri arasında yapılan centilmen andlaşmasını kanunlaştırıyor, dış borç alacaklılarına da barışta alacaklarının ödeneceğine dair güvence veriyordu. Yalnız, barışta yapılacak dış borç ödemeleri tüm dış borçları kapsamıyordu. Zira Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı sonunda büyük toprak kayıplarına uğramıştı. Dış borçlanmaların bir kısmı, şimdi kaybedilmiş olan o topraklara yatırımlar yapmak ve demiryolları döşemek amacıyla yapılmıştı. Kurtuluş Savaşının hedef seçtiği Misâkı Millî sınırları dışında kalan bu yerlerdeki yatırımlardan başka devletler yararlanmakta olduğuna göre, Anadolu'nun dış borçlardan bu yerlere düşen payı ödemesi söz konusu olamazdı. Bu kesin görüş ve Anadolu'nun payına düşen dış borçların ödeneceği garantisi, 20 nci maddede şöyle ifade edilmekteydi.

«Balkan Savaşından sonra Osmanlı ülkesinden ayrılan yerlere düşen dış borçlar payının hesaplanarak ayrılmasına ve millî ve malî istiklâlin fiilen gerçekleşmesine kadar ..... bütün dış borç ödemeleri geri bırakılmıştır.»

Anadolu Hükûmeti, Misâkı Millî sınırları içindeki topraklara düşen dış borçlar payını ödemeyi tek şartla kabul etmekteydi : Millî ve malî egemenliğin gerçekleşmesi. Zaten, Misâkı Millînin temel hedeflerinden birisi de millî ve malî egemenliğe kavuşmaktı. Kısaca özetlemek gerekirse, açıkça söylenmek istenen şudur :

«Kendi payımıza düşen dış borçlar bizim için namus borcudur, bunu ödeyeceğiz, fakat egemen bir millet olarak ödeyeceğiz. Eskisi gibi devlet gelirlerinin bir bölümünü dış borç alacaklıları adına yöneten, tahsil eden ve alacaklılara ödeyen yabancı kuruluşların (Düyunu Umumiye ve Tütün Rejisi İdareleri gibi) kurulmasına izin vermiyeceğiz. Hedefimiz siyasal ve malî egemenliktir» (345).

b) Gider Bütçesi

1920 yılı Bütçe Kanununa bağlı (A) işaretli cetvelde, genel bütçeye dahil bütün dairelerin bütçe giderleri toplu olarak gösterilmiştir. (A) işaretli cetveli, dairelerin sıralanışına ve o günkü adlarına sadık kalarak aynen sunuyoruz.

(A) Cetveli	Lira
Zatı Hazreti Padişahî ve Hanedanı Saltanat	551.012
Divanı Muhasebat (Sayıştay)	26.696
Maliye Vekâleti (Maliye Bakanlığı)	6.413.629
Müdafai Milliye Vekâleti (Millî Savunma Bakanlığı)	27.576.039
İmalâtı Harbiye (Savaş gereçleri yapımı)	752.969
Bahriye (Deniz Kuvvetleri)	289.548
Nafıa Vekâleti (Bayındırlık Bakanlığı)	620.396
Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı)	577.061
Hariciye Vekâleti (Dışişleri Bakanlığı)	303.748

(345) Büyük Zaferden sonra tam bir siyasî ve malî egemenliğe kavuşan Türkiye, Lozan Andlaşmasıyla payına düşen dış borçlarını, vâdesinden önce ödeme başarısını elde edecektir.

Adliye Vekâleti (Adalet Bakanlığı)	2.759.274
Posta ve Telgraf	1.427.898
Şer'iye Vekâleti (Diyanet İşleri)	522.062
Sıhhîye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı)	613.141
Dahiliye Vekâleti (İçişleri Bakanlığı)	2.731.023
İktisat Vekâleti (Ekonomi Bakanlığı)	1.264.921
Rüsumat (Gümrük İdaresi)	356.160
Düyunu Umumiye	7.680.696
Emniyeti Umumiye (Emniyet Genel Müdürlüğü)	1.354.688
Şûrayı Devlet (Danıştay)	—
Defteri Hakanî	403.311
Jandarma (Jandarma Genel Komutanlığı)	4.858.976
Riyaset (Büyük Millet Meclisi Başkanlığı)	18.375
Meclis Bütçesi (Büyük Millet Meclisi)	953.996
Matbuat ve İstihbarat (Basın ve Haberalma Genel Müdürlüğü)	88.000
Aşair ve Muhacirin (Kabileler ve Göçmenler)	874.735
Toplam	**63.018.354**

Bütçe, Osmanlı İmparatorluğu bütçe düzeni esas alınarak hazırlanmıştır. Hem bütçe düzenine bağlı kalmak, hem de saltanata bağlı kalındığını belirtmek için, «Zatı Hazreti Padişahî ve Hanedanı Saltanat» bütçesi de hazırlanmış, 5 madde için 551.012 lira ödenek konulmuştu. Padişah, İstanbul'da ve Millî Mücadeleye karşı olduğundan, ödeneğin harcanması söz konusu değildir. Aynı şekilde, bütçe düzenini korumak için, Ankara'da Danıştay bulunmadığı halde bütçe fasılları açılmış, fakat ödenek konulmamıştır.

Yapılan anlaşma uyarınca Düyunu Umumiye İdaresi, kendisine ayrılan gelirleri tahsile devam ederek Hazineye verdiğinden ve giderleri Hazınece karşılandığından, özel bir bütçesi yapılmıştır. Fakat, Osmanlı dış borçlarının tüm ödemeleri durdurulduğundan borç ödemeleri için ödenek konulmamıştır.

Dairelerin bütçelerini, giderlerin toplamı içindeki ağırlıklarına göre sıraladığımız zaman şu şekilde bir tablo ile karşılaşmaktayız :

Dairesi	Lira	Giderler toplamına oranı
Millî Savunma Bakanlığı	27.576.039	% 43,7
Düyunu Umumiye	7.680.696	% 12,1
Maliye Bakanlığı	6.413.629	% 10,1
Jandarma Gn. Komutanlığı	4.858.976	% 7,7
Adalet Bakanlığı	2.759.274	% 4,3
İçişleri Bakanlığı	2.731.023	% 4,3
Posta ve Telgraf	1.427.898	% 2,2
Emniyet Genel Müdürlüğü	1.354.688	% 2,1
Ekonomi Bakanlığı	1.264.921	% 2,0
B. Millet Meclisi	953.996	% 1,5
Kabileler ve göçmenler	874.735	% 1,5
Savaş gereçleri yapımı	752.969	% 1,1
	Toplam	**% 92,6**

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, bir savaş Meclisi tarafından ve savaş yılı için hazırlanmış bir bütçe olmasına rağmen, bütçenin savaş giderlerine fazla ağırlık vermediği kanısına varılabilir. Maliye Bakanlığı ve Düyunu Umumiye gibi bütçeye gelir sağlayan kuruluşların, bütçenin % 22,2 sini harcamaları, malî yönetimin çok masraflı çalıştıkları şeklinde bir yargıya varılmasına yol açabilir. Bütçe gelirleri toplamının 51,3 milyon lira olduğu gözönünde tutulduğunda, toplam giderleri 14,5 milyon lira olan Maliye Bakanlığı ve Düyunu Umumiye İdaresinin, bütçe giderlerinin % 28,4 ü gibi büyük bir bölümünü harcadıklarının düşünülmesi, bu hatalı yargıyı daha da kuvvetlendirebilir. Bazı dairelerin çeşitli hizmetleri yürütmekle yükümlü olmaları, yalnızca adlarına bakılarak sonuçlar çıkarılmasını daha da güçleştirmektedir. Tatminkâr sonuçlar elde edebilmek için, dairelerin bütçelerinin yapılarına eğilmek zorunluluğu vardır.

(A) cetvelinde doğrudan doğruya Millî Savunma ile ilgili hizmetleri yürüten dairelerin giderleri şu şekildedir : (Jandarma Genel Komutanlığı, Millî Savunmayı desteklemekte ve zaman zaman fiilen savunmaya katılmaktadır. Hizmetlerin iç içe girmesinden ötürü, jandarma hizmetleri savunma hizmetleri içinde düşünülmektedir).

Dairesi	Lira	Giderler toplamına oranı
Millî Savunma Bakanlığı	27.576.039	% 43,7
Jandarma Genel Komutanlığı	4.858.976	% 7,7
Savaş gereçleri yapımı	752.696	% 1,1
Deniz Kuvvetleri	289.548	% 0,5
Toplam	**33.477.532**	**% 53,0**

Görülüyor ki, savunma hizmetleri için bütçeden doğrudan doğruya ayrılan paralar, bütçenin ancak % 53 ünü teşkil etmektedir. Ancak, bu oran Anadolu'nun savunmaya ayırdığı kaynakların tümünü göstermediği gibi, bütçeden savunmaya ilişkin hizmetlere dolaylı olarak ayrılan ödenekleri de kapsamamaktadır.

Bir kere, 1920 yılı bütçe döneminin ilk yarısında devlet geliri sayılabilecek her kaynağa el atıldığı halde, orduya gerekli malî destek tam olarak sağlanamamıştır. Örneğin, Batı cephesindeki birliklere 1.200.000 lira ayrılması ve bu paranın üç ayda verilmesi kararlaştırıldığı halde, altı ay sonra bile ödeme yapılması mümkün olamamıştır. Öte yandan, Maliye Bakanının belirttiği gibi 1920 yılı sonuna kadar Doğu Ordusuna devletin hiçbir malî yardımı ulaştırılamamıştır (346). Hiç bir yerden bir kuruş para gönderilmediği halde, Doğu Ordusu bu bölgeye Birinci Dünya Savaşında yığılan ve düşmandan ele geçirilen askerî eşya ve yiyecek stoklarından fazla olanlarla ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu şekilde devletin hiçbir desteği olmaksızın savaş gücünü ayakta tutan Doğu Ordusu (347), Ermenilere karşı kazandığı zaferle doğu topraklarımızı kurtarmakla kalmamış, Ermenilerden ele geçirilen silâhların ve kazanılan toprakların gelirlerinin Anadolu'nun kaynakları arasına katılmasını sağlamıştır.

(346) Sabahattin SELEK — Anadolu İhtilâli — Cilt : 2, S. 150

(347) Doğu Ordusu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, iyi bir Komutan olduğu kadar, başarılı bir yönetıcıdir de.. Savaş yıllarında Doğu Anadolu'da birçok kültürel ve sosyal faaliyetler yürütmüş, eğitim konusunda çeşitli denemelere girişmiştir.

1920 yılı sonlarına kadar Batı cephesinde cepheleri tutan ve iç isyanları bastıran Kuvayi Milliye, bilindiği gibi halktan sağlanan «Aynî ve Nakdî Teberru»larla finanse edilmiştir .Devlet bütçesinden hiçbir yardım almadığı gibi, daha az masrafla düzenli orduya geçişi kolaylaştırmıştır.

Özetlemek gerekirse, 1920 yılı bütçesinde yer alan 33.477.532 liralık toplam giderlerin % 53 ü oranındaki 33.477.532 liralık savunma giderleri, gerçek savunma giderlerini belirlemekten çok uzaktır. Bunun yanısıra, bütçeden Kurtuluş Savaşı için ayrılan ödenekler, yalnızca savunma hizmetlerine ayrılan ödeneklerden ibaret değildir. Dolaylı olarak savaşı finanse eden ödenekleri hesaba katmak gerekir.

Örneğin, savaş meclisi olarak çalışan Büyük Miliet Meclisi giderlerini, savaş giderleri dışında düşünmek mümkün değildir. Meclis cephe gerisini olduğu kadar, cepheleri de yönetmekte, Meclis Başkanı aynı zamanda tüm silâhlı kuvvetlerin komutanlığı sorumluluğunu taşımaktadır. İçişleri Bakanlığı ile Emniyet Genel Müdürlüğünün yürüttükleri hizmetler gözden geçirilince, savunma hizmetlerine yakın destek sağlayan kuruluşlar oldukları görülmektedir. Özellikle tamamen düzenli orduya geçildiği zamana kadar, bu iki kuruluş bir yandan iç güvenliği sağlamaya çalışırken bir yandan da bir geri menzil örgütü hizmeti yürütmektedir. Devletin iç ve dış güvenliğini sağlamakla görevli kuruluşları dışındaki kuruluşlarının bütçelerinde de savaş hizmetlerine dönük ödeneklerin mevcut olduğu dikkati çekmektedir.

Maliye Bakanlığı bütçesinden, özel idarelere, hayır kurumlarına, diğer kuruluşlara yapılan transferler 3 milyon liraya yaklaşmaktadır. Bunun dışında, askere alınanların geride bıraktıkları ailelerinden yardıma muhtaç olanlara verilmek üzere 550.000 lira ödenek (Dördüncü kısım, bap, 92 nci fasıl) ayrılmıştır.

Düyunu Umumiye bütçesinden dış borçların taksit ve faiz ödemeleri için fasıllar açılmış (7 nci fasıldan 39 ncu fasıla kadar), fakat ödemeler geri bırakıldığından ödenek konulamamıştır. Düyunu Umumiyeye, gelirlerin tahsili için ayrılan ödenek yalnızca 1.735.250 liradır. Bütçenin geri kalan 5.945.446 lirası; mülkî ve askerî emekli, dul ve yetim aylıkları ödemeleri içindir.

Savaş yıllarında askerî emekli, dul ve yetim aylıkları için konulan 2.602.000 liralık ödeneği, dolaylı savaş ödeneği saymak gerekmektedir.

Bayındırlık Bakanlığı, olağanüstü koşullardan ötürü, ne yatırım sayılabilecek girişimlerde bulunabilmekte, ne kamu hizmetlerinin yürütülmesinde büyük eksikliği duyulan bina yapımlarına yönelebilmektedir. Hizmetlerine bakıldığında, Bayındırlık Bakanlığını biraz dağınık çalışan büyük bir istihkâm birliğine benzetmek mümkündür. Karayolu, demiryolu bakımı ve onarımı, köprü ve menfez yapımı, Ankara - Sivas demiryolunun işletilmesi gibi tamamen savaş hizmetlerine dönük çalışmalar yapmaktadır. Bayındırlık Bakanlığı bütçesinin 265 nci fasılında yer alan Konya Ovası sulama tesisleri için 38.125 liralık ve 271 nci fasılında yer alan maden kömürü çıkarılması için 60.000 liralık ödenekler dışında kalan 522.271 liralık ödeneğin dolaylı olarak savaş hizmetlerine ayrılmış olduğunu ifade etmek hatalı olmıyacaktır.

O günlerin posta ve telgraf hizmetlerine ayrılan 1.427.898 lira tamamen dolaylı savaş hizmeti ödeneği niteliğindedir. Ordunun bütün haberleşme hizmetleri, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Bundan ötürü yeni personel alınarak kadrolar takviye edilmiş, buna rağmen memur ve hatbakıcıları ancak fazla çalışma yaparak hizmeti aksaksız yürütebilmişlerdir. Günümüz Silâhlı Kuvvetlerinin muhabere birlikleri tarafından yürütülen hizmetler, Kurtuluş Savaşında genellikle Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğünce yürütülmüştür (348). Bu kuruluşun 1.427.898 liralık bütçesini, savaş giderleri içine katmak zorunluluğu vardır.

Düşman işgâlinden kaçarak Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin egemen olduğu topraklara gelen göçmenlerin yedirilmesi, barındırılması, giydirilmesi ve savaştan zarar gören yerler halkına yardım edilmesi amacıyla bütçeye konulan 874.735 liralık (Aşair ve Muhacirin) ödenek, dolaylı savaş ödenekleri arasındadır.

---

(348) Zaferden sonra kendisini Çankaya'da ziyaret eden gazetecilerin «zaferi ne ile kazandınız?» sorusunu, Atatürk şöyle cevaplandırmıştı : «Telgraf telleriyle..»

Maliye Bakanlığı, Düyunu Umumiye İdaresi, Bayındırlık Bakanlığı, Posta ve Telgraf Aşair ve Muhacirin'e ait dolaylı savaş ödenekleri toplamı 5.976.904 liraya ulaşmakta ve bütçenin % 9,4 ünü teşkil etmektedir. Büyük Millet Meclisi, İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü bütçeleri de hesaba katıldığında, savaş hizmetlerine dönük ödeneklerin toplamı 43.540.147 liraya, yani genel giderlerin % 67 sine ulaşmaktadır. Yeniden belirtelim ki, savunma hizmetlerine ayrılan para, savunma için yapılan harcamaların çok altında kalmakta, başta Doğu Ordusu ve Kuvayi Milliye olmak üzere, Anadolu'nun savaş gücü 1920 yılında daha çok bütçe dışından sağlanan olanaklarla hizmetlerini yürütebilmektedir.

Bütçe dışı savunma harcamalarının önemli ağırlıkta olması ve kesin miktarının bilinememesi; 1920 yılında Yunan bütçesinde millî savunmaya ayrılan o günkü kambiyo rayicine göre 53.000.000 Türk lirası tutarındaki para ile Anadolu'nun silâhlı kuvvetlere (Jandarma dahil) ayırdığı 33.477.532 liralık ödeneğin karşılaştırmasından güvenilir sonuçlar elde edilmesine engel olmaktadır. Şunu belirtelim ki, Yunanistan yalnızca Anadolu Türkleri ile çarpışmaktadır, Anadolu Türkleri ise Yunanistan'dan başka Güneydoğu'da Fransızlar, Doğuda Ermeniler ve İç Anadolu'da isyancılarla savaşmaktadır.

d) Gelir Bütçesi

1920 yılı Bütçe Kanununa bağlı (B) işaretli cetvelde, bütçe giderlerine karşılık olan gelir tahminleri bir düzen içinde gösterilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun bütçe düzenine sadık kalınarak bütün gelir çeşitleri cetvelde gösterilmiş, fakat yalnızca Anadolu'da tahsil edilen gelir çeşitleri için gelir tahmininde bulunulmuştur. Misâkı Milli sınırları dışında kalan yerlerin özel devlet gelirleri (Mısır ve Kıbrıs vergileri, Fırat ve Dicle vapurları işletme hasılâtı gibi) için de fasıllar açılarak karşılığında gelir tahmininde bulunulmamış olması, Osmanlı Bütçe düzene sadık kalmak arzusundan ileri gelmektedir.

(B) CETVELİ

1920 yılı gelir tahminlerini göstermektedir.

Fasıl	Gelir çeşidi	Lira
	1.Bölüm - Vasıtasız vergiler	
1	Bina ve arazi vergileri	2.540.689
2	Gelir vergisi	2.083.756
3	Savaş vergisi	200.000
7	Hayvanlar vergisi (ağnam)	5.783.586
8	Aşar	13.641.079
9	Bağışlardan alınan paylar	1.860.146
10	Özel ormanlar hâsılatı	30.000
11	Madenlerden alınan vergi	375.000
12	Vergi tezkereleri	75.000
	I. Bölüm Toplamı	**26.589.256**
	II. Bölüm - Damga vergisi, harçlar, kaydiye cezaları :	
13	Damga vergisi	272.137
14	Hazine pulları	175.000
15	Harçlar	237.055
17	Kayıt ücretleri	241.265
18	Para cezaları	43.437
	II. Bölüm Toplamı	**968.894**
	III. Bölüm - Vasıtalı vergiler	
20	Tömbeki beyileri	48
21	Gümrük vergileri	10.361.221
23	Deniz Vergileri (349)	4.000
24	Sağlık vergileri (350)	5.000
25	Deniz ve kara avcılığı vergileri	68.626
	III. Bölüm Toplamı	**10.438.835**

(349) Gemi harçlarını kapsamaktadır.
(350) Sağlık harçlarını kapsamaktadır.

IV. Bölüm - Tekel gelirleri

26	Tuz	3.500.000
27	Tütün	808.095
31	Posta, Telgraf, Telefon	475.149
	IV. Bölüm Toplamı	**4.783.244**

V. Bölüm - Kuruluşlar geliri

32	Okular, sınaî ve ziraî kuruluşlar hâsılatı	45.000
34	Sağlık Müdürlüğü hâsılatı	100
35	Kinin (Sıtmaya karşı ilâç) satışlarından	50.000
38	Maden işletmeleri hâsılatı	15.386
	V. Bölüm Toplamı	**110.486**

VI. Bölüm - Devlet malları hâsılatı

40	Emlâkı miriye hâsılatı (351)	666.000
41	Miri ormanlar hâsılatı (352)	908.200
42	Furuht olunan eşya bedeli (353)	400.000
43	Konya ovası sulama tesisleri geliri	12.000
43/A	Ankara - Sivas demiryolu işletme geliri	29.450
	IV. Bölüm Toplamı	**2.015.650**

VIII. Bölüm - Çeşitli gelirler

46	Hazine işlemlerinden doğanlar	506.443
48	Çeşitli gelirler	400.000
49	Emekli kesenekleri	702.000
51	Özel İdarelerden gelen gelirler	150.000
	VIII. Bölüm Toplamı	**1.758.443**
53	Tavizat karşılığı geri alınanlar (354)	35.000
	IX. Bölüm Toplamı	**35.000**

(351) Devlet malları hâsılâtı

(352) Devlet ormanları hâsılatı

(353) Devlete ait taşınmaz malların satış bedeli.

(354) Sosyal ve ekonomik nedenlerle bütçeden bazı yurttaşlara, özellikle muhtaç çiftçilere kredi verilmekteydi. Bu tür krediden yararlananların ödedikleri taksitler bütçe geliri sayılıyordu.

X. Bölüm - Tüketim vergileri		
56	Sigara kâğıdı tüketim vergisi	100.000
57/A	Oyun kâğıdı tüketim vergisi	5.000
57/B	Bilârdo, dama, tavla vs. vergisi	5.000
58	Kibrit ve kav tüketim vergisi	30.000
	X. Bölüm Toplamı	**140.000**
	Gelirler Genel Toplamı	**46.839.868**

Savaş yılları boyunca yeni bir bütçe hazırlama olanağı bulunamıyacak; harcamalar avans kanunlarına göre yapılacak, gelirler mevcut gelir kanunlarına göre toplanacaktır. Yukarıya aynen almış olduğumuz (B) cetvelinin yapısını, ilerideki yıllara da ışık tutması bakımından, ayrıntılı olarak incelemekte yarar bulmaktayız.

Aşağıdaki tablo, gelir bütçesi bölümlerinin gelirler toplamı içindeki ağırlığı hakkında bilgi verebilmek amacıyla düzenlenmiştir.

Gelir Bölümleri	Lira	Devlet gelirleri içindeki payı
Vasıtasız vergiler	26.589.256	% 56
Damga v., harçlar, para cezaları	968.894	% 2
Vasıtalı vergiler	10.438.895	% 22
Tekel gelirleri	4.738.244	% 10
Kuruluşlar gelirleri	110.486	— (*)
Devlet malları hâsılatı	2.015.650	% 4
Çeşitli gelirler	1.758.443	% 3
Geri almalar	35.000	— (*)
Tüketim vergileri	140.000	— (*)

Tablo, bütçe gelirleri içinde en büyük ağırlığın vasıtasız vergilerde toplandığını göstermektedir. Onu sırasıyla vasıtalı vergiler, tekel gelirleri ve devlet malları hâsılatı izlemektedir. Özellikle vasıtalı - vasıtasız vergiler ayrımının günümüz bütçelerindeki vasıtalı - vasıtasız ayrımından biraz farklı oluşu, hatalı yargılara varılması yol açabilecektir. Bunu önlemek için, vergi ve gelir çeşitleri nazara alınarak hazırlanan tablo aşağıda sunulmuştur.

(*) % 1 den az

Gelir Çeşidi	Tutarı	Devlet gelirleri içindeyi payı
Aşar	13.641.079	% 29
Gümrük vergisi	10.361.221	% 22
Hayvanlar vergisi	5.783.586	% 12
Tuz tekeli	3.500.000	% 8
Bina ve arazi vergileri	2.540.689	% 5
Gelir vergisi	2.083.756	% 4

Yukarıdaki tablo, aşar ve hayvanlar vergisi gibi doğrudan doğruya tarıma dayalı vergilerin, bütçe gelirlerinin % 41 ini meydana getirdiğini göstermektedir. Anadolu'nun ihraç mallarının, önemsiz sayılabilecek maden ihracaatı bir yana bırakılırsa, tamamen tarım ürünlerinden ibaret olduğu gözönüne alındığında, tarıma dayalı vergilerin genel gelirler içindeki oranı % 63 e yükselmektedir. Bunların yanısıra, bir tarım ürünü olan tütüne ilişkin tekel gelirleri, tarıma elverişli topraklar ile yakından ilgili vergiler de hesaba katılınca, devlet gelirlerinin % 70 ine yakın kısmının tarıma dayalı vergilerden oluştuğu dikkati çekmektedir. Anadolu nüfusunun çok büyük çoğunluğunun tarım sektöründe çalıştığı hatırlanırsa, tarıma dayalı vergilerin ağırlık taşımalarını normal karşılamak gerekmektedir.

Tarım dışı devlet gelirlerinden geniş halk kitlelerini en çok ilgilendireni, hiç kuşkusuz, tuz tekelinden elde edilen gelir olmaktadır. Yalnızca yemeklere tat vermek için kullanılan (o günlerde tuzun sanayide kullanılması söz konusu değildir) ve fert başına günlük tüketimi üç beş gramı geçmeyen tuzdan, devletin tüm gelirlerinin % 8 i oranında 3.500.000 milyon lira gelir elde etmesinin nedeni; tuzun geniş bir halk kitlesini ilgilendiren zarurî ihtiyaç maddesi olmasıdır. Yerine başka bir tüketim maddesi koyulamadığından, vergiden kaçınma veya vergiye karşı direniş de söz konusu değildir. Zaten tuzun satış fiatı vergiden kaçınmayı veya vergiye karşı direnişi gerektirmiyecek kadar düşüktür. 23 Eylül 1920 günü tuzun satış fiatına zam yapılmış tuz ocaklarında tuzun kilosunun 3 kuruştan satılması kararlaştırılmıştır

(355). Kilosu 3 kuruştan (356) satılan tuzların gelir bütçesinin % 8 i oranında gelir sağlanması, Anadolu'nun ne kadar verimsiz kaynaklarla savaş giderlerini karşılamakta olduğuna en güzel bir örnektir.

Son olarak, 1920 bütçesinin gider ve gelir bütçesi rakamlarını, günümüzün para değeriyle belirtmek istediğimizde; giderlerin yaklaşık olarak günümüzün 1.900.000.000 lirasına, gelirin ise 1.500.000.000 lirasına denk olduğu söylenebilir.

(355) 23 Eylül 1920 gün ve 26 sayılı Tuz Resmî Kanunu

(356) 1920 yılının 3 kuruşu, para değerindeki düşmeler ve altın para yerine kâğıt para kullanılmasının etkileri hesaba katıldığında günümüzün 90 kuruşuna karşılık olmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ İNÖNÜ MUHAREBESİNDEN SAKARYA'YA

(12 Nisan 1921 — 13 Eylûl 1921)

I — OLAYLARIN AKIŞI :

Sakarya Meydan Muharebesi 22 gün, 22 gece devam eden bir kanlı çarpışma, iki milletin daha geç tükenme için giriştikleri çetin ve uzun bir sınavdır. Bu sınava cephede Türk Ordusu cephe gerisinde bütün Türk Milleti katılmış, tükenmeme yarışını daha az tükenerek kazanmışlardır. Ankara yakınlarına kadar ilerliyen Yunan ordusu 22 gün, 22 gece süren direnişle eritilmiş, tüketilmiş ve mânen çökertilmiş olarak Sakarya'nın batısına itilmiştir. Türk Kurtuluş Savaşının en önemli bir dönüm noktası; bütün millete yeni mükellefiyetler yüklenerek son kuruşuna, elindeki son çarığına, son çift çorabına el konularak aşılmıştır. Anadolu'nun kaderini tayin eden Sakarya Meydan Muharebesini kazanmak için, milletçe katlanılan eşine rastlanmaz malî ve maddî zorlamaları değerlendirebilmek, ancak olayların tarihî akışını gözönünde tutmak ve nerelerden nerelere gelindiğini bilmekle mümkün olacaktır.

Yunanlılar, İkinci İnönü Muharebesinde de yenilince, Türkiye'ye bütün güçleriyle yüklenerek, savaşa kesin bir şekilde son verme kararını aldılar. İki ay süren bir hazırlıktan sonra savaşçı sayısını 125.000 kişiye çıkardılar. Bunun 100.000'ini cepheye sürecek ve kısa zamanda Ankara'ya ulaşacak şekilde bir plân hazırladılar. Yunan Kralı Konstantin, Anadolu'ya gelerek başkomutanlığı üzerine aldı.

Hazırlanan plâna göre, artık iki defa denenmiş olan İnönü mevzilerine cepheden taarruzdan vazgeçiliyor, bir kuşatma ve yok etme taktiği uygulanıyordu. Bir kol İnönü'ne doğru taarruz ederken, daha kuvvetli bir kol Afyon üzerinden geniş bir kuşatma hareketiyle Eskişehir'in doğusuna varacak ve Ankara yolunu kesecekti. Bu geniş kuşatma hareketiyle, Türk Ordusu ya toptan yok edilecek, ya da esir alınacaktı. Ayrıca Eskişehir ve Afyon gibi iki önemli demiryolu kavşağı ele geçmiş olacağından, Ankara'nın başta Konya olmak üzere diğer bölgelerle bağlantısı koparılmış olacaktı. Bu durumda, Ankara barış şartlarını kabul etmek zorunda kalacak, Ege Bölgesinin Yunanistan'a katılmasıyla savaş bitmiş olacaktı.

Yunanlıların yüz binlik ordusu, plâna uygun olarak 10 Temmuz 1921 günü ileri sürülmüş Türk birlikleri ile çarpışarak ilerlemeğe başladı. 13 Temmuz günü her tarafta Türk mevzilerinin önüne varılmıştı.

14 ve 15 Temmuz günleri çarpışmalar olanca hızıyla devam etti. 16 Temmuz günü sol kanattaki Türk savunması kırılmış, bütün ordu kuşatılma tehlikesiyle karşı karşıya gelmişti. Aynı gün öğleden sonra Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa (İnönü) geri çekilme emri verdi. 17, 18 ve 19 Temmuz günleri geri çekilme devam etti. 20 Temmuz'da Yunan ilerleyişi durdurularak 21 Temmuz'da karşı taarruza geçildi. Fakat kendini toplayan Yunanlılar yeniden taarruza geçti. Bu arada bir Yunan kolu, Türk cephesinin sol kanadını kuşatabilecek tarzda Kırgız dağına ulaşmıştı. Gece bu kol takviye alabilirse, ertesi gün Türk Ordusunun Ankara ile bağlantısını kesebilirdi. Sonuçta, bütün ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesine karar verildi ve büyük bir düzenle çekilme gerçekleştirildi.

Yunanlılar, Türk Ordusuna son ve kesin darbeyi vuracakları taarruzun hazırlıklarını yapabilmek için çatışmaya 18 günlük ara vermişlerdi.

5 Ağustos günü, Büyük Millet Meclisi bütün yetkilerini üç ay süre ile Mustafa Kemal Paşa'ya devretti. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, vereceği kanun kuvvetindeki emirlerle, bu karanlık günleri ağartmağa çalışacaktı. Verdiği emirlerle, halkın

elindeki mallara bedeli sonradan ödenmek üzere el konulmağa başlanıldı. Hazırlıklar yürütülürken, 23 Ağustos günü Yunanlılar bütün cephe boyunca şiddetli bir taarruz başlattılar.

Böylece, 22 gün ve 22 gece sürecek olan karşılıklı tüketme savaşı, kanlı Sakarya Meydan Muharebesi başlamış oluyordu. Çarpışmalar sırasında Yunanlılar Ankara'ya 80 kilometre kadar yaklaştılar. 100 kilometrelik bir cephede sürdürülen bitmek bilmeyen kanlı boğuşmayı, Türk milletinin canını dişine takarak ve bütün varını yoğunu ortaya dökerek beslediği ordusu kazandı.

Yukarıda özetlenen olaylar zinciri içinde, Türk milletinin varını yoğunu ordusunun emrine verişinin ve tükenişden yeniden dirilişe geçişin öyküsünü ayrıntılarıyla ortaya koymağa çalışalım.

II — SAVUNMA HAZIRLIKLARININ MALÎ YÖNÜ :

a) Gelir Artırıcı Kanun ve Kararnameler :

İkinci İnönü yenilgisinden sonra Yunanlıların geniş çapta bir taarruza kalkışacakları, Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerindeki başarısızlıklarını gidermeğe çalışacakları biliniyordu. Ordunun güçlendirilmesi, sayısı her gün artan savaşçıların iaşe ve ikmali için yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç duyuluyordu.

Anadolu ve Bağdat demiryollarının Hükûmet tarafından işletilmeğe başlamasından sonra, demiryollarının daha çok askerî ulaşıma ayrılması öngörülmüş, sivil ulaşımın kısıtlanması düşünülmüştü. Demiryollarının taşıma ücretleri, hattın bulunduğu yere göre 1888, 1892 ve 1902 yıllarında hazırlanan tarifelere göre alınmaktaydı. Aradan geçen uzun sürede para değerindeki düşmeler demiryolu ulaşımını ucuz hale getirmişti. Bir yandan gelir temin etmek, bir yandan da demiryollarındaki sivil ulaşımı kısıtlayarak hatların daha çok askerî ihtiyaçlara ayrılmasını sağlamak için, bütün hatların ücret tarifeleri, 25 Nisan 1921 günü başlamak üzere altı kat artırıldı (357).

20 Eylül 1920 gün ve 23 sayılı İhracat Rüsumu Kanunu ile Anadolu'nun başlıca ihraç malları olan tarım ürünlerinin yaban-

(357 9 Nisan 1921 gün ve 110 sayılı Kanun.

cı ülkelere ve düşman işgali altında bulunan Osmanlı topraklarına ihracından evvelce malların değerleri üzerinden alınan vergi, malların ağırlık veya adetleri üzerinden alınan vergiye dönüştürülmüştü. Bu sistem değişikliği sırasında vergi miktarları gelir artırıcı şekilde düzenlenmiş, fakat uygulamada nasıl bir sonuçla karşılaşılacağı bilinemediğinden, malların fiyatlarında yükselme veya düşme olduğu takdirde, malların kilo veya adetleri üzerinden alınan vergi miktarını % 50 oranında artırma veya indirme konusunda Bakanlar Kuruluna yetki tanınmıştı (358).

Aradan geçen yedi ay içinde, ihraç mallarının özellikle dış fiyatlarında görülen düşmeler nedeniyle, uygulanmakta olan ihracat vergisi miktarlarının ihracatı ve dolayısiyle ihracattan sağlanan döviz gelirlerini azaltmakta olduğu görülmüştü. Bakanlar Kurulu, kanunla kendisine tanınan yetkiyi kullanarak, Anadolu'dan yabancı ülkelere ve işgal altında bulunan Osmanlı topraklarına ihraç edilen mallardan alınan ihracat vergisi miktarlarında % 50 indirim yaptı (359).

1920 yılı Temmuzunda, ithalâttan alınan gümrük vergisine beş misli zam yapılmıştı (360). Anadolu'nun döviz kaynaklarının zaruri olmayan tüketim mallarının ithal edilmesinde kullanılmasını önlemek, döviz kaynaklarının mümkün olduğu kadar fazlasının dışarıdan silâh ve cephane satınalınmasında kullanılmasını sağlamak, gümrük gelirlerini artırmak gibi çok yönlü amaçlarla yapılan bu beş misli zamla arzu edilen sonuçlara ulaşılamamıştı. Zaruri olmayan ihtiyaç maddeleri ile yabancı menşeli lüks sayılabilecek tüketim malları ithalini yasaklayan ve devlet gelirlerini artırmak amacıyla ithaline izin verilen tüketim mallarından alınan gümrük vergisine yeniden üç misli zam yapan bir kanun tasarısı hazırlandı.

7 Mayıs 1921 günü kabul edilen «Gümrük Tarifesinin B ve D Cetvelleri Hakkındaki Kanun» a göre (B) cetvelinde gösterilen

---

(358) 20 Eylûl 1920 gün ve 23 sayılı Kanun'un 2 inci maddesi

(359) 17 Nisan 1921 gün ve 793 sayı'ı Kararname

(360) 28 Temmuz 1920 gün ve 8 sayılı Kanun

malların ithali kesinlikle yasaklanıyordu (361). Gümrük vergisi üç misli artırılan ithal malları şöylece özetlenebilir : Her türlü tahıl, taneli kuru sebze, yaş ve kuru meyva; kabuklu fındık, ceviz ve benzerleri, taze sebze, zeytin, meyva ve sebze konserveleri, kahve, kakao. reçel, şeker ve şekerli mamûller, turşu, zeytinyağı, pamuk yağı, diğer bitkisel yağlar, odun, her türlü ağaçtan elde edilen ham ve rendelenmiş kereste (362). Bütçe gelirlerinin yaklaşık olarak % 22 sinin gümrük gelirlerinden sağlandığı hatırlanırsa, yapılan 3 misli zamla, devlet gelirlerinde büyük artışlar beklendiği kolayca anlaşılacaktır.

(D) cetvelinde gösterilen ve ithali yasak olan mallar ise şu şekilde guruplandırılabilir : Tütün, sigara, enfiye, hayvan kılları, kuş tüyleri, hayvan derisi, kösele, ayakkabı, eldiven, kürk yapımında kullanılan hayvan postları, kürk ve kürkten mamûl giyim eşyaları, her türlü möble, örgü sepet ve hasırdan mamûl eşyalar, oyun kâğıdı, pamuklu dokuma, her türlü ipek ve ipekli dokumalar, ipekten mamûl gömlek, çorap, eldiven ve benzerî giyim eşyaları; yün, halı, hazır erkek ve kadın elbiseleri, şemsiye, her türlü ziynet eşyası, mermer.

Bu arada, gelir artırıcı olmakla beraber, daha çok yürütülen hizmetlerin giderlerini karşılamayı hedef alan iki malî mevzuat değişikliği yapılmıştır. 30 Mayıs 1921 gün ve 127 sayılı Kanunla posta ve telgraf ücretleri artırılmış; 26 Haziran 1921 gün ve 957 sayılı Kararname ile de tütün idarelerinin depolarına konulan tütünlerin depolama ücretleri artırılmıştır.

Tarım ürünlerinden alınan âşar, bütçe gelirlerinin % 29 unu meydana getirmekte ve genellikle hasat mevsimi tahsil olunmaktadır. İkinci İnönü yenilgisinden sonra, Yunanlıların Uşak ve Kütahya üzerinden Afyon ve Eskişehir yönlerinde yeni bir taarruza kalkışacakları tahmin ediliyor, bu nedenle muhare-

---

(361) 7 Mayıs 1921 gün ve 122 sayılı Kanun

(362) Aslında bir tarım ülkesi olan Anadolu'nun, aynı zamanda tarım ürünleri ithal eder durumda olmasının nedenleri, incelememizin ilk bölümünde belirtilmiştir. Kurtuluş Savaşı boyunca gıda maddeleri ithalinden kaçınılamamış olunması, ekonominin kısırlığı hakkında açık fikir vermektedir.

belerin yapılması muhtemel yerlerdeki âşarın tahsilinin özel bir usule bağlanarak, tarım ürünlerinin savaşın yıkıcı etkilerine uğramadan vergilendirilmesi düşünülüyordu. Bu amaçla hazırlanan kanun tasarısı 3 Temmuz 1921 günü Büyük Millet Meclisine sunulmuştu. Meclis gündeminde birçok kanunların bulunması ve hasat mevsimine uzak bulunulması nedeniyle, tasarının hemen görüşülmesine başlanılmamıştı.

Yunanlılar yüz bin mevcutlu ordularıyla 10 Temmuz 1921 günü iki koldan ileri yürüyüşe başlamışlar, ileri sürülmüş Türk birlikleri ile çarpışarak 13 Temmuz günü bütün cephe boyunca Türk mevzilerinin önüne varmışlardı. Ertesi gün, söz konusu kanun tasarısının görüşülmesine başlanılmış ve 16 Temmuz günü Kanun çıkarılmıştı (363). Kanuna göre, Batı Cephesinde fiilen askerî harekât alanı olan yerlerde, mahalli idare meclisince seçilen bir, köy veya mahalle ihtiyar kurullarınca seçilen iki kişiden oluşan bir kurul, tarla veya harmanlarda bulunan ürünün miktarını tahmin edecekti. Tahmin edilen ürün miktarına göre hesaplanacak âşarın aynen (Buğday, arpa, mısır v.s. gibi ürünün, hesaplanan vergiyi karşılayacak kadar kısmı ürün olarak) veya mükellefin kabul etmesi şartıyla para olarak tahsiline Hükûmet yetkili kılınmıştı.

Ne yazık ki, Kanunun yürürlüğe girdiği gün Yunan taarruzu şiddetlenmiş, sol kanattaki Türk savunması kırılmış, Türk ordusu çember içine girme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığından, Sakarya'nın doğusuna çekilmeğe başlamıştı. 26 Temmuz günü Sakarya ırmağına kadar olan bölgeleri işgal eden Yunanlılar taarruzlarına ara vermişlerdi. Böylece Afyon, Kütahya ve Eskişehir illerinin ürünleri henüz tarlada ve bir kısmı yeni harmanlanmakta iken, Yunanlıların eline geçmiş bulunuyordu. Artık bu illerden âşar vergisi alınamıyacağı gibi, ürünlerinden de yararlanma olanağı kalmamıştı.

Yunanlıların yeniden ileri harekete geçmeleri halinde, Mihalıççık, Polatlı ve Haymana'nın Anadolu'nun tahıl anbarı diye

(363) 16 Temmuz 1921 gün ve 138 sayılı Kanun (Kanun adı : Garp Cephesi Bilfiil Harekâtı Askeriye Sahası Olan Mevakıa Münhasır Olmak Üzere Âşarın Sureti Cibayetine Dair Kanun)

adlandırılan toprakları savaş alanı olacaktı. En kötü ihtimalle bu topraklar da düşman eline geçecek (Nitekim düşman Polatlı yakınlarına kadar sokulacaktır) veya ürünleri geniş ölçüde zarar görecekti. Çatışmaların durduğu 20 günlük aradan yararlanılarak, bu bölgelerdeki ürünlerin hasat edilmesine ve âşar vergisinin genellikle aynen tahsiline hız verildi.

Bu dönemde çıkarılan gelir artırıcı kanunların en önemlisi Askerlik Muafiyeti Vergisi Kanununudur. Hükûmet henüz genel seferberliğe gidilemiyeceğini göz önünde tutarak, gelir sağlamak amacıyla bedel veren Türkler ile müslüman olmayanların altı ay askere alınmamasını öngören bir kanun tasarısı hazırlayarak, 1920 yılı sonbaharında Meclise sunmuştu. Tasarı Bütçe Komisyonunca aynen kabul edilmiş, fakat Millî Savunma Komisyonu tarafından önemli değişiklikler öngörülmüşü. Millî Savunma Komisyonu, şu gerekçe ile Hükûmet tasarısına katılmadığını Genel Kurula arzetmişti: Milletin bütün fertlerinin yurt savunmasına katılması gerektiği bir zamanda, zengin yurttaşların para ödeyerek askerlik yapmamaları, diğer yurttaşlar üzerinde kötü etkiler yapacak; fakirler de ellerindeki çift hayvanlarını, tarla ve tohumluklarını satarak bedel ödemeğe kalkışacaktır. Ayrıca askerî gücü azaltacak olan bu usulün, yalnızca müslüman olmayanlara uygulanması yerinde olacaktır (364).

Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunda 23 Ekim 1920 günü söz konusu kanun tasarısının görüşülmesine başlanılmıştı. Hükûmet tasarısının reddine ve sonuçta Hükûmetin 1921 yılı Mayısın'da «Muafiyeti Askeriye Vergisi Kanunu» adında yeni bir tasarı hazırlayarak sunmasına yol açan görüşmelere, o günlerin havasını ve vatandaşlık mükellefiyeti anlayışını yansıtması bakımından, değinmeyi yararlı buluyoruz (365)

«Vehbi Efendi (Konya Milletvekili) — ..... zenginler bedel vermediğinde, acaba, o bedel verecek zenginlerden ekserisinin cepheye gideceğini mi zannediyorsunuz? Eğer böyle zannediyorsanız, pek ziyade aldanıyorsunuz... Bu bedel verecek zen-

(364) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi - Cilt: 5, S. 132

(365) T.B.M. Meclisi Genel Kurulunun 23 Ekim 1920 günü toplantı tutanakları

ginler yine gitmiyeceklerdir. Fakat paraların kimlerin elinde kalacağını düşünün. Başçavuştan, jandarma erinden başlıyor. (Köy muhtarını unutma sesleri) ... Haydi köy muhtarını da al.. Er, jandarma çavuşu, jandarma yüzbaşısı, polis komiseri, teğmen, doktorlar ve daha büyüğüne kadar git.. (bunları idam ederiz sesleri) Rica ederim, edemiyoruz, aldatmıyalım kendimizi (366). Bedel alacak olursak, hiç olmazsa paralar Hükûmetin sandığına girecek, Milletin masrafına sarfolunacak... Ondan sonra efendiler, bedel alınmadığında, o paralar gittiği yere gittiğinde, o adam hem parasını verecek, hem rahat rahat gezemiyecek (doğru doğru sesleri) işine bakamıyacak efendim. Usul dairesinde, meşrû olarak bedel alacak olursak, o adam rahat rahat gezecek, hem kendi işine bakacak ve hem de sağında solunda hısımından, akrabasından askere gidenlerin işini görecek..»

Vehbi Bey (Manisa Milletvekili) — Efendim, bendeniz, memleket bu kadar felâket geçirdikten, bu kadar güç anlarda bulunduktan sonra da hâlâ Mecliste bedeli nakti alınsın mı, alınmasın mı müzakeresine hayret ediyorum. Memlekette kan vergisi alınması gerektiği bir zamanda, fakirlere siz gidin sınırlarda ölün; zenginlere de siz paranız dolayısiyle gidin, kışın sobanızın başında rahat oturun demeyi hiç bir vicdanın kabul edeceğini zannetmem.

Dursun Bey (Çorum Milletvekili) — ... Bedeli nakdî istisnasız kabul edilmelidir. Nasıl olur da hıristiyanlardan al da islâmdan alma. Bir devlet vatandaşlarının bir kısmına başka türlü, bir kısmına başka türlü muamele etmek, bu yirminci asır medeniyetinde nasıl bir zihniyettir..

Operatör Emin Bey (Bursa Milletvekili) — Madem ki ben Türk ve müslümanım, süngü, tüfek ve top karşısında ölüyorum. Hiç olmazsa Ankara, Sivas, Muş yollarında yol yaparak biraz da onlar soğuktan, açlıktan ölsün (367). Asiller sınıflarının egemen olduğu yerlerde bile askerlikten istisna yoktur efendiler...

---

(366) Sayın Milletvekili, Birinci Dünya Savaşı yılları yolsuzluklarının tekrarlanacağından kuşku duymaktadır. Oysa bir bucuk ay önce çıkarılan «Firariler Hakkındaki Kanun» bu konuda İstiklâl Mahkemelerine son derece geniş yetkiler vermektedir.

(367) Sayın Milletvekili, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Türklerin cephelere gitmesinden ötürü meydana gelen iş gücü açığını kapatmak için azınlıklardan kurulan «İşçi Taburlarına» değiniyor.

Mazhar Müfit Bey (Hakkâri Milletvekili) — ... Önümde elli kişilik bir asker kafilesinin Ulukışla'ya gitmekte olduğunu gördüm ve kendilerine hoş beş, merhabadan sonra nasılsınız dedim. Biri dedi ki, memnuniyetle gidiyoruz, çünkü şu üç atlıyı gördünüz mü, bunlar köyün ayânının ve eşrafının oğullarıdır. Geçen harpte (Birinci Dünya Savaşı kastediliyor) bu domuzlar gitmedi - Billâh tâbir budur - Dedim ki, ama onlar atlı, sen yayasın. Ne fark var, tek gitsinler de, ben onların ardından yürüyeyim. İkinci bir misâl, Ereğli'de kaymakamla Hükûmet konağından çıkarken, üç beş yüz kişilik bir askerî müfreze gördük. Hal ve hatır sorduktan sonra, kaymakam bir arzunuz var mıdır dedi. Bunlardan üç beş kişi meydana çıkarak, şu nahiyeden bizim ağanın filan oğlu kaldı, onu da yarına kadar getirmezseniz, biz de gitmiyeceğiz dediler... Üçüncü canlı bir misâl daha, içimizde Muhtar Bey isminde bir zat Adana Milletvekilidir zannederim. Bu zatı âli bendenize anlattı. Şurada sorabilirsiniz. Cepheyi gezerken siperde, toprak içinde bir askerle görüştüm buyurdular, sordum hemşerim bir derdin var mı? Cevap verdi. Bu toprağın sahibi niçin geride oturuyor da, ben onun tarlasını muhafaza için bu siperde oturuyorum? Nerede bu herifler, nerededir? (Bravo sesleri). Bunlar size birer misâl efendiler.»

Sonuçta, bütün yurttaşların askerlik mükellefiyetine tâbi oldukları, hazineye gelir sağlamak için de olsa, kimseye ayrıcalık tanınamıyacağı görüşünde birleşilmiş ve Hükûmetin tasarısı kanunlaşamamıştı.

Hükûmet bu kez, 15 Mayıs 1921 günü yeni bir kanun tasarısı hazırlayarak Meclise sundu. Tasarının gerekçesinde, yaşıtları asker olduğu için onlara nazaran sanat ve ticaretlerini devam ettiren azınlıkların menfaat temin ettikleri, bu nedenle yaşıtlarının silâh altında geçirecekleri her yıl için belirli para ödemeleri gerektiği ifade ediliyordu (368). Bu ödemelerle bütçeye 5 milyon lira gelir sağlanacağı umuluyordu.

Kanımızca, gerekçede belirtilmemekte beraber, Anadolu'daki azınlıklara, özellikle Rumlara güvenilemiyordu. Karadeniz Böl-

(368) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi - Cilt: 11, S: 286

gesinde, Pontus Devleti kurmayı amaç edinen Rum çeteleri faaliyet gösteriyor. Yunanlılar tarafından işgal edilen yerlerdeki Rumlar, her fırsatta Yunan ordusunu destekliyor; askerlere türlü hediyeler veriliyordu. Hattâ, Ege Bölgesi, Marmara ve Trakya'da bulunan yerli Rumlar gönüllü olarak Yunan ordusuna katılmışlar, bunlardan özel tümenler kurulmuştu (369). Daha sonra, Yunanlılar muharebelerdeki kayıplarını kapatmak için yerli Rumları zorla silâh altına almışlardı (370). Azınlıklara güvenilemediğinden silâh altına alınmaları söz konusu olmuyor, hattâ Birinci Dünya Savaşında olduğu gibi «İşçi Taburları» kurulması bile düşünülemiyordu. Unutmamak gerekir ki, 1921 yılı Temmuzunda, yalnızca Ankara ili sınırları içinde yirmi bin civarında Rum azınlığı mevcuttu (371). Kendi arzularına bırakılmakla beraber, askerlik çağındaki azınlıkların çok büyük bir çoğunlukla para ödemeyi askerlik yapmaya tercih edecekleri muhakkaktı.

1921 malî yılı başından itibaren uygulanmağa başlanacak olan «Askerlik Muafiyeti Vergisi Kanunu»na göre (372) yaşıtları silâh altına alınan müslüman olmayanlardan (her türlü azınlıklar kastediliyor), bedel ödeyerek askerlikten muaf olmak isteyenler, millî amaçların elde edilmesine kadar askerlik hizmetinden muaf kılınacaklardır. Yıllık bedel miktarının tesbit edilmesinde azınlıkların gelir durumları göz önünde tutularak bir dereceye kadar sosyal adalet sağlanmak istenmiştir. Şöyle ki; bedel ödemek isteyenler; âşar, hayvanlar vergisi, bina ve arazi vergileri, ticaret kayıtları ve benzeri malî durum hakkında fikir veren faktörler göz önünde tutularak üç dereceye ayrılmaktadır. Birinci dereceye girenlerden yılda 1000 lira, ikinci dereceye girenlerden 600 ve üçüncü dereceye girenlerden yılda 300 lira bedel alınacaktır.

---

(369) Yunan ordusu saflarında gönül'ü olarak çarpışırken esir düşen yerli Rumlar savaş esiri sayılmamışlar, uyruğu bulundukları devlete karşı savaşmalarından dolayı İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmışlardır.

(370) Bir Egeli Rumun ilginç anıları Türkçeye çevrilmiştir. (Dido SOTIRIYU - Benden Se'âm Söyle Anadolu'ya)

(371) 1914 yılı resmî nüfus sayımına göre tahmin yapılmıştır.

(372) 21 Temmuz 1921 gün ve 139 sayılı Kanun

Azınlıklardan bedel ödeyerek askerlik hizmetinden muaf olmak isteyenlerin girecekleri dereceler; mahalli idare meclisleri, ticaret ve ziraat odaları, ticaret odası olmayan yerlerde belediye meclisi tarafından tesbit edilmektedir (373). Tahsilât malsandıklarınca yapılmakta, Maliye Bakanlığı bedelleri, o yıl yaşıtları silâh altına alınanlar için iki, diğerleri için dört taksitte tahsil etmeğe yetkili kılınmaktadır. Bedel ödemeyi kabul edip de sonradan firar edenlerin bedelleri, menkul ve gayrimenkul mallarının satılması ve yetmediği takdirde kefilinden alınmak suretiyle tahsil olunacaktır. Bedel ödemek yerine askere alınmayı isteyenler silâhlı veya silâhsız hizmetlerde kullanılacak, fakat hizmet gördükleri yer hiç bir zaman ikâmet ettikleri yere yakın olmayacaktır (374).

Yunanlıların Sakarya ırmağına kadar olan toprakları işgal etmesiyle, bu toprakların gelirlerinden yoksun kalınmış; buna karşılık Doğu Ordusunun kazandığı zafer sonucu kazanılan toprakların gelirlerinin kurtuluş savaşı emrine verilmesi yoluna gidilmiştir. Ruslar, işgal altında bulundurdukları Doğu Anadolu topraklarında «Maktu Vergi» sistemi uyguluyorlar, mükelleflerin gücüne göre yıllık belirli miktarda ve genellikle tek bir vergi alıyorlardı. Kars, Ardahan ve Artvin illeri ile Iğdır ve Sürmeli ilçeleri Ermenilerden geri alınınca, bu yerlerin bina, arazi ve âşar vergileri matrahlarının tespitinin uzun süreceği düşünüldü. Sakarya'ya kadar olan topraklardan kaybedilen devlet gelirleri nin, doğuda kazanılan yerlerin vergilerinin kısa zamanda tahsil edilmesi ile giderilmesi istendi. Düşmanın yeniden saldırıya geçeceği bilindiğinden, 11 Ağustos 1921 günü Büyük Millet Meclisine sunulan Hükûmet tasarısı, aynı gün kabul edilerek kanunlaştı ve hemen yürürlüğe girdi.

11 Ağustos 1921 gün ve 145 sayılı Kanuna göre, 1921 yılı için Kars, Ardahan ve Artvin illeri ile Iğdır ve Sürmeli ilçelerin

(373) Günümüzde de, götürü gelir vergisi mükelleflerinin ödeyecekleri gelir vergisi miktarları aynı usul ile tespit edilmektedir. (31.12.1960 gün ve 193 sayılı, Gelir Vergisi Kanununun 46 ve 64 üncü, 4.1.1961 gün ve 213 sayılı vergi Usul Kanununun 40, 72 ve 73 üncü maddeleri)

(374) 21 Temmuz 1921 gün ve 139 sayılı Kanunun 1, 2, 3 ve 4 üncü maddeleri.

de bina, arazi ve âşar vergileri yerine sayılmak üzere, Rus yönetimi zamanında uygulanan «Maktu Vergi» tahsil edilecekti Verginin tahsilinde, bir ruble altmış kuruş olarak hesaplanacak ve 1921 yılında evvelce göç ettikleri yerden dönenlerden vergi alınmayacaktı. Kanunun yürürlüğe girmesi ile bu yerlerden pratik bir şekilde ve kısa sürede bütçe geliri sağlanmıştır.

İkinci İnönü Muharebesinden, Sakarya Meydan Muharebesinin sonuna kadar çıkarılan gelir artırıcı kanunlar, görüldüğü gibi, Sakarya'da 22 gün ve 22 gece sürecek olan çarpışmaların gerektirdiği sürekli ikmale yetecek bir gelir artışı sağlayamamıştır. Sakarya Muharebesinin aşırı tüketimi, ileride değineceğimiz «Tekâlifi Milliye» adlı kanun kuvvetindeki emirlerle halktan toplanan mal şeklindeki vergilerle karşılanabilecektir.

b) Bütçe Avansları ve Giderler :

1920 yılı Bütçe Kanunu malî yılın son günü olan 28 Şubat 1921 günü kanunlaşmıştı. Oysa, normal olarak bu güne kadar 1921 yılı Bütçe Kanununun çıkarılmış olması gerekiyordu. Olağanüstü durum nedeniyle, ancak geçmiş malî yıla ait bütçe çıkarılabilmiş, asıl Mecliste görüşülmesi gereken 1921 yılı bütçesi, görüşülememişti. 1 Mart 1921 günü, 1921 malî yılı başlayınca, bir gün önce kabul edilen ve Maliye Bakanlığına bütün devlet giderleri için 2.000.000 lira harcama yetkisi veren avans kanunu uygulanmağa başlanmıştı. Daha sonra, doğu illerinde görevlendirilmek amacıyla kurulan 1000 kişilik süvari jandarma gücüne gerekli atların satınalması için 80.000 liralık ve genel giderlerde kullanılması için 8.000.000 liralık iki yetki daha tanınmıştı. İkinci İnönü Muharebesi sonuçlandığında, Maliye Bakanlığına verilen harcama yetkisi, yukarıda saydıklarımızın toplamı olan 10.080.000 liradan ibaretti.

Ancak, Maliye Bakanlığı bu avansların büyük bir kısmını yalnızca savaş giderlerinde kullanılmak üzere mevkuf tutmuştu. Maliye Bakanlığının anî askerî ihtiyaçlar doğduğu zaman kullanılmak üzere avansı mevkuf tutması, Millî Savunma Bakanlığı dışındaki daireleri güç duruma sokmuş, en zaruri giderlerini bile yapamaz duruma düşmüşlerdi. Erzurum - Erzincan demiryolu inşaatı için Maliye Bakanlığına 200.000 liralık harcama yetkisi

verilirken, bu avansın da mevkuf tutulmasını önlemek için özel hüküm konulmuştu (375).

Maliye Bakanlığının, anî askerî ihtiyaçların doğması halinde verilen avanslar toplamını aşan harcamalar yapmak zorunda kalarak, kanunsuz harcamalarda bulunmamak için avansların önemli kısmını mevkuf tutması, hiç kuşkusuz, çok yerinde bir tedbirdi. Millî Savunma Bakanlığı dışındaki dairelerin böyle bir tedbirle tasarrufa zorlanması sonucu, İkinci İnönü Muharebesinin gerektirdiği harcamalar daha rahat yapılmış, ihtiyaç yerlerine para akımı kolaylaşmıştı.

İkinci İnönü Muharebesinin üzerinden iki haftayı aşan bir süre geçmiş, diğer dairelerin hizmetlerinde ödenek olmamasından dolayı görülen aksaklıkların giderilmesine sıra gelmişti. 30 Nisan 1921 günü çıkarılan bir kanunla, 27 Şubat ve 24 Mart 1921 günlerinde çıkarılan kanunlarla verilen avanslardan savunma hizmetlerine karşılık tutulmuş olan ödeneklerin, 1 Mayıs gününden itibaren diğer dairelerin hizmetlerine ayrıldığı kabul edilmiştir (376). Bu kanun, örtülü olarak, Maliye Bakanlığının askerî ihtiyaçlar için verilen avans tavanını aşması halinde buna göz yumulacağına, bu nedenle diğer dairelerin ödeneklerinin mevkuf tutularak sıkıntıya sokulmalarına gerek olmadığına işaret etmektedir.

Düşman işgalindeki topraklardan kaçarak iç bölgelere sığınanların yedirilmeleri, tedavileri ve taşınmaları hizmetleri için 150.000 lira avans verilmiştir (377). Daha sonra, Millî Savunma Bakanlığı dışında kalan bütün dairelerin Ağustos ayı sonuna kadar yürütecekleri hizmetler için 10.000.000 liralık harcama yetkisi veren kanun çıkarılmıştır. Millî Savunma Bakanlığının dışta tutulmasının nedeni, askerî ihtiyaçların avans miktarları ile sınırlandırılmaksızın giderilmesini sağlamak, rahat harcama olanağı yaratmaktadır (378).

(375 28 Nisan 1921 gün ve 115 sayılı Kanun

(376) 30 Nisan 1921 gün ve 119 sayılı Kanun

(377) 25 Haziran 1921 gün ve 129 sayılı Kanun

(378) 2 Temmuz 1921 gün ve 130 sayılı Kanun

Haziran ayı başında, bütün silâhlı kuvvetlerin yiyecek maddeleri satınalmalarını düzenleyen bir talimatname Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulmuştur (379). 6 ıncı maddesi, talimatnamenin hangi maksatla hazırlandığını açıklamaktadır :

«Ordu ihtiyaçlarının önemi gözönünde tutularak, iaşe ve diğer maddelerin sağlanmasında «Tekâlifi Harbiye Kanununun» yürürlüğe konulmasına gerek duyulmaması için hazırlanan bu talimatnamenin, iyi niyetle uygulanmasına ve mal sahiplerinin kuşkuya düşmelerine meydan verilmiyerek takdir olunan erzak bedellerinin malî durumun elverdiği ölçüde ödenmesine özel itina gösterilecektir.»

Talimatnameye göre, ordunun buğday, arpa, bulgur, nohut, kuru fasulye, mercimek ve benzerî ihtiyaçları; en büyük mülkiye memurunun (vali veya kaymakam) başkanlığında en büyük maliye memuru (defterdar veya malmüdürü) ve askerî birlik komutanı ile idare meclisi, belediye ve ticaret odasından seçilecek ikişer üyeden oluşan bir komisyon tarafından satınalınacak ve ordu birliklerine teslim edilecektir. Satınalınan yiyecek maddelerinin bedelleri maliyece kısım kısım ödeneceğinden; kimden, ne miktar, ne cins ve ne fiyat ile satınalınmış olduğunu belirleyen bir defter düzenlenecek ve her hafta sonunda Maliye ve Millî Savunma Bakanlıklarına birer cetvel gönderilecektir. Satın alınan malın değeri tespit edilirken ne hazinenin, ne de satıcıların zarar görmiyecekleri biçimde hakka ve adalete uygun olarak davranılacak ve satıcıya malın teslim alındığına dair bir tutanak verilecektir.

Haftalık cetvellere dayanılarak kimlere ve ne miktar ödeme yapılacağı Maliye Bakanlığınca tespit edilerek ilgili Saymanlıklara bildirilecektir.

Ana hatlarını yukarıda belirttiğimiz söz konusu talimatname, bir yandan maliyenin gelir sıkıntısını göstermekte, bir yandan da İkinci İnönü Muharebesinden sonra yenilginin acısını çıkarmak isteğiyle yeniden ve büyük çapta saldırıya geçmeleri

(379) 2 Haziran 1921 gün ve 928 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan talimatname.

beklenen Yunanlılara karşı yapılacak savunmanın kuru yiyecek stoklamalarına başlanacağını göstermektedir. Devlet Hazinesi bütün satınalmaları karşılayacak paraya sahip değildir. Gelirlerin tahsilâtının en düşük olduğu günlerde stoklamalara girişilmektedir. Devlet gelirleri daha çok tarım gelirlerine dayandığından, yaklaşan hasat mevsimine kadar fazla ödeme yapılamayacaktır. Elde mevcut para kadar ödenecek, geri kalanı devlet gelirleri tahsilâtı yapıldıkça kısım kısım ödenecektir. Hazinede mevcut paralarla ve sonradan yapılacak gelir tahsilâtı ile kimlere ve ne kadar ödeme yapılacağını ise Maliye Bakanlığı tespit edecektir.

Böyle bir satınalma yoluna gidilmesinin gerekçesinde, «Tekâlifi Harbiye Kanununun» yürürlüğe konulmasının arzu edilmediği ve bundan ötürü veresiye satınalmalara başvurulduğu ifade edilmektedir. Zira, Tekâlifi Harbiye Kanunu, askerî ihtiyaçların giderilmesinde zor kullanmaya ve gerektiğinde el koymaya kadar varan sert tedbirlere başvurulmasına yetki veren hükümler taşımaktadır. Hükûmet şimdilik sert hükümlerin uygulanmasını arzu etmemektedir. [Ne yazık ki, Hükûmetin olanca iyi niyetine rağmen, iki ay sonra Anadolu en karanlık günlerini yaşayacak, bu kez Tekâlifi Harbiye Kanunu yerine, kanun kuvvetindeki «Tekâlifi Milliye Emirleri» uygulanmağa başlanacaktır.]

1921 yılı Temmuz ayı başında Kurtuluş Savaşı yıllarının en ilginç kanunlarından biri yürürlüğe girmiştir. «Askerî Birliklerden Askerî Elbise ve Teçhizat ile Firar Edenlerin Mükellefiyeti Hakkındaki Kanun»a [380] değinmeden önce, böyle bir kanuna neden gerek duyulduğunu belirtmek yararlı olacaktır.

Balkan Savaşı ve ardından dört yıl süren Birinci Dünya Savaşının bütün cephelerini Anadolu Türkleri tutmuşlar, 10 - 12 yıl askerlik yapanlara rastlamak olağan olmuştu. Uzun seferberlik yılları birçok sosyal problemlerle birlikte, bazı yılgınlıklara da sebebiyet vermişti. Uzun yıllar askerlik nedeniyle bir meslek

[380] 7 Temmuz 1921 gün ve 132 sayılı Kanun

sahibi, iş güç sahibi olamıyanlar (381), Monros Mütarekesinden sonra yeni bir hayat kurma çabaları sürdürürlerken, bu kez Kurtuluş Savaşı için askere çağırılmışlardı. Galiçya, Yemen, Süveyş, İran gibi uzak ve yabancı diyarlarda çarpışan Anadolu askerleri, bu sefer kendi toprakları için çarpışacaklarına inanmakla beraber; bazı askerler, iç isyancıların kışkırtmaları ve yürütülen mücadelenin padişaha ve halifeye karşı olduğunu işlemeleri nedeniyle, bazı askerler de sıla hasretine dayanamamaları yüzünden birliklerinden firar ediyorlardı (382). Bunu önlemek için Hükûmet tarafından bir kanun tasarısı hazırlanarak, 8 Eylûl 1920 günü Büyük Millet Meclisine sunulmuştu.

«Firariler Hakkında Kanun» adını taşıyan tasarının birinci maddesine göre, Hükûmetçe gösterilen süre içinde geri dönmiyen kaçak erlerin evleri yıkılacak, malları ve hayvanları alına-

---

(381) Zaferden sonra Adana'ya giden Atatürk, beraberindekilerle şehri gezerken, dikkatini çeken güzel binalarla ilgileniyor, sahiplerini soruyordu :

— Bu villa kimin?

— Kirkor Efendinin, Paşam

— Bu köşk?

— Dimitri Efendinin, Paşa Hazretleri.

— Ya şu konak?

— Salamon Efendinin..

O sırada Atatürk'ün gözüne toprak damlı bir virane ilişmiş. onun da sahibini sormuştu. Yanındakiler cevap verdiler.

— Recep Çavuşun, Paşa Hazretleri.

Atatürk bu duruma üzülmüş, biraz da sinirlenmişti. Emir verdi : «Çağırın şu Recep Çavuşu!». Recep Çavuş gelince, selâm durmuştu : «Emredin, Paşam». Atatürk sorar :

— Bu villa Kirkor Efendinin, bu köşk Dimitri Efendinin, şu konak Salamon Efendinin, şu virane de senin. Bu Ermeniler, Rumlar, Yahudiler bu binaları edinirlerken sen neredeydin?

Recep Çavuş cevap verir :

— Sizinle beraberdim Paşam! Trablusgarb'ta, Çanakkale'de, Sakarya'da...

(382) Mecliste savunma giderlerinin fazlalığından yakınanlara Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa, birliklerden üniformalarıyla firar edenleri kastederek şöyle cevap vermişti :

«Efendiler, biz askeri değil, milleti giydiriyoruz»

caktı. Ancak, Millî Savunma Komisyonu, şu gerekçe ile tasarıya karşı çıkmıştı :

«..... ev yıkılması memleketimizin esaslı servetini yıkacağı için uygun görülmemiş ve zaten harap bir halde bulunan köylerin bu suretle yıkılması yerinde görülmemiştir. Düşman işgalinden kaçarak gelenlerin yerleştirilmesi için zorluklar içinde çırpınan Bakanlar Kurulu, bu suretle alınan evleri göçmenlere tahsis etmekle daha iyi bir hareket yolu takip etmiş olacağından, kanun maddesinin bu suretle değiştirilmesi uygun görülmüş ve bu maddenin tesir bakımından şiddetini artırmak için «birlikte oturduğu ailesi fertlerinin başka yere sürülmesini» eklemeyi uygun bularak...»

Millî Savunma Komisyonunun teklifine ise, Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey şöyle karşı çıkmıştı : (383).

«... Deniliyor ki, kaçan askerin malları alınacaktır, ailesi sürülecektir. Arkadaşlar, ilâhi ve dünyevî hiçbir kanun hatırlamıyorum ki bir suçluyu değil, yakalayamadık diye evlâtlarını, masum çocuklarını, karısını öldürsün, kurban etsin! Bu itibarla düşünüyorum, acaba hicrete götürdüğümüz, tarlasından, ineğinden, koyunundan uzaklaştırdığımız kadınlar ve çocuklar gittikleri yerlerde yaşıyabilecekler mi?

..... Acaba ölüme bugün götürürken ölümle korkuttuğumuz (zira asker kaçaklarının idam edilmesi de tasarıda yer alıyordu) adam kaçmak isterse, kendi canını kurtarmak isteğine düşerse, acaba ailesinin yıkılması ve sürülmesi korkusu onu durdurabilir mi? Bir adam ki onuru yoktur, bir adam ki ölümden kaçıyor, belli olan ölümden, düşmanın önünden kaçıyor, kendi canını kurtarmak istiyor, o evini, karısını, çocuğunu ihmal edebilir. Bu itibarla ne olacak? Köyünde yakalanmak ihtimaline karşı doğruca dağa çıkacak ve bu suretle de Anadolunun her tarafını eşkiya ile dolduracağız..»

Sonuçta, ard arda 3 gün tartışılan kanun tasarısı yepyeni bir şekil alarak kanunlaşmıştı. «Firariler Hakkında Kanun» a gö-

(383) Samet AĞAOĞLU - Kuvayı Milliye Ruhu - S. 124 - 125

re, Milletvekillerinden oluşan «İstiklâl Mahkemeleri» kurularak geniş yetkilerle donatılıyor, fakat asker kaçağının evinin yıkılması ve ailesinin sürülmesi gibi cezalar söz konusu edilmiyordu (384).

Hükûmet, birliklerinden firar edenler için hazırladığı tasarının değişik bir şekil alması üzerine, 5 Ocak 1921 günü Meclise yeni bir tasarı sundu. «Askerî Birliklerden Askerî Elbise ve Teçhizat ile Fırar Edenlerin Mükellefiyeti Hakkında Kanun» adındaki tasarıya göre, birliklerinden askerî elbise ve teçhizat ile firar edenlerin beraberlerinde götürdükleri elbise ve teçhizatın bedelleri, memleketlerinde bıraktıkları malların satılması suretiyle tahsil edilecekti. Askerî elbise ve teçhizatın değerleri Kolordu Komutanlıklarınca tayin edilerek kaçağın bulunduğu yer mal memurluklarına (defterdarlıklar ve malmüdürlükleri) bildirilecek, tahsilât mal memurluklarınca yapılacaktı. Kanun 18 Temmuz 1921 günü yayınlanarak yürürlüğe girdi (385). Böylece, firar edenlerin beraberlerinde askerî elbise ve teçhizat götürmek suretiyle hazineye verdikleri zarar giderilmiş olacaktı.

III — OLAĞANÜSTÜ DURUM VE OLAĞANÜSTÜ TEDBİRLER

Türk Kurtuluş Savaşının, hiç kuşkusuz, en önemli dönemi, Sakarya Muharebesi öncesi ve Sakarya Muharebesi olmaktadır. Zira Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerine oranla daha büyük sayıda savaşçılar muharebe alanlarına sürülecek, karşılıklı büyük kayıplar verilecek, Kurtuluş Savaşının kaderini belirleyen 22 gün ve 22 gece süren kanlı boğuşmayı daha az tükenen Türk gücü zaferle sonuçlandıracaktır. Türk milletinin son kuruşuna, elindeki son çift çorabına, dükkânındaki son çivisine kadar zorlanmasıyla kazanılan zafer; aslında cephe gerisindekilerin alın terinin cephedekilerin kanına karışmasıyla sağlanmıştır. Bir başka deyişle, cephedeki askerî gelişmelere göre cephe gerisi mükellefleri, daha doğrusu bütün bir millet yeni yeni mü-

(384) 11 Eylûl 1920 gün ve 21 sayılı Kanun
(385) 7 Temmuz 1921 gün ve 132 sayılı Kanun

kellefiyetlere katlanmış, cephedeki her maddî tükeniş, cephe gerisinden mal ve hizmet aktarmaları ile giderilmeğe çalışılmıştır. Bu nedenle, özellikle Sakarya mevzileri ötesinde ve mevzilerdeki çarpışmalar ve bu çarpışmaların aldığı sonuçlar ile alınan olağanüstü malî tedbirleri birlikte ele almak gerekmektedir. Cephelerdeki askerî duruma değinmeksizin yalnızca alınan malî tedbirleri belirtmek, bu tedbirlerin değerlendirilmesini imkânsız kılacağı gibi, çoğu zaman anlamsızlaştıracaktır da...

Bu itibarla, milletçe katlanılan külfetleri ve maddî varlıkların son zerrelerine kadar zorlanışlarını incelerken, elden geldiği kadar askerî olaylara da değinmeğe çalışacak, cephe gerisindeki olaylarla cephedeki olayları birlikte ele almağa çalışacağız.

Şunu belirtelim ki, amacımız Sakarya Muharebesinin askerî yönünü bütün genişliği ile ortaya koymak değildir. Bu konuda kendimizi yetkili bulmadığımız gibi, askerî olayları değerlendirebilecek ihtisas ve yeteneğe de sahip değiliz. Aslında oldukça kuvvetli askerî bilgi ve kurmaylık ihtisasını gerektiren cephe olaylarının askerî yönden değerlendirilmesi, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığınca yürütülen uzun ve değerli çalışmalar sonucu ortaya çıkarılarak, araştırıcıların ve yeni kuşağın istifadelerine sunulmuş bulunmaktadır. Konumuzla ilgili askerî olaylara eğilirken, söz konusu çalışmalardan geniş ölçüde yararlanmış bulunuyoruz (386).

a) Türk Savunmasının Kırılması ve Sakarya'nın Doğusuna Çekiliş :

İkinci İnönü Muharebesi yenilgisinin acısını çıkartmak için yeniden saldırı hazırlıklarına başlayan Yunanlılar, Sevr Andlaşmasının zorla kabul ettirilmesi gerektiğine inanan İngilizlerin teşviki üzerine 10 Temmuz 1921 günü Bursa, Uşak ve Dumlupınar kesimlerinden genel taarruza kalkmışlardı. Taarruzun hedef-

(386) Kısaca değinmek fırsatını bulduğumuz cephe olaylarının temel ve geniş kaynağını Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığının Kurtuluş Savaşına ilişkin çeşitli yayınları teşkil etmektedir. Söz konusu değerli yayınlardan özetler çıkararak yararlandığımızdan, askerî olaylara ilgi duyan okuyucu'arımıza yanıltıcı bilgi vermemek için, belirli bir kaynak göstermekten kaçınmış bulunuyoruz.

leri kuzeyden Eskişehir ve Kütahya, güneyden Afyon ve Seyitgazi yönlerine kaydırılmıştı. Bu kez, iki sefer denenmiş ve olumlu sonuç alınamamış olan İnönü mevzilerine cepheden taarruz etmekten vazgeçilmiş; bir kol İnönü'ne doğru yönelirken, daha kuvvetli bir kolun Afyon üzerinden geniş bir kuşatma hareketiyle Eskişehirin doğusuna varması plânlanmıştı. Böyle geniş bir kuşatma hareketiyle Türk Ordusu ya toptan yok edilecek, ya da esir alınacaktı. Afyon ve Eskişehir gibi önemli iki demiryolu kavşağının ele geçirilmesi ile Ankara'nın başta Konya olmak üzere diğer bölgelerle bağlantısı kesilmiş olacağından; Ankara, Sevr Andlaşmasını kabul etmek zorunda kalacak ve Yunanistan Ege Bölgesine hukuken yerleşmiş olacaktı.

Yunan genel taarruzu, Batı cephesindeki birliklerimizce önceden hazırlanmış olan İnönü, Kütahya ve Altıntaş hattında karşılanmıştı. Ancak, Yunanlılar asıl kuvvetleri ile mevzilerimize çatmayarak, zayıf kuvvetlerle tutulmuş bulunan cephenin güney kanadına yönelmişlerdi. Bu suretle, Seyitgazı yönünde ilerliyerek Batı Cephesindeki asıl kuvvetlerimizin gerisine düşmek ve elverişli olmayan bir durumda bu kuvvetleri muharebeye zorlamak amacını gütmüşlerdi. Önceden hazırlanan plânı, Anadolu'ya tantanalı bir biçimde geçerek Yunan ordusunun başkomutanlığını üzerine alan Kral Konstantin uygulamaya çalışıyordu.

Türk Genelkurmayı, beklenen Yunan saldırısına karşı mükemmel bir savunma plânı hazırlamıştı. Her birinin savaşçı sayısı 3000 - 3500 e yükseltilmek üzere mümkün olduğu kadar cok sayıda tümene sahip olmak, hazırlanan plâna uygun düşmekteydi. Çünkü, geniş bir cephenin savunulması gerekiyor, düşmanın muhtemel taarruz yönlerinin hepsinde aynı zamanda kuvvetli bulunulmasını sağlayacak savaşçı ve gereç miktarından yoksun bulunulduğundan, elde çok sayıda tümenin bulunması, savaşcı ve gereç açığını kapayacak kaydırmalara ve manevralara imkân sağlıyordu. Bu amaçla, kısmen yeniden kurulan ve kısmen de öteki cephelerden getirilen kuvvetlerle takviye edilen Batı Cephesindeki Türk birlikleri 20 tümen, yaklaşık olarak 65.000 savaşcıydı. Ayrıca, düşman gerilerine, ulaştırma kollarına akınlar yapmak, demiryolu ve telgraf hatlarını tahrip etmek üzere baskınlar yapacak her biri 30 savaşçıdan kurulu 22 akıncı müfrezesi kurulmuştu.

Bir yarım daire biçimindeki savunma hatlarımıza, Yunanlılar da bir yarım daire teşkil ederek saldırıya geçmişlerdi. Daha çok cephemizin sol kanadına yüklenen Yunanlıların üstünlükleri ilk çatışmalarda açıkca belli olunca, Afyon'un batısında kesin sonuçlar doğurabilecek muharebe kabul edilmiyerek, mevzii muharebeler verilmek suretiyle düşmana kayıplar verdirmekle yetinilmişti. Ne var ki, 16 Temmuz günü sol kanattaki Türk savunması iyice kırılmış, bütün ordu kuşatılmak tehlikesiyle karşı karşıya gelmişti. Durumu ve muhtemel gelişme yönlerini sezen Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa (İnönü) aynı gün öğleden sonra cesaretli bir kararla geri çekilme emri verdi. 17, 18 ve 19 Temmuz günleri devam eden düzenli bir geri çekilişle, Batı Cephesi birlikleri kuşatılmadan ve kayıp vermeden Eskişehir doğusu - Seyitgazı hattına ulaşmayı başardı.

Yunanlılar ileri yürüyüşlerini sürdürerek, 20/21 Temmuz gecesi bütün cephe boyunca Türk hatları önüne geldiler. 21 Temmuz sabahından itibaren Batı Cephesi Komutanlığı, düşman cephesinde meydana gelen elverişli durumdan faydalanmak üzere Eskişehir kesiminde karşı taarruza geçti ise de, ilk saatlerde kazanılan başarı devam ettirilemedi. Kendilerini toparlayan Yunanlılar yeniden taarruza geçtiler, akşama kadar bütün şiddeti ile süren çarpışmalarda, birçok dalgalanmalardan sonra savunma hattı güçlükle korunabildi.

Ancak, cephenin sol kanat açığından ilerleyen bir Yunan kuvvetinin yan ve gerilere etkili olması, cephenin sol kanadını kuşatacak biçimde kuzeye doğru sarkması, aynı zamanda merkezdeki birliklerimiz ile güneydeki birliklerimiz arasındaki boşluğa doğru da diğer bir Yunan kuvvetinin ilerlemesi son derece tehlikeli bir durum yaratmıştı. Sol kanattan ilerleyen ve kuzeye doğru sarkan Yunan kuvveti gece takviye alır ve ertesi gün taarruzuna devam edebilirse, Türk kuvvetlerinin Ankara ile olan bağlantısını kesebilirdi. Bu tehlikeli durum karşısında bütün kuvvetlerin geri çekilmesine karar verildi.

Cephe durumu ile yakından ilgilenen Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan hareketle 18 Temmuz günü Batı Cephesi Komutanlığı karargâhına gitmiş, durumu in-

celedikten sonra Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşaya verdiği emirde özellikle şu noktalar üzerinde durmuştu :

«Orduyu Eskişehirin kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusu ile araya mümkün olduğu kadar büyük bir mesafe koymak lâzımdır ki, ordunun takviyesi ve yeniden düzenlenmesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya doğusuna kadar çekilmek caizdir. Düşman, durmadan takip ederse harekât üslerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları kurmak zorunda kalacak, ummadığı birçok güçlüklerle karşılaşacak; buna karşılık ordumuz toplu bulunacak ve daha uygun şartlara sahip olacaktır.

Bu hareket tarzının en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli bir yerimizi ve çok araziyi düşmana bırakmaktan dolayı halkta meydana gelebilecek moral sarsıntısıdır. Fakat az zamanda elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin gereğini duraksamaksızın uygulayalım. Diğer sakıncalara karşı koyarız.»

Batı Cephesi Komutanlığının Genelkurmay Başkanlığına, bir süre için kesin sonuçlu muharebe kabul etmeden geri çekilme hakkında yaptığı teklif uygun görülerek, düşman karşısında yeteri kadar örtme birlikleri bırakılıp, asıl kuvvetlerin Sakarya doğusuna alınması emredilmişti. Böylece, Yunan ordusu ile aradaki mesafe büyük ölçüde açılarak zaman kazanılacak ve bu arada orduyu takviye ve yeniden düzenleme için zaman kazanılmış olacaktı.

Eskişehir yakınlarındaki muharebeden sonra Yunan ordusu Türk kuvvetlerini takip etmemiş, Batı Cephesi birlikleri 25 Temmuz 1921 akşamına kadar Sakarya doğusuna çekilmişti. Kütahya - Eskişehir Muharebeleri diye adlandırılan bu muharebeler sonunda yapılan geri çekilişte, Eskişehir, Kütahya ve Afyon gibi stratejik değeri bizim için önemli olan şehirler elden çıkmıştı. Bu durum, Anadolu'da büyük bir moral kırıklığına yol açmış, bu nedenle Türk Kurtuluş Savaşı en kritik bir dönemine girmiş bulunuyordu.

Bu muharebelerde Batı Cephesi birliklerinden hiç birisi kendini düşmana kaptırmadığı gibi, Eskişehir dolaylarında Yu-

nanlıları paniğe uğratan bir karşı taarruz bile yapılmış ve daha sonra Sakarya doğusuna kadar stratejik bir geri çekilme hareketi başarılmış bulunuluyordu. Aslında Yunanlılar iki misli silâh üstünlüğüne sahip oldukları halde, Türk ordusunu kesin sonuçlu bir meydan muharebesine zorlayıp yenememişler ve isteklerine boyun eğdirememişlerdi. Buna rağmen çarpışmalar son derece kanlı olmuş, her iki tarafta ağır kayıplar vermiştir. On beş gün süren çarpışmalarda Türk Ordusu, Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri kayıpları toplamından fazla kayıp vermiştir. İnönü Muharebelerinin 1588 şehit ve 2653 yaralı olmak üzere toplam 4241 kaybına karşılık, Kütahya - Eskişehir Muharebelerinde 1522 şehit ve 4714 yaralı olmak üzere toplam olarak 6236 kişi kayıp verilmiştir. Yerlerinin doldurulmasında büyük güçlük çekilen subay kayıplarımız daha da ağırdır. Her iki İnönü Muharebesinin toplam 99 şehit ve 200 yaralı olan subay kaybı, Kütahya - Eski şehir Muharebelerinde 121 şehit ve 267 yaralıya yükselmiştir.

b) Büyük Millet Meclisinin Yetkilerini Mustafa Kemal Paşaya Devretmesi :

Türk Ordusunun Kütahya - Eskişehir Muharebesini kaybetmesi, kaybedilen topraklar ve şehirler, ordunun büyük kayıplar verdikten sonra Sakarya ırmağı gerisine çekilmesi... Bütün bu kayıplar, Anadolu'da, özellikle Ankara'da büyük moral sarsıntısına yol açmıştı. Büyük Millet Meclisi ard arda toplantılar yapıyor, sert tartışmalar oluyordu. Bu arada yenilgiye bir sorumlu bulmak isteyenler, Mustafa Kemal Paşanın otorite ve prestijini yıkma arzusu gösterenler bulunuyordu.

Meclisteki muhalifler, «Ordu nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor? Bunun elbette bir sorumlusu vardır. O nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü elem verici ve feci duruma asıl sebep olanı ordunun başında görmek isterdik» diyorlardı. Bu sözlerle anlatılmak istenen kişi Mustafa Kemal Paşa idi. Sonradan, Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesini teklif edenler olmuş, bu teklife katılanlar çoğalmıştı.

Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, ordunun başına geçmesini isteyenlerin görüşlerini iki gurupta toplamaktaydı. Bir kısmı, ordunun tamamen yenilmiş ve durumun artık düzeltil-

mesine imkân kalmadığına inanıyorlar, bu yüzden duydukları öfkeyi Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde toplamak istiyorlardı. Kendi görüşlerine göre, yenilmiş ve bundan sonra da yenilmeye devam edeceği açıkca belli olan ordunun başına Mustafa Kemal Paşa'nın geçirilmesiyle O'nu harcayacaklarını umuyorlardı. Diğer bir kısım ise, Mustafa Kemal Paşa'ya ve O'nun askerî dehasına içtenlikle inanan ve güvenen insanlardı (387).

Birçok milletvekili ise, Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesini sakıncalı buluyorlardı. Bunlara göre, bundan sonraki muharebede ordunun başarı sağlıyamaması ve yine geri çekilmesi ihtimal dışında değildi. Bu takdirde, Mustafa Kemal Paşa'nın yenik düşmesi ile son ümidin de kaybolduğu gibi bir düşünce ortaya çıkabilirdi. Oysa genel durum, son tedbir, son çare ve son kuvvetlerin elden çıkarılmasını gerektirecek nitelikte değildi. Bundan ötürü halkta son ümidin saklı kalması için Mustafa Kemal Paşa ordunun başına geçmemeliydi (388).

Mecliste her iki tarafın birleştikleri tek nokta, olağanüstü tedbirlerin alınması zorunluluğu konusundaydı. Cephedeki durumu yerinde görüp incelemek amacıyla bazı milletvekillerinden oluşan bir heyet cepheye gitmişti. Cepheden dönen heyet durumu bütün açıklığı ile Mecliste dile getirmişti. Artık olağanüstü tedbirlerin alınmasında gecikilmemeliydi. Cepheden dönen heyet bir kanun teklifi hazırlayarak Meclise sunmuştu. Hazırlanan teklife göre Anadolu yedi bölgeye ayrılıyor ve her bölgeye Büyük Millet Meclisince seçilen birer genel müfettiş gönderiliyordu. Genel müfettişlerin görevi, ülkenin maddî ve malî kaynaklarını savunma için kullanmaktı. Bütün mülkî, askerî ve adlî organlar müfettişin vereceği her türlü emri yerine getirmekle yükümlüydü.

Bu kanun teklifi gizli oturumda tartışılmaktayken, artık Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesi son çare olarak görülmeğe başlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığı üzerine alması konusunda sessiz kalması, sanki komutayı almakta istekli olmadığı havasını yaratmış, felâketin kesin

(387) Kemal ATATÜRK — Nutuk - Cilt. 2, S. 609
(388) A. g. e; S : 610

ve yakın bulunduğu kanısını ortaya koymuştu. Asıl felâketin moral çöküntüsünden doğacağını sezen Mustafa Kemal Paşa, 4 Ağustos 1921 günü yapılan gizli oturumda kürsüye çıkarak önce kendisine gösterilen ilgi ve güvene teşekkür etmiş ve şu önergeyi Başkanlık divanına vermişti (389).

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına,

Meclisin değerli üyelerinin genel olarak beliren isteği üzerine Başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu görevi şahsen üzerime almaktan doğacak faydaları mümkün olan çabuklukla elde edebilmek, ordunun maddî ve manevî gücünü büyük bir hızla artırmak, ikmal ve yönetimini bir kat daha takviye etmek için, Türkiye Büyük Millet Meclisinin yetkilerini kullanmak şartıyla görevi üzerime alıyorum. Ömrüm boyunca millî egemenliğin en sadık bir hizmetkârı olduğumu milletime bir kere daha göstermek için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süre ile sınırlandırılmasını ayrıca talep ederim.

4 Ağustos 1921
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşanın bu önergesi, O'na muhalif olanların ortaya çıkmalarına ve çeşitli itirazlarda bulunmalarına yol açtı. Ordunun başına geçmesi fikrini savundukları halde, verilecek unvanın «Başkomutan Vekili» olmasında direndiler ve Meclisin yetkilerinin kullanılması gibi bir imtiyazın verilmesinin asla söz konusu olamıyacağını ısrarla ileri sürdüler.

Kurtuluş Savaşının en kritik ve Anadolu'nun en karanlık günlerinde bütün sorumluluğu üzerine almağa hazırlanan Mustafa Kemal Paşa, herkese güven veren serinkanlılığı ile aşağıda özetlemeğe çalıştığımız şekilde önergesinin gerekçesini açıklıyordu :

Padişah ve halifeler tarafından verilegelmiş olan «Başkomutan Vekili» sıfatını takınamıyacağını, yapılacak görev fiilen başkomutanlık olduktan sonra, bu sıfatın verilmesinden çekinmeğe yer olmadığını belirtiyordu Mustafa Kemal Paşa.. Ola-

(389) Kemal ATATÜRK — A. g. e., s. 611

ğanüstü durumun varlığı kabul edildiğine göre, alınacak karar ve girişilecek işler de elbette olağanüstü olacaktı. Kararların çabuk ve kesinlikle uygulanması zorunluluğu vardı. Bakanlar Kurulunun, Meclisten izin ve yetki istemesinin sebep olacağı gecikmeler tamir edilmesi mümkün olmayan durumlar yaratabilirdi. Ülkenin bütün kaynaklarının savaşın emrine girmesini sağlayacak emirlerin uygulanabilmesi için Bakanlar Kurulundan izin almakla, Başkomutanlıktan beklenen faydalar sağlanamazdı. Nitekim bugüne kadar zamanın psikolojik etkisi ile genel bir seferberliğe gidilemediğinden ülkenin bütün kaynakları kullanılamamıştı. Bunun için de Büyük Millet Meclisi yetkilerinin Başkomutan Mustafa Kemal'e verilmesi gerekliydi.

Batı Cephesi birliklerinin Sakarya'da verilecek kesin sonuçlu muharebede her bakımdan takviyeye muhtaç olduğu bir gerçekti. Bu birliklerin insan, hayvan, silâh, cephane, araç, gereç ve yiyecek maddeleri ile donatılması çok önemliydi. Belki bunlardan daha önemli olanı, muharebenin devamınca ikmal akımının sağlanmasıydı. Kaynaklar verimsiz ve elde stok da mevcut değildi. Bu sınırsız ihtiyaçların sağlanması ve yerlerine ulaştırılması pek güçtü.

Bunca ağır koşullara ve çaresizliğe bir de zamanın kısalığı eklenince, ümit kapıları iyice kapanmış oluyordu. Çünkü, Yunanlıların tekrar harekete geçerek Sakarya mevzilerine çatmasının bir ay alacağı umulmuştu. Günler geçiyor, zaman boşuna harcanıyordu.

Büyük Millet Meclisinin görüşü, 5 Ağustos 1921 günü iyice berraklaşmış, genel eğilim belli olmuştu. En kısa zamanda köklü ve kesin bir karara varmak gerekiyordu. Ülkenin zaten yetersiz olan tüm olanaklarını, en doğru yolu seçecek kişinin kayıtsız ve şartsız olarak emrine vermek zorunluydu. Zaten kıt ve verimsiz olan kaynakların yanına, bir de zaman kıtlığını eklemenin gereği yoktu. Anî kararlar alınacak ve derhal uygulanacaktı. Yetki tartışmaları bir tarafa bırakılmalıydı artık. Yurdun ve milletin nesi var nesi yoksa, topyekûn, güvenilir bir vatan evlâdının eline teslim edilmeliydi. Bu görüşleri paylaşan milletvekillerinin bulunduğu Büyük Millet Meclisi, dünya parlâ-

mentolarının hiçbirinin sahip bulunmadığı yetkilerle donatılmış bir olağanüstü meclis, bir savaş parlâmentosuydu. Yasama ve yürütme yetkisini elinde tutan Meclis, vatana ihanet suçlarını işleyenleri yargılama yönünden yargı yetkisini de eline almıştı. Bu Meclis, aynı zamanda yüzde yüz halkı temsil ediyor, siyasî partiler olmadığı için parti disiplini gibi bağlayıcı ölçülerle sınırlı bulunmuyordu.

Meclisin o günkü toplantısına başkanlık eden Dr. Adnan Bey (Adıvar), Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur Bey ile sekiz arkadaşının bir kanun teklifi olduğunu belirterek, teklifi okuttu. Edirne Milletvekili Şeref Bey (Aykut), vatanın kurtuluşu ve milletin istiklâlini amaç edinen teklifin tartışmasız kabulunu rica etti ve okunan teklif alkışlarla kabul edildi. Böylece hazırlanan kanun teklifi tartışmasız kanunlaşmıştı. Kurtuluş Savaşının yönetimine, Anadolu'nun bütün kaynaklarının seferber edilmesine çok büyük katkısı bulunan ve zaferin kazanılmasında önemli payı olan kısaca «Başkomutanlık Kanunu» adıyla siyasî tarihimizde yer alan Kanunu, günümüz diliyle aynen almakta yarar buluyoruz :

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkomutanlık Verilmesine Dair Kanun

Kanun No. 144 **Tarihi : 5 Ağustos 1921**

Madde : 1 — **Millet ve ülkenin mukadderatına fiilen elkoyan tek yüce kuvvet olan ve üyelerinden her birinin Anayasal hukuk ve dokunulmazlıkları saklı bulunan ve Başkomutanlığı manevî kişiliğinde taşıyan Türkiye Büyük Millet Meclisi, aşağıdaki kayıtlarla kendi başkanı Mustafa Kemal Paşa'yı Başkomutan olarak görevlendirmiştir.**

Madde : 2 — **Başkomutan, ordunun manevî gücünü en yüksek dereceye çıkarmak, sevk ve idaresini bir kat daha takviye etmek hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin bununla ilgili yetkilerini Meclis adına kullanmağa yetkilidir.**

Madde : 3 — **Adı geçene yukarıdaki maddelerle verilen yetki ve unvan üç ay süre ile geçerlidir. Meclis lüzum gördüğü**

takdirde sürenin dolmasından önce bu yetki ve unvanı kaldırabilir.

Madde : 4 — **Bu kanun yayınlandığı tarihte yürürlüğe girer**

Madde : 5 — **Bu kanunu Türkiye Büyük Millet Meclisi yürütür.»**

Başkomutanlık Kanununun alkışlarla kabul edilmesi üzerine kürsüye çıkan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa teşekkürlerini sunduktan sonra, gösterilen güvene lâyık olmağa çalışacağını, zaferin kazanılacağı konusundaki inancının bir an sarsılmadığını, bu inancının gerçekleşmesi için Meclisin desteğine ve milletin yardımına ihtiyaç duyduğunu belirterek, «Bu dakikadan itibaren Başkomutanlık görevine başlıyorum» demişti.

Dünya tarihinde belki de ilk defa, hür seçimlerle, hür bir parlâmento çatısı altında toplanan parlâmenterler, hür olarak kullandıkları oylarıyla bütün yetkilerini bir kişiye devrediyorlardı. Artık Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın bütün emirleri kanun sayılacaktır (390). O, tek başına bir kanun yapıcı, bir yasama organıdır. Birinci Büyük Millet Meclisi, bir diktatör olabileceği konusunda hiçbir kuşkuya düşmeden O'na yasama yetkisini devretmiş, O'nu tek kurtarıcı kabul etmiştir. Ve Meclis, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın çıkardığı «Tekâlifi Milliye» emirleri ile maddî ve malî kaynakların nasıl seferber edildiğini iki gün sonra görerek, O'na olan güven ve inancı artmış olarak Başkomutanlık yetkisinin süresini ard arda uzatmak büyüklüğünü gösterecektir.

IV — TEKÂLİFİ MİLLİYE

a) Başkomutan Malî Darlıkla Karşı Karşıya

Mustafa Kemal Paşa Başkomutan seçildiği gün, Anadolu'nun malî görünümü nasıldır? Beklenen ve Ankara'nın işgalini hedef alan büyük Yunan taarruzu hangi malî kaynaklarla karşı-

(390) Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından itibaren çıkan bütün Kanun, Meclis Genel Kurulu Kararı ve Kararnameler «Düstur»da yer aldığı halde, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın kanun kuvvetindeki emirlerine yer verilmeyişi gerçekten büyük eksikliktir.

lanabilecektir? Anadolu'nun malî kaynakları uzun sürebilecek bir meydan muharebesi için yeterli midir? Yeterli değilse en geç on gün sonra Yunanlıların genel bir taarruza kalkacakları bilindiğine göre, bu kadar kısa sürede yeni gelir kaynakları nasıl yaratılabilecek, ne gibi malî tedbirler alınabilecektir? Kısacası, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın malî yönden başarı şansı nedir? Bunu bulmağa çalışalım...

Hatırlanacağı gibi, 1921 malî yılı için bütçe hazırlanamamış, bu nedenle malî yılın başlamasına bir gün kala çıkarılan bir kanunla Maliye Bakanlığına tüm devlet giderlerine harcanmak üzere 2 milyon liralık harcama yetkisi verilmişti. Daha sonra bu miktar artırılmış, İkinci İnönü Muharebesi sonuçlandığında avans miktarı 10.080.000 liraya ulaşmış bulunuyordu.

Ne var ki, Maliye Bakanlığı ansızın doğabilecek askerî giderleri karşılamak amacıyla söz konusu avansların büyük kısmını mevkuf tutmuş, bu durum Millî Savunma Bakanlığı dışındaki daireleri parasızlıktan hizmet yürütemez hale getirmişti Fakat alınan bu sert tasarruf tedbiri sayesinde, İkinci İnönü Muharebesinin gerektirdiği harcamalar rahat ve kesintisiz olarak yapılabilmişti. 30 Nisan 1921 günü çıkarılan bir kanunla, Maliye Bakanlığının mevkuf tuttuğu Millî Savunma Bakanlığı dışındaki dairelerin ödenekleri serbest bırakılmış ve dolaylı olarak Maliye Bakanlığına askerî ihtiyaçlar için verilen avans tutarları tavanının aşılması yetkisi verilmiştir. Daha sonra, Millî Savunma Bakanlığı dışında kalan diğer dairelerin Ağustos ayı sonuna kadar yapacakları harcamalar için Maliye Bakanlığına 10.000.000 liralık harcama yetkisi daha verilmişti.

Son verilen avansla ilgili harcamalarda Millî Savunma Bakanlığının dışta tutulması, askerî ihtiyaçların verilen avans miktarları ile bağlı olmaksızın karşılanması amacına dönüktü. Bu şekilde, Maliye Bakanlığına askerî harcamalar için Büyük Millet Meclisi sınırsız bir yetki tanımış oluyordu. Bu yetkiyi sınırlayan tek şey, Anadolu'nun kısır malî kaynaklarıydı. Özetlemek gerekirse, 1921 yılı Ağustos ayı sonuna kadar devlet giderleri tavanı, 20 milyon lira dolayındaki avanslar ile herhangi bir kısıtlamaya tâbi olmayan savunma giderleri toplamından meyda-

na gelmektedir. Bir başka deyişle devlet giderlerinin tabanı 20 milyon lira dolayında, tavanı belli değildir. Tavanı, savunma ihtiyaçlarına harcanan paraların toplamı tayin edecektir.

Koşulların zorunlu kıldığı böyle bir ortam içinde, savunma hizmetlerine ayrılan ödenekler toplamı, harcamaların yapılmasından ve kesin hesapların alınmasından sonra belli olabilecektir. Bu durumu, devlet bütçe ve harcama ilkeleri yönünden incelediğimizde, ortaya çıkan gerçek şudur : Maliye Bakanlığı 1 Mart - 31 Ağustos 1921 günleri arasındaki 6 aylık dönem sırasında topladığı devlet gelirlerinden 20 milyon lirasını diğer dairelere için ayırdıktan sonra, kalanı savunma giderleri için harcayacaktır. Savunma giderleri için tavan söz konusu değildir. 20 milyon liranın üzerinde tahsil edilen bütün gelirler askerî ihtiyaçlar için kullanılabilecektir.

Savunma giderleri Için böyle elâstikî bir yol seçildiği halde, malî kaynakların yetersizliği askerî ihtiyaçlara ayrılan paraları son derece sınırlamaktadır. İkinci İnönü Muharebesinin yarattığı malî sarsıntının giderilme çareleri aranırken, bu kez daha kanlı ve geniş cepheleri kaplayan Kütahya - Eskişehir Muharebeleri başlamış, ordumuz önemli kayıplarla Afyon, Kütahya ve Eskişehir'i bırakarak Sakarya Irmağı doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır. Bu muharebeler, malî kaynakları zorlamakla kalmamış hasat mevsimine girildiği bir sırada üç önemli ilimizin tarımsal devlet gelirleri de kaybedilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan olduğu günlerdeki malî durum, kolayca anlaşılacağı gibi hiç iç açıcı değildir. Hattâ, malî yönden yeni ve büyük Yunan taarruzunu karşılayacak kaynakları bulmak ve yaratmak güçtür. Üstelik, Ordunun yeni bir taarruza karşı yapacağı hazırlıklar için çok kısa bir zaman vardır ve böyle kısa bir zamanda yeni malî kaynaklar bulmak tamamen imkânsızdır.

Anadolu, ölüm - dirim kavgası yapacağı büyük bir Yunan taarruzuna karşı - ki beklenen muharebenin Anadolu'nun son direnişini göstereceği uzun ve kanlı bir çarpışma olacağı tahmin ediliyordu - yeni ne gibi kaynaklar bulabilirdi? O günlerin koşullarını göz önünde tutarak bu durumu tartışalım :

İlk akla gelen, yeni vergiler getirilmesi veya mevcut vergilerde gelir artırıcı değişiklikler yapılması yoludur. Anadolu ekonomisine tarım hâkim olduğuna göre, yeni getirilecek vergi zorunlu olarak tarıma dayalı olacak veya mevcut tarıma dayalı vergilerde gelir artırıcı değişiklikler yapılacaktır. Mustafa Kemal Paşa 5 Ağustos 1921 günü Başkomutanlık görevini yüklenmiştir ve her emri kanun kuvvetindedir. Aynı gün öngördüğü herhangi bir gelir artırıcı kanunu veya gelir artırıcı değişikliği yürürlüğe koyabilir. Fakat, henüz hasat mevsiminin ortasına bile yaklaşılmadığı bir sırada, tarıma dayalı vergilerden kısa sürede bir gelir artışı sağlamak mümkün değildir. Âşar ve hayvanlar vergisi gibi vergilerdeki değişikliğin kısa zamanda uygulanarak tahsil edilmeleri teknik yönden imkânsızdır.

Devlet gelirleri içinde önemli yeri olan gümrük vergilerine yapılacak büyük bir zam vergi gelirini ters yönde etkileyebileceği gibi, kısa zamanda büyük bir gelir artışı da beklenemez. Anadolu'nun dış ticaret olanakları hatırlandığında, gümrük gelirlerine güvenilemiyeceği açıkça görülecektir. İhracatta alınan gümrük vergisi, tamamen tarım ürünleri ihracatından doğduğuna göre, başlıca ihraç malları olan pamuk, üzüm, ipek, zeytinyağı ve fındık ancak Eylûl ayından sonra ihraç edilebilecektir. Oysa, Yunanlıların en geç Ağustos ortalarında taarruza kalkacakları keşif raporlarından anlaşılmaktadır.

Tuz tekeli, devlet gelirlerinin içinde âşar, gümrük vergisi ve hayvanlar vergisinden sonra dördüncü gelmekte ve gelirlerin % 8 ini meydana getirmektedir. Tuz resmine ne kadar zam yapılırsa yapılsın, kısa sürede tuz tüketimi artırılamayacağına göre, üzerinde durmak gereksizdir.

Devlet, dış borçlanmaya başvurarak gelir artırabilir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğunun ödenmesi durdurulan 303,7 milyon lira dış borcu vardır. Dış borç, malî egemenliği önler endişesiyle, Kurtuluş Savaşının başından beri üzerinde hiç durulmayan bir konudur. O günlerin dış borç verebilecek ekonomik güce sahip ülkeleri Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'dır. Amerika Birleşik Devletleri yeniden kabuğuna çekilme politikasına dönmüştür. Kendileriyle savaş ha-

linde bulunduğumuz İngiltere, Fransa ve İtalya'dan dış borç alınması elbette ki düşünülemez. Rusya'dan ise bir miktar dış yardım alınmakla beraber, bugünlerde büyük bir artış beklenemez.

Emisyon yoluyla gelir temin etmek, hem de kısa sürede büyük gelir sağlamak mümkündür. Fakat doğuracağı sonuçlar, savaştan daha yıkıcı olabilecek, zaten kapalı bir ekonomik düzen görüntüsü veren Anadolu ekonomisi büyük bir buhrana hızla itilmiş olacaktır. Zira karşılıksız basılan paralar, ekonomik verimi olmayan alanlarda, savaş tüketiminde kullanılacak, üretimde herhangi bir artış görülemiyeceğinden, Birinci Dünya Savaşı sonrasının yarattığı enflâsyonist ortamın da yardımıyla, fiyatlar hızlı bir tırmanışın içine girecektir. Kısa sürede ortaya çıkacak olan hızlı fiyat artışları nedeniyle, devlet ihtiyaç duyduğu mallar için eskisine oranla daha fazla para ödeyecektir. Belki kendi sebep olduğu fiyat artışlarının doğurduğu gider artışlarını karşılamak için yeniden karşılıksız para basmak zorunda kalacak ve fiyat tırmanışlarını yeniden hızlandırmış olacaktır.

Emisyon yoluna başvurulması teknik bakımdan da imkânsız görülmektedir. Zira, Anadolu'da kâğıt para basacak tesisler mevcut değildir. Ayrıca, piyasada altın para hâkimdir ve Birinci Dünya Savaşında basılan Osmanlı Kaimeleri (banknot para) altının yanında arzu edilen para durumuna gelememiştir. Piyasada tedavülde bulunmakla beraber, devamlı değer kaybetmekte olduğundan kâğıt para benimsenememiştir. Bu yüzden, Maliye Bakanlığı hiç olmazsa bütçeden yapılan subay ve memur aylıkları ödemelerinin kâğıt para ile yapılmasını teklif etmek zorunda kalmış ve 29 Ocak 1921 gününden sonra bütün aylıkların kâğıt para ile ödenmesine başlanmıştır (391).

5 Ağustos 1921 günü kanun kuvvetinde emir verme yetkisine sahip olarak Başkomutanlık görevine başlayan Mustafa Kemal Paşa, bu yetkiyi nasıl kullanacak, bir iki hafta içinde beklenen ve Ankara'yı işgali hedef alan büyük Yunan taarruzunu karşılamak için kısa zamanda hangi malî kaynağa el atabilecektir? Durum gerçekten ümitsizdir. Ayrıntıları ile belirttiğimiz gi-

(391) 29 Ocak 1921 gün ve 93 sayılı Kararname

bl yenl vergiler getirilmesi, mevcut vergi kanunlarında gelir artırıcı değişiklikler yapılması, dış borçlanma, dış yardım ve emisyon gibi malî tedbirlerin hiç birinin - en azından çok kısa sürede - uygulama olanağı yoktur. Kala kala geriye bir tek klâsik malî tedbir kalmaktadır : iç borçlanma...

O günlerin ekonomik koşulları hatırlandığında, ortamın klâsik bir iç borçlanmaya hiç elverişli olmadığı görülecektir. Bir kere, iç borçlanmanın ilk şartı, piyasada devletin çıkaracağı tahvilleri satın almağa istekli malî kuruluşların, bankaların ve varlıklı özel kişilerin mevcut olmasıdır. Oysa, Anadolu'da bu saydıklarımızın tahvil almağa isteklisini değil, isteksizini bile bulmak güçtür. Herhangi bir malî kuruluş yoktur. Mevcut tek millî banka olan Ziraat Bankası, yüklendiği hizmetlerin bile altından zor kalkabilmektedir. Tarımsal üretimin azalmaması için bütün gücünü seferber ettiğinden, ayrıca tahvil alabilecek durumda değildir. Halkın tasarruf gücü hemen hemen hiç kalmamıştır. Büyük sermaye sahipleri de mevcut olmadığından, devlet tahvillerinin özel kişilere satılma şansı sıfıra yakındır.

Akla en son, zorunlu iç borçlanma gelmektedir. Devlet tahvil çıkaracak ve halkı tahvil satın almakla yükümlü kılacak, zorlayacaktır. Diğer malî tedbirlere oranla, en uygun yolun zorunlu iç borçlanma olduğu anlaşılmaktadır. Fakat görünüşte tek çıkar yol gibi akla gelen zorunlu iç borçlanma, bir takım güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Devlet tahvili çıkarmak kolay iş değildir. Önce, iyi cins kâğıt, taklidi zor ince desenli bir klişe ve düzgün baskı yapabilecek bir matbaa gereklidir ki, bunları Anadolu'da bulmak imkânsızdır. Osmanlı İmparatorluğu bile tahvillerini Avrupa'da bastırmış, İstanbul'daki matbaalara güvenememiştir. Avrupa'da tahvil bastırma olanağı olsa bile, zaman kısadır.

Bir an için Maliye Bakanlığında ihtiyacı karşılayacak kadar basılmış tahvil olduğunu kabul edelim. Bu tahvillerin halkın zorla borçlandırılması yoluyla paraya çevrilmesi, bir hafta veya on gün içinde tamamlanamıyacak; postanın onbeş yirmi günde ulaştığı yerlerden sonuç alınması aylar sürecektir. Tahvillerin paraya çevrilmesinden sonra, o paralarla alınacak ordu ihtiyacı

mal ve malzemelerin birliklere ulaştırılması gerekmektedir ki, başarı şansı Yunanlıların taarruzlarını geciktirmelerine bağlı kalmaktadır.

Devletin, tahvil karşılığı olmaksızın borçlanmaya gitmesi mümkündür. Bu durumda, Maliye Bakanlığının taşra örgütü olan defterdarlık ve malmüdürlüklerinde yükümlüler adına hesaplar açılacak, iç borçlanma karşılığı yükümlüden yapılan tahsilât hesabına kaydedilecektir. Bu şekilde, Hazinenin daha çabuk gelir sağlayabileceği düşünülebilir. Ancak, kimler iç borçlanma ile yükümlü tutulacak, zorunlu iç borçlanmanın miktarı kişilerin mali güçlerine göre nasıl tesbit edilebilecektir? Mevcut vergilendirme sistemi, bütün yurttaşların malî durumu hakkında bilgi toplayan izleme ve yoklama işlemlerinin yürütülmesine imkân vermemekte, dolayısiyle mükelleflerin malî durumları hakkında bilgi edinmek mümkün olamamaktadır. Bu durumda, kimlerin ve ne kadar zorunlu iç borçlanma ile yükümlü tutulacağının, her yükümlü için ayrı ayrı tespit edilmesi gerekmektedir. Bu ise, en az yeni bir verginin yürürlüğe konulması kadar zahmetli ve zaman alıcı olacaktır.

Görülüyor ki, malî durum son derece kritiktir. Mustafa Kemal Paşa, kanun kuvvetinde emirler verme yetkisiyle Başkomutan olmuş, düşmanın on gün içinde genel ve büyük bir taarruza kalkacağı öğrenilmiş, Anadolu'nun savunma hazırlıklarını mevcut malî kaynaklarla yürütemiyeceği, hele uzun sürebilecek büyük bir muharebenin giderlerini karşılıyamıyacağı iyice anlaşılmıştır. Bütün bunların yanısıra, her emri bir kanun gibi yürürlüğe girecek olan Mustafa Kemal Paşa'nın, kısa zamanda sonuç alabileceği klâsik bir malî tedbir uygulama şansı da yoktur. Başkomutan bir emriyle, yeni bir vergi yürürlüğe koyabilir, eski vergilerde gelir artırıcı değişiklik yapabilir, dış ve iç borçlanma veya emisyon yoluna başvurabilir. Fakat bütün bu tedbirlerin kısa sürede uygulanma olanağı mevcut değildir. Zaten ne Maliye Bakanlığı söz konusu klâsik malî tedbirlere başvurulmasını teklif etmiş, ne de Başkomutan böyle tedbirler uygulamayı aklından geçirmiştir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, dünya maliye tarihinde ilk defa geniş çapta uygulanacak olan gelir artırıcı bir sistemin hazırlığı içindedir...

b) Tekâlifi Milliye ve Yapısı

Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan olduğu gün Mecliste, büyük ve şefkâtli Milletinin daima yardımlarını göreceğine inancını belirtmiş, yorgun ve yoksul, uzun sürmüş savaşların etkisi ile güçsüz kalmış milletinin, bu ağır koşullar altında hürriyet ve istiklâli için bütün varlığını ortaya koymaktan çekinmiyece ğini ifade etmişti. Ne var ki, Türk Ordusunun Sakarya Irmağının doğusuna çekilişinden, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan seçilmesine kadar tam on gün geçmişti. Bu gerçekten büyük za man kaybıydı. Böyle çok çetin bir durumda Başkomutanlık görevini üzerine alan Mustafa Kemal Paşa, ilk iş olarak ordu ihtiyaçlarını tespit eden çalışmalara girişti. Milletten istenecek şeylerin neler olacağı ortaya çıkarılacaktı.

Başkomutanlık görevine başladıktan iki gün sonra, 7 Ağustos 1921 günü ilk «Tekâlifi Milliye Emirleri»ni (Ulusal Yükümlülük Emirleri) yayınlayan Mustafa Kemal Paşa, milletten çoraptan muma kadar neler istediklerini açıklıyordu. Bir savaşın kazanılmasında lojistik desteğin ne kadar önemli olduğunu ve bu konuda en ince ayrıntılara kadar girmenin gereğini bilen Başkomutan, her zaman olduğu gibi yine Türk milletinin hamiyet ve yurtseverliğine dayanarak Anadolu'nun tüm kaynaklarını yayınladığı emirlerle harekete geçirdi.

Tekâlifi Milliye Emirleri yalnızca 7 ve 8 Ağustos 1921 günleri yayınlanmıştır. Bir savaşın kazanılması için ne derece hurda şeylerin bile dikkate alındığı görülmektedir. İki gün içinde çıkarılan ve derhal uygulamaya konulan «Tekâlifi Milliye Emirleri»nin kapsamının, Başkomutanlık Kanunu ile Mustafa Kemal Paşa'ya kanun kuvvetinde emirler verme yetkisinin tanınmasından çok daha önce hazırlanmış olması büyük bir ihtimal dahilindedir (392). Çünkü, bu emirler genel mahiyette emirler değildir. Tam bir açıklık taşımakta, oldukça ayrıntılı bir biçimde kapsamını çizmektedir.

---

(392) Değerli tarih araştırıcısı Sayın Cemal Kutay'ın bu kanısına katılmaktayız.

Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık Kanununun kabul edilmesinden sonra, çıkarmayı düşündüğü «Tekâlifi Milliye Emirleri»nin amacını yayınladığı bildiride şöyle özetlemişti : (393).

«Memleket ve milletin maddî ve manevî bütün kuvvetlerini sonucun elde edilmesine yöneltmek için hiçbir tedbir ve girişimde müsamaha edilmiyerek, ne yer ve zaman ve ne de vatan mefhumu karşısında ayrıntıdan ibaret olan diğer düşünceler ile bağlı olmayarak düşman ordusunun yok edilmesinden ibaret olan bu tek amaca ulaşmak için zorunlu olan her şey yapılacaktır.»

Yayınlanan emirler incelendiğinde, milletten istenen her şeyin yukarıdaki amaca dönük olduğu açıkça görülmektedir. «Tekâlifi Milliye» gerek fikir olarak, gerekse uygulama olarak, ülkenin ve halkın bütün olanaklarını en kısa zamanda toplayarak tek amaca yöneltmenin en güzel örneği olmuştur. Nitekim, Birinci Dünya Savaşını birlikte kaybettiğimiz Almanya, Versay Andlaşmasını kabul etmek zorunda kalmış, ulusal varlığı zedelenmiş yurdunun bütünlüğe kavuşması için çareler arayan Birinci Dünya Savaşının ünlü komutanı Mareşal Erich Ludendorf, yazdığı (Der Totale Krieg - Topyekûn Savaş) adlı eserinde şöyle demişti : (394). **«Anlatmak istediğim şeylerin göz kamaştırıcı uygulaması Türk Millî Mücadelesindedir».**

Tekâlifi Milliye Emirleri ile Türk halkına yüklenen mükellefiyetleri şöylece guruplandırmak mümkündür :

1) Halk istenen bazı malları devlete verecektir. (Bu uygulama tam bir aynî vergi «mal şeklinde ödenen vergi» uygulaması niteliğindedir)

2) Halk ve tüccar elinde bulunan bazı mamûl ve yarı mamûl malların yüzde kırkını devlete verecek, bunların bedeli ileride ödenecektir) Bedelinin sonradan mal sahiplerine ödenmesi, uygulamayı veresiye satışlara yaklaştırmaktadır.)

---

(393) Kâzım ÖZALP — Milli Mücadele 1919 - 1922 - Cilt : 1, S : 190

(394) Cemal KUTAY — Büyük Zaferin Yapısında Tekâlifi Milliye - Büyük Zaferin 50. Yıldönümüne Armağan - S. 254

3) Halk elindeki taşıt araçları ile orduya ait malzemeyi parasız taşıyacaktır. (Bu uygulamayı hizmet vergisi uygulamalarına benzetmek mümkündür. Halk devlete hizmet etmek suretiyle vergi ödemiş oluyor, buna karşılık para ödemek isteyen hizmet etmekten kurtulmuş oluyordu. Ancak, Tekâlifi Milliye Emirlerinde hizmet şart koşulmuş, hizmet yerine para ödeme şekli kabul edilmemiştir.)

4) Ülkeyi terk etmiş olanların mallarından ordu ihtiyacına yarayacak olanlara el konulacaktır. (Medenî hukukta yer alan terkedilmiş malın bulana ait olacağı ve miras hukukunda yer alan mirasçı bırakmadan ölenlerin mallarının devlete intikal edeceğine dair genel hukuk prensiplerinin bağdaştırılması şeklinde bir uygulama.)

5) Halkın elinde bulunan savaşta kullanılabilir bütün silâh ve cephaneye el konulacaktır. (Tam bir müsadere uygulaması olup, günümüzde yasak silâhların yakalanması halinde el koyma şeklinde yürütülen işleme benzemektedir.)

6) Bazı sanat erbabı ve bazı imalâthaneler belirli işleri yapmak ve belirli malları imal etmekle görevlendirilecektir. (Günün koşullarına göre makul bir ücret ödemesi yapıldığından, zorla çalıştırma sisteminden ayrılmaktadır.)

Tekâlifi Milliye Emirlerini gerek kapsamı ve gerekse tekniği yönünden günümüz vergilendirme sistemlerine benzetmek mümkün değildir. Bazı emirlerle yükienen mükellefiyetler öylesine iç içe girmiştir ki, belirli klâsik vergi sistemleri bile mükellefiyeti kapsamaktan uzak bulunmaktadır. Örneğin, her ev bir çift çorap hazırlayacaktır. Çorap o günlerin ekonomik koşullarına göre evlerde elde örülen, daha çok ev ekonomisi ürünü olarak ortaya çıkan bir maldır. Zaten, emirde de çorap verilecektir yerine, çorap hazırlanacaktır deyimi kullanılmaktadır. Her ev kendi temin edeceği yünle bir çorap örecek, yani mal vergisine emek, daha doğrusu, hizmet vergisi de katılmış olacaktır.

Özetlemek gerekirse Tekâlifi Milliye Emirleri ile Türk milletinin yerine getirdiği mükellefiyetler, ne daha önce yapılmış uygulamalardan elde edilen tecrübelerden, ne de herhangi bir

doktrin tarafından ortaya konulmuş fikirlerden yararlanılarak uygulama alanına konulmuştur. Millî direniş içinde bulunan, maddî ve manevî varlığını ortaya dökerek çarpışmayı göze almış olan bir milletin yarattığı kişisel fedakârlığa dayanan bir sistemdir Tekâlifi Milliye.

c) Tekâlifi Milliyenin On Emri

Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan atanmasını öngören ve kanun kuvvetinde emirler verme yetkisini tanıyan Başkomutanlık Kanununun yürürlüğe girmesinden iki gün sonra Tekâlifi Milliye (Ulusal Yükümlülük) Emirlerini çıkarmıştır. 7 ve 8 Ağustos 1921 günlerinde çıkarılan Tekâlifi Milliye Emirlerinin sayısı ondur. Bu emirler, o günlerde devletin yarı resmî yayın organı gibi faaliyette bulunan ve Ankara'da yayınlanan «Hâkimiyeti Milliye» gazetesi aracılığı ile ilk defa halka duyurulmuştur. Emirler gazetenin hep aynı yerinde, ikinci sahifesinde yer almış; İstiklâl Mahkemeleri kararlarına ve bu kararların uygulamalarına ait haberlere yakın sütunlarda yayınlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın kanun kuvvetinde emirler verme yetkisini ilk defa kullandığı alan Tekâlifi Milliyedir. On ayrı konuyu kapsayan on emirin ana hatları şu şekildedir :

Bir Numaralı Emir : **Her ilçede kaymakamın başkanlığı altında, malmüdürü ve ilçenin en büyük askerî âmiri ile idare meclisi, belediye ve ticaret odalarının seçtikleri ikişer üyeden oluşan Tekâlifi Milliye Komisyonları kurulacaktır. Bu komisyonlara mahalli Müdafaai Hukuk Cemiyetleri Merkez Kurulundan iki üye ile köylerde imamlar ve muhtarlar tabii üye sıfatiyle katılacaklardır. Tekâlifi Milliye Komisyonları derhal toplantılara başlıyacak ve hiçbir komisyon üyesine hizmetlerine karşılık ücret ödenmiyecektir. Ayrıca, her komisyon iki ay süre ile askerî hizmetleri geri bırakılmak üzere altı memur çalıştıracaktır.**

Tekâlifi Milliye Komisyonları, savaş ekonomisine giren ve Tekâlifi Milliye Emirlerinde belirtilen malları toplayarak kendisine bildirilen cepheye gönderecek, ayrıca emirlerin hizmet yükümlülüğü taşıyan hükümlerini uygulayacaktır. Komisyon üyelerinden görevinde ihmal gösterenler, vatana ihanet suçu işlemiş sayılarak ona göre cezalandırılacaklardır.

İki Numaralı Emir : **Şehirler, kasabalar ve köylerdeki her ev birer kat çamaşır (kilot ve fanila veya benzeri iç giyimi), birer çift çorap ve birer çift çarık hazırlayarak belirli süre içinde komisyona teslim edecekti. Ordu ihtiyaçlarında kullanılacak bu giyeceklerin, mahalli özellikler gözönünde tutularak hazırlanmasına dikkat edilecekti.**

Üç Numaralı Emir : **Tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırlık bez, amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi yapımına yarıyan her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kösele, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, mamûl veya yarı mamûl çarık, fotin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nal, nal yapımında kullanılan demir, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urganların** yüzde kırkı **Tekâlifi Milliye Komisyonlarına teslim edilecekti. Teslim edilen malların bedelleri daha sonra devlet tarafından ödenecekti.**

Dört Numaralı Emir : **Tüccar ve halkın elinde bulunan mevcut buğday, un, saman, arpa, kuru fasulye, bulgur, nohut, mercimek, koyun, keçi, kasaplık sığır, şeker, gazyağı, pirinç, sabun, tereyağı, zeytinyağı, tuz, çay ve mum stoklarının** yüzde kırkına **ordu adına el konulacaktı. El konulan malların paraları daha sonra devlet tarafından ödenecekti.**

Beş Numaralı Emir : **Ordu ihtiyacı için evvelce alınan taşıt araçlarının dışında, halkın elinde kalan her türlü taşıt aracıyla (at arabası, yaylı, öküz arabası, kağnı, at, eşek, katır, deve, deniz motoru, taka) halk ayda bir defa olmak ve yüz kilometreyi geçmemek şartı ile orduya ait malzemeyi istenen yere kadar taşıyacaktı. Taşıma hizmetleri parasız yürütülecek, kimseye ücret ödenmiyecekti.**

Altı Numaralı Emir : **Ülkeyi terketmiş olanların hazineye geçmiş olan mallarından ordu ihtiyacına yarıyacak olanlara el koyulacaktı.**

Yedi Numaralı Emir : **Halkın elinde bulunan savaşta kullanılabilecek her türlü silâh ve cephane en çok üç gün içinde Tekâlifi Milliye Komisyonlarına teslim edilecekti. El konulan silâh ve cephane için ücret ödenmiyecekti.**

Sekiz Numaralı Emir : **Halkın, tüccarın ve nakliyecilerin elinde mevcut benzin, vakum, gres yağı, makine yağı, don yağı, saatçi ve taban yağları. vazelin, otomobil lâstiği, kamyon lâstiği, lâstik yapıştırıcı solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, çıplak tel, pil, tecrit edici madde ve bunlara benzer malzeme ile sülfirik asit stoklarının** yüzde kırkına **ordu adına el konulacaktı. Alınan mal ve malzemenin bedelleri daha sonra sahiplerine ödenecekti.**

Dokuz Numaralı Emir : **Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç ve araba yapan esnaf ile imalâthaneler tesbit edilecek, bunların üretim, onarım ve yapım güçleri hesaplanacaktı. Ayrıca kasatura, kılıç, mızrak ve eğer yapabilecek zanaatkârlar aranıp tespit edilecekti. Yukarıda belirtilen esnaf, imalâthane ve zanaatkârlar savaş araç ve gereçleri üretim, onarım ve yapımı ile görevlendirilecekti. Devamlı görevlendirilenlere geçimlerine yetecek ücret ödenecekti.**

On Numaralı Emir : **Evvelce halka bırakılmış bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarının bütün teçhizat ve koşum hayvanları dahil olmak üzere** yüzde yirmisi; **binek at, top çekebilecek hayvanlar, yük taşıma atı, katır, eşek ve develerin** yüzde yırmisi **ordu adına alınacaktı. Bütün bu alınanların bedeli sonradan ödenecekti.**

d) Tekâlifi Milliye Emirleri Uygulamaları

Tekâlifi Milliye Emirleri on ayrı konuyu kapsamakla beraber, halktan istenen mükellefiyetler ve mallar incelendiğinde, ordunun Kurtuluş Savaşını gerçekleştirmesi için gerekli olanaklar ve araçların toptan belirtildiği görülmektedir. Ordumuzun; her türlü olanaklara sahip, silâh, cephane ve malzeme kaynakları sınırsız ve sırtını İngiliz desteğine dayamış bir düşman karşısında ne kadar güç koşullar altında döğüştüğünü anlamak için, yalnızca Tekâlifi Milliye Emirlerinde halktan neler istendiğine göz atmak yeterlidir. Ordumuzun Kütahya - Eskişehir Muharebelerinde yenilerek ağır kayıplarla birçok şehir ve geniş toprakları düşmana terk ederek Sakarya'nın doğusuna çekilmesinin en büyük nedeni, insan varlığından daha çok, malzeme ve araç yetersizliği olmuştu. Bunlar öyle yokluklardı ki, bir sana-

yiden, özellikle bir savaşı destekleyecek sanayiden tamamen yoksun bulunan Anadolu'da, devlet elinde para olduğu zaman bile savaş için gerekli birçok malzemeyi satın alamıyordu.

Türk Ordusunun desteklenmesi ve savaş gücünün artırılması için halktan istenen şeylerin büyük bir kısmını, Cumhuriyetimizin Ellinci Yılını kutladığımız bugünlerde yeni kuşaklara anlatmak, açıklayabilmek bile son derece güçtür. Çarık ve kağnı günümüz insanının gördüğü, bildiği şeylerden değildir. Kurtuluş Savaşında da çarık ve kağnı çağ dışı, o günlerin ordularında kullanılmayan malzemelerdendi. Fakir Anadolu, kısır olanaklarını çağ dışı da olsa, o günlerin ordularının üniforma anlayışına ters de düşse, savaşın emrine verecek ve ne pahasına olursa olsun savaş kazanılacaktı.

Tekâlifi Milliye Emirlerini uygulamak üzere, Bir Numaralı Emir uyarınca bütün ilçelerde Tekâlifi Milliye Komisyonları kurulmuş ve derhal faaliyete geçmişti. Komisyonların kuruluş biçimi aslında, evvelce değindiğimiz 2 Haziran 1921 gün ve 928 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan silâhlı kuvvetlerin yiyecek maddeleri satınalmalarını düzenleyen talimatnamenin 2 inci maddesi ile kurulan satın alma komisyonlarının aynıydı. Ayrıca mahalli Müdafaai Hukuk Cemiyetleri merkez kurulundan iki kişi ile köylerde imam ve muhtarlar da tabii üye olarak komisyonlara katılmaktaydı. Tekâlifi Milliye Komisyonu üyelerinin kaymakam, mahallin en büyük askerî âmiri ile malmüdürü gibi devlet memurları dışında kalan öteki on üyesi, tamamen halk tarafından seçilmiş bulunuyordu. Bu yönü ile Tekâlifi Milliye Komisyonları, halk yararına alınan emirleri halka uygulayan, gerektiğinde zora başvuran, halk temsilcilerinden oluşan bir halk örgütü görünümü vermektedir. Bu örgüt, devlete has bürokrasiden tamamen uzak, kırtasiyeciliği asgariye indirmiş bir çalışma tarzı ile en kısa zamanda en olumlu sonuçları alabilecek bir çalışma düzeni sürdürüyordu.

Bir örnek olarak, Ankara Tekâlifi Milliye Komisyonunun Hâkimiyeti Milliye Gazetesinin 9 Ağustos 1921 günkü nüshasının birinci sayfasında yer alan bildirisine göz atalım :

Hamiyetli Halkımıza

Ordumuzun iaşe ve giyimi için kurulan Ankara Tekâlifi Milliye Komisyonu aşağıdaki kararları ilân eder (395). ..... yukarıda belirtilen malların miktarlarını beyanname ile bildirmiyenlerin mallarına el konulacağı ve kendilerinin vatana ihanet suçu işleyenler gibi cezalandırılacağı bildirilir.

Tekâlifi Milliye Komisyonu Başkanı
İhsan

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bütün Tekâlifi Milliye Komisyonlarını yönetmek üzere Başkomutanlık Karargâhında ayrı bir büro kurmuştu. Bu büronun başına getirilen Albay Kâzım Bey, Tekâlifi Milliye Emirlerini Mustafa Kemal Paşa'nın şahsen not ettirdiğini ifade etmektedir (396). Sonradan Türk Tarih Kurumuna verilen belgeler üzerinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın el yazısı bulunan metinler ve düzeltmeler vardır Başkomutanlık Karargâhında bulunan Cevat Abbas Bey de, Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Beyi karşısına alarak, ordu için gerekli malzemelerden ne kadarının toplandığını bildiren Tekâlifi Milliye Komisyonlarından gelen telgrafları incelediğini, az temin edilen malzemenin yerine fazla olan malzemenin kullanılıp kullanılamıyacağını araştırdığını belirtmektedir (397).

Devletin gerekli istatistikî bilgilerden yoksun oluşu, savaş ekonomisi içine girebilecek mal ve malzemenin titiz ve dikkatli bir biçimde rakamlarla tespitini gerektiriyordu. Tekâlifi Milliye Komisyonları titiz çalışmalarının sonucunda elde ettikleri bulguları Başkomutanlık Karargâhına telgrafla bildiriyorlar, aldıkları cevaba göre hareket ediyor ve topladıkları malzeme ve malları kendilerine bildirilen yerlere gönderiyorlardı.

Bazı Tekâlifi Milliye Emirlerinin uygulanmasını denetlemek ve hızlandırmak amacıyla, Başkomutanlıkca çeşitli yerlere gö-

---

(395) Söz konusu kararlar Tekâlifi Milliye Emirlerini açıklayıcı nitelikte olduğundan, tekrardan kaçınmak için atlanmıştır.

(396) Cemal KUTAY — Büyük Zaferin Yapısında Tekâlifi Milliye - Büyük Zaferin 50. Yıldönümüne Armağan - S. 248 - 249

(397) Cemal KUTAY — Türkiye Hürriyet ve İstiklâl Mücadeleleri Tarihi - Cilt : 19, S : 11128

revliler gönderilmiştir. Bir yedeksubay veteriner ve bir topçu teğmeni ile 10 Numaralı Tekâlifi Milliye Emrinin İsparta ve Burdur'daki uygulamalarını denetlemek ve hızlandırmak üzere bu illere giden bir süvari yüzbaşısı, bu konuda yapılan çalışmaları hatıralarında ayrıntılı olarak anlatmaktadır (398). Söz konusu hatıra sahibinin, en güzel faytonları cepheye gönderdiğine değinen bölümler, gerçekten ilgi çekicidir. Dört kişilik, yumuşak yayları nedeniyle ancak şehirlerin düzgün yollarında kullanılabilen ve iki at tarafından çekilen o günlerin en konforlu taşıtının cepheye gönderilmiş olması, her olanaktan yararlanma çabasının güzel bir örneğidir.

Tekâlifi Milliye Emirlerinin aksatılmaksızın yerine getirilmesini sağlamak amacıyla bazı tedbirlere başvurulmuştu. Samsun, Kastamonu, Konya, Eskişehir bölgelerinde görevlendirilmek üzere İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş, Ankara'da daha önce kurulmuş olan İstiklâl Mahkemesinin görevine devam etmesi kararlaştırılmıştı. Bununla beraber, İstiklâl Mahkemeleri tutanakları incelendiğinde, Tekâlifi Milliye Emirlerinin uygulanmasından doğan zorlamaların ve cezalandırmaların bir iki olayla sınırlı olduğu görülmektedir. Gerçi, her Tekâlifi Milliye Komisyonu ilgili emirleri ve istekleri halka duyururken gerektiğinde zora başvurulacağını, stoklarındaki mal miktarlarını gizleyenlerin vatana ihanet suçu işlemiş sayılacaklarını belirterek halkın dikkatini çekmiş, gerekli uyarılarda bulunmuştur. Ancak, uygulamalar sırasında zora başvurmayı gerektiren olaylara çok az rastlanmıştır. Bu durum, verebileceklerinin sınırlarına ulaşılmasına rağmen, halkın kurtuluş savaşını zafere ulaştıracak malî ve maddî mükellefiyetlere ve fedakârlıklara içtenlikle katlandığını göstermektedir.

Tekâlifi Milliye Emirlerinin uygulanması, Anadolu'nun cephe gerisi halkı için mal ve hizmet biçimindeki vergilendirmenin ötesinde bir anlam taşımış, Türk Milleti topyekûn savaş atmosferi içinde hummalı bir didinme ve çalışma yarışına girmiştir. Emirleri veren Başkomutan Mustafa Kemal Paşa halk üzerinde yaratmak istediği havayı şöyle açıklamaktadır: (399).

---

(398) Şerif GÜRALP — İstiklâl Savaşının İç Yüzü - S. 202
(399) Tarih IV, S. 100

«Harp ve muharebe, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün mevcudiyetleriyle karşı karşıya gelmesi ve vuruşması demektir. Binaenaleyh bütün Türk Milletini, cephede bulunan ordu kadar fikren, hissen ve fiilen alâkadar etmeliydim. Milletin fertleri, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silâhla vuruşan muharip gibi kendini vazifeli hissederek, bütün mevcudiyetini mücadeleye hasredecekti.. Biz, bu maksadın teminine çalıştık.»

Bu maksadı temine yönelen emirlerin başında, hiç kuşkusuz, İki Numaralı Emir gelmektedir. Anadolu'da bacası tüten, ocağı yanan her ev cephedekiler için bir çift çorap, bir kat iç çamaşırı ve bir çift çarık hazırlayacaktı. Böylece, Türk toplumunun en küçük ünitesi olan aile topluca bir mükellefiyet karşısında kalıyordu. Zaten her aileden (o günlerde evin evli erkek çocukları da genellikle eş ve çocuklarıyla baba ocağında bulunmaktaydı) en az bir kişi cephedeydi. Aile fertleri örecekleri bir çift çorabın, hazırlıyacakları bir kat çamaşırın ve çarık haline getirecekleri hayvan derisinin; Anadolunun bir başka evinden, bir başka aileden koparak cepheye gelmiş olan bir askerin sırtını sıcak tutacağını, ayaklarını koruyup ısıtacağını biliyorlardı. Yine biliyorlardı ki, cephedeki babaları, oğulları, kocaları, dayıları, amcaları da; Anadolu'nun bir başka yerindeki, bir başka evin gelini, kızı, anası tarafından hazırlanan giysilerle üşümüyecekler, korunacaklardı. Elindeki şişle Tekâlifi Milliye Emrinin gereğini yerine getirmeye çalışan genç kız, gelin, anne şişin her hareketiyle cephedeki babayı, ağabeyi, kocayı, sevdiğini düşünecek, savaşı her yönüyle duyacak, hissedecekti.

Kurtuluş Savaşına onbaşı rütbesiyle katılmış olan ve Tetkiki Mezalim Şubesinde (400) görevli bulunan Halide Edip Adıvar, cephe gerisinde ziyaret ettiği bir köyü şöyle anlatıyor: (401).

«.... bir saat geçmeden, bütün köy kadınları odayı doldurdu. Kadınlar konuşuyor, örgü örüyor, türkü çağırıyorlardı.

(400) Yunanlıların işgal ettikleri yerlerdeki Türk halkına yaptıkları zulmü tespit ederek raporlar hazırlamak'a görevli bir şube.

(401) Halide Edip ADIVAR — Türkün Ateşle İmtahanı - S. 251

Bu, bir hakikî Anadolu sahnesiydi. Türküleri birer inilti, hep dağların ardındaki sevgilileri çağırıyordu. Hayatları her gün için büyük bir mücadele olmasına rağmen, çok tatlı kadınlardı. Bir tanesi: «Ah, bu harp ne zaman bitecek!» dediği zaman, odayı bir matem havası kapladı. Hepsi erkeklerine hasret çekiyordu..» (402).

İki Numaralı Tekâlifi Milliye Emri ile bütün Anadolu harekete geçirilmiş, Başkomutanın deyişiyle köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silâhla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli hissetmeğe başlamıştı. Diğer emirlerle istenenler, daha çok elinde askerin giyimi, atların koşumu, ordunun güçlendirilmesi için gerekli mal ve malzeme stoku olanlara yöneliyordu.

Beş Numaralı Emir, bütün halka genel bir hizmet mükellefiyeti yüklemekteydi. Halk elinde bulunan at arabası, yaylı, öküz arabası, kağnı, at, eşek, katır, deve, deniz motoru ve taka gibi her türlü taşıt aracıyla ayda bir defa olmak ve yüz kilometreyi geçmemek üzere orduya ait malzemeyi taşıyacaktı. Bu bir yönüyle, bütün Anadolu'nun yollara dökülmesi demekti ve nitekim öyle olmuştu. Köyünün dışında neler olduğunu pek bilemiyen yaşlı erkek, kadın, genç kız ve çocuk, askerî malzeme taşıma yükümlülüğünü yerine getirirken, köyünün dışındaki hummalı çalışmayı görmüş, cephelere uzak yerler halkı savaşı tanımışlar, hissetmişlerdi.

Bütün bunlar, Sakarya Meydan Muharebesinden sonra da devam edecek Tekâlifi Milliye Emirleri için halkı devamlı ayakta tutmağa, savaş sonuna kadar halkın bütün varlığını mücadeleye hasretmesine gerekli ortamı yaratmağa ve devam ettirmeğe yeterliydi.

---

(402) Aynı köyden Şebben adında bir kadın, iki yıldır askerde olduğu için göremediği kocasına izin alması için, değerli yazarımıza çok candan ricalarda bulunmuştu. Halide Edip Adıvar bu dileği ilettiğinde, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa hemen gerekli izni vermiş ve bu konuda bir hikâye yazmasını öğütlemişti. Halide Edip Adıvar'ın «Şebben'in Kara Hüseyin'i» adlı hikâyesi yayınlandığı zaman, İsmet Paşa, değerli yazara kağnı kollarında sık sık gördüğü kadınlara da değinerek içtenlikle: «Orduda kumanda ettiğim yüz bin askerin her birinin evinde bir Şebben olduğunu bilmiyordum. Bu kadınlar bana eşeklerinin üzerinde birer bohça gibi görünürlerdi» demişti.

Sekiz Numaralı Emir, uygulama olanakları son derece sınırlı olan bir emirdi. Kamyon, otomobil ve telefon için gerekli malzemeler isteniyordu ki, bu konuda Anadolu kısırdı. Doğru dürüst yol olmadığından, motorlu kara taşıtları da pek yoktu. Kamyon işletmeciliğini teşvik etmek için Kütahya - Eskişehir Muharebelerinden sonra çıkarılan bir tüzükle, kamyon ithal etmek isteyenlerden gümrük vergisi alınmaması kabul edilmişti (403). Ordunun da motorlu taşıt araçları ile donanmış herhangi bir ulaştırma birliği yoktu. Mevcut bir kaç otomobil ise binek hizmetlerinde kullanılıyordu. Zaten elde motorlu taşıt kullanabilecek personel de mevcut değildi. İnönü Muharebeleri sırasında ele geçirilen Yunan kamyonları, kullanmasını bilen olmadığı için geriye getirilememiş ve yakılmıştı.

Daha sonra, düşmandan ele geçirilen kamyonlar hayvanlara çektirilerek geri getirilmiş, dış yardımlarla sağlanan ve satın alınan bir miktar kamyon için personel yetiştirilmeğe başlanmıştı. Kütahya ve Eskişehir Muharebelerinin kaybedilmesinden sonra Afyon ve Eskişehir gibi iki önemli demiryolu kavşağının elden çıkması, karayolu ulaşımına önem kazandırmıştı. Özellikle hızlı ulaşıma gerek duyulan hallerde kamyonlar oldukça yararlıydı. Bu nedenle, halkın elindeki kamyon ve otomobil ile ilgili malzemeler isteniyor, mevcut kamyonların çalıştırılması düşünülüyordu.

Yedi Numaralı Emirle halktan ellerinde bulunan savaşta kullanılabilecek her türlü silâh ve cephane istenmekteydi. Bu emir, Birinci Dünya Savaşının son bozgunundan sonra birliklerin çözülmesi sonucu silâhları ile evlerine dönen erlerin ve asker kaçaklarının silâhlarının toplanması amacıyla çıkarılmıştı Bu emirin uygulanmasında Tekâlifi Milliye Komisyonları oldukça sert davranmışlar, yayınladıkları bildirilerle silâhları teslim etmiyenlerin ağır şekilde cezalandırılacaklarını bildirmişler ve zaman zaman evlerde arama yapılacağını halka duyurmuşlardır.

Üç Numaralı Emirle, tüccar ve halkın elinde bulunan giyim ve koşum için gerekli malzemelerin % 40 ına; Dört Numaralı

(403) 29 Temmuz 1921 gün ve 1073 sayılı Kararname ile yürürlüğe konulan tüzük.

Emirle, tüccar ve halkın elinde bulunan insan ve hayvan iaşesine yarar malların % 40 ına; Sekiz Numaralı Emirle, halkın, tüccarın ve nakliyecilerin elindeki motorlu taşıt ve telefonla ilgili malzemelerin % 40 ına ve On Numaralı Emirle, halkın elinde bulunan yük taşıma hayvanları ile hayvanlar tarafından çekilen taşıt araçlarının hayvanları ile beraber % 20 sine el konuluyor; el konulan mal, malzeme, hayvan ve taşıt araçlarının bedellerinin sonradan sahiplerine ödeneceği belirtiliyordu.

El konulanların bedellerinin sonradan ödenmesinde uygulanan yol, 2 Haziran 1921 gün ve 928 sayılı Kararname ile yürürlüğe konulan «Ordu Mevadı İaşesinin Sureti Tedariki Hakkında Talimatname»de (404) hükme bağlanan tedarik şeklinin aynıydı. Zaten, Tekâlifi Milliye Komisyonlarının kuruluşuna ilişkin Bir Numaralı Tekâlifi Milliye Emrinde söz konusu talimatnameye değinilmekte ve :

«2 Haziran 1921 gün ve 928 sayılı Bakanlar Kurulu Kararının 2 inci maddesi uyarınca bazı satınalmalar için en büyük mülkiye memurunun başkanlığında en büyük maliye ve askeri memurları ile idare meclisi, belediye, ticaret odasından (bulunan yerlerde) ikişer üyeden oluşan bir komisyon kurulması emrediliyordu. Bu komisyonlar derhal her ilçe merkezinde kurulacak ve ayrıca ilçeler Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Merkez Kurulu ve idarelerinden 2 üye de komisyona üye sıfatıyla katılacaklardır. Bu komisyonların adı Tekâlifi Milliye Komisyonlarıdır. ... (sonradan köylerde imam ve muhtarlar da üye sayılmışlardır)» denilmektedir.

Tekâlifi Milliye Emirlerinin el konulan mal, malzeme, taşıt araçları ve hayvanların bedelinin sonradan ödenmesini öngördüğü durumlarda, söz konusu Ordu Mevadı İaşesinin Sureti Tedariki Hakkında Talimatnamenin genellikle 3 ve 4 üncü maddeleri uygulanmıştır. Buna göre, önce halkın ve tüccarın elindeki istenilen malların miktarları tespit edilmekte ve emirde belirtilen oranda el konulacak miktar ayrılmaktadır. Bundan sonra, Tekâlifi Milliye Komisyonu bir yandan mal sahibinin zarar görmemesi, bir yandan da hazinenin gereksiz yere fazla ödememe-

(404) Düstur - Üçüncü Tertip - Cilt : 2, S : 52 - 53

sini sağlıyacak şekilde hak ve adalete uygun olarak el konulacak malın değerini takdir etmektedir. Bir tutanak düzenlenerek tutanakta el konulan malın cinsi, miktarı ve takdir edilen bedel gösterilmekte ve senet yerine geçmek üzere mal sahibine verilmektedir. Daha sonra, Tekâlifi Milliye Komisyonları, bir yandan el konulan malların cins ve miktarlarını telgrafla Başkomutanlık Karargâhına bildirmekte, öte yandan da daha ayrıntılı olarak düzenledikleri cetvelleri Maliye Bakanlığına göndermektedir.

Tekâlifi Milliye Komisyonlarınca el konulan mallara karşılık halka ve tüccara verdikleri senet niteliğindeki tutanaklarda yazılı bedellerin ödenmesi, zafere kadar ertelenmiştir. Zaferden sonra bir düzen dahilinde hak sahiplerine mallarının bedellerinin ödenmesine başlanılmış ve bütün hak sahiplerinin alacakları ödenmiştir (405).

Tekâlifi Milliye Emirleri ile bedeli sonradan verilmek üzere halkın ve tüccarın elindeki mallara el konulmasını, devletin mal şeklinde zorla borçlanması (cebri istikraz) olarak tanımlamak yerinde olacaktır (406). Devlet ihtiyaç duyduğu malları otoritesine dayanarak bedeli sonradan ödenmek üzere almıştır. Buna benzer, fakat daha ziyade para şeklinde uygulanan devletin zorla borçlanması yoluna, İkinci Dünya Savaşı yıllarında birçok devlet tarafından başvurulmuştur.

7 ve 8 Ağustos 1921 günleri Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Tekâlifi Milliye Emirlerini yayınlamış ve Anadolu'nun dört bucağında hummalı bir faaliyet başlamıştı. Tekâlifi Milliye Komisyonları en küçük köylere kadar gidiyor, emredilen mal ve malzemeleri toplayarak ilçe merkezine getiriyor, oradan Başkomutanlık Karargâhından bildirilen cepheye veya geri menzil

---

(405) Yaşlı bir maliyecimiz, 1957 yılında Amasya'lı ihtiyar bir köylünün elinde eski yazı bir kâğıtla Maliye Bakanlığına başvurduğunu, kâğıdın bir Tekâlifi Milliye Komisyonu tutanağı olduğunun anlaşıldığını, fakat böyle bir borca ait belge bulunamadığından ödeme yapılamadığını, alacaklının Büyük Millet Meclisi Dilekçe Komisyonuna başvurduğunu, sonucun ne olduğunu bilemediğini nakletmiştir.

(406) Ülkemizde 1961 yılından başlayarak 10 yılı aşan bir süre uygulanan tasarruf bonosu sistemi, zorla borçlanmadan başka bir şey değildi.

merkezlerine sevkediliyordu. Yunan ordusunun 13 Ağustos günü Türk savunma hattına doğru ileri yürüyüşe başladığının öğrenilmesi üzerine toplama ve gönderme işlerine bir kat daha önem verilmişti.

V — HALKIN ORDU İHTİYACI MAL VE MALZEMEYİ TAŞIMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Halktan ve tüccardan alınacak mal ve malzemelerin ordunun ihtiyaç yerlerine ulaştırılması zorunluydu. Ancak, ordunun mevcut bir iki ulaştırma birliği ile bütün Anadolu'dan toplanacak mal ve malzemenin taşınması mümkün değildi. Bu büyük sorun, Beş Numaralı Tekâlifi Milliye Emri ile çözüme bağlanıyordu.

Beş Numaralı Emire göre, halk, ordu ihtiyacı için daha önce alınan taşıt araçlarının dışında elinde kalan her türlü taşıt aracıyla, ayda bir defa olmak ve yüz kilometreyi geçmemek şartıyla orduya ait malzemeyi istenen yere kadar taşıyacaktı. Taşıma hizmetleri parasız yürütülecek, kimseye ücret ödenmiyecekti. Her türlü taşıt aracı deyimi ile o günlerin başlıca taşıt araçları olan at arabası, yaylı, kağnı, öküz arabası, at, eşek, katır ve deve gibi kara; motor ve taka gibi deniz taşıtları anlatılmak istenmişti.

Böylece halka bir hizmet mükellefiyeti yükleniyor, devlet para ödeyerek yaptıracağı hizmeti, yükümlülük olarak halka yaptırıyordu. Hizmet şeklindeki vergilendirme olarak nitelendireceğimiz bu uygulamaya, özellikle ortaçağda sık rastlanmaktadır. Şu farkla ki, hizmet karşılığı para ödemek veya kendi yerine başkasını çalıştırmakla yükümlülükten kurtulmak mümkün olduğu halde; Tekâlifi Milliye Emri, taşıt sahibini hizmet etmekle yükümlü kılıyor, para veya başka birinin taşıma hizmetini kabul etmiyordu. Bu tutum sosyal adalete uygun olduğu kadar, herkese kendi payına düşen hizmeti yaptırarak savunmaya bütün milletin katkısını sağlıyordu.

Beş Numaralı Emrin uygulanış şekline sözü getirmeden önce, 1919 yılı yazında başlayan ve 1921 yılı Ağustos ayına kadar yaklaşık olarak iki yıldır sürdürülegelen Anadolu'ya silâh ve

ra değinmekte yarar bulmaktayız.

a) Deniz Ulaşım Yolları

Kurtuluş Savaşını besliyecek silâh ve cephane fabrikalarından yoksun Anadolu, savaşı Anadolu dışından türlü şekillerde sağlıyacağı silâh ve cephane ile yürütmek zorundadır. Bunun için başlıca iki kaynaktan yararlanmak yoluna gidilmişti. Osmanlı İmparatorluğunun savaş stoklarının bulunduğu ve mütarekeden sonra toplanan silâh ve cephanenin depolandığı İstanbul'daki depolardan Anadolu'ya savaş gereçleri kaçırmak ve Rusya'dan sağlanan silâh ve cephaneyi Anadolu'ya aktarmak. Sakarya Muharebesinden sonra Fransa ve İtalya'dan satınalma yoluna da gidilecekti. Bütün bunlar deniz ulaşımını gerektirmekteydi. İzmit'e kadar düşman işgali altında bulunan kara ve demiryolundan yararlanarak İstanbul'dan silâh ve cephane kaçırmak mümkün değildi. Rusya ile Erzurum arasında demiryolu bağlantısı bulunmakla beraber, demiryolunun Ermenistan ve Gürcistan topraklarından geçmesi ve bu iki ülkenin dostça olmayan tutumlarından dolayı demiryolundan yararlanmak mümkün olmuyordu. Kaldı ki, Erzurum'a kadar demiryoluyla ulaşım sağlansa bile, Erzurum'dan öteye demiryolu uzanmıyor ve Erzurum'u Ankara'ya bağlayan ulaşıma elverişli karayolu bulunmuyordu. Bu nedenle, İnönü Muharebelerinde bile cepheyi takviye için merkezi Erzurum'da bulunan bazı Doğu Ordusu birlikleri, Trabzon üzerinden deniz yolu ile İnebolu'ya ve oradan karayolu ile cepheye ulaştırılabilmişlerdi. Trakya'nın işgal altında bulunması, silâh satınalınabilecek Avrupa ülkeleri ile kara bağlantısını kesmiş, bu ülkeleri tamamen denizaşırı ülke haline getirmişti. Kısaca, Anadolu'nun silâh ve cephane ikmali için tek yol, denizyolu oluyordu. Hava yoluyla insan ve eşya taşımasına ise o günlerde hiç bir ülkede henüz başlanmamıştı.

İstanbul'daki düşman denetimi ve yönetimi altında bulunan depolardan silâh ve cephane kaçırılmasına 1919 yılı yazında küçük girişimler halinde başlanmış oluyordu. 1921 yılı Mayıs ayından itibaren depolardan kaçırılabilen malların daha büyük partiler halinde ve daha büyük gemilerle taşınması mümkün olmuştu.

Millî Mücadelenin ilk yıllarında İstanbul'daki yurtseverler gizlice depolardan silâh ve cephane kaçırıyorlar, genellikle Haliç'te bulunan depolardan çalınan malzeme küçük motorlar veya takalarla gece yola çıkarılıyordu. Ekzos dumanı lâstik borularla denize verilir, motor sesi önlenir, ışık yakılmaksızın Karamürsel'e doğru tehlikeli bir yolculuk başlardı. Gizli örgütlerimiz hangi düşman gambotlarının ne zaman devriyeye çıkacağını bildirir, Marmara'da elden geldiği kadar güvenlik sağlanmağa çalışılırdı. Karamürsel'de karaya çıkarılan malzeme, oradan kara yoluyla Bursa üzerinden Anadolu'nun elinde bulunan en yakın demiryoluna ulaştırılırdı. Ne var ki, karayolunun nispeten az kullanılması nedeniyle daha hızlı ve malzemelere daha az hasar verici olan bu elverişli ulaşım yolu, düzenli ordunun kurulmasına başlanmasından önce tıkanmış bulunuyordu. Büyük Millet Meclisinin açılışından iki ay sonra genel taarruza kalkan Yunanlıların Bursa dahil olmak üzere Marmara kıyılarını işgal etmesiyle, Karamürsel üzerinden ulaşım olanağı kaybedilmiş oluyordu.

Karamürsel'in Yunanlıların eline geçmesinden sonra, İnebolu üzerinden Ankara'ya malzeme ve insan ulaştırılması önem kazanmıştı. Ancak, küçük teknelerin her mevsimde Karadenize çıkamamaları, İstanbul boğazındaki kontrol barajlarını aşamamaları ve boğazdan çıkmak fırsatı bulabilenlerin de Karadeniz'de devriye gezen işgal kuvvetlerinin devriye gemilerine sık sık yakalanmaları İstanbul - İnebolu deniz ulaşımını büyük ölçüde engelliyordu. Bunun için, yabancı bayrak taşıyan teknelerden de faydalanmak yoluna gidilmişti. İstanbul'da faaliyete geçen M.M. Gurubu, Anadolu mücadelesine yardımı şeref sayan bazı yabancılar ve Ermeni yurttaşlarla işbirliği yaparak, La Fransez kumpanyasının gemilerinden yararlanmak suretiyle çok düşük ücretlerle İstanbul depolarından kaçırılan silâh ve cephanenin İnebolu'ya ulaştırılmasını sağlıyorlardı. Bu arada bazı yabancılara önemli miktarlarda rüşvet veriliyordu.

Rusların yardım olarak verdiği silâh, cephane ve diğer malzeme, Rusya'nın Karadeniz'deki kıyılarımıza yakın Novorosiski ve Tuapse limanlarından alınıyor, Samsun ve İnebolu üzerinden Anadolu içlerine ulaştırılıyordu. İngilizlerin işgali altında bulu-

nan Batum; daha sonra Gürcülerin eline geçmiş, fakat düşmanca davranışlarından ötürü 23 Şubat 1921 günü kuvvetlerimiz Batum'u işgal etmişlerdi. Ruslarla 16 Mart 1921 günü imzalanan Moskova Andlaşması uyarınca Batum'dan çekilmiş, fakat liman dan yararlanma hakkını saklı tutmuştuk. Böylece kıyılarımıza daha yakın olan Batum limanından da yararlanma olanağı doğmuş, ilk iş olarak, İngilizlerin Beyaz Rus Vrangel Ordusuna göndermek üzere Batum'a yığdıkları ve şehri işgal ettiğimiz zaman ele geçirdiğimiz silâh ve cephane nakline başlanılmıştı.

Kurtuluş Savaşının tek Türk Deniz gücü, Doğu Karadeniz-de, faaliyet gösteren ve daha çok Rus yardımlarını taşımakla görevlendirilen toplam tonajı üç bin dolayında olan 17 küçük tekneden ibaretti. Halkın ücret karşılığı takalarla yaptığı taşımalarla ulaşım desteklenmiş oluyordu.

Anadolu'nun Karadeniz'den desteklenmesi önem kazanmağa başlayınca, örgütlenme gereği ortaya çıkmıştı. Kurulan «İstihbarat Dairesi» (Haberalma Dairesi) Karadeniz'deki işgâl kuvvetlerinin devriye gemilerini izleyerek limanlara bilgi veriyor; ayrıca kurulan iki «Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı» (Deniz Ulaşım Komutanlığı) Trabzon ve Ereğli'de üslenerek, biri Rusyadan, öteki İstanbul dan yapılacak ulaştırmayı düzenliyordu. Bunların dışında, Karadeniz kıyılarında birçok gözetleme istasyonu kurulmuş, görülen düşman gemilerinin limanlara bildirilmesi sağlanmıştı.

b) Kara Ulaşım Yolları

İstanbul'dan ve Rusya'dan deniz yoluyla taşınan malzemeler için Anadolu'nun tek giriş kapısı İnebolu olmuştu. Bir ara Samsun ve Sinop gibi limanlardan da yararlanılmış ise de, bu limanlara yakın iç bölgelerde Pontus Devleti kurmak amacındaki Rum çeteleri faaliyet gösterdiklerinden, ulaşım güven içinde yapılamıyor, binbir güçlükle temin edilen malzemenin Rum çetecilerinin eline geçmemesi için İnebolu üzerinden ulaşım tercih ediliyordu (407).

---

(407) Pontuscu Rum çetelerinin temizlenmesi ancak Sakarya Muharebesinden sonraki günlerde mümkün olabilmiştir.

İnebolu, küçük bir liman olmakla beraber, Karadeniz kıyılarını Ankara'ya bağlıyan karayolunun başlangıç noktası olması bakımından önem kazanıyordu. İnebolu'yu korumak amacıyla, yirmi mil batıda bulunan Amasra limanı bir üs, daha doğrusu dayanak yeri haline getirilmiş, kıyıya toplar yerleştirilmişti.

İnebolu - Ankara arasındaki yol ham ve yağışlı havalarda çamur deryası haline dönüşen eski bir kervan izinden başka bir şey değildi ve Kurtuluş Savaşı dönemine kadar hiçbir zaman önem taşıyan bir karayolu olmamıştı. Normal olarak İnebolu - Ankara arası (İnebolu - Ecevit - Kastamonu - Çankırı üzerinden Ankara) 11 günlük bir karayolu yolculuğunu gerektiriyordu.

Ancak kuvvetli koruyucu birliklerin sağladığı güvenlik altında ulaşım yapılabilen Samsun - Ankara yolu, yolun güven verici olmamasına karşılık, evvelden beri önem taşıması nedeniyle Anadolu'nun iyi yolları arasında sayılmaktaydı. Samsun'dan başlıyarak Havza - Merzifon - Çorum - Sungurlu üzerinden, Ankara'ya normal koşullarda 14 - 15 günde varılabiliyordu.

Anadolu'nun karayolları hakkında birinci bölümde ayrıntılı bilgi verildiğinden, Kurtuluş Savaşı sırasında önem kazanan İnebolu - Ankara ve Samsun - Ankara karayoluna değinmekle yetinmekteyiz.

c) Deniz Ulaşımında Tekâlifi Milliye Uygulaması

Tekâlifi Milliye Emirlerinin uygulanmağa başlanmasıyla, Karadeniz'deki ulaşım birden bire büyük önem kazandı. Zira, Doğu Anadolu ile İç Anadolu'nun demiryolu bağlantısı yoktu. Rusya'dan Kars üzerinden gelen demiryolunun en uç noktası Erzurum'du. Doğu Anadolu'da ulaşıma elverişli yolların kısır oluşu, kara ulaşımını güçleştiriyor ve uzun zaman alıyordu. Bu nedenle, Erzurum ve Kars üzerinden Karadeniz kıyılarına indirilen malzemenin oradan İnebolu'ya deniz yoluyla ulaştırılması tek çıkar yol olmuştu.

Ağustos 1921 yılı başlarına kadar Karadeniz kıyılarında takacılar için değişik bir yükümlülük uygulanmaktaydı. Yaşıtları ile birlikte silâh altına çağrılan takacılar cepheye gönderilmiyor, kendi takalarıyla malzeme taşımak suretiyle askerlik gö-

revlerini yerine getiriyorlardı. Küçük motorlu deniz taşıtı olan takalar, o günlerin en önemli ulaşım hizmetini yürütüyorlardı. Deniz Kuvvetlerine ve özel kişilere ait takalara oranla daha büyük teknelerle Rusya'dan getirilen mallar Trabzon'da takalara dağıtılıyor, oradan takalarla İnebolu'ya taşınıyordu. Çeşitli deneyler ve acı kayıplardan sonra bu tür ulaşımın en elverişli ulaşım olduğu anlaşılmıştı. Takalar Karadeniz'de devriye gezen düşman gemilerinin gözünden daha kolay kaçabiliyor, yakalanıldığı takdirde kayıp daha az oluyordu (408).

Beş Numaralı Tekâlifi Milliye Emri yayınlandıktan sonra, Karadeniz'deki özel kişilere ait bütün tekneler seferber edilmişti. Doğu Anadolu'dan Tekâlifi Milliye Emirleri uyarınca toplanan mal ve malzemeler, kara ulaşım kolları ile en yakın Karadeniz kıyısına indiriliyor, oradan yükümlü takacılar tarafından Trabzon'a taşınıyordu.

Trabzon limanında Teçhizatı Harbiye Komisyonu adlı bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyon, Rus limanlarından getirilen silâh ve cephaneyi, Batum'da ele geçirilen İngiliz stokları ile Doğu Ordusundan cephelere gönderilen malzemeyi küçük takalara bir düzen dahilinde dağıtarak İnebolu'ya ulaştırılmasını sağlıyordu.

Deniz Kuvvetlerine ait tekneler ile daha büyük olan özel kişilerin Tekâlifi Milliye ile hizmet yükümlülüğü altında bulunan tekneleri, Karadeniz'deki düşman devriyesi tehlikesi nedeniyle Trabzon'un batısına geçmiyorlardı. Bir tehlikeli durum doğunca, hızla geri dönerek en yakın Rus limanına sığınmağa çalışıyorlardı. (409).

Büyükçe teknelerle Trabzon'a, oradan taka ve küçük motorlarla İnebolu'ya yapılan ulaştırma için gerekli güvenlik tedbirleri Nakliyatı Bahriye Kumandanlıklarınca alınmaktaydı. Liman Başkanlıklarından kıyı gözetleme istasyonları aracılığıyla devriye gezen düşman gemilerinin durumunu öğrenen Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı ulaşımı buna göre düzenlemekteydi. Takalar

---

(408) Methi BAYAR — İstiklâl Savaşında Türk Denizcileri - (Çeşitli bölümlerden seçmeler)

(409) Methi BAYAR — A. g. e. çeşitli bölümlerden seçmeler.

çoğu zaman düşman devriye gemilerinin 40 mil ardından aynı yönde seyrederlerdi. Düşman gemilerinin geri dönüşleri halinde, durumu devamlı uğrayarak yol boyunca bilgi aldıkları liman ve gözetleme istasyonlarından öğrenir ve kıyılarda uygun buldukları yerlere gizlenmeğe çalışırlardı. Düşman devriye gemilerinin anî dönüşleriyle yakalanan çok taka olmuştu. Bir kez, Deniz Kuvvetlerimizin «Rüsumat Dört Numara» adıyla anılan 300 tonluk büyük teknelerinden bir kaçakçı izleme gemisi, düşmanın anî dönüşünden habersiz olarak devriye gezen bir savaş gemisiyle karşılaşmış, çarpışma sonucu batırılmıştı.

Beş Numaralı Tekâlifi Milliye Emri uyarınca başlayan bu tür deniz taşıma yükümlülüğü, Sakarya'dan sonra zafere kadar devam etmiştir.

d) Kara Ulaşımında Tekâlifi Milliye Uygulaması

Ellerinde taşıt aracı bulunan halkın, ayda bir defa ve 100 kilometreyi geçmemek üzere askerî malzeme taşımakla yükümlü kılındığı Beş Numaralı Tekâlifi Milliye Emrinin yayınlanmasının üzerinden bir iki gün geçmeden, Anadolu'nun karayolu diye anılan kervan izleri; at ve öküz arabası, yaylı, kağnı, at, eşek, katır ve develerden oluşan ulaşım kolları ile dolup taşmıştı.

Evvelden beri büyük çapta ulaşıma sahne olan İnebolu - Ankara arasında, kara ulaşımı için gerekli tertibat alınmış, aşağı yukarı bir günlük mesafe sayılan yerlerde, gerekli konaklama ve iaşe merkezleri faaliyete geçirilmişti. Evvelce çoğunlukla ücret karşılığı yapılan İnebolu - Ankara ulaşımı, 5 numaralı emrin yayınlanmasından sonra tamamen bir hizmet yükümlülüğü haline getirilmişti. Ulaşımla yükümlü tutulan taşıt sahipleri, evvelce kurulan konaklama ve iaşe merkezlerinden yararlanma olanağı bulmuşlar, Anadolu'nun öteki yollarında sürdürülen taşıma faaliyetlerine oranla daha rahat hizmet koşullarına sahip olmuşlardı. Daha rahat hizmet koşulları ile neyi belirtmeğe çalıştığımızı, ulaşım kollarında görev almış değerli bir tarihçimizden izleyelim (410).

---

(410) Enver Behnan ŞAPOLYO — Türk Kültürü Dergisi, Kasım 1965, Sayı : 37, S : 84

«... kağnıları İnebolu'da İkiçay mevkiinden alır, akşam üzeri yola çıkar, Ecevit'e doğru yola koyulurdum. Geceleri hanların ahırlarındaki gübre yığınlarının içinde yatardık. Çünkü gübre sıcak olurdu..»

Anadolu'nun diğer yerleri böyle hanlardan da yoksundu. Kütahya - Eskişehir Muharebelerinden önce, en yakın demiryolu yükleme ve boşaltma noktasına kadar kara taşıt araçları ile taşınan askerî iaşe malları ve malzemeler, oradan cephelere en yakın noktalara kadar demiryolu ile taşınmaktaydı. Konya - Afyon - Eskişehir - Ankara demiryolu bağlantısı, uçları güneyden ve kuzeyden Anadolu içlerine doğru uzanan «U» harfi görünümündeydi. Bu harfin geniş bir yay çizen tabanı Afyon - Eskişehir arasındaki bağlantıyı teşkil etmekte, böylece Batı Cephesinin geri menzil hatları tamamen demiryoluna sırtını dayamış bulunmaktaydı. Kütahya - Eskişehir Muharebelerinden sonra Türk ordusu Sakarya Irmağı doğusuna çekilmek zorunda kalınca, Afyon ve Eskişehir gibi iki önemli demiryolu kavşağı Yunanlıların eline geçmiş, «U» şeklindeki demiryolu, Konya ve Ankara'dan batıya doğru uzanan kesik iki çizgi haline dönüşmüştü. En kötüsü, Güney Anadolu'nun Konya üzerinden Ankara ile olan demiryolu bağlantısı kopmuştu. Bu nedenle, Büyük zafere kadar Anadolu'nun bütün ulaşımı yalnızca karayolu ulaşımına dayanacaktı.

Tekâlifi Milliye Emirlerinin uygulanmasıyla, halkın ve tüccarın elinde bulunan iaşe ve ordu ihtiyacı malların hızla alınmasına başlanmış, kısa zamanda ilçelerdeki Tekâlifi Milliye Komisyonlarının elinde büyük stoklar birikmişti.

Başkomutanlık Karargâhının emirlerine göre hareket ediliyor, yiyecek maddeleri ve giyecekler emirde belirtilen cephedeki birliğe, silâh ve cephane ile diğer malzeme Ankara'ya gönderiliyordu. Bütün bu ulaştırma karayoluna dayanmak zorundaydı.

Beş Numaralı Tekâlifi Milliye Emrine göre, hangi türde olursa olsun elinde taşıt aracı bulunanlar Orduya ait mal ve malzemeyi ücretsiz olarak ve 100 kilometreyi geçmemek üzere taşımak zorundaydılar. At ve öküz arabası, kağnı, at, katır, eşek ve deve ile yapılan ulaşımın hızı ortalama olarak saatte beş ki-

lometre dolayındaydı. Sürücüler genellikle hayvanların önünde veya yanında yürüdüklerinden, ulaşımın hızı normal bir insanın yürüyüş hızına denkti. Yollardaki dalgalanmalar, duraklamalar, Ağustos ayının yakıcı sıcağı, hayvanların dinlendirilmeleri, hızı daha da azaltmaktaydı.

Beş Numaralı Emrin ilk günlerindeki uygulamaları son derece verimsiz olmuştu. Taşıt araçlarının yapacakları 100 kilometrelik taşıma, aşağı yukarı 3 günlük bir yoldu. Yükleme ve boşaltma için 1 gün, dönüş için de 3 gün düşünüldüğünde, bir taşıtın 100 kilometrelik bir ulaştırmasının 1 hafta olduğu ortaya çıkmaktadır. At arabası büyüklüğüne göre bir veya iki at tarafından, öküz arabası veya kağnı ise bir çift öküz tarafından çekilmekteydi. Zaten taşıma kapasitesi sınırlı olan araba ve kağnılara, bir haftalık yolculuğu hesaba katan yükümlü taşıt sahibinin kendisi için yiyecek, yorgan; at ve öküzler için arpa, saman ve ot koymasıyla, taşınacak askerî mal ve malzeme için pek yer kalmıyordu. Bir haftalık insan yiyeceği ile hayvanlara bir hafta yetecek arpa, saman ve ot oldukça geniş hacim kaplamakta, taşımanın verimi, taşıyacağı yükten daha fazla yakıt alan bir araç gibi çok düşük olmaktaydı.

Taşıma yükümlülüğünün at, katır, eşek ve deve gibi hayvanlarla yerine getirilmesi halinde, verim daha da düşük olmakta, hayvan sırtının yarısını yükümlünün yiyecek ve yorganı ile arpa, ot, saman işgal etmekte, bunca emeğe rağmen yapılan taşıma bir çuval dolusu yükü aşmamaktaydı.

Yapılan ulaştırmanın verimsizliği ilk günlerde dikkati çekmiş, her Tekâlifi Milliye Komisyonu kendi ilçesi sınırları içinde konaklama yerleri kurmağa başlamıştı. Bu konaklama yerlerine, Dört Numaralı Tekâlifi Milliye Emri uyarınca halktan ve tüccardan toplanan saman ve arpanın bir kısmı depolanıyor, yükümlülerin taşıt hayvanlarının yiyecek ihtiyacı bu konaklama yerlerinde sağlanıyordu. Böylece taşıtların taşıma kapasiteleri bir dereceye kadar artırılmış oluyordu. Ulaşımın yoğun olduğu yerlerde, taşıma yükümlülerinin beslenmelerini ve barındırılmalarını sağlıyacak tedbirler alınmıştı.

Orduya ait taşıt araçlarından kurulu ulaşım kolları ile daha çok uzun mesafeli ulaşımlar yapılmaktaydı. Halkın elinde bulunan taşıtların bir kısmına ordu ihtiyaçlarında kullanılmak üzere el konulmuş bulunuyordu. Bu kez, 8 Ağustos 1921 günü Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın On Numaralı Tekâlifi Milliye Emri ile halkın elinde kalan her türlü kara taşıt aracının yüzde yirmisine daha el konulmuştu. Bu taşıt araçları birliklerin ikmali, topların çektirilmesi, birliklerin ağırlıklarının taşınması ve elverişli binek atlarından yeni süvari birlikleri kurulması gibi daha çok ordu içi hizmetlerde kullanılacaktı.

Taşıma yükümlülerinin meydana getirdiği ulaşım kollarının faaliyeti gittikçe artan bir tempo ile 22 gün, 22 gece sürecek olan Sakarya Muharebelerinde en yüksek seviyesine ulaşacaktır. Cephelere sokularak ateş hattında yapılan ulaşımın Sakarya'da kazanılan zafere katkısını ileride inceliyeceğiz.

e) Kara Ulaşım Kollarının Temel Nitelikleri

Kara ulaşım kollarının ortak niteliği, sürücülerinin çocuk, kadın, yaşlı erkek olmasıydı. Anadolu'nun eli silâh tutabilen erkek gücü silâh altına alınmış, cephelerde vuruşuyordu. Birinci Dünya Savaşının Anadolu'nun genç erkek işgücünde açtığı büyük gedik nedeniyle, gücünden yararlanılabilecek erkekler tümüyle cephelere sevk edilmiş, cephe gerisi hizmetlerin daha yaşlı erkekler tarafından yürütülmesi zorunluluğu doğmuştu. Tekâlifi Milliye Emirlerinin uygulanmağa başlamasıyla, ulaşım çocuk, kadın ve ihtiyar erkeklere düşen bir görev olmuştu.

Tüm Anadolu kısa bir sürede bir ulaşım seferberliğine girerek, cephelere devamlı olarak iaşe maddeleri ve askerî malzeme taşınmağa başlanmıştı. Değişik yollar izleyerek yuvalarına devamlı yiyecek taşıyan ve yükünü yuvasına bıraktıktan sonra yenisini getirmek için dönen karıncalara benzetilen ulaşım kollarının serüvenini, o günlerde ulaşım kolunda görev almış bir tarihçimizden dinleyelim : (411).

---

(411) Enver Behnan ŞAPOLYO — Atatürk ve Üç Kılıç - Türk Kültürü Dergisi, Kasım 1965, Sayı : 37, S : 84

«... Bana bir millî görev verilmişti. O da kağnı komutanlığı idi. O acı ve yoksul günlerde ordumuzun geri hizmetleri üç türlü vasıtayla sağlanmaktaydı: deve kolları, katır kolları ve kağnı kolları.. Çünkü o zamanlar ordumuzun elinde hiç bir motorize kuvvet yoktu. Cepheye silâh ve yiyecek bu nakil kolları ile temin edilmekteydi. Deve kolları pek süslüydü. Develerin hörgüçlerinden boyunlarına kadar renkli püsküller ve aynalar sarkmaktaydı. Her devenin hörgücünün üzerine de üç cephane sandığı yerleştiriliyordu. Katır kolları da pek enteresandı. Katırların boyunlarındaki iri tunç çanlar çalar, bu gürültü içinde katırlar da yola düzülürler, onlar da cephane taşırlardı. Benim kolum kağnı kollarıydı. Kağnılar vilâyet vilâyet nöbete gelirler ve ödevlerini tamamladıktan sonra yurtlarına dönerlerdi. Kağnılar iki tekerlekli basit şekilde yapılmış yük arabasıydı. Bunları öküzler veya mandalar çekerlerdi. Kağnıların hep beraber çıkardıkları inilti tâ uzak yerlerden işitilirdi. Bana her seferinde kırk kağnı verilirdi. Kağnıcıların çoğu kadın olurdu. Çünkü delikanlılar cephedeydiler. Çok kere benim kağnıcılarımın otuzu kadın, sekizi çocuk, ikisi de altmış yaşından yukarı ak sakallı ihtiyarlar olurdu. Bize muhafız olarak da Müzaheret Bölüğü erlerinden silâhlı bir asker verilirdi. Bunlar hapishanelerden çıkarılıp vatan hizmetine verilmiş mahpuslardı..» (412).

Kağnı kolu komutanının anılarında yer alan: «Kağnılar vilâyet vilâyet nöbete gelirler ve ödevlerini tamamladıktan sonra yurtlarına dönerlerdi» cümlesinin altında yatan yükümlülük, taşıma yükümlülüğüdür. Hatırlanacağı gibi, Beş Numaralı Tekâlifi Milliye Emri, ellerinde taşıt aracı veya yük hayvanı bulunanları ayda bir defa ve 100 kilometreyi geçmemek üzere orduya ait mal ve malzemeyi taşımakla yükümlü tutmuştu. Tekâlifi Milliye Komisyonları görevli oldukları ilçe içindeki taşıtları ve yük hayvanlarını tesbit etmişler, her taşıt sahibine ayda bir kere görev sırası gelecek şekilde cetveller hazırlamışlardı. Bu yükümlülük cetvellerine göre sırası gelen göreve çağırılıyordu.

---

(412) Değerli Tarih Öğretmenim Rahmetli Enver Behnan Şapolyo'dan Ankara Gazi Lisesinde öğrenciyken, «Karınca Ordusu»nun serüvenlerini bol bol dinlemek bahtiyarlığına ermiştim.

Taşıma yükümlülüğünün ayda bir defa ile sınırlandırılmasının nedeni ekonomikti. 100 kilometrelik bir taşıma ile yükümlü olanların bu görevlerini bitirip dönmeleri en az bir hafta sürüyordu. Geri kalan üç hafta bağlarda, bahçelerde, tarlalarda çalışılacak, üretime katkıda bulunulacaktı. Cepheye giden erkek gücünün yeri doldurulacak, gerek cephedekilerin ve gerekse cephe gerisindekilerin doyurulması için tarımsal üretimin düşüklük göstermesine imkân bırakılmıyacaktı.

Ne var ki, cephe gerisinin asıl yükünü Türk kadınları taşımaktaydı. Silâh altına alınan erkek işgücünün boşluğunu, çocukların ve ihtiyar erkeklerin çalışma gücü sınırlı olduğundan, daha çok genç köylü kadınlar doldurmaktaydılar. Türk kadınlarının, Tekâlifi Milliye Emirlerinin yayınlanmasından Kurtuluş Savaşının sonuna kadar sürdürdükleri didinmeyi, bir yabancı tarih araştırıcısı şöyle dile getiriyor : (413).

«Yıllar sonra aynı şeyi yapan Churchill (414), öküz ve deve yetersizliğinden ötürü, taşıma işlerinde cephedeki askerlerin karılarından ve kızlarından Mustafa Kemal Paşa'nın nasıl yararlandığını anlatmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın millî duyguların yükseltilmesi plânında kadınların seferber edilmesi büyük rol oynamış, sivil, asker herkesin gayret göstermesi gereğini ortaya koymuştu. Diyarbakır, Erzurum, Sivas ve Trabzon gibi dağınık merkezlerden toplanan silâh ve malzeme, saman yığınları altına yerleştirilerek kağnılarla taşınıyordu. Şalvarlı, cepkenli ve yün dolaklı kadınlar kağnılarını dağlardan, tepelerden aşırarak saatte beş kilometrelik bir hızla yüzlerce kilometre uzaktaki cepheye doğru yol alıyorlar, kağnılar Sümerler zamanındaki gibi gıcırtılı sesler çıkararak ilerliyordu. Kadınların çoğu bebeklerini sırtlarına bağlamışlar, top mermilerini ve cephane sandıklarını kağnılara yüklüyorlar, omuzlarına birer mermi yükliyerek taşıyorlar; çoğu zaman, çocuklarının yağmurda kalmasını göze alarak, çocuklarının örtülerini yağmurdan korumak için top mermi-

(413) Lord KINROSS — Atatürk, The Rebirth of a Nation - p. 273

(414) Yazar, İkinci Dünya Savaşında İngiltere Başbakanı Sir W. S. Churchill'in İngiltere savunmasında kadınlardan yararlanmış olmasına değiniyor.

lerinin üzerine dikkatle örtüyorlardı. Kağnılar kırılıp yolda kalınca, içindekileri sırtlarına yükleyip kilometrelerce taşıyorlardı. Evlerinde kalan kadınlar ise, hayvanlara ve araçlara Hükûmetçe el konulmuş olmasına aldırış etmeden tohum ekiyor, çapa yapıyor, ekin biçiyor ve savaşan orduya yiyecek yetiştirmeğe çalışıyordu...»

Bir yabancı hanım yazar ise, «Devrim Yolu» adını verdiği İnebolu - Ankara karayolundaki silâh ve cephane ulaşımını şöyle anlatmaktadır : (415)

«... Sonsuz bir insan seli birbirlerinden bir buçuk metre aralıklarla ve tek sıra halinde akıyordu. İnsanlar taşıdıkları tüfek demetleri, cephane kutuları ve top mermilerinin ağırlığı altında öne doğru eğilmişlerdi. Daha şaşırtıcı olanı, bu insanların dörtte üçünden fazlasının kadın olmasıydı. Pembe eteklikli bölgesel giysiler ve parlak çiçekli kiraz rengi şalvarlar giyen kadınların bazıları sırtlarına sarılı yükle beraber, kucaklarında emzikli bebeklerini taşıyorlar, bazılarının arkasında ise kaygan çamurda kısa adımlarla yürüyen iki ve üç küçük çocuk bulunuyordu. Böylece, bir gece önce İstanbul'dan kaçak olarak gemi ile gelen askeri malzeme Küre Dağlarını aşıyordu. Düzenli, kesintisiz ve yavaş bir şekilde yukarılara, daha yukarılara tırmanılıyordu. Arada sırada birinin sıradan ayrılan bir çocuğa bağırdığı duyulmakla beraber, genellikle sessizlik içinde, dik tırmanış ve ağır yük nedeniyle derin solumalarla yürüyorlardı. Yol gerçekten çok dikti ve biraz sonra hepsi sulu karla şekillenecekler, sonra ayak değmemiş karlı yamaçlardan daha yükseklere tırmanacaklardı... Henüz hiç bir heykeltraşın taş üzerinde şekillendiremediği, ağır yük taşıyan kadınlar ile analarının yanında otlayan buzağılar gibi onların ardında yürüyen çocuklara ait heykelleşmiş görüntüler, karlar altında ve dondurucu soğukta yorgun argın yol alacaklardı.» (416).

---

(415) Ann BRIDGE — The Dark Moment - p. 128

(416) Amerika'lı bayan yazar Ann Bridge, «Dark Moment» adlı eserinde İnebolu - Ankara yolculuğunu gerçek şekilde canlandırabilmek için, İnebolu'dan Ankara'ya kadar olan tarihî «Devrim Yolu»nda ilkel bir kara taşıt aracıyla ve Kurtuluş Savaşı sırasında konaklanan yerlerde konaklayarak yolculuk yapmıştır.

f) Halkın Hizmet Yükümlülüğü

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı kanun kuvvetindeki Tekâlifi Milliye Emirleri arasında yer almamakla beraber, Sakarya Muharebesi öncesinde zaman zaman halk bazı hizmetleri yerine getirmekle yükümlü tutulmuştur. Yalnızca cephelere yakın yerlerde uygulanmış olan hizmet vergilendirilmesi şeklinde nitelendirebileceğimiz uygulamalara kısaca değinmemiz yerinde olacaktır.

Türk Ordusunun Sakarya ırmağının doğusuna çekilmesinden, Sakarya Muharebelerinin başladığı 23 Ağustos 1921 gününe kadar geçen bir aylık süre içinde, Yunanlıların taarruz edecekleri tahmin edilen yerlerde mevzilerin hazırlanması, tahkimat yapılması ve savunmayı kuvvetlendirecek dayanak noktaları kurulması gibi tedbirler alınmıştır. Bu arada, Yunanlıları yanıltmak amacıyla sahte tahkimat yapma gösterilerinde bulunulmuştur. Bütün bu işlerin yürütülmesi sırasında, yakın köy ve kasabalar halkından yararlanma yoluna gidilmiştir. Bu konuda bir örnek verelim :

Genelkurmay Başkanlığı, muhtemel Yunan taarruzuna karşı Ankara çayı ağzından itibaren Çayırhan'a kadar olan Sakarya hattının halk araç ve gereçleri ile tahkim edilmesi gerektiği yolundaki görüşünü, 9 Ağustos günü Batı Cephesi Komutanlığına bildirmişti. Bir an önce tahkim edilmesi gereken bu hatta, bedenî güçlerinden yararlanılacak askerlerin getirilmesi, cephenin bir başka kesiminin zayıflatılması olacaktı. Üstelik orduda bu kadar geniş bir hattın tahkim edilmesinde kullanmağa yeterli kazma, kürek, el arabası, taşıt aracı mevcut değildi. Bu nedenle, yakın yerlerde oturan halkın araç ve gereçleri ile tahkimat işlerinde görevlendirilmesi isteniyordu. Batı Cephesi Komutanlığının cevabında : «Çayırhan ile Ankara çayı arasındaki mevzi kesiminin halk kuvvetleriyle berkitilmesi için 1 inci ve 3 üncü Gruplara emir verilmiştir» deniliyordu.

Tahkimat yapılan bölgelere yakın yerler halkı, ellerinde bulunan tahkimat yapmağa yararlı her türlü araç ve gereç ile bir düzen halinde tahkimat yapılacak kısma götürülür, birlik komutanlarının gözetimi altında çalıştırılırlardı. Şunu da belirtelim ki,

bu tür hizmet yükümlülüğü yalnızca cephelere yakın yerlerde uygulanmıştır. Yakın yerler halkı çalıştırıldığından, tehlikenin yaklaşmakta olduğunu hisseden halk, hizmet yükümlülüğünü yerine getirdiğinin farkında bile olmamıştır. Biraz gerilerde olan evinin, bağının, bahçesinin korunacağını görerek, içtenlikle kendini işe vermiştir. Bir kaç gün içinde tahkimat bitirilince, hizmet yükümlülüğü de sona ermiştir.

Bu tür hizmet yükümlülüğü, İkinci Dünya Savaşı yıllarında hemen hemen savaşa katılan bütün Avrupa ülkeleri tarafından «Topyekûn Harb»in bir unsuru olarak yıllarca uygulanmıştır.

VI — SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

A — Savunma Hazırlıkları

Tekâlifi Milliye Emirleri uygulamalarıyla askerî iaşe stokları artırılırken, bir yandan da ordunun boş kadroları doldurulmağa çalışılıyordu. Kütahya - Eskişehir Muharebelerinde % 10 kayıp verilmişti. Bu kayıplardan önce bile birliklerin kadroları büyük boşluklar gösteriyordu. Örneğin, İkinci İnönü Muharebesine katılan 8 inci Tümenin toplam savaşçı sayısı 1800, 57 inci Tümenin 1100'dü. Oysa, tümenlerin normal mevcutları 9000 kişi dolayındaydı ve verilen görevleri bu kadro ile yerine getirmesi gerekiyordu.

Kolorduların Askerlik Daireleri hızla silâh altına alma işlemlerine girişti. Silâh altına alınan erler çok kısa bir eğitimden geçirildikten sonra birliklere gönderiliyordu. Birliklerde daha önce savaş görmüş erlerin bulunması, acemilerin eğitim noksanlığını kısmen gideriyordu. Ankara'da çeşitli sınıflar için subay ve yedeksubay adayı yetiştirilmek üzere eğitim merkezi kurulmuş, topçular için ayrı bir okul açılmıştı.

Genel seferberlik ilân edilmediği halde, ordu kadrosundaki boşlukların doldurulmasında er ihtiyacı yönünden fazla sıkıntı çekilmiyordu. (30 Eylûl'e kadar 81023 kişi silâh altına alınmıştır). Askere alınanlara silâh temin etmek büyük bir problem oluyordu. Birlik komutanları takviye için mutlaka silâhlı asker gön-

derilmesini, silâhsız gelen erlerle savaş gücünün azalacağını bildiriyorlardı. Başkomutanlık, kesin sonuçlu bir muharebe hazırlığı içinde olduğundan, ilk hatlardaki kayıpların silâhlarının ikinci hattan gelen silâhsız erler tarafından kullanılması, bu suretle mevcut silâh kadar savaşcının devamlı olarak mevzilerde bulundurulması gerektiği görüşündeydi. Subay kadrolarının doldurulması mümkün olamıyordu.

Ulaşım olanaklarının sınırlılığı ve karayollarının elverişsizliği nedeniyle öncelikle İç Anadolu bölgesinin 40 yaşına kadar olan erkekleri silâh altına alınmış ve eğitimlerine başlanmıştı. Uzak bölgelerden silâh altına alınanların bir kısmı muharebeye yetişebilecek, bir kısmı ise muharebenin sonuna bile yetiştirilemiyecekti. Doğu Ordusundan alınan 15000 kişilik bir kuvvet Erzincan'dan Ankara'ya bir ayda zor ulaştırılabilmişti, Merkez Ordusu, Karadeniz Bölgesinde Rum Pontus çetelerini temizleme hareketine devam ettiğinden, birlikleri Batı Cephesine kaydırılamıyordu.

Yunan Ordusu büyük bir taarruz hazırlığı içindeydi. Şimdiye kadar ikmal üssü olarak kullandıkları İzmir limanı, Ankara'yı işgali hedef alan taarruz için uzak kalıyordu. Ayrıca, Türk Ordusu geri çekilirken Afyon - Eskişehir demiryolunun köprü ve tünellerini tahrip ettiğinden, İzmir - Eskişehir demiryolu bağlantısı kesilmişti. Büyük taarruz için Mudanya üs yapıldı. Mudanya'dan Bursa'ya dekovil, Bursa'dan Karaköy'e kadar karayolu, Karaköy'den Eskişehir'e kadar demiryolu mevcuttu. Bu ikmal yolu düzeltildi. Böylece, Yunan ordusu hem Afyon, hem de Eskişehir üzerinden ikmal edilebilecekti. Bütün bunların yanısıra, Anadolu'nun işgal altında bulundurdukları köy ve kasabalarının kaynaklarına el atmışlar, halkın elindeki yiyecek maddelerini ve her türlü taşıt araç ve hayvanını almışlardı. Sakarya nehrini geçmek için gerekli köprü malzemeleri yığınakları da tamamlandıktan sonra Yunan ordusu ileri yürüyüşe geçti. Hedef Ankara'yı ele geçirmek, son dayanağını da kaybetmiş olacak olan Anadolu'ya Sevr Andlaşmasını kabul ettirmekti.

Her emri bir kanun kuvvetinde olan ve Anadolu'nun tüm sorumluluğunu, daha doğrusu kaderini omuzlarına alan Başkomu-

tan Mustafa Kemal Paşa, kesin sonuçlu bir muharebe kararı alarak, hazırlıklarını buna göre yapmıştı. Kendi deyişleriyle, artık yalnızca iki ordu değil, iki millet karşı karşıya gelecek ve Anadolu'nun kaderi tayin edilecekti. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, yakında başlayacak muharebenin aynı zamanda bir moral savaşı olacağını bilerek, yayınladığı çeşitli emirlerde şu konular üzerinde önemle durmuştu :

«Savunma mevziinde, bazı noktalarda ileri geri dalgalanmalar olabilir. Bu durum birliklerce normal karşılanmalıdır. Mevzide bir birlik herhangi bir sebeple geri çekilse bile, yanındaki birlik kendi mevziini kuvvet ve inatla elde bulunduracak, çekilen birliğe topçusu ve piyadesiyle yardım edecektir.»

Yunan ordusunun Türk mevzilerine doğru ileri yürüyüşe başladığı gün, Batı Cephesi Komutanlığı birliklerin disiplininin ve moralinin korunması için aşağıdaki genel emri yayınlamıştı :

«— Muharebede herhangi bir sebepten dolayı birliğini kaybeden subay ve er, bir dakika boşta dolaşmıyarak en yakın birliğin emrine girerek hizmet isteyecektir. Çünkü muharebe, bütün maddî ve manevî kuvvetlerin harcanıp tüketilmesiyle kazanılabilir. Boşta dolaşan subay ve er, kendi kuvvetinden vatan ve milleti mahrum bırakmış olacağından hıyanet etmiş sayılır.

— Önceki muharebelerde hafif veya ağırca yaralanmış bir erin peşine üç dört silâhlı er katılarak avcı hattından geri çekildiği görülmüştür. Yaralı subayların da bölük başçavuşu tarafından geri çekilmesiyle bölüklerin komutansız kaldığına rastlanmıştır. Bundan sonra yaralılar yalnızca sıhhiye erleri ile taşınacak, avcı hattından silâhlı savaşçı verilmiyecektir. Bunun için silâhsız erlerle sedyeci sayısı artırılmalıdır.

— Muharebe sırasında cephane ikmali daima geriden ileriye doğru ve mevcut silâhsız erlerle yapılacaktır. Avcı hattından her ne sebep ve suretle olursa olsun tek erin dahi geri gitmesi kesinlikle önlenecektir.»

Anlaşılıyor ki, yaklaşan muharebe öncekilerle kıyas kabul etmiyecek şiddette bir ölüm dirim çarpışması olacaktır. Emirde

de belirtildiği gibi, bu muharebe ancak bütün maddî ve manevî kuvvetlerin harcanıp tüketilmesiyle kazanılabilecektir. Daha önce tükenenin yenik düşeceği bu muharebe 22 gün, 22 gece birbirini bir an önce tüketmek için olanca gücüyle vuruşan iki ordunun ve tükenişi geciktirmek için ordularını gece gündüz desteklemeğe çabalayan iki milletin çarpışması olacaktır.

Karşılıklı tüketme yarışının başlangıcında iki ordunun kuvvet durumu şöyledir :

	Savaşcı	Tüfek	Ağır M. Tf.	Top
Türk Kuvvetleri	100.000 (X)	56.448	501	166
Yunan Kuvvetleri	122.164	85.000 (X)	876	248

Yukarıdaki rakamlar düşmanla vuruşacak Batı Cephesindeki Türk birlikleri mevcudunu göstermektedir. 1 Ağustos 1921 günü tüm Türk Kara Kuvvetlerinin genel mevcudu şöyleydi : 8462 subay, 153514 er, 81352 tüfek, 735 ağır makineli tüfek, 359 hafif makineli tüfek ve 311 top. Bu rakamlar, Büyük Millet Meclisinin açıldığı günlerde Kuvayi Milliye de dahil olmak üzere dağınık birlikler halinde 40 - 45.000 dolayında bulunan savaşcı sayısının, on beş ay gibi kısa bir süre içinde ve düzenli ordu birlikleri halinde dört misline yakın artırılmış olduğunu göstermektedir. İnönü ve Kütahya - Eskişehir Muharebelerinin 10793 olan şehit ve yaralı kaybı ile çeşitli adî ve bulaşıcı hastalıklardan ölen savaşçıların sayısı hesaba katıldığından (417) gerçek artışın çok daha fazla olduğu görülmektedir.

b) Büyük Direniş

13 Ağustos 1921 günü bulundukları yerlerden ileri yürüyüşe geçen Yunan ordusu, örtme birliklerimizle küçük çatışmalar yaparak 22 Ağustos günü bütün cephe boyunca Türk savunma mevzilerinin önüne gelmişti. Bir gün sonra bütün cephe boyunca şiddetli bir taarruza başlayacaklardı. 23 Ağustos günü şiddetli

(X) Yuvarlak rakamlarla ifade edilmiştir.

(417) Ne yazık ki, o günlerin sağlık koşulları nedeniyle, Kurtuluş Savaşı süresince şehit olanların iki mislinden fazla savaşcı cephede ve cephe gerisinde çeşitli hastalıktan ölmüş bulunmaktadır.

Yunan taarruzu ile başlayan Sakarya Muharebesi 22 gün 22 gece olanca şiddetiyle devam edecek, daha önce tükenen Yunanlılar çok ağır kayıplardan sonra Sakarya'nın batısına sürüleceklerdi. Dünya tarihinin en uzun meydan muharebesi olan Sakarya Muharebesi aslında karşılıklı bir tüketme savaşı olmuş, bütün kaynaklarını harekete geçiren Anadolu bu uzun çarpışmayı kazanmasını bilmiştir. Herhangi bir kayda, formaliteye, kırtasiyeciliğe dayanmaksızın tüm malî ve maddî kaynakların seferber edildiği bu uzun muharebede, kaynakları kısır Anadolu'nun yarattığı büyük mucizeye sözü getirmeden önce, 22 günlük kanlı boğuşmaya kısaca değinmek yararlı olacaktır. Ancak muharebe hakkında bir fikir sahibi olunduktan sonra, herhangi bir rakam, herhangi bir maliyet hesabı ortaya koymamız mümkün olmayan, buna karşılık tüketme yarışını kazanmamızı sağlayan malî ve maddî kaynakları değerlendirebilmemiz mümkün olabilecektir. Muharebenin her günü kısaca şu şekilde özetlenebilir :

23 Ağustos 1921 — Yunanlılar bütün güçleri ile Türk savunma mevzilerine taarruza kalkmışlar, asıl ileri mevzi çarpışmaları sol kanadımızda vukubulmuştur.

24 Ağustos 1921 — Bir gün önce başlayan Yunan taarruzu devam etmiş, Türk savunma hattını kıramamışlardır.

25**Ağustos 1921** — Düşmanın büyük kuvvetleri ile Beylik köprüden taarruzu geçmesiyle çarpışmalar bütün cephelere bulaşmıştır. Bugün, gündüz ve gece devam etmek üzere 80 kilometreyi bulan bütün cephe boyunca Yunan taarruzlarını Türk karşı taarruzları izlemiştir. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya sunduğu raporda, muharebenin tüketme yarışı halini aldığını belirleyen şu satırlar yer almaktadır : «Bugünkü muharebenin tamamiyle lehimizde olduğu ve bundan sonrakilere de güvenle bakılacağı kanısındayım. Yalnız bu elverişli durumu sürdürebilmek için cephane ve er ikmali işlerinin ilgililerce yakından izlenmesi şarttır.»

26 Ağustos 1921 — Bütün cephelerde aralıksız 24 saat çarpışmalar devam etmiştir. Türk birlikleri mevzilerini elde tutarak büyük başarı sağlamıştır. Düşmandan bir miktar esir alınmış birçok taşıt ele geçirilmiştir.

27 Ağustos 1921 — Bugün de şiddetli muharebeler devam etmiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın günlük emri, muharebelerin cereyan ediş tarzı hakkında açık fikir vermektedir.

«Bütün birlikler şimdiki mevzilerini son nefeslerine kadar savunacaklardır. Bundan önce düşmanın ötede beride kazandığı tek tük mevzii başarılar, fırtınalı ve karanlık gecelerde görevlilerimiz arasındaki anlaşmazlıktan ileri gelmiştir. Düşman kendi gücüne dayanarak henüz ciddî bir başarı kazanmış değildir. Bunun içindir ki, sukûnet ve metanetle mevzilerimizi savunarak düşmanı pek yakında kesin yenilgiye uğratacağımızdan şüphe edilmemelidir.

Dün gece olduğu gibi bu gece de düşmanın baskınlarını ve gece hücumlarını beklemeli ve bütün birlikler buna göre uyanık bulunmalıdır. Düşmanın gece baskınları mutlaka süngü hücumu ile püskürtülecektir.»

28 Ağustos 1921 — Bütün cephe boyunca şiddetli boğuşmalar olmuştur. Türk birlikleri büyük bir inatla direnmektedir. Düşman ise, son kozunu oynadığının farkında olduğundan bütün gücü ile gece ve gündüz Türk cephesinin sol kanadını çökertmeğe ve Ankara yolunu açmağa çalışmaktadır. İki tarafta ağır kayıplara uğramaktadır. Türk birliklerindeki subay kayıbı oldukça ağırdır. Bazı taburlarda iki üç subay kalmış olup, 42 inci Alay Komutanlığı görevini bir yedek teğmen yürütmektedir.

29 Ağustos 1921 — Muharebe bugün de olanca şiddetiyle devam etmektedir. Yalnız Yunan ordusunun gücünün azalmakta olduğu sezilmektedir.

30 Ağustos 1921 — Bütün gün Yunan ordusuna pahalıya mal olan taarruzlar ve Türk ordusunun karşı taarruzları ile geçmiştir.

31 Ağustos 1921 — Bugünkü çarpışmalarda, Yunan birlikleri çok ağır kayıplarla taarruzlarını sürdürmüşlerdir. Cephe Komutanı İsmet Paşa günlerden beri tekrarladığı emri bugün de yayınlamıştır: **«Ordu elinde bulundurduğu ve yeniden tutacağımız mevzileri kesinlikle savunacak ve elde tutacaktır.»**

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesinin gösterdiği duruma koyduğu teşhis, 31 Ağustos günü Millî Savunma Bakanı Albay Refet (Bele) Beye yazdığı aşağıdaki emirden anlaşılmaktadır :

«Anadolu savunması 1 - 2 günlük meydan muharebesi şeklinden çıkarak, devamlı bir yıpranma seferi haline gelmiş sayılabilir. Bu halde başarı daimi ikmal yeteneğine bağlıdır. Bugün için top ve tüfek ile bunların cephane ihtiyaçlarını geniş ölçüde düşünmek zorundayız.

... İnatlı ve devamlı muharebeler batı dünyasının bizi yenemiyeceğini ve en inatlı mevzi muharebelerinde bile dayanmak kudretinde olduğumuzu göstermiştir.»

Bugün, Yunanlılar Çal Dağındaki Türk cephesinde bir gedik açmışlar, fakat taarruz güçlerini iyiden iyiye kaybettiklerinden, ilerliyememişlerdir. Bundan sonra Yunan ordusunun plânlı ve hedefli taarruzları değil, taarruz yapmak için taarruz ettikleri görülecekti.

1 Eylûl 1921 — Türk Ordusu muharebenin en kritik gününü bugün yaşamıştır. Yunan taarruzu Haymana ve Çal Dağı yönlerinde önemli gelişme göstermiştir. Türk Başkomutanlığı bütün yedek kuvvetlerini bu bölgede muharebeye sürmüştür. Muharebe taarruzlar, karşı taarruzlar ve mevzilerin el değiştirmesi şeklinde oynak bir şekilde sürüp gitmiştir. Türk birlikleri Haymananın elden çıkarılmaması için çok kan dökmüş, üç alay ve beş tabur komutanı da dahil olmak üzere 82 subay ve 900 er kaybetmiştir. Yunanlıların kayıpları çok daha fazladır, bölük mevcutları 30 ere inmiş ve büyük yiyecek sıkıntısı çekmişlerdir.

2 Eylûl 1921 — Yunanlılar, Türk cephesinin kilit noktası olan Çal Dağı'nı ele geçirmişler, muharebe Türk ordusu aleyhinde gelişme göstermeğe başlamıştır. Ancak, Türk iaşesinin en verimli şekilde devam ettirilmesi ve kayıpların geriden gelen takviye erleri ile giderilmesi, direnişi güçlendirmektedir. Yunanlılar büyük ikmal sıkıntısı içindedir ve açlık yaygınlaşmaktadır.

3 Eylûl 1921 — Yunan ordusu güçsüz duruma düşmesi nedeniyle bir gün önce kazanılan başarıyı devam ettirememiştir.

Çarpışmalar Yunanlılar yönünden ümitsiz, Türkler yönünden düşmanlarını yıpratıcı ve tüketi karşı taarruzlar şeklinde sürdürülmüştür.

4 Eylûl 1921 — Muharebe kanlı bir şekilde devam etmekle beraber, Yunan birliklerinde bir durgunluk görülmeğe başlanmış, Türk birliklerinden daha fazla yıprandıkları ve yiyecek sıkıntısı çektikleri açıkca sezilmiştir. Buna karşılık, muharebenin başından beri iyi bir şekilde ikmal edilerek beslenen Türk savaşcılarının yorgunluk ve uykusuzluk dışında, bedenî güçlerinde bir eksiklik belirtisi görülmemektedir.

5 Eylûl 1921 — Yunanlılar son güçlerini harcayarak büyük bir genel taarruza kalkışmışlar, geri püskürtülmüşlerdir. Bugüne kadar, Türk Cephe Komutanlığı yalnızca bulunulan mevzilerin kesinlikle savunulması yolunda emirler verirken, bugün bütün birliklere düşen her noktanın karşı taarruzlarla geri alınması emredilmiştir. Çarpışmaların genel görünümü, muharebenin Türkler lehine döndüğünü göstermektedir.

6 Eylûl 1921 — Yunan ordusu ilk defa bugün hareketsiz kalmış, kuşkulu ve ürkek tutumları ile bir Türk taarruzu beklediklerı anlaşılmıştır. Artık muharebenin ve Anadolu'nun kaderi belli olmuş gibidir ve Türk Ordusunun morali oldukça yüksektir.

7 Eylûl 1921 — Bugün her iki taraf için de mevzi düzeltilmesi, tertip, düzenleme, tahkim ve keşif günü olmuştur. Türk Yüksek Komuta Kurulu, cephenin sol kanadından alınarak gece yürüyüşleri ile sağ kanada üç tümenin götürülmesi ve sağ kanattaki bütün birliklerle düşmanın sol kanadına bir taarruz yapılması kararı almıştır.

8 Eylûl 1921 — Türk Ordusu yukarıda sözünü ettiğimiz taarruzun hazırlığına girişmiş, başkaca muharebe faaliyeti olmamıştır.

9 Eylûl 1921 — Türk Ordusu taarruz hazırlıklarına devam etmiştir. Yunanlılardaki durgunluk devam etmekte, muharebeyi bir siper muharebesi haline dönüştürmek niyetinde oldukları anlaşılmaktadır.

10 Eylûl 1921 — Türk Ordusu taarruza geçmiş ve düşmanın sol kanadını zorlamağa başlamıştır. Yunan kayıpları büyüktür.

11 Eylûl 1921 — Türk taarruzu bütün cephe boyunca ve olanca şiddetiyle sürdürülmüştür. Düşmanın sol kanadı yıpranmış ve dağılmağa başlamıştır.

12 Eylûl 1921 — Yunan ordusu, sol kanadının uğradığı çöküntü nedeniyle, sağ kanadındaki birliklerini kurtarmak için geri çekilmeğe başlamıştır.

13 Eylûl 1921 — Bugün Sakarya Irmağının doğusunda bir tek Yunan birliği kalmamıştır. Yunan Ordusu, bütün cephe boyunca geldikleri yönlerde dağınık, bitkin ve karmaşık bir şekilde geri çekilmeğe devam etmiştir.

Artık, Sakarya Meydan Muharebesi 22 gün 22 gece sürdürülen kanlı çarpışmalardan sonra, Türk Ordusunun zaferi ile sonuçlanmıştır.

c) Tükenmeme Yarışı

22 gün, 22 gece süren Dünya tarihinin en uzun meydan muharebelerinden Sakarya Meydan Muharebesinin özetini sunmuş bulunuyoruz. Dikkat edilirse, bu uzun muharebe gerçekten Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın önceden tahmin ettiği gibi yalnız cephede karşı karşıya gelen iki ordunun vuruşması olmamış, cephe gerisindeki iki milletin ordularının yıpranmaması, tükenmemesi, direnişi sürdürmeleri için didindikleri, ter döktükleri bir çarpışma olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, Kütahya - Eskişehir muharebelerindeki yenilgiden sonra Türk birliklerinin daha fazla yıpranmamaları için Sakarya Irmağının doğusuna çekilme emri verdiğinde, düşmanı Anadolu'nun içlerine çekmeyi düşünüyordu. Silâh, malzeme ve savaşçı sayısı yönlerinden üstün olan Yunan ordusu, ancak Anadolu'nun içlerine çekilerek ikmal üslerinden uzaklaştırılmak suretiyle yıpratılır, eritilebilirdi. Türk Ordusu ise devamlı ikmal göreceğinden, daima dinç kalacak, düşmanın silâh üstünlüğü böylece giderilebilecekti. Mustafa Kemal Paşa Başkomutan olunca, kanun kuvvetindeki Tekâlifi Milliye Emirleri ile

Anadolu'nun bütün malî ve maddî kaynaklarını seferber yetmiş, uzun süren meydan muharebesi süresince ordunun devamlı ikmal görerek yıpranmasını önlemiştl.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın uyguladığı düşmanı üslerinden uzaklaştırarak yıpratma ve yıpranmış orduyu karşı taarruzla yenme taktiğine, tarihin büyük savaşlarında da rastlamaktayız. Rus Çarı Deli Petro, İsveç Kralı XII Şarl'ı, Rus İmparatoru I. Aleksandır, Fransa tarihinin en büyük askeri Napolyon'u; İkinci Dünya Savaşında Stalin, Hitler'i Rusya'nın içlerine çekerek yenmişti. Bakınız bu konuda bir Yunan subayı neler demektedir : (418).

«Türk Milletinin Büyük Önderi Mustafa Kemal Paşa iki yıldan beri Yunanlıları zor görmeden ilerlemeğe ve kolaylıkla kazanılabilen sayısız zaferler elde etmeğe alıştırmıştı (419). Bu suretle 1920 yılından beri Yunan askeri o geniş Anadolu içinde şehirden şehire, bölgeden bölgeye daima zaferle ilerlemişti. Fakat bunlar üzücü ve yıpratıcı zaferlerdi. Her yeni zafer, muzaffer fakat ızdırap çeken orduya gücünü aşan yeni görevler yüklüyordu. Cepheden başka ele geçirilen her şehir için ordu birliklerinden bir kuvvet ayrıldığı için, Yunan kuvvetleri parçalanıyor, ön hatlardaki Yunan ordusu zayıflıyordu.»

«.... Türkler, Yunan ordusunu ucu bucağı olmayan Anadolu'nun tuzlu ve batak çöllerine kadar çekmişler, bizim oralarda barınamadığımız bir hengamede, iç tarafta bütün milletin yardımıyla istedikleri gibi hazırlanmışlar, askerlerimizin moral lerinin bozulduğu ve cephemizin zayıfladığı bir zamanda olanca kuvvetleriyle üzerimize taarruz etmişlerdi.» (420)

Yunanlı subayın «iç tarafta bütün milletin yardımıyla istedikleri gibi hazırlanmışlar» cümlesinin içinde, Tekâlifi Milliye

---

(418) D. Timoleondos AMBELAS — Yeni Onbinlerin Dönüşü — S : 8

(419) Yunanlılar yalnızca, Büyük Millet Meclisi yeni açıldığı, henüz örgütlenmeğe başlayamadığı ve iç isyanlarla uğraştığı bir sırada, Haziran 1920 deki taarruzlarında kolay başarı sağlamışlar, Bursa ve civarını ele geçirmişlerdi. 1921 yı'ında ise İnönü Muharebelerinde yenilmişler, Kütahya - Eskişehir muharebelerinde ağır kayıplar vererek Sakarya'ya kadar ilerlemişlerdi.

(420) D. Timoleondos AMBELAS — A. g. e; S : 12

Emirleri uygulaması gizlidir. İstenildiği gibi hazırlanılmasına, Anadolu'nun düşman işgali dışında kalan topraklarının ekonomik ve malî gücü zaten elvermiyordu. Türkler istedikleri gibi değil, tüm kaynakların seferber edilmesiyle elde edilebilen ölçüde hazırlanabilmişlerdi. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın kanun kuvvetindeki Tekâlifi Milliye Emirleriyle, Sakarya Muharebesinden önce tüm kaynakların nasıl seferber edildiğini önceki bölümlerde ayrıntılarıyla belirtmeğe çalışmıştık. 22 gün ve 22 gece süren kanlı tüketme ve yıpratma savaşında, seferber edilen kaynaklar cephelere nasıl ulaştırılmış, Türk gücü karşılıklı yıpratma ve tüketme yarışını nasıl kazanmış, yıpranmadan yıpratmayı, tükenmeden tüketmeyi nasıl başarabilmiştir? Bu sorunun cevabını bulmağa çalışalım.

Sakarya Meydan Muharebesinin, Türk milletine maliyeti nedir? Verilen 3282 şehit (345 subay, 2937 er) ve 13618 yaralı (1217 subay, 12401 er) dışında, Türk milletinin fedakârlığının ölçüsü nedir? Cephe gerisinden cephelere ulaştırılan ikmal maddelerinin miktarı, harcanan işgücü, ekonominin kaybı nelerdir? Bütün bunları bulup çıkarmak son derece güç, hattâ imkânsızdır. Gerçeği yansıtabilen rakamlar bulunsa, Tekâlifi Milliye Emirleri uygulamaları paraya çevrilebilse, hazırlanacak tahminî savaş bütçesinin gelir ve giderleri gerçeğe yakın olarak ortaya konulsa bile, bütün bunlar kuru ekonomik ve malî analiz rakamları olmaktan ileri gidemiyecektir.

Türk vatandaşının, Tekâlifi Milliye Emirleri uyarınca verdiği ve elkonulan ordu ihtiyaçlarına yararlı mal ve malzemesinin parasal değeri hesaplanabilir, hiç olmazsa tahmin edilebilir. Yine, emir gereğince yerine getirdiği orduya ait malları taşıma yükümlülüğü, o günlerin ortalama işçi gündelikleri üzerinden paraya çevrilebilir. Ama, kışlık ayırdığı yiyecek maddesini orduya veren bir kişinin, top mermileri ıslanmasın diye sırtındaki yavrusunun örtüsünü çıkarıp örten bir ulaşım kolu yükümlüsü annenin, düşmanın topçu ateşi altında siperlere sıcak yemek taşıyan kağnı kolu sürücüsü yükümlünün bu fedakârlıkları nasıl paraya vurulabilecektir?

Bütün bu nedenlerle, kuru rakamlar aramayı bir kıyıya bırakarak, tükenmeğe karşı direnişin ve yıpranmadan yıpratabilme-

nin öyküsünü, o günleri yaşayanlardan izleyelim. Umarız ki, bu tür bir açıklama yolu bir maliye tarihi araştırıcısına yakışmamakla beraber, çok daha canlı, çok daha düşündürücü olacaktır.

Yarış, aslında eşit koşullar altında yapılırsa bir değer kazanır. Bundan ötürü, yarıştan önce yarışçıların aynı avantajlara sahip olmaları sağlanır. Oysa, Sakarya'daki yıpratma yarışı eşit koşullar altında başlamamıştır. 122.000 dolayındaki Yunan savaşçısının karşısında 100.000 dolayında Türk savaşçısı vardır. Resmî kayıtlara göre Yunanlıların üstünlüğü yalnızca 22.000 savaşçı fazlalığından ibarettir. Her bakımdan iyi teçhiz edilmiş Yunan savaşçılarının karşısındaki Türk savaşçılarının durumu nasıldır? Resmî belgelerde yer alan rakamların, belgelere yansımayan görünümlerini izleyelim :

« (Türk mevzilerine ilk defa yaklaşmakta olan Yunanlıları kastederek) Üstleri başları düzgün, tip itibariyle bize benziyorlar, ayaklarına dikkat ediyorum, maalesef iyi göremiyorum. Bu arada bizim çocukların başına bakıyorum. Kiminin başında Ankara örmesi yün başlık, kiminin başında Karadeniz'den getirdiği karabaşlık, bazısında da büyük harbin (I. Dünya Savaşı) yadigârı kabalaktan tornistan edilmiş yeni serpuş...»

«... Elbiselerimiz ise rengârenk bir manzara arzediyor. Kimimizde Alman ceketlerinden o günkü üniformaya uygun bir tarzda tadil ve ıslah edilmiş ceket yahut renkli çadır bezinden dikilmiş ceket ve pantalon. Ceketin yakasının önüne gelen kısımda —o da varsa— sınıf alâmeti çuha...» (421)

Resmî belgelere göre Sakarya Meydan Muharebesinin başında cephede, Yunanlıların 85.000 tüfek, 876 ağır makineli tüfek ve 248 topuna karşılık; Türkler 56.448 tüfek, 501 ağır makineli tüfek ve 166 topa sahipti. Yunan birlikleri yalnızca görülen silâh üstünlüğüne mi sahipti? Silâhlar sayıca karşılaştırma yapılabilecek eşit özellikler taşıyor muydu? Yunan ordusu son sistem İngiliz Mannlicher silâhları ile teçhiz edilmiş ve bol cephane stoklarına sahipti. Türk birliklerinin resmî kayıtlarda sayıca yer alan silâhlarının durumuna bir göz atalım :

---

(421) Şevket SOĞUCALI — İstiklâl Harbinde Olaylar — S : 70-77

Savaşan ordumuzun elinde oniki cins tüfek vardı. Asıl fena tarafı, bu oniki cins tüfeğin herbirinin mermisi de ayrıydı. Her cins tüfek için mermilerin yerli yerinde bulundurulması için Milli Savunma Bakanı Refet Paşa (Bele) çok gayret sarfetmişti. (422.

Topçunun cephanesi az olduğundan, Batı Cephesi Komutanlığı muharebe başlamadan, cephanenin çok tasarruflu kullanılması ve önemli tesir beklenmeyen hedeflere ateş edilmemesi yolunda birlik topçularına emir vermişti. (423)

Süvarilerimizin çoğu Sakarya'ya en önemli ve başlıca süvari silâhı olan kılıçtan yoksun olarak katılmışlardı. Mevcut kılıçlar ise değişik tipteydi. Bazı süvarilerin belinde vuruş tipi, bazılarının belinde dürtüşe elverişli kılıçlar vardı. Süvariler, aldıkları emri süvarilik tekniğinden çok, kılıçlarının tipine göre vuruşarak yerine getirmek zorundaydılar. Atların nalı eksik, koşumları yeterli değildi. Yunan süvarileri ise İngiliz at ve teçhizatlarıyla teçhiz edilmişti. (424)

Sakarya Muharebesine Yunanlılar elliye yakın uçakla katılmışlardı. Oysa, Türk Hava Kuvveti yalnızca iki uçağa sahipti. (425) Bu büyük sayı farkının yanısıra, mevcut iki uçağın durumu da pek iç açıcı değildi. Düşman hareketlerini havadan gözetliyerek Cephe Komutanlığına mükemmel keşif raporları veren bu iki uçak, benzin ve malzeme noksanlığı, sık sık onarım nedenleriyle devamlı uçamıyordu. Zaten altı - yedi değişik tipteki uçakların parçalarının birleştirilmesi suretiyle uçabilir hale getirildiklerinden verimleri düşük oluyordu. Cepheyi ziyarete gelen Fransız Bakanlarından Franklin Bouillon, motoru Gnom uçağından alınma, kanatları Albatros tipi uçaktan aktarma, patates emayeli garip görünüşlü uçağımızı görünce : «Ne delice kahramanlık... Elbette kazanırsınız» demişti. (426)

---

(422) Yakın Tarihimiz — Cilt : 1; S : 246

(423) Bâkı VANDEMİR — Türk İstiklâl Harbinde Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar — S : 14

(424) Şerif GÜRALP — İstiklâl Savaşının İçyüzü — Çeşitli bö'ümler

(425) Vecihi HÜRKUŞ — Havalarda (1915 — 1925) — S : 109

(426) Bâki VANDEMİR — Türk İstiklâl Harbinde Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar — S : 53

Cephedeki askerlerin korunma ve barınma olanakları son derece sınırlıydı. Elde tahkimat için malzeme bulunmadığından, halkın yardımıyla kazanılan diz mevzileriyle yetinilmiş, önemli noktalar o zamanın ölçülerine göre değerli bir mevzi malzemesi olan tel örgüleriyle bile çevrilememiştir. Bölüklerin doğru dürüst bir çadırlı ordugâhları yoktur. Erler tepelerin yan taraflarında kazdıkları ufak çukurlara kuru otları yayıp uyumaktadırlar. (427)

Batı Cephesindeki Türk Birlikleri, yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılabileceği gibi, 22 gün ve 22 gece sürecek uzun yıpratma savaşına, kısır olanaklara sahip olarak başlamak zorundadır. Ne var ki, başlayan muharebe, dünyanın en uzun iaşe ve ikmal muharebesi haline dönüşecektir. Türk Ordusu savaşçı sayısı, silâh, cephane ve malzeme bakımından düşmana oranla büyük olan açığını, düzgün ve devamlı iaşe ve ikmal kollarıyla kapatmasını bilecektir. Tekâlifi Milliye Emirlerinin mal ve hizmet vergileri şeklindeki uygulamalarını ve her iki tarafın tükenmeme çabasını, savaşın kronolojik düzeni içinde yaşanmış günlerden izleyelim :

«Antalya'nın Elmalı Kazasındayız. İlkokulu yeni bitirmiştim. Babam ve amcam memurluklarından alınıp, ordu hizmetine çağırılmışlardı. Her evde 2 numaralı emrin (İki Numaralı Tekâlifi Milliye Emri) icapları yapılıyor. O kadar heves ve süratle ki, yapılan bu eşyaları, biz çocuklar cepheye götürürsek, sanki zafer daha çabuk kazanılabilecekti» (428)

«23 Ağustos 1921 de (muharebenin ilk günüdür) Sakarya'da yaralandım. Beni geriye Keskin hastahanesine gönderiyorlardı. O zaman, Ankara'dan Yahşihan'a kadar uzanan bir dekovil hattı, ikmal ve tahliye için geceli gündüzlü çalışıyordu. Beni de Yahşihan istikametine giden bir çok yaralılarla beraber dekovile bindirdiler. Yahşihan'dan öteye kağnı ile seyahat etmeğe başladık. Kağnılı yolculuğumuzun ilk günü akşamı güzel, ağaçlık ve su başında bir yerde konakladık. Etrafımızdan vızır vızır geçen kol

(427) M. Şevki Yazman Anlatıyor — Yakın Tarihimiz — Cilt : 4, S : 365
(428) Prof. Dr. AFET İNAN — Atatürk Hakkında Hatıra ve Belgeler — S : 112

ve katırların çoğunu kadınlar sevkediyordu. Bu kafilelerin birinden hafif bir çığlık duyuldu. Bunu müteakip bir duraklama ve telâş eseri görüldü. Bir müddet sonra güzel bir müjde ile karşılaştık. Cephane kollarında bulunan hamile bir kadın bir erkek çocuk doğurmuştu. Bu kadını hastahaneye yatırmak üzere geriye çevirmek istediler. Fakat, yorgunluk ve çektiği ızdıraplarla benzi solmuş olan bu hasta kadın :

— Cephedeki silâh, dedi, cephane bekliyor, oraya cephane yetiştirmeliyim, geriye dönemem.

Bu asil kadının bu jesti karşısında, biz yaralılar bile yüzlerimizin kızardığını hissettik..» (429)

«Şimdi sol tarafımızda ve gerilerimizdeki köy yolundan bize doğru gelen bir kâğnı gördük. Kendi kendime soruyorum, bu adam şaşırdı mı, nereye gidiyor acaba? Elinde övendiresi öküzlerin önüne geçmiş, kağnıyı muharebe edilen yere doğru sürüp getiriyor. Top seslerini, mermi düşen yerleri ve piyade muharebelerini görmüyor, işitmiyor mu?... «Nihayet kağnı top mevzilerine geldi, erlerin yardımıyla yükünü boşalttı, ara sıra mevzi civarına düşen düşman mermilerine alışmış bir eda göstererek, arabasını batarya hayvanlarının yanına bile çekmeyi düşünmedi... Bir müddet sonra boş kağnısının önüne geçerek mermi getirdiği bu yerden uzaklaşmağa başladı. Top mevzilerinden 250 metrelik bir mesafeye varmıştı ki, düşmanın fasılalarla attığı mermilerden birinin tam isabetine maruz kaldı. O saniyede ve o yerde ne kağnı, ne öküzler, ne de sürücü kalmıştı...» (430)

Cephedeki Türk birlikleri, bütün muharebe süresince, o günlerin koşulları altında en iyi şekilde iaşe edilmiş, doyurulmuşlardı. Tekâlifi Milliye Emirleri uygulamalarıyla halk ve tüccardan alınan kuru yiyecek maddeleri, askerî fırınlarda ve yakın köylerde pişirttirilen ekmekler, sağlanan canlı kasaplık hayvanlar; en yakın demiryolundan ulaşım kolları tarafından alınarak cephelere ulaştırılıyordu. Bu iaşe ikmali büyük bir düzen içinde yürütül-

(429) Albay Hulusi (Atak) Bey anlatıyor, Cahit ÇAKA — Tarih Boyunca Harp ve Kadın — S : 71

(430) Şevket SOĞUCALI — İstiklâl Harbinde Olaylar — S : 73 - 74

müş, muharebenin son günlerinde bile, Yunan birlikleri büyük yiyecek sıkıntısı çektikleri halde, Türk birlikleri iaşe sıkıntısı çekmemişler, yıpranmamışlardır.

Muharebe uzadıkça ve şiddetini artırdıkça, Batı Cephesi birliklerinin kayıpları artmağa başlamıştır. Öyle ki, ilk safta çarpışmaya katılan subaylarımızın % 80 i, erlerimizin % 60 ı, ya şehit düşmüş veya yaralanarak savaş dışı kalmıştı. (431) Bakınız, bir kolordu komutanı muharebenin birinci haftası kayıpları hakkında şunları söylemektedir :

«Ağustosun 23. gününden 31. gününe kadar, bir hafta gece gündüz bütün cephede şiddetli muharebeler devam etmiş ve düşman üstün kuvvetleriyle devamlı olarak taarruzlarda bulunmuştur. Bu muharebeler her iki taraf için de büyük kayıplara sebep oldu. Bilhassa düşman, taarruz hareketi yaptığından kaybı tabiî olarak fazla idi. Düşmanın bu büyük kaybına karşı elde ettiği sonuç, tepeyi zaptetmekten ileri geçemediğinden, muharebenin genel durumunu kendi lehine çevirecek önemli bir muvaffakiyet temin edemedi. Muharebe devam ettikçe insan, cephane ve malzeme kaybını geriden gönderilenlerle gidermeğe çalışıyorduk. Fakat geri yardımı yetersizdi. Tabur mevcutlarımız zaten azdı. Muharebe kayıpları ile adet daha da azaldı. Öyle ki, bazı taburlarımız mevcutları 70 askere kadar düştü. Bunun yanında top ve piyade cephanesi sarfiyatımız çok idi. Yaralılar, boşalan cephane arabaları ve sıhhiye teşkilâtı ile muntazam olarak harb

---

(431) Sakarya Muharebesine 4. Tümen, 42 Alay, 2. Tabur, 6. Bölükte Piyade Asteğmeni o'arak katılan rahmetli babam M. İhsan Müderrisoğlu, yedeksubaylık anılarını anlatırken, Türk subaylarının yiğitlik örneği vermek ve erlere cesaret aşılamak amacıyla ön safta çarpıştıklarını, bu nedenle özellikle küçük subaylarımızda büyük ölçüde kayıplar verildiğine sık sık değinmekteydi. Nitekim, babam da Sakarya'da bölüğünün önünde başlattığı bir karşı taarruzun ilk dakikalarında sol ayağından ve kasığından ağırca yaralanarak savaş dışı kalmıştır. Konya'da Mevlevi Ocağında uzun bir tedavi gördükten sonra, iki santim kısalan sol bacağı ile Büyük Taarruzda tekrar birliğinde görev almıştır.
Rahmetli babam, Millî Bayramlarda göğsüne kırmızı şeritli İstiklâl Madalyasını takarken, bizlere : «Madalyayı sağ göğsüme takınca vücudum dengeye kavuşuyor, sol omuzumdaki düşüklük gözden kayboluyor» diye takılırdı.

hattının gerisine, demiryoluna kadar trene binmek üzere yollanıyordu. Bu şekilde Ankara'ya yolanan yaralılar, orada imkân nisbetinde itina ile tedavi ediliyorlardı. Ankara'da yeni hastaheneler kurulmuş ve muntazam bir sıhhiye ve yol teşkilâtı meydana getirilmiştir...» «... Biz, muharabenin kayıplarını mümkün olduğu kadar gideriyorduk. Fakat kaynaklarımız zengin olmadığından, bazı toplarımızı cephanesizlikten harb hattının gerisine gönderdik. Piyade cephanesinden de sıkıntı çekmeğe başlamıştık..» (432)

Gerçekten uzun süren muharebe süresince yiyecek sıkıntısı hiç çekilmemiş, savaşçı kayıpları mümkün olduğu kadar Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen erlerle giderilebilmiştir. Subay kayıplarının yeri doldurulamamakla beraber, muharebe süresince elli bini aşan er ikmali sağlanmıştı. Anadolu elinde olanı, yiyeceği ve insanı veriyor, fakat bir tek kaynağına sahip olamadığı silâh ve cephaneyi veremiyordu.

Anadolu'nun her yönünden silâh altına alınanlar ilk iş olarak Ankara'da toplanıyordu. Birinci Dünya Savaşının tecrübeli erleri ile İngilizlere esir düşüp te o günlerde esaretten kurtularak yurda dönmüş olan muvazzaf ve yedek subaylar ile erler hemen cepheye sevkediliyor, acemi olanlar kısa bir eğitimden geçirildikten sonra gönderiliyorlardı. Cepheye asker sevkedilirken Ankara tren istasyonunda bir uğurlama töreni yapılır, cepheye gidenler tren hareket edince havaya ateş ederek uğurlayıcılara karşılık verirlerdi. Cephane sarfına yol açan bu eski gelenek önlenememişti.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın da uğurlayıcılar arasında bulunduğu bir uğurlama törenini birlikte izleyelim :

«Sakarya Muharebesinin en buhranlı günlerindeki bir sevkiyat sırasında istasyonda gene aynı merasim yapılmış, dualar ve tekbirler arasında tren cepheye hareket etmişti. Bu defa uğurlayıcılar tedirgin ve ümitsizdiler. Gidenlere şehit gözüyle bakılıyor, yapılan dua ve tekbirlere gözyaşları karışıyordu. Trendeki askerler de bu durumu sezmiş, geleceği kabullenmiş olma-

(432) Kâzım ÖZALP — Milli Mücadele — Cilt : 1, S : 198, 199 ve 203

nın verdiği acı susuşla istasyondan ayrılmıştı. Fakat tren istasyondan 200 metre uzaklaşınca, trende bir kıpırdanma olmuş, pencerelerden dışarı uzatılan namlulardan dışarı ateş edilmeye başlanmıştı. Silâh sesleri ve askerlerin içten naraları istasyondakileri duygulandırmış ve ölüme giden bu insanların gürültülü neşeleri, artık her şeyin bitmediğini onlara hatırlatmıştı. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa karanlık düşünceler içindeki uğurlayıcılara dönmüş; «Evet arkadaşlar, zafer bizimdir. Asker savaşı kabul etmiş ve mukadderatımıza sahip çıkmıştır» demiştir...» (433)

Muharebe sırasında Anadolu, Tekâlifi Milliye Emirleri uyarınca bütün maddî ve malî varlığını Ordusunun emrine vermiş; yiyeceğini, giyeceğini, hayvanını, taşıt aracını, emeğini ve insanını ortaya koymuştu. Ne var ki, muharebe boyunca sıkıntı çekilen tek şey silâh ve cephane olmuştu ve onları da Anadolu veremiyordu. Silâh ve cephane yönünden Yunanlıların üstünlüğünü daha önce belirtmiştik. Çarpışmalar sırasında düşmanın bu üstünlüğü, Türk birliklerinin aşırı cesaret ve fedakârlığı ile giderilmeğe çalışılıyordu. Bu konuda acı bir örnek verelim :

«Sakarya Muharebesi sıralarında, cephemizin bir tarafında gedik açan düşmanın gediği genişletmekte ve ilerlemekte olduğunu bildirdiler. Derhal yedekte bulunan kuvvetlerimizden yeterli miktarda imdat gönderilmesini ve süngü hücumu ile düşmanı eski mevzilerine tard etmelerini emrettim. Fakat aldığım cevap: «İhtiyatta kuvvetimiz kalmadı, hepsi mevzilerde çarpışıyor, yalnız Giresun'lu Topal Osman Ağanın askerleri vardır.» oldu. Tekrar verdiğim emirde : «Kim olursa olsun, süngü hücumu yapacaklardır» dedim. Cevap verdiler : «Bunların süngüsü yoktur.»

Osman Ağanın Karadenizli gönüllüleri millî kıyafetleri ile gelmişlerdi. (Aslında Büyük Millet Meclisi Muhafız Kıtası olan bu birlik, cephede kritik durum doğması üzerine acele cepheye sevkedilmişti) Süngüleri yoktu. Süngü yerine bellerinde eğri bıçaklar vardı. Hatırıma derhal o Karadeniz bıçakları geldi. Hemen: «Osman Ağanın askerleri bellerindeki bıçaklarla düşmanın üzerine atılıp, eski mevzilerine tard edeceklerdir» emrini verdim.

---

(433) Yakın Tarihimiz — Cilt : 1, S : 224

Eğri bıçaklarıyla düşmana saldıran bu yiğit çocuklar, Yunanlıları eski mevzilerine atmağa muvafak oldular. Fakat yüzde altmış kayıp verdiler» (434)

Mevcut cephane de çoğunlukla niteliklerini büyük ölçüde kaybetmişti, yeni değildi. Birinci Dünya Savaşında artarak Anadolu'da kalan veya mütarekeden sonra İstanbul'da depolanıp da Anadolu'ya kaçırılan cephaneler eski, yıllanmış ve nem almıştı. Ruslar da yardım olarak Birinci Dünya Savaşı artığı cephaneyi verdiğinden, onlar da niteliklerini kaybetmeğe yüz tutmuştu. Uzun deniz ve sarsıntılı kara ulaşımı, cephanelerin nemlenmesini ve yıpranmasını kolaylaştırmıştı.

Özellikle topçu atışlarında etkili olmamız güç oluyordu. Malzeme ve cephane yetersizliği, topların nişangâhlarında malzemesizlikten giderilemeyen arızalar, mermilerin rutubetli olması, mermi içlerindeki barut haklarının miktarlarındaki noksanlıklar nedeniyle mermiler hedeften çok daha kısalara düşüyor, bazan topçumuzun attığı mermilerle kendi birliklerimizin kayıp verdiği oluyordu. Bu konuda ilginç bir telefon konuşmasına tanık olalım : (435)

«Muharebe sırasında, bir Alay Komutanı olan Albay Tevfik Beye, Tümen Karargâhından Kurmay Başkanı telefonla kendi cephesindeki Yunan topçu bataryalarının miktarını, cinslerini ve mevzilerini sormaktadır. Albay Tevfik Bey cevap verir :

«Bir dağ bataryası Kuzuluk bayırında, bir obüs bataryası Ayvacık tepesi gerisinde, bir sahra bataryası Yalak köyünün batısında...» Tümen Kurmay Başkanı bu bataryaların yerlerini önündeki haritaya işaretlerken, telefonda Albay Tevfik Beyin sesi duyulur :

«Az daha unutuyordum. Biri dağ bataryası da bizim gerimizdeki Ahırköy sırtlarında.»

Tümen Kurmay Başkanı heyecanla sorar :

---

(434) Anlatan : Damar ARIKOĞLU — Yakın Tarihimiz — Cilt : 3, S : 105
(435) Yakın Tarihimiz — Cilt : 4, S : 141

«Aman Albayım, nasıl olur? Bir yanlışlık olmasın, Ahırköy sırtlarındaki bizim dağ bataryamız». Albay Tevfik Bey cevap verir :

«Vallahi azizim, onu bunu bilmem. Ben size tepemde patlayan mermilere ait topların mevzilerini söylüyorum.»

Alay Komutanı haklıdır. Birliğine zarar veren topçular için bir tedbir alınacaksa, Yunan bataryaları ile birlikte kısa düşen mermileriyle zararlı olan Türk bataryası da susturulmalıdır.

Öğünülerek söylenebilir ki, 22 gün ve 22 gece süren çarpışmalar boyunca ordumuzun iaşe ve ikmal işleri son derece iyi yürütülmüştür. Tekâlifi Milliye Emirleri başarı ile uygulanmış, halkın verdiği veya elkonulan ordu ihtiyacı mallar, yükümlü ulaşım kollarıyla cepheye devamlı yetiştirilmiştir. Cephenin hemen gerisindeki ikmal kolları düzenle çalışmışlar, askerin yiyeceğini ve suyunu, hayvanların samanını ve arpasını mevzilere ulaştırmışlardır. Yaralılar bir düzen içinde gerilere, oradan yükünü boşaltan ulaşım kolları ile hastahanelere, sağlık merkezlerine taşınmıştır. Karşılıklı yıpratma ve tüketme yarışını kazanmak için ordu ve millet el ele vermiş, tükenişe karşı direnmiş, savaşçılarımız muharebelerin son gününe kadar —uykusuzluk ve aşırı yorgunluk bir yana bırakılırsa— iyi beslenmiş ve bedenî güçlerinin azalmamasına gayret sarfedilmiştir. Yunan ordusunun tükenmeğe ve aç kalmağa başladığı muharebenin son günlerindeki Türk birliklerinin iaşe durumlarını, bir Süvari Alay Komutanından izliyelim : (436)

Gece bütün alayımla düşmanın bir gece taarruzunu bekliyoruz. Höyüğün üzerinde sessiz otururken arkadan gittikçe yaklaşan kağnı gıcırtılarının sadası ortalığın sükûnetini bozuyor. Kağnılar höyüğün yanına gelerek duruyorlar. Bir ses yükseliyor : «Onuncu Alay karavanaya gelin». Yarım saat sonra erler sıcak yemeklerini yerken...»

«... Sabahın yaklaştığını arkadan gelen kağnı gıcırtılarından anlayarak uzandığım yerden doğruldum. Biraz sonra iaşe çavuşu

---

(436) Şerif GÜRALP — İstiklâl Savaşının İçyüzü — S : 177, 187 ve 191

bölüklere «Karavana için fazla er gönderin. Kavurmalı pirinç pilavı ile üzüm hoşafı var. Hayvanların arpalarını da çabuk alıp, hayvanlara hemen yedirin arkadaşlar» diye bağırıyordu...»

«1 Eylül 1921, artık ordunun uykusu yok, iaşe eskisi kadar düzgün değil, bütün ordunun vuruştuğu cephe içinde ve gerisindeki köylerin gayret ve fedakârlıkları ile aç kalınmıyordu (437) Fakat, Polatlı ilerisindeki ve civarındaki birlikler demiryolu ile sevkedilen yiyecek maddelerini ve cephanelerini pek kolaylıkla bol bol temin ediyorlardı».

Askerlerimizin aç kalmadığı, bazı birliklerin bol bol yiyecek temin edebildiği Sakarya Muharebesinin ikinci yarısında, bir de Yunanlıların iaşe durumuna göz atalım. Yunanlıların Birinci Kolordu Komutanı Kondilis, birliklerinin 2 Eylül 1921 günündeki durumunu şöyle özetliyordu : (438)

«Bugüne kadar cephemizde devam eden muharebeler pek çetin olmuştu, cephanemiz pek az kalmıştı. Erler günlerden beri açtı. Biraz kaynamış buğdayla nefislerini körleştiriyorlardı...»

Sakarya'da, muharebenin bitmesine on gün kala, yani muharebenin ikinci yarısı başladığında, Yunan ordusunun nasıl bir tükeniş ve yıpranış içinde olduğunu, Yunan İkinci Kolordu Komutanı Prens Andrea'nın 2 Eylül 1921 günü anılarından öğrenelim : (439)

«... Son dört gün içinde ekmek istihkakının yalnız dörtte biri ve pek az cephane gelmişti. İstihkak yalnız etten ve kaynamış buğdaydan ibaretti. Bu da odun ve ateş tedarik edilemediğinden güçlükle hazırlanabiliyordu. Bu mahrumiyetler yüzünden durum günden güne kötüleşmekte ve çok zayiat vukubulduğu, erzak ve cephanenin tükendiği hakkında erler arasında yayılan söylentiler yüzünden pek çok endişe edilmekteydi. Bu söylenti ve hikâyeler

---

(437) 1971 yılı Mayıs'ında, Polatlı'daki Sakarya Şehitliğini ziyaret ettiğimde görüştüğüm şehitlik bekçisi, muharebe sırasında 9 - 10 yaşlarında olduğunu, köyünün çocuklarıyla birlikte kağnılarla kadınların hazırladığı bulgur pilâvlarını cepheye taşıdıklarını anlatmıştı.

(438) A. KONDİLİS — Anadolu Seferi — S : 519

(439) Prens Vasiopedos ANDRE — Felâkete Doğru — S : 129

erlerin zorunlu olan hareketsizlikleri yüzünden artıyor, düşüncesizce yapılan propagandalar büsbütün alevleniyordu...»

Anlaşılıyor ki, daha muharebenin bitmesine on gün kala, Yunan ordusu yalnızca maddî tükenişin içinde değildir. Moral çöküntü de başlamıştır. Yunan Generali, tükenişin nedenlerini ve Ankara'yı ele geçirseler bile bu derece yıpranmadan sonra Ankara'da tutunamıyacaklarını, aynı günün anılarında dile getirmektedir :

«... Gerçek şudur ki, biz artık genel bir çıkmaza saplanmıştık. Ordu Başkomutanı düşmanın kudret ve kuvvetini hedef alarak harekete başlamış ve orduyu içine sürükledikleri ülkenin ve arazinin niteliklerini veya birlikleri ikmal etmek için lüzumlu olan vasıtaları yeteri kadar hesaplamamıştık. Daha şimdiden kayıplar pek önemli, birliklerin hareket kabiliyetleri ulaşım güçlüklerinden çok azalmış, erlerin moralleri bozuk bulunmaktadır. Türkler ise aksine olarak karar, cesaret ve hareket kabiliyetine sahip olduklarını göstermislerdir. Güçsüzlüğümüz o derecededir ki, Ankara'ya girsek bile kışın yaklaşmasından önce düşman tarafından ciddî bir şekilde hırpalanmak ve yıpratılmaktan kurtulmak için bu şehri bırakmak ve Eskişehir'e dönmek zorunda kalırdık...»

Yunan tükenişinin ve yıkılışının 2 Eylül 1921 gününden sonraki görüntülerini, bu kez de bir Türk Kolordusu Komutanından, Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kâzım (Özalp) Beyden dinleyelim : (440)

«6 Eylül 1921 ... Muharebenin tahminlerinin üstünde uzaması ve pek şiddetli mukavemetlere maruz kalarak insan, malzeme ve hayvan kaybına uğramaları, onları şaşırtmış ve plânlarını bozmuştu. Aldığımız esirler her şeyden evvel bir parça ekmek istiyorlardı. Esirlerin ifadeleri ve görünüşleri, bize Yunanlıların genel durumu hakkında gerekli bilgiyi elde etmeğe yetiyordu. Düşman tamamiyle ezilmiş ve geri ile bağlantı örgütü bozularak işlemez bir hale gelmişti..»

«11 Eylül ... Anadolu'nun ortasına kadar gururla ilerlemiş ve büyük ümit ve hayallerinin gerçekleşeceğine tam inanmışken, Yu-

(440) Kâzım ÖZALP — Millî Mücadele — Cilt : 1, S : 203, 210 ve 212

nanlılar için beklemedikleri üzücü bir durum ortaya çıkmıştı. Yunan esirleri, ceplerinden toz ve toprakla karışmış arpa ve buğday çıkarıp açlıklarını belli edecek şekilde yiyorlardı. Bizim askerlerimizin acıyarak uzattıkları kuru ekmek ve peksimet kırıklarını, minnet ve şükranla kapışıyorlardı. Birkaç ay evvel Bursa'dan Bilecik'e geçen ve bizim baskınımıza uğrayan düşman kamyonlarında bulunan, yerli Rumların (o günlerde Ege ve Marmara bölgesinde yaşıyan Rum azınlıkları) hediye olarak gönderdikleri çikolata ve bisküviler, şimdi bu esirler için bir rüya idi...»

«13 Eylül 1921 ... (artık Yunanlılar yenilmiş ve bozgun halinde çekilmiştir. Bugün Sakarya Irmağının doğusunda bir tek Yunan birliği kalmamıştır)... Muharebe meydanında ölü ve yaralılardan başka, kaması alınmış veya alınmamış, tekerlekleri kırılmış ve sağlam toplar, kundakları kırılmış veya sağlam tüfekler, boş veya dolu cephane sandıkları, dökülmüş halde piyade ve topçu cephaneleri, benzin varilleri, gaz tenekeleri... bırakılmıştı. Asıl bozgun manzarası Sakarya'nın batısında görülüyordu. Kuytu yerlerde ve sel yarıntıları arasında küme olan düşman askerleri arasında yükselen ince siyah dumanlar, yakılan çalı ve ot ateşlerini gösteriyordu. Bazı askerlerin yerlere saldırdıkları görülüyordu. Bunlar şüphesiz ki toprak üstünde gördükleri ekmek ve peksimet parçalarını kapışıyorlardı...

d) Tekâlifi Milliye ve Sakarya Zaferinin Bilânçosu

12 Eylül 1921 günü bozulan Yunan ordusu, büyük kayıplarla Sakarya ırmağına doğru dağınık bir şekilde gerilemiş, 13 Eylül sabahına kadar ırmağı geçerek Sakarya'nın doğusunu tamamen terk etmiş bulunuyordu. Bozulan Yunan ordusu, Türk birlikleri tarafında kayıp verdirilerek ve esir alınarak Sakarya ırmağına kadar tâkip edilmiş, hattâ bazı birlikler bulabildikleri ilkel araçlarla karşıya geçmişler, fakat takviye alamadıkları için geri dönmüşlerdi.

Türk Başkomutanlığı, Sakarya Muharebelerinde önce taarruz eden düşmanı savunma mevzilerinde tutmayı, daha sonra yıpratarak son bir taarruzla yok etmeyi plânlamıştı. Sakarya Irmağının batısına geçerek düşmanı Anadolu'dan tamamen atacak bir plân, uygulama olanağı olmadığından, hiç düşünülmemişti. Çünkü Tekâ-

lifi Milliye Emirleri uygulamalarının başarı ile yürütülmesine rağmen, düşmanı Anadolu'dan tamamen kovmağa yeterli güçte bir ordu henüz kurulamamıştı. Arzu edilen güçte ve kesin sonuca yöneltilebilecek bir ordu için daha fazla savaşcıya, daha fazla silâh ve cephaneye ihtiyaç duyulmaktaydı. Silâh ve cephane tamamen Anadolu dışından sağlandığından, ordunun güçlendirilmesi her şeyden önce zamana ihtiyaç gösteriyordu. Bu nedenle, düşmanın Sakarya'nın batısında tâkibi düşünülmemiş ve Tekâlifi Milliye Emirlerinde birliklerin ırmağı geçmelerinde kullanılabilecek herhangi bir malzemenin halktan istenmesi veya elkonulması öngörülmemişti.

Düşmanın Sakarya'dan sonra tâkip edilememesinin bir başka nedeni de, uzun muharebe sonunda birliklerin elindeki cephane stoklarının tamamen erimiş olmasıdır. Muharebenin sonuna doğru cephanesizlikten birçok top geriye çekilmiş bulunuyordu. Ayrıca er kayıpları muharebe süresince giderilmiş ve 50.000 dolayında er ikmali yapılmış olduğu halde, subay kayıpları giderilememişti. Düşmanı denize dökmeyi amaç edinen bir genel taarruz noksan subay kadrosu ile yürütülemezdi. Subay kadrosunun tamamlanabilmesi için uzun zamana ihtiyaç vardı. Belki de en önemlisi, henüz genel seferberlik ilân edilmemişti. Kesin zaferin kazanılması için genel seferberliğe gidilmesi zorunluydu.

Savaş tarihi yazarlarımız, Sakarya zaferinin kazanılmasında başlıca üç önemli faktörün rol oynadığında birleşmektedirler :

1 — Bütün savaşçıların inançla çarpışması

2 — Vuruş unsuru olan yüzbaşı - teğmen - er üçlüsünün birbirine dayanarak ve güvenerek vuruşması

3 — İkmal işlerinin düzgün yürütülmesi ve ihtiyaçların geciktirilmeksizin zamanında karşılanması.

İkmal işlerinin mükemmel yürütülmesi, o günün koşulları altında Tekâlifi Milliye Emirleri gibi büyük ve cesaretli adımın atılması ve dikkatle uygulanması ile mümkün olabilmiştir. Normal devlet gelirleri ile finanse edilen bütçe olanakları ile böylesine uzun bir muharebeyi sürdürebilmek çok zordu. Kaldı ki, yapılan iş

yalnızca ordunun beslenmesi olmamıştır. Silâh altına alınanlar giydirilmiş, iaşe malları ve askerî malzemeler ihtiyaç duyulan yerlere taşınmış, ordunun taşıt aracı, hayvan, malzeme ihtiyaçları karşılanmış ve bunlar için devletin mütevazi bütçesinden harcama yapılmamıştır.

Ordu ihtiyacı mal, malzeme, taşıt aracı ve hayvanların alınması ve hizmetler para harcanmak suretiyle yürütülmüş olsaydı, bütçenin tavanı ne olurdu? Bu soruya cevap bulabilmek oldukça güçtür. Öte yandan, Tekâlifi Milliye uygulamaları sonunda elde edilenler yalnızca Meydan Muharebesinde kullanılmış değildir. Muharebe bittiği zaman bir kısmı cephelere ulaşmış, bir kısmı ulaşmak üzere yolda ve çok büyük kısmı ise toplandıkları yerde olmak üzere orduya ait büyük stoklar mevcuttur. Bu stoklardan, bir yıl sonra düşmanın denize dökülmesini sağlıyacak büyük taarruza hazırlık döneminde yararlanılacaktır.

Büyük Millet Meclisi, Sakarya Zaferinin kesinlikle kazanılmış olduğunu, 13 Eylül 1921 günü kürsüye çıkan Millî Savunma Bakanı Refet (Bele) Paşadan öğrenmişti :

«Arkadaşlar, bundan birkaç gün evvel hususî şekilde huzurunuza çıktığım zaman, en büyük vazifenin bu harp dolayısiyle, bu gaza dolayısiyle köylülere düştüğünü, onların sayesinde bu harbin kazanıldığını ve bunun için köylülere teşekkür borçlu olduğumuzu burada söylemiştim. Bu kesin zaferi milletin âlicenaplığına borçluyuz. Millî Savunma Bakanı olarak Ordunun şükranını Milletin ayaklarına sererken, göz önünde kağnı arabaları ile çalışan köylülere ve köylü kadınlara bu şükranı burada bir defa daha yerine getirmek en mukaddes bir vazifedir. Bu ferdin zaferi değil, milletin zaferidir. Asıl, kağnı arabası ile koşan, yavrusunu kucağında taşıyan köylü kadınının zaferidir. Şükranı bir defa daha resmi olarak ve açık olarak tekrar ediyorum.»

Tekâlifi Milliye Emirlerinin uygulanmasında başlıca sorumlulardan biri olan Millî Savunma Bakanı, Zaferin kazanılmasında önemli rol oynayan Tekâlifi Milliye yükümlülerine böyle teşekkür ediyordu.

Tekâlifi Milliye Emirlerinin yaratıcısı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesini kazandığı gün Türk Miletine hitaben yayınladığı bildiride, halkın fedakârlıklarını şöyle dile getiriyordu : (441)

«... Yunanlılar bu defa Kral Konstantin'in saltanat hırsını tatmin etmek için memleketlerinin bütün kaynaklarını açtılar ve para, asker, malzeme hususunda hiç bir fedakârlıktan çekinmiyerek aylarca hazırlandılar. Ayrıca doğudaki siyasal yararlarını korumak için masum kanların dökülmesini arzu eden bazı yabancı dostlarının gizli ve açık yardımlarına, teşviklerine dayandılar. Bu suretle vücuda getirdikleri düzenli ve silâhlanmış büyük bir ordu ile korkmadan Anadolu içlerine saldırdılar. Düşünmediler ki, Türklerin vatan sevgisi ile dolu olan göğüsleri kendilerinin melûn ihtiraslarına karşı daima demirden bir duvar gibi yükseltecektir. Gerçekten milletimiz düşmanın hazırlıklarına cevap vermek için hiçbir fedakârlıktan çekinmedi. Ordumuzu güçlendirmek için para, insan, silâh, hayvan, araba her ne lâzımsa büyük bir hevesle bol bol verdi. Avrupanın en mükemmel araçları ile donanmış olan Konstantin ordusundan ordumuzun teçhizat itibariyle geri kalmaması, hattâ ona üstün olabilmesi gibi inanılmaz mucizeyi Anadolu halkının fedakârlığına borçluyuz. Millî amaç uğrunda millet fertlerinin özel çıkarlarını hiçe saymak konusunda gösterdikleri harikalar torunlarımızın ve nesillerimizin ebediyen iftihar sermayesi olacaktır. Bu genel gayretler sayesindedir ki ordumuz ölümü hiçe saymak için bir dakika tereddüt etmiyecek surette manevî bir kuvvet ile düşman üzerine atıldı. Canımızı ve namusumuzu almak üzere Haymana ovalarına kadar gelen düşman askerlerinin esir düştükleri zaman alicenap askerlerimizden ilk yalvarma sesi olarak bir parça ekmek istemeleri manzarası, mağrur düşmanlarımızın sonunun ne olacağını gösteren manalı bir tablodur. Bu derece büyük fedakârlık hissi ile topraklarını müdafaa eden milletimiz ne kadar iftihar etse haklıdır...»

Türk Milletine Sakarya zaferinin kazanılmasında çok büyük payı olan fedakârlıklarından dolayı teşekkür eden Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, sözlerini şöyle bitiriyordu :

---

(441) Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın bildirisi 13 Eylül 1921 tarihini taşımaktadır.

«... Ancak silâhlarımızı, maksadımız tam olarak elde edildikten sonra bırakacağımızdan, pek yakın olan bu mutlu ana kadar evvelce olduğu gibi bütün millet fertlerinin en büyük gayret ve fedakârlık göstermesini bekleriz. Cenabı Hak ilâhi yardımlarını devam ettirsin, âmin...»

Sakarya Meydan Muharebesi kazanılmıştır. Ama, henüz Kurtuluş Savaşı kazanılmamış, sonuçlanmamıştır. Düşman denize dökülünceye kadar mücadeleye devam edilecektir. Başkomutan sözlerinin sonunda bu hususa değinerek, düşman denize dökülünceye kadar bütün millet fertlerinin göstermiş olduğu büyük gayret ve fedakârlıkların sürdürülmesini beklediğini ifade etmektedir. Kısaca, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Muharebesine hazırlanılırken yürürlüğe koyduğu Tekâlifi Milliye Emirlerinin uygulanmasına, bir süre daha devam edilecektir.

Sakarya Muharebesinin başlangıcında her iki ordunun cephedeki kuvvetleri şöyle idi :

	Savaşçı	Tüfek	Ağır Mk. Tf.	Top
Türk Kuvvet'eri	100.000 (*)	56.448	501	166
Yunan Kuvvetleri	122.164	85.000 (*)	876	248

Uzun muharebe sonunda her iki tarafın savaşçı kayıpları şu şekildedir :

	Ölü	Yaralı	Toplam Kayıp
Türk kayıpları	3.282	13.618	16.900
Yunan kayıpları	15.000 (*)	25.000 (*)	40.000 (*)

Yunan ordusu ağır savaşçı kaybının yanısıra, büyük silâh, cephane ve malzeme kaybına uğramıştır. Bozgun halinde geri çekilirken götüremediği tüfeklerin kundaklarını kırarak ve topların kamalarını alarak işe yaramaz hale koymağa çalışmış; bu arada tahrip etme fırsatı bulamadığı birçok silâh, cephane ve malzeme birliklerimizin eline geçmiştir.

(*) Resmî kayıtlarda, böyle yuvarlak rakamlar yer almaktadır.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Sakarya zaferi hakkındaki görüşlerini Büyük Millet Meclisinde açıklarken, Türk savaşçılarına sözü getirerek şöyle demişti :

«... Subaylarımızın kahramanlıkları hakkında söyleyecek söz bulamam. Yalnız ifadede isabet edebilmek için diyebilirim ki, bu muharebe subay muharebesi olmuştur. Erlerimizi övmeyi çok görürüm. Zaten bu milletin evlâtlarının fedakârlıkları, kahramanlıkları için ölçü bulunmaz. Erlerimiz hakkında yeni bir şey eklemek isterim : Kahraman Türk erleri Anadolu muharebesinin anlamını anlamış, yeni bir ideal ile muharebe etmiştir.» (442)

Başkomutanın belirtiği gibi, Sakarya Meydan Muharebesi gerçekten bir subay muharebesi olmuştur. Batı Cephesi birliklerinin subay kaybı, şehit ve yaralı toplamı olarak % 35 civarındadır. Toplamı 1562 olan subay kayıplarımızın 345 i şehit, 1217 si yaralıdır. Bir karşılaştırma yapabilmek amacıyla, Türk kayıplarının ayrıntıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

	Şehit	Yaralı	Toplam
Subay kayıplarımız	345	1.217	1.562
Er kayıplarımız	2.937	12.401	15.338
GENEL TOPLAM	**3.282**	**13.618**	**16.900**

Subay kayıplarımızın, toplam kayıplarımız arasında önemli yer tuttuğu dikkati çekmektedir. Her 8 şehit ere karşılık 1 subay şehit düşmüş, her 10 yaralı ere karşılık 1 subay yaralanmıştır. Er kayıpları yeni silâh altına alınanlarla kısmen giderilebildiği halde, subay kayıplarını gidermek mümkün olamamaktadır. Nitekim, düşmanı denize dökmek için yapılan ve bir yıl sürecek olan hazırlık döneminde de ordumuzun subay kayıpları bir türlü karşılanamıyacaktır.

Batı Cephesi Komutanlığının, Sakarya Muharebesinden sonraki savaşçı durumu şöyledir : 4.897 subay ve 96.076 er olmak üzere toplam 100.973 savaşçı. Batı Cephesi Komutanlığının muharebesinin başındaki savaşçı sayısının 100.000 dolayında oldu-

(442) Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Eylül 1921 günü M. M. Meclisinde yaptığı konuşma.

ğu hatırlanırsa, muharebe süresince şehit ve yaralı olarak toplam 16.900 savaşcı kaybının, yine muharebe süresince giderilmiş olduğu görülmektedir. Yerleri doldurulamayan daha çok küçük rütbeli muvazzaf ve yedek subay kayıpları bir yana bırakılır ve uzun muharebe süresince birliklerin edindikleri çarpışma tecrübeleri nazara alınırsa, denilebilir ki ordumuz Sakarya Muharebesinden güçlenerek çıkmıştır. Cephane ve silâh noksanlıkları giderilebilinirse, yüksek moral gücünün de yardımıyla taarruzu sürdürebilecek durumdadır.

Büyük çabalarla mevcudu yüz bine çıkarılan Batı Cephesi birliklerinin ilkbahara kadar beslenip ayakta tutulması önemli bir problem olarak ortaya çıkmıştı. Bunun için, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa kesin sonuçlu bir taarruz üzerinde ısrarla duruyordu. Bir sonbahar taarruzu hazırlığına girişilmiş ise de, gerekli silâh, cephane ve malzeme sağlanamadığından, havaların da soğuması nedeniyle taarruz ertesi yıla ertelenmiştir.

Sakarya Zaferinin sağladığı faydalar arasında, Anadolu'nun uluslararası ilişkilerde ağırlık kazanması önde gelmektedir. Anadolu, Dünya'ya gücünü kabul ettirmiş, İstanbul Hükûmetinin varlığına rağmen bağımsız olarak kurduğu ilişkilerde başarılar kazanmağa başlamıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK HAZIRLIK — BÜYÜK ZAFER

(14 Eylül 1921 — 11 Ekim 1922)

I — OLAYLARIN AKIŞI

Sakarya Zaferinden sonra dağılan düşman birlikleri Sakarya Irmağına kadar kovalanmıştı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, üç dört haftalık bir hazırlıktan sonra ordunun kesin sonuç alacak bir taarruza geçmesini istiyordu. Sakarya Muharebesinin son günü genel seferberlik ilân etmesinin bir nedeni de, ordunun morali düzgünken ve halk Tekâlifi Milliye Emirleri ile bütün gücünü savaşa hasretmişken, yapılacak taarruzun başarılı olacağına inanmasıydı. Ancak, ordunun noksanlıklarının tamamlanmasının üç dört haftalık iş olmadığı kısa zamanda görülmüştü. Taarruzun ilkbahara bırakılması kararlaştırıldı.

Sakarya Zaferi ile Yunanlıların denize dökülmelerini sağlayan büyük taarruzun başladığı 26 Ağustos 1922 günü arasında geçen bir yıla yakın zaman içinde cephelerde önemli bir çatışma olmamıştır. Bu süre içinde Anadolu'nun bütün kaynakları ordunun beslenmesine, mevcudunun artırılmasına, silâhlandırılmasına yöneltilmiştir. Ard arda çıkarılan gelir artırıcı kanunlarla, Yunan ordusuna denk bir ordu yaratılmağa çalışılmış ve kısmen başarılmıştır.

Bir yıl süren büyük hazırlık dönemi, önemli uluslararası ilişkilere sahne olmuştur. 13 Ekim 1921 günü Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile imzalanan Kars Andlaşmasıyla doğu sınırlarımız güvenlik altına alınmış, ordumuzun arkasından emin olarak bütün dikkatini Batı Cephesinde toplaması mümkün olmuştur.

Fransa ile 20 Ekim 1921 günü imzalanan Ankara Andlaşması ile Fransızların Güney Anadolu'dan çekilmeleri ve güney sınırlarımızın güvenlik altına alınması sağlanmıştır. Ayrıca, ayrıntıla-

rını ilerideki bölümlerde vereceğimiz, Fransa'nın dolaylı yardımı elde edilmiştir. Fransızlar Anadolu topraklarından çekilirken, bir miktar silâh, cephane ve askerî malzemeyi hediye adı altında terk etmişler, Fransız silâh fabrikalarından silâh satınalma olanaklarına kavuşulmuştur.

23 Ekim 1921 günü İngilizlerle yapılan bir anlaşma ile her iki tarafın elinde bulunan Birinci Dünya Savaşı esirlerinin karşılıklı serbest bırakılması kararlaştırılmıştır. Ukrayna ile 2 Ocak 1922 günü imzalanan Dostluk Andlaşması, Rus yardımlarının artışına yardım etmiştir.

İtilâf Devletleri 22 Mart 1922 günü Anadolu Hükümetine mütareke teklif etmişti. Fransa uzun zamandır Sevr Andlaşması dışında yeni bir barış yapılması görüşündeydi. İngiltere ise Anadolu'nun yakında Yunanlılara karşı başarılı bir taarruza girişmesinden çekindiği için barış andlaşması görüşmelerinden önce her iki tarafın ateş kesmesini istiyordu. Fransa da İngiliz görüşünü benimsemiş ve birlikte mütareke teklif etmişlerdir.

Anadolu Hükümeti 5 Nisan 1922 günü verdiği cevapta, Yunanlıların mütarekenin başlamasından itibaren 4 ay içinde bütün Anadolu'dan çekilmesi şartıyla barış görüşmelerine katılmağa hazır olduğunu bildirmişti. Bu teklif kabul edilmemişti.

Ordunun güçlendirilmesi çalışmaları hızla yürütülüyor, eğitime ve savaş oyunlarına büyük önem veriliyordu. Diplomatlardan önce silâhların konuşacağı gerçeği iyice anlaşılınca, büyük ve kesin sonuçlu bir taarruzun hazırlıklarına girişildi. Anadolu'nun tüm malî ve ekonomik kaynakları kurtuluşu sağlayacağı düşünülen bu taarruz için seferber edildi.

Büyük çabalar sonucu savaşcı sayısı ve silâh gücü bakımından Yunanlılara yaklaştırılabilen Türk Ordusu 26 Ağustos 1922 günü genel taarruzu başlattı. 27 Ağustos'ta Yunan direnişi kırıldı, 28 Ağustos'ta cephe yarıldı, 29 Ağustos günü Yunanlılar çember içine itilmeğe başlandı. 30 Ağustos günü çekilme yolu tıkanmış olan Yunan kuvvetleri esir ve imha edildiler.

Türk ordusu hızla ilerliyerek 9 Eylül'de İzmir'e girdi. Yunan ordusunun kuzey kanadı Kütahya, İnegöl ve Bursa yönlerinde da-

ğıtılarak esir alındı, kurtulabilenler en son 17 Eylül'de Bandırma'da gemilere binerek Anadolu'dan uzaklaştı. 11 Ekim'de Mudanya Mütarekesi ile Türk Kurtuluş Savaşı zaferle sona erdi.

Sakarya Meydan Muharebesinden, düşmanın denize dökülmesine kadar geçen bir yıllık dönemi, büyük hazırlık dönemi olarak adlandırmak hatalı olmayacaktır. Büyük Millet Meclisi açıldığında dağınık ve düzensiz birlikler halinde 40 - 50.000 kişi dolayındaki tüm savaşçı sayısı hızla artırılmış, yalnızca Sakarya Muharebelerine 100.000 savaşçı katılmıştı. Batı Cephesi Komutanlığının 100.000 savaşçılık insan gücü, Büyük Taarruz başladığında 380.000 kişiye ulaşmıştı. Bütün Türk Silâhlı Kuvvetlerinin mevcudu ise 580.000 kişiye yükselmiş, Büyük Millet Meclisinin açıldığı günlere oranla, en az 14 misli artış göstermişti.

Bir yıllık büyük hazırlık döneminde en büyük gelişme ordunun silâh, cephane ve malzeme gücünün artırılmasında görülmektedir. Batı Cephesinin Sakarya Muharebesi başlangıcındaki 56.448 tüfek, 501 makineli tüfek ve 166 topluk silâh gücü; büyük taarruzun başında 97.792 tüfek, 812 ağır makineli tüfek ve 340 topa yükselmiş, böylece Yunanlılara silâh gücü yönünden oldukça yaklaşılmıştı.

Şimdi, savaşçı sayısı ve silâh gücünde bu derece önemli artışların hangi malî kaynaklarla sağlanabildiğini incelemeye başlıyalım.

II — GENEL SEFERBERLİĞİN İLÂNI

a) Sakarya'dan Sonra Genel Durum

Sakarya Muharebesi kazanıldığı zaman, muzaffer ordumuzun uzun muharebe süresince oldukca yıpranmış olduğu dikkati çekiyordu. Çok sayıda subay ve eğitim görmüş er kaybedilmişti. Hemen hemen bütün piyade ve topçu cephanesi tükenmiş durumdaydı. Zaten muharebenin son günlerinde cephane olmadığı için birçok top savaş dışı bırakılarak gerilere gönderilmiş, piyade cephanesinin azlığı nedeniyle erler düşman taarruzlarını süngü ile karşılamak zorunda kalmıştı. Sakarya'da yenik düşen Yunan ordusunu takiple görevlendirilen bir birliğimize 300 atım-

lık top mermisi verebilmek için tümen topçularından mermi toplamak gerekmişti. Erler bile birbirlerinden mermi istemekteydiler.

Böyle bir takipte yedek cephanesiz hareket etmek kötü sonuçlar verebilirdi. Düşmanı Anadolu'dan tamamen çıkarabilmek için, en az onun gücüne yakın bir güce sahip olmak gerekiyordu. Sakarya'ya katılan birliklerimizin iki katı bir güce sahip olunmaksızın genel bir taarruza kalkışmanın faydadan çok zarar getireceği görüşünde birleşilmiş, Yunan savunma mevzilerine ulaşılınca tâkibe son verilmişti.

Batı Cephesindeki kuvvetlerimizi iki misli artırmamız, herşeyden önce iki misli silâh ve cephane ihtiyacının karşılanması demekti. Anadolu'da bir tek ateşli silâhın imal edilemeyişi, ordunun güçlendirilmesinde dış pazarlara bağlı kalınmasına yol açıyordu. Yabancı ülkelerden silâh satın almak çok zordu. Bunları satabilecek ülkeler Yunanlıların müttefiki olduğundan, bizi kuvvetlendirmek istemiyorlardı. Bazıları halâ Anadolu üzerinde hak iddia ettiğinden, bizi güçlendirecek silâhları satmayacakları ortadaydı. Ruslar, kendi iç düzenlerini henüz kuramamışlardı ve kendi silâh ihtiyaçlarını zor karşılıyabiliyorlardı.

Öte yandan, Anadolu'nun sınırlı malî kaynakları, orduya gerekli paranın ayrılmasına elverişli değildi. Mütevazi Millî Savunma bütçesinin giderleri bile zorlukla karşılanabiliyordu. Bu durumda, ordumuzu hızla silâhlandırmak ve teçhiz etmek için alınacak tedbirler, Anadolu halkına bazı yeni mükellefiyetler yüklemekle mümkün olabilecekti. En az 200.000 savaşçıyı cepheye sürebilecek insan, silâh ve malzemenin sağlanması zorunluydu. Cephanesiz savaşçı ve silâhın yarardan daha çok zarar getirdiği, Sakarya Muharebesinin son günlerinde acı bir şekilde görülmüş, birlik komutanları cephane noksanı nedeniyle ellerine geçen fırsatları değerlendirememişlerdi. Oysa, büyük bir taarruza kalkışan ordu, cephane kaygısından uzak kalmadıkça, başarı elde edemezdi. Bol cephane stoku yapmak gerekmekteydi. Özetlemek gerekirse, Anadolu son kuruşuna kadar yeniden zorlanmadıkca, düşmanı denize dökmek düşünülemezdi.

b) Genel Seferberliğin İlânı

Büyük Millet Meclisi açıldıktan bir süre sonra genel seferberliğe gidilmesi üzerinde durulmuş, fakat genel seferberlik ilân edilmemişti. İç isyanlarla uğraşıldığı, halife fermanları ile halkın Büyük Millet Meclisine ve Millî Mücadeleye karşı ayaklanmağa çağırıldığı günlerde, tüm milleti silâh altına çağırmada bir yarar umulmamıştı. Bunun dışında, yeterli sayıda silâh, cephane ve malzeme temin etmeden, daha da önemlisi gerekli malî kaynakları sağlamadan genel seferberliğe gitmek ve silâhsız savaşcılarla ordu mevcudunu artırmak, bütçeye gereksiz külfetler yükliyecekti. Mevcut malî olanaklar, genel seferberlikle silâh altına alınanların silâhlandırılmaları ve teçhiz edilmeleri bir yana, uzun süre beslenebilmelerine bile yeterli değildi. Bu nedenlerle genel seferberliğe gidilmekten vazgeçilmişti.

Bununla beraber, Maliye Bakanlığı'nın 31 Mayıs 1920 tarih ve 729 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu 21 Temmuz 1914 günü ilân edilen genel seferberliğin devam etmekte olduğuna dair bir kararname yayınlamıştı (443). 21 Temmuz 1914 günü genel seferberliğin ilânı üzerine Osmanlı dış borçlarının faiz ve taksit ödemeleri durdurulmuştu. Maliye Bakanlığı seferberliğin devam ettiğine dair karar alınmasını teklif ederek, dış borç faiz ve taksitlerinin ödenmesine başlanmasını önlemek istemişti. Böylece, dış borç ödemelerini yürütmek için Anadolu'nun birçok gelirlerini yöneten ve tahsil eden Düyunu Umumiye İdaresi tahsilâtının, Devlet gelirleri arasına katılması mümkün olmuştu.

Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri, Kütahya - Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Meydan Muharebeleri genel seferberlik ilân edilmeksizin yapılmış bulunuyordu. Ne var ki, Sakarya Muharebesinden önce Tekâlifi Milliye Emirleri çıkarılmış, Türk Milleti büyük bir malî seferberlik uygulaması içine girmişti. Olanakların elverdiği ölçüde kısa sürede Anadolu'nun tüm malî ve maddî kaynakları zorlanmış, sonuçta 22 gün 22 gece süren karşılıklı tükenmeme yarışı kazanılmıştı.

---

(443) 8 Haziran 1920 gün ve 24 sayılı Kararname

Düşmanı denize dökmek için en az onun gücüne yakın bir güçte orduya sahip olunması gereği iyice anlaşılınca, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Sakarya zaferinden bir gün sonra genel seferberliği ilân etti. Genel seferberliğin ilân edildiğini bildiren emir şöyledir :

«14/15 Eylül 1921 gece yarısından itibaren bütün yurtta genel seferberlik ilân edilmiştir. Mağlup düşmanın Anadolu içerisinde en son nefere kadar yok edilmesi için ilân edilen bu seferberlikten güdülen amaç elde edilinceye kadar gerektikçe, silâh altında bulunan sınıflardan (doğumlulardan) başka sınıflar da silâh altına alınacaktır. Silâh altına alınacak sınıfları Millî Savunma Bakanlığı tayin ederek gerekli makamlara bildirecektir.

Bütün Bakanlıklara; Ordu, Kolordu ve Bölge Komutanlıklarına bildirilmiştir.»

Aslında, iç isyanlar dışında genel seferberliğe gidilmemesine bir yıl önce neden olarak ileri sürülen hususlar, Sakarya Muharebesinden sonra da söz konusudur. Elde yeteri kadar silâh yoktur ve mevcut silâhların cephanesi ise Sakarya'da erimiş, tükenmeğe yüz tutmuştur. Bir yıl öncesine göre en önemli farklılık, Anadolu'nun birlik içinde canını dişine takarak katıldığı dört muharebenin üçünü kazanmış olmasıdır. Özellikle, Sakarya'dan sonra gerek ordunun ve gerek milletin morali yükselmiş, düşmanın denize dökületeceğine olan güven ve inanç kuvvetlenmiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bu yüksek moral ortamı içinde seferberlik ilânını uygun bulmuştur.

Genel seferberliğin ilânı, Tekâlifi Milliye Emirleri ile başlayan tüm kaynakların savaşa yöneltilmesi çabasının ikinci adımıdır. Bundan sonra, büyük zafere kadar geçecek bir yıllık süre, büyük hazırlık dönemi olacak, Anadolu, Yunan ordusuna denk bir ordu yaratabilmek için bütün varını yoğunu ortaya koyacaktır.

III — MALÎ KAYNAK YETERSİZLİĞİ VE DOĞURDUĞU PROBLEMLER

Sakarya Zaferinden sonra, Yunanlıları denize dökebilmek için, en az onun gücüne yakın bir güce sahip olmak gerektiği ortaya çıkmıştı. Yunanlıların gücüne yakın bir güce sahip ola-

bilmek için ise, Sakarya sonrasındaki ordumuzun mevcut insan ve ateş gücünün iki kat artırılması gerekiyordu. Oysa, Anadolu'nun tüm kaynakları Sakarya Muharebesi öncesinde ve uzun süren muharebe süresince son kuruşuna kadar zorlanmış; Türk ordusu karşılıklı tükenmeme yarışı halini alan muharebeyi kazanmış, buna karşılık Anadolu kaynaklarını tüketmiş bulunuyordu. Şimdi, hem Sakarya'nın kayıplarını karşılamak, hem de ordunun gücünü iki kat artırmak zorunluluğu ile karşı karşıya bulunuluyordu.

Büyük taarruza hazırlık dönemi, baştan sona kadar büyük malî sıkıntıların çekildiği bir dönem olmuştur. Bütçe gelirlerini artırma çabalarına ve bütçe işlemlerine ileride ayrı bölümler halinde değineceğimizden, burada yalnızca çekilen malî darlığı ve bu darlığın etkilerini belirtmeğe çalışacağız. Çekilen malî sıkıntılar gözönünde tutulduğunda, gelir artırmak için girişilen çabaları ve bütçe işlemlerini değerlendirmek daha kolay olacaktır.

Genel seferberliğin ilânı ile silâh altına yeniden alınan yüzbinlerce savaşcının yedirilmesi, giydirilmesi ve silâhlandırılması, yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç göstermektedir. Anadolu'nun malî yükümlülük sınırlarını aşmış olması, yeni gelir kaynaklarına yönelmeyi önlemektedir. Büyük Millet Meclisi ve Hükümet, yurdun kurtuluşunu sağlayacak büyük taarruz için gerekli maddî olanakları bulamamanın çaresizliği içindedir.

Mecliste, ordunun büyük taarruza hazırlanmasının gerektirdiği kaynakları bulmakla görevli, Millî Savunma Komisyonu başkanının da katıldığı bir «Savaş Komisyonu» kurulmuştu. Ne var ki, ordunun günlük ihtiyaçlarının karşılanmasında bile güçlük çekilmesi, Savaş Komisyonunun uzun vâdeli çalışmalara girişmesini engelliyordu. Komisyonun başlıca gündemi, ordunun günlük iaşesinin nasıl karşılanabileceğiydi.

Sakarya Zaferinden sonra bir aylık bir hazırlıkla genel taarruza geçilmesi düşünülmüş, bir aylık süre içinde ordunun gücünün iki kat artırılması şöyle dursun, Sakarya kayıpları bile giderilememiş, azalan cephane stokları tamamlanamamıştı. Bu nedenle taarruz kıştan sonraya bırakılmış, fakat bazı milletvekilleri ordunun taarruz etmemesini sert tenkit konusu yapmışlardı. Ta-

ârruzun ertelenme nedenlerini açıklayan Millî Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa, bazı milletvekillerine, beş milyon lira temin edilerek Millî Savunma Bakanlığının emrine verilmesi halinde, ordunun Yunanlıları Anadolu'dan çıkaracak güce erişeceğini söylemişti. Bu konuda verilen bir önerge üzerine Mecliste gizli bir oturum yapılmış, sonuçta belirli zamanlarda alınan bazı vergilerin erken tahsile tâbi tutulması kararı alınmış ve gerekli kanunlar çıkarılmıştı (444).

Büyük hazırlık döneminin başarılı Maliye Bakanı Hasan Fehmi (Aytaç) Bey, pratik buluşları ile gelir ile gider arasındaki dengeyi kurmağa çalışıyordu. Uygulanan malî formül kısaca şuydu : «Para, yağlı kurşun ve keskin süngüye». Bunun için, ordunun dışındaki örgütlere ancak günlük zorunlu ihtiyaçlarına yetecek kadar para veriliyordu. Maliye Bakanı Hasan Fehmi (Aytaç) Bey, çekilen malî sıkıntıları şöyle dile getirmektedir : (445)

«Millî Savunma Bakanlığı devamlı olarak çarşaf gibi teklifler getiriyordu. Bir defasında 400 bin postal için para istedi. Ben parayı versem, 400 bin postalı nerede, kime, ne kadar zamanda yaptıracaksınız; çarık isterseniz aklım erer, dedim. Teklifi geri aldılar.

Bir gün de Ordu Komutanları çeşitli ihtiyaçlar için 10 otomobil istedi. Para yerine, «İstediğiniz otomobilleri Yunanlılar İzmir'de hazırladılar. Orada duruyor. Gidin bedelsiz alın.» dedim.

Ruslardan gelen üç yüz bin altından on para harcamamıştım. Telgraf başında her yeri sıkıştırarak tahsilât yaptırıyordum. Gelen parayı üzerine ekledim. Ordu defterdarlarından hesap istedim. Baktım ki, bazı birliklerde iki ay, bazılarında on dört ay aylık almamış subaylar var. Üç milyon lira alıp Akşehir'e gittim. Aylıkları aynı seviyeye getirecek şekilde dağıtılmak üzere verdim. Sonra üç milyon daha gönderdim. Artarsa ikişer ayın birini, hiç olmazsa yarım aylık dağıtın, dedim.

Akşehir dönüşünde, Mustafa Kemal Paşa'ya ne kadar subay olduğunu, aylık alacaklarının miktarını söyledim. Fevzi Paşa da

(444) Kâzım ÖZALP — Millî Mücadele, 1919 - 1922 — Cilt : 1, S : 226
(445) Sabahattin SELEK — Anadolu İhtilâli — Cilt : 1, S : 134

oradaydı. Mustafa Kemal Paşa, bu rakamları nereden biliyorsun, diye sorunca Fevzi Paşa, Ordu defterdarlarını (446) kastederek, onun casusları var, dedi.

Taarruz yaklaştı. Ordu, durmadan para istiyor. Aşar vakti yakın. Fakat zamanı gelmedi. Vergiler hep tahsil edilmişti. Hiç bir yerde metelik bırakmamıştım. Bir gün Osmanlı Bankasının Ankara Şubesi Müdürü Bojeti'yi çağırttım. Dedim ki : Osmanlı Bankası tarihî anını yaşıyor. Maliye'ye bir buçuk milyon lira lâzım. Bizim yönetimimizdeki bölgelerde on altı şubeniz var. İstediğim parayı vermezsen şubelerinizin on altısına da el koyar, kasalarınızdaki bütün parayı tutanak karşılığında alırım. Düşünmek için sana bir çeyrek saat mühlet veriyorum, git düşün, cevabını ver.

Böylece, istediğimiz bir buçuk milyon lirayı Osmanlı Bankasından aldık.» (447)

Büyük taarruza hazırlık dönemi birçok malî sıkıntılarla geçmesine rağmen, Türk Milleti kurtuluşu sağlıyacak genel taarruz hazırlıklarının tüm fedakârlıklarına büyük bir olgunlukla katlanmaktaydı. 1922 malî yılının ilk günü Büyük Millet Meclisinde iç ve dış konulara değinen uzun bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, Türk Milletinin genel tutumunu şöyle tanımlıyordu :

«Geçirdiğimiz ikinci millî yılın en belirli vasfı olarak, iş ve ordu saflarında çalışan millet fertleri ile askerlerin, dayanılmaz baskılar altında sürüklendiğimiz bu kanlı maceraya alışmış ve onu yaratan elem verici zorunlulukları anlamış olmalarını zikredebilirim.»

Malî yönden iyice dar boğazlara girildiği bir sırada, İngiltere'nin öncülüğünde İtilâf Devletlerinin barış teklifinde bulunmaları bazı kişilerin, Kurtuluş Savaşı hedeflerinden biraz fedakârlık yapılması ve barış teklifinin kabul edilmesi görüşünü benimse-

(446) Askerî harcamaları bir düzen altında yürütmek için ordu defterdarlıkları ve askerî saymanlıklar kurulmuştu.

(447) Borç olarak alınan bu para zaferden sonra adı geçen bankaya ödenmiştir.

melerine yol açmıştır. İçinde bulunulan malî güçlükler hatırlandığında, barış teklifini benimseyenlere hak vermemek elde değildir. Bu arada, bazı bakanların Sovyet Rusya yardımlarının artırılmasını sağlamak amacıyla, barış teklifinin kabul edilmesi gerektiği yolunda konuşmalar yaptığı dikkati çekmektedir. Özellikle Maliye Bakanı Hasan (Saka) Beyin bu tür konuşmalar yapmasının nedeni, bir Sovyet diplomatının hatıralarında daha açık bir şekilde görülmektedir. Barış teklifine Türkiye'nin cevabının hazırlandığı günlerde, Mustafa Kemal Paşa; Sovyet Rusya Elçisi S. I. Aralov, Azerbaycan Elçisi Abilov ve Sovyet Rusya Askerî Ateşesi K. K. Zvonaryev'i cepheye davet etmişti. S. İ. Aralov, Akşehir'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerini şöyle anlatmaktadır : (448)

«Mustafa Kemal Paşa'nın çalışma odasında Türkiye'nin siyasal durumu, İtilâf Devletlerinin teklif ettikleri silâh bırakışmasının şartları ve bu teklife verilmesi düşünülen cevap üzerinde uzun uzun konuşuldu. Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulunun ve kendisinin hazırladığı cevap tasarısını okudu. Karargâha gelen bakanlardan bazılarının, özellikle Trabzon Milletvekili ve Maliye Bakanı Hasan Beyin, Türk maliyesinin içinde bulunduğu ağır durum dolayısiyle İtilâf Devletlerinin tekliflerine boyun eymek gerektiği düşüncesini anlattı. Mustafa Kemal, Türk halkının emperyalistlere boyun eymeye karşı olduğunu, Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye yardım ettiğini, ileride de edeceğini, bundan ötürü emperyalistlere taviz vermemek gerektiğini ileri sürerek, Hasan Beyin düşüncelerine itiraz etmişti.»

«.... Silâh bırakışması teklifine verilen cevap Mustafa Kemal'in ileri sürdüğü fikirlere uygun bir ruhtaydı. Böyle teklifte bulunulduğuna teşekkür edilerek nazik bir tarzda kaleme alınan Türk cevabında, üç büyük devletin teklifinden çok uzaklaşan şartlar ileri sürülmüştü.»

1922 yılı ilkbaharında, Büyük Millet Meclisinde birçok milletvekili bir an önce genel taarruza geçilmesini istiyordu. Madem ki, barış teklifi red edilmişti ve son söz silâhlara bırakılmıştı, o

(448) S. İ. ARALOV — Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları — S : 91

halde bir an önce silâhlar konuşmalıydı. Derhal taarruza geçilmesini isteyenlere cevap vermek üzere kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa : (449)

«Taarruza geçilmesi için önce askerî hazırlığı ikmal etmek lâzımdır. Askerî hazırlığın ikmali için de onbeş milyon lira lâzımdır!» demişti.

Oysa, Maliye Bakanlığının memur ve subay aylıklarını bile birçok gecikmelerle ödediği herkes tarafından bilinmekteydi. (450) Böyle bir durumda, bir anda onbeş milyon liranın bulunması gerçekten imkânsızdı. Bir çare olmak üzere, ordu mevcudunun azaltılmasını ileri sürenler oldu. Yeniden kürsüye gelen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa : (451)

«Arkadaşlar!.. Ben, ordunun mevcudiyet ve kuvvetini paramızla dengeli bulundurmak nazariyesini kabul edenlerden değilim. Para vardır, ordu vardır. Paramız bitti, ordunun mevcudu azalsın... Ben bu kanaatta iştirak etmiyorum. Para vardır veya yoktur. Muaffak olmamız için ordu vardır ve olacaktır».

Mustafa Kemal Paşa'nın bu kesin tutumu üzerine, ayrıntılarına ileride değineceğimiz gelir artırıcı kanunların çıkarılmasına hız verilerek on gün içinde on kanun çıkarılmıştı. Son bir çare olarak başvurulan gelir artırıcı kanunların el attığı gelir kaynakları, Anadolu'nun vergilendirme sınırlarını çoktan aşmış olduğunu gösteren gelir sağlama yönünden son derece verimsiz kaynaklardı.

IV — BÜTÇE GELİRLERİNİ ARTIRMA ÇABALARI

Büyük hazırlık döneminde bütçe gelirlerinin artırılması çabalarına göz atıldığında, malî kaynaklarının çok büyük kısmını

---

(449) Tahsin ÜNAL — Atatürk Parasızlığı da Yenmişti — Türk Kültürü — Sayı : 37, Kasım : 1965, S : 101

(450) Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, 1922 yılı Şubat ayı sonlarında, eline geçen para ile bazı subayların 1921 yılı Aralık ayı aylığını ödeyen birlik komutanını, diğer birliklerden önce aylık ödediği için hapsetmişti.

(451) Enver Ziya KARAL — Atatürk Hakkında Düşünceler — S : 107

savaş hazırlıklarına daha önce ayırmış bulunan Anadolu'nun, malî yükümlülük sınırlarını çoktan aşmış olduğu hemen sezilmektedir. Büyük Millet Meclisi ve Hükümet yeni kaynaklar bulamamanın çaresizliği içindedir. Genel seferberliğin ilânı ile silâh altına yeniden alınan yüzbinlerce savaşçının yedirilmesi, giydirilmesi ve silâhlandırılması için ek gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Mevcut bütçe olanakları cari giderleri bile karşılamaktan uzaktır.

Ek gelir sağlamak amacıyla 19 adet gelir artırıcı kanun çıkarılmıştır. Büyük hazırlık döneminde çıkarılan kanunların büyük çoğunluğu ile mevcut vergi kanunlarında gelir artırıcı değişiklikler yapılmıştır. Bunun yanısıra dört yeni vergi kanunu yürürlüğe konmuş, vergilerin kısa zamanda tahsilini sağlıyacak tedbirler alınmıştır.

Ek gelir sağlamak için çıkarılan kanunların bütçe gelirlerini artırma olanakları sınırlıdır. Anadolu'nun tek gelir kaynağı olan tarım üzerinden alınmakta olan ağır vergilere ek olarak, Tekâlifi Milliye Emirleri ile % 40 oranında yapılan el koymalar, tarım alanından yeni bir ek gelir beklenmesini imkânsız hale getirmiştir. Bu nedenle, düşük verimli vergilendirme alanlarına kayılması gerekmiş, tarım alanından alınan vergilerin ise daha çok zamanında ve tam olarak tahsil edilmesi üzerinde durulmuştur.

Çıkarılan ek gelir sağlayıcı vergi kanunlarına, kısır kaynaklara yönelmesinden ötürü, «fakirliğin sembolü kanunlar» gözüyle bakanlara hak vermemek elde değildir.

a) Mevcut Vergilerde Yapılan Gelir Artırıcı Değişiklikler

Sakarya Muharebesinden sonra, uzun süre gelir artırıcı girişimlerde bulunulamamıştır. Zira, 7 ve 8 Ağustos 1921 de çıkarılan Tekâlifi Milliye Emirleri ile halk ağır bir yükümlülük altına girmiş bulunuyordu. Çok zorunlu olmadıkça, yeni vergilendirmelere veya vergi yükünü artıracak değişikliklere gidilmesi yerinde olmayacak, zaten uzun savaş yıllarının fakirleştirdiği Anadolu'nun daha da fakirleşmesine meydan verilmiyecekti.

İtilâf Devletlerinin barışı kurmak amacıyla teklif ettikleri mütareke şartlarına, Ankara Hükümetinin ulusal yararlara uygun

olarak verdiği cevaplar kabul edilmeyince, kesin sonucun silâh zoru ile alınacağı bir kere daha anlaşılmış bulunuyordu. Bunun üzerine, ordunun güçlendirilmesine yeniden hız verilmiş, kesin sonuç alınabilecek büyük taarruz hazırlıkları için Anadolu'nun son kuruşuna kadar zorlanması kaçınılmaz tek çıkar yol olmuştu. Yazın yapılması düşünülen büyük taarruza az zaman kalmıştı. Acele etmek gerekti.

Maliye Bakanlığınca önceden hazırlanmış olan gelir artırıcı kanun tekliflerinin, Büyük Millet Meclisince hızla kanun haline getirilmesine tanık oluyoruz. 15 Nisan 1922 ve 18 Nisan 1922 günleri arasındaki üç gün içinde 9 adet vergi kanunu çıkarılmış, bunlardan 7 si ile mevcut vergilere zam yapılmış, diğer 2 si ile yeni vergiler konulmuştur. Sakarya Muharebesinden zafere kadar geçen bir yıllık sürede çıkarılan gelir kanunlarının yarısının üç günde gerçekleştirilmiş olması dikkati çekmektedir. Bu durum, barışın düşman denize dökülmedikçe kurulamıyacağına, bu kutsal amaç için malî kaynakların son bir defa daha zorlanması gerektiğine dair genel inancı açık bir şekilde yansıtmaktadır.

Şimdi, gelir artırıcı kanunları sıra ile gözden geçirelim :

1) **Sigara kâğıdı, kibrit ve kav kutularından alınan tüketim vergisine ait cezaların artırılması :** Hatırlanacağı gibi, 30 Eylül 1920 gün ve 31 sayılı Kanunla evvelce elli yapraklık sigara kâğıdı defteri başına alınan 10 para tutarındaki vergi 20 paraya (yarım kuruşa) çıkarılmış, 30 Eylül 1920 gün ve 32 sayılı Kanunla da, evvelce bir kutu kibritten alınan 5 paralık vergi 10 paraya çıkarılmıştı. Şimdi, bir kuruşun altındaki bu tüketim vergilerinden alınan cezaların artırılması yoluna gidiliyordu. Çıkarılan bir kanunla (452) : sigara kâğıdı defteri, kibrit ve kav kutularına bandrol yapıştırılmak suretiyle ödenen tüketim vergisini ödemiyenlere ait cezalar artırılıyordu. Kibrit ve kav kutuları için kutu başına 5 kuruş, sigara kâğıdı defteri başına 10 kuruş ceza alınacaktı..

Verimlilik yönünden yapılan değişiklikten önemli bir gelir artışı beklenemiyeceği açıktır. 1 kuruşun altındaki söz konusu

(452) 15 Nisan 1922 gün ve 215 sayılı Kanun

tüketim vergilerine ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmiyenlerin ortaya çıkarılması halinde alınacak 5 - 10 kuruşluk para cezalarının, yükümlülerin izlenmesi ve vergi kontrolu için yapılacak giderleri bile karşılaması kuşkuludur.

2) **Şeker, çay, kahve ve petrolden alınan tüketim vergisinin miktarının artırılması ve vergi kapsamının genişletilmesi :** Şeker, çay, kahve ve petrolden Osmanlı Hükümetinin 25 Mart 1919 tarihinde yürürlüğe koyduğu bir kararname ile tüketim vergisi alınmaktaydı. Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra, bazı Osmanlı Kanun ve Kararnameleri gibi, bu Kararnamenin de yürürlüğü kabul edilmişti. Büyük hazırlık için ek gelir aranırken, söz konusu uygulamanın gelir artıracak biçimde değiştirilmesi öngörülmüştü. Buna göre, şeker, çay, kahve ve petrolden alınan tüketim vergisinin miktarı artırılıyor, verginin kapsamı da genişletilerek pirinç, baharat, margarin, mum adi sabun ve boş çuvallar vergi kapsamı içine alınıyordu. Vergi konusu olan tüketim mallarının büyük çoğunluğunun ithal malı olması; çıkarılan kanunun gelir artırmanın yanısıra, ithal mallarına olan talebi kısmayı da öngördüğünü göstermektedir. Sınırlı döviz kaynaklarının, tüketim malları yerine, daha zorunlu ithal malı durumunda bulunan silâh, cephane ve askerî malzeme satın alınmasına kaydırılması istenmektedir.

15 Nisan 1922 günü yürürlüğe giren Kanunla (453), yapılan zamlar ve yeni vergi kapsamına alınan tüketim malları ile tüketim vergisinin miktarları aşağıdaki şekli almıştır :

Şeker	kilosundan	15	kuruş
Kahve	»	20	»
Çay	»	40	»
Petrol	»	6	»
Pirinç	»	10	»
Baharat	»	30	»
Margarin	»	80	»
Mum	»	30	»
Adi Sabun	»	5	»
Boş çuval	»	5	»

Kanunun 2 inci maddesi gereğince bu malların ithali halinde tüketim vergisi gümrük giriş kapılarında gümrük vergileriyle birlikte tahsil edilecektir. 3 üncü madde ile de, kanunun yürürlüğe girdiği tarihte perakende satış yapanlar dışında gümrüklerde, banka ve toptancıların depolarında bulunan vergi konusu malların miktarları ilgililer tarafından vergi dairelerine, vergi dairesi olmayan yerlerde defterdarlık ve malmüdürlüklerine bildirilecektir. Bu bildirim üzerine şeker, kahve, çay ve petrolün eskisine oranla vergi farkı ve yeni vergiye tabi tutulan malların vergilerinin tamamı ödenecektir. Bildirimde bulunmayanlar ile noksan bildirimde bulunanlar hakkında cezalı uygulama yapılacaktır.

Gümrük, banka ve toptancı tüccarların depolarında bulunan vergiye tabi malların stoklarının vergilendirilmesi, kısa sürede küçümsenemiyecek bir gelir artışı sağlayacaktır.

3) **Su ve kara avı vergilerine zam yapılması :** İncelememizin başında 19 Mayıs 1919 Türkiye'sinin malî kaynaklarını araştırırken belirttiğimiz gibi, Osmanlı İmparatorluğunda uzun zamandır uygulanagelen su ve kara avcılığının vergilendirilmesi, 1883 yılında düzenlenen «Zabıtaî Saydiye Nizamnamesi» adlı tüzükle yeni ilkelere bağlanmıştı. O tarihten sonra önemli bir değişikliğe uğramayan uygulama, para değerinde kırk yıla yakın sürede vukubulan düşmeler nedeniyle, verimsiz bir duruma gelmişti. 1856 yılından bu yana, su ve kara avı vergileri aracılara (mültezimler) ihale edilmek suretiyle tahsil edilmekteydi.

Su ve kara avı vergilerinin bütçe gelirleri arasındaki yeri önemli değildi. (1920 yılı bütçesinde, 68.626 lira hasılat ile bütçenin % 0.14 ünü meydana getiriyordu). Bununla birlikte, Anadolu'nun malî kaynaklarının son kuruşuna kadar zorlanmasına karar verilince, çıkarılan bir kanunla (454) yürürlükteki «Zabıtaî Saydiye Nizamnamesi» nin bazı maddeleri değiştirilerek bir miktar zam yapıldı.

Yapılan değişiklikle, su avı izin belgelerinden alınan harç 200 kuruşa çıkarılmakta, avlanan balıkların balıkhane veya balık

(453) 15 Nisan 1922 gün ve 217 sayılı Kanun
(454) 16 Nisan 1922 gün ve 218 sayılı Kanun

pazarında artırma ile satışı sırasında değer üzerinden % 10 oranında alınan vergi % 20 ye yükseltilmiş bulunmaktadır. Kara avı izin belgelerinden ilçelerde 10, illerde 20 kuruş olarak alınan vergi 100 ve 200 kuruşa çıkarılmakta, ayrıca av hayvanlarının derilerinin satışından alınan vergi oranı artırılmaktadır.

4) **Konsolosluk harçlarının nispetlerinin artırılması :** İncelememizin birinci bölümünde açıklandığı gibi, ilk defa 1867 yılında düzenlenen bir tüzükle pasaport ve konsolosluk harçları alınmağa başlanmış; 1882, 1894 ve 1918 yıllarında çeşitli değişiklik ve zamlar yapılmıştı. Bu defa, 16 Nisan 1922 günü çıkarılan 219 sayılı Kanunla, 1918 yılından beri uygulana gelmekte olan harç miktarlarına beş misli zam yapılmıştır. Yapılan bu zamdan sonra harçların ulaştıkları yeni miktarlar şöyledir :

Pasaport harcı	250	kuruş
Toplu pasaportta kişi başına	125	»
Vize harcı	50	»
Konsolosluk vize harcı	100	»
Konsolosluklarca gemilerin sağlık patentoları vizeleri :		
— 50 tondan küçük gemilerden	50	»
— 50 tondan büyük gemilerden	125	»

1922 yılı dış ticaret olanakları gözönünde tutulur, Ankara Hükümetinin dış ülkelerdeki konsolosluk sayısının 3 - 4 dolayında olduğu ve resmî işler dışında iş ve turistik yurt dışı yolculuklarına çok ender rastlandığı hatırlanırsa; yapılan beş misli zamma karşılık devlet gelirlerinde önemli sayılabilecek bir artışın söz konusu olamıyacağı kolayca anlaşılabilecektir.

5) **Kibritten alınan tüketim vergisine yapılan zam :** 30 Eylül 1920 gün ve 32 sayılı Kanunla, kibritlerden kutu başına 5 para olarak alınan tüketim vergisinin 10 paraya (10 para = 1/4 kuruş) çıkarılmış olduğu hatırlardadır. Bu yüzde yüz oranındaki zamma rağmen, 1920 yılı bütçesinde kibrit tüketim vergisi geliri 30.000 lira tahmin edilmişti (bütçe gelirlerinin % 0.06 sı). Bu kez,

yeniden yüzde yüz oranında zam yapılmakta ve kibritin kutusu başına alınan vergi 20 paraya çıkarılmaktadır (455).

Kibrit tüketim vergisine yapılan zamdan önemli bir gelir artışı beklemek gereksizdir. Kanunun 2 inci maddesi ile ellerinde kibrit bulunan imalâtçı, tüccar ve bayilerin on beş gün içinde ellerindeki kibrit miktarını defterdarlık ve malmüdürlüklerine bildirerek aradaki farkı ödemeleri hüküm altına alınmıştır. Böylece, bütçe gelirlerinde on beş gün içinde 20.000 lira dolayında bir artış beklenebilecektir.

6 — **Sigara kâğıdından alınan tüketim vergisine zam yapılması :** İç isyanların bastırılmasından sonra, 30 Eylül 1920 günü çıkarılan 31 sayılı Kanunla, elli yapraklık sigara kâğıdı defteri başına alınmakta olan 10 paralık tüketim vergisi, yüzde yüz bir artışla 20 paraya (20 para = 1/2 kuruş) çıkarılmış bulunuyordu. Bu zamdan sonra yaygın bir tüketim malı olan sigara kâğıdından 100.000 lira dolayında bir bütçe geliri umulmuştu.

16 Nisan 1922 gün ve 221 sayılı Kanunla, sigara kâğıdı defterlerinden alınmakta olan defter başına 20 paralık vergiye yeniden yüzde yüz zam yapılarak vergi miktarı 40 paraya (1 kuruş) çıkarılmıştır.

Kanunun 2 inci maddesi, öteki tüketim mallarından alınan vergilere yapılan zamlarda olduğu gibi, ellerinde sigara kâğıdı bulunan imalâtçı, tüccar ve bayileri; ellerindeki miktarları defterdarlık ve malmüdürlüklerine en geç on beş gün içinde bildirmek ve aradaki farkı ödemekle yükümlü tutmuştur. Bu nedenle, on beş gün içinde bütçe gelirlerinde 50 - 60.000 lira dolayında bir artış umulmaktadır.

7 — **Para cezalarının artırılması :** Damga vergisi, tekel gelirleri ve Büyük Millet Meclisince çıkarılan vergi kanunları dışında kalan bütün gelir kanunlarında, tüzüklerde ve kararnamelerde yer alan para cezaları beş katına çıkarılmıştır. Bu zamlı uygulamanın, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra doğacak vergi suçlarına uygulanması öngörülmektedir.

---

(455) 16 Nisan 1922 gün ve 220 sayılı Kanun

Para cezalarının hapise çevrilmesinde uygulanacak esaslar da aynı kanunla tespit edilmiş, her 125 kuruş ve küsurunun birer gün hapis cezasına denk tutulacağı hükme bağlanmıştır.

Para cezalarının bütçe gelirleri arasında hiç te önemli bir yeri olmadığı açıktır (1920 yılı bütçesinde 43.437 lira gelirle, bütçe gelirlerinin % 0.1 ni teşkil etmektedir). Aynı günlerde tüketim mallarından alınan vergilere yapılan zamlarda olduğu gibi, mevcut stoklardan ötürü, kısa zamanda herhangi bir gelir artışı beklenmesi de söz konusu değildir. Para cezalarına yapılan zamdan amaç, para cezaları gelirlerinin bütçedeki payını ve miktarını artırmak değildir. Asıl amaç, vergi mükelleflerini para cezasını göze alamıyacakları bir durumla karşı karşıya bırakmak ve mükellefiyetle ilgili görevlerin noksansız ve zamanında yerine getirilmesine zorlamaktır. Böylece bütün vergilerin zamanında tahsili sağlanarak, ülkenin gelir bakımından en çok sıkıntı çektiği bir sırada vergi tahsilâtının gecikmesinin önüne geçilecektir. Bu yönüyle, para cezalarının beş kat artırılmasına dair kanunu, tahsilâtı hızlandırıcı tedbirler arasında saymak daha doğru olacaktır.

8 — **Reji idaresinin ambarlarına konulan tütünlerden ambarlama ücreti alınmasına devam edilmesi :** Bilindiği gibi, 26 Haziran 1921 gün ve 957 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile tahsil ettiği gelirleri özel anlaşma gereğince Maliye Bakanlığına devreden Reji İdaresinin ambarlarına konulan tütünlerden alınan depolama ücretine bir miktar zam yapılmıştı. Reji İdaresi, depolama ücretlerini Hazine adına tahsil edecekti. Kararnamenin 2 inci maddesi ise bu uygulamaya 1922 yılı Şubat ayı sonuna kadar devam olunacağını belirtmekteydi. Bakanlar Kurulu 21 Haziran 1922 gün ve 1640 sayılı Kararname ile uygulamayı 1923 yılı Şubat ayı sonuna kadar uzatmış bulunmaktadır.

b) Yeni Vergi Kanunları

1922 yılı Nisan ayının ortalarına doğru, barışın ancak düşman denize döküldükten sonra kurulabileceği hususu Meclisce benimsenmiş bulunuyordu. Büyük taarruz için hazırlıkların hızlan-

dırılmasına karar verilmiş, Maliye Bakanlığının önceden hazırlayarak Büyük Millet Meclisine sunduğu yeni vergi kanunu teklifleri de, mevcut vergilerde gelir artırıcı değişiklikler öngören kanun teklifleri ile birlikte kısa zamanda kanunlaştırılmıştır.

Çıkarılan yeni vergi kanunları dört tanedir ve hepsi on beş gün içinde kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir. Bunlardan ikisi, doğrudan doğruya savaşla ilgili yükümlülükleri konu almıştır.

1 — Deniz Taşıtları Vergisi

28 Kasım 1920 gün ve 63 sayılı Kanunla, Sınır Sağlık İdaresi ve Emekli Sandığına (Hududu Sıhhiye İdaresi ve Tekaüt Sandığı) ait olmak üzere deniz taşıtlarından alınan vergi miktarı artırılmış; 16 Temmuz 1921 gün ve 137 sayılı Kanunla aynı vergiye yeniden zam yapılmıştır. Son duruma göre, Türk bayrağı taşıyan deniz taşıtlarından tonilâto başına 2, yabancı bayrak taşıyanlardan tonilâto başına 5 kuruş vergi alınmakta ve bu vergi deniz taşıtının ilk hareket ettiği Türk limanında tahsil edilmekteydi. Ancak alınan bu vergiler Sınır Sağlık İdaresi ile Emekli Sandığının gelirlerini teşkil etmekteydi. Genel bütçe ile ilişkisi yoktu.

Deniz taşıtlarından, diğer ülkelerde olduğu gibi, genel bütçe için gelir elde edilmesi amacıyla Maliye Bakanlığınca hazırlanan kanun tasarısı 5 Ocak 1922 günü Meclise sunulmuştu. Barış ümitlerinin belirmesi nedeniyle tasarı görüşme konusu yapılmamış, Misakı Millî'ye silâh zoruyla varılabileceğinin kesinlikle anlaşılması üzerine, 15 Nisan 1922 günü gündeme alınan tasarı, aynı gün kanunlaşmıştır (456).

Deniz Taşıtları Vergisinin ana hatları şöylece özetlenebilir : Vergi, tüm yelkenli ve yelkensiz gemiler ile motor, mavna, kayık ve benzerî deniz taşıtlarını kapsamakta; müruriye resmi, vize resmi, şehriye resmi, tayfa tezkeresi ve senedi bahri harcı olmak üzere beş ayrı vergilendirme şeklinden oluşmaktadır.

a) **Müruriye Resmi :** Türkiye limanlarına uğrayarak yolcu veya yük boşaltan veyahut yolcu ve yük alan deniz taşıtlarından,

(456) 15 Nisan 1922 gün ve 216 sayılı Kanun

aşağıda belirtilen müterakki vergi nispetleri uygulanarak, Müruriye Resmi alınacaktır :

0 tondan 3 tona kadar maktuen 15 kuruş

4 tondan 30 tona kadar üç ton için alınan vergiye ek olarak her fazla ton için 3 kuruş

31 tondan 100 tona kadar, otuz ton için alınan vergiye ek olarak her fazla ton için 2 kuruş

100 tondan 300 tona kadar, yüz ton için alınan vergiye ek olarak her fazla ton için 1 kuruş

301 tondan yukarı olanlara, üç yüz ton için alınan vergiye ek olarak her fazla ton için 20 para (1/2 kuruş)

b) **Vize Resmi :** Türkiye limanlarına uğramakla beraber yük veya yolcu boşaltmayan veyahut yük ve yolcu almayan deniz taşıtlarından yalnızca aşağıda miktarları belirtilen maktu Vize Resmi alınacaktır :

0	—	3	tona	kadar	maktuen	5 kuruş
4	—	30	»	»	»	10 »
31	—	100	»	»	»	15 »
101	—	300	»	»	»	20 »
301	—	Yukarı	»	»	»	25 »

c) **Şehriye Resmi :** Yolcu taşıyan kayıklar ile balıkçı ve pazarcı kayıklarından ayda 100, mavnalardan ayda 200 kuruş vergi alınacaktır.

d) **Tayfa Tezkeresi :** Her yıl Mart ayında yenilenmek ve bir yıl geçerli olmak üzere tayfa tezkerelerinden 300 kuruş vergi alınacaktır.

e) **Senedi Bahri Harcı :** Deniz taşıtlarına ilişkin senetlerden 100 kuruş, ilâmlardan 50 kuruş, ferağ ve intikallerden binde on harç alınacaktır.

Deniz taşıtlarından vergi alınması, verimli olamıyacağı düşünülerek 1921 yılı sonbaharına kadar üzerinde hiç durulmayan bir konuydu. 1921 yılında Sakarya Muharebelerini izleyen günlerde Karadeniz Bölgesinde faaliyet gösteren Rum Pontus çetelerinin temizlenerek Karadeniz kıyılarının güvenlik altına alınması, aynı zamanda İtalyanların Batı Akdeniz, Fransızların Doğu Akdeniz kıyılarını Anadolu Hükümetine terk ederek Türkiye'den ayrılmaları, Karadeniz ve Akdeniz limanlarına yeniden önem kazandırmıştı. Deniz Taşıtları Vergisi için iyi bir ortama kavuşulmuş olmakla beraber, Anadolu'nun ihracat ve ithalât olanakları hatırlanırsa, bu verginin uygulanmasından önemsenecek gelir elde edilemiyeceği açıkça görülecektir.

2 — Askerî Ulaştırma Yükümlülüğü Kanunu (Mükellefiyeti Nakliyeî Askerîye Kanunu) :

Askerî Ulaştırma Yükümlülüğü Kanunu (457) büyük taarruz için hazırlanmakta olan ordunun en önemli ihtiyaçlarından birini karşılamak amacıyla hazırlanmış bulunmaktadır. Sakarya Muharebesinden önce, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yürürlüğe koyduğu Tekâlifi Milliye Emirlerinden ulaştırma yükümlülüğüne ilişkin olanına yeni bir yön vermesi bakımından da önem taşımaktadır. Büyük taarruza hazırlık döneminde önemli bir gelir temin eden Askerî Ulaştırma Yükümlülüğü Kanununun dikkati çeken maddelerini aşağıda sunuyoruz :

MADDE 1 — 1922 malî yılına ve bir defaya mahsus olmak üzere aşağıdaki esaslara göre askerî ulaştırma adı altında parasal bir yükümlülük konulmuştur.

MADDE 2 — Ulaştırma yükümlülüğü maktu ve nispî olmak üzere iki bölümdür :

Maktu bölüm : Her kişi için aynı olup köylerde kişi başına 50, şehir ve kasabalarda 100 kuruştur.

---

(457) 18 Nisan 1922 gün ve 223 sayılı Kanun

Nispî bölüm : Bina, arazi ve gelir vergilerinin zamlarıyla birlikte ulaştığı miktara göre aşağıdaki nisbetler üzerinden tarh edilir ve maktu bölüme eklenerek alınır.

a — Köylerde : 101 kuruştan başlayarak her yüz kuruş ve küsuru için yüzde on

b — Şehir ve Kasabalarda : 101 kuruştan başlayarak her yüz kuruş ve küsuru için yüzde yirmi.

MADDE 7 — Bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce askerî malları taşıdıkları halde Hükümetten halen alacakları bulunanlar (alacak 1920, 1921 ve 1922 yıllarında doğmuşsa), alacaklarını bu kanunla doğacak yükümlülüklerinden düşebilirler.

MADDE 8 — Gerekli görülen yerlerde menzil dolaylarında belirli bir süre için Bakanlar Kurulu Kararı ile o yerdeki rayice göre ve peşin ücretle bütün taşıt araçları çalıştırılabileceği gibi, bunların yeterli olmaması halinde menzil sınırına en fazla elli kilometre yakınlıkta olan yerlerdeki taşıt araçlarına da başvurulur.

MADDE 10 — Dokuzuncu madde gereğince çalıştırılacak taşıt araçları için, askerî makamlarca taşıt sayısı belirtilerek yazılı istekte bulunulacaktır. Taşıt araçları o yerdeki mülkî makamlarca temin edilecektir.

MADDE 11 — Ulaştırma ücretlerinin rayici belediye meclislerince takdir olunur. Bu meclise, bulunan yerlerde ticaret odası heyeti de katılır. Takdir olunan ücrete itiraz olursa, il idare meclisleri anlaşmazlığı kesin bir şekilde çözer.

MADDE 12 — Bu kanun dışında hiç bir kimse parasız ulaştırma yapmağa zorlanamaz ve aykırı davranışlarda bulunanlar vatana ihanet suçu işlemiş sayılarak yargılanırlar.

Askerî Ulaştırma Yükümlülüğü Kanununun öteki maddelerinde yer alan hükümler şu şekilde özetlenebilir : Yükümlülüğün maktu bölümü bir defada, nispî bölümü taksitle ödenecek, cephede bulunan subaylar, sakatlar, bütün kadınlar ile 18 yaşından küçük ve 60 yaşından büyük olan erkekler yükümlülüğün maktu

bölümünden muaf tutulacaklardır. Silâh altında bulunanlar tamâmen yükümlülük dışında bırakılmaktadır.

Kanunun 12 inci maddesi, Tekâlifi Milliye Emirlerinden uygulaması sürekli olan 5 numaralı emri yürürlükten kaldırmaktadır. Tekâlifi Milliye Emirleri ile halk bazı giyim eşyaları hazırlayarak teslim etmekle yükümlü tutulmuş, halkın ve tüccarın elinde bulunan bazı yiyecek maddelerine, malzemeye ve taşıt araçlarına bedeli sonradan ödenmek üzere el konulmuştu. Bütün bu yükümlülükler bir kez uygulanıyor, yükümlülüğü yerine getirenlerin yükümlülükleri sona eriyordu. Yalnızca 5 numaralı emirle sürekli yükümlülük getirilmiş, halkın elinde bulunan taşıt araçları ile ayda bir defa olmak ve yüz kilometreyi geçmemek şartıyla orduya ait malzemeyi taşıması öngörülmüştü. Bu yükümlülüğün iyi bir şekilde uygulanması sonucu, Sakarya'daki karşılıklı tükenmeme yarışını ordumuz kazanmış bulunuyordu.

5 Numaralı Tekâlifi Milliye Emri, Sakarya Zaferinden sonra 1922 yılı Nisan ortalarına kadar 7 ay uygulanmış, ordunun ylyecek ve diğer malzeme ihtiyaçları menzil hattına kadar taşınarak depolanmıştı. Ayrıca, ordu ihtiyaçlarında kullanılmak üzere bir miktar kamyon temin edilmiş; ordu, elindeki taşıt araçları ile bir dereceye kadar kendi ikmalini yapar duruma gelmişti. Tekâlifi Milliyenin ulaştırma yükümlülüğü, bütçeye gelir sağlayacak şekilde Askerî Ulaştırma Yükümlülüğü Kanunu ile vergi biçimine dönüştürüldüğüne göre, artık 5 Numaralı Tekâlifi Milliye Emri yürürlükten kaldırılabilirdi. Söz konusu kanunun 12 inci maddesindeki : «Bu kanun dışında hiç kimse parasız ulaştırma yapmağa zorlanamaz ve aykırı davranışlarda bulunanlar vatana ihanet suçu işlemiş sayılarak yargılanırlar» hükmü bu amaçla konulmuş bulunuyordu.

Askerî Ulaştırma Yükümlülüğü, geçici bir gelir kanunudur. Yalnızca 1922 yılında ve bir defaya mahsus olmak üzere uygulanacaktır. Bu geçicilik özelliğinden ötürü vergiden hiç söz edilmemiş, onun yerine parasal yükümlülük denilmiştir. On dört maddelik kanunda vergi kelimesi hiç kullanılmamış, o günlerin vergilendirme tekniğinde sık sık kullanılan «maktu vergi - nispî

vergi» deyimleri yerine; aynı anlama gelmek üzere «yükümlülüğün maktu bölümü - yükümlülüğün nispî bölümü» deyimlerine yer verilmiştir.

Yükümlülüğün maktu bölümü; silâh altında bulunanlar, sakatlar, bütün kadınlar, 18 yaşından küçük ve 60 yaşından büyük erkekler dışında kalan bütün yurttaşları kapsadığından ve bir defada tahsil edileceğinden, oldukça önemli bir bütçe geliri sağlayacaktır. Bina, arazi ve gelir vergileri toplamı üzerinden alınacak olan yükümlülüğün nispî bölümü de hesaba katılırsa, kanunun bütçeye 6 milyon lira dolayında ek gelir getireceği söylenebilir (458).

3 — Düşman İşgalinden Kurtarılan Yerlerden Kaçan Halkın Taşınır ve Taşınmaz Mallarının Yönetimi Hakkında Kanun :

Düşman işgalinden kurtarılan yerlerden kaçan ve Anadolu Hükümetinin egemen olduğu topraklar dışına çıkmış olanların mallarının paraya çevrilerek, Hazineye gelir sağlanması amacıyla çıkarılan bu kanun (459); metinde açıkça belirtilmemesine rağmen, topraklarımızdan kovulan düşmanlarla birlikte kaçan Rum ve Ermeni azınlıklarının geride bıraktıkları mallara el konulmasını öngörmekteydi.

Kanunun 1 inci maddesi uyarınca, düşman işgalinden kurtarılan yerlerde sahiplerinin kaçması ve kayıp olması nedeniyle sahipsiz kalmış taşınır mallar Hükümetçe artırmaya çıkarılarak satılacaktı. Sahipsiz kalan taşınmaz mallar ile tarım ürünleri ise Hükümet tarafından yönetilecekti. Satış tutarları, kiraları ve ürünlerin satılmasından elde edilecek gelir, bu işler için yapılan giderler düşüldükten sonra «Emanet Hesabına» kaydedilmek üzere defterdarlık veya malmüdürlüklerine teslim edilecekti. Sonradan yurda dönenler olursa, bunların taşınmaz malları kendileri-

(458) Tahmin; bina, arazi ve gelir vergilerinin 1920 bütçe yılı gelirleri ile Anadolu'nun yükümlülük kapsamı içine girebilecek nüfusu nazara alınarak yapılmıştır.

(459) 20 Nisan 1920 gün ve 224 sayılı Kanun

ne iade edilecek, taşınır malların ve ürünlerin satışı ile taşınmaz malın kiraya verilmesinden elde edilerek adlarına «Emanet Hesabına» kaydedilmiş olan paralar sahibine ödenecekti.

Kanunun yürürlüğe girmesinden önce düzenlenmiş vekâletnamelere dayanılarak yapılan akitler geçerli sayılmakta, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren söz konusu akitlerden doğan hak ve vekâlet görevleri Hükümete intikal etmektedir. (Kanunun 2 inci maddesi)

Sahipsiz mal ve ürünlere el koymuş olanların, bir hafta içinde bunları Hükümete teslim etmeleri gerekmektedir. Bundan kaçınanlar hakkında kanunî işlem yapılacağı 3 üncü madde ile hükme bağlanmaktadır. Ayrıca, gizlenen sahipsiz malları ihbar edenlere, ortaya çıkarılacak malın bedelinin yüzde onunun ikramiye olarak verilmesi öngörülmektedir.

Düşman işgalinden kurtarılan yerlerden kaçan halkın taşınır ve taşınmaz mallarının yönetimi hakkındaki kanunun uygulanmasıyla, önemli bir gelir kaynağı daha yaratılmış bulunulmaktadır (460).

4 — Askerlikten Tecil Vergisi :

Yürürlükteki Askerlik Yükümlülüğü Kanununa göre, savaş ekonomisi ve cephe gerisi hizmetlerle yakın ilgisi bulunan bazı meslek sahipleri, savaş boyunca silâh altına alınmıyor ve askerlik hizmetleri erteleniyordu. Bu şekilde savaş ekonomisi ve cephe gerisi hizmetlerinin aksatılmadan yürütülmesi sağlanıyordu. Savaş boyunca silâh altına alınmaları geri bırakılanlar şöylece sıralanabilir : Askerî iaşe malları müteahhitleri, posta müteahhitleri ve sürücüleri (461), ihtiyaca göre askerlikleri ertelenen değirmenci ve fırıncılar, orak ve harman makineleri makinistle-

(460) Uygulamada bazı yolsuzluklara ve dedikodulara yol açacak olan bu kanun, bir yıllık uygulamada görülen aksaklıkları düzeltmeyi öngören 15 Nisan 1923 gün ve 333 sayılı Kanunla köklü değişikliklere uğrayacaktır.

(461) O günlerde, posta taşıma işleri ihaleye çıkarılmakta ve ihaleyi alan özel kişilerce yürütülmekteydi.

ri; demiryollarında, askerî imalâthane, liman ve deniz taşıtlarında çalışanlar; doktor, veteriner, eczacı, mimar ve mühendislerden sivil hizmetlerde yararlanılmaları öngörülenler; Tarım Yükümlülüğü Kanununun Uygulanmasına İlişkin Tüzük (462) gereğince yükümlü kılınanlar.

Malî kaynakların sonuna kadar zorlanmasına karar verilince, askerlik hizmetleri ertelenmiş olanlardan ordunun barış düzenine geçeceği zamana kadar vergi alınması düşünülmüştür. Maliye Bakanlığınca hazırlanarak, Büyük Millet Meclisi'ne 2 Mayıs 1922 günü sunulan kanun tasarısı aynı gün kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir.

Askerlikten Tecil Vergisine İlişkin Kanuna (Müecceliyeti Askeriye Vergisi Hakkında Kanun) göre (463) vergi yükümlüleri, yürürlükteki Askerlik Yükümlülüğü Kanunu ve Tarım Yükümlülüğü Kanunu hükümleri uyarınca silâh altına alınmaları geri bırakılmış olanlardı. Ayrıca, yaşıtları silâh altına alınanlardan sakatlık, hastalık, azınlıklara mensup olunması veya silâh altına alınmasına gerek duyulmaması gibi nedenlerle silâh altına alınmamış olanlar da yükümlü sayılmışlardı.

Vergi, silâh altına alınması geri bırakılan veya çeşitli nedenlerle silâh altına alınmamış olan kişilerin hukukî ve gelir durumlarına göre farklı miktar ve şekillerde alınmaktadır. Değişik hukukî ve gelir durumlarına sahip kişileri adalet ölçülerine daha uygun biçimde vergilendirebilmek için, oldukça ayrıntılı ve sağlam bir vergilendirme tekniği ortaya koyulmuş bulunmaktadır. 1 Mart 1922 gününden başlayarak, ordunun barış düzenine geçeceği zamana kadar uygulanması öngörülen Askerlikten Tecil Vergisinin miktar ve ödeme şekilleri ana hatlarıyla şöyledir :

a) Savaş ekonomisi ile cephe gerisi hizmetlere önemli katkılarından ötürü Askerlik Yükümlülüğü ve Tarım Yükümlülüğü Kanunlarına göre silâh altına alınmaları geri bırakılanlar; mes-

---

(462) Savaş ekonomisinde önemli bir yeri olan söz konusu tüzüğün uygulamalarına ileride değinilecektir.

(463) 2 Mayıs 1922 gün ve 228 sayılı Kanun

lekleri ve hizmetleri sayılmak suretiyle gelir durumlarına göre üç dereceye ayrılmaktadırlar :

Birinci derece : 300, 400, 600 lira,
İkinci derece : 50, 100, 150 lira
Üçüncü derece : Aylık gelirlerinin % 1'i

Birinci ve ikinci dereceye giren meslek veya hizmet erbabının, derecede gösterilen yıllık vergi miktarlarından hangisini ödeyeceği (örneğin, askerî iaşe malları müteahhitleri birinci derece sayılmıştır. Müteahhit A, girdiği birinci derecedeki 300, 400 ve 600 liralık yıllık verginin hangisini ödeyecektir?) bulundukları yerin İl İdare Kurulunca gelir ve servet durumları nazara alınarak tespit edilecektir. Birinci ve ikinci dereceye girenler yıllık vergilerini üç taksitte ve kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç ay içinde ödemiş olacaklardır. Üçüncü dereceye girenler ise her ayın onbeşine kadar ödemede bulunacaklardır.

b) Bedenî sakatlık ve hastalık gibi nedenlerle silâh altına alınmayanlar ile silâh altına alınmasına Hükümetçe gerek duyulmayanlar şu şekilde sınıflandırılarak yıllık asgarî ve azamî vergi miktarları gösterilmiştir :

Köylerde : Tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar 10 liradan 100 liraya; kerestecilik, odunculuk ve kömürcülükle uğraşanlar 5 liradan 50 liraya; tarım işçileri 1 liradan 5 liraya, kadar,

Şehir ve kasabalarda : Perakende ve toptan ticaretle uğraşanlar ile komisyoncular 50 liradan 250 liraya; bina, arazi sahipleri ile tarımla uğraşanlar 25 liradan 125 liraya; şehir ve kasabaların ücretle çalışan hizmet erbabı 2 liradan 10 liraya, kadar.

Yükümlülerin, girmiş oldukları sınıfların asgarî ve azamî vergi sınırları içinde kalmak şartıyla, ne kadar vergi ödeyecekleri, gelir ve servet durumları gözönünde tutularak il idare kurullarınca tespit edilecektir. Yükümlüler tespit edilen vergilerini dört eşit taksitte ve Mayıs, Ağustos, Kasım ve Şubat aylarının onbeşinci gününe kadar ödemek zorundadırlar.

c) Kanunda «azınlıklar» kelimesi geçmemekte, buna karşılık «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin egemen olduğu

yerler halkından olup ta kaçmamış olanlardan yaşıtları silâh altına alınmış bulunanlar» denilmek suretiyle, dolaylı olarak azınlıkların vergilendirilme şekline değinilmektedir. Kanundaki açıklamaya göre, azınlıklardan yaşıtları silâh altına alınmış olanlar (askerde bulunan Türklerin yaşıtları olan azınlıklar kastediliyor), iki dereceye ayırılmaktadır :

Birinci derece : Ticaretle uğraşanlar ile bina ve arazi sahibi olanlar 300, 400, 600 lira

İkinci derece : Sanatla veya el emeği ile geçimlerini sağlayanlar 50, 100, 150 lira

Derece ve miktarları il idare kurullarınca tayin ve tespit edilecek vergilerin iki ay içinde ödenmesi gerekmektedir.

Askerlikten Tecil Vergisi, olağanüstü koşullar gözönünde tutularak hazırlanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Olağanüstü durum sona erince, başka bir deyişle, barışa kavuşulup ta ordu barış düzenine geçince, yürürlükten kalkacaktır. Ne var ki, olağanüstülük yalnızca verginin konusuna ve uygulama süresine has değildir. Götürü vergi özellikleri taşıdığı halde; yükümlülerin girecekleri sınıf ve derecelerin tayini ile ödeyecekleri vergi miktarının tespiti işlemlerinde otoriter bir tutumun varlığı dikkati çekmektedir.

Kurtuluş Savaşı başından beri götürü vergi uygulamasına «Aynî ve Nakdî Teberru» ve «Askerlik Muafiyeti Vergisi» dolayısiyle başvurulmuş olduğu hatırlardadır. Kuvayî Milliye döneminde, Aynî ve Nakdî Teberru'nun kimlerden ve ne miktar tahsil edileceği konusunda Nazilli Kongresinde köklü kararlar alınmış, yapılacak bağışların miktarının «İhtiyar Heyetleri» ve «Bilirkişiler» tarafından verilecek bilgilere göre «Heyeti Milliye» lerce takdir olunacağı kabul edilmişti. Sakarya Muharebesinden bir ay önce çıkarılan «Askerlik Muafiyeti Vergisi» nde de, bedel ödeyerek askerlik hizmetinden muaf olmak isteyen azınlıkların hangi dereceye girecekleri ve ne miktar vergi ödeyecekleri il idare kurulu, ticaret ve tarım odaları ve bunların olmadığı yerde belediye meclislerince tayin edilmekteydi. Özetlemek gerekirse, «Aynî ve Nakdî Teberru» ile «Askerlik Muafiyeti Vergisi» nin

miktarlarının götürü olarak tespitinde devlet otoritesi dışında ihtiyar heyetleri, bilirkişiler, ticaret ve tarım odaları ve belediye meclisleri söz sahibiydiler.

Oysa, Askerlikten Tecil Vergisinde, yükümlülerin girecekleri derece ve sınıfların tayini ile ödeyecekleri vergilerin miktarlarının tespiti, gelir ve servet durumları gözetilerek, il idare kurullarınca (ilçelerde ilçe idare kurulu) yapılmaktadır. İl ve ilçe idare kurullarının vali ve kaymakamın başkanlığında üst derecedeki taşra memurlarından oluştuğu dikkate alınırsa, götürü vergilendirmenin otoriter karakteri kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır. Üstelik, idare kurullarının verecekleri kararlar kesindir. Her türlü itiraz yolları tıkalıdır.

Adı geçen verginin otoriter karakteri, olağanüstü koşullar altında çıkarılmış olmasından ileri gelmektedir. Düşman denize dökülmedikçe barışın sağlanamıyacağı, İtilaf Devletlerinin mütareke tekliflerine karşılık ileri sürülen Türk görüşlerinin kabul edilmemesinden anlaşılmış ve büyük taarruz hazırlıklarına birden hız verilmişti. Büyük taarruza üç dört aylık bir süre kaldığından, yeni gelir kaynakları yaratma çabaları içinde Askerlikten Tecil Vergisi hazırlanmıştı. Kısa zamanda ek gelir sağlama amacı güden bu vergi kanununun; götürü verginin miktarının tespitinde bilirkişiler, ihtiyar heyetleri, ticaret ve tarım odaları gibi belki daha hakkaniyete uygun, fakat zaman alıcı ve oyalayıcı yol yerine, otoriter ve kısa zamanda sonuca ulaşacak yolu seçmesi normal karşılanmalıdır.

Öte yandan, kısa zamanda verginin tahsilini sağlıyarak bütçe gelirini artırmak amacıyla olağanüstü ödeme şekillerine başvurulmaktadır. Ödenecek vergi miktarının yüksek tayin edildiği derecelerde, verginin kısa zamanda tahsilini öngören ödeme tarihleri tesbit edilmiştir. Örneğin, Askerlik Yükümlülüğü ve Tarım Yükümlülüğü Kanunları uyarınca silâh altına alınmaları ertelenmiş bulunanlardan birinci ve ikinci dereceye girenler; yıllık vergiyi üç taksitte, fakat kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç ay içinde ödemek zorundadır. Birinci ve ikinci dereceye giren azınlıklar ise, yıllık olan vergiyi, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki ay içinde ödemekle yükümlü tutulmuşlardır.

Askerlikten Tecil Vergisinin, bütçe gelirlerini önemli ölçüde artıracağı ve özellikle ilk üç ay içinde küçümsenemiyecek ek gelir artışı sağlıyacağı düşünülmüştü. Gerçekten bu vergi uygulaması, 26 Ağustos 1922 günü başlayacak olan büyük taarruzun son hazırlıklarının gerektirdiği giderlerin karşılanmasında önemli rol oynamıştır.

Kanunun iki buçuk ayı aşan uygulaması sırasında göze batan aksaklık ve noksanlıklar 20 Temmuz 1922 gün ve 246 sayılı Kanunla (464) giderilmiştir. Tarım Yükümlülüğü Kanunu ile ağır bir yükümlülük altına giren tarımla uğraşanların, Askerlik Tecil Vergisi ile birinci dereceye sokulmakla, yükümlülükleri daha da ağırlaşmıştı. 246 sayılı Kanunla bunlar ikinci dereceye indirilmiş, ayrıca vergi dışı kalmış olan çobanlar ve çeltik sakaları tarım işçisi kapsamına alınmış; bütün imam ve hutbe okuyanlardan beş liradan on liraya kadar vergi alınması hükme bağlanmıştır.

c — Vergi Tahsilâtını Hızlandırıcı Tedbirler

Büyük Millet Meclisinin açılışından itibaren bir yandan bütçe çalışmaları yürütülürken, bir yandan da avans kanunları ile kamu harcamalarının yapılmasına izin verilmişti. 1920 malî yılı bütçesi, malî yılın en son günü kanunlaşabilmiş; aynı gün, bir gün sonra başlayacak olan 1921 malî yılına ait bütçe hazırlanamadığından, 1921 malî yılının Mart ve Nisan ayları için yeni bir avans kanunu çıkarılmıştı.

1921 malî yılı giderleri hep avans kanunlarına göre yürütülmüş; Sakarya Muharebesi öncesinde, muharebe sırasında ve muharebeden sonra ordu için ihtiyaç duyulan malların elde edilmesi ve bazı hizmetlerin gördürülmesi bütçeden harcama yapılmaksızın Tekâlifi Milliye Emirleri uygulamaları ile sağlanmıştı. Sakarya Muharebesini izleyen günlerde genel seferberliğin ilân edilmesi ve ordu mevcutlarının artırılması, devlet gelirleri ile harcamalar arasındaki dengeyi daha da bozmuştu. Kışın yaklaşması nedeniyle zaten büyük oranda tarıma dayalı olan devlet gelirlerinin tahsilâtı hızla düşmüş, buna karşılık 20 Aralık 1921 - 20 Şubat 1922 günleri arasındaki iki aylık süre içinde on adet

(464) Müeccelîyeti Askerî Vergisi Kanununu Muadil Kanun

ek ödenek kanunu çıkarılmasına gerek duyulmuştu. 1921 malî yılının son günleri yaklaştığı sırada gelir - gider dengesizliği iyice artmıştı.

Bu dengesizliği, ancak devlet gelirlerinin üçte birine yakın bölümünü meydana getiren ve tarıma dayalı vergilerin en başta geleni olan âşarın tahsilâtı giderebilirdi. Oysa; âşarın tahsili için hasat mevsimini beklemek gerekiyordu. Büyük taarruzun yaz aylarında başlatılması düşünüldüğüne göre; âşardan ne gelir - gider dengesizliğinin giderilmesi ve ne de büyük taarruz hazırlıklarında yararlanmak olanağı kalmıyordu.

Hem gelir - gider dengesizliğini bir dereceye kadar hafifletebilmek, hem de yakında başlayacak olan 1922 malî yılı harcamalarını karşılayabilmek amacıyla; taksitle tahsil edilen bazı önemli vergilerin bir defada tahsilini sağlayacak tedbirler alınmasına girişildi. Bütçe gelirlerinin toplam olarak % 20 - 21 ini meydana getiren bina ve arazi, gelir, harp kazançları ve hayvanlar vergilerinin taksit yerine bir defada tahsil edilmesini öngören bir kanun tasarısı Maliye Bakanlığınca hazırlanarak 21 Şubat 1922 günü Büyük Millet Meclisine sunulmuştu.

Büyük Millet Meclisince aynı gün görüşülerek kabul edilen kanunun (465) ana hatları şöylece özetlenebilir : Özel kanunlarına göre belirli zamanlarda ve belirli taksitlerle tahsil edilmekte olan bina, arazi, gelir, harb kazançları ve hayvanlar vergileri, 1922 yılında toptan ve bir defada ödenecektir. Ödemelere 1 Mart 1922 gününden itibaren başlanacaktır.

Bütçe gelirlerinin % 20 - 21 ini meydana getiren adı geçen vergilerin taksitlerinin normal ödenme zamanlarının beklenmiyerek, erken ve toptan ödemeye tabi tutulması, kolayca tahmin edileceği gibi, para akımı yönünden büyük rahatlık sağlamıştır.

Bütçe gelirleri ile giderler arasında geçici de olsa bir denge kurulabilmiş; daha da önemlisi gelir yetersizliğinden ötürü ertelenen kamu ödemelerinin bir kısmını ödeme olanağı doğmuştur. Birçok subay ve memura dört beş aydır aylıklarının ödenememiş olduğu hatırlanacak olursa, erken ve toptan ödemeye tabi tutul-

(465) 21 Şubat 1922 gün ve 192 sayılı Kanun

mak suretiyle tahsilâtı hızlandırmanın ne kadar yerinde bir tedbir olduğu anlaşılacaktır.

Tahsilâtın hızlandırılmasının ters etkileri, Nisan ayından itibaren görülmeğe başlamıştı. Zira, vergilerin taksitler halinde üç veya dört ayda bir tahsili, vergi yükümlülerinin ödemelerini kolaylaştırdığı gibi, Hazinenin de yıl içinde yapılan tahsilâtla devamlı gelir kaynaklarına sahip olmasını sağlamış oluyordu. Bina, arazi, gelir, harb kazançları ve hayvanlar vergilerinin Mart ayı içinde toptan ve bir defada tahsil edilmesi nedeniyle, artık bir yıl süreyle bu vergilerin gelir akımından yoksun kalınacaktı. Büyük taarruz hazırlıklarına hız verilmesinin kararlaştırılmasıyla ek gelir kaynaklarına gerek duyulduğu bir sırada, önemli vergilerin bir defada tamamen tahsil edilmesiyle, bu gelir kaynakları da elden çıkarılmış oluyordu. Çünkü yapılan hızlı tahsilât daha çok ertelenen kamu ödemelerinin ödenmesinde, bir başka deyişle, devletin borçtan kurtarılmasında kullanılmıştı. Taarruz hazırlıklarına hız verilince, gelir - gider dengesi yeniden bozulmağa başlamış, giderler karşılanamaz olmuştu. Bunun için Nisan ayının ortalarından itibaren, evvelce değindiğimiz gelir artırıcı kanunların ard arda çıkarılması gerekmişti.

Tahsilâtı hızlandırmak amacıyla alınan tedbirlerden biri de, Doğu'da Ermenilerin işgalinden kurtarılan toprakların gelirleri ile ilgilidir. 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı yenilgisi sonucu imzalanan Ayastafanos Andlaşması ile «Elviyei Selâse» diye anılan Kars, Ardahan ve Artvin Ruslara geçmişti. Uzun yıllar Rus işgali altında kalan bu topraklar, Birinci Dünya Savaşında kurtarılmış, fakat Mondros Mütarekesinden sonra İngilizlerin ısrarı üzerine 1877 - 1878 sınırlarına çekilme zorunluluğu doğmuştu. Türk Ordusunun çekilmesi üzerine bu topraklar Ermeniler tarafından işgal edilmişti. Daha sonra, Doğu Ordusu 28 Eylül 1920 günü Elviyei Selâse'yi kurtarmak için taarruza geçmiş ve kısa zamanda bu topraklar yeniden ele geçirilmişti. İmzalanan Gümrü ve Moskova Andlaşmaları ile söz konusu toprakların Türkiye'ye katılması devletlerarası hukuk yönünden de gerçekleştirilmiş oluyordu.

Kars, Ardahan ve Artvin illeri ile Iğdır ve Sürmeli ilçeleri Rus yönetiminde iken, Ruslar buralarda «Maktu Vergi» sistemi

uyguluyorlar; kimin, ne kadar vergi ödeyeceğini miktar olarak tespit edip tahsil ediyorlardı. Böyle tek ve basit bir vergilendirme şekli, Türk vergi sisteminde mevcut değildi. Temel vergilerden bina, arazi ve âşar vergilerinin tahsil edilebilmesi için geniş çaplı bir «Umumî Tahrir» işleminin yapılması, yani bina ve arazilerin değerlerinin, kullanılış şekillerinin, alanlarının tek tek tespit edilip kütüklere işlenmesi gerekiyordu. Çok uzun zamana ihtiyaç gösteren bu işlemlerin Sakarya Muharebesine hazırlanılırken yapılamıyacağı açıktı. Bu toprakların gelirlerinin bütçe dışında bırakılması da düşünülemiyeceğinden, pratik bir çözüm yolunun bulunup uygulanması zorunluydu.

Zamandan kazanmak ve düşmandan kurtarılan bu toprakların gelirlerini bütçe gelirleri arasına katmak için izlenecek en pratik yol, Rus yönetimi sırasında uygulanan «Maktu Vergi» sistemini günün koşullarına uydurarak uygulamak olacaktı. Nitekim, 11 Ağustos 1921 günü çıkarılan bir kanunla (466), yalnızca 1921 yılında uygulanmak kaydıyla Kars, Ardahan, Artvin illeriyle Iğdır ve Sürmeli ilçelerinde; bina, arazi ve âşar vergilerinin yerine geçmek üzere, Rus yönetimi zamanında yürürlükte olan «Maktu Verginin» alınacağı, verginin hesabında bir rublenin altı yüz kuruş olarak kabul edileceği hükme bağlanmıştır.

«Maktu Vergi» uygulamasının 1921 yılı ile sınırlandırılması, Türk vergi sisteminin uygulanmasına imkân verecek «Umumî Tahrir» in yapılabileceğinin ümit edilmesindendi. Fakat zamanla, böylesine geniş ve zaman alıcı işlemlerin Kurtuluş Savaşı sırasında yapılamıyacağı anlaşılmıştı. Bunun üzerine, «Maktu Vergi» uygulamasına 1922 yılında da devam edilmesini sağlamak amacıyla Maliye Bakanlığınca bir kanun tasarısı hazırlanarak 30 Nisan 1922 günü Meclise sunulmuştu. Hazırlanan tasarı bir yıl öncesinin uygulamasına oranla bazı yenilikler ve bu arada zam getirmektedir. Söz konusu tasarı 2 Temmuz 1922 günü kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir (467). Kanunun önemli maddeleri şunlardır :

---

(466) 11 Ağustos 1921 gün ve 145 sayılı Kanun

(467) 2 Temmuz 1922 gün ve 240 sayılı Kanun

«Madde 1 — Kars, Ardahan ve Artvin illeri ile Iğdır ve Sürmeli ilçelerinde «Umumî Tahrir» işlemleri bitirilinceye kadar bina, arazi ve âşar vergileri yerine geçmek üzere evvelce yürürlükte bulunan maktu vergi iki misli olarak tahsil edilir.

Madde 2 — Ruble olarak belirlenen vergi, Maliye Bakanlığınca tespit edilecek fiyat üzerinden Osmanlı kâğıt parasına çevrilerek tahsil olunur. 1921 yılındaki altın fiyatı ile yeni fiyat arasındaki farktan doğacak miktarlar eğitim ve yardım payı olarak özel idarelere verilir.

Madde 3 — Maliye Bakanlığınca kurulacak komisyonlar aracılığıyla bu il ve ilçelerin durumları incelenerek maktu vergiler değiştirilir ve düzeltilir.

Madde 4 — Bu il ve ilçeler halkından olup ta evvelce göçmüş oldukları yerlerden 1922 yılında geri dönenler, 1923 malî yılına kadar maktu vergiden muaftır.»

Bütçe gelirlerinin tahsili ile ilgili son kanun, Batı Cephesinde askerî hareket sahası içinde bulunan yerlerin âşarına ilişkindir. Bütçe gelirlerinin üçte birine yakın bir kısmını teşkil eden âşar, genellikle hasat mevsimi tahsil edilen bir vergidir. Bir yıl önce, yani 1921 yazında Yunanlıların İkinci İnönü Muharebesi yenilgisinin acısını çıkarmak için taarruza kalkışacakları tahmin edilmiş, muharebenin yapılması muhtemel olan yerlerdeki tarım ürünleri zarar görmeden âşarın tahsilinin temini için 16 Temmuz 1921 gün ve 138 sayılı Kanun çıkarılmıştı. Hatırlanacağı gibi, söz konusu kanunla, Batı Cephesinde askerî hareket alanı olan yerlerde mahallî idare meclisince seçilen bir, köy veya mahalle ihtiyar kurullarınca seçilen iki kişiden oluşan bir kurul kuruluyordu. Bu kurul tarla veya harmanlarda bulunan ürün miktarını tahmin ediyor, tahmin edilen ürünün hesaplanan âşarı ya ürün olarak veya mükellefin isteği üzerine para olarak tahsil ediliyordu. Bu tür tahsilât yalnızca 1921 malî yılında uygulanacaktı. Fakat, Yunanlıların büyük bir taarruzla Batı Cephesi birliklerini Sakarya'nın doğusuna çekilmeğe zorlamaları sonunda, anılan kanunun uygulanmasına fırsat bulunamadan Afyon, Kütahya ve Eskişehir'in ürünleri düşman eline geçmişti.

Bu kez taarruz hazırlığını, Türk Ordusu yapmaktaydı. Muhtemel askerî hareket ve çarpışma yerlerindeki ürünlere ait âşarın, ürünler zarar görmeden para veya ürün şeklinde tahsili gerekmekteydi. Aynı amaçla bir yıl önce çıkarılan kanun, yürürlük süresi bittiğinden uygulanamıyordu. Söz konusu kanunun 1922 yılında da uygulanmasını sağlamak amacıyla, özü bir tek maddesinde toplanan bir kanun çıkarıldı (468). Kanunun 1 inci maddesine göre, Batı Cephesinde fiilen askerî hareket alanı olan yerlere has olmak üzere, âşarın tahsil şekline ilişkin 16 Temmuz 1921 tarihli Kanun hükümleri 1922 yılı için de geçerli olacaktı.

Büyük taarruzun başlatıldığı 26 Ağustos 1922 gününe kadar yapılan uygulamalarla, Batı Cephesi birliklerinin hareket sahası olan bölgelerin âşarı kısmen tahsil edilmiştir. Geri kalan kısmın tahsiline 26 Ağustostan sonra devam edilecekti. Çünkü, Türk birlikleri Yunanlıları denize kadar kovalamışlar; çarpışmışlar sonucu ürünlerinin zarar göreceği umulan yerler herhangi bir çarpışmaya sahne olmamıştı.

V — BÜTÇE İŞLEMLERİ

1921 malî yılı için bütçe hazırlanamadığı, bu nedenle malî yılın başlamasına bir gün kala çıkarılan bir avans kanunu ile Maliye Bakanlığına tüm devlet giderlerine harcanmak üzere 2 milyon liralık harcama yetkisi verilmiş olduğu hatırlardadır. Sakarya Muharebelerine kadar çıkarılan avans kanunlarının verdiği harcama yetkilerinin toplamı 20.000.000 liraya ulaşmıştı. Ancak, bu yetki, Millî Savunma Bakanlığı dışındaki dairelerin türlü giderlerini kapsamaktaydı. Askerî harcamaların avans kanunları ile sınırlandırılması, savunma hizmetlerinin aksamasına yol açabileceğinden, Millî Savunma Bakanlığı dışta tutulmuştu. Böylece, askerî harcamalar için Maliye Bakanlığına sınırsız yetki tanınmış oluyordu.

Ne var ki, Maliye Bakanlığının bu sınırsız yetkisine karşılık, ülkenin kaynaklarının sınırlı oluşu, yetkiyi sınırlıyor; Hazinenin bütün olanakları askerî harcamalara yöneltildiği halde ihtiyaçlar bir türlü karşılanamıyordu. Tekâlifi Milliye Emirlerinin yürürlüğe

(468) 31 Temmuz 1922 gün ve 248 sayılı Kanun

konulması ve başarılı olarak uygulanması sonucu, uzun süren Sakarya Muharebeleri boyunca ordunun bütün ihtiyaçları para harcanmaksızın ve bütçeye yük olmaksızın karşılanabilmişti.

Sakarya Muharebesinin kazanılmasından sonra başlayan büyük hazırlık dönemindeki bütçe işlemlerini, büyük taarruz zaferinin barışa ilk adımı olan Mudanya Mütarekesine kadar inceliyelim.

a) 1921 Malî Yılı Ek Ödenek Kanunları

Sakarya Zaferini izleyen günlerde 1921 malî yılı için ek ödenek kanunları çıkarılmağa başlanılmış ve malî yılın sonuna kadar bu türde 13 kanun çıkarılmıştır. Bu ek ödenek kanunlarına neden gerek duyulduğunu açıklamamız yerinde olacaktır.

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra hemen bütçe çalışmalarına başlanılmış, ayrıntılarına ilgili bölümlerde değinmiş olduğumuz nedenlerden ötürü, bütçe hazırlanamamış ve harcamalar avans kanunları ile verilen harcama yetkilerine dayanılarak yapılmıştı. 1920 yılı bütçesi, ancak bütçe yılının son gününde, 28 Şubat 1921 günü çıkarılabilmişti. Oysa, 28 Şubat 1921 günü geçmiş yılın değil, gelecek malî yılın bütçesinin kabul edilebileceği son gündü ve ertesi gün yeni malî yıl başlıyacaktı. Fakat, bilinen nedenlerle 1921 malî yılı bütçesi de hazırlanamamıştı. Bunun üzerine, 28 Şubat 1921 günü, ertesi gün başlıyacak yeni malî yılda Maliye Bakanlığına harcama yapma yetkisi veren avans kanunu çıkarıldı (469).

Avans kanunlarına göre harcama, Maliye Bakanlığının 1920 yılı bütçe ödeneklerinin dağılım ve miktarlarını gözönünde tutarak ödenekleri serbest bırakması ile yapılabiliyordu. Bunu bir örnekle açıklamaya çalışalım. Örneğin, İçişleri Bakanlığının 1920 yılı bütçesindeki ödenekler toplamı 2.731.023 liradır. Maliye Bakanlığına avans kanunu ile iki aylık harcama yetkisi verilince, Maliye Bakanlığı bir önceki yılın bütçe rakamlarını tavan kabul ederek, onun (örneğimizde 2.731.023 lira) iki aylığını (2.731.023 : 12 × 2 =) 455.170 lirayı serbest bırakıyordu. Ancak, gelir sağlan-

(469) 28 Şubat 1921 gün ve 104 sayılı Kanun

masında güçlüklerle karşılaşılınca, serbest bırakma işlemleri ile gelir açıklarının kapanmasına çalışılıyor, büyük kısıntılar yapılarak, çok önemli hizmetlerle ilgili ödenekler serbest bırakılıyor, diğerleri geniş ölçüde kısılıyordu. Nitekim, Maliye Bakanlığı İkinci İnönü Muharebesi öncesinde ordunun hazırlıklarını tamamlıyabilmesi, muharebe sonrasında da ani doğabilecek askerî ihtiyaçların karşılanabilmesi için, Millî Savunma Bakanlığı dışındaki dairelerin ödeneklerini büyük ölçüde mevkuf tutmuştu. Bu durum birçok dairenin hizmetlerini aksatmıştı. Bunun üzerine, 30 Nisan 1921 günü özel bir kanun çıkarılmış (470), Maliye Bakanlığının savunma hizmetleri için tutmuş olduğu diğer dairelere ait ödeneklerin serbest bırakılması öngörülmüştü. Aslında böyle bir kanuna gerek duyulmıyabilirdi. Zira, Maliye Bakanlığı malî bir tedbir olarak ödenekleri mevkuf tutuyordu. Kanun çıkarılması yerine Hükümetin uyarılmasıyla da bu ödeneklerin serbest bırakılması sağlanabilirdi.

Maliye Bakanlığı, avans kanunu ile verilen harcama yetkisi tavanını aşmamak ve askerî ihtiyaçları rahatlıkla bu tavan içinde karşılıyabilmek ve diğer daireleri tasarrufa zorlamak amacıyla ödeneklerini mevkuf tuttuğundan, ödeneklerin bir kanunla serbest bırakılması bir başka anlam taşımaktaydı. Bu kanunla, dolaylı olarak Maliye Bakanlığının askerî ihtiyaçların karşılanması için verilen avans tavanlarını aşabileceği, bu nedenle diğer dairelerin ödeneklerinin mevkuf tutularak sıkıntıya sokulmalarına gerek olmadığı ifade edilmek istenmişti.

Bütün bu açıklamalarımızı, sözü ek ödenek kanunlarına getirmek için hatırlatma amacıyla tekrarlamış bulunuyoruz. Zira, ortada bir bütçe olmaksızın avans kanunları ile harcamalar yapılırken, ek ödenek kanunlarına neden gerek duyulduğunu açıklayabilmek oldukça güç olacaktı.

Avans kanunları, bir önceki yılın bütçesindeki tertiplerde bulunan ödeneklere göre harcama yetkisi verdiğinden, yeni bir hizmetin yürütülmesi veya aynı hizmet için bir önceki yılın ödeneğinden daha fazla harcama yapılması gerekince, ek ödenek kanunlarının çıkarılmasına lüzum hasıl oluyordu. Bir örnek olmak

(470) 30 Nisan 1921 gün ve 119 sayılı Kanun

üzere 24 Mart 1921 günü çıkarılan «1921 Yılı İkinci Avans Kanunu» nun (471) 2 inci maddesini ele alalım :

«Madde 2 — Birinci madde ile harcama yetkisi verilen toplu ödenek, 1920 yılı bütçesinin fasıl ve maddelerini içine alan harcamalara ve hizmetlere kullanılacaktır. Toplu ödeneğin fasıl ve maddelere dağıtılması Bakanlar Kurulunca karara bağlanacaktır».

Avans Kanununun bu maddesi karşısında, 1920 yılı bütçesinde ödeneği bulunmayan yeni bir hizmet için veya 1920 yılı bütçesinde ödeneği bulunan hizmet için o ödenek miktarından fazla harcama yapmak mümkün olamıyordu. Bu durumda, ek ödenek kanunu çıkarılması yoluna gidiliyor, bu şekilde Büyük Millet Meclisinin onayı alındıktan sonra harcamalara başlanabiliyordu. Böylece çıkarılan her ek ödenek kanunu ile 1920 yılının bütçe tavanın üzerine, ek ödenek miktarı kadar bir ekleme yapılmış oluyordu.

1921 yılında, ilk defa Sakarya Muharebesinden sonra çıkarılmaya başlanan ve bütçe yılı sonuna kadar sayıları 13 e ulaşan ek ödenek kanunlarını sırasıyla gözden geçirelim :

15 Ekim 1921 gün ve 157 sayılı Kanun : Şehitlerin çocukları ve göçmenlerin iaşesi ve eğitimleri için Amasya'da açılmış bulunan Şefkati İslâmiye Yurdu'nun giderlerine yardımcı olmak amacıyla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçesinin «193 (A) Sosyal Yardım Derneklerine yardım» faslına 5.000 lira ödenek verilmiştir. (1920 yılı bütçesinde bu fasıl açılmış, fakat ödenek konulmamıştı.)

3 Aralık 1921 gün ve 167 sayılı Kanun : İçişleri Bakanlığı bütçesinin «151/1 memur yollukları» faslına 30.000 liralık ödenek eklenmiştir.

19 Aralık 1921 gün ve 171 sayılı Kanun : Fransızların boşalttığı Adana bölgesindeki jandarma kuvvetinin genişletilmesi için Jandarma Genel Komutanlığı bütçesinin ilgili faslına 89.845 liralık ödenek eklenmiştir.

---

(471) 24 Mart 1921 tarih ve 108 sayılı Kanun

20 Aralık 1921 gün ve 172 sayılı Kanun : Fransızların terk ettiği Adana bölgesindeki polis kadrosunun genişletilmesi için Emniyet Genel Müdürlüğü bütçesinin ilgili faslına 22.605 liralık ödenek eklenmiştir.

20 Aralık 1921 gün ve 173 sayılı Kanun : Bayındırlık Bakanlığına çeşitli fasıllar için 1.751 liralık ek ödenek verilmiştir.

22 Aralık 1921 gün ve 174 sayılı Kanun : Ankara Andlaşması sonucu Fransızların terk ettiği bölgelerdeki okullardan Adana Yatılı Lisesi ile Gaziantep Ticaret İdâdisi (472) için Millî Eğitim Bakanlığına 16.371 liralık ek ödenek verilmiştir.

22 Aralık 1921 gün ve 175 sayılı Kanun : Akdeniz kıyılarının egemenliğimiz altına geçmesi ile önem kazanan gümrük işlemlerinin denetimi için Maliye Bakanlığı içinde 4 adet müfettişlik kurulmuş; bu müfettişlerin aylık ve yolluklarını karşılamak amacıyla Maliye Bakanlığı bütçesinde yeni açılan fasıllara 2010 lira ödenek konulmuştur.

24 Aralık 1921 gün ve 176 sayılı Kanun : Anadolu'da büyük bir telsiz istasyonu kurmak için Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğüne 100.000 liralık ek ödenek verilmiştir. Telsiz istasyonu için satın alınacak malzemelerin getirilmesi ve istasyonun kurulması zaman alacağından, bu ek ödeneğin 1921 malî yılında harcanamayan kısmının 1922 malî yılına devredilebileceği hükme bağlanmıştır.

23 Ocak 1922 gün ve 184 sayılı Kanun : Orta Asya'daki Buhara Cumhuriyetinde dış temsilcilik kurulması için Dışişleri Bakanlığı bütçesinde yeni açılan fasıllara 675 lira ödenek konulmuştur.

23 Ocak 1922 gün ve 185 sayılı Kanun : Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü bütçesinin telgraf işletme giderleri ile ilgili fasıllarına 40.000 liralık ek ödenek verilmiştir. Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğünün işletme açıklarını karşılamak amacıyla ek ödenek kanununun çıkarıldığı gün posta ücretlerine zam yapıl-

(472) İdâdi : O yıllarda «Rüştiye» denilen ortaokuldan sonra yüksek okullara hazırlayıcı okul.

mış, 27 Temmuz 1922 günü de paket taşıma ücretleri artırılmıştır [473].

28 Ocak 1922 gün ve 187 sayılı Kanun : Öksüzlerin barındırılması ve eğitilmesi amacıyla Konya'da açılan Öksüzler Yurdu'nun giderlerine yardımcı olmak için Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçesindeki özel fasıllara 10.000 liralık ödenek eklenmiştir.

6 Şubat 1922 gün ve 190 sayılı Kanun : Barış görüşmeleri ve uluslararası ilişkilerin düzenlenmesi amacı ile Avrupa'ya gönderilecek heyetin giderlerini karşılamak için Dışişleri Bakanlığı bütçesinin özel fasıllarına 160.000 liralık ek ödenek konulmuştur.

7 Şubat 1922 gün ve 191 sayılı Kanun : İçişleri Bakanlığının bütçesinde yer alan çeşitli ödemeler maddesine 4.010 liralık ek ödenek verilmiştir.

Böylece 1921 bütçe yılında verilen ek ödenekler toplamı 480.416 liraya ulaşmıştır. Bütçe çıkarılamadığı için 1920 yılı bütçesi esas alınarak harcama yapıldığından, Millî Savunma Bakanlığı dışındaki dairelere verilen ek ödeneklerle bütçe tavanı aşılmış oluyordu. 1920 yılı bütçesinde savunma hizmetlerine (Millî Savunma Bk., Jandarma Gn. K., Savaş Araçları Yapımı ve Deniz Kuvvetleri) ayrılan miktar 33.477.532 lira; diğer dairelerin toplam ödenekleri ise 29.540.822 liraydı. Verilen ek ödeneklerle, savunma hizmetleri dışındaki hizmetlere ait ödeneklerde bir yıl öncesine göre % 1.6 oranında bir artış yapılmış oluyordu. Savunma hizmetlerindeki artış ise, ancak yıl içindeki harcamaların bir mahsubu görünümündeki 1921 yılı kesin hesabı ile ortaya çıkabilecekti.

b) 1921 Yılı Bütçe Kanunu

Önceki bölümlerde sık sık değinildiği üzere, 1921 yılı bütçesi çıkarılamamış, avans kanunları ile 1920 yılı bütçesi esasla-

---

[473] 23 Ocak 1922 gün ve 186 sayılı Kanun; 27 Temmuz 1922 gün ve 1701 sayılı Kararnameye ek «Posta Paketlerinden Alınacak Ücretler Hakkında Tüzük»

rı içinde harcama yapılması kaydıyla, Maliye Bakanlığına belirli miktarlarda harcama yapma yetkisi verilmişti. Ayrıca, 1920 yılı bütçesindeki ödeneklerin yetmemesi veya 1920 yılında öngörülmeyen yeni hizmetlerin ortaya çıkması gibi durumlarda da ek ödenek kanunları çıkarılarak hizmetlerin yürütülmesine gayret edilmişti.

Aslında, 1921 yılı bütçesi hazırlanmamış değildir. 1920 yılı sonlarına doğru, bir yandan avans kanunları ile harcamaları sürdürülmekte olan 1920 yılı bütçesi hazırlanırken, bir yandan da 1921 yılı bütçesi ile ilgili çalışmalar sürdürülmüştü. 1920 yılında yapılan harcamaların tahmini miktarları o yılın bütçesinin hazırlanmasında dikkate alınıyor, bu verilere dayanılarak 1921 yılına ait bütçe çalışmaları yürütülüyordu. Bu şekilde hazırlanan 1921 yılı bütçe tasarısı 14 Şubat 1921 günü, yani uygulanacağı malî yılın başlamasına iki hafta kala Büyük Millet Meclisine sunulmuştu.

Ne var ki, 1920 yılı bütçesi çok daha önce sunulmuş olduğu halde, olağanüstü duruma yeni problemlerin eklenmesi nedeniyle zaten yüklü bir çalışma programına sahip olan Meclisin bütçe tasarısını görüşmeğe zamanı olmamıştı. Çerkez Etem başkaldırmasının kuvvetle bastırılması, aynı günlerde Birinci İnönü Muharebesinin yapılarak kazanılmış olması ve yenik Yunan ordusunun yeniden taarruz hazırlıklarına başlaması gibi nedenlerle, Meclis yalnızca 1920 yılı bütçesini görüşebilmiş ve kabul etmişti. 1921 yılı bütçesinin incelenmesine bile sıra gelmeden, uygulanacağı malî yıl iyice yaklaşmıştı. Sonuçta, yeni malî yıla bir gün kala bir avans kanunu çıkarılmış ve 1921 yılı bütçe dönemine avans kanununun verdiği harcama yetkileri kullanılarak girilmişti.

1921 bütçe yılı harcamaları avans ve daha sonra çıkarılan ek ödenek kanunları ile yürütülürken; bir yandan da bütçe görüşmelerine devam edilmiştir. 14 Şubat 1921 günü sunulan 1921 yılı bütçe tasarısı üzerinde 16 ve 30 Mayıs 1921; 21, 25 ve 26 Şubat 1922 günlerinde Meclisin tartışmalı bütçe görüşmeleri yaptığına tanık oluyoruz. 26 Şubat 1922 günü kabul edilen 1921 yılı Bütçe Kanunu, gelir ve gider tahminlerini gösteren cetveller

ve dairelerin ödeneklerini gösteren bütçeleri olmaksızın, yalnızca 13 maddeden ibaret bir metin şeklindedir. Bu durumu nazara alındığında, bir bütçe kanunundan daha çok, önceden çıkarılan avans kanunları ile ek ödenek kanunlarını bir tek metinde toplayan bir malî kanuna benzemektedir.

1920 yılı bütçesi de aynı şekilde, uygulanması gereken malî yılın sonunda çıkarıldığı halde, bir bütçe kanununun şekil yönünden sahip olması gereken bütün özellikleri taşımaktaydı. Uygulama ile ilgili emredici kanun maddelerinden sonra, gelir tahminlerini gösteren ayrıntılı (B) cetveli, dairelerin ödeneklerini toplu olarak gösteren (A) cetveli ve her dairenin ödeneklerini ayrıntılarıyla belirten dairelerin bütçeleri geliyordu. 1921 yılı bütçesinin aynı şekilde çıkarılamamış olmasının nedenlerini şöylece sıralıyabiliriz :

1921 malî yılı içinde üç büyük muharebe olmuştu. İkinci İnönü, Kütahya - Eskişehir ve Sakarya.. Anadolu bu üç muharebede de sarsılmıştı. Kütahya - Eskişehir Muharebeleri sonucunda Afyon, Kütahya ve Eskişehir illeri kaybedilmiş; Sakarya'da Anadolu'nun bütün varlığı ve Türk Milletinin bütün gücü ortaya konularak muharebe kazanılmıştı. Aynı günlerde Anadolu'nun varlığı uluslararası politikada ağırlık kazanmış ve Anadolu kendini kabul ettirmişti.. Bunun sonucunda İtalyanlar Antalya ve çevresi ile Söke'ye kadar Ege kıyılarını; Fransızlar Adana, Mersin, Maraş, Antep, Urfa dolaylarını Türk egemenliğine terkederek çekilmişlerdi. Bu askerî ve siyasî olayların bütçe çalışmalarını etkileyeceği açıktır. Devlet harcamalarının tahmin edilmesine gayret edildiği bir sırada, ölüm kalım savaşı verilen cephelerin ihtiyaçlarının karşılanmasında haklı olarak avans miktarı, ödenek ve benzerî kısıtlayıcı malî hükümler bir kıyıya bırakılıyor, bu durum harcamaların yönünü değiştiriyor ve tahminleri güçleştiriyordu. Öte yandan, üç büyük ilin kaybedilmesinin bütçe giderlerindeki yansımaları ortaya konulmağa çalışılırken, Akdeniz kıyılarının ve Güney Anadolu'nun Türk egemenliği altına girmesiyle bu yerlerde yapılması zorunlu devlet harcamalarının sınırlarının belirsizliği, yapılmakta olan tahminleri alt - üst ediyordu. Uzun süren Sakarya Muharebesinin finansmanının Tekâlifi Milliye Emirleri ile sağlanmış olması, muharebenin kazanılmasından sonra genel se-

ferberliğin ilân edilmesi ve derhal büyük taarruz hazırlıklarına başlanılması da, tahminlerin gerçekçi olmasını imkânsız hale getiriyordu. Özetlemek gerekirse, olaylar ve olayların zorunlu kıldığı devlet harcamaları öyle değişmeler gösteriyordu ki, önceden harcamaların tahmin edilmesi bir yana, yapılan harcamaların izlenmesi bile tam yapılamıyor, kesin hesaplar alındıkça gerçek durum anlaşılabiliyordu.

Böyle bir ortam içinde gerçekçi bütçe tahminleri yapılamıyacağı iyice anlaşılınca, bütçenin gelir ve gider tahminlerinin yapılmasından yerinde bir tutumla vazgeçilmiş; bütçenin gelir ve giderlerinin ayrıntıları ile gösterilmesi, gelirler tahsilâtının hesaplara geçmesi ve harcamaların kesin sonuçlarını gösteren hesapların tamamen alınmasına kadar ertelenmiştir. Bunun sonucu, 1921 yılı bütçesi 13 maddeden oluşan bir kanun metni şekline dönüşmüş bulunuyordu. Şimdi 1921 yılı Bütçe Kanununun önemli maddelerini birlikte gözden geçirelim : (474)

«Madde 1 — Devlet Bütçesine dahil gelirler ve giderler toplamı, 1921 mali yılı için, bu yıla ait kesin hesap kanun tasarısının incelenmesi sonunda tesbit edilecektir.

Madde 2 — 1920 yılı Bütçe Kanununun 3, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9 uncu maddeleri (475) 1921 yılında da geçerlidir. 1919 ve 1920 yılları Bütçe Kanunlarının bu kanunla veya özel kanunlarla kaldırılmamış ve değiştirilmemiş hükümleri yürürlüktedir.

Madde 3 — ... 1920 yılı aylıkları toplamını aşmayacak şekilde harcanmak ve Millî Savunma dışındaki Devletin genel hizmetlerine karşılık olmak üzere, çeşitli tarihlerde verilen 20 milyon liralık avansa, Şubat sonuna kadar gerçekleşecek giderler için 5 milyon lira eklenmiştir.

Madde 4 — Millî Savunma Bakanlığı için verilen 44.160.058 liralık avansa, Şubat sonuna kadar yürütülecek hizmetler için 3.600.000 lirası aylık ve 6.400.000 lirası seferberlik faslına ait olmak üzere 10.000.000 lira eklenmiştir.

---

(474) 26 Şubat 1922 gün ve 197 sayılı Kanun

(475) Üçüncü bölümde 1920 yılı bütçe kanunu incelenmiş bulunulmaktadır.

(Kanunun diğer maddeleri bazı düzenleyici hükümler getirmekte, bazıları oldukça ileri sayılabilecek ayrıntıları kapsamaktadır. Konumuzla ilgilerinin azlığı gözönünde tutularak, diğer maddelerin alınması gereksiz bulunmuştur.)

1921 yılı bütçesinde, gerçek durumun gider ve gelir hesaplarının alınmasından sonra ortaya çıkacağı belirtilmekle beraber, önemli bir husus dikkati çekmektedir. Bütçe Kanununa göre, yalnızca Millî Savunma Bakanlığı için 54.160.058 lira harcama yetkisi verilmekte; Jandarma Gn. K., Savaş Araçları Yapımı ve Deniz Kuvvetleri de dahil olmak üzere diğer bütün daireler için 25.000.000 liralık harcama olanağı tanınmaktadır. 1920 yılı bütçe rakamları ile karşılaştırma yapıldığında, şu sonuçlara varılmaktadır :

	1920 Yılı	1921 Yılı	F a r k
Millî Savunma Bk.	27.576.039	54.160.058	26.584.019 (+)
Diğer Daireler	35.442.315	25.000.000	10.442.315 (—)
TOPLAM BÜTÇE	**63.018.354**	**79.160.058**	

Görülüyor ki, bir yıl öncesine oranla Millî Savunma Bakanlığı bütçesi % 96 oranında artış gösterirken, diğer dairelerin bütçe toplamı % 28 oranında azalma kaydetmektedir. Bu azalışın başlıca nedeni, önce de değindiğimiz gibi, Maliye Bakanlığının, Millî Savunma dışındaki dairelerin ödeneklerini mevkuf tutması ve bütçe olanaklarını askerî harcamalara öncelik vererek değerlendirmesidir.

Millî Savunma Bakanlığı bütçesinin 1921 yılında 1920 yılına oranla % 96 oranında artış göstermiş olması, bütçe ödenekleri yönünden bir artışa işaret etmektedir Aslında, yürütülen hizmetler arasında büyük farklar vardır. 1920 yılının mütevazi ordu kadrosu, 1921 yılında üç misline yakın bir artış göstermiş; üstelik 1920 yılının Birinci İnönü Muharebesine karşılık, 1921 bütçe yılında gerek çarpışmalara katılan savaşçıların sayısı, gerek muharebelerin süre, şiddet ve kayıpları yönünden karşılaştırma yapılamıyacak üç muharebe yapılmıştır. İkinci İnönü ve Kütahya -

Eskişehir Muharebeleri daha çok bütçe olanakları ile yürütülmüşse de, Sakarya Meydan Muharebesi büyük ölçüde bütçe dışı finansman kaynaklarıyla karşılanmıştır. Tekâlifi Milliye Emirleri ile halktan alınan veya el konulan ordu ihtiyacı malların sağlanması ve ulaşım yükümlülüğü şeklinde halk tarafından yapılan taşımaların yaptırılması için para ödenmiş olsaydı, Millî Savunma Bakanlığı bütçesinin bir önceki yıla oranla kaç misli artış göstereceğini kestirmek mümkün olamıyacaktı.

c) 1922 Yılı Bütçe Avansları

Olağanüstü koşulların devam etmesi dolayısıyla, 1920 ve 1921 yılı bütçelerinin zamanında ve tam bir bütçe özelliklerini taşır biçimde hazırlanamayışına neden olan etkenler, 1922 yılı bütçesinin de aynı şekilde hazırlanamamasına neden olmuştu. 1920 ve 1921 yılı bütçelerinin hazırlanamayışının nedenleri üzerinde yeteri kadar durulmuş olduğundan, aynı şeyleri tekrardan kaçınmak için, 1922 yılı bütçesinin hazırlanamayış nedenleri üzerinde durmayı gereksiz bulmaktayız. Kurtuluş Savaşı yıllarının önceki bütçelerinde olduğu gibi, 1922 malî yılı yaklaştığında, elde tüm bütçe özelliklerini taşır biçimde hazırlanmış bir bütçe tasarısı mevcut değildi. Önceki yıllar gibi, 1922 malî yılının başlamasına bir gün kala, Maliye Bakanlığı tarafından daha önce hazırlanarak Meclise sunulmuş bulunan bir avans kanunu tasarısı, uzun tartışmalardan sonra kabul edilerek yürürlüğe girmişti. Böylece, avans kanunu ile Maliye Bakanlığına verilen harcama yetkisine dayanılarak 1922 bütçe harcamaları ve gelir tahsili yapılabilecek; verilen harcama yetkisi miktarı yeterli olmadığından, kesin zafere kadar altı adet avans kanunu daha çıkarılmak zorunda kalınacaktı.

1920 ve 1921 yılı avans kanunlarına oranla daha ayrıntılı olarak hazırlanmış olan 1922 malî yılı Birinci Avans Kanununu incelemeye başlamadan önce, bütçe görüşmeleri ciddiyeti ve hassasiyetiyle yapılan söz konusu avans kanun tasarısının Meclis görüşmelerine kısaca yer vermek, fikir edinmek bakımından yararlı olacaktır. Meclis görüşmelerini izlemeğe, 1922 yılı Birin-

ci Avans Kanunu görüşmeleri sırasında verilmiş önemli bir önerge ile başlıyalım : (476)

«Yüksek Başkanlığa,

Her bakanlığa ait bütçenin ciddî ve bilgili olarak görüşülmesi için fasıllar üzerine kadroların önceden basılarak saygıdeğer üyelere dağıtılması kararlaştırılmıştı. Bugün fasıllara ait kadroların verilmemiş olmasına rağmen görüşme yapılıyor. Maksat biraz genel toplamı körü körüne tasdik etmekten ibaret ise bütçe görüşülmesi yok demektir. Görüşme gerekli ise fasıllara ilişkin kadroların basılmasını ve dağıtılmasını teklif ederim.

Malatya Milletvekili
Lütfi

Malatya Milletvekili Lütfi Bey, bu önergeyi İçişleri Bakanlığı giderleri görüşülürken vermiş olduğundan, İçişleri Bakanı cevap vermek üzere kürsüye gelmişti.

«İçişleri Bakanı Fethi Bey — Efendim, Lütfi Beyefendi Hazretleri buyuruyorlar ki, müfredatlı kadrolar basılsın ve dağıtılsın ve kadrolar üzerinde Meclis incelemelerde bulunsun. Halbuki, efendiler bu seneki kadromuz İsmet Beyin şimdi söylediği üzere, kırk beş kişilik Bütçe Komisyonunca ayrı ayrı incelenmiş, birçok indirimler yapılmış ve incelemelere uğramış olan aynı kadrolardır. (Bir de biz görelim sesleri) Ve genel kurulunuz kabul etmiştir. (Hayır, öyle değil sesleri) Şimdi bizim bütçe ile beraber diğer bakanlıkların ve katma bütçelerin toplamı, zannederim onbeş veya onsekizi buluyor. Bunların herbirinin ayrıntılı kadrolarını üçyüz elli adet basmak ve kimbilir bunlar kaç sahife tutacaktır? Ne kadar zamana ihtiyaç olduğunu dikkatinize arz ediyorum. Eğer bu baskı işinden yüksek maksadınız bütçenin geri bırakılması ise, bu eğilimi gösterirsiniz. Çünkü bu sene içinde ve bu şartlar içinde bütçe görüşülmez efendiler.

Lütfi Bey (Malatya) — Bütçenin görüşülmesinden maksat körü görüne tasdik ise böyle bütçe olmaz».

---

(476) Samet AĞAOĞLU — Kuvayî Milliye Ruhu — S : 179 - 183

Konuşmacıların bütçe deyimi ile kasdettikleri, görüşülmekte olan 1922 yılı birinci avans kanunu tasarısıdır. Ancak, Bütçe Komisyonu 18 Haziran 1921 günü Millî Savunma Bakanlığı dışındaki dairelerin hangi esaslara göre ödenekleri harcayabileceklerini tespit etmiştir. Bütçe Komisyonu, Kurtuluş Savaşı döneminin gelir ve gider tahminlerine sahip tek bütçesi olan 1920 yılı bütçesinin gider ödeneklerini temel kabul etmiş, aylıklar için de 1920 ve 1921 yılı kadrolarını esas almıştı. Buna rağmen memur aylık ve kadroları devamlı eleştiri konusu oluyordu. Meclis görüşmelerini izlemeğe devam edelim :

«İçişleri Bakanı Fethi Bey — ... Ayrıntılı kadro meselesine gelince, geçen sene kırk beş kişiden kurulmuş olan Bütçe Komisyonunca tespit edilmiş ve indirimler yapılmış olan kadroyu burada okuyayım.

Abdullah Efendi (Adapazarı) — Müsteşarın aylığı kaç liradır?

İçişleri Bakanı Fethi Bey — Seksen liradır. Şu halde efendiler, şunu yüksek dikkatinize arzedebilirim ki, üç yüz elli adet olarak bütün bütçelerin basılması ve dağıtılması belki bir seneden ziyade zamana muhtaç olduğu için, eğer Lütfi Bey'in teklifi kabul edilirse, siz bilirsiniz tabii zaman gösterecektir, bu sene içinde de bütçe çıkmaz ve bir sene zaman geçmiş olacaktır.

Tevfik Rüştü Bey (Menteşe) — Şekle ait birşey arzedeceğim. Esas itibariyle Lütfi Bey kardeşimin bütçenin müfredatını inceleme fikri haklıdır. Şu kadar ki, Bütçe Komisyonu bütçenin genel hatlarını yüksek kurulunuza arzederken, demişti ki, 1922 yılı kadroları 1920 - 1921 yılları içinde tayin edilmiş olan kadrolar içindedir. O kadrolar da hatırınızda olsa gerektir. Yüksek Meclisinizden büyük bir komisyon seçildi ve onlar tarafından düzenlenmişti. Bundan dolayı olağanüstü bir komisyon yapılarak onun tarafından düzenlenmiş bulunan bir kadro 1922 yılında da geçerli olup, ancak teşkilât kanununun 1923 yılında hazırlanması teklif edilmişti. Esasları bilinen ve mevcut olan bir kadronun (bilinmiyor sesleri), rica ederim, bilmektesiniz ve yüksek kurulunuzca yapılmıştır, iddia ediyorum. Şu halde her hususta, zamanda, basımda, kâğıtta tasarrufu esas tutan komisyonunuz,

zaten yüksek kurulunuzca bilinen ve tarafınızdan yapılmış bir kadroyu takdim ile bilineni ilân kabilinden sizi, rahatsız etmek istememiştir.

Başkan — Efendim, görüşme usulü hakkında söz veriyorum. Buyurun Hüseyin Avni Bey.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Efendim, zannediyorum ki, bugünkü teşkilâtımız bugünkü ihtiyaçlarımızla uygun olmadığı için böyle bir sinirlilik gösteriyoruz. Fakat efendiler, böyle yıllardan beri devam edegelmekte olan bir düzensizliği bütçe görüşmesi sırasında kaldıramayız. Özellikle, Tevfik Rüştü Bey kardeşimizin dediği gibi 1920 yılı bütçesi, yüksek kurulunuzun kararlarından geçmiştir. Kısmen kadroyu kabul ettiniz.

Sabri Bey (Kastamonu) — Öyle sayılarak...

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Öyle sayılarak ama kadroyu...

Lütfi Bey (Malatya) — Meclisi bağlayın, bir zincir vurun.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) — Rica ederim ,Meclisin zincirlerini çözmek lâzım gelse ilk evvel ben çözerim. Yalnız şurasını biliniz ki, o kadro buraya gelmekle bu mesele burada hallolunmayacaktır. Eğer ihtiyacımıza uygun bir kadro meydana getirilecekse bunun yolu bu değildir. Eski kadro üzerinde oynamak bütçe görüşmesi değildir. Kadro kararınızdan geçmiş, kanun olmuştur.

Başkan — Efendim bu meseleyi oylarınıza arzediyorum. Lütfi Beyin teklifini kabul edenler lütfen el kaldırsın. Lütfen ellerinizi indiriniz. Efendim tereddüt hasıl oldu. Lütfi Beyin önergesini kabul edenler lütfen ayağa kalksın.

Lütfi Bey (Malatya) — Körü körüne bütçeyi kabul etmiyenler lütfen ayağa kalksın.

Başkan — Önerge kabul edilmedi..»

Büyük Meclisin malî kanunlara ve bütçe tasarruflarına ne kadar önem verdiği, tartışmaların sertliğinden de anlaşılmaktadır. Bu sert tartışmalar sonunda kabul edilen 1922 yılı Birinci Avans Kanunundan başlıyarak, sırasıyla bütün avans kanunlarını incelemeye koyulalım :

1 — **1922 Yılı Birinci Avans Kanunu :** Birinci Avans Kanunu, gelir ve gider tahminlerini gösterir cetveller ve dairelerin fasıllar halindeki ödenek cetvellerini ihtiva etmemekle beraber, uygulama maddeleri yönünden tam bir bütçe kanunu özelliklerine sahip bulunmaktadır. Kanunun (477) önemli maddeleri şöyledir :

Madde 1 — 1922 yılı Mart ayı başından itibaren Millî Savunma için 5 milyon, mülkî daireler için 2 milyon liranın, 1922 yılı bütçesinden mahsubu yapılmak ve mülkî dairelerin (478) harcamaları 18 Haziran 1921 tarihli Genel Kurul Kararı gereğince Bütçe Komisyonunun tespit etmiş olduğu esaslara göre yürütülmek üzere 7 milyon liranın harcanmasına yetki verilmiştir.

Madde 2 — Özel kanunları gereğince 1921 yılında alınan tüm vergiler aynı nispetler içinde tarh ve tahsil olunur.

Madde 3 — 1922 yılı Mart ayından itibaren genel bütçeye dahil olan ve olmayan aylıklara ve ücretlere ek olarak verilmekte olan olağanüstü ödeneklerin (Büyük Millet Meclisi üyelerinin ödenekleri de dahil) yüzde yirmisi kesilmiştir.

Madde 4 — Tütün Rejisi İdaresi 1922 malî yılından itibaren katma bütçe ile idare olunacaktır. Bu idarenin memur ve hizmetlilerinin aylıkları ile öteki giderleri Devlet dairelerinin bağlı olduğu hükümlere bağlı olarak ödenir.

Madde 5 — Gelir ve giderlerin Devletin bütçe ve genel muhasebe kanunlarına ve bütçenin fasıl ve maddelerine uygun olarak toplanmasını ve giderlerin yapılmasını sağlamak için, gerek harcamalardan önce ve gerek harcamalardan sonra Meclis adına denetimle görevlendirilecek Sayıştay'ın kurulmasına kadar, Maliye ve Millî Savunma Bakanlıkları için üçer, diğer Bakanlıklar için birer uzman üye Genel Kurulca seçilir. Bu denetmenler Denetim Komisyonunu teşkil ederler. Denetim Komisyonu ve üyeleri denetimlerinin sonucunu Meclise raporla arzetmek zorundadır. Denetim Komisyonu genel gelirlere ve giderlere, Dev-

---

(477) 28 Şubat 1922 gün ve 198 sayılı Kanun

(478) Mülkî daireler deyimi, Millî Savunma Bakanlığı, Jandarma Gn. K. ve Deniz Kuvvetleri dışında kalan ve askerî olmayan kuruluşlar için kullanılmaktadır.

letin vergi almasına ve harcamalarına ilişkin denetim sonuçları hakkında üç ayda bir fezleke sunmakla yükümlüdür. Denetmenler ile Bakanlar arasında çıkacak anlaşmazlıklar Meclis Genel Kurulunca çözülür.

Madde 6 — Bakan kesin hesaplarıyla Devletin genel gelir ve giderlerini içine alan Hazine genel hesabı kanunî süresi içinde ayrıca verilmek kaydıyla, 1921 malî yılının genel harcamalarını gösteren kesin hesapları 1922 malî yılı sonuna kadar Büyük Millet Meclisine vermekle Bakanlar yükümlüdür. Bu yükümlülük, kesin hesabın düzenlenmesi sırasında Bakanlık makamında bulunan kişilere aittir.»

1922 yılı birinci Avans Kanununun öteki 6 maddesi bazı usule ve yürürlüğe ait hükümlerle ilgili bulunmaktadır.

Söz konusu kanunun 1 inci maddesi ile askerî ihtiyaçlar için 5, diğer dairelerin genel ihtiyaçları için 2 milyon olmak üzere şimdilik 7 milyon liralık harcama yetkisi verilmektedir. Maliye Bakanlığına verilen bu 7 milyon liralık harcama yetkisi, iki aylık ihtiyacı zor karşılıyacağından, Mayıs ayı başında ikinci bir avans kanunu çıkarmak zorunda kalınacaktır.

2 inci madde gelirlerin tahsiline yetki veren bütçe maddesi özelliği taşımakta, 3 üncü madde ile aylık ve ücretlere ek olarak verilen olağanüstü ödenek adındaki yan ödemeden % 20 kesinti yapılmaktadır. Kesintinin amacı, yapılan tasarrufla askerî ihtiyaçlar için daha fazla ödenek ayırabilmektir.

1920 yılı bütçesinde, Düyunu Umumiye İdaresinin normal bir Devlet dairesi gibi genel bütçeye alınmış olduğu hatırlardadır. Düyunu Umumiye, yabancı uyruklu alacaklılar adına topladığı gelirleri Maliye Bakanlığına teslim etmekte, buna karşılık bütün giderleri bütçeden karşılanmaktadır. 1922 yılı Birinci Avans Kanununun 4 üncü maddesi ile bu kez Tütün Rejisi İdaresi katma bütçeli bir kuruluş haline getirilmektedir. 1920 yılından bu yana gelirlerini Maliye Bakanlığına teslim etmekte, buna karşılık yaptığı giderler karşılanmakta olan yabancıların yönetimindeki Tütün Rejisi İdaresi, bundan böyle katma bütçeli bir kuruluş olarak faaliyetlerine devam edecek; memur ve hizmetlileri-

nin aylıkları ile öteki giderleri, Devlet dairelerinde uygulanan malî hükümlere göre ödenecektir.

Kamu harcamaları üzerinde Büyük Millet Meclisinin ne kadar titizlikle durduğuna en güzel örnek olarak 1922 yılı Birinci Avans Kanununun 5 inci maddesini göstermek mümkündür. Devlet harcamalarını Meclis adına denetleyecek bir Sayıştay henüz kurulamamıştır. Kendi adına denetim yapacak bir kuruluş kuruluncaya kadar denetimi Meclisin kendisi yapmağa kararlıdır. Olağanüstü koşullar altında kurulan ve çalışmalarını sürdüren ve yakın tarihimizde Birinci Büyük Millet Meclisi olarak anılan Meclisin, yasama ve yürütme yetkisini elinde tuttuğuna, vatana ihanet suçlarının yargılanmasında yargı organı olarak görev yüklendiğine evvelce dikkatleri çekmeğe çalışmıştık. Meclis, Sayıştayın görevlerini de üzerine alarak, malî yargı alanına girmiş olmaktadır. Kendi üyeleri arasından seçeceği üyelerden oluşan Denetim Komisyonu, gelir ve giderleri denetliyerek Meclis Genel Kuruluna rapor sunmakla görevlendirilmektedir.

Bütçelerin hazırlanamaması nedeniyle avans kanunlarına dayanılarak harcamaların yapılması sonucu, harcamaların ulaştığı tavan ve bütçenin gerçek boyutları ancak kesin hesapla ortaya konulabilecekti. Bu durum gözönüne alınarak, kesin hesapların zamanında ve kesiksiz olarak çıkarılmasına büyük önem verilmekteydi. 1922 yılı Birinci Avans Kanununun 6 ıncı maddesi bu konuda kesin hükümler getirmekte ve Bakanları kesin hesapları Meclise vermekle sorumlu tutmaktadır. 1921 malî yılına ait kesin hesapların 1922 malî yılı sonuna kadar hazırlanması öngörülmektedir.

2 — **1922 yılı İkinci Avans Kanunu** (479) : Birinci Avans Kanunu ile verilen toplam 7 milyon liralık avansa ek olarak Millî Savunma için 10, diğer daireler için 5 olmak üzere toplam 15 milyon liranın daha avans olarak harcanmasına yetki verilmiştir.

3 — **1922 yılı Üçüncü Avans Kanunu** (480) : İkinci Avans Kanunu ile verilen toplam 15 milyon lira tutarındaki harcama yet-

(479) 6 Mayıs 1922 gün ve 230 sayılı Kanun
(480) 3 Temmuz 1922 gün ve 241 sayılı Kanun

kisi de taarruz hazırlıklarının yoğunlaşması nedeniyle yeterli olamamıştı. Çıkarılan Üçüncü Avans Kanunu ile Millî Savunma ve Askerî Fabrikalar için 7, diğer daireler için 5, toplam 12 milyon liranın daha harcanmasına Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır.

4 — **1922 yılı Dördüncü Avans Kanunu** (481) : Büyük taarruza beş gün kala çıkarılan Dördüncü Avans Kanunu ile Millî Savunma, Askerî Fabrikalar ve Deniz Kuvvetleri için 5 milyon, diğer daireler için 3 milyon liranın daha avans olarak harcanması kabul edilmiştir.

5 — **1922 yılı Birinci Avans Kanununun Üçüncü Maddesinin Kaldırılması** (482) : 26 Ağustos 1922 günü başlayan büyük taarruz zaferle sonuçlanmış ve 9 Eylül günü İzmir kurtarılmıştır. Bursa yönüne çekilmeğe çalışan Yunan birliklerinden kurtulabilenler bulabildikleri deniz taşıtları ile Marmara kıyılarından Anadolu'yu terk etmektedir. İzmir'in kurtuluşundan iki gün sonra çıkarılan bir kanunla, 1922 yılı Birinci Avans Kanununun 3 üncü maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Bilindiği gibi, söz konusu kanunun (483) üçüncü maddesiyle, askerî ihtiyaçlara daha fazla ödenek ayırabilmek amacıyla, aylık ve ücretlere ek olarak verilen olağanüstü ödenek adındaki yan ödemede % 20 kesinti yapılmıştı. Artık zafer kazanıldığına göre subay, memur ve hizmetlilerin yan ödemelerinden askerî ihtiyaçları gözetmek amacıyla kesinti yapılmasına gerek kalmamıştı. Kazanılan zaferin hemen ardından bu kesintilerin kaldırılması, sıkıntılı günlerin bittiğinin ilk müjdecisi olmuş; subay, memur ve hizmetlilerin zafer sevincini artırmıştı.

6 — **1922 yılı Beşinci Avans Kanunu** (484) : Millî Savunma, Askerî Fabrikalar ve Deniz Kuvvetleri için 8 milyon ve diğer daireler için 6 milyon lira olmak üzere, toplam olarak 14 milyon lira daha avans olarak verilmiştir.

---

(481) 21 Ağustos 1922 gün ve 250 sayılı Kanun

(482) 11 Eylül 1922 gün ve 260 sayılı Kanun

(483) 28 Şubat 1922 gün ve 198 sayılı Kanun

(484) 20 Eylül 1922 gün ve 266 sayılı Kanun

7 — **1922 yılı Altıncı Avans Kanunu** (485) : Zaferden sonra barış düzenine geçişi sağlayacak bütçe tedbirlerinin alınması amacıyla, Mudanya Mütarekesinin imzalandığı 11 Ekim 1922 günü, Altıncı Avans Kanunu çıkarılmıştır. Bu güne kadar çıkarılan avans kanunlarıyla 56 milyon liraya ulaşan harcama yetkisine 2 milyon liralık avans daha eklenmiş, fakat bu kez Millî Savunma ve diğer daireler şeklinde herhangi bir ayrım yapılmamıştır. Silâh bırakışması yürürlüğe girdiğine göre, bundan böyle askerî harcamalar yavaş yavaş kısıntıya uğrayacak, yerini savaş yaralarının sarılmasını öngören harcamalara terk edecektir.

Kurtuluş Savaşının en son malî kanunu olan Altıncı Avans Kanununun öteki önemli maddeleri şu şekilde özetlenebilir : Düşmandan kurtarılan yerlerde çeşitli dairelerin istihdam edeceği memur ve hizmetlilerin aylıkları ve diğer ödemeleri Bütçe Komisyonunca tespit edilecek fasıllara ve maddelere göre ödenecektir. 20 Nisan 1922 tarihli kanun gereğince, işgalden kurtarılan yerlerden sahiplerinin kaçması nedeniyle Hükümet tarafından yönetilen taşınmaz mallardan, harap olan veya hasılatı tamirine yetmiyenler satılmak ve bedelleri sahipleri adına emanet hesabına kaydolunmak suretiyle elden çıkarılacaktır. Ayrıca, aile fertlerinin sayısı ne olursa olsun, tümüne verilecek olan aile yolluğunun, memura verilecek yolluğun yarısını aşmaması hususu hükme bağlanmaktadır.

d) 1922 yılı Ek Ödenek Kanunları

Avans kanunları, 1920 yılı bütçesinde ödeneği bulunmayan yeni bir hizmet için veya 1920 yılı bütçesinde ödeneği bulunan hizmet için o ödenek miktarından fazla harcama yapılmasına imkân vermiyordu. Bunun sonucunda ek ödenek kanunları çıkarılması yoluna gidiliyor, Büyük Millet Meclisinin onayı alınıyordu. 1 Mart 1922 günü başlayan 1922 malî yılında, Kurtuluş Savaşını sonra erdiren ve dolayısıyla incelemelerimizin bitiş noktası olan Mudanya Mütarekesinin imzaladığı 11 Ekim 1922 gününe kadar çıkarılan ek ödenek kanunlarına kısaca bir göz atalım :

---

(485) 11 Ekim 1922 gün ve 269 sayılı Kanun

8 Nisan 1922 gün ve 211 sayılı Kanun : Özel bir görevle Ukrayna'ya gidecek olan heyetin yol masrafları ile zarurî giderlerine karşılık olarak Dışişleri Bakanlığı bütçesine özel fasıl açılmış ve 7.500 liralık ödenek konulmuştur.

25 Nisan 1922 gün ve 227 sayılı Kanun : Özel bir görevle Ukrayna'ya gidecek heyetin yol masrafları ve zarurî giderlerine karşılık olarak Dışişleri Bakanlığı bütçesindeki özel fasıla 7.500 liralık ödenek daha konulmuştur.

26 Temmuz 1922 gün ve 247 sayılı Kanun : Ekonomi Bakanlığı bütçesinin bulaşıcı hayvan hastalıkları maddesine 20.000 lira ve serum lâboratuvarı maddesine 10.000 lira olmak üzere toplam 30.000 lira ödenek eklenmiştir. Bu ödenekler, görülen hayvan salgın hastalıkları ile mücadeleyi hızlandırmak için konulmuştu.

9 Eylül 1922 gün ve 259 sayılı Kanun : Büyük zaferle kazanılan topraklarda sivil idarenin kurulması için gönderilecek memurlara ödenmek üzere, İçişleri Bakanlığı bütçesinin memur yollukları maddesine 30.000 lira ek ödenek verilmiştir.

VI — TEKÂLİFİ MİLLİYE UYGULAMALARI

Türk Ordusunun, 1921 yılı Temmuz'unda Kütahya - Eskişehir Muharebeleri sonucu bir çok şehir ve toprakları düşmana terk ederek Sakarya'nın doğusuna çekilmesi, büyük sarsıntılara yol açmıştı. Yunanlıların yeniden büyük bir taarruzun hazırlıklarına girmeleri üzerine, Anadolu'nun kaderini belirleyecek savunmanın her türlü sorumluluğunu omuzlarına alan Mustafa Kemal Paşa, kanun kuvvetinde emirler verme yetkisine sahip olarak, 5 Ağustos 1921 günü Başkomutan seçilmişti.

Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık Kanununun kabul edilmesinden iki gün sonra kanun kuvvetinde emirler verme yetkisini kullanmağa başlamıştı. 7 ve 8 Ağustos 1921 günleri çıkarılan Tekâlifi Milliye Emirleri uygulamalarına ve Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılmasında oynadığı büyük role ayrıntıları ile değinmiştik. Bu bölümde, Sakarya zaferinden sonraki büyük

hazırlık dönemindeki Tekâlifi Milliye uygulamalarını incelemeğe çalışacağız.

Hatırlanacağı üzere, Tekâlifi Milliye Emirlerinin ilki ile Tekâlifi Milliye Komisyonları kurulmuş; 2 nolu emirle, her evin bir kat çamaşır, bir çift çorap, bir çift çarık hazırlayarak teslim etmesi istenmişti. 3 No. lu emirle halkın ve tüccarın elinde bulunan giyim ve koşum eşyaları imaline yarar malların % 40 ını; 4 No. lu emirle mevcut tahıl, kuru sebze, kasaplık hayvan, şeker, yağ ve benzerî iaşe malları stoklarının % 40 ına el konuluyordu. 5 No. lu emirle halkın elindeki her çeşit taşıt aracıyla ayda bir defa olmak ve 100 kilometreyi geçmemek şartıyla orduya ait malzemeyi parasız taşıması isteniyordu. Tekâlifi Milliye Emirlerinin geniş halk kitlelerini ilgilendiren ve yaygın uygulamalara sahne olanlarını, ilk beş emir teşkil etmektedir.

Öteki Tekâlifi Milliye Emirlerine gelince; 6 No. lu emirle ülkeyi terketmiş olanların ordu ihtiyacına yarayacak mallarına el konuldu; 7 No. lu emirle halkın elinde bulunan silâh ve cephane istenildi; 8 No. lu emirle otomobil, kamyon ve telefonla ilgili malzemelerin % 40 ına, 10 No. lu emirle de halka bırakılmış olan taşıt araçlarının % 20 sine el konuldu. 9 No. lu emir, savaş araç ve gereçleri imal ve tamirinde yararlanılabilecek esnaf ve zanaatkârları görevlendirmekteydi.

Görülüyor ki, Tekâlifi Milliye Komisyonlarının kurulmasını öngören 1 No. lu emir dışta bırakılırsa, yalnızca 5 ve 9 No. lu emirler sürekli yükümlülükler getirmektedir. Öteki emirlerin yükümlülükleri bir defa da yerine getirilince yükümlülük ortadan kalkmaktadır. Sakarya zaferinden sonra, geçici yükümlülüklerini yerine getirmemiş olanlarla ve sürekli yükümlülüklerle ilgili olarak otuza yakın genel emirler yayınlamıştır. Bu genel emirler yeni yükümlülükler getirmemekte, 7 ve 8 Ağustos 1921 günleri Başkomutan tarafından çıkarılan on adet Tekâlifi Milliye Emirlerinin uygulanmalarına ışık tutacak açıklamaları ihtiva etmektedir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın görev ve yetkileri, Sakarya'dan sonra büyük zafere kadar 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922, 6 Mayıs 1922 günlerinde üçer ay uzatılmıştır.

a) Geçici Yükümlülüklerin İzlenmesi

Sakarya Zaferinden sonra, ordunun kısa süre içinde düzenlenip hazırlıklarını tamamlaması ve kesin sonuç alınabilecek büyük taarruza girişilmesi düşünülmüştü. Bu nedenle, Tekâlifi Milliyenin geçici yükümlülükleri üzerinde dikkatle durulmuş, ordu stoklarının artırılmasına gayret edilmişti.

Sakarya Meydan Muharebesi bittiği zaman; bir kısmı cephe gerisindeki menzil hatlarında depolanmış, bir kısmı cepheye ulaşmak üzere yolda ve bir kısmı da Tekâlifi Milliye Komisyonları tarafından toplanmış fakat yola çıkarılmamış durumda büyük bir iaşe malları stoku mevcuttu. Hasat mevsiminin içinde bulunulması, iaşe mallarına ilişkin Tekâlifi Milliye Emirlerinin uygulanmasını kolaylaştırıyordu. Hasat mevsimi sona erdiği zaman, ordu emrindeki iaşe malları stoku, orduyu uzun süre besleyecek çokluğa ulaşmıştı. Ulaşım kolları bu malları, Başkomutanlık Karargâhı tarafından tesbit edilen yerlere gece gündüz taşımaktaydı. Yapılan stoklamanın hacmi hakkında bir fikir vermek amacıyla; Batı Cephesi Komutanlığının, cephenin güney bölümünü tutan Birinci Ordu Komutanlığına gönderdiği 24 Ekim 1921 günlü emrin konumuzla ilgili yerlerini sunuyoruz : (486)

«1 — Batı Menzil Müfettişi Albay Kâzım Beyin ifadesine göre, güneyde 100.000 insan ve 30.000 hayvanın 8 aylık iaşesine yeterli tekâlifi milliye hasılâtı mevcuttur. Bunun bir buçuk aylığı Dinar mıntıkasında ve altı buçuk aylığı da geri mıntıkalarda olup, Dinar mıntıkasına taşınması gerekmektedir...

2 — Harekât sırasında, ilk günler için Dinar mıntıkasındaki bir buçuk aylık iaşe mallarına dayanabiliriz. Bu nedenle bu mallar şimdiden depolanacak ve bu iaşe malları tüketilinceye kadar, Konya hattından her gün 100 ton iaşe malının düzgün bir şekilde ulaştırılması sağlanacaktır.

4 — ... Niğde iaşe mallarının, özellikle arpasının Batı Cephesi Komutanlığı emrine ulaştırılması gereklidir...»

---

(486) Ali İhsan SABİS — Harp Hatıralarım — Cilt : 5, S : 96-97

Sakarya Meydan Muharebesinin bitiminden bir buçuk ay sonra, Batı Cephesi Komutanlığının yalnızca güney bölümünde 100.000 kişilik bir kuvveti ve 30.000 hayvanı sekiz ay besleyecek iaşe malları stoku yapılmıştır. Emirden de açıkça anlaşılabileceği gibi, ilçelerdeki Tekâlifi Milliye Komisyonlarının elinde yola çıkarılmağa hazır iaşe malları stokları vardır. Hergün 100 ton iaşe malı Konya üzerinden trenle cepheye ulaştırılabilecektir.

İtalyanların ve Fransızların, Sakarya Zaferinden sonra Akdeniz ve Güney Anadolu'da işgal ettikleri toprakları terketmeleri üzerine Türk egemenliği altına giren bu yerlerde de Tekâlifi Milliye Emirlerinin uygulanmasına başlanılmıştır. Çukurova bölgesi ürünlerinin Kurtuluş Savaşını desteklemeğe başlamasıyla ordu stoku malların hacminde hissedilir bir genişleme olmuştur. Çukurova'nın ürünlerinin Pozantı'dan sonra demiryolu ile Konya üzerinden Batı Cephesinin güney kanadına ulaştırılması; Batı Cephesi birliklerinin büyük taarruza kadar bir yıla yakın bir süre rahatlıkla iaşe edilmelerini mümkün kılmıştı.

1921 yılı sonlarına kadar, Tekâlifi Milliye Emirlerinin geçici yükümlülükleri tamamiyle yerine getirilmiş bulunuyordu. Bundan sonra, daha çok Türk egemenliğine yeni giren yerlerde uygulamalar sürdürülecektir.

b) Sürekli Yükümlülüklerin Uygulanması

Tekâlifi Milliye Emirlerinden yalnızca 5 ve 9 numaralı emirler sürekli yükümlülük getiriyordu. 5 Numaralı Tekâlifi Milliye Emri ile ordu ihtiyacı için evvelce alınan taşıt araçlarının dışında halkın elinde kalan her çeşit taşıyıcı araçla, ayda bir defa olmak ve yüz kilometreyi geçmemek şartı ile orduya ait malzeme parasız taşınacaktı. 9 Numaralı Tekâlifi Milliye Emri ile de demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafı ve imalâthaneleriyle bunların yapım güçleri tespit edildi; kasatura, kılıç, eyer ve diğer askerî malzeme yapabilecek ve onarabilecek zanaatkârlar arandı, bulundu ve tümü askerî malzeme yapım ve onarımı ile görevlendirildi.

Askerî malzeme yapım ve onarımı ile görevlendirilenlere, günün koşullarına göre geçimlerine yetecek ücret ödendiğinden, yükümlülükleri verilen görevden başka işle uğraşmama yükümlülüğü şekline dönüşmüştü. Başka bir deyişle, belirli ücret seviyesinde zorunlu çalışma diye tanımlıyabileceğimiz bu sürekli yükümlülük, Kurtuluş Savaşının sonuna kadar sürdürülecektir.

Tekâlifi Milliye Emirleri ile halktan ve tüccardan alınacak iaşe malları ve malzemenin, ordunun ihtiyaç yerlerine ulaştırılması gerekmekteydi. Ancak, ordunun bütün Anadolu'dan toplanacak mal ve malzemeyi taşıyacak ulaştırma araçları ve birlikleri mevcut değildi. Beş Numaralı Tekâlifi Milliye Emri, bu büyük sorunu çözebilmek amacıyla çıkarılmıştı.

Hatırlanacağı gibi, Beş Numaralı Emire göre, halk, ordu ihtiyacı için daha önce alınan taşıt araçlarının dışında, elinde kalan her türlü taşıt aracıyla ayda bir defa olmak ve yüz kilometreyi geçmemek şartıyla orduya ait malzemeyi istenen yere kadar taşıyacaktı. Kimseye ücret ödenmiyecek, taşıma hizmeti parasız yürütülecekti. Her türlü taşıt aracı deyimi ile o günlerin belli başlı taşıt aracı olan at arabası, yaylı, öküz arabası, kağnı, at, eşek, katır ve deve gibi kara; motor ve taka gibi deniz taşıtları ifade edilmişti.

Sakarya Zaferi kazanıldıktan sonra, ordunun derlenip hazırlıklarını kısa sürede tamamlaması ve kış yaklaşmadan genel taarruza geçilmesi düşünülmüştü. Bu nedenle gerek deniz ve gerek kara ulaşım kolları hızlarını azaltmaksızın hummalı faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Demiryolu, Konya üzerinden Afyon'a, Ankara üzerinden Eskişehir'e doğru iki kesik hat şeklinde cephelere uzanıyordu. Bu hatlara kadar her türlü taşıma kara taşıt araçları ile yapılmak zorundaydı.

Kara ulaşım kolları, 1921 yılı sonlarına doğru seyrekleşmeğe, yükümlülük hafiflemeğe başlamıştı. Zira, Tekâlifi Milliye Emirleri ile halktan ve tücardan alınan iaşe malları ve malzemeler ordunun ihtiyaç yerlerine büyük ölçüde ulaştırılmış bulunuyordu. Taarruz ertelendiğinden ordu kışı bulunduğu cepheleri tutarak geçirecekti. Bir yer değiştirme, bir ileri yürüyüş söz konusu değildi. Halkın taşıma yükümlülüğü uyarınca yaptığı taşıma-

larla, Tekâlifi Milliye Komisyonlarının topladıkları bütün ordu ihtiyacı mallar ve malzeme cephe gerisindeki menzil hattında depolanmış bulunuyordu. Artık, yalnızca günlük iaşenin gerektirdiği taşımaya ihtiyaç vardı. Bu arada, Kars ve Erzurum'dan öküzlere çektirilerek getirilen ağır toplar, iki aylık bir yolculuktan sonra, Batı Cephesi Komutanlığına ulaştırılabilmişti.

Taşıma işlerinin hafiflemesine rağmen, Tekâlifi Milliye Komisyonları kendi bölgelerindeki ulaşım kollarının düzenini korumağa çalışıyorlar, gerektiğinde derhal göreve çağrılabilmeleri için her türlü tedbiri alıyorlardı. Bazan deneme çağrıları yapılarak, ulaşım yükümlülerinin eğitilmesi yoluna gidiliyor, tespit edilen aksaklıklar gideriliyordu. Cepheye ve menzil hattına yakın bölgelerde de zaman zaman deneme çağrılarına başvurularak, yükümlülerin her an göreve hazır olmaları sağlanıyordu. Cephede bulunan bir kurmay subayımızdan, ulaşım kollarının deneme çağrısına ait bir anıyı dinliyelim : (487)

«Bize ayrılan bölgede 300 kağnı tesbit ettik. Bunları muharebe esnasında derhal tanzim edebilmek için bir deneme çağrısı yaptık. Tebliğimizden 24 saat sonra 250 kağnı gelmiş bulunuyordu. Bazıları, öküzleri olmadığından kağnılara ineklerini koşmuşlardı. Kağnıları getirenlerin bir kısmı çocuk ve ihtiyar, çoğu da kadınlardı. Tümen komutanı, düzlükte sıralanan bunları teftiş ederken, uzun övendireleriyle sevgili hayvanlarının başlarında dizilen kadınlara, erkeklerinin niçin gelmediklerini sordu. Bu zahmetli işde çok yorulacaklarını, hattâ dayanamıyacaklarını söyledi. Kadınların verdikleri cevap şuydu :

— Erkeklerimiz askerdedir. Emrinize biz geldik. Böyle bir günde bize bu kadarcık iş düşmesin mi?

Halbuki bunların çoğu, harab olmuş köylerinde çocuklarını komşularına teslim etmişlerdi.»

Anadolu'nun öteki yerlerindeki ulaşım faaliyetlerinin yoğunluğunu kaybetmesine karşılık; Karadeniz kıyılarındaki deniz ula-

---

(487) Cevdet Kerim İncedayı anlatıyor (Ş. S. Aydemir — Tek Adam — Cilt : 2, S : 535)

şımı ile İnebolu - Ankara ve Samsun - Ankara kara ulaşımı aynı tempo ile devam etmekteydi.

On Numaralı Tekâlifi Milliye Emri ile halka bırakılmış olan taşıt araçlarına da el atılmış, dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla kağnıların bütün teçhizat ve hayvanları ile binek ve top çekebilecek hayvanlar, at, katır, eşek ve develerin % 20 sine el konulmuştu. El konulan taşıt araçları ordu emrine verilmiş, genel seferberliğin ilânı ile silâh altına alınanlardan cephedeki çarpışmalarda beden yapıları itibariyle yararlı olamıyacakları anlaşılanlardan ulaştırma birlikleri kurulmuştu. Bu birliklerin mevcutları arttıkça, halkın taşıma yükümlülüğüne olan ihtiyaç o oranda azalmaktaydı.

Batı Cephesindeki birlikler, kışı bulundukları mevzilerde geçirmeğe başladıklarında, menzil depolamaları büyük ölçüde tamamlanmış bulunuyordu. Ordu elindeki taşıtlar arasına Fransızlardan alınan kamyonlar da katılmış, böylece mevcut ulaştırma birlikleri arasına daha hızlı taşıma yapabilen modern taşıtlar da girmişti.

1922 yılı ilkbaharında, halkın taşıma yükümlülüğü vergi haline dönüştürüldü. Sakarya'da karşılıklı tüketme savaşını kazanmamızda en büyük payı olan Tekâlifi Milliye Emirleri, zamanla önemini kaybetmeğe başlamıştı. Geçici yükümlülükler yerine getirilmiş, ulaşım yükümlülüğüne ihtiyaç azalmıştı. Mütareke teklifleri sonunda kesin sonucun silâh gücü ile alınacağı anlaşılınca derhal taarruz hazırlıklarına girişilmiş, bu arada gelir artırıcı kanunların çıkarılmasına hız verilmişti. 18 Nisan 1922 gün ve 223 sayılı Askerî Ulaştırma Yükümlülüğü Kanunu ile ulaşım yükümlülüğü bazı değişikliklerle vergiye dönüşüyordu. Aynı kanunun 12 inci maddesinde yer alan «Bu kanun dışında hiç kimse parasız ulaştırma yapmağa zorlanamaz ve aykırı davranışlarda bulunanlar vatana ihanet etmiş sayılarak yargılanırlar» hükmü ile taşıma yükümlülüğü kaldırılmış oluyordu.

VII — EKONOMİK VE SOSYAL TEDBİRLER

Sakarya Zaferinin hemen ardından genel seferberliğin ilân edilmesi ve büyük taarruz hazırlıklarına girişilmesi, Anadolu

ekonomisini yeniden dar boğazlara yaklaştırmıştı. Büyük oranda tarıma dayalı ekonomiden, bu kez askerlik çağından yaşlılık dönemine kadar tüm erkek işgücü çekiliyor, silâh altına alınıyordu. Tarımdan çekilen bu işgücünün boşluğunun doldurulması gerekliydi. Üretimden tüketime geçecek olan bu erkek işgücü noksanlığının üretimde meydana getireceği azalış önlenmeli, bunun için bazı ekonomik tedbirler alınmalıydı.

Büyük taarruz hazırlıklarının bir diğer şanssızlığı da, Anadolu'nun en zengin topraklarının düşman işgali altında oluşuyordu.

a) Ekonomik Tedbirler

Anadolu ekonomisinin tarıma dayalı olmasından ötürü, alınan ekonomik tedbirler de tarıma dönük olmak zorundaydı. Çözüm bekleyen en büyük problem de, genel seferberliğin ilânıyla silâh altına alınacak olan erkek işgücünün tarımdan çekilmiş olmasının, üretimde düşüklüğe sebebiyet vermesini önlemekti. Bu amaçla hazırlanan bir tüzük, genel seferberlik uygulamalarının hız kazandığı bir sırada, Sakarya Zaferinden bir ay sonra yürürlüğe konuldu.

«Tarım Yükümlülüğü Kanununun Uygulanma Şekline İlişkin Tüzük» (488), yirmi bir maddeden oluşmakta ve genel seferberlik ile tarım seferberliğinin bağdaştırılmasına çalışıldığı açıkça sezilmektedir. Büyük taarruz hazırlığı döneminde uygulanan en önemli tedbirlerden birisi olan söz konusu tüzüğün ana hatları şöylece özetlenebilir :

Her il ve ilçede vali ve kaymakamın başkanlığı altında askerlik dairesi başkanı, tarım fen memuru, jandarma komutanı, tarımla uğraşanlar tarafından seçilen iki üyeden meydana gelen bir «Tarım Yükümlülüğü Kurulu» kurulmaktadır. Bu kurul haftada en az bir kere toplanıp tüzükte belirtilen görevleri yerine getirmek zorundadır. (Tüzük Madde : 1 ve 2)

---

(488) 9 Ekim 1921 gün ve 1116 sayılı Kararnameye ek «Mükellefiyeti Ziraîye Kanununun Sureti Tatbikine Dair Nizamname»

Her mahalle ve köydeki «İhtiyar Heyetleri» aracılığıyla her evin hayvan, arazi, tarım araç ve gereçleri ile tohumluk miktarları dikkatlice tespit edilecek ve bir deftere kaydolunacaktır. Tarım Yükümlülüğü Kurulları bu işleri tüzüğün yayınlandığı tarihten itibaren bir hafta içinde tamamlıyacaklardır (Md. 3).

Her çift hayvan başına, sahibi, yazlık ve kışlık olmak üzere en az kırk dönüm araziyi ekmekle yükümlüdür. Mahalle ve köy ihtiyar heyetleri, her ay defterde kayıtlı olanların ne cins, ne miktar tohumla ekim yaptıklarını veya nadas ettiğini Tarım Yükümlülüğü Kuruluna bildirecektir. (Md. 4 ve 5)

Askerde bulunanlar ile dul ve yetimlere ait toprakların boş kalmamasını sağlamak ve asker aileleri ile dul ve yetimlere yardımcı olmak amacıyla mahalle ve köy ihtiyar heyetlerine bazı görevler yüklenmiştir. Bu heyetler, haftada bir gün halkın imece usulüyle asker aileleri ile dul ve yetimlere ait arazinin ekimi, hasadı ve harmanı gibi işlerde çalıştırılmasını sağlıyacaklardır. Ziraat Bankası şubeleri de depolarındaki tarım araç ve gereçlerini bir düzen içinde çiftçilerin faydalanmalarına ayıracaktır. (Md. 6 ve 7)

«Tarım Yükümlülüğü Kanununun Uygulanma Şekline ilişkin Tüzük», tarım yükümlülüğüne tabi bulunanların askerliklerini ertelemek suretiyle, üretim düşüklüğüne engel olmak yolunu seçmiştir. Genellikle her yüz dönümün bir kişi tarafından ekilip biçilebileceği varsayımı ile hareket edilmiştir. Bu duruma göre, çiftçiliği sanat edinmiş olanlardan iki yüz dönüm araziyi işletenlerin kendileri ile birlikte iki işçisinin, iki yüz dönümden fazla arazi işletenlerin her fazla yüz dönüm için bir işçisinin daha askerlik hizmetleri ertelenmektedir. Traktör kullanarak ekimde bulunanların ayrıca iki makinistinin; iki yüz koyun veya keçisi ile elli adet sığırı olanların kendileri ile birer çobanının askerlik hizmetleri ertelenecektir. (Md. 8, 9 ve 11)

Arazi sahibi olmamakla beraber, tarımla ilgili bazı meslek sahiplerinin askerliklerinin de ertelenmesi öngörülmüştür. Bunlar, her beş yüz dönüm kışlık, her iki yüz dönüm yazlık ekim yerleri ile her yüz yirmi dönüm bağ ve bahçeyi her türlü zarardan korumakla görevli bekçiler; her ilçede ikisi demirci ve ikisi

marangoz olmak üzere mahallî belediyelerin takdir edeceği fiyat üzerinden tarım araç ve gereçlerini imal ve tamir edecek olan esnaftır. Ayrıca, orak ve harman makinelerini işleten makinistlerin hasat ve harman işlerinin devam ettiği altı ay için askerlik dışı bırakılmaları kabul edilmektedir. (Md. 12, 13 ve 14)

Kanımızca, söz konusu tüzüğün en önemli maddesi, tarımla uğraşmayan sermaye sahiplerini ekime zorlayan onuncu maddesi olmaktadır. Bu madde uyarınca, resmî olarak kurulmuş her türlü imtiyazlı ve imtiyazsız şirketler ile müessese ve derneklerden beş bin lira sermayesi olanlar yüz dönüm ve daha fazla sermayesi olanlar ayrıca her fazla bin lira için on dönüm araziye tahıl ekmek veya ektirmekle yükümlü tutulmaktadır. Böylece sermayenin boş durdurulmayarak tarımda kullanılması sağlanmış olmaktadır.

Uygulamanın devamlı izlenmesi ile Tarım Yükümlülüğü Kurulu başkan ve üyeleri görevlendiriliyordu. Bunlar sıra ile en az ayda bir kere tarım yükümlülüğü işlerini incelemek ve düzenlemek için bölgelerindeki köyleri dolaşacaklardı. Tarım yükümlülüğüne ilişkin konularda birlik ve beraberliği sağlamak, Devlet daireleri arasında işbirliğini gerçekleştirmek için Ekonomi Bakanının başkanlığında Millî Savunma ve İçişleri Bakanlıklarının müsteşarları, Tarım Genel Müdürü ve Ekonomi Bakanının seçeceği tanınmış iki tarımcıdan oluşan bir Merkez Kurulu kuruluyordu. Ayrıca, ihtiyar heyetlerini dinlemiyen, işinde çalışmıyan, haftada bir kere asker aileleri ile dul ve yetimlerin işlerine bakmayanlar için sert cezalar getirilmişti. (Md. 16, 17 ve 19)

Genel seferberlik ve tarım yükümlülüğü uygulamaları birlikte yürütüldüğünden, başarı oranı çok yüksek düzeye ulaşmıştı. Silâh altına alınanlarla ordu mevcudu iyice yükselmişti. Yaklaşan bahar ve hasat mevsimi gözönünde tutularak, henüz silâh altına alınmamış olanlardan tarımsal üretimde kalmalarında yarar umulanların askerliklerinin ertelenmesine karar verildi. Söz konusu tüzüğün 8, 11 ve 14 üncü maddelerine yapılan eklemelerle, tarımla uğraşıp ta henüz silâh altına alınmamış olanlardan iki yüz dönüm ekimde bulunanların kendileri ile birer işçisinin, iki yüz dönümden fazla ekimde bulunanlara fazla her iki yüz dönüm

için bir işçisinin; her iki yüz elli koyun veya keçi veya her elli adet sığır veya beygir veya deve sürüsü olanların kendileriyle birer çobanlarının askerlik hizmetleri erteleniyordu (489).

Bu arada, Tarım Yükümlülüğü Kanununun Uygulama Şekline İlişkin Tüzük'ün 10 uncu maddesinin alanı genişletilerek, bütün tüccarlar ve servet sahipleri ticaret odalarında kayıtlı derecelerine veya gelir vergisi miktarlarına veya tarım yükümlülüğü kurullarının takdirine göre üç sınıfa ayrılacak ve birinci sınıfa kırk, ikinci sınıfa yirmi, üçüncü sınıfa on dönüm ekim yaptırılacaktı. Özel şirketler de sermayelerine göre aynı şekilde ekim yükümlüsü sayılmaktaydı. Bu yükümlülerden toprağı olmayanlar, Tarım Yükümlülüğü Kurullarının yardımıyla asker aileleriyle dul ve yetimlerin ihtiyaçlarından fazla olan araziyi kiralayacaklardı.

Daha sonra, Maliye Bakanlığının para ve kıymet nakli ile diğer nakde ilişkin hizmetlerini yapan ve yüklendiği işler açısından resmî bir banka gibi hizmetler yürüten Osmanlı Bankası şubeleri; Maliye Bakanlığının 22 Kasım 1921 tarihli ve Muamelâtı Nakdiye Müdüriyetinin 236/18389 sayılı yazısı üzerine tarım yükümlülüğü dışında tutulmuştur (490).

Ordunun cephe ve cephe gerisinde bulunan bütün çelimsiz hayvanları ile Millî Savunma Bakanlığınca kullanılmasında fayda umulmayan ülke içindeki ulaşım merkezlerindeki hayvanların ve fazla kağnıların parasız olarak muhtaç çiftçilere verilmesi kararlaştırılmış; düşman işgalinden zarar görmüş yerlerdeki muhtaç çiftçilere öncelik tanınması hükme bağlanmıştır (491). Bu uygulama ile de tarımdan çekilen bazı hayvan ve taşıt araçları yeniden tarıma dönmüş oluyor, tarımdaki boşluklar bir dereceyekadar dolduruluyordu.

Büyük taarruza hazırlık döneminde, genel seferberlik uygumasının tarım alanında yarattığı erkek işgücü açığının, hapishanelerde bulunan mahkûmlardan yararlanmak suretiyle kapatılması düşünülmüştü. Daha önce tutuklu ve hükümlü bulunan-

(489) 10 Ocak 1922 gün ve 1298 sayılı Kararname

(490) 17 Ocak 1922 gün ve 1322 sayılı Kararname

(491) 5 Ocak 1922 gün ve 178 sayılı Kanun

lardan bir kısmının silâh altına alınması öngörülmüş (492); bunlardan çarpışmalarda yararlık gösterenlerin mahkûmiyetlerinin affedilmesi karara bağlanmıştı (493). Bu kez, daha ağır suçtan mahkûm olmalarından dolayı silâh altına alınamıyanlardan, tarımda işgücü olarak yararlanma yolu seçiliyordu. 1922 ilkbaharında başlayan uygulama, büyük taarruz günleri ve hasat mevsimi yaklaştıkça aşamalı olarak genişletilmişti.

26 Nisan 1922 günü çıkarılan ilk kararnamede şöyle denilmekteydi : (494)

«Cinayetten mahkûm kişilerden ceza sürelerinin bitmesine üç ay kalmış olanların serbest bırakılarak tarımla uğraşmalarının uygun olacağının İçişleri Bakanlığınca bildirilmesine ve gerçekte ülkenin durum ve tarım ihtiyaçları gözönünde tutulduğunda teklifin yerinde bulunmasına dayanılarak; cinayetten mahkûm olanların tarımla uğraşmakta olduğunun ve ekim yapacak araziye sahip bulunduğunun mahallî idare meclislerince bir tutanakla tasdik edilmesi halinde, tarım mevsiminde bir ayı aşmayacak şekilde sağlam teminata bağlanarak savcılıklarca salıverilmeleri...»

Kararnameye göre, cinayetten mahkûm olup ta ceza sürelerinin bitmesine üç ay kalmış olanların tarım mevsiminde sağlam teminat karşılığı salıverilmeleri gerekmektedir. Ancak, bu mahkûmların esas mesleklerinin tarımcılık olması ve ekim yapılabilecek araziye sahip olmaları şartı aranmaktadır.

Kolayca tahmin edilebileceği gibi, kararnamede belirtilen nitelikleri taşıyan mahkûm sayısı fazla değildi. Hasat mevsimi yaklaşırken uygulamanın genişletilmesinin yararlı olacağı anlaşılmıştı. Haziran ayının ikinci yarısında çıkarılan bir kararname ile cinayetten mahkûm olanlardan esas mesleği tarımcılık olan ve ekili arazisi bulunan kişilerin hasat zamanı üç ay süre ile geçici olarak salıverilmeleri kararlaştırıldı (495). Hasat mevsimine girildiği ve büyük taarruzun artık bir gün meselesi olduğu bir sı-

(492) 15 Haziran 1920 gün ve 41 sayılı Kararname
(493) 14 Temmuz 1921 gün ve 135 sayılı Kanun
(494) 26 Nisan 1922 gün ve 1525 sayılı Kararname
(495) 21 Haziran 1922 gün ve 1631 sayılı Kararname

rada, İstiklâl Mahkemelerince ağır cezaya çarptırılanlar da bu kararnamenin kapsamına alınarak, üç ay süre ile geçici olarak salıverildiler (496).

Bu şekilde tarımla uğraşan ve arazi sahibi bulunan mahkûmlardan hasat mevsiminde yararlanılması, hiç kuşkusuz tarımsal üretimi olumlu yönde etkilemişti. Tarımsal üretime o günlerde verilen önemi belirtmek için, büyük taarruza bir gün kala çıkarılan son kanunun «Türkiye Sınırları İçinde Açılmış ve Açılacak Bölge Tarım Okullarının Ziraat Bankası Tarafından Yönetilmesine İlişkin Kanun» adını taşıdığına değinelim (497)

19 Mayıs 1919 Türkiye'sinin koşullarını incelerken, Anadolu'nun bir takım ülkesi olmasına rağmen tarım ürünleri yönünden kendi kendine yeterli olamadığını ayrıntılarıyla belirtmeğe çalışmıştık. Büyük taarruz hazırlıkları yoğun bir şekilde yürütülürken, yazın yapılacak taarruzun hasat mevsiminden önce olması halinde sıkıntı çekileceğinden korkulmuş, genel seferberlikle silâh altına alınanların zaten kendi kendine yeterli olmaktan uzak olan Anadolu tarımının üretimini azaltacağından endişe edilmişti. Dışardan yapılan ithalatı teşvik ederek, tahıl unları stoklarının artırılması yoluna gidildi. İzmit ve Karadeniz limanlarından ithal edilecek ikinci ve üçüncü sınıf buğday unları ile mısır ve mısır unlarından alınmakta olan gümrük vergileri 1920 yılı seviyesine indirildi (498)

Bazı malların gümrük vergilerinin kaldırılması yoluyla tarımsal üretimin arttırılmasına çalışıldığına da tanık olmaktayız. Örneğin, Anadolu'nun başlıca ipek böceği tohumu merkezi olan İstanbul ve Bursa düşman işgali altındadır ve bu durum Anadolu'nun öteki yerlerindeki ipek üretimini olumsuz yönde etkilemektedir. İstanbul ve Bursa bölgelerinden yapılacak kaçak ipek böceği (499) ithalâtını teşvik etmek için, bu bölgelerden yapılacak

---

(496) 1 Ağustos 1922 gün ve 1731 sayılı Kararname

(497) 24 Ağustos 1922 gün ve 254 sayılı Kanun

(498) 26 Şubat 1922 gün ve 195 sayılı Kanun

(499) İtilâf devletlerinin işgali altında bulunan İstanbul ve Yunan işgalindeki Bursa ile normal ticaret söz konusu değildi.

ipek böceği ithalâtının 1922 yılına has olmak üzere her türlü gümrük vergisinden muaf tutulacağı ilân edilmiştir. (500).

Öte yandan, Ankara Andlaşması sonunda Adana bölgesini Fransızlar boşaltmışlar, Çukurova'daki bereketli topraklar savaş ekonomisinin emrine girmişti. Ne var ki, uzun süren işgal ve çarpışmalar nedeniyle pamuk üretimi düşmüş, elde yeterli miktarda pamuk tohumu kalmamıştı. Bunun üzerine, toptan ithal edilecek pamuk tohumlarının yalnızca 1922 yılı için gümrük vergilerinden muaf tutulması kararlaştırılmıştır (501).

Büyük taarruza hazırlık döneminde, Anadolu'nun kıt döviz olanaklarının büyük çoğunluğu yabancı ülkelerden, özellikle İtalya ve Fransa'dan silâh satın alınmasında kullanılmaktaydı. O günlerde, dış ticarette döviz olarak her zaman kabul gören kıymetli madenlerin başında altın ve gümüş gelmekteydi. Yurt dışına altın ve gümüş çıkarılmasını önlemek amacıyla bir kararname yayınlanmıştır. Kararnameye göre (502), Maliye Bakanlığının izni olmaksızın sikke veya külçe veya mamul madde şeklindeki altın ve gümüşün Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin egemenliği ve yönetimi altında bulunan yerler dışına çıkarılması veya deniz yoluyla bir iskeleden diğer bir iskeleye taşınması, devamlı kullanılan kişisel ziynet eşyaları hariç olmak üzere, yasaklanmıştır. Kaçak olarak yakalanan altın ve gümüşe el konulmakla beraber, ilgililere üç aydan iki yıla kadar hapis cezası hükmolunacaktır.

Son olarak, Anadolu'da yeni kurulan Türk yönetimi güçlendikçe, parasının dış değerinin de yükselme gösterdiğine değinmek istiyoruz. Büyük hazırlık döneminde, Sakarya zaferinin etkisiyle Anadolu Hükûmetinin dış itibarı yükselmiş, Ankara önemli bir siyasî merkez olmuştu. 26 Ağustos 1922 günü başlayan büyük Türk taarruzu geliştikçe ve Yunanlıların yenilgi haberleri uluslararası piyasalara ulaştıkça, Türk parasının değerinde hızlı bir artış görülmüştür. İstanbul piyasasında ise Türk parasının değeri yükselirken, Yunan ve İngiliz paraları değerlerini yitirme-

(500) 8 Mart 1922 gün ve 1455 sayılı Kararname
(501) 8 Mart 1922 gün ve 1457 sayılı Kararname
(502) 17 Ocak 1922 gün ve 1324 sayılı Kararname

ğe başlamışlardır. Büyük taarruzun dördüncü gününde 30 Ağustos günü kazanılan Başkomutanlık Meydan Muharebesindeki Türk zaferine ilişkin haberler henüz İstanbul'a ulaşmamışken, aynı gün çıkan bir İstanbul gazetesinin, Millî Mücadeleye karşı olmakla ün yapan ve bu konuda vatana ihanet örnekleri veren «Peyam-ı Sabah» gazetesinin haberlerine bir göz atalım. Gazetenin başyazısında, «Kanımızca, bu milletin (Türk milleti kastediliyor) varlığı ile böyle oynamak en büyük hatadır. Biz, uzağı görebilseydik bu anlaşmazlığı siyasetle çoktan çözerdik» denilerek taarruz küçümsenmekte, buna karşılık aynı gazetenin piyasa haberlerine ilişkin sütunlarında şu haber yer almaktadır :

«Drahmi fiyatı oldukça düşmüştür. Önceki gün Yunan parasının fiyatı 75 kuruş etrafında dolaşmakta iken, dün 65'e kadar düşmüştür. İngiliz lirasının fiyatı da önceki gün 765 kuruşken dün 740 kuruş etrafında dolaşmıştır. Anadolu'da Kuvayi Milliye'nin (düzenli ordumuza halâ çete gözüyle bakılmaktadır) taarruzu geliştiği taktirde, Yunan kambiyosunun tekerlenme suretiyle düşmesine ve Osmanlı parasının yükselmesine borsacılar çevresinde muhakkak nazarıyla bakılmaktadır.»

b) Sosyal Tedbirler

Büyük hazırlık döneminde sosyal amaçlı tedbirlere başvurulurken, sağlanacak yararların sosyal yönü kadar ekonomik yönünün olması üzerinde de durulmuştur. Sosyal yardım amacı ağırlık taşımakla beraber, yapılacak yardımlarla dolaylı olarak üretimin artırılması, hiç olmazsa yardım yapılanların kendi tüketimlerine yetecek kadar üretimde bulunmaları sağlanmak istenmiştir.

Sakarya zaferinden sonra, ordunun kısa bir sürede hazırlanıp derlenmesi ve büyük taarruza girişilmesi düşünüldüğü günlerde; şimdiye kadar düşman işgalinden kurtarılan ve büyük taarruzla kurtarılacak yerler halkına yardım için bir kanun çıkarılmıştır. Büyük taarruzun 1922 yılı yazına ertelenmesi üzerine, kanun Fransız ve İtalyanların terk ettiği yerlerde uygulanmaya başlanmış; 26 Ağustos 1922 günü başlayan büyük taarruzla düşman denize döküldükten sonra da, Yunanlıların kaçarken yakıp

yıktıkları Batı Anadolu ve Ege'de geniş çapta uygulanmıştır. «Düşmandan Kurtarılan ve Kurtarılacak Olan Yerler Halkına Yardım Hakkında Kanun» adını taşıyan (503) kanunun temel hükümleri şöyle özetlenebilir : Kurtarılan ve kurtarılacak olan yerlerde düşman tarafından yıkılan, yağma edilen ve savaştan zarar gören kasaba, köy ve çiftliklerin bina, arazi, gelir, hayvanlar ve aşar vergileri borçları bir yıl ertelenmekte, bu yerler çiftçilerinin Ziraat Bankasına olan borçları ise faizsiz olarak iki yıl geri bırakılmaktadır. Bu şekilde, düşman işgalinden kurtarılan ve kurtarılacak olan yerler halkı vergi ve banka borcu endişesinden uzak kalacaktı.

Ayrıca, söz konusu yerler halkından fakir ve darlık içinde olduğu anlaşılanlara parasız olarak yemeklik ve tohumluk hububat verilecekti. Bunun için Maliye Bakanlığı bütçesinde açılan özel fasla 500.000 lira ödenek konulmuştu. Evleri yıkılanlara, ormandan kesecekleri ağaç ve keresteler parasız olarak verilecekti. İhtiyaç sahiplerine parasız taşıt aracı ve hayvan dağıtılabilmesi için Maliye Bakanlığı bütçesinde yeniden açılan özel bir fasla 500.000 lira; bu yerlerdeki yardıma muhtaç çiftçilere üç yılda ve üç eşit taksitte gerek aynen (tahıl olarak) gerek nakten tahsil olunmak üzere tohumluk dağıtılması amacıyla Maliye Bakanlığı bütçesinde yeniden açılan özel bir fasla 500.000 lira olmak üzere 1.000.000 lira ödenek konulmuştu. Toplam 1.500.000 liralık bu ödenekler cari yıl içinde harcanamadığı takdirde, arta kalanı yeni malî yıl içinde harcanabilecekti. Ne yazık ki, büyük zaferden sonra Yunanlıların kaçarken yakıp yıktıkları şehir, kasaba ve köylerin savaş yaralarının kapanabilmesi için, yıllar boyu milyonlarca lira harcanması gerekecekti.

Fransızlarla yapılan kanlı ve uzun çarpışmalar sonucu Gaziantep harap olmuş, halk göç etmişti. Fransızlar, Gaziantep ve dolaylarını Türk egemenliğine terk edince, buradan evvelce göçmüş olan halkın yeniden yerleştirilmesi ve evlerin barınabilir hale getirilmesi gerekiyordu. Çıkarılan bir kanunla (504), Gaziantep ve köylerine yeniden yerleştirileceklerin götürülme, yer-

(503) 31 Ekim 1921 gün ve 161 sayılı Kanun
(504) 8 Aralık 1921 gün ve 169 sayılı Kanun

leştirilme, yetimlerin bakımı işlerinde harcanmak üzere göçmenler bütçesinin 180 inci faslının 4 üncü yerleştirme maddesine 20.000, 7 inci iaşe maddesine 20.000, 8 inci götürülme maddesine 20.000 ve 14 üncü öksüz yurtları ve sosyal yardım kurumları maddesine 20.000 olmak üzere toplam 80.000 lira ek ödenek verilmiştir. Bundan başka, göçmenler bütçesinde yeniden açılan özel fasla, malî güçleri evlerinin onarımına elverişli olmayanlara yardım yapılması amacıyla 40.000 lira ödenek verilmiştir.

VIII — ORDUNUN BÜYÜK TAARRUZA HAZIRLANIŞI

Sakarya zaferinin hemen ardından genel seferberlik ilân edilmiş, ordunun noksanlarının giderilmesine hızla başlanılmıştı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, üç dört haftalık bir hazırlıktan sonra genel taarruza geçmeyi düşünüyordu. Ordunun morali yüksekken ve halk Tekâlifi Milliye Emirleri ile bütün gücünü savaşa hasretmişken, yapılacak bir genel taarruzla, moral yönünden çökmüş Yunan ordusunun bozguna uğratılması plânlanıyordu.

Fakat, Sakarya'da kazanılan zaferin bedeli oldukça ağır ödenmişti. Çok sayıda subay ve er kayıpları bir yana, kaynağı Anadolu dışında olan cephane stokları erimiş, topçu cephanesi hemen hemen hiç kalmamıştı. Bununla beraber hazırlıkların kısa zamanda tamamlanacağı umuluyor, kış bastırmadan genel bir taarruzun gerçekleştirilebileceğine inanılıyordu.

Bu bölümde, taarruzun yaza ertelenmesinin nedenleri üzerinde durarak, Sakarya Muharebesinin başladığı günlerden bir yıl sonra gerçekleştirilecek olan genel taarruza kadar geçen süre içinde ordunun hazırlanmasını özetlemeğe çalışacağız.

a) Sonbahar Taarruzunun Ertelenme Nedenleri

Sakarya zaferi sonunda, düşmanı Anadolu'dan tamamen kovabilmek için, en az onun gücüne yakın bir güce sahip olmak gerektiği iyice anlaşılmıştı. Bu, Sakarya'ya katılan Batı Cephesi birliklerinin savaşçı ve silâh gücünün iki katı bir kuvvet demekti. Genel seferberliğin ilânı ile savaşçı sayısının artırılmasına başlanılmıştı. Yeniden silâh altına alınanlarla bir yandan birlik-

lerin Sakarya kayıpları gideriliyor, bir yandan da kadro boşlukları doldurulmağa çalışılıyordu. Savaşçı sayısı artırılırken karşılaşılan en önemli güçlük, erlerin kısa sürede eğitilmesi zorunluğu idi.

Ancak, ordunun silâh gücünü artırmak şöyle dursun, Sakarya'daki cephe tüketiminin stoklarda yarattığı boşluklar bile doldurulamıyordu. Anadolu'da bir tek silâh ve cephane fabrikasının mevcut olmayışı yüzünden, ordunun silâh gücünün artırılması dış pazarlara bağlı kalıyordu. Kısa zamanda hem Sakarya'daki tüketimi karşılamak, hem de yeni silâh altına alınanları silâhlandırmak mümkün olamıyordu.

Sakarya'dan sonra bir aylık bir hazırlık yapılarak kesin sonuçlu bir taarruz yapılması, Hükûmet tarafından da isteniyordu. Ancak, ordunun güçlendirilmesi konusunda, savaşçı sayısının artırılmasından başka bir şey yapılamıyordu. Anadolu elinden geleni, insanını, hayvanını, yiyeceğini, giyeceğini olanaklar ölçüsünde veriyor; veremediği silâh, cephane ve teçhizat çözümlenmesi güç bir problem olarak ortada kalıyordu. Sakarya üzerinden bir buçuk ay geçtiği halde, ordunun taarruz için gerekli ihtiyaçları karşılanamamıştı. Düşünülen taarruzun büyük yükünü üstüne alacak olan Birinci Ordu birliklerinin 19 Ekim 1921 günkü durumunu, Birinci Ordu Komutanı bir raporla Batı Cephesi Komutanlığına iletmişti. Raporda şöyle deniliyordu : (505)

«... Birlikler âdeta ellerine çıplak ve kirli bir tüfek verilmiş bir yığın fukara halindedir. Askerî üniformalı yüzde beş insana rastlamadım. Köylü kıyafetler vücutlarını koruyacak bir halde olsa yine şükredeceğim, fakat yarıdan fazlası yırtık palasparalar içinde tamamen mevsimin şiddetine maruz ve mahkûmdur. Kaput, ancak yüzde beş oranında var; ayakkabılarının yarısı kullanılamıyacak durumda. Don, gömlek, pamuklu ve çorap gibi bol olması gereken şeylerde bile ihtiyacın yarısı karşılanabilmiştir. Tüfeklerin dörtte biri süngüsüzdür. Savaşçıların ancak yüzde onunda matra, çanta, torba, beylik, karavana ve saç, siper yapmağa yararlı küçük kazma ve kürek vardır. Askerlerin yarısında

(505) Ali İhsan SABİS — Harb Hatıralarım — Cilt : 5, S : 81

fişeklik yoktur. Hayvanların semer ve koşum takımı ihtiyaçları çok büyüktür. Bir çok birliklerde ağırlık meyanında kağnılar vardır. Çadır bezi anka kuşu nevinden ismi işitilen, cismi bilinmeyen bir şeydir. Subayların bir kısmı bile çadırsızdır. Yüzbaşı ve teğmen noksanı fazladır. Bazı çavuşlar halâ sivil ve köylü kıyafetindedir. Kıtaları yürüterek önümden geçirdim. Dururken yine bir anlam ifade eden bu yığınlar, yürüyüşte bütün kusurlarını gösterdiler. Sorduğum sorulara aldığım cevaplar, bazılarına yaptırdığım ufak tefek hareketler, eğitim yönünden çok geri olduklarını ortaya koydu. Bununla beraber çoğunluğunda kalb kuvvetini belirten parlak gözler gördüm. Bugün havanın iyi olmasına rağmen erlerden açık havada durmağa tahammül edemiyerek titreyenler çoktu...»

Birinci Ordu Komutanının raporu şu önemli gerçeği açıklıyordu : Ordunun savaşçı sayısını artırmak ordunun gücünü artırmak değildir. Genel seferberlikle silâh altına alınanlar eğitilmeden, giydirilmeden, silâhlandırılmadan ve donatılmadan savaşçı sayılamazlar. Sakarya öncesine oranla mevcudu artırılmış olan ordunun, malzeme ve silâh noksanlığı nedeniyle kesin sonuç alabilecek taarruz gücünün sınırlı oluşuna aynı raporda şöyle değinilmektedir :

«... Asker yurtsever ve yürekli, fakat eğitimsizdir. Başlarındaki subaylar noksandır. Uzun bir süre eğitilmedikçe güç şartlardaki taarruzda başarı elde edemezler. Eğitim noksanlığı iki üç ay içinde giderilse bile, taarruz için gerekli teçhizat olmadıkça, devamlı ve güçlü bir taarruz yürütülemez. Yürümek için ayakkabısı; havanın sertliğine karşı çamaşır, elbise, kaput ve portatif çadırı; su için matrası, mermiler için fişekliği, yedek çamaşırı, ekmeği için çantası veya torbası, tahkimat için taşınabilir âletleri olmazsa nasıl yürüyüp taarruz edebilir ve bu sırada nasıl yiyip içebilir? Nasıl çarpışır, nasıl geceyi geçirebilir ve soğuk havaya karşı koyabilir? Şimdi bile soğuktan doğan çeşitli hastalıklarla uğraşıyoruz. O zaman birliklerde kaç savaşçı kalır? Bu nedenlerle, eksiklikler giderilmeden, kış mevsiminde, menzil hatlarının değiştirilmesini gerektirecek büyüklükteki taarruzlara kalkışılmasını zararlı saymakta ve elimizdeki iyi savunma aletinin hesapsız taarruz ile kaybedilmesinden endişe etmekteyim..»

Sakarya zaferi, silâhça üstün bir kuvvete karşı kazanılmış bir savunma, direnme ve tükenmeme kahramanlığıydı. Oysa, şimdi bir taarruz söz konusuydu ve ilkel araçlar, sayılı cephane, yetersiz silâhlarla kesin sonuçlu bir taarruz gerçekleştirilemezdi. Gerçi, genel seferberlik ilânından sonra ordu mevcutları artırılmış, sayıca Yunanlılara yaklaşılmıştı. Fakat silâh altına alınanlar iyi bir şekilde giydirilememiş, teçhiz edilememiş ve silâhlandırılamamıştı. Bütün bu noksanlıkların giderilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Bu nedenle, sonbahar taarruzu Ilkbahara ertelendi.

b) Ordunun Silâh Gücünün Arttırılması

Batı Cephesi Komutanlığının Sakarya Meydan Muharebesi başında 56.448 tüfek, 501 ağır makineli tüfek ve 166 topluk silâh gücü vardı. Yunanlıların silâh gücüne yaklaşabilmek için tüfek sayısının üç kat, makineli tüfek ve top sayısının iki kat artırılması gerekiyordu.

Öte yandan mevcut silâhların ateş gücünün de artırılması önemli problem olarak ortaya çıkıyordu. Sakarya'da topçu cephanesi tamamen tükenmiş, piyade cephanesi büyük ölçüde erimişti. Yeni sağlanacak silâhların cephanesi ile birlikte mevcut silâhların cephaneleri de temin edilmeliydi.

Büyük hazırlık döneminde ordunun silâh gücünün artırılması için izlenen çeşitli yollar şöyle sıralanabilir :

1 — Anadolu olanaklarının zorlanması,

2 — İstanbul'daki depolardan silâh ve cephane kaçırılması,

3 — Fransa, İtalya ve öteki Avrupa ülkelerinden silâh, cephane ve malzeme satın alınması,

4 — Rus ve Fransız yardımları,

Rus ve Fransız yardımları ileride ayrı bir bölüm olarak ele alındığından, bu kesimde öteki yollarla kesin sonuçlu büyük taarruz için ordumuzun ateş gücünün nasıl artırıldığını incelemeğe çalışacağız.

1 — Anadolu Olanaklarının Zorlanması :

Sakarya Muharebesi sonuna kadar Ankara'daki «imalâtı harbiyeciler» toplara kama ve nişangâh dökme, mevcut mermileri eldeki silâhlara uydurma, fişek doldurma ve süngü imal etme gibi, o günlerin koşullarına göre, gerçekten beklenilmeyen hizmetler ifa etmişlerdi. Ankara'daki bu küçük atelye ve imalâthaneler, Dokuz Numaralı Tekâlifi Milliye Emri gereğince görevlendirilen zanatkârlarla iş kapasitelerini genişletmişler ve büyük hazırlık dönemi boyunca çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Büyük hazırlık döneminde ikinci bir imalât ve onarım merkezi Konya'da kurulmuş ve hızla gelişmiştir. Atların nalları için bir nalcılık okulu açılmış ve süvari birliklerinde ve diğer birliklerdeki atları nallayacak ustalar yetiştirilmişti. Yapılan nallar ve yetiştirilen ustalarla bütün hayvanların nal ihtiyacı gideriliyordu. Süvariler için eyer ve hayvanlar için koşum takımları imâl eden modern atölyeler kurulmuştu. Kullanılmayan demiryolu raylarından top kamaları ile öteki yedek parçalar imâl ediliyordu.

Ankara ve Konya'daki atölye ve imalâthaneler, ordunun ateş gücünün artırılmasını sağlayacak büyük tesislerden yoksundu. Türlü yokluklara rağmen, mevcut silâh ve malzemenin işe yarar bir duruma getirilmesi başarılmış, küçük imalât ile savaş gücü desteklenmiştir.

Ordunun daha etkili bir biçimde desteklenmesini sağlamak amacıyla bir «Harp Encümeni» (Savaş Komisyonu) kuruldu. Büyük Millet Meclisi Başkanlığından ilgili bakanlıklara gönderilen bir yazıda; 14 Ocak 1922 günü Başkomutanın başkanlığında Maliye ve Millî Savunma Bakanlığı ile Genel Kurmay Başkanlığından oluşan bir Harp Encümeni kurulduğu bildirilmişti (506). Bu encümenin kurulmasındaki amaç, her şeyden önce maliyenin para dağıtımında etkenlik sağlamaktı. Bundan sonra, ordu ihtiyaçlarının birinci plânda karşılanması için idarî mekanizma üzerinde üstün yetkiler kullanılacak, ordu daha etkili bir biçimde desteklenecekti.

---

(506) Yazının aslı, Genelkurmay Harp Tarihi D. Arşiv. No. 1/4297, Dosya No. 23 de bulunmaktadır.

Bu arada, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan ve daha önce zaman darlığı ve ulaşım güçlüğü nedenleriyle Sakarya Muharebesine yetiştirilememiş olan ağır topların Batı Cephesine taşındıklarını görüyoruz. Doğu Ordusundan ve Merkez Ordusundan derlenen 104 top ile Birinci Dünya Savaşı sonunda Ruslardan kalan ve Trabzon'da bulunan 113 top (47 adet 150 mm. lik obüs ve 66 adet 78 mm. lik mantelli top) Batı Cephesine taşındı. Güneyde bulunan 41 hafif makineli tüfek Batı Cephesi birliklerine aktarıldı (507).

Batı Cephesinde bulunan birliklerde 10 ayrı türde tüfek bulunuyor, bu nedenle gerek eğitim ve gerekse muharebe sırasındaki cephane ikmalinde çeşitli zorluklarla karşılaşılıyordu. Silâh ve cephane birliği sağlamak için bir plân hazırlanarak önce 1 inci Orduda uygulandı. 3 üncü Tümende Osmanlı mavzer, 4 üncü Tümende Manliher, 7 inci Tümenlerde Osmanlı, 2 inci Kolordu ve bağlı birliklerinde Alman, 1 inci Süvari Tümeninde Alman fişeği atan diğer tüfekler olmak üzere, her tümende 3.490 tüfek ve iki bataryalı bir topçu taburu ile seyyar hastane bulunacak şekilde bir yeniden düzenleme yapıldı. Ardından 2 nci Orduda da aynı şekilde bir düzenlemeye gidildi.

2 — İstanbul'daki Depolardan Silâh ve Cephane Kaçırılması :

Hatırlanacağı gibi, Kurtuluş Savaşının başından beri, önceleri küçük ve dağınık girişimler halinde, sonra Ankara'ya bağlı olarak çalışan M. M. Gurubu tarafından, İstanbul'daki depolardaki silâhlar Anadolu'ya kaçırılmaktaydı. Büyük hazırlık döneminde M. M. Gurubu daha geniş çapta ve büyük gemilerle Anadolu'ya silâh ve cephane kaçırmağa devam etmiştir.

M. M. Gurubu, Sakarya zaferinden sonra daha rahat çalışma olanaklarına kavuşmuştur. İtalyan ve Fransızların İstanbul'daki işgâl kuvvetleri, İtalya ve Fransa ile yapılan barış andlaşmalarından sonra Türk milliyetçilerine karşı tutumlarını değiştirmişler, daha sempatik davranışlarda bulunmağa başlamışlardı. İtalya ve

(507) Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım. 1. Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz — S. 237 ve 241, (Gn. Kur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi yayını)

Fransa'nın Anadolu'da işgal ettikleri topraklardan çekilirken, bazı silâh ve malzemeyi hediye adı altında Türk ordusuna bırakmaları ve başka yardımlarda bulunmaları, İstanbul'daki işgâl kuvvetlerini de etkilemiş, İtalyan ve Fransız işgâl kuvvetleri M. M. Gurubunun kaçakçılığına göz yummuştu. Büyük hazırlık döneminde İstanbul'dan kaçırılan savaş malzemesine ait düzenlediğimiz tabloyu sunuyoruz : (508)

Geminin Adı	Yola çıkış tarihi	Varış İskelesi	Malın Cinsi
Ararat	5.11.1921	İnebo'u	Cephane
Adana	1.12.1921	»	»
Lâdil	30.1.1921	»	»
Mersin	15.2.1922	»	»
Ararat	1.3.1922	»	»
Lâdil	6.4.1922	»	Eşya
Mersin	15.4.1922	»	Eşya ve sağlık malzemesi
Ararat	15.5.1922	Zonguldak — Samsun	Cephane ve eşya
Lânkır	12.5.1922	İnebolu	Eşya
Lâdil	9.6.1922	Samsun	Cephane ve eşya
Lâdil	19.7.1922	İnebolu	Cephane
Lelet	2.8.1922	»	Eşya
Ararat	8.8.1922	»	Cephane
Adana	26.8.1922	Mersin	Eşya

(Küçük partiler halindeki kaçakçılık tabloya alınmamıştır)

Görülüyor ki, İstanbul depolarından kaçırılanlar daha çok cephane ve eşya olmaktadır. Silâh olarak yalnızca Giraç vapuru ile 75 mm. lik 20 sahra topu, Mustafa Bey Grubu aracılığı ile 70 tüfek ve 7 dağ topu İstanbul'dan kaçırılmış İnebolu ve Ereğli limanlarına çıkarılmıştır (509). Bu durum, büyük taarruz hazırlıkları yürütüldüğü sırada, artık İstanbul'daki depolarda kaçırılacak silâh kalmadığını göstermektedir. Büyük hazırlık döneminde, İs-

(508) Kaynak : K. KOÇER — Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul, (İşgal Senelerinde M. M. Grubunun Gizli Faaliyeti) — çeşitli sahifeler

(509) Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 1 inci Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz; 10 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922. (Gn. Kur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları Seri No. 1)

tanbul'dan önceden kaçırılmış olan silâhların cephane stoklarının gene kaçakçılık yoluyla sağlanmasına gayret edilmiştir.

3 — Fransa, İtalya ve Öteki Avrupa Ülkelerinden Silâh, Cephane ve Malzeme Satın Alınması :

Fransa ile imzalanan Ankara Andlaşması (20 Ekim 1921) yalnızca Güneydeki topraklarımızın kurtarılmasını ve bu bölgeye ayrılan askerî gücün serbest kalmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda kuvvetli bir Avrupa devletinin düşmanlığının dostluğa dönüşmesini temin etmişti. Fransızlar, Güney topraklarımızı terk ederken bir miktar silâh, cephane ve uçak hediye etmişler, bu arada bazı malzemeyi de parası ileride ödenmek üzere terk etmeyi kabul etmişlerdi.

Fransızlardan bu şekilde satın alınan malzeme daha çok sabit tesislerle ilgilidir. Bu malzemeler bulundukları yerlerden sökülerek ordunun ihtiyaç duyduğu yerlere taşınmış ve monte edilmiştir. Satın alınan malzeme 10 adet hangar, 4 adet yedek uçak motoru ve 3 adet telsiz istasyonudur. Hangar ve uçak motorları, Fransızların topraklarımızı terk ederken hediye ettikleri 10 adet uçağın (Brege tipi) hizmet gücünü artırmıştır.

Ayrıca, Fransa'ya silâh satın almağa gönderilen Satın Alma Komisyonu (Cemal ve Sıtkı Beyler), Fransız firmaları ile anlaşarak Osmanlı ve Rus altını ödemek suretiyle 1500 adet hafif makineli tüfek ve 2735 sandık fişek satın almışlardır. Ordumuzun hafif makineli tüfek açığı böylece büyük ölçüde giderilmiştir. Fransa'dan satın alınan diğer malzeme şunlardır : 200 adet kamyonet, 1 adet kompresör, 11 adet top beşik ve kaması, 2 ton şaplı kösele, bazı top yedek parça ve malzemesi.

İtalya, Birinci Dünya Savaşı sonunda kendisine vaad olunan İzmir'in Yunanlılara verilmesinden ötürü müttefiklerine kızmış, ulusal çıkarlarından ötürü Anadolu'da yürütülen Türk direnişini desteklemeyi uygun bulmuştu. Batı Akdeniz'de ve Ege Bölgesinde işgâl ettikleri yerlerde Türklere iyi davranmışlar, Kuvayi Milliye'nin kuruluşunu ve güçlenişini görmemezlikten gelmişlerdi. İtalyanların, İkinci İnönü Zaferinden sonra, herhangi bir andlaşmaya lüzum görmeksizin Anadolu'da işgâl ettikleri topraklardan

çekilmesinden sonra, İtalya'daki silâh fabrikalarından silâh ve cephane alınması için girişimlerde bulunuldu. Gönderilen Satın Alma Komisyonu, ancak Sakarya'dan sonra Rus altını karşılığında daha çok cephane ve barut satın aldı. Yapılan satın almaların başında 4.310.000 adet tüfek fişeği ve 97 ton barut gelmektedir. Ayrıca, İtalya'dan satın alınan 20 adet uçakla (Spot XIII tipi) Cephe Uçak Bölüğü güçlendirilmiştir. Öte yandan, İtalyanlar her ay Anadolu limanlarına 50.000 tüfek teslim temek suretiyle çok sayıda tüfek vermeyi teklif etmişlerse de, bu teklif gerçekleşememiş, ancak 20.000 tüfek satın alınabilmiştir.

Silâh satın almak için, büyük paralarla Avrupa'ya gönderilmiş bulunan satın alma komisyonlarının, peşin parayla satın aldıkları silâh, cephane ve savaş malzemesi kiralanan İtalyan vapurlarına, Almanya kıyılarında yüklenmeğe başlanmıştı. Yüklemenin Ocak 1922 sonunda tamamlanacağı, bunların Şubat 1922 ortalarında da Anadolu kıyılarına getirileceği umulmaktaydı. Ne var ki, İngilizler ve Yunanlılar bu satın almaları haber almışlardı.

Vapurların deniz üzerinde yakalanmaması için Fransa ve İtalya desteğinin sağlanmasına çalışıldı. Bu sırada Avrupa'daki satın alma komisyonu silâh, cephane ve malzeme yüklü vapurların denizde korunması sağlanmazsa, kadere bırakılarak, vapurların yola çıkarılacağını bildirmişti. Millî Savunma Bakanlığının büyük umutlar bağlanan satın almanın kadere terk edilmesini sakıncalı bulması üzerine; Dışişleri Bakanlığı, bunların Rus demiryolları ile Karadeniz kıyılarına getirilmesi için izin almağa çalıştı. Yükün Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Novorosiski limanına demiryolu ile oradan Fransız gemisi desteğinde boğazlardan geçerek Mersin'e getirilmesine de izin alındı. Fakat bir süre sonra bu taşıma işinin gerçekleştirilemiyeceği anlaşıldı.

Bu kez, satın alınan silâh, cephane ve malzemenin bir Fransız vapuru ile doğruca Mersin veya İskenderun'a ulaştırılmasına karar verildi. Bu iş için 500.000 liraya ihtiyaç duyuluyordu. Bu para bulunamadığı gibi, vapurun İngiliz veya Yunanlılar tarafından Akdeniz'de yakalanması tehlikesi de önlenememişti. Millî Savunma Bakanlığı bu taşıma işini az umut verici bulduğundan, satın alma komisyonuna, satın alınmış bulunan bütün silâh, cephane ve malzemenin Almanya'da satılması için talimat verildi.

Batı Cephesindeki bazı birliklerde ve menzil kuruluşlarında bulunan binek otomobil ve kamyonların ihtiyacı için Fransa'dan satın alınan 130 ton benzin ve motor yağı, Fransız vapurlarıyla gizlice Mersin'e ulaştırıldı.

Bulgarlardan silâh satın alma için yapılan girişimler olumlu sonuçlar verememiştir. Varna'da satın alınan ve Anadolu'ya taşınması için Bakırcief motoruna yüklenen 1050 adet tüfek 7 Mart 1922 günü motoruyla birlikte Karadeniz'de batmıştı. Sereyof adlı bir Bulgar, 50.000 yeni Alman tüfeğini 28'er liradan satmayı teklif etmişse de, bundan da bir sonuç alınamadı.

Standart Oil adlı firmadan satın alınan 700 teneke benzin İskenderun'a ulaştırılmıştı. Ayrıca satın alınan 100 ton benzin ise, Yunan savaş gemilerinin devamlı izlemesi yüzünden Beyrut limanına çıkarılmak zorunda kalınmıştı. Bu benzinin Beyrut'tan Batı Cephesine ulaştırılması, aylarca sürecek bir kara ulaşımına ihtiyaç gösterecekti.

Anadolu'nun silâh ve cephaneye olan ihtiyacının şiddetini bilen Avrupa'daki silâh satıcı ve komisyoncuları, bu durumdan alabildiğine yararlanmanın yollarını aramışlardır. Binbir güçlükle elde edilen dövizlerin bir kısmı çeşitli şahıslara rüşvet olarak ödenmiş, Anadolu'nun dövize çevrilebilen alın terinin Avrupa'lı silâh vurguncu ve dolandırıcılarına kaptırılmasının önüne geçilememiştir. Bu konuda iki acı örnek olay sunalım :

Almanya'ya silâh, cephane ve malzeme satın almak üzere gönderilen bir Türk heyeti, burada bir miktar piyade cephanesi satın almış ve bunların Danimarka üzerinden Mersin limanına deniz yoluyla taşınması konusunda bir anlaşma yapmıştı. Aradan uzun bir zaman geçtiği halde bu cephanenin Almanya'dan Danimarka'ya bile gönderilmediği; Almanya'dan satın alınarak Anadolu'ya getirilmek üzere Karadeniz limanlarından Novorosiski'ye hareket eden vapura, diğer eşya ve malzeme arasında söz konusu cephanenin yüklenmemiş olduğu öğrenilince, heyetin bir dolandırıcılıkla karşı karşıya kaldığı anlaşılmıştı.

Batı Cephesindeki piyade tüfeklerinin çoğu Alman yapısıydı. Bunların cephaneleri yeterli bir durumda değildi. Cephe-

deki birliklerde bulunan bu tüfeklerin yerine başkalarının verilmesi de o günlerin koşulları altında mümkün olmadığından, Almanya'dan satın alınan cephanenin getirilememesi çok üzücü olmuştu (510).

Almanya'ya silâh ve cephane satın almaları için gönderilen Saffet ve Nuri Beyler, enflâsyonun olanca şiddetiyle hüküm sürdüğü bir sırada, parayı çoğaltmak ve daha fazla silâh alabilmek için borsada oynamışlar, fakat paranın hepsini kaybetmişlerdir. Onları bir Alman dolandırmış, olay yargı organlarına götürüldüğü halde bir sonuç alınamamıştı (511).

Türkiye'nin, Fransa ve İtalya'dan silâh ve cephane satın alması, diğer Avrupa ülkelerinden, özellikle Almanya'dan silâh satınalma çabalarında bulunması, İngiltere'yi harekete geçirmişti. Yunanistan'ı destekleyerek Anadolu'ya saldırttığı ve yeni taarruzlar için devamlı teşvik ettiği halde silâh ticaretinden de payını almak istemişti. Türkiye'nin İngiliz fabrikalarından silâh satınalınmasını sağlamak için, başından beri savunduğu ve Türkiye'ye zorla kabul ettirmeğe çalıştığı Sevr Andlaşmasını, İngiltere Başbakanı Lloyd George 10 Ağustos 1921 günü şöyle tanımlamıştı : «Sevr Andlaşması yırtılmış olduğundan, silâh ticareti serbesttir. Özel şirketler savaş halinde bulunan ülkelerle silâh ticareti yapabilirler» (512), İngiltere'nin bu açık teklifine ve Anadolu'ya barış görüşmeleri adı altında silâh satmak için heyetler göndermelerine (513) rağmen, Türkiye başka ülkelerden satın alarak ihtiyaçlarını gidermeyi uygun bulmuştur.

---

(510) Fransa, İtalya ve öteki ülkelerden yapılan silâh, cephane ve savaş malzemeleri alımında yararlandığımız temel kaynak Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi resmî yayınları ile büyük hazırlık döneminin Millî Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa'nın resmî belgelere dayanarak kaleme aldığı anılarını topladığı «Millî Mücadele 1919-1922» adlı eserinin birinci cildi olmuştur.

(511) Sabahattin SELEK — Anadolu İhtilâli — Cilt. 1, S. 132 de dip not

(512) DOCUMENTS ON BRITISH FOREIGN POLICY, 1919-1939, First Series, XV, 655

(513) Ahmet Emin YALMAN — Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim : 2, S : 237 ve 238.

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren Dünyanın her yerindeki ayaklanma ve savaşlarda her iki tarafa silâh satmış, yeryüzündeki silâhlı çatışmaların uzaması için elinden geleni yapmış, Birinci Dünya Savaşında savaşa katılan bütün ülkelere silâh satarak servetini zirveye ulaştırmış ve son olarak Yunanistan'ın Ege Bölgesini işgâl etmesi için İngiltere Başbakanı Lloyd George'u ikna etmiş bulunan Sir Basil Zaharoff'un (514) bütün didinmelerine rağmen Türkiye'ye silâh satamadığına değinmemiz yerinde olacaktır (515). Mustafa Kemal Paşa, Sir Basil Zaharoff'un gerçek kişiliğini anlamış; birçok Devletin madalya ve unvanlarla taltif ettiği bu kişi ile alışverişte bulunmayı teklif edenlerin bütün tekliflerini reddetmiştir (516).

c — Ordunun Savaşçı Sayısının Artırılması

Genel seferberliğin ilânı ile Batı Cephesindeki savaşçı sayısı artırılırken, daha elverişli komuta ve yönetim düzeni kurmak amacıyla, Batı Cephesi Komutanlığı içinde iki ordu (1 inci ve 2 inci Ordular) düzenlemesine gidildi. Süvari Kolordusu da ayrı bir ünite olarak doğrudan Cephe Komutanlığına bağlandı.

---

(514) Sir Basil Zaharoff, çevirdiği karanlık işlerle 1890 - 1930 yılları arasında Dünya siyasetini etki'emiş büyük bir silâh tüccarıdır. Doğum tarihi ve yeri, milliyeti ve ana dili kesinlikle tespit edilememiştir. (1849 - 1850 veya 1851; Odesa, İstanbul veya Bursa; Rus veya Rum; Türkçe dahil çok akıcı bir şekilde dokuz dilde konuşmaktadır). Gençliği İstanbul'da geçmiş, Kurtuluş'ta uzun süre genelev çığırtkanlığı ve tulumbacılık yapmıştır. Sonra, Avrupa'ya geçerek, komisyon karşılığı silâh fabrikalarının silâhlarını Dünya'nın her yerine satmağa başlamış ve kısa zamanda hem çok zengin, hem Dünya politikasını etkileyecek kadar nüfuz sahibi olmuştur. İngiltere'nin «Sir» unvanı, Fransa'nın «Legion d'honeur» madalyası verdikleri Sir Basil Zaharoff, Yunanistan'ın büyük bir imparatorluk kurmasını amaç edinmiş ve Yunanlıların Anadolu'yu işgalinde birinci derecede organizatör rolü oynamıştır. Yunanlılara 4 milyon sterlinlik para yardımında bulunan ve «Ölüm Tüccarı» olarak adlandırılan Sir Basil Zaharoff 1936 yılında öldüğü zaman 36 Ulus tarafından verilmiş 298 madalyaya sahip bulunuyordu.

(515) Donald Mc CORMICK — Peddler of Death, The Life and Times of Sir Basil Zaharoff — Çeşitli bölümler.

(516) Satvet Lütfi TOZAN'ın tarih araştırıcısı Donald Mc Cormick'e yaptığı açıklama (Peddler of Death, The Life and Times of Sir Basil Zaharoff, P. 178)

Sakarya'dan büyük taarruza kadar, ordu yoğun bir eğitim çalışması yürütmüş; bir yandan mevcut savaşçıların savaş yetenekleri artırılırken, bir yandan da yeni silâh altına alınanlar eğitilmiştir.

1922 yılı başlarına doğru, ordunun ihtiyaçları bir dereceye kadar giderilmiş bulunuyordu. Askerin palto ihtiyacı tam karşılanamamış, fakat uzun pamuklu hırkalar verilmişti. Ordunun kışı rahatça geçirebilmesine yeterli miktarda çadır sağlanamamış, zeminlik adı verilen toprak altı kışlaları hazırlanmıştı. Salgın hastalıklara karşı her hafta elbise ve çamaşırlar etüvden geçiriliyordu. Savaşçıların giyim ve kuşamları memnuniyet verici bir düzeye ulaştırılmıştı.

Ordunun moral bakımından taarruza hazırlanması için özel çaba gösterilmiştir. Kurulan bando takımları ile marşlar çalınması, kahramanlık piyesleri oynanması, erlere evlerine gidebilmeleri için izinler verilmesi gibi tedbirlerle moral gücünün yükseltilmesine çalışılmıştır.

Bu arada, her rütbedeki komutan ve subayların durumlarını düzeltmek ve moral üstünlüklerini sürdürmek amacıyla bazı malî kanunlar çıkarılmıştır. Aslında, Sakarya'da büyük kayıplar veren subay kadrosundaki boşlukların doldurulmasına gayret sarfedilirken, subayların durumlarının düzeltilmesi üzerinde de durulmuş, fakat malî olanakların elvermemesinden dolayı herhangi bir girişimde bulunulamamıştı. 1922 bütçe yılı başlangıcında, malî olanakların nisbeten uygun olmasından yararlanılarak, bir dizi malî kanunun çıkarılması mümkün olabilmişti. Bu kanunlara yürürlüğe giriş sırasına göre kısaca değinelim :

1) 9 Mart 1922 gün ve 199 sayılı Kanun : Havacı subay ve öğretmenlere rütbelerine bakılmaksızın ayda 8 lira, uçucu assubaylara ayda 2 lira ek ödenek verilmesi kabul edilmiştir.

2) 9 Mart 1922 gün ve 200 sayılı Kanun : Bu kanunla subaylara ödenen olağanüstü ödenek miktarlarında bir parça artırım yapılmıştır.

3) 11 Mart 1922 gün ve 201 sayılı Kanun : Bu kanunla, 25 Ekim 1920 gün ve 42 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmış ve ye-

niden düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre cephede bulunan subaylara ayda 10 lira, diğer savaşçılara ayda 2,5 lira seferberlik zammı verilecektir.

4) 11 Mart 1922 gün ve 202 sayılı Kanun : Bu kanunla ordu komutanlarına 30 lira, kolordu komutanlarına 20 lira, cephe ve ordu kurmay başkanlarına 10 lira, tümen komutanlarına 10 lira makam ödeneği verilmesi öngörülmektedir. Ayrıca, bir üst rütbenin görevini ifa edenler, kendi rütbeleri ile ifa ettikleri göreve ait aylıklar arasındaki farkın yarısını makam ödeneği olarak alacaklardır.

5) 11 Mart 1922 gün ve 204 sayılı Kanun : Yürürlükteki tüzüğe göre süvari sınıfı dışındaki subaylar kendi paralarıyla binek atı almak ve beslemek zorundaydılar. Bu şekilde özel binek atı edinmiş olan subayların atları, bundan böyle ordu atları gibi ordu tarafından iaşe edilecekti.

Büyük hazırlık döneminde, ordunun savaş gücü artırılmaya çalışılırken, en büyük başarıya savaşçı sayısının artırılmasında ulaşıldığı görülmektedir. Büyük Millet Meclisinin açıldığı günlerde, düzenli ordu birlikleri ve Kuvayi Milliye mevcutları ile birlikte Anadolu'daki tüm savaşçı sayısı 40 - 45 bin kişi dolayındaydı. İç isyanların bastırılmasını, Ermenilerle Doğu Anadolu'da yapılan muharebelerin zaferle sonuçlandırılmasını, Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri ile Sakarya Muharebesinin kazanılmasını sağlayan ordumuzun savaşçı sayısı, verilen kayıplara rağmen devamlı artış göstermiştir. Savaşçı sayısındaki en büyük artış, büyük hazırlık döneminde gerçekleştirilmiştir. 1922 yılı yazında, büyük taarruzdan önce ordumuzun iaşe mevcudu 580 bini bulmuştur. Bunun 380 bini, Yunanlılarla temasta bulunan Batı Cephesinde görevlendirilmiş; geri kalan 200 bin kişi Doğu'daki ve diğer yerlerdeki birliklerde, geri hizmetlerde, askerlik şubelerinde görevlendirilmiştir.

Batı Cephesindeki 380 bin dolayındaki Türk savaşçısının ancak 207.942 si (8659 subay ve 199.283 er) cephe hattında vurucu güç olarak görev almış, geri kalanı destek hizmetleri ile görevlendirilmiştir. Batı Cephesindeki Türk Ordusu, 1 inci Ordu, 2 in-

ci Ordu, Bağımsız Süvari Kolordusu ve Kocaeli Grubundan oluşmuştu. 1 inci Ordu, üç tümenli 1 inci Kolordu ile üç bağımsız tümenden; 2 inci Ordu, üçer tümenli 2 inci, 3 üncü, 4 üncü Kolordular ile iki tümenli 6 ıncı Kolordudan, Bağımsız Süvari Kolordusu üç süvari tümeninden, Kocaeli Grubu da bir tümen ve bağımsız taburlardan kuruluydu.

Ordumuzun, 26 Ağustos 1922 günü Türkiye'nin kurtuluşunu sağlayacak büyük taarruzu başlatmasından önceki günlerdeki Batı Cephesindeki birlikleri ile Yunan savaş gücü arasında bir karşılaştırma, şu sonuçları vermektedir : (517)

	Türk Ordusu (Batı Cephesi)	Yunan Ordusu
Piyade Tümeni	18	12
Bağımsız Alay	—	6
Süvari Tümeni	5	1
Subay	8659	6564
Er	199283	218432
Top	340	418
Ağır Makineli tüfek	882	1280
Hafif Makineli tüfek	2100	3139
Tüfek	92792	90000
Kılıç	5282	1280
Uçak	10	50

(Yunan tümenleri Türk tümenlerine oranla % 25 fazla personele sahiptir.)

Genel bir karşılaştırma yapıldığında, her iki kuvvetin insan ve tüfek güçlerinin aşağı yukarı birbirine denk olduğu görülmektedir. Bu denkliğe, Anadolu'nun tüm olanaklarının, bir yıla yakın bir süre, son kuruşuna kadar zorlanmasıyla varılabilmiştir. Yunan ordusu, İngiltere'nin savaş endüstrisine dayandığı için makineli tüfek, top, uçak, taşıt, cephane ve malzeme bakımından

(517) Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınlarından derlenmiştir.

çok üstün durumda idi. Bizim ordumuzun ise süvari üstünlüğü vardı.

Ancak, Batı Cephesindeki Türk Kuvvetlerinin silâh gücünü, Sakarya Muharebesinden hemen sonraki durumu ile karşılaştırdığımızda, bir yıla yakın bir süre içinde, silâh gücünde bir misline yakın bir artış sağlanmış olduğu dikkati çekmektedir. Gerek Yunan ordusu mevcuduna denk bir savaşçı sayısının Batı Cephesinde görevlendirebilmiş olması, gerekse Sakarya sonrasına oranla silâh gücünün bir misli artırılabilmiş bulunması, büyük hazırlık döneminin başlangıcında varılmak istenen hedeflere ulaşılmış olduğunu göstermektedir.

IX — BÜYÜK TAARRUZ VE ZAFER

a) Büyük Taarruz

1922 yılı Temuz ayı sonlarına doğru Ordumuzun eksiklikleri olanaklar ölçüsünde giderilmiş bulunuyordu.

Büyük hazırlık döneminde, Anadolu kaynaklarının olağanüstü zorlanmasıyla varılmak istenen hedeflere ulaşılmıştı ama, elde edilenler kesin sonuçlu bir genel taarruza yeterli değildi. Savaşçı ve tüfek sayısındaki denkliğe rağmen; Yunan ordusunun makineli tüfek, top, uçak, malzeme ve en az birkaç misli fazla olduğu tahmin edilen cephane üstünlüğü ile 8 - 10 aydan beri Eskişehir - Afyon savunma hattında bol malzemeyle yaptıkları tahkimat hesaba katıldığında, bilinen muharebe kurallarına göre normal olarak Türk taarruz ordusunda olması gereken ateş üstünlüğü, savunma durumundaki Yunan ordusunda bulunuyordu.

Türk Ordusunn üstünlüğü ise, yurdun kurtuluşu için kan dökmek gerektiğine inanan savaşçılarının moral yüksekliğine, azim ve iradesine dayanıyordu.

Yunan ordusunun ateş üstünlüğünü etkisiz kılabilmek için yapılacak taarruzun bir baskın şeklinde olması zorunluydu. Yunan cephesinin bir kesimine ani bir darbe indirilerek cephe çökertilmeli, en kısa zamanda kesin sonuca gidilmeliydi. Taarruzun kesin sonuçtan uzaklaşması ve uzun sürecek bir karşılıklı tüket-

me muharebesine dönüşmesi son derece tehlikeli olabilirdi. Bir yıl önce Ankara'yı ele geçirmek için genel taarruza kalkışan Yunanlıların taarruzlarının Sakarya'da karşılıklı tüketme ve tükenmeme yarışına dönüştüğü, 22 gün 22 gecelik bir muharebeden sonra Yunanlıların büyük bir bozguna uğradıkları unutulmamalıydı. Büyük umutlar bağlanan bu taarruzun, uzun sürecek bir muharebe halini alması karşısında Anadolu bir tükenişle karşı karşıya kalabilirdi. Bu nedenle, taarruz bir baskın şeklinde başlatılmalı ve hızla kesin sonuca yönelecek biçimde geliştirilmeliydi.

Bu görüşün ışığı altında, kaba hatlarıyla Gemlik Körfezi, İznik Gölü, Bilecik, Eskişehir, Afyon ve Menderes Irmağı doğrultusunda tahkimatlı mevzilere sahip Yunan cephesinin güney kanadına bir baskınla taarruzun başlatılması kararlaştırıldı. Taarruz plânının başarıya ulaşması; büyük ölçüde taarruz zamanının özellikle sıklet merkezinin düşmandan gizlenmesi ve baskın sağlanmasına bağlıydı. Çünkü Yunanlılar, taarruzumuzu önceden haber alabilirler ve güney kanatlarını takviye edebilirlerdi.

Taarruz plânının gerçekleşmesi için yığınağın ve birliklerin kaydırılmalarının gizlice yapılmasına son derece önem verilmişti. Birliklerimiz her türlü yürüyüşü gece yaptılar, gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında dinlendiler ve böylece Yunan uçaklarına keşif uçuşları etkisiz bırakılmış oldu. Yunanlıların dikkatini çekmemek için asıl taarruz bölgesinde yapılan çalışmaların benzerleri diğer bölgelerde de yapıldı. Bazı birliklere düşmanı yanıltacak yürüyüşler yaptırıldı. Taarruzun sıklet merkezi kurulması için yapılan yığınaklar ve kuvvetlerimizin bir kısmının güneye kaydırılması Yunanlılar tarafından öğrenilemedi.

Kuzeyde bulunan 2 inci Ordunun bazı birlikleri kesin sonuçlu taarruzu yürütecek olan güneydeki 1 inci Ordu bölgesine getirilmiş, Afyon'un güney doğusunda güçlü bir sıklet merkezi kurulmuştu. Düşmanın güney kanadına, Afyon - Ahur Dağı kesimine bir baskın taarruzu yapılacak, düşmanın güney kanadı kuzeye atılarak İzmir'le bağlantısı kesilecek, takviye ve ikmal alması önlenecek olan Yunan kuvvetlerinin ezilmesi sağlanacaktı. Bu sırada kuzeydeki 2 inci Ordu Sakarya'dan Afyon'a kadar uzanan geniş cephedeki düşmanın büyük kısmına taarruz ederek onu

karşısında tutacak, Kocaeli ve Menderes boyundaki birliklerimiz de baskınlarla karşılarındaki Yunan kuvvetlerini oyalıyacaklardı.

Büyük taarruz 26 Ağustos 1922 günü sabahı şiddetli bir topçu ateşi ile başladı. Afyon bölgesindeki taarruzun ağırlık merkezinde istenilen sonuç alınamadı, fakat Yunan mevzileri iyice sarsılmıştı. Türk Süvari Kolordusu ise gece Ahur dağını aşarak Yunan cephesinin gerisine, Sincanlı Ovasına inmiş ve düşmanın cephe gerisinde demiryolunu ve telgraf hatlarını kesmişti.

27 Ağustos'ta Yunan direnişi kırılarak, Afyon'un batısında cephe yarılmıştı. 28 Ağustos'ta bütün cephe yarılmış, güneyden kuzeye doğru ve doğudan ilerleyen Türk kuvvetleri Yunan ordusunu ikiye ayırmış, büyük bölümünü çember içine alacak duruma girmişti. 29 Ağustos'ta başarılı bir biçimde genel taarruzu geliştiren Türk kuvvetleri, Yunan kuvvetlerinin önemli bir bölümünü saran çemberi olgunlaştırmışlardı.

30 Ağustos günü yapılan çarpışmalar sonucunda, çember içindeki 50 bin dolayındaki Yunan kuvvetleri, Türk kuvvetlerince yok edilmek ve esir alınmak suretiyle savaş dışı bırakılmıştı. Tarihe Başkomutanlık Meydan Muharebesi adıyla geçen muharebe, Anadolu'nun kesin zaferiyle sonuçlanmıştı.

Yunan ordusunun yok edilmekten ve esir olmaktan kurtulabilen birlikleri çekilmeye başladılar. 1 Eylül'de Türk ordusu Uşak'a girdi, 2 Eylül'de Yunan Başkomutanı General Trikopis'le birlikte 300 subay ve 5000 dolayında er esir alındı. 3 Eylül günü İnönü mevzilerinde şiddetli çarpışmalar oldu, tutunamıyan Yunan kuvvetleri Bursa yönünde çekilmeye başladı.

Türk Ordusu, her yönde şiddetli taarruzlar sürdürerek hızla ilerlemeye koyuldu. Çok sayıda esir ve kayıp veren Yunan kuvvetlerinden kurtulabilenler, geldikleri gibi deniz yoluyla gidebilmek için İzmir, Bandırma ve Yalova gibi kıyı şehirlerine ulaşmaya çalışıyorlardı.

9 Eylül 1921 günü Türk Süvarileri, İzmir'e girdi. Bursa, Kütahya ve Mudanya dolaylarında şiddetli çarpışmalar oldu. Her gün yeni yeni şehir ve kasabalar kurtarıldı. Kurtulabilen en son

Yunan askerleri de 17 Eylül'de Bandırma'da gemilere doluşarak Anadolu'yu terk ettiler.

b) Büyük Taarruzun Lojistik Yönü

Büyük taarruz hazırlıkları yürütülürken, hayvanlı ve ilkel ulaştırma araçlarının ordumuza ancak yüz kilometrelik bir alanda hareket olanağı verebileceği tespit edilmişti. Eldeki kamyonetlerle menzil hattına kadar ikmal maddelerinin ulaştırılması mümkündü. Fakat ilk çarpışmaların engebeli arazide vukubulacağı, düşman cephesinin yarılmasından sonra taarruzun dağ tepe bakılmaksızın sürdürüleceği ve düşmanın yok edilinceye kadar izleneceği göz önünde tutulunca, zaten sayılı olan kamyonetlerden yararlanılamıyacağı, yiyecek ve cephane ikmalinin hayvanla çekilen ilkel ulaştırma araçlarıyla, özellikle at arabaları ile yapılması zorunluluğu iyice ortaya çıkıyordu.

Büyük ve kesin sonuçlu bir taarruza girişecek olan Türk Ordusunun ikmal ihtiyacını karşılıyacak taşıtlarının elverişsizliği, taarruz mevsiminin ve zamanının isabetli seçimiyle giderilmek istenmişti. Tarım ürünlerinin devşirilerek depolara konduğu hasat mevsiminde düşmanın ele geçirilecek topraklardaki yiyecek maddelerine el konularak birliklerimizin ikmali yapılabilirdi. Öte yandan, askerlerin çadırları çok noksandı. Taarruz gününe kadar cephe hattındaki birliklerimiz zeminlik denilen toprak altında kazılmış barınaklarda barınmışlardı. Taarruzun sıcak mevsimde yapılması halinde, askerlerin açık havada ve açıkta geceleri geçirmeleri olanağı sağlanabilirdi. 1922 yılı ilkbaharına ertelenmiş olan büyük taarruz, bu nedenlerle 1922 yazında ve hasat mevsiminde başlatıldı.

26 Ağustos 1922 günü büyük taarruz başlamış, 30 Ağustos günü Yunan cephesi tamamen çökertilmişti. Bu zamana kadar geçen süre içinde, derinliğe uzanan askerî hareketler yapılmadığı için, ordumuzun ikmal işleri menzil hattından ilkel ulaştırma araçlarıyla yapılan sürekli taşıma ile kusursuz bir biçimde yürütülebilmişti.

30 Ağustos günü Başkomutanlık Meydan Muharebesi kazanıldığından, Yunan ordusunun belkemiği kırılmış bulunuyordu. Yok edilmekten ve esir olmaktan kurtulabilen Yunan kuvvetleri çekilmeğe başlamışlar; şiddetli taarruzlarını sürdüren birliklerimiz ara vermeksizin düşmanı izlemeğe koyulmuştu. 1 Eylül'de Türk Ordusu ilkel taşıt araçları ile ikmal yapabileceği yüz kilometrelik hareket alanının uç noktasına ulaşmış, Uşak'ı ele geçirmişti. Bundan sonra, düşmanın yakamadığı yerlerdeki ambarlardan ve düşmanın yok etme fırsatı bulamadan terk etmek zorunda kaldığı yiyecek stoklarından yararlanarak yıldırım hızıyla İzmir'e doğru birliklerimizin aktığına tanık olmaktayız.

Uşak - İzmir arası kuş uçuşu 200 kilometre dolayındadır. Türk birlikleri düşmanla vuruşarak bu mesafeyi bir haftada almış ve İzmir'e girmiştir. Bu, birliklerin günde ortalama olarak 30 - 35 kilometrelik bir hızla ilerlediğini göstermektedir. Motorlu taşıtlardan yoksun birliklerin, vuruşarak ve her türlü güvenlik tedbirlerini alarak günde 30 - 35 kilometre yol alabilmiş olması, büyük bir başarıdır. İlerliyen birliklerin ilkel taşıtlarla geriden ikmali umulmayan hız nedeniyle daha da imkânsızlaştığından, birliklerimiz ele geçirdikleri yerlerden yiyecek sağlamak zorunda kalmıştır. Buna rağmen 30 - 35 kilometrelik günlük hızın korunabilmesi, gerçekten bir mucizedir.

ALTINCI BÖLÜM

DIŞ YARDIMLAR

I — SOVYET RUSYA YARDIMLARI

a) Sovyet Rusya'nın Türk Kurtuluş Savaşına İlgi Duymasının Nedenleri

Rusya, Birinci Dünya Savaşına İngiltere ve Fransa'nın yanında girmişti. Çanakkale boğazına sığınmalarına izin verilen Goeben ve Breslau adlı Alman savaş gemilerinin, Yavuz ve Midilli adlarını alarak Osmanlı Bayrağı altında 30 Ekim 1914 günü Rusya'nın Karadeniz kıyılarındaki limanları topa tutması üzerine; Rusya, Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilân etmişti. Bu şekilde, Birinci Dünya Savaşına katılan Osmanlı İmparatorluğu, müttefiki Almanya üzerindeki Rus ordularının bir kısmını kendi üstüne çekmek için 1914 yılı Kasım ayında Doğu Anadolu'da Kafkasya'yı hedef alan taarruza başladı. Böylece doğuda başlayan Osmanlı - Rus muharebeleri, olanca şiddetiyle 1917 yılına kadar devam etmişti.

1917 yılında Rusya'da çıkan ihtilâl sonucu komünistler 25 Ekim günü iktidarı ele geçirmişler ve sovyet yönetimini kurmuşlardı. Ancak, savaşta verilen ağır kayıplar ve uzun savaş yılları nedeniyle, Rusya'nın ekonomik durumu son derece bozuktu. Askerler de uzun savaştan bıkmışlardı, birliklerini bırakıp evlerine dönüyorlardı. Bunun üzerine Sovyetler, Brest - Litovks Andlaşmasını imzalayarak savaştan çekildiler. Bu andlaşma ile 1877 - 1878 Osmanlı - Rus savaşı sonunda Rusya'ya geçen Kars, Ardahan ve Artvin illerini geri almamız mümkün olmuştu.

Ne var ki, Sovyet Rusya'nın kendi başına andlaşmalar yapmasına ve komünistlerin Rus çarını tutuklayarak iktidarı ellerine almasına kızan Rusya'nın müttefikleri, bu kez ona karşı oldu-

lar. İngiltere, Fransa ve Japonya'nın desteklediği eski çarlık subayları, Sovyetlerin kızılordusuna karşı beyaz orduyu kurdular. Doğuda Amiral Kolçak ve güneyde General Denikin komutasındaki beyaz ordu ile kızılordu arasında çarpışmalar, yani Rusya'da iç savaş başladı. Başta Lenin olmak üzere bütün komünist liderler, ihtilâli Orta ve Batı Avrupa'ya yayarak oralarda kargaşalıklar çıkarmağa ve iktidara gelecek işçi hükûmetlere dayanarak kendi durumlarını kurtarmağa çalışıyorlardı.

Rusya'da iç savaşın Sovyetler lehine gelişme göstermesi ve beyaz orduların başarı şansının azalmağa yüz tutması üzerine, 1918 yılı sonlarında İngiltere ve Fransa Güney Rusya'yı kendi aralarında paylaşmışlar ve Kırım'a asker çıkarmışlardı. 1919 yılı Mart ayında Kırım'daki müttefik kuvvetleri yekûnu 850.000 kişiye ulaşmıştı (518).

Tam bir dar boğazda bulunan Sovyet yöneticileri, aynı günlerde Anadolu'da filizlenmeğe başlayan Millî Mücadeleyi büyük bir ilgi ile izliyorlardı. Anadolu ve Trakya'da Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin kurulması ve halkın yabancı işgallerine karşı örgütlenmeğe başlamasını, bir çeşit komünist ihtilâli hazırlığı olarak niteliyorlardı. Izvestia gazetesi, başlayan Türk ihtilâlinin, Sovyetlerin Ekim ihtilâlinin bir kopyası ve devamı olacağını belirtiyordu (519). Anadolu'daki Millî Mücadelenin, Sovyetlerin de düşmanı olan İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan'a karşı olması; beyaz orduların İstanbul üzerinden devamlı yardım alması, Sovyet yöneticilerinin ilgilerini daha da artırıyordu.

Anadolu'da Kuvayi Milliye'nin bir halk örgütü olarak cepheleri tutması ve Yunanlılarla silâhlı çarpışmalara girişmesi üzerine, Sovyetlerin Kuvayi Milliye ile ilişki kurmağa çalıştığına tanık oluyoruz. 1919 Ekim'inde Ege Bölgesine gelen bazı Sovyet ajanları, Kuvayi Milliyecilere komünizm görüşünü yayacak gazete çıkarmaları için para vereceklerini ve Almanlar tarafından İstanbul'a gömülen silâhları teslim edeceklerini söyliyerek, bazı

---

(518) D. F. FLEMING — The Cold War and It's Origins — Vol = 1, p. 22

(519) 23 Nisan 1919 günlü «Izvestia» gazetesi

tekliflerde bulunmuşlardı (520). Aynı Sovyet ajanları, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri Başkanı Hacim Muhittin Bey'i ziyaret ederek, bolşeviklik adı altında yardım teklif etmişlerdi (521).

Batı Anadolu'nun kuzey bölgesinde Kuvayi Milliye'yi organize eden ve ustalıkla kullanan 61 inci Tümen Komutanı Albay Kâzım Bey (Kâzım Özalp Paşa) ile temas kuran Sovyet ajanları ise; mücadeleyi Rus dostluğuna dayanarak devam ettireceklerini ve kapitalizme karşı Ruslar ile aynı fikirde olduklarını ilân etmeleri halinde, para ve silâh yardımında bulunacaklarını belirtmişlerdi (522).

Ancak, söz konusu Sovyet ajanları İstanbul'a dönünce İngilizler tarafından tutuklanmışlardır. Tutum ve davranışları itibariyle Kuvayi Milliyecilere güven verememişler, silâha son derece ihtiyaç duyulduğu halde, teklifleri olumlu karşılanmamıştı.

Birinci Dünya Savaşında «Teşkilâtı Mahsusa» adlı gizli örgüte başkanlık eden ve Kurtuluş Savaşında da «M. M. Grubu» başkanı olan H. Ertürk yayınladığı anılarında, Sovyetlerin Havza'da Mustafa Kemal Paşa ile ilişki kurduklarından söz etmektedir. Anlattıklarına gore, Samsun'dan sonra Havza'ya geçen ve burada kaldığı üç haftalık bir süre içinde ordu, idare ve halkla temaslarını sürdüren Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek amacıyla Havza'ya bir Sovyet Rusya heyeti gelmiştir. Heyete, Albay Budiyenni başkanlık yapmaktadır. Albay Budiyenni görüşmelerin başlangıcında Mustafa Kemal Paşa'ya Sovyet Rusya'dan silâh, cephane ve para yardımı vadetmekte, karşılığında yalnızca Türkiye ve Rusya'nın ortak düşmanları olan İtilâf Devletleri ile mücadele etmesini istemektedir. Görüşmelerin sonuna doğru ise Albay Budiyenni : «Rusya'nın bütün ihtiyaçlarınızı tamamlamağa hazır bulunduğunu size arzetmek görevini üzerime almış bulunuyorum. Yeter ki, siz de bizim arzularımızı yapınız. Padişahlığı, halifeliği lağvediniz, komünistliği ilân ediniz» demektedir. Anı sahibine göre, Sovyet Rusya heyeti bu görüşmelerden çok ümide

(520) Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayi Milliye Hatıraları — S. 84, 85

(521) A.g.e. S. 93, 94

(522) Kâzım ÖZALP — Millî Mücadele — Cilt : 1, S : 74

kapılmıştı. Mustafa Kemal Paşa ise askerlikten istifa ederek İstanbul Hükûmetine ve Padişaha fiilen meydan okuduktan sonra Rusya'dan istediği her şeyi top, tüfek, cephane ve altın rubleyi alabilmişti... (523)

Mustafa Kemal Paşa'nın Albay Budiyenni ile Havza'da buluştuğuna dair herhangi bir belge mevcut değildir. Ne «Nutuk»ta ne de Mustafa Kemal Paşa ile Havza'da bulunanların anılarında böyle bir buluşmaya değinilmemektedir. Yerli ve yabancı kaynaklarda da söz konusu buluşmayı doğrulayacak bir belirtiye rastlamamış bulunuyoruz.

Öte yandan, o günlerin koşulları altında böyle bir buluşmayı gerçekleştirmek te oldukça güçtür. Bir kere, Mustafa Kemal Paşa Havza'da iken mücadelenin eşiğindedir ve henüz mücadelenin lideri durumunda değildir. İkincisi, Güney Rusya beyazordunun, Kırım İtilâf Devletlerinin işgali altında ve Karadeniz'de İngiliz donanması egemen, Samsun İngilizlerin gözetiminde bulunurken; Ukrayna'da bir kızıl süvari komutanı olan Albay Budiyenni'nin (sonra general, II. Dünya Savaşında mareşal) iç savaşın olanca şiddetiyle sürdüğü bir sırada kalabalık bir heyetle Samsun üzerinden Havza'ya gelmesi ve geri dönebilmesi kolay olmasa gerektir. Hele, Anadolu'daki tehlikenin büyümesi halinde bir kızılkolordunun yardıma geleceğinden söz edilmesi (524) o günlerin koşullarına tamamen ters düşmektedir Zira, karşı ihtilâlci beyazorduların karşısında bunalan kızılordunun bir kolordusunu Anadolu'ya göndermesi düşünülemez.

Daha sonra Sovyetler tarafından İstanbul'a gönderilen Albay İlyaçef ise; daha çok eski İttihatçılar tarafından kurulan gizli «Karakol Cemiyeti» ile ilişki kurmuş ve Türkiye ihtilâl hareketinin temsil ettiği iddiasındaki bu cemiyetle temel konularda görüş birliğine varmağa çalışmıştır (525).

Millî Mücadele, ard arda toplanan kongrelerle millî bütünlüğe doğru yönelirken; Sovyet yöneticileri Anadolu'da başlayan

(523) Samih Nafiz TANSU — İki Devrin Perde Arkası — S. 338-342
(524) A.g.e; S. 339
(525) Mahmut GOLOĞLU — Üçüncü Meşrutiyet — S: 248

mücadelenin doktrinci değil, bir millî kurtuluş hareketi olduğunu anlamağa başlamışlardı. Anadolu'daki Millî Mücadele'nin karakteri ve komünizmin yerleşme şansı araştırılmıştı. Düzenlenen raporda, Anadolu'daki millî hareketin batıdaki anlamı ile bir sınıf mücadelesi ve bir sosyal ihtilâl olmadığı belirtilmiş, Türk toplumunun bünyesi şöyle tanımlanmıştı : (526)

«Büyük toprak sahibi beyler kuvvetli değildir. Çünkü demiryolları muntazam olmadığı için ihracat ve ulaşım yeter derecede değildir. Tarım, teknik ve mekanik usullerle yapılmadığından toprak büyük kâr bırakmaz. Buna karşı her köylünün büyük küçük bir toprağı vardır. Mülkiyet hakkı tamdır. İster satar, ister bağışlar ve öldüğünde toprak varise kalır. Toprağı olmayıp yarıcılık yapanlar bir sınıf teşkil edecek kadar kuvvetli olmadığı gibi, aralarında teşkilât da yoktur.

... Memurlar, doğuşları itibariyle muayyen bir sınıfa mensup değildir. Yani, yalnız zenginlerin veya toprak sahibi beylerin çocukları değildir. Subaylar da, memurlar gibi her sınıf halktan alınırlar. Fakat, subaylar hükûmet makinesinin en temiz ve aydın unsuru olup, ihtilâl hareketlerinde daima ezilmiş halk tarafında bulunmuştur.

Ekonomiye, Ermeni ve Rumlar hâkim olduklarından Türkçülük hareketinden sonra sermayeye karşı beliren mücadele, sınıf mücadelesi mahiyetinden çıkıp millî bir renk almıştır...»

Görülüyor ki, Sovyetler Anadolu'da başlayan Millî Mücadelenin, kendi Ekim ihtilâllerinin herhangi bir etkisiyle değil, millî bağımsızlık için yapılmakta olduğunu anlamış; umdukları komünist ihtilâline Türk toplumunun yapısının elverişli olmadığını görmüşlerdir. Millî Mücadelenin liderler kadrosunun tutum ve davranışlarını da yakından izledikten sonra, olaylara ve siyasal duruma, Dünya ihtilâli düşünce ve umutlarını bir kıyıya bırakarak, müşterek menfaatler açısından bakmağa başlamışlardır. Özellikle Sovyet resmî kişileri, her hareketlerini kuşku ile karşılayan Anadolu Millî Mücadelesinin liderler kadrosunun güven-

(526) Sabahattin SELEK — Anadolu İhtilâli — Cilt : 2, S : 55-56

lerini kazanmak için, Türkiye ile kurulacak dostlukta rejim meselelerine hiç değinmemeğe özel önem vermişlerdir.

13 Eylül 1919 günü Sovyet Dışişleri Komiseri G.W. Çiçerin'in, Türkiye işçi ve köylülerine hitaben yayınladığı bildiride, doktriner konulara hiç değinilmeksizin, İngiltere'nin İstanbul ve Boğazları ele geçirdiği; Türkiye, İran, Afganistan ve Kafkasya'yı egemenliği altına almak üzere olduğu, bu durumda Türkiye'nin kurtarılmasının ancak Türk işçi ve köylüsünün çabasına bağlı kaldığı, «Rus İşçiler ve Köylüler Hükûmeti»nin Türkiye'ye kardeşlik elini uzatmağa hazır olduğu belirtilmişti (527). Çiçerin ayrıca, Türkiye'nin işçi ve köylülerini hükûmete (İstanbul Hükûmeti) karşı isyana davet ediyor, Türkiye'nin egemenliğini elde edebilecek güçte olduğunu hatırlatarak, Türk işçi ve köylülerinin batılıları Türkiye'nin dışına sürmesini ve İstanbul'daki burjuva hükûmetini devirmelerini talep ediyordu (528).

Rusya, ulusal bağımsızlığı için batı emperyalistlerine karşı silâha sarılan Türkiye'yi doğal müttefik sayıyordu. Büyük Millet Meclisinin açılmasından sonra, Anadolu'nun durumu ile Sovyet Rusya'nın durumu daha çok benzerlik göstermeğe başlamıştı. Büyük Millet Meclisi, meşrûluğunu savunmak için İstanbul Hükûmetinin yer yer uygulamağa koyduğu iç isyanları bastırmakla uğraştığı sırada; Sovyet yöneticileri de eski çarlık düzeni taraftarlarına karşı iç savaş veriyordu. Türkiye'yi işgal eden İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan; aynı zamanda Güney Rusya, Kırım ve Kafkasya'yı yer yer işgal etmişti, yani düşmanlar müşterekti. Türkiye'yi işgal eden devletler, Büyük Millet Meclisine karşı Padişahı ve Halifeyi kurtarma gerekçesiyle isyan edenleri desteklerken; diğer taraftan da Sovyetlere karşı Çarı kurtaracağız gerekçesiyle silâhlı mücadeleye atılan karşı ihtilâlci beyaz orduyu destekliyorlardı.

Sovyet yöneticileri, Sovyet Rusya ile Anadolu arasındaki bu benzerlik dolayısiyle, Millî Mücadeleye sempati besliyorlar, başarıya ulaşmasını istiyorlardı. Sovyetlerin, Millî Mücadelenin

(527) Fahir ARMAOĞLU — Siyasî Tarih — Ankara 1964 — S. 630
(528) Harish KAPUR — Sovyet Russia and Asia 1917-1927 (A Study of Soviet Policy Towards Turkey, Iran and Afghanistan) p. 91

başarıya ulaşmasını istemeleri; yalnızca duydukları sempatiden, Sovyet Rusya ve Anadolu mücadelesinin benzerliğinden ve aynı düşmanlara karşı yürütülmesinden dolayı değildi. Türk Kurtuluş Savaşının varmak istediği hedefin, Misakı Millî'nin kendi amaçlarına uygun olduğunu ve Sovyet Rusya'nın menfaatleri ile bağdaştığını görüyorlardı. Şöyle ki :

İngiltere; Türkiye, Kafkasya, İran ve Afganistan'da egemen duruma gelmekle Rusya'yı güneyden kuşatmış oluyordu. Anadolu'daki mücadele başarıya ulaştığı takdirde, İngiliz kuşatması Sovyet Rusya'ya en yakın ve en etkili olduğu bölgede kırılmış olacaktı. Ayrıca, İngiltere Anadolu'nun bir bölümünü Yunanistan'a vermeyi plânlıyordu. Anadolu'da İngiltere'ye sıkı sıkıya bağlı bir Yunanistan'ın kurulması, İngiliz kuşatmasını daha devamlı ve etkili bir hale getirecekti. Oysa, bağımsız bir Türkiye, İngiliz tehlikesini uzaklaştıracaktı.

Birinci Dünya Savaşı sonunda, İngiltere Kafkasya'da Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletlerinin kurulmasını sağlamış; kendisine bağlı bu devletlerle Rusya'yı Güney Kafkasya'dan ayırmış, Bakû petrollerinden yoksun bırakmış ve bu stratejik bölgede Rusya'ya karşı bir baraj kurmuştu. Anadolu'daki Millî Mücadelenin liderleri de, Doğu'da İngiltere'nin desteğinde kuvvetli bir Ermenistan'a karşı bulunuyorlar; Doğu Anadolu'da genişleme siyaseti güden Ermenistan'a karşı bir taarruz hazırlığı yapıyorlardı. Güney Kafkasya'daki İngiliz barajı ancak Türk - Rus işbirliği ile yıkılabilirdi.

Güney Rusya ve Karadeniz'in güvenliği için son derece önemli olan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının, bağımsız ve dost Türkiye'nin elinde bulunması, Sovyetler yönünden büyük bir güven kaynağı sayılmaktaydı (529).

Bütün bunların dışında, Sovyet yöneticileri yeni rejimi Rusya'da yerleştirmeğe çalışırlarken, Rusya'daki Türk - Müslüman

(529) Boğazların bağımsız ve tarafsız Türkiye'nin elinde bulunması sayesindedir ki, İkinci Dünya Savaşında Akdeniz'e hakim olan Almanya, Rusya'nın ortalarına kadar ilerlediği halde, boğazları geçerek Karadeniz'e hâkim olamadığından Rusya'da uzun süre barınamamıştır.

halklar Yeşilordu'yu kurarak Amiral Kolçak ve General Denikin'in beyazordularını arkadan vurmağa başlamışlardı. Anadolu'daki Türk Kurtuluş Savaşına yardımla, yeni rejim Rusya'daki Türk - Müslüman halklara daha sempatik gösterilecekti. Ayrıca, Anadolu'daki Türklerin Hıristiyan işgalcilere karşı giriştikleri savaşta, Müslüman Türklerin desteklenmesiyle, tüm Dünya Müslümanları üzerinde Moskova'nın prestijinin artırılması sağlanmış olacaktı.

Sovyet yöneticileri, kendi düşmanlarına karşı yürütülen ve başarıya ulaşması Sovyet Rusya'nın şimdiki ve gelecekteki güvenliği bakımından da önemli bulunan Türk Kurtuluş Savaşını ellerinden geldiği kadar destekleme zorunluluğunu duymaktaydılar. İleride görüleceği gibi, Türk - Sovyet siyasî çatışmaları sırasında bile, yardımı devam ettirmeğe çalışmalarının nedenini başka türlü açıklamak mümkün değildir.

b) Mustafa Kemal Paşa'nın Rus Yardımı Hakkındaki Görüşleri

19 Mayıs 1919 Türkiye'sinin koşullarını incelerken, o ümitsiz ve karanlık günlerde kurtuluşu yabancılara sığınmada bulma eğiliminin yaygınlığına ayrıntılarıyla değinmiştik. İngiliz himayesi Padişahın da ön ayak olmasıyla âdeta devletin resmî görüşü haline gelmiş; bazı aydınlar Fransız mandasına bel bağlamışlardı. İlerici güçler ve aydınların çoğunluğu ise Amerikan mandası taraftarıydı.

Erzurum Kongresi toplanıncaya kadar Amerikan mandası görüşü çok sayıda taraftar toplamıştı. Amerikan mandası taraftarları, Erzurum'da kongre hazırlığı içinde bulunanlara fikirlerini aşılamak için çaba gösteriyorlardı. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın nabzını yoklamak isteyenler olmuştu. Mustafa Kebal Paşa, manda fikri ile egemenlik arasındaki çelişkiyi belirterek, Amerika'dan yalnızca ekonomik ve teknik yardım sağlanmasının yerinde olacağını ifade etmişti.

Erzurum Kongresinde, dış yardımın zorunluluğu üzerinde durulmuş, fakat Amerikan mandası görüşü hoş karşılanmamıştı. Kongre sonunda yayınlanan bildirinin 6 ıncı maddesinde :

«Manda ve himaye kabul olunamaz» denilerek, manda görüşü kesinlikle red edilmişti. Buna karşılık, dış yardım sağlanması konusunda oldukça ayrıntılı kararlar alınmıştı. Bildirinin 7 inci maddesinde, dış yardıma duyulan ihtiyaç belirtildikten sonra, iç ve dış istiklâl ile ülkenin bütünlüğüne saygılı ve ülkemize karşı istilâ emelleri beslemeyen herhangi bir devletin teknik, ekonomik ve sınai yardımının memnuniyetle karşılanacağı belirtilmişti.

Erzurum Kongresinin yabancı manda ve himayesi fikrini kesinlikle red ederek, egemenliğimize saygılı dış yardımların kabul edilmesi yönünde karar vermesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın kesin tutumunun büyük rolü olmuştu.

Erzurum Kongresinde görüşlerini kabul ettiremeyen manda taraftarları, yakında toplanacak Sivas Kongresinde Amerikan mandası lehinde kararlar çıkarttırabilmek için geniş çabalara girişmişlerdi. O günlerde Filistin ve Suriye halkının eğilimlerini öğrendikten sonra Türk kamu oyunun eğilimini öğrenmek üzere İstanbul'a bir Amerikan heyeti gelmişti. Manda taraftarlarına göre, Sivas Kongresi, Amerikan mandasının kabul edildiği yolunda bir karar alırsa, kararı bu heyet aracılığı ile Amerika'ya ileterek kısa zamanda sonuç almak mümkün olacaktı. Bu nedenle, manda taraftarları bir yandan yakında ayrılacak olan Amerikan heyetini Sivas Kongresi toplanıncaya kadar İstanbul'da tutmağa çalışırken, öte yandan da kongreden istedikleri yönde karar çıkartabilmek için çaba gösteriyorlardı.

İstanbul'daki milliyetçi Türk aydınlarının büyük çoğunluğu, kurtuluşu Amerikan mandasında görüyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki millî hareketin sözcülüğünü yapmağa başlaması ve özellikle Erzurum Kongresinin yankıları, İstanbul'daki milliyetçi gurubu Mustafa Kemal Paşa ile ilişki kurmağa zorlamıştı.

Amerikan mandası taraftarları, çeşitli mektup ve telgraflarla Mustafa Kemal Paşa'yı kazanmağa çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, bu mektup ve telgraflara, ulusal egemenlik ve bağımsızlık açılarından gerekli cevabı veriyordu. Amerikan mandasının gerekliliğine ve faydasına inandırmağa çalışanlara şu

soruyu sormuştu : «Lehimize bu kadar gayret sarfedecek olan Amerika, bütün bunlara katlanması karşılığında bizden ne gibi fayda ve menfaatler temin edecektir?»

Sivas Kongresi sırasında, manda taraftarları serbestçe kürsüye çıkıp fikirlerini söylemeğe başlamışlardı. Amerikan mandası, kongrenin başlıca konusu haline geldi. İleride, Kurtuluş Savaşının liderler kadrosunu teşkil edecek milliyetçi kişilerin bazılarının samimî olarak manda taraftarı olmaları, gerçekten dikkati çekicidir. Yurtseverliklerinden asla kuşku duyamıyacağımız bu kişilerin kongre kürsüsünde dile getirdikleri görüşleri, Türkiye'nin o günlerde dış yardıma olan ihtiyacı yönünden değerlendirmek gerekir. Konuşmacıları izliyelim (530).

Albay Refet Bey (sonra paşa, Heyeti Temsiliye üyesi, Kuvayi Milliye'nin başarılı komutanı, B. M. Meclisinde İzmir milletvekili, İstanbul'a ilk giren komutan) — «Herhalde bir Amerika kefaletini kabul etmek mecburiyetindeyiz. Yirminci asırda beşyüz milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek verimli olmayan bir toprağı ve ancak on - onbeş milyon lira geliri olan bir millet için dış yardım olmadan yaşamak mümkün değildir.»

Kara Vasıf Bey (Albaylıktan ayrılma, İstanbul'daki milliyetçilerin lideri, Karakol Cemiyeti kurucusu, B.M. Meclisinde Sivas milletvekili) — «Dört yüz ilâ beş yüz milyon lira borcumuz var. Bu parayı kimse kimseye bağışlamaz, bize bunu ödeyiniz diyecekler, halbuki bizim gelirimiz bunun faizini karşılamağa yetmez. O zaman müşkül durumda kalacağız. Bunun için müstakil yaşamağa malî durumumuz müsait değildir...». «Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar tayyare (uçak) ile havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar dretnot (büyük savaş gemisi) yapıyor, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz...» «... bütün bunlardan dolayı, İngiltere'yi kendimize daimî düşman, Amerika'yı da ehveni şer (kötünün azı) sayıyorum...»

Rauf Bey (Eski Bahriye nazırı, Heyeti Temsiliye üyesi, B.M. Meclisinin başkan yardımcısı, büyük taarruzda başbakan) — «... memleketimize karşı en tarafsız durumda bulunan Ame-

(530) Kemal ATATÜRK — Nutuk — Cilt : 1, S. 108, 110, 111 ve 114

rika'nın yardımını kabule mecburuz. Ben bu kanaattayım...»; «... Amerika'da yıllardan beri aleyhimizde yapılan menfî propagandaların doğurduğu fikirleri düzeltmek için, Amerika kongresinden memleketi tetkik edecek ve hakikatı görecek bir heyeti davet edelim...»

Uzun tartışmalar sonunda, Rauf Bey'in teklifi çoğunlukla kabul edilmişti. Amerikan mandası hakkında kesin bir karar alınmaması için ağırlığını ortaya koyan Mustafa Kemal Paşa, Amerika kongresinden bir heyet davet edilmesi görüşüne, manda tehlikesini atlatmış olmanın verdiği rahatlıkla fazla karşı koymamıştı. Böylece, Sivas Kongresince, Erzurum Kongresinin egemenliğimize saygılı dış yardımların kabul edilmesi yolundaki kararı aynen kabul ediliyor; Amerikan mandası hakkında kesin bir karar verilmeksizin, Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'ne Türkiye'ye bir heyet göndermeleri için bir mektup yazılıyordu. (Amerika Birleşik Devletlerine yazılan bu mektuptan herhangi bir sonuç alınamamış, olayların gelişmesiyle Amerika'ya duyulan ilgi azaldığından, mektubun izlenmesi düşünülmemiştir.)

Mustafa Kemal Paşa, dışarıdan yardım almak gerektiğini düşünüyordu. Millî Mücadelenin tek dayanağı Anadolu güçsüz ve fakirdi, en kötüsü bir tek silâh ve cephane fabrikası yoktu. Gerekli silâh ve cephanenin bir kısmını içeriden, Osmanlı ordusu artıklarından temin etmek mümkündü. Fakat bunlar geniş çapta bir mücadele için yeterli değildi. Üstelik mücadelenin bütün cephelerde yürütülmesi gerekiyordu. Doğu'da Ermeniler, Güney'de Fransızlar, Batı Akdeniz'de İtalyanlar, Ege Bölgesinde Yunanlılar, İstanbul'da ve Boğazlarda İngilizler, Karadeniz Bölgesinde Rum Pontus çeteleri ile çarpışmak zorunluluğu vardı. Anadolu'nun verebileceği her şey savaşın emrine sokulabilirdi. Veremiyeceği silâh ve cephane için dış yardımdan yararlanmak yoluna gidilmesi, kaçınılmaz bir finansman kaynağı olarak görülüyordu.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, dış yardım üzerinde durulmuş, fakat dış borçlanma hiç bir zaman görüşme konusu olmamıştır. Osmanlı dış borçlarının; ülkenin ekonomik ve malî kaynakları üzerinde giderek nasıl etkili olduğu, kapitülâsyonlarla

birlikte yabancıların iç ve dış işlerimize karışma aracı olarak nasıl kullanıldıklarının örnekleri ortadaydı. Ülkenin kurtuluşu için ortaya atılan milliyetçi ve yurtsever aydınlar bile, Osmanlı dış borçlarını, yabancı manda ve himayesinin istenilmesi için yeterli sebep olarak görüyorlardı. Ülkenin ekonomik ve malî yönden dışa bağımlı duruma gelmesine neden olan dış borçlar; bu kez, bazı yurtsever aydınların ülkenin kurtuluşunu yabancılara bağlılıkta bulmalarına neden oluyordu. Bütün bunlardan ötürü, dış borçlanmanın sözü bile edilmemişti.

Erzurum Kongresinde kararlaştırılan ve Sivas Kongresinde de aynen kabul edilen, Türkiye'nin iç ve dış istiklâli ile ülkenin bütünlüğüne saygılı ve istilâ emelleri beslemeyen herhangi bir devletin teknik, ekonomik ve sınai yardımının memnuniyetle kabul edilmesi kararı, aynı zamanda dış yardımın temel ilkelerini de belirlemiş oluyordu. Yardımı kabul edilecek devletin, herşeyden önce Türkiye'nin iç ve dış istiklâli ile ülkenin bütünlüğüne saygılı olması, yani Misakı Millî hedeflerini peşinen kabul etmesi ve hedefte belirlenen sınırlar içinde bağımsız bir Türkiye'yi tanıması gerekiyordu. Ayrıca, yardım yapacak devletin Türkiye'ye karşı istilâ emelleri taşımaması da öngörülmekteydi. Bu nitelikleri taşıyan «herhangi bir devlet»in yardımları memnuniyetle kabul edilecekti.

Açıkça anlaşılabileceği gibi, dış yardım için aranan nitelikleri taşıyan ve «herhangi bir devlet» diye tanımlanan devlet, o günlerin siyasal koşulları altında, Amerika Birleşik Devletleri veya Sovyet Rusya olabilirdi. Nitekim, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde dış yardım kabul edilmesi yolunda karar alanların düşüncelerinde ya Amerika, ya da Sovyet Rusya yer almaktaydı.

Erzurum Kongresinden itibaren Millî Mücadelenin tek lideri olarak kendini göstermeğe başlayan Mustafa Kemal Paşa'nın dış yardım konusundaki görüşü nedir? Yaptığımız araştırmalar sonucu elde ettiğimiz bulgulara göre, Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi günlerinde Amerika Birleşik Devletlerinin siyasal durumunun yarattığı bazı engel ve çelişkilere rağmen Amerikan yardımı üzerinde durmuştur. Fakat milliyetçi aydınların, gerek Sivas Kongresi öncesinde ve gerek kongre sırasında, ulu-

sal bağımsızlığa ters düşen Amerikan mandası görüşünde ısrarla durarak bu görüşü yaymağa çalışmaları ve Amerikalılarla gizli - açık ilişkiler kurmaları üzerine, Amerikan yardımı fikrinden tamamen uzaklaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Amerikan yardımı görüşünü benimsememesinin nedenleri şöyle açıklanabilir :

1 — Amerika, İtilâf Devletlerinin yanında Birinci Dünya Savaşına katılmıştır ve onların müttefikidir. İtilâf Devletlerinden İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan Türkiye'yi yer yer işgal etmişlerdir. Millî Mücadele bu devletlere, yani Amerika'nın müttefiklerine karşı yürütüleceğine göre; böyle bir mücadelede Amerika'nın kendi müttefiklerine karşı kullanılacak silâh, cephane ve para yardımında bulunabileceği düşünülemez.

2 — Amerika'da Ermeniler lehine bir cereyan mevcuttur ve Amerika şimdiye kadar Ermenileri desteklemiştir. Hattâ, Doğu Anadolu'da büyük bir Ermenistan kurulması yolunda bir görüş ileri sürülmüştür. Aynı zamanda doğuda Ermenilere karşı yürütülecek olan Millî Mücadeleye Amerika'nın katkıda bulunabileceği şüphelidir.

(Bazı yabancı araştırıcılar, Amerika'nın Ermenileri desteklemesinden dolayı Türk milliyetçilerinin Amerika'ya dönmelerinin politik olarak mümkün olmadığını ifade etmektedirler. Oysa, birçok Türk aydın ve milliyetçisinin Amerikan mandası taraftarı olduğu Erzurum Kongresinden sonra iyice ortaya çıkmıştı.)

3 — Amerika Birleşik Devletleri geleneksel inziva politikasına (Amerika kıtası dışındaki olaylarla ilgilenmeme politikası) dönmüştür. Türk milliyetçileri için bu politikasını değiştirmesi beklenemez.

4 — Millî Mücadele için ortaya atılan aydın, milliyetçi ve yurtsever kişilerin önemli bir kısmı Amerikan mandası taraftarıdır. Mücadele bu kişilerle birlikte sürdürüleceğine göre, Amerika ile ilişki kurulup yardım alınsa bile, Millî Mücadelenin dar boğazlara girdiği ve olağanüstü durumlarla karşılaşıldığı sıralarda, bazı kişilerin kurtuluşu yeniden Amerikan mandasında bulmaları mümkündü. Amerika ile ilişkilerin geliştirildiği bir dönem-

de ise manda fikrine karşı koyabilmek, Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki kadar kolay olamıyacaktı.

5 — Amerika ile Türkiye'nin siyasal ilişkileri kuvvetli değildi ve Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasında Amerika'nın hiçbir menfaati yoktu. Müşterek menfaatlerin bulunmadığı bir savaş için herhangi bir devletten yardım beklemek gereksizdi. Üstelik, Amerika'nın yardım edeceğine dair ortada bir belirti de görülmüyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi sırasında Amerikan mandası fikrinin reddedilmesini sağlamış, Anadolu'ya bir heyet göndermeleri için Amerika Birleşik Devletleri Kongresine mektup yazılması görüşüne pek karşı koymamıştı. Olaylar, Amerika'dan bir heyetin yola çıkıp Türkiye'ye gelmesine kadar geçecek zaman içinde, Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet Rusya ile siyasal ilişkiler kurmayı tasarladığını doğrulayacak şekilde gelişme göstermiştir. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresinden hemen sonra Halil Paşa'yı yardım meselesini görüşmek üzere Sovyet Rusya'ya göndermiştir. Amerika Birleşik Devletleri Kongresine yazılacak mektup için ise Mustafa Kemal Paşa şöyle demektedir : «... **bir mektup tesvit (müsvedde hazırlama) olunduğunu hatırlıyorsam da bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamıyorum. Esasen bu mektuba sureti mahsusada ehemmiyet atfetmiş değildim.» (531)**

Mustafa Kemal Paşa'nın Halil Paşa'yı yardım konusunda görüşmek üzere Sovyet Rusya'ya göndermesi, o günlerin koşulları altında, Türkiye üzerinde doğrudan doğruya menfaatleri olmayan, buna karşılık Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasından birçok yararlar uman tek devletin Sovyet Rusya olması ve mücadelenin liderler kadrosunu teşkil eden kişilerin çoğunun, yer yer işgal altında bulundurulan Türkiye'nin bütünlüğünü korumak için Sovyet Rusya'nın maddî yardımlarını ihtiyatla aramak konusunda görüş birliği içinde olmalarındandır. Bu genel eğilimi doğuran siyasal ortamı şu şekilde belirlemek mümkündür :

1 — Sovyet Rusya, Çarlık Rusya'sının İstanbul ve Boğazlar üzerindeki geleneksel hak iddia politikasını terk ettiğini belirt-

(531) Kemal ATATÜRK — Nutuk — Cilt : 1, S : 114

mişti. Sovyetler, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki bütün geleneksel taleplerden vazgeçmek suretiyle, Millî Mücadeleye atılanlara iyi niyetlerini göstermişlerdi.

2 — Sovyet yöneticileri de Millî Mücadelenin liderler kadrosu gibi Doğu'da kuvvetli egemen bir Ermeni Devleti kurulmasına karşıydı. Doğu Anadolu topraklarının bir kısmını işgal eden Ermenilerin buralardan atılması için yapılacak taarruza Sovyetlerin yardımcı olacağı, hiç olmazsa tarafsız kalacağı umuluyordu. Zira, İtilâf Devletlerinin desteğindeki kuvvetli bir Ermenistan, Türkiye kadar Sovyet Rusya'nın güvenliğini de tehdit edecekti.

3 — Türkiye'yi işgal eden İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan, aynı zamanda Güney Rusya, Kırım ve Kafkasya'yı da işgal etmişti. Müşterek düşmanlara karşı verilecek savaşı, kendi menfaatleri açısından Sovyetlerin destekleyeceği açıkça seziliyordu.

4 — Bağımsız bir Türkiye, Sovyet Rusya'nın güneyindeki ve Kafkaslardaki İngiliz tehlikesini uzaklaştıracaktı. Varlıklarını ve yeni rejimi koruma kaygısındaki Sovyet yöneticilerinin, böyle bir tehlikenin uzaklaştırılması için ellerinden geleni yapacakları anlaşılmaktaydı.

Özetlediğimiz nedenlerden ötürü, Millî Mücadelenin yöneticisi kadrosundaki kişilerin hepsi ekonomik ve sosyal yönlerden batının liberal görüşlerine bağlı kaldıkları halde; işgal altında bulunan ve gün geçtikçe yabancı işgalleri genişleyen Türkiye'de toprak bütünlüğünü korumak ve bağımsızlığı gerçekleştirmek için Sovyet Rusya'nın maddî yardımlarından yararlanma konusunda yaygın bir eğilime sahip bulunuyorlardı. Bu genel eğilimi sezen Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresinden hemen sonra Sovyet Rusya ile ilişkiler kurulması için teşebbüse geçti.

c — Sovyet Rusya ile İlişki Kurulması ve Siyasal Çatışmalar

Birinci Dünya Savaşının ünlü komutanlarından Halil Paşa, İngilizler tarafından İstanbul'da hapsedildiği yerden kaçarak Sivas'a gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile buluşmuştu. Halil Pa-

şa, Birinci Dünya Savaşının sonlarına doğru Kafkasya'da bazı askerî hareketleri yönettiğinden, o bölgeleri ve Rusları yakından tanımaktaydı. Bu durumu göz önünde tutan Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerle aramızdaki yolu açmak (532) ve bağlantı kurulduktan sonra silâh, cephane ve para yardımı sağlamak üzere, Sivas Kongresinden hemen sonra Halil Paşa'yı Rusya'ya gönderdi.

Uzun ve maceralı bir yolculuktan sonra Moskova'ya ulaşan Halil Paşa'nın Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile yaptığı görüşmeler sonunda, Sovyetlerin Anadolu'daki Millî Mücadeleye yakın ilgi duydukları bir kez daha anlaşılmıştı. Ne var ki, Sovyet yöneticileri yardım yapacaklarını, fakat ulaşım yollarını incelemek istediklerini belirterek kesin bir taahhüde girmekten kaçınmışlardı (533).

Sovyetlerin işi sürüncemede bırakmalarının ideolojik nedenleri vardı. Rusya'da Mustafa Suphi tarafından kurulmuş olan «Türkiye Komünist Partisi»ni açıkça destekliyorlardı. Hattâ, Türkiye ile daha yakın ve etkili ilişkiler kurulabilmesi için parti merkezi Bakû'ya taşınmış ve faaliyetlerin artırılması teşvik edilmişti. Mustafa Suphi'nin, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektuptan, Sovyet yöneticilerinin Bakû'daki partiyi Türkiye'nin tek temsilcisi kabul etme eğiliminde oldukları ve bu parti aracılığıyla Anadolu'ya yardımı düşündükleri anlaşılmaktadır (534).

Öte yandan, Birinci Dünya Savaşı sonunda İngilizler tarafından yakalanmamak için Rusya'ya kaçan İttihatçılar, aslında komünizme karşı oldukları halde, Sovyetlerle anlaşma yolları aramaktaydılar. İttihatçılar, Anadolu adına hareket ettiklerini ileri sürmekte ve Sovyetlere bazı tavizler vererek andlaşma yapmağa çalışmaktaydılar. Bu arada, Bakû'da bulunan Baha Sait Bey 11 Ocak 1920'de Ruslarla bir andlaşma imzalamış ve onu Kara Vasıf Bey aracılığı ile Ankara'ya göndermişti. Mustafa Kemal

---

(532) O günlerde Türkiye ile Rusya arasında, İngilizlerin desteği ile kurulmuş Ermenistan, Gürcistan ve Azerbeycan Devletleri yer alıyordu.

(533) Ali Fuat CEBESOY — Moskova Hatıraları — Çeşitli bölümler.

(534) Ali Fuat CEBESOY — Moskova Hatıraları — Çeşitli bölümler.

Paşa, Anadolu'yu Ankara'da bulunan Heyeti Temsiliye'nin temsil ettiğini; bunun dışında sıfatsız ve yetkisiz kişiler tarafından yapılan bu andlaşmayı tanımadığını bildirmişti (535).

Sivas Kongresinden sonra Heyeti Temsiliye'nin Anadolu'yu yönetmeğe başlaması ve Kuvayi Milliye'nin cephelerde başarılar sağlaması, nihayet Büyük Millet Meclisinin açılarak Anadolu'nun kaderine el koyması, Sovyet yöneticilerinin hatalarını anlamağa başlamalarına neden olmuştu. Anadolu'daki ulusal hareket büyük gelişme gösterdiği halde, Mustafa Suphi'nın partisi herhangi bir gelişme kaydetmiyordu. Bu değişikliğin en önemli belirtisi, Mustafa Kemal Paşa'nın yeni kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Sovyet Rusya arasında siyasal ilişki kurulmasına dair 26 Nisan 1920 tarihli mektubuna, Sovyet yöneticileri tarafından verilen cevapta görülmüştü. Sovyetler, Türkiye ile Rusya arasındaki dostluğu geliştirmek için derhal diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin kurulmasının arzulandığını, bunun için bir Sovyet Heyetinin kara yoluyla Türkiye'ye gönderileceğini, ilk yardım olarak 60 bin tüfek ve gereği kadar mermi ile 112 adet hafif makineli tüfek, 10 ağır top ve yarısı külçe altın olmak üzere iki milyon ruble vereceklerini bildiriyorlardı (536). Ayrıca, Anadolu'nun doğu sınırının istenilen şekilde tespiti için Ermenilerle savaşa gerek olmadığı, barış görüşmeleriyle sorunun çözümlenebileceği ifade ediliyordu.

Büyük Millet Meclisinde, Sovyetlerin tutum ve davranışları üzerinde yapılan uzun görüşmelerden sonra; Hükûmet, Sovyet Rusya ile ilişkilerin kurulması amacıyla Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığında, Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal Beyin de dahil olduğu yedi kişilik bir heyetin gönderilmesine karar verdi. Heyet 19 Temmuz 1920 günü Moskova'ya vardı ve derhal görüşmelere başlandı.

Görüşmelere başlandıktan birkaç gün sonra, iki tarafın siyasal menfaatleri arasındaki farklılığın, müşterek menfaatlerden daha ağır basmakta olduğu ortaya çıkmıştı. Türk Heyeti

(535) Mahmut GOLOĞLU — Üçüncü Meşrutiyet. — S : 248
(536) Kâzım KARABEKİR — İstiklâl Harbimiz. S. 780

Rusya ile aradaki kara bağlantısını kesen Ermenistan'a müşterek bir askerî hareket yapılması üzerinde ısrarla duruyordu. Ancak bu bağlantı kurulduktan sonra Sovyet yardımları Anadolu'ya ulaşabilirdi. Sovyetler de aynı görüşe sahip olmakla beraber, kızılordu birliklerinin Polonya ve General Vrangel'in beyazordusu ile çarpışmakta olması nedeniyle kuvvet ayıramayacaklardı. Sovyetler, aynı günlerde İngilizlerle ticaret antlaşması görüşmeleri sürdürdüklerinden, İngilizleri gücendirmemek için Türkiye'ye kesin taahhütlerde bulunmaktan kaçınıyorlardı.

Asıl büyük anlaşmazlık, Türkiye'nin doğu sınırları konusunda ortaya çıkmıştı. Türk Heyeti, Brest - Litovsk andlaşmasında belirtilen sınırı esas alıyordu. Buna karşılık Sovyetler, Büyük Millet Meclisinin Osmanlı Hükûmetince imzalanan andlaşmaları kabul etmediğine dayanarak, kendilerinin Osmanlı Hükûmeti ile imzaladıkları Brest - Litovsk andlaşmasını da kabul etmemesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Ankara'nın işine geldiği zaman Osmanlı Hükûmetlerince yapılmış andlaşmaları benimsediğine uygun bir dille değinerek, Almanya ve Osmanlı İmparatorlukları ile imzaladıkları bu andlaşmanın, iki devletin savaşı kaybederek teslim olmaları üzerine hükümsüz olduğunda ısrar ediyorlardı. Ermenistan sorunu üzerinde de anlaşma olanağı kalmadığı anlaşılmıştı. Türk Heyeti, dış yardım sağlamak amacıyla da olsa hiç bir taviz vermemek konusunda son derece dikkatli bulunuyordu (537).

Ermenistan konusunda anlaşmanın güç olacağını ortaya koyan olaylar, daha Türk Heyeti Moskova yolundayken görülmeğe başlanmıştı. Ermeniler, Doğu Cephesindeki Türk topraklarına ve halkına karşı saldırılarını artırmışlar, 1920 yılı Haziran ayı ortalarında Oltu ve Tuzluca'yı işgal etmişlerdi. Sovyetler, Türkiye ile Ermenistan arasında doğacak ciddî bir çatışmadan korkarak, Mustafa Kemal Paşa'ya sınır anlaşmazlıklarının barışçı yollarla çözülmesi için arabuluculuk yapmayı teklif etmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa, 29 Haziran 1920 günü arabuluculuk tekliflerini kabul ederek, hazırlanan Türk taarruzunu ertelediğini bildirmişti.

(537) Harish KAPUR — Soviet Rusia and Asia 1917-1927 (A Study of Soviet Policy Towards Turgey, Iran and Afghanistan) — P. 95

Ayrıca, Sovyetlerin arabuluculuklarına güvenmiyerek, sınır saldırılarına son verilmesini talep eden bir ultimatomu Ermenistan'a göndermişti.

Türk Heyeti, Moskova'daki görüşmeler sırasında bu sorunun da çözümlenmesini ve Sovyetlerin arabuluculuk yapmalarını istedi. Sovyetler, arabuluculuğu kendi çıkarlarına göre yapma eğilimini gizleyemediler ve Türkiye'nin Kars ve Ardahan üzerindeki taleplerinden vazgeçmesi için çaba göstermeğe başladılar. Türk Heyetine kendi görüşlerini kabul ettirmek amacıyla her türlü taktiği denediler. Nihayet, Türkiye'ye yapılacak yardımın, Türkiye'nin Kars ve Ardahan'dan vazgeçmesi şartına bağlı olduğunu açıkladılar. Türk Heyeti, böyle bir şartı kabul edemiyeceklerini bildirince, Ağustos ayında görüşmeler kesildi.

d) Siyasal Anlaşmazlığa Rağmen Yardımların Başlaması

Ağustos ayının sonunda görüşmeler yeniden başlamış, Sovyetlerin daha sivri ve kabulü imkânsız teklifler ileri sürdükleri görülmüştü. Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin 28 Ağustos 1920 günü yaptığı konuşmada, bu kez Van ve Bitlis illerinden bazı yerlerin Ermenilere verilmesinde israr etmiş, sonunda Bitlis'ten küçük bir toprak parçasının verilmesiyle yetineceğini açıklamıştı (538). Bu teklif Türk Heyeti tarafından red edilmişti. Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerin devamlı toprak talebinde bulunmaları üzerine, Türk Heyeti Başkanı Bekir Sami Beye gönderdiği talimatta, bu tutumlarından ötürü Sovyetlerin emperyalizme karşı mücadele konusundaki samimiyetlerinin kuşku ile karşılanması gerektiğini hatırlatmıştı (539).

Bütün bu siyasal anlaşmazlıklara ve Polonya - Sovyet Rusya savaşının Rusya'daki yeni rejimi tehlikeye düşürecek şekilde gelişmesine rağmen, Sovyetlerin bütün kaynaklarını Polonya ile savaşlarında kullanmaları gerektiği bir sırada Türkiye'ye yardıma başlamaları; Türk Kurtuluş Savaşının sonuçlarına ve Türk dostluğuna ne kadar değer verdiklerini ortaya koymaktadır. Sov-

(538) Tevfik BIYIKOĞLU — Atatürk Anadolu'da — S : 20
(539) Yusuf Kemal TENGİRŞENK — Vatan Hizmetinde — S : 190

yetlerin yola çıkardığı ilk silâh yardımı partisi, 22 Eylül'de Trabzon'a ulaşmıştı. Yardımın diğer bölümleri yoldayken, Doğu Ordumuz, Ermenilere karşı taarruza geçti.

Görüşmeler sırasında Sovyetlerin, Türkiye ile Ermenistan arasında arabuluculuk yapmaktan daha çok kendi menfaatlerini kolladıkları ve kabul ettirmeğe çalıştıkları görülmüşü. Sovyetler, Ermenilerle bir andlaşma yaparak Karabağ, Zangezour ve Nahcivan'ın geçici işgalini ve Rus birliklerinin Ermeni demiryollarından yararlanmasını sağlamışlardı. Bu yerlerin işgaliyle Türkiye ile karayolu bağlantısı kurulmuştu. Fakat, görüşmelerde Sovyetlerin Doğu Anadolu'da toprak istemekte israr etmelerinin, Taşnak Ermeni Hükûmetini düşürmek için yapıldığı anlaşılınca, Mustafa Kemal Paşa bu kördüğümü çözmeğe karar vererek, Doğu Ordusu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya Ermenilere taarruz için emir verdi.

Doğu Ordumuz 28 - 29 Eylül 1920 günü ileri harekete geçti. 29 Eylül'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars ve 7 Kasım'da Gümrü zaptedildi. Türk zaferi Sovyetleri harekete geçirdi. Ermenilere arabuluculuk teklif ettiler. Türkiye'ye Sovyet Elçisi olarak gelmekte olan Mdvani'nin yolda yaptığı teklifi yenik Ermeniler hemen kabul etti, fakat Mustafa Kemal Paşa Sovyet müdahalesine itiraz ederek, Mdvani'nin arabuluculuğunu reddetti. Bunun üzerine Sovyetler, yenik olarak barış görüşmeleri talep ederek Türklerle görüşmelere girişen Ermenilere Türk tekliflerini reddetmelerini ve Sovyet birliklerinin Ermenistan'a girmelerine izin vermelerini teklif ettiler.

Ermeniler, Türk ve Rus teklifleri arasında bocalarken, zamanın Türkiye lehinde işliyeceğini tahmin eden Sovyetler, Ermeni hükûmetine bir nota vererek, bütün yetkilerini Azerbaycan'da bulunan Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İhtilâl Komitesine teslim etmelerini istedi. Öte yandan, Azerbaycan'daki kızılordu birlikleri Ermenistan'a girdiler ve Erivan'ı işgal ederek bir Sovyet hükûmeti kurdular.

Böylece, Türk - Sovyet ilişkileri kritik bir döneme girdi. Moskova'da Sovyetlerle yapılan görüşmeler sonucu hazırlanan and-

laşma tasarısı onaylanmak üzere Ankara'da incelenir, başlayan Sovyet yardımları Anadolu'ya ulaşır ve Türk zaferi Türkiye - Rusya kara bağlantısını sağlamış bulunurken; bu kez Türk ve Sovyet birlikleri Ermenistan'da karşı karşıya gelmişti.

Ermeniler; Kars, Iğdır ve Tuzluca'yı Türkiye'ye bırakan, yani bugünkü sınırlarımızı belirleyen Türk isteklerini kabul ettiler ve 2 Aralık 1920 günü Gümrü Andlaşmasını imzaladılar. Aynı gün Sovyetler de kendi kurdukları Sovyet Ermeni hükûmeti ile bir andlaşma imzalamışlardı.

Ermeni hükûmeti Gümrü Andlaşmasını imzaladıktan sonra dağılmış, yönetim Sovyet hükûmetine geçmişti. Bu durum, gerek Sovyet Rusya ve gerek Ermeni Sovyet hükûmetlerinin Gümrü Andlaşmasını reddetmelerine yol açtı. Sovyet yöneticileri, Türk birliklerinin geri çekilmesini, yapılacak yardımın buna bağlı olduğunu bildirmiş, Ermeni Sovyet hükûmeti ise Ankara'ya yeni bir andlaşma yapılması talebinde bulunmuştu. Kısaca, Ermeniler ile Türkiye arasındaki anlaşmazlık, Türkiye - Sovyet Rusya anlaşmazlığına dönüşmüştü.

Mustafa Kemal Paşa, Brest - Litovsk Andlaşmasına dayanarak Batum'un Türkiye'ye iadesini talep edince, anlaşmazlık daha da derinleşmişti. Gürcistan'da Sovyet yönetimi kurmak için Ruslar 16 Şubat 1921 günü Gürcistan topraklarına girince, Türk ordusu da Ardahan ve Artvin'i işgal ettikten sonra, gerektiğinde Batum'u Sovyetlerden önce işgal etmek için Batum'un sayfiyelerine kadar ilerledi. Kısa bir duraklamadan sonra Batum işgal edildi. Böylece, Ermenistan'dan sonra Gürcistan'da da Türk ve Sovyet orduları karşı karşıya gelmişti.

Bütün bu anlaşmazlıklar, 1920 yılı Temmuzundan beri sürdürülen görüşmelerin sonuçlandığı 16 Mart 1921 günü imzalanan ve Moskova Andlaşması diye anılan Türk - Rus Andlaşması ile çözümlenmiştir. Sovyetler, aynı günlerde Türkiye ile anlaşma zemini araştıran İngilizlerin uygun tekliflerle Türkiye'yi kendi tarafına çekmesinden çekinerek bir an önce andlaşmanın imzalanmasına gayret etmişlerdi. Moskova Andlaşmasının önemli hükümleri şöyle özetlenebilir : Sovyet Rusya, Türkiye'nin Misakı Millî sınırlarını tanımakta, kapitülâsyonları hükümsüz say-

makta, Büyük Millet Meclisince kabul cdilmemiş Türkiye ilc ilgili hiçbir uluslararası andlaşmayı tanımamayı kabul etmektedir.

Moskova Andlaşması 16 Mart günü imzalanmış, aynı gün İngiliz - Sovyet ticaret andlaşması yapıldığından, Sovyetlerin teklifi üzerine 18 Mart günü ilân edilmişti. Sovyet Rusya yöneticileri İngiltere ile ilişkilerinin bozulmaması için silâh ve para yardımlarının andlaşmada yer almasını arzu etmemişlerdi. Andlaşmanın resmî metni dışında, Sovyet Rusya Türkiye'ye 10 milyon altın ruble ile iki tümeni donatacak kadar silâh ve cephane vermeyi kabul ediyordu (540).

e) Sovyet Rusya Yardımları

Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile Sivas Kongresinden sonra (Eylül 1919) Rusların yardım olanaklarını araştırmak üzere Rusya'ya giden Halil Paşa, Temmuz 1920'de yüz bin lira değerindeki altınla Moskova'dan ayrılmıştı (541). İlk Sovyet yardımı ile yola çıkan Halil Paşa, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında kara bağlantısı olmadığından büyük güçlüklerle ve yolları kesen Ermenilerle mücadele ederek Nahcivan'a varmıştı (542). Daha sonra Karaköse'ye geçerek külçe halindeki altınları Karaköse'deki Tümen Komutanı Cavit Beyc teslim etti (543). Altınlar 8 Eylül 1920 günü Erzurum'a ulaştı. Hastahanedeki kantarda tartılarak teslim alındı. İki yüz kilo kadarı Doğu Ordusu için alıkonularak. diğerleri Ankara'ya gönderildi (544).

Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki Türk Heyetinin Moskova'daki görüşmeleri sonunda, Sovyet yöneticileri para yardımının yanısıra daha önemli olan silâh ve cephane yardımını da prensip olarak kabul etmişler ve Karadeniz'in doğu kı-

(540) Tevfik BIYIKOĞLU — Atatürk Anadolu'da — S : 21
(541) A.g.e.; S : 19
(542) Veysel ÜNÜVAR — İstiklâl Harbinde Bolşeviklerle Sekiz ay — S : 44
(543) Tevfik BIYIKOĞLU — Atatürk Anadolu'da — S : 19
(544) Kâzım KARABEKİR — İstiklâl Harbimiz — S : 882

yılarındaki Novorosiski ve Tuapse limanlarına depolamağa başlamışlardı. Bu limanlardan Anadolu'ya ulaştırma yapmak için Tuapse limanı merkez seçilmiş, bu limana konsolosluk görevi yapmak ve ulaşımı yönetmek için bir Türk temsilcisi gönderilmişti. (Daha sonra Batum'da bir deniz komutanlığı, Novorosiski'de bir deniz komutanlığı ve Tuapse'de silâh gönderme subaylığı gibi görevler ihdas edilmiştir. Rus limanlarından Anadolu'ya yapılacak ulaşımın ayrıntılarına Tekâlifi Milliye uygulamalarına ilişkin açıklamalarımız sırasında değinilmişti.)

İlk silâh ve cephane yardımı kafilesi 1920 yılı Eylül ayı sonlarında Trabzon'a varmış bir ay içinde 3387 tüfek, 3623 sandık cephane ve 3000 dolayında süngü (545) ulaştırılmıştı. Ancak, tüfeklerin büyük kısmı Rusların Birinci Dünya Savaşında Almanlardan ele geçirdikleri tüfekler olduğundan, ordumuzda da bulunan bu tüfeklerin (Alman mavzeri) cephanesinin temini önemliydi. Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa, Tuapse'deki temsilcimize telgrafla, şimdilik İngiliz toplarına ihtiyaç olmadığını. Alman piyade mermisi gönderilmesini, gönderilecek İngiliz tüfek ve maklneli tüfekleri için fazla miktarda cephane sağlanmasını bildirmişti (546).

Moskova'daki görüşmeler hakkında bilgi vermek için Türkiye'ye dönen Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, 6 Ekim 1920 günü beraberindeki bir milyon altın ruble ile Ankara'ya gelmişti (547).

Moskova Andlaşmasının ımzalanmasından sonra Sovyet yöneticileri yardımı artırma kararı almışlardı. Bu sırada, İkinci İnönü Muharebesinin kazanılması üzerine, Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları tahribatı karşılamak için Türk Hükûmetine hediye edilen otuz bin altın ruble (548), 9 Nisan 1921 günü Sovyet Elçisi Mdivani tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuştu (549).

---

(545) Yakın Tarihimiz — Cilt. II; S. 186 ve devamı
(546) A.g.e. Cilt. II; S. 189 ve devamı
(547) Tevfik BIYIKOĞLU — Atatürk Anadolu'da — S. 20
(548) Türk İstiklâl Harbi, II Cilt, Batı Cephesi, 3. Kısım. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Seri No. 1, S. 511
(549) Gotthard JAESCHKE — Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi — S. 147

Moskova Andlaşmasının imzalanmasını izleyen günlerde Türk Heyeti üyelerinden Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) ile Dr. Rıza Bey (Nur), dört milyon altın ruble ile Moskova'dan ayrılmışlar (550), 29 Nisan 1921 günü Sarıkamış'a varmışlardı (551).

Rusya'dan gelen altın rublelerle daha çok silâh ve cephane alınmasına çalışılmıştır. 1921 yazında gelenlerin önemli bir kısmının iç finansmanda kullanılması bazı problemler doğurmuştu, bir altın rublenin kaç Türk lirası üzerinden iç finansmanda kullanılması hususunda Büyük Millet Meclisinde yapılan görüşmeler, bu konuda oldukça açık bilgiler vermektedir. Kırşehir Milletvekili Yahya Galib, Ertuğrul (Bilecik) Milletvekili Necip ve Erzincan Milletvekili Emin Beylerin, Maliye Bakanlığının önce bir Rus altın rublesini 615 kuruş, bir süre sonra 750 kuruş olarak işleme koyması nedeniyle Hazineyi 760.000 lira zarara soktuğunu ileri süren önergelerine, Maliye Bakanı Hasan (Saka) Bey, Meclisin 8 Ekim 1921 günkü oturumunda şöyle cevap vermişti : (552)

«Hükûmetin eline bir miktar Rus altını geçmiştir. Bu Rus altınları bize bir ekonomik yardım şeklinde dostumuz Rusya Hükûmeti tarafından karşılıksız verilmiş paralardandır. Para hemen merkeze getirilmiştir. Bu paralar ele geçtiği zaman bundan nasıl faydalanılacağı incelenmiş ve düşünülmüştür. Bunlardan başlıca iki şekilde faydalanma ve kullanma imkânı vardır. Birisi altınları gerek içte, gerek dışta Osmanlı evrakı nakdiyesi (kullanılmakta olan kâğıt para) karşılığında satarak bedelini evrakı nakdiye olarak kullanmak, bir kısmını da ötedenberi her ülkede, Birinci Dünya Savaşından önce her devlette olduğu gibi, çeşitli ülkelerin altın paraları fî-i ticarî (553) üzerinden tedavül etmekte olmasını nazara alarak bir fî-i ticarî üzerinden çıkarmaktır.»

«Satmak meselesi düşünüldüğü zaman, bu paraları yabancı piyasalara ve işgal altında bulunan İstanbul'a satarak tamamen

(550) S. İ. ARALOV — Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları — S. 114
(551) Kâzım KARABEKİR — İstiklâl Harbimiz — S. 953
(552) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi — Cilt. 13, S. 113 - 126
(553) Fî-i ticarî : Ticarî değer

elimizden çıkması şekli uygun görülmedi. İçeride satma yollarını aradık. On rublelik Rus altınının kaça satılabileceğini araştırdık. O zaman, yani Ağustos ayı başlarında henüz paralar daha buraya gelmeden önce saymanlardan ve diğer yerlerden bazı telgraflar aldık. Bazı yerde 560, bazı yerde 580, bazı yerde 590 kuruşa satılacağını öğrendik. Halbuki, bizim ülkemizde gerek evrakı nakdiye ve gerekse altınların gerçek piyasası İstanbul'du.»

«... Bu genel fiyatların bir ortalaması olarak Rus altınlarını 615 kuruş üzerinden tedavüle çıkarıyorum. Kimseyi zorlamayarak, Hazine bunu borcuna karşılık aylık veya diğer alacaklılara 615 kuruş üzerinden verecek; Hazinenin vergi ve diğer alacakları için de aynı fiyat üzerinden kabul edilecek. Bu paraların miktarını söylememi arzu ederseniz, burada genel vezneden tedavüle çıkarılan para Türkiye'ye üç tarihte gelmiştir. Birisi 10 Ağustos'ta (tarihine lüzum yok sesleri) o ciheti müsaade buyurun, biri de 25 Ağustos'da, diğeri de 4 Ekim'de gelmiştir. Şunu da eklemek isterim ki, tespit ettiğimiz fiyat üzerinden tedavüle çıkardığımız ilk partideki Rus altınları, tedavüle çıkarılmağa başladıktan üç gün sonra Hazine'de bir tek altın kalmamıştır. Çünkü toplu ihtiyaçlarımıza verilmiştir. Yani birinci defa orduya, ikinci defa menzile ve daha sonra ordunun diğer ihtiyaçlarına ve başka yerlere harcanmıştır (554).

«... Efendiler! Altın fiyatı son bir ay zarfında İstanbul piyasasına oranla hızlı sıçramalar yapmıştır ki, Osmanlı altını 620 ilâ 630 arasında çok zaman sallandıktan sonra son günlerde, yani on beş yirmi gün içinde yavaş yavaş 720 kuruşu geçmiştir.

«... maalesef itiraf ediyim ki, kanunun yasaklamasına rağmen kaçakçılık devam etmektedir. Bu nedenle, Rus altınlarının da Osmanlı altınlarının izinden giderek İstanbul'a kaçmalarını sağlıyacak durum doğmuştur. Bu durum karşısında, İstanbul piyasalarını iyice incelcdikten sonra, üçüncü parti, yani dört gün

(554) Rus altınlarının tedavüle çıkarılması, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan olduğu ve çıkardığı kanun kuvvetindeki Tekâlifi Milliye Emirleri ile Anadolu'yu Sakarya öncesinde son kuruşuna kadar zorladığı günlere rastlamaktadır.

önceki para elimize geldiği günlerde, İstanbul piyasasında Osmanlı altını 725 kuruşa yükselmiş bulunuyordu. Bazı ticaret erbabı, kanunun yasaklamasına rağmen, altın başına 100 - 150 kuruş kâr sağlıyacak şekilde bura piyasalarından Rus altınını 620 - 625 kuruşa kadar toplamıştı. Kendimce 750 kuruşu (on ruble değerindeki bir Rus altını karşılığı olarak) uygun gördüm.»

Sovyet Rusya, Moskova Andlaşmasının resmî metni dışın da on milyon altın rublelik bir para yardımında bulunmaya söz vermiştir (555). 1921 ve 1922 yıllarında çeşitli partiler halinde gelen Rus altınlarının tutarı 10 milyon altın rubleyi bulmaktadır. Nitekim, Türkiye'nin Aralık 1920 - Mayıs 1922 tarihleri arasındaki ilk Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa (Cebesoy), 1958 yılında bir tarih araştırıcısına Sovyetlerin on milyon altın rubleyi tamamen ödemiş olduklarını ifade etmiştir.

Sovyet resmî belgeleri de, Nisan 1921'de 4 milyon, Mayıs - Haziran 1921'de 1,4 milyon, Kasım 1921 de 1,1 milyon ve Mayıs 1922 de 3,5 milyon olmak üzere 10 milyon altın rublelik yardım yapıldığını göstermektedir (556).

Türk ve Sovyet kaynaklarınca doğrulanan 10 milyon altın rublelik Rus yardımı, Moskova Andlaşmasının resmî metni dışında yapılan anlaşma gereği yapılan yardımdır. Halil Paşa'nın Temmuz 1920 de Moskova'dan beraberinde getirdiği 100.000 lira değerindeki külçe altın (557) ile Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in 6 Ekim 1920 günü Moskova'dan dönerken getirdiği 1 milyon altın rubleye daha önce değinmiştik. Moskova Andlaşmasından önce Anadolu'ya ulaştırılan bu değerler de hesaba katıldığında, para yardımlarının 11 milyon altın ruble ve 100.000 lira değerindeki külçe altınlar olduğu sonucuna varılmaktadır.

---

(555) Harish KAPUR — Soviet Rusia and Asia 1917 - 1927 (A Study of Soviet Policy towards Turkey, Iran and Afghanistan) — P. 114 (Kaynak : Documents International Affairs, No. 7, Moscov 1960, P. 122); Tevfik BIYIKOĞLU — Atatürk Anadolu'da — S. 21

(556) Prof. Dr. Fahir H. ARMAOĞLU — Siyasî Tarih, 1789 - 1960 — S. 630'da dip not (Kaynak : Dokumenti Vneşney Politiki SSSR, Tom III, str. 675)

(557) Sovyet belgelerine göre söz konusu külçe altın 200.6 kilogram ağırlığındadır.

Bununla beraber, incelemelerimiz sırasında daha az ve daha çok para yardımı alındığını belirten araştırıcılara rastlamış bulunuyoruz. Ancak bu farklılıkların on milyon ruble değerindeki altın ile on milyon rublelik altın veya bunların Türk parasına çevrilmesinde Osmanlı altın lirasının veya Osmanlı kaimesinin ölçü alınmasından doğmuş olabileceğini sanmaktayız.

Bu konuda son olarak, 1920 yıllarında kurulmuş ilk ve son Buhara Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu'nun önemli bir ifadesini belirtmek isteriz. Sayın Kocaoğlu, 1920 yılı Temmuz ortalarında Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk Heyeti Moskova'da yardım konusunda Sovyet yöneticileriyle görüşmeler yaparken, kendisinin de Başbakanı Feyzullah Hoca ile beraber Sovyetlerle görüşmek üzere Moskova'da bulunduğunu, görüşmeler sırasında Sovyet yöneticilerinin Türk Heyetinin altın para istediklerine değindiklerini, fakat ellerinde altın para bulunmadığından yakındıklarını ifade etmektedir. Bunun üzerine, Buhara Cumhuriyetinde altın para bulunduğunu, yüz milyon ruble verebileceklerini söylediklerini, Çarlık zamanından kalma altınlardan yüz milyon rublenin Türkiye'ye verilmesi konusunu Buhara'ya dönünce parlementoya getirdiklerini; parlementonun bu yardımı tek itiraz sesi yükselmeden oybirliği ve alkışlarla kabul ettiğini, parayı derhal Ankara'ya yetiştirilmek üzere Rus hazinesine teslim ettiklerini belirtmektedir (558).

İncelemelerimiz sırasında Sayın Kocaoğlu'nun ifade ettiklerini doğrulayacak herhangi bir kaynağa rastlamamış bulunuyoruz. Buhara Cumhuriyetinin yüz milyon altın rubleyi kendi adlarına gönderebilecekken, Rus hazinesine teslim etmelerinin nedenini anlamak güçtür. Ayrıca, Sovyet Rusya Türkiye'ye para yardımı olarak on milyon altın ruble vermiştir. Bu durumda, Sovyetlerin kendilerine teslim edilen yüz milyon altın rublenin, yalnızca on milyonunu Türkiye'ye verdikleri ve doksan milyonunu alıkoyduklarını kabul etmek gerekmektedir ki, o günlerde Türk dostluğuna son derece önem veren Sovyetlerin, ortaya çıkması halinde dostluğa büyük bir darbe vurabilecek böyle bir davranışta bulunabileceklerini düşünmek mümkün değildir.

(558) Yakın Tarihimiz — Cilt : 1, S : 292

Sovyet Rusya, Moskova Andlaşmasının resmî metni dışında iki tümeni donatacak kadar silâh ve cephane yardımında bulunmayı taahhüt etmişti. Sakarya zaferinden sonra İtalya ve Fransa'nın Türkiye ile andlaşma yapmaları; 1922 yılı başlarında da İngiltere'nin Yunanlılarla savaşa son vermek için Türkiye'ye mütareke teklif etmesi üzerine, Sovyet yöneticilerinin Türkiye'nin barış tekliflerini reddetmesini sağlamak amacıyla silâh yardımını biraz artırdıkları görülmektedir. Türkiye'nin barış görüşmelerinde tam bağımsızlık ilkelerinden yapacakları sapmaların, Sovyet Rusya'nın menfaatlerine aykırı olacağını düşünen Sovyet yöneticileri, Ukrayna Başkomutanı Frunze'nin Ankara'yı ziyaretinden sonra silâh ve cephane yardımını artırmağa çalışmışlardır. Bu konuda birkaç örnek vermekle yetinelim.

1922 yılı Şubat ayında, Sovyet Rusya 12 bomba topu, 1299 dağ topu mermisi, 175 mm. lik 9028 şarapnel, 315 obüs tanesi, 7.578.000 Alman fişeği, 177 sandık piyade cephanesi verecekle-rine dair söz vermişler ve bunların kısmen yurda getirilmesi sağlanmıştı. Mart ayında, üç büyük çaplı top, 12 seri ateşli top ve engelleme ağlarının taşınmaya hazır olarak Novorosiski limanında bulunduğu Dışişleri Bakanlığına bildirilmiş ve gönderilen Şahin Vapuru ile bunların Trabzon limanına taşınması gerçekleştirilmişti (559).

1922 yılı Nisan'ında, Sovyet Rusya'nın Anadolu'ya gönderilmek üzere Batum ve Novorosiski limanlarına yığınak yaptığı 8382 sandık piyade cephanesi, 425 sandık Avusturya ve Belçika cephanesi, 2800 sandık topçu cephanesi ve 10 mayın İnebolu ve Samsun limanlarına ulaştırılmıştı. Rus sahra topu mermileri tornadan geçirilerek Osmanlı toplarında kullanılabilir duruma getirilebildiğinden, Sovyetlerden 100.000 adet Rus sahra topu mermisi istenilmiş, fakat ancak 492 adet mermi alınabilmişti (560).

Kurtuluş Savaşı boyunca, Sovyet Rusya'nın çeşitli tarihler-

(559) Türk İstiklâl Harbi — II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 1. kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922), S : 243 ve 246

(560) A.g.e. S. 251

de yapmış oldukları silâh ve cephane yardımlarının miktarları, Türk resmî kayıtlarına göre şu şekildedir : (561)

a) Tüfek, ağır ve hafif makineli tüfek ile mermileri :

Cinsi	Tüfek (Adet)	Ağır ve hafif makineli tüfek (Adet)	Mermi (Sandık)
Osmanlı	392	—	6749
Alman	3855	15	3554
Rus	11820	50	12683
İngiliz	10328	139	11744
Manliher	10571	40	8600
Fransız	341	80	244
Japon	480	—	13
Meksika	25	—	—
Büyük çaplı mavzer ve Martin	—	—	1000
TOPLAM	**37812**	**324**	**44587**

b) Top :

Cinsi	Top (Adet)	Mermi (Adet)
7.5 luk Fransız sahra	12	23400
8.4 lük İngiliz sahra	28	28066
12 lik Fransız muhasara	6	1785
11 lik İngiliz obüs	6	1322
15 lik sahil	3	6600
Rus sahra	11	76000
Krupp obüsü	—	4000
TOPLAM	**66**	**141173**

Sovyet resmî belgelerine göre, Kurtuluş Savaşı boyunca Türkiye'ye yapılan silâh ve cephane yardımı miktarları şu şekil-

(561) Kâzım ÖZALP — Millî Mücadele 1919-1922 — Cilt : 1. S. 219

dedir : (562) 39275 adet tüfek, 327 adet makineli tüfek, 54 top, 62.986.000 adet tüfek mermisi, 147.079 adet top mermisi, 1000 atımlık top barutu, 4000 adet el bombası, 4000 şarapnel mermisi, 1500 kılıç ve 20.000 gaz maskesi.

Türk ve Sovyet resmî belgelerindeki miktarlar karşılaştırıldığında, belirtilen miktarların birbirine yakın olduğu görülmektedir. Türk belgelerinde sandık, Sovyet belgelerinde adet olarak geçen cephaneler arasında sandıkların standart olmaması nedeniyle, tam bir karşılaştırma yapılamamakla beraber; tüfek, makineli tüfek ve top adetlerine ait rakamlar arasında karşılaştırma yapma olanağı mevcuttur. Türk belgelerinde Sovyet belgelerine göre tüfekte 1463 adet, makineli tüfekte 3 adet noksanlık; topta 12 adet fazlalık görülmektedir. Tüfek ve makineli tüfek sayısındaki noksanlığın, Kafkasya'dan karayoluyla gelen bazı tüfek ve makineli tüfeklerin kayıtlara geçirilememiş olmasından ileri geldiğini sanmaktayız. Toptaki 12 adet fazlalık ise, 1922 yılı Şubat ayında gelen 12 adet bomba topunun Türk resmî kayıtlarında top olarak yer alması, buna karşılık Sovyet kayıtlarında «bazı askerî malzeme» kalemine dahil edilmesinden ileri gelmektedir.

Sovyet Rusya'nın yardım olarak vermiş olduğu silâhlar çeşitlilik göstermektedir. Genellikle, Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusya'sı ordularının Osmanlı ve Alman ordularından ele geçirdikleri silâhlar ile iç savaş sırasında Kızılordu birliklerinin ele geçirdikleri İngiliz ve Fransız silâhlarını vermişlerdir. Silâhların bu çeşitliliği Türk Ordusunun düzenleniş şeklini etkilemiş; aynı cins silâhların belirli birliklerde toplanması yoluyla silâh çeşitliliğinin eğitim ve cephane ikmalinde ortaya çıkardığı güçlükler azaltılmağa çalışılmıştır.

II — FRANSIZ YARDIMLARI

a) Fransa ile Savaş

Birinci Dünya Savaşı yenilgisi sonucu başlayan yabancı işgalleri sırasında Güney Anadolu da yer yer işgal edilmişti. Fran-

(562) Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU — Siyasî Tarih, 1789 - 1960 — S : 630'da dip not (Kaynak : Dokumenti Vneşney Politika SSSR, Tom. III, Str. 675

sız ve İngilizler 1918 yılı Aralık ayında Adana'yı işgal etmişler, 1919 yılı başında Antep ve Urfa İngilizler tarafından işgal edilmiş, daha sonra Maraş'a kadar işgal alanı genişletilmişti. 15 Eylül 1919 günü İngiltere ve Fransa bir andlaşma yapmışlar; İngiltere, Irak ve Musul'a karşılık, Güney Anadolu'da işgal ettiği yerleri Fransa'ya bırakmıştı. Böylece Adana, Mersin, Antep, Urfa ve Maraş Fransızlarca işgal edilmiş oluyordu.

Kendilerini Osmanlı İmparatorluğunun mirasçıları sayan üç büyük devletten ikisi, İngiltere ve İtalya, paylarını alırken Türkiye ile yeni bir silâhlı çatışmaya girişmemek için son derece dikkatli davranırlarken, Fransa'nın değişik davranışı yanlış bir politikanın sonucudur. Fransa'nın düştüğü yanlışlık, Suriye ile Anadolu'yu birbirine karıştırmasından ileri geliyordu. Anadolu'daki Türk ve Suriye'deki Arap ayaklanışını bastırmak için çok kuvvet kullanmak zorunda kalmış, bu nedenle Araplara ve özellikle Türklere karşı Ermenileri müttefik olarak seçmişti. Bölgeye Ermeni akını başlamış, işgal ettiği Güney Anadolu topraklarında, kurdukları Ermeni birliklerinden yararlanma yoluna gitmişlerdi.

Güney Anadolu'nun Türk halkı zamanla Kuvayi Milliye birlikleri kurmuş ve gerilla savaşı hazırlıklarına başlamıştı. İlk geniş çapta vuruşma 20 Ocak 1920 günü Maraş'ta başlamıştı. Kuvayi Millîye birlikleri, düzenli ordu birlikleri gibi cephe muharebeleri yapıyor, düşman tarafından kuşatılan şehirleri savunuyor veya işgal altındaki şehirleri kuşatarak çarpışıyorlardı. Maraş'tan sonra Adana, Urfa ve Antep'te de çarpışmalar başlamıştı.

Maraş ve Urfa muharebeleri, bu iki şehirdeki işgal kuvvetlerine karşı yapılmış ve her iki muharebede Fransızlar ve Ermeniler yenilmişler ve geri çekilmişlerdir. Urfa bozgunundan sonra Fransızlar bir daha Fırat ırmağının doğusuna geçmemişler ve Maraş'ı yeniden işgal için herhangi bir girişimde bulunmamışlardır.

En çetin çarpışmalar Antep'te cereyan etmiştir. Antep muharebesinin son üç aylık bölümü, Maraş ve Urfa muharebelerinin tersine, Antep'in Fransızlar tarafından kuşatılması şeklindedir. Antep halkının ve Kuvayi Milliye savaşçılarının her tarafla bağlantıları kesilmiş, büyük yiyecek ve cephane sıkıntısı çekilmiştir. Maddî olanakların daha fazla direnmeye yeterli olmaması ve bü-

yük kıtlıkla karşılaşılması üzerine, savaşçılar bir yarma hareketiyle Antep'ten çıkmayı başarmışlar ve şehir Fransızlar tarafından işgal edilmiştir.

Adana bölgesinde bir kaç ayrı yerde verilen muharebelerle Fransız ilerleyişi durdurulmuş, birçok kasaba kurtulmuştu. Fransızların 800 kişilik bir birliğinin esir edilmesi, Kuvayi Milliye'nin güvenini artırmış, daha geniş çaptaki muharebelere hazırlık başlamıştı.

Fransa, Güney Anadolu'da ağır kayıplar verdikçe Anadolu'daki savaşın kendisi yönünden çıkmaz bir yol olduğunu anlamıştı. Birinci Dünya Savaşı galiplerinden olduğu halde avantaj sağlıyamaması, buna karşılık avantaj gibi görünen Anadolu'da payına düşen toprakların devamlı kan dökmekle elde tutulabileceğinin anlaşılması, Fransız politikasını etkilemişti.

b) Ankara Andlaşması ve Fransız Yardımı

Birinci Dünya Savaşı sonunda Fransa'nın en büyük meselesi Almanya'nın bir daha belini doğrultamıyacak duruma getirilmesiydi. İngiltere'yi buna razı etmek için, Osmanlı İmparatorluğundan kopan Arap ülkelerinden daha az pay almağa razı olmuş, Yunanistan'ın Türkiye'den pay almasına göz yummuştu. Gerçekte, Fransa'nın Orta Doğu'daki menfaatleri, Türkiye'nin yaşamasındaydı. Batı Anadolu'nun verimli topraklarına yerleşecek Yunanistan'ın Doğu Akdeniz bölgesinde güçlenmesi, İngiltere'nin işine yarayacaktı. İngiltere menfaatlerini İngiliz kanı yerine Yunan ve Türk kanlarının akıtılmasıyla sağlamağa çalışıyordu.

Fransa, Almanya'nın güçsüzlendirilmesi için katlandığı bunca fedakârlığa rağmen istediklerini elde edememişti. Alman donanması yok edilmiş, İngiltere Alman tehlikesinden uzaklaşmıştı. Bunun için Fransa'nın lehine Almanya'nın daha fazla güçsüzlendirilmesine karşıydı. Aksi durumda, Fransa kıta Avrupa'sında güçlenecekti. İngiltere, ayrıca Almanya'nın kendisi için iyi bir pazar olmasını sağlama çabasındaydı ve bu nedenle de Almanya'nın hırpalanmasının istemiyordu.

Özetlediğimiz bu durumdan ötürü, Fransa, İngiltere'den kopmuştu. Güney Anadolu'da yaptığı savaş Fransa'ya birşey kazan-

dırmadıktan başka, İngiltere'nin işine geliyordu. Zira, iki cephede çarpışan Türkiye, Yunan cephesine tümüyle dönemiyor, Yunanlılara karşı kesin sonuçlu muharebelere girişemiyordu. Bunların dışında, ayaklanmış olan Arap milliyetçilerine karşı Suriye'yi elde tutabilmek için önemli kuvvetlere ihtiyaç duyan Fransa, Türk cephesinde devamlı hırpalanıp ağır kayıplara uğramanın gereksizliğini anlamıştı.

Birinci İnönü Zaferinin de etkisiyle, Fransa, İngiltere'yi Sevr Andlaşmasının yumuşatılmasına zorlamağa başladı. İtalya'nın Fransa'yı desteklemesiyle, Londra Konferansı hazırlandı. Konferanstan olumlu bir sonuç alınamamış, bu arada Fransa Başbakanı Briand ile Türk Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey arasında 11 Mart 1921 günü bir andlaşma imzalanmıştı. Andlaşma, Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmemişti. Fakat, barışa doğru ilk adımlar atılmış olduğundan, Güney Anadolu'daki Türk - Fransız çarpışmaları durmuş bulunuyordu.

Londra Konferansı sırasında açıkça Türkiye'yi destekliyen Fransa, imzalanan Bekir Sami - Briand andlaşmasının kabul edilmemesine rağmen, Türkiye ile uzlaşma yolları aramağa devam ediyordu. İkinci İnönü Zaferinden sonra, Fransa, eski bakanlardan Franklin Bouillon'u Ankara'ya gönderdi. Başlayan görüşmelerden yine bir sonuç alınamadı.

Sakarya Zaferinin kazanılmasından sonra, Fransa'nın barış isteği daha da koyulaşmıştı. Anadolu'da bağımsız ve güçlü bir Türk Devletinin yaşaması, kendi menfaatleri bakımından gerekliydi. Hepsinden önemlisi, Türkiye İngiltere'nin her türlü isteğine karşı koyacak kadar güçlenmişti ve daha çok güçlendirilmesi Fransa'nın yararınaydı. Yeniden başlayan barış görüşmeleri, 20 Ekim 1921 günü Ankara'da imzalanan Türk - Fransız Andlaşması ile sonuçlandı.

Ankara Andlaşması ile Mersin, Adana, Gaziantep, Urfa ve Maraş kurtarılıyor, Fransa buralar üzerindeki her türlü iddialarından vazgeçiyor; Hatay'da, resmî dili Türkçe olan özel bir idare kuruluyordu. Ankara Andlaşmasının en önemli yönü, hiç kuşkusuz, Fransa gibi güçlü bir devletin düşmanlığının dostluğa dönüştürülmüş olmasıdır. Önce Doğu Zaferi ile doğu cephesinde kesin

sonuç alınarak ikiye indirilen Kurtuluş Savaşı cepheleri, bu kez güney cephesinin barış yoluyla kapanmasıyla, tek cepheye, yalnızca Yunanlılarla çarpışılacak batı cephesine indirilmişti. Artık, güneydeki savaşçılar da batı cephesine kaydırılabilir, güney cephesine ayrılan maddî olanaklardan batı cephesinde yararlanılabilirdi.

Fransa, Kurtuluş Savaşının başarıya ulaşmasını iki bakımdan içtenlikle istemeğe başlamıştı. Birincisi, Anadolu'da güçlü ve bağımsız bir Türkiye'nin bulunmasını kendi menfaatlerine daha uygun buluyordu. İkincisi, Fransız basını ile Pierre Loti ve Claude Farrere gibi Türk dostu ünlü yazarların yayınları, Fransız kamu oyunun Kurtuluş Savaşına ilgisini artırmış, Türk zaferi Fransız aydınlarınca son derece arzu edilir olmuştu. Bu nedenlerle belki de dünya tarihinde ilk kez olarak, bir devlet dünkü düşmanının güçlenmesi için maddî destekte bulunmağa yönelmişti.

Ankara Andlaşmasının metni içinde bulunmamakla beraber, Fransız birlikleri Güney Anadolu'da işgal ettikleri yerlerden çekilirken, Türklere bazı savaş araç ve gereçleri bırakmıştı. Fransızların bıraktıkları silâh, cephane ve askeri malzeme hakkında birçok yabancı (563) ve yerli (564) tarih yazarları ve araştırıcılar kesin rakamlar verememekte, önemli miktarlarda yardım yapıldığını ifade etmektedirler.

Yaptığımız araştırmalar sırasında, Fransız yardımları hakkında en doğru bilgilerin, Kurtuluş Savaşının büyük hazırlık döneminde Millî Savunma Bakanlığı yapmış olan Kâzım Paşa (ÖZALP)

---

(563) T. L. JARMAN — Turkey — P. 82; Lord KINGOSS — Atatürk, Rebirth of a Nation — P. 285; William YALE — The Near East — P. 279; Bazı yabancı yazarların benzer kaynaklara dayanarak, Fransızların 40.000 kişilik orduya yetecek malzeme bıraktığını ifade ettikleri görülmektedir. Örneğin : A. J TOYNBEE and K. P. KIRKWOOD — Turkey — P. 103; GONTAUT — BIRON — D'Angora â Lausanne — P. 38; Ray BROCK — Ghost on Horseback, The Incredible Atatürk — P. 264

(564) Yakın Tarihimiz — Cilt : IV, S : 214 (M. Şevki YAZMAN); Sabahattin SELEK — Anado'u İhtilâli — Cilt : 2, S : 291 : Ahmet Emin YALMAN — Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim — Cilt : 2, S : 229

nın notlarında bulunduğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Resmî belgelere göre, Fransızların işgal ettikleri Türk topraklarından çekilirken bıraktıkları silâh ve cephanenin miktarları şöyledir : (565)

Cinsi	Tüfek (Adet)	Mermi (Sandık)
Osmanlı	4484	574
Alman	3865	—
Manliher	10	—
Büyük çaplı mavzer	—	247
G r a	—	101
Shneider	—	577
Büyük çaplı martin	1730	—
Çeşitli	—	6
TOPLAM	**10089**	**1505**

Fransızlar, bıraktıkları bu silâh ve cephanelerden başka, düzgün durumdaki on adet uçağı da Türkiye'ye hediye etmiş bulunuyorlardı. Ankara Andlaşması, Fransa'nın bu yardımından daha önemli olarak Anadolu'nun Fransa piyasalarından silâh ve cephane satınalmasına zemin hazırlamış bulunuyordu.

III — HİNT MÜSLÜMANLARININ YARDIMI

Osmanlı İmparatorluğu, yirminci yüzyılın başında tek egemen Müslüman devleti idi. Çeşitli ırklardaki Dünya Müslümanlarının önemli çoğunluğu Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşıyor, geri kalanlar genellikle İngiliz ve Fransız sömürgelerinde bulunuyordu. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğunun batıya karşı herhangi bir zaferi veya başarısı, Dünya Müslümanlarınca, Türklüğün değil, Müslümanlığın başarısı olarak kabul ediliyordu. Osmanlı Padişahlarının aynı zamanda tüm Müslümanların dini lideri durumundaki «Halife» sıfatını taşıması, Osmanlı İmparatorluğuna Dünya Müslümanlarını resmen temsil etme görevini de yüklüyordu. İslâm Dünyası, Osmanlı İmparatorluğunun batılı dev-

(565) Kâzım ÖZALP — Millî Mücadele 1919-1922 — Cilt : 1, S : 221

letlerle yaptığı savaşları. Müslümanlığın Hıristiyanlığa karşı savaşı olarak kabul ediyordu.

Ne var ki, bu görünüşe rağmen, Osmanlı İmparatorluğunun savaşçılarını yalnızca Anadolu ve Rumeli Türkleri teşkil ediyor, diğer Müslüman ülkeler kan akıtmıyorlardı. Bir İslâm ülkesi olan Trablusgarb (bugünkü Libya)'ı Anadolu ve Rumeli Türkleri savunmağa çalışmış, fakat İtalyan işgaline engel olamamıştı. Halifeliğin merkezi olan İstanbul'a yönelen Yunan, Bulgar, Karadağ ve Sırp saldırılarına (Birinci ve İkinci Balkan Savaşları) yalnızca Anadolu ve Rumeli Türkleri karşı koymuştu.

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşına girince, Dünya Müslümanlarının yardımını sağlamak amacıyla Osmanlı Padişahı ve Halife Mehmet Reşat, 13 Kasım 1914 günü Cihad (Kutsal Savaş) ilân etmişti. Ancak, Cihad ilânına rağmen savaşı yalnızca Anadolu ve Rumeli Türkleri yürütmüş, üstelik birçok Müslüman Arap ülkesi İngilizlerle işbirliği yaparak Arap Yarımadasındaki Türk birliklerini arkadan vurmuştu. İngiliz ve Fransızların Çanakkale'ye çıkardıkları birliklerde çoğunluğu sömürgelerinden topladıkları Müslüman askerler teşkil ediyordu.

Dünya Müslümanları arasında, İngiliz egemenliği altında oldukları halde Halifeye bağlılıklarını sürdürmeğe çalışanların başında Hint Müslümanları (566) gelmekteydi. İngiltere, Hindistan'dan topladığı Müslüman askerleri 1914 yılında Irak cephesine göndermek istediğinde, Türklerle çarpışmak istemiyen Hint Müslümanları ayaklanmışlar ve bu ayaklanma kanlı bir şekilde bastırılmıştı. (567)

Birinci Dünya Savaşı sonunda Anadolu'nun yer yer işgal edilerek Müslüman Türklere çeşitli işkenceler yapılması ve Halifenin bulunduğu İstanbul'un yabancı devletlerin gözetimi altında bulunması Hint Müslümanlarının çeşitli karşı gösterilerine yol açıyordu. Bu arada, Halifeliğin korunmasını sağlamak ve bu konuda İngiltere'ye baskı yapmak amacıyla bazı dernekler kurul-

(566) Hint Müslümanları uzun mücadelelerden sonra, 15 Ağustos 1947 de bağımsızlıklarını kazanarak Pakistan Devletini kurmuşlardı.

(567) Kadir MISIRLIOĞLU — Türkün Siyah Kitabı, Yunan Mezalimi — S. 344

muştu. (Indian Committee of the Caliphate, All India Khilafat Congress).

Ayasofya'nın yeniden kilise haline getirilmesi söz konusu olunca, İngiltere'nin Hindistan Genel Valisi E.S. Montagu, Hint Müslümanlarının buna karşı çıkacağını açıklayarak böyle bir eyleme engel olmuştu. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden on gün sonra ise Hıntli Müslümanlar Londra'da ilk protesto mitingini düzenlemiş bulunuyordu. 8 Kasım 1919 günü Delhi'de toplanan İslâm Kongresi, Türkiye lehinde bazı gösterilerde bulunmuştu.

Hint Müslümanlarının lideri Mevlâna Mehmet Ali Han, Anadolu'ya maddî yardımda bulunmak için bir yardım komitesi kurdu. Komite bir kampanya açarak para toplamağa başladı. (568)

Hint Müslümanlarının Türkiye lehindeki tutum ve davranışları ile Anadolu'da Hint Müslümanları hakkında duyulan sempatiden, İngiltere'nin casusluk işlerinde yararlanmağa çalışması ilgi çekicidir. 1 Kasım 1920 günü Emir Ali, Hint Müslümanlarının gönderdiği para yardımının Dr. Frew'a verildiğine dair bir demeç vermiştir (569). Oysa, Dr. Frew'un İngiliz himayesine taraftar toplamağa çalışan, Anadolu'da Millî Mücadele başlayınca da İngiltere lehine casusluk yapan bir kişi olduğu biliniyordu. Öte yandan, İngilizlerin özel olarak görevlendirdikleri Mustafa Sagir adlı casus, Hint Müslümanlarının yardımları konusunda özel elçi olarak kendisini tanıtarak Ankara'ya gelmişti. (570) Ancak, Mustafa Sagir henüz İstanbul'da iken kendisinden kuşkulanan Türk Gizli Emniyet Örgütü, durumu Ankara'ya bildirmişti. Ankara'da önemli kişilerle tanışan, Mustafa Kemal Paşa'ya Hint Hilâfet Komitesinin (Indian Committee of the Caliphate) yakında gönderilecek bir kaç yüz bin liralık yardımından söz eden Mustafa Sagir'in davranışları gözetlenmişti. Ankara'daki çalışmaları hakkında İstanbul üzerinden Hindistan'daki yardım komitesine ulaştırılmak üzere yazdığı mektupların, aslında gizli mürekkeple İngiliz ca-

(568) A.g.e. S. 331
(569) Gotthard JAESCHKE — Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi — S. 89
(570) Hanns FROEMBGEN — Kemal Atatürk — P. 142

susluk örgütüne yazıldığı tespit edilen Mustafa Sagir yakalanmıştı. Muhakemesi sırasında, Mustafa Kemal Paşa'yı öldürmekle görevlendirildiğini itiraf eden Mustafa Sagir asılarak idam edilmişti.

Hint Müslümanlarının iyi niyetlerinin, İngilizler tarafından casusluk amacıyla istismar edilmesi yüzünden, Millî Mücadele süresince Hint Müslümanlarının yardımı üzerinde fazla durulmamıştı.

İkinci İnönü Zaferi, İngiltere'de ciddî kaygılar yaratmıştı. Yunan yenilgisi üzerine Londra'da ilk harekete geçen Mr. Montagu olmuştu. Kendisi Hindistan'dan sorumluydu ve kaygısı da Hindistan bakımındandı. Hindistan'daki Türkiye lehindeki kıpırdanışlar, Halife'nin bulunduğu İstanbul'un işgali ile artmış, güçlü bir akım halini almıştı. Özellikle Müslümanlar Anadolu için para topluyorlar, İngiliz makamlarına dilekçeler, muhtıralar sunuyorlar; toplantılar, mitingler düzenliyorlardı. Hindistan'dan gelen bir heyet, 24 Mart 1921 günü İngiltere Başbakanı Lloyd George ile görüşerek, Türkiye lehindeki isteklerini anlatmıştı. Özellikle, İngilizlerin İstanbul'dan çekilmeleri istenmişti. (571)

Merkezi Bombay'da bulunan Hindistan Hilâfet Komitesinin (Indian Committee of the Caliphate) açmış olduğu yardım kampanyası, Hint Müslümanları arasında — özellikle fakir ve orta sınıflar — büyük bir ilgiyle karşılanmıştı. Bu şekilde, Hint Müslümanlarının yardımı olarak Ankara'ya ulaştırılan para miktarı 125.000 İngiliz lirasına ulaşmaktadır. (572) Ancak, Hint Müslümanlarının bu amaçla Hindistan Hilâfet Komitesine yaptıkları bağışın daha fazla olduğu, fakat Türkiye'ye gelinceye kadar kayıplara uğradığı söylenmektedir ki, bunu tespite imkân yoktur. (573)

Hindistan Hilâfet Komitesinin gönderdiği para yardımı, Maliye Bakanlığının kayıtlarına ve Hazineye girmemiş; Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde durmuş ve Osmanlı Bankasında muhafaza edilmiştir. Kurtuluş Savaşının büyük hazırlık döneminde çekilen türlü malî sıkıntılara rağmen, bu paraya el sürülmemiştir.

---

(571) Bilâl N. ŞİMŞİR — İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e — S. 21
(572) Lord KINROSS — Atatürk, Rebirth of a Nation — S. 298
(573) Sabahattin SELEK — Anadolu İhtilâli — Cilt : 1; S : 135

Büyük taarruz öncesinde bütün mali olanaklar tükenince, Millî Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa ile Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey, bu parayı da kullanmayı düşünmüşlerdir. Kâzım (Özalp) Paşa'nın durumu iletmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa Osmanlı Bankasına emir vermiş (574), para geçici olarak Maliye Bakanlığına devredilmiştir. Paranın küçük bir kısmı ordu ihtiyaçlarında kullanılmış; büyük taarruz sonunda bozguna uğrayan Yunanlıların yakıp yıktığı köyleri gören Mustafa Kemal Paşa, halka dağıtılmak üzere bir miktar paranın Cephe Komutanlığına gönderilmesini emretmiştir. Büyük zaferden sonra paranın harcanmış olan kısmı Maliye Bakanlığı tarafından iade edilmiş ve Hindistan Hilâfet Komitesinin gönderdiği paranın tümü böylece Osmanlı Bankasındaki bir hesapta topluca muhafaza edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Hint Müslümanlarının gönderdiği para yardımı konusundaki tutum ve davranışları çeşitli eleştirilere konu olmuş, birçok milletvekili zihinlerindeki çeşitli sorulara cevap aramışlardır. Mustafa Kemal Paşa, büyük hazırlık döneminde Anadolu'nun kaynakları son kuruşuna kadar ümitsizce zorlanırken neden Hindistan Hilâfet Komitesinin gönderdiği parayı kullanmayı düşünmemiştir? Büyük taarruz öncesinde bazı ordu ihtiyaçlarının karşılanmasında bu paranın neden yalnızca küçük bir kısmının kullanılmasına izin vermiştir? Yunanlıların kaçarken yakıp yıktığı yerlerdeki halkın yaralarının sarılması amacıyla halka bir miktar para dağıtılması için emirler verirken Mustafa Kemal Paşa ne düşünmektedir? Zaferden sonra, Hint Müslümanlarının gönderdiği paradan harcanmış olan kısmının Maliye Bakanlığı tarafından iade edilmesinin ve paranın tamamlanarak Mustafa Kemal Paşa adına açılmış bir hesapta muhafaza edilmesinin nedenleri nelerdir? Bugünkü Pakistan'ı da kapsayan o günlerin Hindistan'ı ile Türkiye'deki olayların akışı, birçok zihinlerdeki soruları kendiliğinden cevaplıyacağından, olaylara tarihi zinciri içinde kısaca göz atmak yararlı olacaktır.

Hindistan'daki Hintli milliyetçiler (Hindu dinindekiler) ile hilâfetçiler (Müslümanlar), Anadolu'da yürütülen mücadeleyi bü-

(574) Kâzım ÖZALP — Millî Mücadele, 1919 - 1922 — Cilt : 1; S : 233

yük bir ilgi ve dikkatle izliyorlardı. Sakarya Zaferi haberleri Hindistan'a ulaştığı zaman, zafer büyük bir sevinçle kutlanmıştı. Hem hilâfetçiler, hem de milliyetçiler bunda kendi zaferlerini görüyorlardı. Milliyetçiler bu zaferde, en büyük düşmanları olan sömürücü güçlerin suratlarına atılan ilk ve en şiddetli şamarı bulu yorlardı. Hilâfetçiler ise ,bunu İslâm'ın büyük zaferi olarak niteliyorlar, Müslüman Dünya'sını çöküşünün sona ermesi yönünden bir dönüm noktası kabul ediyorlar ve Mustafa Kemal Paşa'yı İslâm'ın kılıcı olarak ilân ediyorlardı (575). Türkiye Büyük Millet Meclisinin O'na «Gazi» unvanını verdiği duyulduğu zaman inançları bir kat daha artmıştı (576).

26 Ağustos 1922 günü başlayan büyük Türk taarruzu hızla gelişmişti. 9 Eylül'de Türk ordusu İzmir'i kurtarmış, bir hafta içinde Anadolu son Yunan askerinden de arınmış, 11 Ekim günü imzalanan Mudanya Mütarekesi ile silâhlı çatışma sona ermiş ve Trakya kan dökülmeden kurtarılmıştı. 28 Ekim günü İtilâf Devletleri (İngiltere, Fransa ve İtalya) Ankara Hükümetini Lozan'da toplanacak barış konferansına davet etmişti. Aynı dâvetin İstanbul Hükûmetine, yani Padişahın Hükûmetine de yapılması üzerine, Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922 günü aldığı bir kararla hilâfet ve saltanatı birbirinden ayırmış ve saltanatı ortadan kaldırmıştı (577).

Son Osmanlı Padişahı ve Halife Vahdettin 17 Kasım günü bir İngiliz Savaş gemisiyle yurt dışına kaçmış, ertesi gün Osmanlı hanedanı mensuplarından Abdülmecit, Büyük Millet Meclisince Halife seçilmişti. Bir yıl sonra, 29 Ekim 1923 günü Cumhuriyet ilân edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa ilk Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştı.

Halifeye herhangi bir siyasal yetki ve görev verilmemişti. Ne var ki, bazı gerici çevreler kendisine tüm İslâm Dünyasının taçsız hükümdarı gözü ile bakıyorlar, Halife de bazı söz ve tu-

---

(575) Dr. R. K. SİNHA — Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi — S. 131

(576) Mustafa Kemal Paşa'ya «Gazi» unvanı, Sakarya Zaferini izliyen günlerde, 19 Eylül 1921 gün ve 153 sayılı Kanunla verilmişti.

(577) 1 Kasım 1922 gün ve 308 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kararı

tumu, özellikle dinî törenlerdeki davranışları ile siyasal görünüm kazanmağa çalışıyordu. Halife Abdülmecit, 1924 yılı başlarında Hükûmete başvurarak, bütçeden kendisine ayrılan ödeneğin az olduğundan yakınıyor ve bu ödenekle karşılıyabilmesine imkân bulunmayan hizmetler için daha fazla ödenek verilmesini istiyordu. Halife, Başbakandan istekte bulunurken; «Halifeliğe ait hazinenin gücünü aşan ve yapmak zorunda olduğu masraflar dışındaki masraflarının Maliye hazinesinden karşılanması..» şeklinde bir cümle kullanmaktan geri kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa, Başbakan İsmet Paşa'ya verdiği talimatta; Halifeye debdebe ve gösteriş için değil, zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla ödenek verildiği ve Cumhurbaşkanına ayrılan ödenekten daha az bir ödeneğin yeterli olduğu; Halifenin özel bir hazinesi olmadığı ve olamıyacağı, böyle bir hazine ecdadından kalmış ise durumunun araştırılması ve kendisine verilen ödenekle karşılıyamadığı zorunlu giderlerinin neler olduğunun öğrenilmesi gerektiği, milletin boğazından kesilmiş paralarla alınan saraylardaki değerli eşyaların Halifenin yanındaki görevliler tarafından satıldığı yolundaki dedikoduların soruşturma konusu yapılması, yanında görevlendirilenlerin sayısının fazlalığının Halifeyi hâlâ saltanat hülyaları içinde uyutabileceğinden kadroda bazı azaltmalar yapılması gerektiği konularına ayrıntılı olarak değiniyordu.

23 Şubat 1924 günü, Büyük Millet Meclisinde Şeriye Vekâleti (Diyanet İşleri Bakanlığı) bütçesi görüşülürken, birçok milletvekili Halifelik için ayrılan ödeneklerin fazlalığını eleştirmişlerdi. 1 Mart 1924 günü Büyük Millet Meclisinin beşinci çalışma yılına girmesi nedeniyle kürsüye çıkarak bir söylev veren Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, özellikle şu üç nokta üzerinde durmuştu : (578)

1 — Millet cumhuriyetin şimdi ve gelecekte tüm saldırılardan kesinlikle uzak bulundurulmasını istemektedir. Milletin isteği, cumhuriyetin, denenmiş ve olumlu olan tüm ilkelerine bir an önce tamamen dayandırılması şeklinde ifade edilebilir.

2 — Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ilkesinin uygulanması gerekmektedir.

(578) Kemal ATATÜRK — Nutuk — Cilt : II, S : 848, 849

3 — İslâm dininin siyasetin dışında tutulmasının zorunlu olduğu müşahede edilmektedir.

Ertesi gün, Halifeliğin kaldırılmasına ve Osmanlı hanedanı mensuplarının yurt dışına çıkarılmasına, Şeriye Vekâletinin (Diyanet İşleri Bakanlığının) kaldırılmasına ve öğretimin birleştirilmesine ilişkin çeşitli kanun teklifleri yapılmıştı. Uzun görüşmelerden sonra 3 Mart 1924 günü ard arda üç kanun çıkarıldı. Birinci kanunla Şeriye Vekâleti (Diyanet İşleri Bakanlığı) kaldırılarak yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluyordu (579). İkinci kanunla, Türkiye'deki dini, mesleki ve genel eğitimle ilgili bütün okullar Millî Eğitim Bakanlığına bağlanıyordu (580). Aynı gün çıkarılan üçüncü kanunla ise Halifelik kaldırılıyor ve Osmanlı hanedanına mensup olanların Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına çıkarılması öngörülüyordu (581). Böylece Halifelik tarihe karışmış oluyordu.

Halifeliğin kaldırılması, Hint Müslümanları için çok şaşırtıcı olmuştu. Hıristiyan devletlerce işgal edilen İstanbul'da bulunan Halifenin kurtarılmasında kullanılması amacıyla halktan para toplanmış ve İslâmın kılıcı olan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmişti. Gazi Mustafa Kemal Paşa ise Halifeyi Hıristiyan işgalinden kurtarmış, fakat bu kez Halifeliği ortadan kaldırmıştı.

1924 — 1926 yılları arasında Hindistan'da çeşitli toplantılar yapıldı. Hilâfet konferanslarında küskün Hint Müslümanları başka bir yerde Halifeliği yeniden kurmaları gerektiğini savundular. İslâm Dünya'sı başsız bırakılamazdı. Ama çok geçmeden bu kışkırtıcı fısıltılar da kesildi (582).

Halifeliğin kaldırılması, İslâm toplumunu ya bu durumu kabul etmek veya yeni bir Halife adayı göstermek durumunda bırakmıştı. En sonunda, 1926 da Hilâfet Kongresi birinci öneriyi seçmeyi uygun buldu. Çok geçmeden, Gazi Mustafa Kemal, öz-

(579) 3 Mart 1924 gün ve 429 sayılı Kanun
(580) 3 Mart 1924 gün ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu
(581) 3 Mart 1924 gün ve 431 sayılı Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine çıkarılmasına Dair Kanun
(582) Dr. R. K. SİNHA — Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi — S. 161

gürlük savaşının ve lâyikliğin bir simgesi haline geldi. O, Hindistan'da Hindular ve Müslümanlar arasında popüler bir önderdi. Yalnız Türkiye'yi yabancı işgalinden kurtarmakla kalmamış, Avrupa'nın sömürücü güçlerinin, özellikle İngiltere'nin oyunlarını ve foyalarını ortaya dökmüştü. Hakkındaki sevgi, ilerici politikası nedeniyle küskün ve aşırı tutucu Müslümanlara doğru gittikçe azalıyordu. Fakat her şeye rağmen, aynı politika O'nu gerek Hindu, gerek Müslüman genç kuşaklar arasında daha da popüler hale getiriyordu. Pek çok milliyetçi O'nu takdir ediyor ve yolundan yürümeğe çalışıyordu (583).

«Nutuk»taki bazı açıklamalardan Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadelenin başlangıcında cumhuriyet fikrini benimsediği sezilmektedir. Cumhuriyet ile Halifeliğin bazı noktalarda zor bağdaştırılabilir olduğu hatırlanacak olursa, Mustafa Kemal Paşa'nın Halifeliği kaldırmayı çok önceden tasarladığı yolundaki görüşlere katılmamak mümkün değildir.

Öte yandan, Padişah ve Halife Vahdettin, Millî Mücadelenin başında mücadeleye karşı olduğunu açıkça ortaya koymuş, Millî Mücadelenin önderler kadrosunu idama mahkûm etmiş, Şeyhülislâm'a yayınlattığı fetvalarla Millî Mücadeleye katılan yurtseverler dinsizlikle suçlanmıştır. Fetvalarda, Halifenin etrafında toplanarak Millî Mücadelecilere karşı silâha sarılmayanların cehennem azabına uğrayacakları belirtiliyor, dinin bir silâh olarak kullanılmasıyla Millî Mücadeleye karşı iç isyanlar kışkırtılıyordu. Ege bölgesindeki Kuvayi Milliyeyi temizlemek amacıyla hareket geçirilen Anzavur'un kuvvetlerine «Kuvayi Muhammediye»; Büyük Millet Meclisi'ni dağıtmak üzere İstanbul'dan gönderilen özel kuvvete «Hilâfet Ordusu» adı verilmişti.

Bu durumda, Halifenin gönderdiği ordularla çarpışarak, Şeyhülislâmın fetvalarına göğüs gererek, cumhuriyetin ilânını ve halifeliğin kaldırılmasını düşüncelerinde yaşatarak mücadeleyi yürüten bir önderin, halifeliğin kurtarılması amacıyla yabancı bir ülkedeki Müslümanlar tarafından gönderilen parayı kullanmaktaki isteksizliğini haklı bulmamak mümkün değildir.

---

(583) Dr. R. K. SİNHA — A. ge. S. 162

Mustafa Kemal Paşa, kendi adına gönderilen bu paraya devlet harcamaları için, ancak çok zor durumda el sürmeye yanaşmıştır. O da, büyük taarruza, yani Anadolu'nun Müslüman Türklerinin Hıristiyan boyunduruğundan kurtarılmasını sağlıyacak taarruza başlamadan biraz önce; ordunun taarruz gücü ile çok yakından ilgili zorunlu harcamalar içindir. Büyük zaferden sonra ise, Yunanlıların kaçarken yakıp yıktığı yerlerdeki Türk halkının perişan durumunu üzüntüyle izleyen Mustafa Kemal Paşa, halkın yaralarının sarılması amacıyla halka dağıtılması için Cephe Komutanlığı emrine bir miktar para gönderilmesini emretmiştir. Bir başka deyişle, Hindistan Müslümanlarının gönderdiği para, Hıristiyan ordularının yakıp yıktığı yerlerdeki Türkiye Müslümanlarının yaralarının sarılmasında kullanılmıştır.

Bu tutumuyla, Mustafa Kemal Paşanın, halifeliği kaldıracağı zaman Hint Müslümanlarının gönderdikleri paraların amaç dışında kullanıldığı yolunda ileriye sürebilecekleri itirazları hesaba katarak, ihtiyatlı davranmak istediği anlaşılmaktadır. Büyük zaferden sonra, gönderilen paradan harcanan kısmın Maliye Bakanlığı tarafından iade edilerek, paranın tümünün bir hesapta toplanması da, ihtiyatlı davranışın son halkası olmaktadır. Bu durum, Mustafa Kemal Paşanın, Hindistan Hilâfet Komitesinin gönderdiği paraları gerektiğinde geri göndermeyi düşündüğünü ortaya koymaktadır. Bir süre sonra, söz konusu para, Türkiye'nin ekonomik hayatında büyük hizmetleri ve katkıları görülecek olan Türkiye İş Bankasının kuruluş sermayesi olarak kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

İncelemelerimiz sırasında 600 dolayında yerli ve yabancı kaynak okuyarak fişlemiş bulunuyoruz. Araştırma çabalarımızın yeterli olduğuna inanarak yazmaya geçerken, mevcut 11.500 dolayındaki fişi kitabımızın tasarladığımız bölümlerine göre ayırdığımızda resmi belgeler dışındaki birçok kaynağın yeni bir şey söylemiyerek bilinenleri tekrarladığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle kitabımızda temel kaynağa yönelmeğe ve yararlandığımız kaynakları dip noktalarda belirtmeğe çalışmış bulunuyoruz. Kaynakların genişliği karşısında, bibliyografya bölümüne yalnızca dip notlarda belirttiğimiz kaynakları vermekle yetinmenin yeterli olacağını düşünüyoruz.

Dip notlarda yer alan kaynakların yazarlarının adlarını, bulmada kolaylık sağlaması yönünden, soyadlarının alfabetik sıralanmasını yaparak sunmuş bulunuyoruz.

I — Türkçe kitap, inceleme, hatıra vb. yayınlar :

1 — ACWORTH — Sir William M. — Demiryolları Ekonomisi — (Çev : Hüsamettin Berkes), Ulus Basımevi, İstanbul 1936

2 — ADIVAR, Halide Edip — Türk'ün Ateşle İmtahanı — Çan Yayınları, İstanbul 1962

3 — AFETİNAN, Prof. Dr. — Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler — İkinci Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Ankara 1968

4 — AFETİNAN, Prof. Dr. — M. Kemal ATATÜRK'ten Yazdıklarım — Altınok Matbaası, Ankara 1969

5 — AĞAOĞLU, Samet — Kuvay-ı Milliye Ruhu — Üçüncü Baskı, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul 1964

6 — ALTAY, Fahrettin — 10 Yıl Savaş ve Sonrası — İnsel Yayınları, İstanbul 1970

7 — AMBELAS, D. Timoleondos — Yeni Onbinlerin Dönüşü — (Çev : Öyzb. E. Çobanoğlu). Genelkurmay V.Ş. Askeri Matbaa, İstanbul 1943

8 — ANDRE, Prens Vasiopedos — Felâkete Doğru — (Çev : Hüseyin Rahmı Apak) Askeri Matbaa, İstanbul 1932

9 — APAK, Rahmi — İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu — İstanbul 1942

10 — ARALOV, S.İ. — Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları — (Çev: Hasan Ali Ediz), Burçak Yayınevi, İstanbul 1967

11 — ARMAOĞLU, Prof. Dr. Fahir — Siyasi Tarih, 1789 — 1960 — A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 362, İkinci Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara 1973

12 — AŞKUN, Vehbi Cem — Sivas Kongresi — İkinci Baskı, Tan Matbaabası, İstanbul 1964

13 — ATALAY, Mustafa — Türk Millî Bankacılığı, Bankacılık ve Tarihçesi — Yıldız Matbaası, Ankara 1954

14 — ATATÜRK, Kemal — Nutuk — Cilt; I, II, III, Millî Eğitim Basımevi İstanbul 1970

15 — ATAY, Falih Rıfkı — Çankaya — Cilt: I, Dünya Yayınları, İstanbul 1958

16 — AYDEMİR, Şevket Süreyya — Suyu Arayan Adam — Öz Yayınları, Ankara 1959

17 — AYDEMİR, Şevket Süreyya — Tek Adam — Cilt: II, İkinci Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966

18 — AYDEMİR, Şevket Süreyya — İkinci Adam — Cilt: I Remzi Kitabevi İstanbul 1966

19 — AYDEMİR, Şevket Süreyya — Makedonya'dan Ortaasya'ya, Enver Paşa — Cilt: III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972

20 — BAYAR, Methi — İstiklâl Savaşında Türk Denizcileri — Kenan Matbaası, İstanbul 1945

21 — BAYUR, Hikmet — Atatürk, Hayatı ve Eseri — Cilt: I, Güven Basımevi, Ankara 1963

22 — BELEN, Fahri — Tarih ışığında Devrimlerimiz — Menteş Kitabevi, Istanbul 1970

23 — BERKSAN, Nâzım — Yol Davamız; Dün, Bugün, Yarın — İkinci Baskı, Akın Matbaası, Ankara 1951

24 — BIYIKOĞLU, Tevfik — Atatürk Anadolu'da — Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959

25 — CEBESOY, Ali Fuat — Millî Mücadele Hatıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953

26 — CEBESOY, Ali Fuat — Moskova Hatıraları — Vatan Neşriyatı, İstanbul 1955

27 — CEM, İsmail — Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi — İkinci Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 1971

28 — ÇAKA, Cahit — Tarih Boyunca Harp ve Kadın — As. Fb. Basımevi, Ankara 1948

29 — ÇAVDAR, Tevfik — Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-I Umumiye — Milliyet Yayınları, İstanbul 1971

30 — DİVİTÇİOĞLU, Sencer — Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu — İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, No. 212, İstanbul 1967

31 — DURSUNOĞLU, Cevat — Millî Mücadelede Erzurum — T.C. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara, 1946

32 — ELDEM, Vedat — Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik

33 — EMİROĞLU, Cezmi — Türkiye'de Vergi Sistemi, Vasıtalı Vergiler — Damga Matbaası, İstanbul 1932

34 — EMİROĞLU, Cezmi — İnhisarlar ve Devlet Emlâki — Damga Matbaası, İstanbul 1933

35 — EMİROĞLU, Cezmi — Bütçeler ve Hazine — Damga Matbaası, İstanbul 1934

36 — ERÇİN, Cezmi — Türkiye'de Vergi Sistemi, Vasıtasız Vergiler — Damga Matbaası, İstanbul 1936

37 — EROL, Dr. Mine — Osmanlı İmparatorluğunda Kâğıt Para — Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1970

38 — EROL, Dr. Mine — Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi — İleri Basımevi, Giresun 1972

39 — GOLOĞLU, Mahmut — Üçüncü Meşrutiyet — Başnur Matbaası, Ankara 1968

40 — GOLOĞLU, Mahmut — Erzurum Kongresi — Nüve Matbaası, Ankara 1968

41 — GOLOĞLU, Mahmut — Sivas Kongresi — Başnur Matbaası, Ankara 1969

42 — GÖKBEL, Asaf — Millî Mücadelede Aydın — Coşkun Matbaası, Aydın 1964

43 — GÜRALP, Şerif — İstiklâl Savaşının İçyüzü — Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1958

44 — GÜRSEL, Halûk F. — Tarih Boyunca Türk - Rus İlişkileri — Ak Yayınları, İstanbul 1968

45 — HÜRKUŞ, Vecihi — Havalarda 1915 - 1925 — Kanaat Kitabevi, İstanbul 1942

46 — İDİKUT, İhsan — İdeal Komutanlarımızdan 4. Fırka Kumandanı Miralay Şehit Nazım Bey — Şirketi Mürettebiye Basımevi, İstanbul 1952

47 — İĞDEMİR, Uluğ — Sivas Kongresi Tutanakları — Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1969

48 — JACKH, Dr. Ernes — Yükselen Hilâl — (Çev: Perihan Kuturman), Uğur Kitabevi, İstanbul 1946

49 — JAESCHKE, Gotthard — Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi — Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1970

50 — JAESCHKE, Gotthard — Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri — (Çev: Cemal Köprülü) Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1971

51 — KANDEMİR, Feridun — İstiklâl Savaşında Bozguncular ve Casuslar — Ercan Matbaası, İstanbul 1964

52 — KANSU, Yavuz (ŞENÖZ, Sermet; ÖZTUNA, Yılmaz) — Havacılık Tarihinde Türkler — Cilt: I, Hava Kuvvetleri Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Etimesgut 1971

53 — KARABEKİR, Kâzım — İstiklâl Harbinin Esasları — Sinan Matbaası, İstanbul 1961

54 — KARABEKİR, Kâzım — İstiklâl Harbimiz — Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960

55 — KARAL, Enver Ziya — Osmanlı Tarihi, IV — Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1961

56 — KARAL, Enver Ziya — Atatürk Hakkında Düşünceler — Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1956

57 — KARAMURSAL, Zıya — Osmanlı Maliye Tarihi Hakkında Tetkikler — Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1940

58 — KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri — Ergenekon — Remzi Kitabevi, İstanbul 1964

59 — KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri — Sodom ve Gomore — Bilgi Yayınevi, Ankara 1966

60 — KELEŞ, Doç. Ruşen — Eski Ankara'da Bir Şehir Tipolojisi — A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1971

61 — KOÇAŞ, Sadi — Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk — Ermeni İlişkileri — Altınok Matbaası, Ankara 1967

62 — KOÇER, Kemal — Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul (İşgal Senelerinde M.M. Grubunun Gizli Faaliyetleri) — Vakit Basımevi, İstanbul 1964

63 — KONDİLİS, A. — Anadolu Seferi — Basılmamış Eski Yazı Çeviri, Harp Tarihi Arşivi, Dolap No. 72, Göz. No. 2, Dosya No. 69

64 — KORKUT, Refik — Millî Mücadele Takvimi — Ege Matbaası, Ankara 1963

65 — KUTAY, Cemal — Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi — Cilt : IXX, Ercan Matbaası, İstanbul 1961

66 — MERAY, Seha L. — Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar, Belgeler) — A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1971

67 — MISIRLIOĞLU, Kadir — Yunan Mezalimi — Sebil Yayınevi, İstanbul 1968

68 — ORTAÇ, Yusuf Ziya — İsmet İnönü — Dördüncü Baskı, Yeni Matbaa, İstanbul 1962

69 — ÖKÇÜN, A. Gündüz — Türkiye İktisat Kongresi, 1928, İzmir — A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1968

70 — ÖZALP, Kâzım — Millî Mücadele 1919 - 1922 — Cilt I ve II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1971 ve 1972

71 — ÖZKÖK, Rüknü — Düzce - Bolu İsyanları — Milliyet Yayınları, İstanbul 1971

72 — ÖZTUNA, Yılmaz (KANSU, Yavuz; ŞENSÖZ, Sermet) — Havacılık Tarihinde Türkler — Cilt I, Hava Kuvvetleri Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Etimesgut 1971

73 — SÂBİS, Ali İhsan — Harb Hatıralarım — Cilt : V, Güneş Matbaacılık T. A. O. Ankara 1951

74 — SANDERS, Liman Von — Türkiye'de Beş Yıl — Burç Yayınları, İstanbul 1968

75 — SARAL, Hulki (SARAL, Tosun) — Vatan Nasıl Kurtarıldı — Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1970

76 — SARAL, Tosun (SARAL, Hulki) — Vatan Nasıl Kurtarıldı — Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1970

77 — SAYILGAN, Aclan — Solun 94 Yılı — Mars Matbaası, Ankara 1968

78 — SELEK, Sabahattin — Anadolu İhtilâli — Cilt, I, II, Üçüncü Baskı, Burçak Yayınevi, İstanbul 1966

79 — SERTEL, Yıldız — Türkiye'de İlerici Akımlar — Ant Yayınları, İstanbul 1969

80 — SINHA, Dr. R. K. — Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi — Milliyet Yayınları İstanbul 1972

81 — SOĞUCALI, Şevket — İstiklâl Harbinde Olaylar — Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1947

82 — SOTİRİYU, Dido — Benden Selâm Söyle Anadolu'ya — (Çev: Atillâ Tokatlı) Sander Yayınları, İstanbul 1970

83 — ŞAPOLYO, Enver Behnan — Kuvayi Milliye Tarihi — Berkalp Kitabevi, Ankara 1957

84 — ŞENSÖZ, Sermet (KANSU, Yavuz; ÖZTUNA, Yılmaz) — Havacılık Tarihinde Türkler — Cilt I, Hava Kuvvetleri Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Etimesgut 1971

85 — ŞİMŞİR, Bilâl N. — İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e — Milliyet Yayınları, İstanbul 1972

86 — TAÇALAN, Nurdoğan — Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken — İkinci Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971

87 — TANSU, Samih Nafiz — İki Devrin Perde Arkası — Pınar Yayınevi, İstanbul 1964

88 — TENGİRŞENK, Yusuf Kemal — Vatan Hizmetinde — Bahar Matbaası, İstanbul 1967

89 — TOROS, Taha — Türk Hatipleri — Kültür Basım ve Yayım Kooperatifi Yayını, Ankara 1950

90 — TUNAYA, Tarık Z. — Türkiye'de Siyasî Partiler — İstanbul 1952

91 — TÜRKGELDİ, Ali Fuat — Görüp İşittiklerim — Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1949

92 — ÜLMAN, A. Halûk — Birinci Dünya Savaşına Giden Yol — A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1972

93 — ÜNLER, Ali Nadi — Gaziantep Savunması — Kardeşler Matbaacılık, İstanbul 1969

94 — ÜNÜVAR, Veysel — İstiklâl Harbinde Bolşeviklerle Sekiz Ay — Şirketi Mürettebiye Basımevi, İstanbul 1948

95 — VANDEMİR, Bâki — Türk İstiklâl Harbinde Sakarya'dan Mudanya'ya kadar — Askerî Basımevi, İstanbul 1946

96 — YALMAN, Ahmet Emin — Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim — Cilt : II, Rey Yayınları, İstanbul 1970

97 — YENİAY, İ. Hakkı — Yeni Osmanlı Borçları Tarihi — İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul 1964

98 — YILMAZOĞLU, Adil — Tarih Adam Atatürk —Milliyetçi Yayınlar, İstanbul 1969

II — Yabancı dilde kitap, inceleme, vb. yayınlar :

99 — BALDWIN, Hanson W. — World War I — Harper and Row Publisher, New York 1962

100 — BARKER, A. J. — The Bastard War — The Dial Press, New York 1957

101 — BRIDGE, Ann — The Dark Moment — The Macmillan Company, New York 1952

102 — BROCK, Ray — Ghost on Horseback, The Incredible Atatürk — Duell, Sloan and Pearce Inc, New York 1938

103 — CHURCHILL, Sir Winston S. — The World Crisis — Vol. 5, New York 1957

104 — EMİN, Ahmet (Yalman) — Turkey in the World — Yale 1930

105 — FLEMING, D. F. — The Cold War and It's Origins — Vol. 1, Doubleday Company, Garden City, New York 1961

106 — FROEMBGEN, Hanns — Kemal Atatürk — Jarrolds Publisher, London 1937

107 — HUNTER, Anthony (SHANKLAND, Peter) — Dardanelles Patrol — Fontana Books, London and Glasgow 1964

108 — JARMAN, T. L. — Turkey — J. W. Arrowsmith Ltd, Bristol 1935

109 — KAPUR, Harish — Soviet Russia and Asia 1917 - 1927 (A Study of Soviet Policy towards Turkey, Iran and Afghanistan) — The Humanities Press, New York 1967

110 — KINGOSS, Lord — Atatürk, Rebirth of a Nation — Weidenfeld and Nicolson, London and Edingburgh 1964

111 — KIRKWOOD, K. P. (TOYNBEE, A. J.) — Turkey — E. Benn Ltd. London 1926

112 — LAQUEUR, Walter Z. — The Soviet Union and the Middle East - New York 1959

113 — LARCHER, M. — La Guerre Turque Dans La Guerre Mondiale — Paris 1926

114 — Mc CORMICK, Donald — Peddler of Death, The Life and Times of Sir Basil Zaharoff — Halt, Rinchart and Winston, 1956

115 — MEARS, A. G. — Modern Turkey — New York 1924

116 — SHANKLAND, Peter (HUNTER, Anthony) — Dardanelles Patrol — Fontana Books, London and Glasgow 1964

117 — SPENCER, William — Political Evolution in the Middle East — J. B. Lippincott Comp., New York 1962

118 — TOYNBEE, A. J. (KIRKWOOD, K. D.) — Turkey — E. Benn Ltd. London 1926

119 — YALE, William — The Near East — University of Michigan Press, 1968

III — Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları

120 — T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ — Cilt : 1, 3 üncü basılış, T. B. M. M. Matbaası Ankara 1959

121 — T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ — Cilt : 2, 2 inci basılış, T. B. M. M. Matbaası Ankara 1940

122 — T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ — Cilt : 3, 2 inci basılış, T. B. M. M. Matbaası, Ankara 1941

123 — T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ — Cilt : 4, 2 inci basılış, T. B. M. M. Matbaası Ankara 1942

124 — T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ — Cilt : 5, 2 inci basılış, T. B. M. M. Matbaası Ankara 1942

IV — Kanunlar, Kararnameler

125 — DÜSTUR, — Üçüncü Tertip, Cilt : 1, 2, 3 ve 4, İkinci basılış, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara 1953

126 — MALİ KANUNLAR — Cilt : 1, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Malî Kontrol Genel Müdürlüğü Yayını, Damga Matbaası, İstanbul 1956

127 — MALİ KANUN VE KARARLAR — Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Umum Müdürlüğü Yayını, Damga Matbaası, İstanbul 1941

V — Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları

128 — TÜRK SİLÂHLI KUVVETLERİ TARİHİ — III. Cilt, 6 ıncı Kısım (1908 - 1920) 1 inci Kitap, Gn. Kur. Basımevi, Ankara 1971

129 — TÜRK İSTİKLÂL HARBİ — II. Cilt, Batı Cephesi, 3 üncü Kısım, 1 inci Kitap, Gn. Kur. Basımevi, Ankara 1967

130 — TÜRK İSTİKLÂL HARBİ — II. Cilt, Batı Cephesi, 5 inci Kısım, 1 inci Kitap, Sakarya Meydan Muharebesinden Önceki Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât, Gn. Kur. Basımevi, Ankara 1972

131 — TÜRK İSTİKLÂL HARBİ — II. Cilt, Batı Cephesi, 6 ıncı Kısım, 1 inci Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (6 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922), Gn. Kur. Basımevi, Ankara 1967

132 — TÜRK İSTİKLÂL HARBİ — II. Cilt, Batı Cephesi, 6 ncı Kısım, 3 üncü Kitap, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, Gn. Kur. Basımevi, Ankara 1969

133 — TÜRK İSTİKLÂL HARBİ — II. Cilt, Batı Cephesi, 6 ıncı Kısım, 4 üncü Kitap, İstiklâl Harbinin Son safhası, Gn. Kur. Basımevi, Ankara 1969

134 — 30 AĞUSTOS ZAFERİ — Gn. Kur. Basımevi, Ankara 1973

VI — Türkçe ve yabancı dilde inceleme, araştırma ve derleme yayınlar

135 — BALIKESİR VE ALAŞEHİR KONGRELERİ VE HACİM MUHİTTİN ÇARIKLI'NIN KUVAYİ MİLLİYE HATIRALARI — Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967

136 — BÜYÜK ZAFERİN 50. YILDÖNÜMÜNE ARMAĞAN — Başbakan'lık Kültür Müsteşarlığı yayınları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972

137 — 1919 - 1923 — Türk Silâhlı Kuvvetleri Malûlleri, Şehit, Dul ve Yetimleri Cemiyeti, Ankara 1966

138 — OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA XIX YÜZYILIN SONUNDA ÜRETİM VE DIŞ TİCARET — Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1970

139 — OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA TİCARET MUVAZENESİ (1878 - 1913) — T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1939

140 — OSMANLI SANAYİİ, 1913 - 1915 YILLARI SANAYİ İSTATİSTİKİ — A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1970

141 — MALİYE TEFTİŞ KURULU (Tarihçe ve Albüm) — Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara 1972

142 — TARİH IV — T.T.T. Cemiyeti Yayını, Devlet Matbaası, İstanbul 1934

143 — TİCARET VE İKTİSAT ANSİKLOPEDİSİ — Cilt : 4

144 — DOCUMENTS ON BRITISH FOREIGN POLICY, 1919 - 1939, First Series XV

145 — ENCYCLOPEDIA AMERICANA

146 — THE WORLD ALMANAC 1969 — Newspaper Enterprise Association Inc New York 1969

VII — Dergiler

147 — BELGELERLE TÜRK TARİHİ DERGİSİ — Cilt : I, II, III, Menteş Yayınevi, İstanbul 1967, 1968, 1969

148 — HAYAT TARİH MECMUASI — Aylık Kültür Mecmuası, Yıl, 8; Cilt : 2, İstanbul 1972

149 — TÜRK KÜLTÜRÜ — Aylık Dergi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1965 - 1970

150 — YAKIN TARİHİMİZ — Haftalık Dergi, Cilt : 1, 2, 3 ve 4, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık T. A. Ş. İstanbul 1962

151 — YENİ TARİH DÜNYASI — Onbeş günde bir çıkar dergi Cil : 1 ve II Ercan Matbaası, İstanbul 1953 - 1954

MALİYE
TETKİK
KURULU